

*İlyas
Əfəndiyev*

Secilmis əsərləri

İlyas Əfəndiyev

416
234

İlyas
Əfəndiyev

230943

SEÇİLMİŞ ƏSƏRLƏRİ

Yeddi cildə

"CINAR-ÇAP"
BAKI - 2002

M.F. Axundzadə adına
Azərbaycan Milli
Kitabxanası

Baş redaktor:

ELÇİN

xalq yazıçısı, filologiya elmləri
doktoru, professor

Redaksiya heyəti:

Ağamusa AXUNDOV – filologiya elmləri doktoru, professor, Milli Elmlər Akademiyasının müxbir üzvü, ANAR – xalq yazıçısı, Vaqif BAYATLI ÖNGÖR – şair, Bəxtiyar VAHABZADƏ – xalq şairi, filologiya elmləri doktoru, professor, Milli Elmlər Akademiyasının həqiqi üzvü, Bəkir NƏBİYEV – filologiya elmləri doktoru, professor, Milli Elmlər Akademiyasının həqiqi üzvü, Dilsuz MUSTAFAYEV – yazıçı, Əmin ƏFƏNDİYEV – filologiya elmləri namizədi, dosent, Əziz MİRƏHMƏDOV – filologiya elmləri doktoru, professor, Milli Elmlər Akademiyasının müxbir üzvü, Həsənağa TURABOV – xalq artisti, İlham RƏHİMLİ – sənətsünaslıq doktoru, professor, Əməkdar incəsənət xadimi, İncilab KƏRİMOV – sənətsünaslıq doktoru, professor, Milli Elmlər Akademiyasının müxbir üzvü, Kamal TALİBZADƏ – filologiya elmləri doktoru, professor, Milli Elmlər Akademiyasının həqiqi üzvü, Timuçin ƏFƏNDİYEV – filologiya elmləri doktoru, professor, Əməkdar incəsənət xadimi, Vilayət QULİYEV – filologiya elmləri doktoru, professor, Yaqub İSMAYILOV – filologiya elmləri namizədi, Yaşar QARAYEV – filologiya elmləri doktoru, professor, Milli Elmlər Akademiyasının müxbir üzvü.

Geriyə baxma, qoca

MÖHNƏT QOCANIN NAĞILLARI

KÜRDOBADAKI SƏKİNƏ
İLƏ MAHAL MUROVUNUN ƏHVALATI

Uca dağlı, bağlı-bağatlı, aranlı-yaylaqlı Qarabağda «Kürdoba» deyilən bir tərəkəmə obası var idi. Adamları təmiz azərbaycanlı olan bu tərəkəmə obasına niyə «Kürdoba» deyirdilər, məlum deyildi.

Kürdobağlılar «Qarabağ cinsi» adlanan quyruqlu qoyunlar, hər biri iyirmi pud yük götürən nərlər saxlayardılar, ceyran ayaqlı Qarabağ atları minərdilər.

Qışda qışlaqda olardılar, yazda hər tərəfi qıpqırmızı lalə olan, min cür çiçək dolu otu dizə çıxan, göz işlədikcə uzanıb gedən Haramılara köçərdilər. Qoyunlar südlü-sünbüllü otlardan yeyib doğardılar, arvadlar pendir tutardılar, nehrə çalxardılar, bulama, suluq bişirərdilər. Yay yaxınlaşanda, Haramıların otları saralanda fərməşlər qovlanıb dəvələrə yüklənərdi, atlar yəhərlənərdi və el yaylağa köçərdi. On gün-on gecə köç yol gedərdi. «Gəyən» deyilən düzdə igidlər cıdırı çıxardılar. Bütün atları ötüb-keçən at mahalda ad çıxardardı, sorağı ellərə yayı-lardı.

– Ə, – deyərdilər – Hacıquluoğlu Şahbazın səmənd atı yüz seçmə atı yarı yolda qoyub.

Səmənd ata elçilər gələrdi, amma Hacıquluoğlu:

– Cəmənd atı min erkəyə də vermərəm, – deyib onları boş yola salardı.

Köç yollarında bəzən hamilə gəlinlərdən doğan da olardı.

Sonra Dəliçay yaylağına çatıb, «Eşşək bulağı» deyilən yurdda keçə alaçlıqlar – komalar qurardılar. Yurd hündürdəydi, Eşşək bulağı aşağı dərədə. Eşşək bulağı dünyalar yola salmış sarı qayalardan qaynayıb çıxırdı. Yaşıl baldırğanların, ətirli yarpızların arasıyla göz yaşı kimi dumdurdu su axırdı. Suyun içində muncuq kimi rəngbərəng daşlar görünürdü, amma onu da heç kəs bilməzdi ki, bu zərif bulağa niyə «Eşşək bulağı» deyirlər? Kim bilir ki, Eşşək bulağı yurdundan xeyli yuxa-

ndakı yaylağa nə üçün «Qızıl boğaz», ondan daha yuxarıda, dağın döşündəki ərimez qara niyə «Əyri qar» deyirlər? Ya da «Eşşək bulağı» yurdundan aşağıda göylə yer birləşənəcən uzanıb gedən laləli düzənliyə niyə «Altıntaxta» deyirlər?..

Hər obada böyük ağ keçədən qurulmuş bir ağ alaçıq, onun yan-yöresində də qara keçəli komalar olardı. Ağ alaçıqda obanın sayılan varlı adamı, qara keçəli alaçıqlarda kasıblar yaşayardı, varlı gərək kasıbdan seçiləydi, obaya gələn yad atlı gərək biləydi ki, «bax, bu ağ alaçıq Hacı filankəsindir». Hacı filankəs də bütün obanın başçısı, ağsaqqalı olardı. Obanın bir adamına ayrı bir obadan sataşan olsaydı, demək o, oba başçısına sataşmış olurdu. Beləydi tərəkəmələrin qanunu...

Eşşək bulağı yurdundakı qara keçəli komalardan azca yuxarıda iri bir ağ alaçıq görünürdü. O ağ alaçıq kürdobağlıların sayılan adamı Kərbəlayı İbixanın idi. Kərbəlayı İbixan on min qoyunu, sekkiz yüz atı olan Hacı Alış qədər dövlətli olmasa da, ondan ağıllı, çörekli, qonaq-qaralı bir adam idi. Qapıya gələn aşığı boş yola salmazdı, köməksizə kömək olardı, kasıba əl tutardı. Mahal murovu, Kərbəlayı İbixanın ad-sanını eşidib, onu Arazboyu tərəkəmələrinə vəkil təyin elədi.

Kürdobağın komaları, alaçıqları yaz vaxtı Haramılarda qurulanda murov Haramılara gəlib Kərbəlayı İbixanın alaçığına düşdü və onun qızı Səkinəni görüb ağılı zayıf oldu, ona görə «zayıf oldu» deyirəm ki, murovun 60 yaşı, dörd arvadı vardı, gözünün də biri mayıf idi, amma Səkinə on yeddi yaşında, ağ üzündə qoşa xalı, bir dünya gözəli idi. Varlı yerdən neçə-neçə igid ona elçi düşmüşdü, amma Səkinə öz qohumları Gülməmmədə sevgi yetirmişdi və Kərbəlayı İbixan da bunu bilib, qızını ona nişanlamışdı. Gülməmmədin atası Uzun Həsən, kasıb da olsa, sayılan igidlərdən idi, neçə-neçə xəncər-bəlgə davasında şücaət göstərmişdi, bir sözünü iki eləyən olmamışdı.

Murov başlamışdı Kürdobaya, vəkil Kərbəlayı İbixanın evinə yol açmağa. Axırda bir gecə Səkinə nişanlısı ilə xəlvət görüşəndə əhvalatı açıb ona dedi. Dedi ki, murov məni görəndə qoca yabı kimi dişini ağardır, özü də o günü bizə gələndə dedəm obada yox idi, mən aparıb alaçıqda qabağına süfrə salanda biləyimdən yapışdı, güclə öləndən çıxıb qaçdım.

Gülməmməd dedi:

– Görünür, buynuzunun dibi gicişir.

Sonra Gülməmməd, Səkinənin anasına dedi:

– Bibi, Kərbəlayı dayıma denən, əgər, o kor murov bir də bu eve gəlsə, öldürəcəm onu.

Səkinənin anası Gülməmmədin dəli-dolu oğlan olduğunu bildirdi, bildirdi ki, öldürər! Ona görə də, əhvalatı açıb ərinə dedi. Kərbəlayı İbi-

xan hələm-hələm yerindən oynayan adam deyildi. Bir az fikirləşib arvadına dedi:

– Sən Gülməmmədə yetir ki, onun işi yoxdur, murovla mən özüm təhər çəkərəm.

Atalar deyib: abırılı abırını gözleməse, axırı it axırına döner. Günlərin birində murov Kürdobaya gəlib yenə Kərbəlayı İbixanın evinə düşdü. Kərbəlayı da iki cavan çağıraraq dedi:

– Murovun atının quyruğu çox uzundu, gedin onu bir az gödəldin. Cavanlar da başa düşdülər ki, Kərbəlayı nəyə işarə edir.

Murov bu dəfə gözəl Səkinəni görə bilmədi, ürəyində qərar verdi ki, gedib qız üçün elçi göndərsin. Amma gedəndə gördü ki, atının quyruğunu kəsib lümə toyuğa döndəriblər.

Murov qəzəblə soruşdu:

– Kərbəlayı, bu nə işdi?

Kərbəlayı İbixan dağdan ağır adam idi, murova sakit tərzdə baxıb dedi:

– Ağa, altmışında yorğalamaq istəyən yabını bizlərdə belə eləyərlər ki, bir az yüngülləşsin, bəlkə yolunu azmaya!

Murov dedi:

– Yaxşı, Kərbəlayı İbixan!

Kərbəlayı İbixan da cavab verdi ki:

– Ağa, Allaha şükür elə ki, Kürdobağdan salamat gedirsən.

Murov, xoruzlansa da, qorxağın biri idi. Bilirdi ki, Kərbəlayı İbixana bir şey eləse, kürdobağlılar torpağını at torbasında aparar.

Ona görə də hesabı içəri verib, bir də Kürdobaya ayaq basmadı. Amma igiddən qada, canlıdan cəfa əskik deyil, deyərler. Bir gecə İrandan keçən quldurlar «Mandılı» deyilən qışlaqda qoyun sürüsü saxlayan binələrə basqın eləyib, Gülməmmədilin sürüsünü atdöşü eləyəndə, atası kimi ucaboylu, enlikürək, zorlu bir oğlan olan Gülməmməd çomağı qapıb başladı atıları budamağa ki:

– Köpəkuşağı, çıxın qoyundan!

Quldurbaşı atının başını çəkib:

– Əy, – dedi, – itil o yana, qoyundan ötrü özünü güdaza vermə.

Gülməmməd:

– Ə, anasının oğlu, mənə Uzun Həsənin oğlu Gülməmməd deyərler, çıxın qoyundan! – deyib çomağını endirəndə, quldurbaşı da qılıncını endirdi, Gülməmməd gördü ki, çomaq tutan əli birdən-birə qov kimi yüngül oldu, təəccüblə baxıb gördü ki, nə əli var, nə də çomaq. Zalım oğlu qılıncı necə endiribse, çomaq tutan əlini biləyindən qələmə kimi kəsib tullaıyb.

Ballı qarı kərə yağı dağ eləyib Gülməmmədin yarasını bişirdi,

məlhəm qayırıb sarıdı, Gülməmmədin biləyini sağaltdı. Mərdlər onu tayqol görüb heyfsiləndilər, namərd yağılar sevinib dedilər:

– Qoşa xallı Səkinə daha tayqol Gülməmmədə getməz.

Amma ona da Kərbəlayı İbixan qızı deyərdilər. Mərd kişinin belindən gəlmişdi, halal anadan süd əmmişdi. Xəlvətə salıb Gülməmmədə dedi:

– Heç ürəyini qısm! Sən iki gözümdən də əzizsən, pərvanə olub başına hərlənəcəm, qul olub qulluğunda duracam!

Əşşək bulağının üstündə böyük mağar quruldu, neçə cöngə, neçə erkək kəsildi. Göyçə mahalından aşiq Vəli dəstəsilə gəldi. Zəngəzurdan zurnaçı Nikolay dəstəsilə gəldi. Səkinə ilə Gülməmmədə üç gün, üç gecə bir toy elədilər ki, gəl görsən.

... Onların dörd oğlu, bir qızı oldu, Gülməmməd Xorasana gedib «Məşədi Gülməmməd» oldu. Amma Kərbəlayı İbixandan bir neçə il sonra Məşədi Gülməmməd də rəhmətə getdi. Kürdobaının başbiləni, qonaq qabağına çıxanı, qan bağlayanı, elçi gedəni Səkinə arvad oldu. Dünyagörmüş kişilər deyərdilər, «Səkinə ağılda, kamalda atası Kərbəlayı İbixana çəkib».

Səkinə gördü ki, xanların, bəylərin uşaqları böyük-böyük məktəblərdə oxuyub rusun, firəngin dilini bilirlər, paqon taxıb böyük «neçərnik» olurlar. Öz-özünə dedi: «Kərbəlayı İbixan bəy olmasa da, bəylərdən eskik kişi deyildi ki, niyə onun nəvəsi də oxuyub neçərnik olmasın?»

Səkinə bunu fikirləşib, oğlu Bayramı bir dəvə yükü sovqatla apardı Şuşa qalasına. Qarabağ xan zadələrindən olan Nəcəf ağa, Kərbəlayı İbixanı yaxşı tanıyırdı, Araz qırağındakı rəiyyətlərinə baş çəkməyə çıxanda həmişə Kərbəlayı İbixanın alacağına düşərdi. Onun üçün ceyranlar, turaclar vurulardı, erkəklər kəsilərdi.

Səkinə dedi:

– Kərbəlayı İbixanın nəvəsini sənə tapşırıram, ağa! Özün bilirsən ki, biz haqq-say itirən döyülük, iltimasımız budur ki, onu böyük rus məktəbinə qoyasan, oxusun, zamana adamı olsun.

Nəcəf ağa əzəzil adam olsa da, bilirdi ki, Səkinəyə hörmət eləmək havayı getməz, bütün Arazboyunda deyəcəklər ki, «Nəcəf ağa, Kərbəlayı İbixanın duz-çörəyini tapdamadı». Ona görə də Bayramı qoydu gimnaziyaya.

Bayram gimnaziyanı qurtarandan sonra da Nəcəf ağa onu neçərnikin idarəsində qulluğa düzəltdi. Arazqırağı tərəkmələrin arasında Səkinənin hörməti-izzəti birə on oldu, zarafat deyildi, onun oğlu, Kərbəlayı İbixanın nəvəsi «qızılı paqon» taxıb, padşahın idarəsində qul-
luq eləyirdi, rusun dilini bilirdi, özünə də «Bayram bəy» deyirdilər.

İndi sizə başqa bir əhvalat danışım... Görün ki, insanlar haralarda dünyaya gəlib, haralarda qovuşurlar. Görün taleyin nə qərribə işləri olur.

XANIM ARVADLA DAMLICA MÜLKÜNÜN ƏHVALATI

Dünyaya çox igidlər, necib atlar verən gözəl Qarabağın «Kirs» deyilən qalın meşələrində Alyanlı adlı bir oba vardı. «Alyanlı» obasında hamıdan çox sayılan bir adam vardı ki, onun da adı Bağdad bəy idi. Məlum deyildi ki, dünyanın qurtaracağında, bu qalın meşələrin, bu sıldırımli dağların arasına «Bağdad» adı haradan gəlib çıxmışdı. Bağdad kim bəylik vermişdi? Ancaq onu da deyim ki, Bağdad bəylə rəiyyətin fərqi ancaq onda idi ki, onun (yəni, Bağdad bəyin) içində su deyirmanı olan «Damlıca» adlı bir mülkü vardı. Bağdad bəy də başqa kəndlilər kimi, patavalı çarıq geyib, uzuntüklü qoyun dərisindən basma papaq qoyardı, deyirməndə şahıdı özü alardı, Damlıca mülkündəki torpaqları özü şumlardı, özü də qabağından yeməyən igid bir adam idi, mahalda ən yaxşı ki onda olardı.

Siz taleyin işinə baxın ki, Bağdad bəyin də Kərbəlayı İbixan kimi gözünün ağı-qarası bircə qızı vardı və onun adı Xanım idi.

Alyanlı meşələrinin o biri tərəfindəki dağlarda fələyə bəndəlik eləməyən Şahmar bəy yaşayırdı. Bu, savadlı da olsa, qızıl vəznəli çuxa, güzgü kimi parıldayan uzunboğaz çəkmə geyib, qəbzəsi daş-qaşa tutulmuş qızıl xəncər bağlasa da, qaba, azgın bir adam idi. Onun meşələri gəlib Bağdad bəyin Damlıca mülkünə dirənirdi. Şahmar bəy bir dəfə Bağdad bəyi çağırırdı dedi:

– Kasıb adamsan, Damlıcanı sat mənə. Yaxşı pul verərəm, özünə əmelli gün-güzəran düzəldərsən.

Bağdad bəy də, dediyim kimi, qabağından yeyən deyildi. Əlini basından qalmış xəncərin qəbzəsinə qoyub cavab verdi ki:

– Şahmar bəy, bu sözü mənə bir dedin, bir də desən, yaxşı olma-
yacaq.

Şahmar bəy namərd adam idi, ancaq baxıb gördü ki, Bağdad bəyin əli xəncərin qəbzəsindədi, ona görə də zarafata salıb dedi:

– Bağışla, bilmədim xətrinə deyər.

Bu əhvalatdan bir neçə ay sonra Damlıca meşəsində Bağdad bəyi doğrayıb öldürdülər. Alyanlılar təəssübkeş camaat idi, amma sübut tapıb bilmədilər. Bağdad bəyin arvadı Gülnisə də, qızı Xanım da bilirdilər ki, yüzü yüz söz deyər, bu Şahmar bəyin işidi. Hamı bilirdi ki, o namərd adamdır, öz gedələrinə gizlincə adam öldürmək onun peşəsi idi, kimdən ki, bir balaca korası oldu, gerek o adam yox ediləydi.

Bağdad bəy öldürüləndən bir-iki il sonra Şahmar bəy saxta qəbələ çıxarıb divanda sübut elədi ki, Damlıca mülkü onun babasıdır. Atalar deyib ki, «arxalı köpək qurd basar». Şuşada oturan qəza naçalniki, Gəncədə oturan qubernator, Şahmar bəyin dostları idi, həmişə Kirs meşələrinə ova gələndə onun evinə düşərdilər, sonra bəy onları qiymətli hədiyyələrlə yola salardı. Ona görə Şahmar bəyin kəşiyi başın sorğusu yox idi. Qərez, Damlıca mülkünü alıb verdilər Şahmar bəy, Gülnisə ilə qızına köhnə bir damla, bir qulac yer qaldı.

Gülnisə yana-yana dedi:

– Viran qalsın bu dünyanı, eger, Bağdad bəyin oğlu olsaydı, qanı yerdə qalmazdı, Şahmar bəy də Damlıcada at oynatmazdı.

Xanım, anasının bu sözlərini eşidirdi, amma ürəyi daş kimi bərk olduğundan ağlamırdı, hələ desəniz, anasına da irad tutub dedi:

– Ah-vay eləmə!

Anasına belə desə də, Xanımın ürəyinin odu sönmürdü, anasının oğul barədəki sözləri onu yandırır.

Günlərin birində Dünyamalı kişinin arvadıyla Şuşa bazarında satmağa yavanlıq apardığını Gülnisə eşidib, çoxdan çirislərə yıxıb saxladıkları yağ, motalları yüklədi ata. İki də öyək erkək ayırıb qızına dedi:

– Sən də Dünyamalı kişigillə bunları apar sat, özünə paltarlıq al, çəkmə al. Ərgən qızsan...

... Xanım apardığı şeyləri Şuşa bazarında satıb-sovandan sonra köhnə müştəriləri baqqal Tağıya dedi ki, onlar üçün bir tapança alsın. Tağı istədi desin ki, «sizdə kişi xeylağı yoxdur, neyləyirsən tapançanı?» Amma fikirləşdi ki, «deyərem, birdən qızın ürəyinə toxunar». Baqqal Tağı onu da bilirdi ki, Ayanlı arvadlarından kişi kimi tufəng-tapança atanı olur. Qızın pulundan neçə manat verib, «Ayanlı» tufəngin vaxtındakı tapançalardan birini aldı. Sonra da Xanım özünə bir dəst ipək paltarlıq, qırmızı ipək kəlağayı, bir cüt çəkmə alıb Dünyamalı kişigillə qayıtdı obalarına. Gülnisə arvad tapançanı görəndə heç töəcəblənib-eləmədi, ancaq qızından soruşdu ki:

– Sən bunu atmağın qaydasını bilirsen?

Qız da dedi ki, bilir. Gülnisə daha bu barədə bir söz danışmadı, Ayanlı obasından da heç kəsin bu tapançanın alınmağından xəbəri olmadı.

... Şahmar bəy hər axşamcağı atlı gəlib Damlıca mülkünü görməyə adət eləmişdi. Bir dəfə də gəlib alt tərəfi dərin uçurum olan meşəli dağın döşündəki dar ciğrila atını sürdüyü zaman Xanım qarağat kollarının arasından qəfil çıxıb şax dayandı onun qabağında. Şahmar bəy onu görüb töəcəblə atın başını çəkdi.

Xanım soruşdu:

– Bəy, mənə tanıyırsan?

Şahmar bəy dedi:

– Bağdadın qızı döyülsən?

(Bağdad bəy kasıb olduğu üçün Şahmar bəy onu «bəy» adlandırmağı şəninə sığışdırmadı.)

– Bəli, sənə namərdliklə öldürüb mülkünü yiyə durduğun Bağdad bəyin qızıyam.

Qız bunu deyib, Şuşadan aldığı, ipək çarqatın altında gizlətdiyi tapançanı çıxarıb Şahmar bəyin düz sinəsinə sıxdı.

Şahmar bəy, ürəyindən vurulmuş qarğa kimi atdan səssizcə aşb uçurum aşağı yuvarlandı. Xanım onun ardınca uzun bir nəzər salıb özünü verdi meşənin qalınlığına.

Xanım əvvəl istəyirdi, Şahmar bəy çıxırı gəlib-keçəndə onu xəlvətcə kolların arasından vursun, ancaq sonra fikirləşdi ki, bu əsl intiqam olmaz, onu öldürənin kim olduğunu görə Şahmar bəyin özü gör-sün.

Şahmar bəyin düşməni çox idi, ona görə də oğlanları, qardaşları tapı bilmədilər ki, onu kim vurub. Bağdad bəyin isə, nə oğlu, nə qardaşı, nə də əmisi, dayısı oğlu olmadığından, yurdunda bircə arvadla qız uşağı qaldığından, güllənin onlar tərəfdən atıldığı ağıllarına gəlmədi.

Şahmar bəy öldü, amma Damlıca mülkü yenə də onun oğlanlarına qaldı.

... Sonra Gülnisə, Xanımı ərə verdi. Özü isə bir neçə ildən sonra vəfat etdi. Xanımın üç qızı, üç oğlu oldu. Özü də başladı Şahmar bəyin oğlanlarından Damlıca mülkünü tələb eləməyə. Şuşaya gedib naçalnikə şikayət elədi, qulaq asmadılar, Gəncəyə gedib qubernatora şikayət elədi, qulaq asmadılar. Axırda Xanım arvad dəmir çarq geyib, dəmir əsa götürüb neçə gün, neçə gecə yol gedib çatdı Tiflis şəhərinə, axtarıb, soraqlayıb Qafqaz canişininin iqamətgahını tapdı.

Canişin dilmancı vasitəsilə arvada diqqətlə qulaq asıb dedi:

– Ərizəni qoy get, baxarıq.

Xanım Ayanlı meşələrinə qayıdıb gözlədi, gözlədi, ərizəyə cavab çıxmıdı, yenə də Xanım neçə gün, neçə gecə yol gedib çatdı canişinin iqamətgahına və məlum oldu ki, ərizə yaddan çıxıb qalıb kağızların arasında, baxılmayıb. Canişin dedi:

– Get, baxarıq.

Xanım arvad Ayanlıya qayıdıb yenə də gözlədi və günlərin birində cavab gəldi ki, Xanım arvadın tutarlı bir dəlili olmadığı üçün ərizəsi rədd olunur. Ancaq ona da Xanım deyərdilər, Şuşadakı vəkil Fərəc bəyə neçə manat verib uzun bir ərizə yazdırdı. Ayanlı ilə qonşu olan kəndlərin mötəbər qocalarını şahid göstərdi, babasından qalmış qəbə-

lənin təkrar üzünü çıxartdırdı və yenə də neçə gün, neçə gecə yol gedib çatdı Tiflis şəhərinə.

Canişin onu görəndə tanıyıb təəccüb etdi, ərizəsini, kağızlarını bu dəfə özü alıb baxdı. Xanım arvad dilmanca dedi:

– Ağaya de ki, əgər, bu dəfə də mənim ərizəmi rədd etməsə, gedəcəm lap padşahın yanına.

Canişin gülümsədi, acığı tutmadı. Xanım arvadın xəbəri yox idi ki, canişin padşahın yaxın qohumudur. Uzaq Qarabağ meşələrindən gələn bu qarayanız, arıq arvadın təmkinindən, cəsəretindən, iradəsindən canişinin xoşu gəldi və o, xoş əhvalla da dilmanca dedi:

– Onu başa sal ki, mən özüm əlahəzrət imperatordan xahiş eləyəcəm onun mülkünü özünə qaytarsınlar.

Xanım arvad yenə də qayıtdı Alyanlıya, gözlədi. Canişinin vədi düz çıxdı. Damlıca mülkünü Şahmar bəyin oğlanlarından alıb qaytardırlar Bağdad bəyin qızı Xanıma.

... İndi sizə kimdən deyim, Xanım arvadın qızlarından.

Bağdad bəy özü çox gözəl, yaşayışlı kişi idi, xoşbəxtlikdən nəvələri də gözəllikdə ona çəkmişdilər. Həmişə bu barədə söz düşəndə, tək-tək hallarda üzü gülən Xanım arvad gülümsəyib deyirdi:

– Nə yaxşı ki, qızlar babalarına oxşayıblar, mənim kimi qarayanız olmayıblar.

Xanım arvad qızlarına əməlli-başlı cəhiz düzəltdi, əvvəl böyük qızı Bəyazı yaxşı, hörmətli bir oğlana ərə verdi. Bu oğlan qonşu kənddən çıxmış cavan Hacı Şükür idi. Hacı Şükür kasıb bir kəndlinin oğlu idi, molla məktəbində yaxşı oxuyan ağıllı bir oğlan olduğu üçün kənd camaatı pul yığıb onu göndərdi Bağdad. Hacı Şükür ordakı böyük mədrəsələrdə neçə il təhsil alıb qayıtdı Şuşa şəhərinə, cavan olsa da, hörməti-izzəti o biri ruhaniləri kölgədə qoydu. Atalar deyib ki, ağıllı yaşda deyil, başdadı. Cins adam olmaq dövlətdə, varda döyül! Hacı Şükür o biri mollalar kimi acgöz deyildi, kasıblardan pul almazdı. Hər gün adi kəndli paltarları geyib Cıdır düzündə tikdirdiyi evin həyətinə işlərdi, cürbəcür ağaclar kəşərdi, dirrik becərərdi. Mənbərdə danışarkən camaatı öz halal zəhmətilə dolanmağa, nainsaf, əyri iş dalınca getməməyə, fəqir-füqərəyə əl tutmağa çağırırdı. Ona görə də kasıblar həmişə Hacı Şükürün yanına məsləhətə gələrdilər, çətinliklərini, sirlərini ona açıb deyirdilər. Cavan Hacı Şükür bir gün Alyanlıdakı qohumlarına qonaq gedəndə Xanım arvadın böyük qızı Bəyazı görüb ona elçi düşdü. Qızın da cavan Hacı Şükürdən xoşu gəldi və onlar evləndilər.

CAVAN BAYRAMLA GÖZƏL FATMANIN ƏHVALATI

Bu əhvalatdan üç il sonra Qara Əmrah, Xanımın ən gözəl qızı Fatmaya elçi göndərdi. Qara Əmrah sayılan nəsiləndə deyildi. Özünün də bir qatırla, beş-on keçidən başqa heç nəyi yox idi. Ona görə də Xanım od götürdü, elçiləri söyüblər qapıdan qovdu, ancaq Qara Əmrah bir könlüdən min könlü qıza aşiq idi, dedi öldü var, döndü yoxdu! Cavan tay-tuşlarını başına yığıb bir gün qız bulaqdan qayıtdığı zaman onu götürüb qaçdı. Bir ildən sonra Fatmanın bir oğlu oldu, adını qoydular Cəlil.

Ancaq Xanım sakit olmurdu ki, olmurdu. Hər gün Fatmanı xəlvəti çağırtdırıb öyrədirdi ki, boşan o qara köpek oğlundan, gözəl-göyçək qızsan, yüz müştərin olacaq.

Axırda Fatma uşağı da götürüb gəldi, oturdu evlərində. Amma Qara Əmrah Fatmanı boşamaq istəmədi. Xanım arvad papirosunu tüstülədə-tüstülədə divan-dərəni qatdı bir-birinə və axır ki, Fatmanı boşatdırdı.

Bu əhvalatdan iki il sonra yay vaxtı Fatma Şuşaya, bacısı Bəyazgillə qonaq gətirdi. Axund da baldızının gəlişinə çox şad oldu, onun üçün Ay-ulduz çarqat, qızıl boyunbağı, zər-xara paltarlıq aldı. Bəyaz da bu parçaları şəhərsayağı tikdirdi, gözəl əndamlı, alagözlü, qıvrımsaçlı Fatma geyinib-kecinib bacısıyla Cıdır düzünə gəzməyə çıxanda handa bir bəy qızı ona həsəd aparırdı. Cıdır düzü qız-gəlinlərin, oğlanların seyr-səfa yeri idi. Qız-oğlan bəyənmək istəyənlər Cıdır düzünə çıxardılar. Cıdır düzünün bir tərəfi şəhər, o biri tərəfi «Xəzinə qayası» deyilən dərin uçurum idi. Uçurumun dibilə Daşaltıçay axırdı. Cıdır düzindən üzünə baxanda çayın qırağındakı adamlar güclə seçilirdi. Çaydan o tərəfdə – ta uzaqlarda qumşüdü duman içində görünən Ziyarət, Kirs dağlarına qədər qalın meşələr uzanıb gedirdi. Daşaltı çayının qırağında, sıldırım qayaların arasında qədim bir qalaça vardı. Deyilənə görə, bu qalaçanı Qarabağ hakimi İbrahim xan tikdirib ki, yadelli şahlar güc gələndə xan köçüb orada sakin olsun. Qalaçanın gizli yeraltı yolu vardı ki, ondan savayı başqa yerdən ora girmək mümkün deyildi. Şuşa qalasının o biri tərəfində, Arana gedən yolun üstündə qədim qalası hasarının yanında başqa bir gəzmək yeri də vardı. Bura «Ərimgəldi» deyirdilər. Ona görə «Ərimgəldi» deyirdilər ki, yayda aran kişiləri arvad-uşaqlarını getirib dünyanın ən səfalı yaylaqlarından olan Şuşa qalasında qoyub, əkin-biçinlərini yığıb-yığırdırmaq üçün, kimi də ticarət işləri üçün arana qayırdı. Cavan gəlinlərdə axşamçağı Ərimgəldidə oturub göz işlədikcə uzanıb gedən arana tamaşa eləyə-eləyə orlının yolunu gözləyirdilər.

230943

Qarabağ xanəndələr, sazəndələr yurdu. Yayda Şuşa qalasının hər gözəli yerində bir dəstə sazəndə çalıb-oxuyurdu. Onda gördün ki, Xəzinə qayasının ən uca zirvəsi olan Üçmıxdan kimse zil səsle bir «qatar» oxudu. Buna cavab olaraq, Ərimgəldindən kimse bir şikəstə çağırırdı. Qulaq asardın, deyərdin, bəs, bu səsler dünyanın o tayından, yəni, bizə məlum olmayan ayrı bir dünyadan gəlir. Özü də nə qədər möhkəm adam olsaydı, ürəyini yumşaldıb muma döndərərdi. Eh... sizi inandırırım ki, Xəzinə qayasının uçurumunda, Topxana meşəsində, Ərimgəldiyə gələn aran yollarında o səsler hələ də durur... Bəli... bəli, durur! Mən o səsleri zaman-zaman eşidirəm.

Hə... Deyəsən, mötləbdən uzaq düşdüm.

Gözəl bir yay axşamında, yəni, gün Ziyarətin üstündən o tərəfə aşıanda, Fatma da, bacısı Bəyaz da zərxara geyən, müşk-ənber saçan qız-gəlinlə Cıdır düzündə seyrə çıxmışdı. Bir də gördü ki, vallah, uca-boylu kəhər ürgənin üstündə bir oğlan gəlir, yemə, içmə, tamaşasına dur. Ayaqlarında güzgü kimi parıldayan uzunboğaz çəkmə, əynində qızıl vəznəli sürməyi çuxa, belində gümüş xəncər, başında sur dərisindən papaq, sağ yanağında qoşa xal, qumralbıqlı, qumralsaçlı bir oğlan... Fatma ürəyində dedi: «İlahi! Bu, Həzrət Yusifdi, kimdi?..»

Oğlan gəlib yanlarından keçəndə Fatma qanavuz çarşabının yaxasını açdı, alagözlü, qələmqaşlı üzünü oğlana göstərüb gülümsədi. Oğlan ona baxıb ürəyində dedi: «İlahi, bu buluddan çıxan Aydı, nədi?..»

Oğlan kəhər ürgəni neçə dəfə dolandırır alagözlü, qələmqaşlı gözəlin yanından keçdi. Hər dəfə də gəlin üzünü açıb ona göstərdi. Şuşa balaca şəhərdi. Hamı bir-birini tanıyırdı. Bəyaz dedi:

– Bu oğlan Arazqırxaxlıdı. Adı Bayram bəydi. Özü də neçərnikin idarəsində qulluq eləyir. Sonra gülümseyib əlavə elədi:

– Keçən yay Şuşaya yaylağa gələn gürcü knyazın qızı Tamara buna bənd olmuşdu. Gecə-gündüz oğlana dinclik vermirdi.

Conra Fatma öyrəndi ki, oğlan Hacı Axundgilin məhəlləsində Zarıslı Cavadın evində olur.

Bayram bəy də öyrənib bildi ki, bu alagözlü, qələmqaşlı, qıvrım-saçlı gözəl Hacı Axundun baldızıdır, özü də duldur. Sonra Bayram bəy dul gəlinləri cavan oğlanlara, cavan qızları dul kişilərə calayan, aradüzəldən, sözgəzdiren Güllübeyimi salıxdırdı Fatmanın üstünə. Dedi ki, «gecə adamlar yatandan sonra çıxsın Cıdır düzünə, söhbət eləyək». Güllübəyim yağlı dilini işə salıb nə qədər elədise, Fatma dedi:

– Yox, iki dünya bir ola, biri də heç, mən naməhrəmlə görüşməmə. Məni istəyirsə, Hacı Şükürün yanına elçi göndərsin.

Fatmanın eşqi Bayramı Kərəmdən də betər gündərmişdi, bir gün

onu görməyəndə dəli olurdu, odur ki, Kürdobaya sifariş elədi ki, evlə-nirəm, anam gəlsin.

Səkinə bir dəvə yükü sovqat götürdü, kəhər madyanı özü mindi, kəhər atı da oğlu Eyvaz, gəldilər Şuşaya. Səkinə əvvəl Fatmanın cins nesidən, özü də Hacı Şükürün baldızı olduğunu eşidib şad oldu. Ancaq biləndə ki, duldur, hələ üstelik o biri kişidən bir oğlu da var, az qaldı dünyanı dağıtsın: «Xanların, bəylerin, hampaların qızları Bayramın həsrətindədi, küçəyə çıxanda tamaşasına dururlar... Heylə bir oğlan indi gəlib yanı küçüklü dul arvad alsın?!»

Ancaq Səkinə baxıb gördü ki, xeyr, bu alagözlü gəlin oğlanın ağ-lını yaman oğurlayıb, oğlan ondan əl çəkməyəcək, ona görə də Səkinə acıq eləyib qayıtdı Kürdobaya. İş belə olanda Bayram Şuşadakı dostunun atasını iki ağsaqqalla Hacı Şükürün yanına elçi göndərdi və bir aydan sonra kürd qızı Fatma oldu Bayram bəyin haqq-halal arvadı.

... Sonra onların bir qızı oldu, adını qoydular Yaqut, sonra da bir oğulları oldu, adını qoydular Nuru.

**NADİRİ TAXTDA GÖRMÜŞ KAMIRXAN QARININ ƏHVALATI
VƏ BAYRAM BƏYİN QARABULAĞA GƏLMƏSİ**

İndi sənə kimdən danışım, Kamırxan qarından...

Qarabağda bir adamın çox yaşlı olduğunu bildirmək istəyəndə zarafatya deyərdilər: «Filankəs Nadiri taxtda görüb». Amma Kamırxan qarı, doğrudan da, Nadiri taxtda görmüşdü, yəni, Nadir şah Qarabağa hücum eləyəndə o, nişanlı qız imiş. Amma mən Kamırxanı görəndə qarı o qədər qocalmışdı ki, balacalaşmış olmuşdu bir tikə, gözləri də olmuşdu noxud boyda. Kamırxan qarqıl Güney Güzdək kəndində olurdular. Kənd Ərgüneş meşələrinin yaxınlığında idi. Kamırxan qarı nağıl eləyirdi ki: «mən nişanlı qız idim, bir gün səs düşdü ki, İran şahı Nadir qoşun çəkib, gəlib Qarabağın üstünə, kəndləri dağıdır, adamları qılncdan keçirir. Biz də ayın-oyunumuzu ata-eşşəyə yükləyib qaçdıq Ərgüneş meşəsinə. Mənim babam ağır xəstə idi. O bizə dedi ki, hamısı birdi, mən sizinlə gedə bilməyəcəm. Yanıma bir bardaq su, bir az da çörəkdən-zaddan qoyun, gedin.

Biz də naəlac qalıb onun yanına bir bardaq su, bir tabaq da çörək qoyub qaçdıq. Neçə müddət Ərgüneş meşələrində qaldıq. Nadirin qoşunu çəkilib gedəndən sonra gəlib gördük ki, damın qapısı qoyub getdiyimiz kimi örtülüdür. Amma qoca yoxdu. Kişilər gedib meşələri, çölləri qarış-qarış gəzdilər ki, bəlkə babamdan əsər-ələmət tapsınlar, am-

ma heç nə tapmadılar. O vaxt ağsaqqallar fikirləşib dedilər ki, kişi Allahın mömin bəndəsi olduğu üçün mələklər gəlib onu aparıblar göyə.

Kamırxan qarının neçə qızı, neçə oğlu olmuşdu. Ancaq mən qızı Xəlsə barədə demək istəyirəm.

Xəlsə tez-tez danışan, bir yerdə duruş gətirib dayanmayan bir qız idi. Onu aldılar Qarabağda hamının tanıdığı, hamının hörmət elədiyi Abdulla Əfəndinin qardaşı Ağa Məhəmməd Əfəndiyə.

Xəlsə nənənin dörd oğlu, bir qızı oldu. Ancaq uşaqlar lap körpə ikən Ağa Məhəmməd Əfəndi vəfat etdi, cavan, gözəl-göycək bir gəlin olan Xəlsə də, Kürdobaadakı Səkinə kimi, Alyanlı meşələrindəki Xanım kimi, dünyanın bütün zövq-səfasından gözünü çəkərək ərə getməyib, başladı uşaqlarını böyütməyə. Güneylərdə oturan qocalar başlarını ağır-ağır tərpedib onun haqqında dedilər:

– Sağ olsun, kişi qızıymış...

Nə qədər uşaqlar körpə idi, qonşu kişilər:

– Qorxma, bacı, – deyirdilər. Yerini şumlayıb əkirdilər. Hov eləyib taxılını biçib döyürdülər.

Ortancıl oğlu Abdulla çox fərasətli, zirək uşaq olduğu üçün əmisi Abdulla Əfəndi məsləhət gördü ki, onu Güney Güzdəkdən səkkiz kilometr aralıdakı Qarğabazar kəndində açılan beşillik rus-tatar məktəbinə qoysunlar.

Abdulla hər gün qarda, tufanda səkkiz kilometrlik Qarğabazar kəndinə ayaq döyüb bu məktəbi qurtardı.

Yaşda özündən böyük bacısı Şirinin əri Əbdüləziz Qarabulaq kəndində tikinti şeyləri satan böyük mağaza açmışdı, gödək, savadsız bir kişi idi. Güclə qol çəkə bilirdi, amma biclikdə şeytana papiş tikərdi. Abdullanı götürdü öz mağazasına satıcı. Abdulla rus dilini bildiyi üçün Moskva, Xarkov kimi şəhərlərdən mal alıb gətirməyə yeznesi onu göndərirdi. O da, çox cavan olsa da, bu cür işləri böyük məharətlə yerinə yetirirdi. Bilmirəm, necə oldusa, üç-dörd ildən sonra Abdulla mağazaya şərik çıxdı. Sonra yeznesindən ayrılıb özü o cür mağaza açdı. Az zamanda əli elə gətirdi ki, yeznesini sıxışdırıb bazardan çıxardı. Ona görə də yeznesi Əbdüləziz, Abdulla ilə oldu həmişəlik düşmən.

Söhbəti yenə də hərleyək kürdobaalı Bayram bəyin üstünə. O bir müddət Şuşada qulluq eləyəndən sonra onu Qarabulaq şəhərinə pristav təyin elədilər.

Bayram bəy, oğlu Nurunu gimnaziyaya götürüb qoydu ki, poçt naçalnikı olan dostu İvanovun evində qalıb oxusun. Arvadı Fatma xanumla qızı Yaqutu da götürüb gəldi Qarabulaq şəhərinə. Araz boyuna səs düşdü ki, kürdobaalı Səkinənin oğlu Bayramı Qarabulağa pristav göndəriblər. Obalardakı dövlətli ağsaqqallar dəstə-dəstə bəyin görüşünə

gəldilər, özləri də əlbəttə ki əliboş gəlmirdilər, bahalı-bahalı sovqatlarla gəldilər. Kimi at, kimi dəvə, kimi qiymətli xalı... Bayram bəy də atları, dəvələri verirdi qardaşı Eyvaz aparıb Kürdoba qatırdı öz dövlətinə. Buna da Fatma xanımın acığı tutmağa başlayırdı:

– Ay kişi, – deyirdi, – hər şeyi verirsen qardaşına, bəs, fikirləşmir-sən ki, axı, bizim də oğlumuz, qızımız var?

Bayram bəy də arvadına açıqlanıb deyirdi:

– Sənin borcuna qalmayıb, arvadsan, otur arvad yerində.

O vaxtdan da Fatmanın ürəyində ərənin anasına, qardaşına qarşı bir kin düyümləndi. Səkinənin Fatma ilə arası olmasa da, tez-tez oğlunun görüşünə gəlirdi, hər gələndə də Bayram bəy onu payla, sovqatla yola salırdı.

Bayram bəy istəyirdi ki, qardaşının qoyunu, atı, dəvəsi o biri dövlətli tərəfəmələrinkindən əskik olmasın, el yaylağa, arana gedəndə Məşədi Gülməmməd oğlu Eyvazın köçü o birilərinkindən kasıb görünməsin. Çox çəkmədi ki, Bayram bəyin hörməti-izzəti lap naçalnikin özündən də artıq oldu.

Bunun bir səbəbi də o idi ki, Araz boyundakı adlı-sanlı qaçaqlar kürdobaalı Bayram bəyi öz adamları hesab edirdilər, onun başına and içirdilər. Çünki Bayram bəy onların öz içindən çıxmışdı, yəni, onlar kimi rəiyyəət oğlu idi, özü də cins nəsilən idi. Bir dəfə belə bir əhvalat oldu. Qəzaya Volkov adlı təzə naçalnik gəlmişdi. Bir az keçəndən sonra o gördü ki, camaatın bütün işi-sözü pristav Bayram bəylədi, onu heç sayan yoxdu. Başladı Bayram bəyi burunlamağa. Xəbər getdi çatdı Qaçaq Süleymana. Qaçaq Süleyman padşahdan qaçmışdı. Camaatla işi olan deyildi. Kasıblara, əlsiz-ayaqsızlara kömək eləyərdi, igidliyi də Qaçaq Nəbi kimi dillərdə dastan olmuşdu. Qaçaq Nəbi aynalı tüfəngin zamanında ad almışdı, Qaçaq Cüleyman da onatılanın...

Bir gecə naçalnik evində öyləşib xanımı ilə şırdığı söhbət elədiyi zaman qapı taybatay açıldı, Qaçaq Süleyman əlində onatılan içəri girdi. Naçalnikin arvadı qışqırdı. Süleyman tapançasını qobura qoyub arvada dedi:

– Qorxma, xanım, biz adamyeyən deyilik.

Xanım bu solğun, sarıbənz, arıq oğlanın nə dediyini başa düşməsə də, onatılanı qobura qoyduğunu görüb sakit oldu. Qaçaq Süleyman naçalnikə dedi:

– Qospadin komandor (o, paqonlu çar naçalniklərinin hamısını «komandor» adlandırır), əgər, bu mahaldan sağ-salamat getmək istəyirsənə, kürdobaalı Bayram bəylə işin olmasın!

Naçalnik azərbaycanca yaxşı bilməsə də, Qaçaq Süleymanın nə demək istədiyini başa düşüb dedi:

– Yaxşı... yaxşı!

Qaçaq Süleyman naçalnikə dedi:

– Komandor, dediklərimi yaddan çıxarsan, yaxşı olmayacaq!

Sonra naçalnikin cavan arvadına:

– Bağışla, xanım! – deyib qapıdan çıxdı.

Bu əhvalatdan sonra naçalnikin yanında Bayram bəyin bir sözü iki olmadı.

CAVAN TACİRLƏ PRİSTAV QIZININ ƏHVALATI

Bayram bəyin qızı böyüyüb mina gərdenli, uzunsaçlı, bulaq suyu kimi şəffafgözlü bir gözəl olmuşdu. Qocası Səkinədən gələn bir xal qar kimi ağ boğazının yanına qonmuşdu. Müəllimlər gəlib ona evdə ders vermişdilər. Kürdobağlılarla yaylağa, arana köçəndə qız at minib oğlanlarla cıdıra çıxardı, nişana atardı, Şahnamənin rəvayətlərini, Füzulinin, Nətəvanın qəzəllərini oxuyardı. Anası Fatma xanımın tütünündən götürüb xelvetce çəkə-çəkə öyrənmişdi papirosu. Qulluqçularına o vaxtın ən bahalı papirosundan aldırıb atasından gizlədərdi, anası Fatma xanım qızının papiros çəkdiyini bilirdi, amma bir söz demirdi. Çünki özü də elə bu yaşlarında anası Xanımın papiros çəkmək öyrənmişdi, özü də anası Xanım kimi əzazil deyildi, üreyiyuşmaq arvad idi. Bayram bəyin hər ay oğluna kifayət qədər pul göndərməsinə baxmayaraq, Fatma xanım da erindən gizlin eyzən ona pul göndərərdi. Uca-boylu, alagözlü, Həzrət Yusif kimi gözəl bir oğlan olan Nuru bəy də pulları sağa-sola səpələyib kef çəkərdi. Şuşa qalasının ermənilər yaşayan hissəsində olan klublarda səhərəcən qızlarla rəqs edərdi...

Yaquta hər tərəfdən elçilər gəlirdi, amma Bayram bəy anası Səkinənin, Kürdoba ağsaqqallarının məsləhətilə Muradxanlı obasından olan Hacı Hüseyin oğlu Məhərrəm üçün gələn elçilərə söz verdi. Hacı Hüseyin dörd-beş min qoyunu, neçə yüz atı, neçə dəvəsi var idi. Özü də tikanlı tayfadan idi. Obanın yarısı onun qohum-qardaşı olub, hamısı da sayılan, karlı adamlar idi. Hacı barmağını qaldırırsa, yüz atlı, tüfəngli adam hazır olardı. Məhərrəm də at minib tüfəng tutan boy-buxunlu, yaraşıqlı bir oğlan idi. Neçə dəvə yükü yağ, motal, neçə qaradış erkək, neçə mötəbər ağsaqqal gəldi, nə qədər qızıl, zinət, zərxa-ra, parça gətirdilər. Yaquta nişan taxdılar.

Sonra Hacı Hüseyin, Bayram bəyi bütün ailə ilə Haramiya qonaq çağırdı. Qonşu obalardan da adlı-sanlı adamlar gəldi, erkəklər kəsildi, hərəsi iki vedrə sututan iri qazanlar asıldı. Böyük qonaqlıq oldu, sonra ən qaçağan atların cıdırı başlandı. Nişanlı oğlan atın üzünə qaçarağın-

da beşatılanla dalbadal səkkiz nişana vurub igidliyini göstərdi. Yaqu da alaçıq çətenəsinin arasından baxıb gülümsədi, zarafatlı gəlinlər də bunu görüb bicliklə bir-birinə göz vurdular. Oğlanın boy-buxunu, at minməyi qızın xoşuna gəlirdi. Amma heç bir dəfə də üz-üzə əyləşib söhbət eləmədilər. Atalar qərara aldılar ki, payızda, yeni, el dağdan qayıdanda toy eləsinlər. Ancaq bu dünyada azmı qərribə işlər olur?!

Qarabulaq şəhərinin şimal tərəfində, bir-birindən aralı olan Quruçayla Köndələncəyin arasında başıkesik ehrama oxşayan Qarı dağı var. Qoy əvvəlcə ondan danışım.

Şəhər otuz doqquz gün mühasirədə qalaraq, uzaq məmləkətdən qoşun çəkib gəlmiş şahla vuruşdu. Qırxıncı gün şahın iyirmi yaşlı cəsur oğlu Maliktac beş yüz nəfər seçmə pəhləvanla hasarın bir tərəfindən hücum edib şəhərə girdi. Onun ardınca bütün qoşun yol tapıb şəhərə doldu.

Yerli əhəlinin inadından, təslim olmaq üçün dəfələrlə edilmiş təklifi rədd etməsindən qəzəblənmiş şah vəziri Taygöz Yusifi çağırıb kimseyə aman verməməyi əmr etdi.

Taygöz Yusif şəhərin sağ qalmış yeddi min əhalisini uşaqdan böyüyə qılıncdan keçirdi. Evlər dağıdıldı. Qan su yerinə axdı.

Üçgünlük qırğından sonra şah şəhərdən çıxıb yaşıl bir təpə üstündə qadrlar qurdurdu. Üç gün, üç gecə şadyanalıq etməyi, qalibiyyət bədələri qaldırmağı qoşun əhlinə əmr etdi.

Qızıl işləməli, firuzə rəngli kuzələri yeddiillik Şiraz şərəbləri ilə dolduruldu. Əti məcun olan beşillik qara erkəklər kəsildi. Ovçular Qarabağ meşələrindən tülkləri alov kimi yanan qırqovullar gətirdilər.

Hökmdar yeddi dirəkli çadırında, yeddi tirmə döşək üstündə əyləşdi. Atlas geyimli Nişapur sazəndələri gəldi. Süfrələr döşəndi, qızıl qədəhlər düzüldü. İlk bədələri qaldırılan zaman yetmiş yeddi şeypur şahlar şahının qələbəsi şərəfinə gurladı.

Lakin elə bu vaxt şahın qorxunc vəziri Taygöz Yusif içəri girib hökmdarın hüzurunda yerə qədər təzim etdi. Şah boşalmış qədəhini yanındakı qara qula verib qaşlarını çatdı.

– Haradasan, vəzir? – Yoxsa, mənim qələbəmin təntənəsi, sənə, mənasızdır?

Taygöz Yusif bir daha yerə qədər təzim edib:

– Qibleyi-aləm, – dedi, – mən aciz Yusif sənəin sadıq qulunam. Şahlar şahının hüzuruna gecikməyimin səbəbi var.

Hökmdar vəzirinin sesindəki qara xəbər əlamətini duyaraq:

– Nə olub, vəzir? Tez söylə! – dedi.

Vəzir üçüncü dəfə təzim edib:

– Qibleyi-ələm yüz illər sağ olsun! Oğlun Maliktac xəstələnmişdir, – dedi.

– Nə danışırısan, vəzir? – deyə şah ayağa qalxdı.

Şahzadə Maliktac qonşu çadırdə, qızdırma içində yattı. Hər tərəfində yeddi qara qul, əlləri döşündə, sükut içində dayanıb gözlərini ona zilləmişdi.

Hökmdar, vəzirin müşayiəti ilə çadıra daxil olduqda qullar yerə döşənib alınlarını torpağa qoydular. Sonra qalxıb dalı-dalı on addım geri çəkildilər. Şah oğluna yanaşib, barmaqalarında ləl-cavahir sayrışan ağ əlini onun alınına qoydu.

– Oğlum, Maliktac! – deyə həyəcanla səsləndi.

Lakin xəstədən cavab gəlmədi. O zaman şah rəngi ağarmış üzünü vəzirə sarı çevirib qorxulu və titrək səslə:

– Bu saat hər tərəfə çaparlar göndərilsin. Qoy dünyanın bütün biliciləri buraya toplansın, – dedi.

Şah bütün günü oğlunun başı üstündən tərənəmədi, gözlərini yummadı. Heç nə yemədi.

Səhəri vəzir qayıdıb:

– Qibleyi-ələm, – dedi, – şəhərdə ancaq tək-tək qocalar, uşaqlar qalıb, qırılan qırılıb, sağ qalanlar da gecə ikən meşələrə qaçıb. Çox axtarıandan sonra bir falçı qarıya rast gəldik.

– Bəs, falçı nə oldu? – deyə şah qəzəblə soruşdu.

– Gəlmədi. Şahzadənin yanına getirilməsini istədi. Mən onu ocağa atdırıb yandırardım, qibleyi-ələm, ancaq...

Şah vəzirin sözünü kəsib:

– Taxt-rəvan hazırlansın, – dedi.

Hökmdar öz rəiyyəti ilə birlikdə insan cəsədləri ilə dolu xaraba küçələrdən keçib, balaca bir komanın qabağında dayandı. Taxt-rəvanı qulların çiyindən alıb yerə qoydular. Şahzadəni ehtiyatla içəri gətirdilər. Yarıqaranlıq evin içində ucaboylu bir qarı durmuşdu. Şah daxil olan zaman o, yerindən qımıldanmadı, təzim etmədi, bir heykəl sükunəti ilə dayanıb durdu.

Şah keçib xəstənin baş tərəfində qoyulmuş döşək üstündə öyləşərək:

– Qarı, – dedi, – deyirlər, sən cinlərin, uğursuz ruhların dilini bilir-sən. Sağalmaz dərdlərə dava edirsən. Budur, mənim oğlum Maliktac od tutub yanır. Məşum ruhlar onun huşunu oğurlayıb aparmışlar. Səndən əlac istəyirəm, qarı! Əgər, onu sağaltsan, evinin dirəklərini qızıla tutduracağam. Əgər, xəyanət etsən, cəhənnəm kimi zəbanə çəkib yacacaqsan.

Qarı:

– Mən anayam, – dedi və bir qab su alıb taxt-rəvanın qarşısında yerə çökdü. Sonra dodağının altında nə isə oxuyub suya üfürdü və bir an kasaya diqqət edərək ağır zəhmli nəzərlərini qaldırıb:

– Ey şah, – dedi, – mən burada minlərlə qəzəbli ruh görürəm. Onlar xəbər alırlar: «Şah oğlunu çoxmu sevir?»

– Nə danışırısan, qarı? – dedi. – O mənim yeganə varisimdir. Böyük bir məmləkət gözünü ona dikmişdir. Mən yeddi il dua edib, yeddi min qurban kəsəndən sonra böyük Yaradan onu mənə əta etdi. O böyüdü, Kəyan mülkündə birinci pəhləvan oldu.

Falçı təkrar suya baxıb:

– Ağsaçlı bir qarı soruşur: «Şahzadənin anası varmı?»

– Var, qarı, – dedi, – onun anası Xədicəbanu yer üzündəki arvadların ən xoşbəxtidir. Çünki o mənə Maliktac kimi oğul bəxş etmişdir. Tez ol, qarı, oğlumun dərdinə əlac et. İndi Xədicəbanunun yuxusuna qara ilanlar girir.

Qarı bayaqdan bəri ilk dəfə olaraq başını qaldırıb xəstə şahzadəyə baxdı və elə bil ki, oğlunun solğun gözəlliyi onun gözlərini qamaşdırdı. Qarının kirpikləri qırpındı, bəbəkleri böyüyüb quru bir parıltı ilə yandı. Qarı qalxıb xəstəyə yanaşdı. Damarları çıxmış quru və kobud əlini onun sinəsinə qoydu.

Xəstə göz qapaqlarını qaldırdı. Yaralı ceyran gözlərinə bənzər bir cüt qara, melul göz arvada zilləndi. Qarının günəşdən və dərddən yanub qaralmış heybətli üzü qərībə bir nurla işıqlandı. Axı, o, ana idi.

Sonra qarı dağlara gedib bir ətək çiçək gətirdi. Onların şiresini çəkib qaşığı-qaşığı xəstənin boğazına tökdü. Gecə-gündüz yanından tərənəmədi.

Şəhərdə sağ qalmış yerliləri ona lənət yağdırdılar. Güneylərdə oturan qocalar onu gördükdə, gözlərini endirib ayaqlarının ucuna baxdılar, yadellilərin nəzərindən iraq yerdə görüşən arvadlar başını bulayıb:

– Eh, Ballı qarı, imansız oldu, – dedilər.

Xəlvətə düşəndə uşaqlar onun ardınca düzülüb:

– Ay falçı, bəs, qızıl başmağın hanı? – deyə tənə etdilər.

Qarı həmyerlilərinin bütün bu nifrətini sükutla qarşılayır, hər gün dağlara gedir, qucaq-qucaq çiçək götürür, xəstəni müalicə edirdi.

Nəhayət, yeddi gündən sonra şahzadə gözlərini açıb yemək istədi. On birinci gün isə, onun tamamilə sağalıb ayağa qalxdığını qonşu əhlinə xəbər verdilər.

Şah falçıya bir kisə qızıl verib:

– Qarı, – dedi, – o çiçəklərin hikmətini aç mənə söylə.

Qarı başını bulayıb:

– O sirri mən heç kəsə aç bilmərəm, hökmdar, – dedi. – Ancaq oğluna o çiçəklərdən çəkilməmiş elə dərman verərəm ki, bir də azar üzün görməz.

Bu sözlərdən sonra qarı qızılgül rəngli maye ilə dolu bir kasa gətirdi. Şah kasanı alıb burnuna tutdu:

– Bu müşkdür, ənbərdir, nədir, qarı? Ətri insanı bihuş edir.

– O dünyanın ən nadir çiçəklərindən çəkilib, – deyər qarı cavab verdi.

Hökmdar dərmanın yarısını özü içib qalanını da oğluna verərək:

– And içirəm ki, mən ömrümdə bu şirinlikdə şərbət görməmişəm, – dedi.

Şahzadə qalan şirəni son damlasına qədər içib, kasanı qaytardığı zaman falçı rahat nəfəs aldı. Şah qarının üstünə daha bir kisə qızıl tullaşdırıb, yanında dayanmış Taygöz Yusifə müraciətə:

– Vəzir, – dedi, – o vaxt uğursuz ruhlar mənəim şəhərimə pozmuşdu. İndi dünyada heç bir dərdim yoxdur. Qoşun əhlinə tapşır, üç gün, üç gecə elə bir şadanalıq etsinlər ki, göydə günəşin üzünü tutulsun.

– Atılan ox bir daha geri qayıtmaz, hökmdar, hər dəqiqənin bir hökmü var! – Ballı qarı astadan dilləndi.

– Dəlimi olmusan, arvad? Nə danışsın? – deyər şah qəzəblə yerindən qalxdı və birdən mədəsində hiss etdiyi ağrıdan sarsılıaraq əl atıb vəzirin çiyindən yapışdı.

Elə bu anda şahzadə də kökündən qırılmış sərv kimi silkələnilib, arxasında dayanmış qara qulun qucağına aşdı.

– Zəhər! – Hökmdarın sinəsindən vəhşi bir səs qopdu.

– Bəli, zəhər... – deyər Ballı qarı arxayınlıqla təkrar etdi.

Şah, yerdə ilan kimi qıvrılan oğluna baxıb:

– Vəzir, əlac! – deyər qışqırdı.

Və ayaq üstündə dayanma bilməyib, döşəyin üstünə yıxıldı. Sonra başını qaldırıb:

– Qarı, – dedi, heç olmasa, oğluma bir çarə elə. Axı, sən onu ölüm-dən qurtarmışdın, axı, sən deyirdin mən anayam.

– Bəli, qibleyi-ələm! – deyər Ballı qarı «ah» çəkdi. – Mən anayam!..

Şah ilə oğlu dəhşətli əzablardan sonra öldülər...

Taygöz Yusifin əmri ilə qarını öz otağında qoyub qapını bağladılar. Sonra qoşun əhlinin hər biri onun komasının üstünə bir at torbası torpaq tökdü. Günün axırında günəşin son işığı Savalanın zirvəsindəki buludlarda saralıb sönən zaman qarının koması üstündə böyük bir təpə qalxdı. Sonra yağın yağışları onun torpağını bərkitdi. Gələn bahar təpədə sarı tikanlı boz qanqallar bitdi. Təpəyə «Qarı dağı» dedilər.

Sonrakı əsrlərin küləkləri, selləri şəhərin xarabalıqlarından heç bir əsər qoymadı. Onun yeri hər bahar qızıl lələlərlə örtülən bir düzənlik oldu. Şəhərdən yadigar yalnız Qarı dağı qaldı. O vaxtdan bəri Qarı dağının altından bir çeşmə qaynayır. Uzaq mənşədən gəlib-keçən yolçular onun suyundan içib üreklərinin yanğını söndürürlər...

Yaz-yay axşamlarında şəhər əhli Qarı dağına, Quruçayın kənarlarına, çaydan bir az bəriyə Molla Yaqub bağına gəzməyə çıxırdılar. Molla Yaqub malakan olub, əsi adı da Yakov idi. Uzunsaqal, xoşsifət bir kişi idi. Yerli əhli Yakovu azərbaycanlılaşdıraraq Yaqub ələyib yanına da molla sözünü əlavə etmişdi. Vaxtilə çarın bu yerlərə sür-gün elədiyi malakanların dövlətli ağsaqqallarından idi. Molla Yaqub da öz qaydası ilə yerli əhlinin, yəni, biz azərbaycanlıların bütün xeyrinə, şərində iştirak ələyib, hörmətli bir şəxs kimi yuxarı başda əyləşdirildi.

Molla Yaqub şəhərdən aralı, həmin Quruçayın yaxınlığında saldı-ğı bağda nadir ağaclar ekmişdi. Yazda bu ağacların hərəsi bir cür çiçək açır, bir cür ətir saçır. Molla Yaqub bağını çəpərləməmişdi, yəqin ona görə ki, yazda-yayda gəzməyə çıxan adamların ayağını bağdan kəsmək istəmədi. Öz qaydası ilə adamlar da Molla Yaqubun bir ağacına, bir meyvəsinə də toxunmazdılar, ancaq dəcəl uşaqlara görə bağın qoca bir qarovulcusu var idi, o da bağın aşağı tərəfində hündür bir talvar qurub, gecələr orada yatardı...

Bir yaz axşamı öynində bahalı tünd parçadan kostyum, belində qızıl toqqa, ayaqlarında par-par parıldayan şibilib çəkmə, başında qiymətli sur dərisindən papaq, qaraqöz, qaraqaş, enlikürək bir oğlan olan Abdulla öz dostlarıyla Molla Yaqubun bağına gəzməyə çıxdığı zaman orada bir dəstə qız-gəlinin içində pristav Bayram bəyin qızı gözəl Yaqutu görüb bir könüldən min könülə vuruldu ona. Öynində uzun qanovuz tuman, ayaqlarında dikkaban tuflı, zər-xara arxalığının üstündən incə belinə daş-qaşa tutulmuş enli qızıl kəmərlə çəkilən, boğazının altında qızıl silsilə, ağ bileklərində qızıl bilerzik olan gözəl Yaqut da cavan tacirə baxıb gülünmüşdü. Bu vaxt yenice daşmış Quruçay qüdrətli nəşə ilə qijildayırdı, yenice açılmış ərək çiçəkləri arasında quşlar sevinclə çığı-rırdı, qurşağa qədər qalxmış yaşıl buğda zəmilərinin üzərilə əsib gələn ətirli meh Yaqutun gəriyə sürmüşş ağ, ipək kəlağayı altından çıxan xurmayı saçlarını xəfif-xəfif tərpədirdi. Bağın üst tərəfindən keçən və ətrafında sarı, firuzəyi, qırmızı çiçəklər bitən cığırda dayanmış qızlar cavan tacirin Yaquta necə baxdığını görüb gümüş qəhqəhələrle güldürdülər

... Sonra cavan tacir pristav Bayram bəyin ailəsi yaşayan ikimörtə-bəli binanın qabağında gündə on dəfə belədən-bələyə keçməyə baş-

ladı. Hər dəfə də nişanlı qız ona baxıb gülümsəyirdi. ... Tacir oğlan da gülümsəyirdi. İkisi də gözəl idi, ikisinin də mirvari kimi dişləri görünürdü. Cavan tacir heç malakan qızı Katya ilə görüşəndə belə olmurdu.

Yaqut da, nişanlısı Məhərrəmi görəndə belə olmurdu.

Cavan tacir bildirdi ki, pristavın qızı ondan da dövlətli bir oğlana nişanlıdır. Bir gün tacir ucaboylu təzə qazağı yəhərli qəşəng ürgənin üstündə həmin nişanlı oğlanın pristav yaşayan evin həyətidən çıxdığını görüb xeyli pərişan oldu. Ancaq nişanlı oğlan ona əhəmiyyət vermədən ayaqlarını yavaşca tərpedərək cavan ürgəni çapıb gedəndən sonra qız yenə də eyvana çıxaraq Abdullaya baxıb gülümsədi.

Şəhər cavan tacir gözəl xətlə, ipək kağızda pristav Bayram bəyın qızına aşiqanə bir namə yazıb axırını da Füzulinin qəzəlidən bu misralarla qurtardı:

Ah eylədiyim sərvə-xuramanın üçündür,
Qan ağladığım qönçeyi-xəndanın üçündür,
Sərgəstəliyim kakili-mişkinin ucundan,
Aşüftəliyim zülfi-pərişanın üçündür.

Sonra Bayram bəyın Kürdobadan gətirdiyi on altı-on yeddi yaşlı ev nökrəri dələduz Bünyada bir qızıl beşlik bağışlayaraq, məktubu onun vasitəsilə göndərdi qıza. Yaqut da məktubu alıb gül-sənubərə bürünən dal eyvana qaçaraq ürəyi atlına-atlına oxudu. Gözəlliyi haqqında, məhəbbəti haqqında qız öz nişanlısından belə sözlər eşitməmişdi, nişanlısı onun «yay qaşları», «ox kirpikləri» haqqında, «müşkü-ənbər saçan qulac-qulac saçları» haqqında ona bir kəlmə də deməmişdi. Onu Bakı, Tiflis, Peterburq kimi şəhərlərə aparıb gəzdirməyini vəd etməmişdi. Cins qadın tıfayəsi cins madyan kimidi. Nə qədər oxşanıb tumarlansa, o qədər mehriban olar...

Sonra Yaqut özü də bir namə yazıb Bünyad vasitəsilə göndərdi cavan tacirə. Oğlanın şadlığı yerə-göyə sığmırdı. O saat yenə bir namə yazıb verəndə, dələduz Bünyad dedi:

– Gərək mənə bir dəst dioqonal paltarlıq alasan, sonra kağızı aparım.

Ayrı vaxt qəpiyin haqq-hesabını çəkən cavan tacir bu dəfə çək-çevir etmədən sövdəgər Məşədi Qaradan bir dəst paltarlıq alıb Bünyada verdi. Bünyad da gətirib paltarlığı zirzəmidə odunların arasında gizlədərək, məktubu aparıb verdi Yaquta.

Oğlan bu məktubunda Yaquta təklif edirdi ki, gəlsin ona. Ancaq qız cavabında qəmgin-qəmgin yazdı ki, bu mümkün deyil, çünki o başqasına nişanlıdır. Özü də kəbinləri kəsilib bu gün-sabah toyları olasıdır

və qız bu dördü naməni «Leyli və Məcnun»dan gətirdüyü bu nisgilli misralarla qurtardı:

Ey möhnəti eşqdən xəbərdar,
Gör tanı üçün nə möhnətim var!
Qıl taleyi-ahimə nəzərə,
Gör var isə rəhmim, cəylə çarə!

O zaman cavan tacir qıza uzun bir namə yazıb dedi ki: «Gəl, səni götürüm qaçım». Oğlanın bu təklifi qızın gözləri qabağında bir aləm açdı. Bu aləmdəki qorxular qıza bir nağıl kimi cazibədar görünürdü, lap Kərbəlayi İbixandan da o yana, şahlarla vuruşan qaçaq-quldur babalarından, at minib tufəng atan Səkinə nənəsinin, atasının düşməni güllə ilə vuran Xanım nənənin qanı qızın damarında qaynamağa başladı və o, oğlana yazdı ki, «səninlə lap tilsimli Qaf dağına da gedərəm».

Cavan tacir ağıllı oğlan idi, bildirdi ki, arxası Kürdoba, Arazqırağı tərəkəmələri bağlı olan, divan-dərədə sözü ötan pristav Bayram bəyın nişanlı qızını götürüb qaçmaq nə deməkdir. Bilirdi ki, Hacı Hüseyinin kəbinli gəlinini götürüb qaçmaq nə deməkdir. Ona görə də, bu qorxulu işə diqqətlə hazırlaşdı. Özü kimi zirək bir oğlan olan kiçik qardaşı Fərhad kənddən gətirib mağazada oturdaraq şeylərin qiymətini, alverin yol-yolağasını ona başa saldı. Sonra ora-bura gedəndə həmişə faytonuna əyləşdiyi uzunburun, qumarbaz Çarvadar Həbib çığırdı dedi:

– Gərək gecə ikən bizi çatdırasan Ağdama!

Belə işlərdən Çarvadar Həbibin sümüyü oynağa gedərdi. O qiy-mət-filan danışmadan əlini sağ gözünün üstünə qoyub dedi:

– Sənin kimi oğlandan ötrü lap Fitolbörkə də gedərəm, özü də belə xeyir iş üçün.

Çarvadar Həbib bildirdi ki, cavan tacir faytonçudan, hamamçıdan, bir də dəlləkdən pul əsirgəyən deyil. Çarvadar Həbib Şuşa qalasından idi. Dumanlı dağlarda, gözəl səslə xanəndələrin «Segah»ını, «Rast»ını, «Çahargah»ını eşidə-eşidə böyümüşdü. Məhəbbətin nə demək olduğunu bildirdi, özü də pəsdən oxuyan lotu bir oğlan idi.

Gecə bütün şəhər yatandan sonra Abdulla, Çarvadar Həbibin üç saz atlı faytonuna əyləşərək sürdürdü qızla vədələşdikləri yerə. Yaqut da pal-paltarla, zinet şeylərlə dolu camadanını xəyanətkar Bünyada götürdərək xəlvətçə evdən çıxdı. Onu da deyim ki, qız ona nişan gələn şeylərdən birini də götürmədi. Brilyant nişan üzüyünü də çıxarıb qoydu stolun üstünə.

Fayton tərpenəndə dələduz Bünyad fürsəti fəvt etməyib cavan tacirə dedi:

– Bəs, mənim salamatum?

Cavan tacir bu bərədə əvvəldən düşünmədiyi üçün xırda pul götürməmişdi. Qızdan utanaraq, elə bütöv bir qızıl çıxarıb verdi Bünyada. Bünyad da qızılı alan kimi götürüldü. Çarvadar Həbib:

– Yaman bic gədədi, – deyib güldü. Sonra çamadanları faytonun arxasına qoyub, diqqətlə bağladı. Sonra qozlaya qalxaraq:

– Ya Allah! – deyib atları tərپətdi.

Fayton səssizcə şəhərdən çıxıb şose yola düşdükdə, Çarvadar Həbib atların cilovunu boşaltdı, bütün günü möhkəm yeyib dincələn harın atlar Ağdama doğru həvəslə götürüldü. Onlar bu yolu çox getmişdilər, bilirdilər ki, onları qabaqdakı dayanacaqlarda ağ arpa, sərın bu-laq suyu gözləyir.

Fayton gecənin səssizliyində şəhərdən çıxaraq bir qəder gedib əvvəl xoş sınıltı ilə axan Hacılı arxını keçdi. Sonra köptəkləri Ay işığında ağaran, qızmış nər kimi nərildəyən Quruçaya yaxınlaşdı. Çarvadar Həbib atların cilovunu çəkib dayandıraraq, düşüb keçalatı diqqətlə nəzərdən keçirdi. Abdulla da faytondan qalxıb baxdı. Adama elə gəlirdi ki, dağlardan hücumla gələn bu çayın qabağında heç nə dayanmaz. Ancaq Çarvadar Həbib sakitcə qozlaya qalxıb:

– Ya Allah! – deyərək cilovunu tərپətdi.

Atlar özlərini cəsərlə vurdular çaya, cavan tacir istəklisinə pıçıldadı:

– Qorxmursan ki?

Qız, Ay işığında oğlana yanakı baxıb gülümsədi:

– Nədən qorxacam?..

Bu onların arasında olan ilk mükəlimə idi.

Su faytonun ayaq qoyulan yerinə qəder qalxmışdı. Əlbəttə, bu keçalat çayın ən dayaz yeri idi. Ancaq su iti axdığı üçün az qalırdı faytonu aşırınsın.

Kürdoba camaatı yaylağa köçəndə qız atla, dəvə ilə belə daşqın çayları çox keçmişdi. Ona görə də, cavan istəklisinin narahatlığı qızı əyləndirirdi.

Çarvadar Həbib atları ürekləndirmək üçün cürbəcür səslər çıxarırdı. Çayın ortasına çatdıqda cavan tacirə elə gəldi ki, düz-dünya Ayın işığında ağaran bu harın çaydan ibarətdir. O diqqətlə istəklisinə baxdı, amma gördü ki, qızın Ay işığında gülən gözlərində zərre qəder də qorxu yoxdur. Atlar sahilə yetib yamaca qalxanda Çarvadar Həbib axırın-cı dəfə:

– Ya Allah! – deyib şallağı havada şaqıldatdı.

Həmişə onları tumarlayıb əzizləyən, bəzən arpalarna kişmiş qatan

sahiblərinin bu səşindən atlar cuşə gəlib çayın sahilindəki yoxuşu dördmə çıxdılar.

Fayton dolayları enərək Köndələncayı da keçdikdə, Çarvadar Həbib bir papiros yandırıb qoydu damağına. Fayton Dövlətyarlı kəndinin içindən keçəndə xoruzlar banlayırdı. Həmişə belə gecəyarısı xoruz banlayanda, nə üçünsə, Yaquzun ürəyindən bir qəmginlik keçərdi. İndi də belə oldu. Qıza elə gəldi ki, ata-anasından, doğulduğu yerlərdən ayrılıb tamam başqa bir aləmə gedir... Onun ürəyi kövrəldi. Oğlan əyilib usdufca qızın üzündən öpdü.

Atlar yüngül yorğa ilə gedirdi. Ay batmışdı. Bəzən yolun bu tərəfindən o tərəfinə gözləri yaşıl fənər kimi parıldayan tülkü, ya canavar qaçib keçərək adam boyu qalxmış zəmilərin arasında yox olurdu. Atların zınqırovları xoş avazla səslənirdi, dan yerindən sərın yel qalxırdı. Qız ilə oğlan faytonçudan həya edərək danışırdılar. Ancaq məlum məsələlər, bir-birilərini hiss edirdilər. Bir-birilərinə baxıb gülümsəyirdilər.

Dediyim kimi, yaxşı pəşdən oxumağı olan Çarvadar Həbib də həya ələyib susurdu. Amma faytondakılar ancaq kişi tayfası olsaydı, Çarvadar Həbib bütün yol boyu gah «Ras» üstündə, gah da «Segah» üstündə zümzümə edərdi. Qarabağ toylarında Çarvadar Həbibin çirtiq vura-vura məzəli oynamağı da var idi. Hətta bu bərədə:

Bu havanın adı ənzəli, Çarvadar Həbib,
Bir addım da tullan irəli, Çarvadar Həbib,
Çal çuxanı, vur çirtiqi, Çarvadar Həbib! –

dəyə başlayan gülməli bir mahnı da qoşmuşdular.

Dan yeri qızarırdı. Bir azdan gün çıxıb Qarabağ çöllərini işıqlandırdı. Fayton az getdi, üz getdi, çatdı Pirağbulaq dərəsinə. Bu o dərə idi ki, burada Güney Güzdəklilə Bayandur öz igidlərilə axta Ağa Məhəmmədin qoşunlarına divan tutmuşdu. Bu o dərə idi ki, Gəncə qaçağı dəli Alı burada namərd Şıralı xanı öldürüb həmyerlilərinin qisasını almışdı. Fayton dərəyə girəndə Çarvadar Həbib dərənin o tayında köhnə günbəzin qabağında tek ağacın kölgəsində dayanmış bir adam görüb atları qovmaq istədi. Ancaq dar yolun o tərəf-bu tərəfindən ona tuşlanan tufəngləri görüb atların cilovunu çəkdi. Kolların dahından çıxan iki tufəngli qaçaqdan biri Həbibə əmr etdi:

– Ə, uzunburun köpəkoğlu, döndər faytonu, sür günbəzin yanına!
Ona da Çarvadar Həbib deyərtilər! Qaçğa qəzəblə baxıb dedi:
– Ağzını dağıtma, ə, adam oğlusan! Sür deyirsən, sürərəm!
– Sür! – dəyə qaçaq qışqırdı.

Cavan tacir qaçaqlara dedi:

– Qoy qız otursun faytonda biz gedək.

Qaçaq ona qulaq asmayıb yenə də Çarvadar Həbibə qışqırdı:

– Ə, heyvərə! Sənə demirəm döndər faytonu?!

Həbib faytonu döndərüb köhnə gümbəzin qabağına sürdü.

Faytonu saxlayanda ağacın kölgəsində dayanan oğlan bir-iki addım irəli yeriyib, Çarvadar Həbibdən soruşdu:

– Kimdi apardıqların?

Cavan tacir faytondan düşüb, sakit səsle oğlana dedi:

– Mən Abdulla Əfəndinin qardaşı oğluyam. Faytondakı qız da mənim nişanlımdır.

Qaçaqbaşı soruşdu:

– Güney Güzdəkli Abdulla Əfəndinin qardaşı oğlusan?

Abdulla dedi:

– Bəli.

Qaçaq soruşdu:

– Bəs, bacı kimlərdəndi?

Abdulla dedi:

– Kürdobaalı pristav Bayram bəyin qızıdır.

Qaçaqbaşı soruşdu:

– İndi səfəriniz hayanadı?

Abdulla dedi:

– Gedirik Ağdama.

Sonra qaçaqbaşı portmanatından bir üzük çıxarıb faytona yaxınlaşdı:

– Bunu sənə boygörücəyi verirəm, bacı! Qoy Qaçaq Xanmuraddan sənə yadigar olsun.

Yaqut nişanlısına baxdı. Cavan tacir təmkinlə dedi:

– Boygörücəyini rədd etmək olmaz. Götür.

Yaqut üzüyü alıb taxdı barmağına və lap köhnə tanışlar kimi qaçaqbaşıya dedi:

– Sağ ol, Xanmurad.

Qaçaqbaşı dedi:

– Bacı, Bayram dayı məni yaxşı tanıyır. Bağışla ki, uşaqlar səni yoldan saxlayıblar.

Sonra qaçaqbaşı cavan tacirə dedi:

– Sizə yaxşı yol, qardaşlıq!

Fayton tərənib Pirağbulaq dərəsinə çıxdı, bu vaxt bayaqkı yerə başqa bir fayton gəldi.

Abdulla diqqət yetirib gördü ki, faytonun içində əyləşən barma-

ğında iri brilyant üzük olan İopabığ, xəsis milyonçu Nersesdi. Qaçaq-lar o faytonu da döndərüb apardılar Qaçaq Xanmuradın hüzuruna.

Çarvadar Həbib gülümseyib dedi:

– Allah yaxşılığı əvəzsiz qoymaz, – deyərler. Nersesin barmağın-dakı brilyant üzüyün min qızıl qiyməti var.

Çarvadar Həbib papağının dalını qaldırıb atları tərptədi, qaçaqlar onun atlarını tutub almadıqları üçün Çarvadar Həbibin kefi doxsan doqquza qalxmışdı. Fayton Pirağbulaq dərəsindən uzaqlaşanda Çarvadar Həbib əlavə etdi:

– Qaçaq Xanmurad deyilmisən varmış... Sağ olsun.

Qaçaq Xanmurad təzə meydana çıxmışdı. Özünün də iyirmi iki-iyirmi üç yaş ancaq olardı. Onun da Qaçaq Süleyman kimi, kasıb-ku-subla işi yox idi. Çox əli iti igid idi.

Nişanlısının cavan qaçaqbaşıya necə maraqla baxdığını fikirləşəndə, ayaqlarında uzunboğaz çəkmə, başında bahalı buxara papaq, belində üç qatar patron, böyründə qırmızı ağac qoburlu onatılan olan qaçaqbaşının uca qədd-qamətini gözələrinin qabağına gətirəndə cavan tacir özünü birtəhər hiss elədi.

... Axşam gün batanda fayton Ağdamın yeddi-səkkiz kilometrliyin-dəki Novruzlu kəndinə daxil oldu. Bəndalı yüzbaşı kürsülü artırmada əyləşib ov tüfənginin gilizinə barıt-qırma doldururdu. Atların zınqırov səslərini eşidib, başını qaldıranda gördü ki, darvazanın ağzında bir fayton dayandı. Kişi əlini işində çəkməyib bərkədən səsləndi:

– Qonaq, darvaza açıqdı!

Əvvəlcə Çarvadar Həbib çamadanları götürüb girdi həyəətə. Sonra cavan tacir, ardınca da nişanlısı daxil oldular həyəətə. Qız tamam yaşın-masa da, yaşmağı burnunun qabağına qədər çəkmişdi. Bəndalı yüzba-şını zənən xeylağı ilə cavan oğlanı görəndə kimi gilizi stolun üstünə qoyub ayağa qalxdı:

– Xoş gəlmisiniz, – dedi, – buyurun yuxarı!

Bəndalı kişinin ətli-canlı arvadı qızın qolundan tutub apardı evin qadınlar olan hissəsinə.

Abdulla da artırmaya çıxıb kişiylə əl tutuşdu. Bəndalı yüzbaşı dedi:

– Həbib, sən də çıx yuxarı!

(Qarabağda Çarvadar Həbibini kim tanıyırdı ki?..)

Çarvadar Həbib dedi:

– Allah razı olsun, Bəndalı dayı, atların arpa vaxtıdır, görək gedim.

Bəndalı yüzbaşı cavan tacirə dedi:

– Qardaşoğlu, buyur içəri.

Onlar xalı-gəbə ilə döşənmiş zala daxil olub ipək döşəkcələrin üs-

tündə əyləşdilər. O saat arvad-uşaq olan tərəfdəki mətbəxdə qazanlar asıldı. Çay qoyuldu. Kəklikli-turaclı plov bişirildi. (Qarabağlıların kəklikli-turaclı plovuna nə söz?)

Yeyib-içəndən sonra Bəndalı yüzbaşı dedi:

– Hə, qardaşoğlu, indi danış görək hansı qohumlardansız?

Abdulla hər şeyi olduğu kimi danışib qurtaranda Bəndalı yüzbaşının üzü tutuldu. O bir qədər sükutdan sonra dedi:

– Buranı öz eviniz hesab eləyin. Heç bir şeydən də ehtiyatlanma.

Sonra Bəndalı yüzbaşının neçə il qaçaqlıq eləyib, keçən il üzə çıxan kiçik qardaşı Cıraq da gəlib qonaqlara «xoşgəldin» elədi.

Bəndalı yüzbaşının gülüysə nar, peyvənd əzgil, iri heyva ağacları ilə dolu qalın kölgəli bağı, kürsülü evin sütunlarına sarılan enliyarpaqlı üzüm tənəkləri Yaqutun xoşuna gəlirdi. O burada özünü qorib hiss eləməirdi.

Bəndalı yüzbaşı çoxdan yüzbaşılıq eləməsə də, Qarabağda sayılan karlı adamlardan idi. Cavan tacirin nişanlı qızı götürüb onun evinə qaçmağı havayı deyildi. Cavan tacir bilirdi ki, quş olub göyə uçsalar da, Hacı Hüseynin, Bayram bəyin adamları Qarabağda onların yerini tapacaqlar. Ona görə də görək elə adamın evinə getsinlər ki, ordan onları bir qoşun da çıxarda bilməsin.

Onlar gələndən üç gün sonra Bəndalı yüzbaşı Ağdam şəhərindəki çayxanalardan birinin qabağında, böyük tut ağacının kölgəsində əyləşib Xanlıq Muxtarla nərd oynayırdı. Xanlıq Muxtar da Bəndalı yüzbaşı kimi karlı adam idi, tapançası həmişə pencəyinin qoltuq cibində dolu olardı. Əgər Xanlıq Muxtar belə sayılan adam olmasaydı, Bəndalı yüzbaşı camaatın gözü qabağında oturub onunla nərd oynamazdı. Hər kəsin öz tayı var!

Elə bu zaman balacaboylu, cırtdaqoz, davakar pristav İsmayıl bəy dalında iki nəfər yasavul nərd oynayanların yanına gəlib dedi:

– Bəndalı yüzbaşı! Bizdə məlumat var ki, Qarabulaqdan bir oğlan, pristav Bayram bəyin nişanlı qızını qaçırdıb gətirib sənə evinə.

Bəndalı yüzbaşı zərləri tulladı, daşları götürüb yerinə qoyandan sonra sakit səsle soruşdu:

– Tutaq elədi, sonra?

Pristav İsmayıl bəy dedi:

– Sonrası budur ki, görək qızı alıb geri qaytaraq, oğlanı da tutaq!

Bəndalı yüzbaşı dedi:

– Qız öz xoşu ilə qoşulub qaçıb.

İsmayıl bəy ona cavab verdi ki:

– Onun bizə dəxli yoxdur. Öz yerlərində aydınlaşırdırlar.

Bəndalı yüzbaşı dedi:

– Bu nainsafliq olar, bəy. Onu da nəzərə al ki, oğlan qızı mənə evinə gətirib.

İsmayıl bəy dedi:

– Sənə evin ziyarətgah-zad döyül ki?.. Nə olsun gətirib?

Bəndalı yüzbaşı ağır-ağır qalxdı:

– İsmayıl bəy! İndi ki, belə oldu, mən gedirəm evə. Sən də yasavullarını göndər, gəlib o oğlanla qızı mənə evimdən çıxarsınlar, görək necə çıxarırlar?!

Bəndalı yüzbaşı bu sözü deyib tələsmədən getdi. Xanlıq Muxtar, Bəndalı yüzbaşının ardınca baxa-baxa papiros çıxarıb yandırdı, bu o demək idi ki, Xanlıq Muxtar özü də məhz Bəndalı yüzbaşı kimi edərdi...

Evinə gəlib Abdullaya heç nə hiss etdirmədən qardaşı Cırağı, iki cavan əmisi oğlunu, üç yeniyətmə bacısı oğlunu çağırtdırıb əhvalatı onlara qısaca bildirdi. Tapşırırdı ki, tufənglərini hazır saxlasınlar. Əgər, pristav İsmayıl bəyin yasavulları qızı oğlanın əlindən almağa gəlsələr, atısacaqlar.

«Atısacağıq» sözünü eşidib cavanların sümüyü oynaya getdi.

Onların ağsaqqalına pənah gətirən oğlanın nişanlısını heç kəs bu evdən, bu Novruzlu kəndindən çıxarıb apara bilməz! Uzaq olsun!.. Uzaq olsun, əgər, qızı tutub oğlanın əlindən alsalar, bu, bütün Bəndalı yüzbaşının tayfası üçün, bütün Novruzlu kəndi üçün həmişəlik baş töhməti olardı!

Ona görə də, tufənglərini doldurub söykədilər bucağa, patrondaşı da asdılar üstündən.

Ancaq İsmayıl bəy gəlmədi. İsmayıl bəy davakarlığı ilə bərabər, həm də bic adam idi. Bilirdi ki, davasız-atışmasız Bəndalı yüzbaşının evindən qız çıxarmaq olmaz. Bir də fikirləşdi ki, başqa qezadan gətirilmiş bir qızdan ötrü nə üçün Bəndalı uşağı kimi bir tayfa ilə qanlı-bıçaq olsun?..

Ancaq səhəri, gecə xoruzun ikinci banında itlərin bərk hürüşməsinə qulaq verib, Bəndalı yüzbaşı dərhal başa düşdü ki, evin ətrafında yad adamlar var! Tək bir adam yox, bir neçə adam, çünki itlərin səsi bağın bir neçə yerindən gəlirdi. Bu, pristav adamlarına oxşamırdı. Hökumət adamı gecenin bu vaxtında gəlməzdi. Demək, məsələ başqa cürdür. Bəndalı yüzbaşı cəld geyindi, tufəngi qapıb, qapını usdufca açib ehtiyatla çıxdı bayıra. Elə bu anda da qardaşı Cıraq qaranlıqdan səsləndi:

– Kimsiniz, ə?

Qaranlıqdan kimse ona qışqırdı ki:

– Bəndalı yüzbaşına denən çıxsın çölə!

Özünü tündirxananın böyrünə verib atışmağa hazır dayanan Bəndalı yüzbaşı sakit səsle cavab verdi:

– Bəndalı yüzbaşı çöldədi, nə sözlünüz var?

Qaranlıqdan gələn səs dedi:

– Əşi! Əgər, qan tökülməyini istəmirsənsə, o haramzadə oğlanı da, qızı da ver!

Bəndalı yüzbaşı dedi:

– Ə, bilmirsiniz ki, Bəndalı yüzbaşı heylə binamus işə qol qoymaz!

Qayıdın gedin evinizə-əşiyinizə. Bir işdi olub.

Qaranlıqdan gələn səs dedi:

– Qızı aparmasaq, getməyəcəyik.

Bəndalı yüzbaşı sakit səsle dedi:

– Məsləhətdi qayıdasınız!

Qaranlıqdan gələn səs dedi:

– Əşi, əlli-altmış versti at sürüb gəlməmişik ki, əliboş qayıdaq?! Xoşluqla sənə deyirik ki, qızı da, oğlanı da verəsən!

Cavabında Bəndalı yüzbaşı səs gələn tərəfə deyil, havaya bir güllə atdı. Səs-küyü eşidib səngərlərində hazır dayanan bəcioğlular, əmi-oğlular, bir də Bəndalı yüzbaşının qardaşı Çıraq o, tək güllə atılan kimi, səs gələn tərəfi basdılar gülləyə. Kəndin hər tərəfində itlər hürüdü, hər tərəfdən qarasına atılan güllə səsləri eşidildi.

Bəndalı yüzbaşı, qız üçün gələnlərə qışqırdı:

– Ə, özünüzü havayı qırdırmayın, çıxın gedin!

Cavabında bir neçə güllə birdən atıldı. Evin pəncərələrinin şüşələri çiləklənib töküldü.

Qaranlıqdan təzə bir səs eşidildi:

– Əşi, Bəndalı yüzbaşı bu köpəkuşağının bir təkini də salamat buraxmayacağıq. Üst tərəflərini kəmişik!

Bəndalı yüzbaşı dedi:

– Adama atmayın. Qoyun çıxıb getsinlər.

Səs-küyə yuxudan ayılıb bayıra çıxan Abdullanın lap qulağının dibindən güllələr vıyılı ilə keçib qapı-pəncərəyə deyirdi. Oğlan qorxaq adam deyildi. Ancaq işin nə yerdə olduğunu bilib xalqa bu cür əngəl açdığı üçün ürəyində xəcalət çəkirdi. Qızı qaytarmağa gələnlər gördülər ki, xeyr, Bəndalı yüzbaşı batmalı kol deyil, qayıdıb getdilər. At ayaqlarının səsləri tamam uzaqlaşmış, itlər susandan sonra Bəndalı yüzbaşı səngər elədiyi yerdən çıxıb bərkəndən soruşdu:

– Ə, uşaqlar, ziyanlıq-zad olmayıb ki?!

Çıraq öz qapısından dedi:

– Bir şey yoxdu.

Bəndalı yüzbaşı təkrar soruşdu:

– O biri tərəfdən necə?

Çıraq dedi:

– Salamat getdilər.

Bəndalı yüzbaşının vurub-yıxmaq üçün həmişə bir girovə axtaran bəcioğlusu İrşad öz qapılarından dedi:

– Ay dayı, qoymadın o it uşağının hamısını qıraq, dayna!

Bəndalı yüzbaşı cavab verməyib artırmaya qalxanda Abdullanı orda görüb, gümrə səsle dedi:

– Ə, qardaşoğlu, sən niyə yuxudan olmusan?

Oğlan xəcalətlə dedi:

– Sizə iş açmışıq...

Bəndalı yüzbaşı dedi:

– İşi-zadı yoxdu, yeri soyun yat.

Abdulla onun üçün ayrılmış otaqda elə paltarlı uzanıb səhərə qəder gözünü yummadı.

Səhər çaydan sonra Abdulla, Bəndalı yüzbaşıya dedi:

– İcazə versəydiniz, bu gün biz gedərdik Yevlağa.

Bəndalı yüzbaşı təəccüblə soruşdu:

– Yevlağa?

– Bəli, oradan da Bakıya gedəsiyik.

Bəndalı yüzbaşı gülməyib zarafatyana dedi:

– Yoxsa, gecəki əhvalat qorxutdu səni?

– Xeyr. Elə əvvəldən fikrim Bakıya getməkdir.

Amma cavan tacir düz demirdi. Əslində istəirdi ki, onların üstündə burada başqaları davaya düşsün.

Bəndalı yüzbaşı dedi:

– Qardaşoğlu, sənə əvvəl də dedim, indi də deyirəm, bura öz evinizdir. Lap bir il də qala bilərsiniz! Heç kəs də yel olub böyrünüzdən öte bilməz.

Ancaq kişi baxıb gördü ki, cavan tacir qalmaq istəmir. Səhəri gün özü şəhərdən fayton getirdi. Bəndalı yüzbaşının arvadı Yaquta iri firuzə qaşlı bir üzük boygörünceyi bağışladı. Kişi özü də oğlana əla bir buxara dərisi ilə bir dəst diqqonal kostyumluq bağışladı. Yolları üçün cürbəcür yeməklər qoydular, Bəndalı yüzbaşı bacısı oğlu İrşadla əmi-si oğlu Cəmilə tapşırırdı ki, onları aparıb lap Yevlağacan ötürsünlər. Oğlanlar da tüfənglərini götürüb atlandılar və faytonu lap Yevlağacan ötürüb qayıtdılar.

Yolda Abdulla fikirləşdi ki, Bakıdansa Gəncəyə getmək daha məsləhətdir, çünki Gəncə Qarabulağa yaxındır. Ona görə də, Gəncəyə gedib düşdülər mehmanxanaya.

... İndi sizə kimdən deyim, Bağbanlar Ələkbərdən.

Bağbanlar Ələkbər otuz beş-otuz altı yaşlarında üzündə tək-tək çopuru olan qarabuğdayı, yaraşlıqlı bir adam idi, yüzürlə düşməni olduğu üçün həmişə çuxanın altında iki tapança gözdürərdi. Çayxanalarda nərd oynayanda o da həmişə qarabağlı Xanlıq Muxtar kimi küreyi divara tərəf oturardı, düşmənləri də onunla üzbəsurət atışmağa cüret etməzdilər, bilirdilər ki, Bağbanlar Ələkbərin bir gözü nərdə baxırsa, bir gözü ətrafındakı adamlardadır. Özü də hər iki əli ilə sərrast atandır.

Abdullagilin düşdüyü mehmanxananın qapıçısı qoca kişi idi. Şeylərini mehmanxanaya daşıyanda cavan tacir ona bir abbasi evəzinə bir manat vermişdi.

Abdulla fikir eləyirdi ki, bir qədər də Gəncədə qalib ara sakitləşəndən sonra qayıdarlar Qarabulağa, ancaq bir gün qoca xidmətçi onu kənara çəkib dedi:

– Oğul, görürəm, sən yaxşı adamsan, ona görə də sənə bir sırr açmaq istəyirəm, ancaq gərək öz aramızda qalsın.

Abdulla bu sözə bərk təəccüb eləyib and içdi ki, dünyasında onun ağzından sırr çıxmaz. O zaman qoca soruşdu:

– Hər gün gəlib mehmanxananın bağçasında nərdtaxta oynayan Bağbanlar Ələkbəri tanıyırsanmı?

Abdulla dedi:

– Tanımasam da, haqqında eşitmişəm, hər gün bura gəldiyini də bilirəm.

– Yəqin onu da eşitmisen ki, Bağbanlar Ələkbərin kəsdiiyi başın sorğu-sualı yoxdur.

Abdulla dedi:

– Eşitmişəm.

Qoca ətrafına baxıb pıçıltı ilə dedi:

– O sənin külfətinə aşiq olub, məsləhətdir ki, lap bu gecə Gəncədən çıxıb gedəsiniz, yoxsa, yaxşı olmaz, heyfsiniz...

Bu əhvalatı Abdulla da, Yaqut da öz-özlüyündə duymuşdular, onlar görürdülər ki, ayaqlarında güzgü kimi parıldayan uzunboğaz çəkmə, başında ən bahalı papaq, qastor çuxalı, qızıl vəznəli, qızıl toqqalı adam hər gün gəlib saatlarla bağçada, nərdtaxta oynaya-oynaya eynən onlar olan otağın pəncərəsinə baxır, ancaq bu bərədə bir-birilərinə heç nə demirdilər. İlk dəfə o Yaqutu görəndə Abdulla otaqda yox idi, ayın oyun almaq üçün şəhərə çıxmışdı. Yaqut isə sinəsi açıq, zərxcara köynəkdə pəncərə qabağında dayanıb qulac-qulac saçlarını hərə-hərə şəhərə tamaşa edirdi. Elə bu vaxt nərd oynamaq üçün bağcadakı üstüaçıq çayxanaya gədən bağbanlar Ələkbərin tamam təsadüfi halda gözü qız dayanan pəncərəyə sataşdı, Yaqutu görəndə yerində mıxlanıb qaldı. Pəncərə ikinci mərtəbədə olduğundan Bağbanlar Ələkbər, hətta

Yaqutun durma boyu kimi uzun ağ boynundakı qara xalı da aydınca gördü, bu an kənardan Bağbanlar Ələkbərə baxan olsaydı, deyərdi ki, bu adam yəqin ömründə belə gözəl görməyib. Birdən Yaqut gözlərini şəhərdən çəkib bağçaya baxanda heyran-heyran ona tamaşa eləyən cavan kişini görüb bir an, ancaq bir an ona diqqət yetirib pərdənin arxasına çəkildi, elə bu andan sonra Bağbanlar Ələkbər, hətta, Abdulla evdə görünəndə də gözünü, o pəncərədən çəkmirdi.

Qoca xidmətçi məsləhət gördü ki, xoruzun birinci banı Gəncədən çıxsınlar.

Abdulla şəhərə getdi, fayton tutub beh verdi. Onlar hələ dan yeri ağarmamış Gəncədən çıxdılar, bu tələsik gedişin səbəbini oğlan Yaquta əçmədi, ancaq qızda şübhə yeri qoymamaq üçün dedi:

– İstəyirəm ki, sən Bakını görəsən, hələ desən səni teatra da aparacağam.

Qız teatr haqqında eşitmişdisə də, görməmişdi, ona görə də, Bakıya getmək xəbərinə sevindi. Ancaq Yevlağa çatana qədər saatlarca gözünü onların pəncərəsinə dikən yaraşlıqlı, qarabuğdayı, üzündə tək-tək çopuru olan, güləndə sədəf kimi ağ dişləri görünən, qızıl vəznəli, qızıl toqqalı oğlan xəyalından çəkilirdi. Sözü düz, Abdulla mehmanxanada olmayanda elə Yaqut da maraqlıdan özünü saxlaya bilməyib, tül pərdə arxasından oğrun-oğrun o oğlanın hərəkətlərinə diqqət yetirirdi, cavan tacirin də belə geyinmədiyinə heyflənirdi. Dünən həmin oğlan yenə də bağçada nərd oynayırdı, başına beş-altı adam yığışmışdı. Yaqut da həvəsini boğa bilməyib yenə də tül pərdə arxasından onlara tamaşa edirdi. Bu zaman Bağbanlar Ələkbərin başına toplaşmış cavanlardan biri:

– Ley! Ley! – deyə göyə işarə ilə səsləndi.

Yaqut da baxıb gördü ki, bir ley xeyli yüksəkdə dövrə vurur, Bağbanlar Ələkbər tapançasını çıxarıb ancaq bir an nişan alıb atdı, ley bir-iki metr yuxarı qalxıb daş kimi ağacların arasına düşdü, oğlan da tapançasını qoburuna qoyub heç bir şey olmamış kimi oyununa davam etdi. Əlbəttə, qız, atası Bayram bəyin və onun dostlarının Novruz bayramında, toylarda nişana atdıqlarını çox görmüşdü, ancaq bu dəfə nazik biğışəvə kimi parıldayan bu ədalət oğlanın quşu bu qədər sərrast vurması üzündəki sakit qürur qıza ayrı cür təsir elədi.

Burada aşiq yxşı deyib:

– Ay dünya, nə qəribə işlərin var sənin...

Amma bütün bu xəyallar qızın birinci dəfə gördüyü qatara əyləşəndə yox olub getdi, qız ley vuran oğlanı bir də xeyli sonralar – tacir əri Abdulla ilə tez-tez dalaşanda, onun hərəkətlərindən xoşu gəlməyəndə yad edərdi.

... Bakıda Təbriz mehmanxanasına düşdülər, bu mehmanxananın sahibi Hacı Hacıyağa etibarlı, mömin bir şəxs olduğundan qəza şəhərlərindən gələn tacirlərin əksəriyyəti onun mehmanxanasına düşərdi, özü də Cənubi Azərbaycandan idi. Yaqut dənizi birinci dəfə görürdü, ancaq dəniz ona Qarabağın qıyov çayları kimi təsir eləməirdi. Yaylağa getdikləri zaman hüştürümlə axan o harın çayları ucaboydu, yəhərli atla keçərkən qız özündə də bir coşğunluq, göylərə pərvazlanan bir həyəcan hiss eləyirdi. Bozumtul göylə birləşən dəniz ona soyuq, qüssəli görünürdü. Amma gecə opera teatrında tamaşa elədiyi «Leyli və Məcnun» indiyə qədər onun hiss eləmədiyi qəmli bir dünya idi. Məcnunla Leylinin nakam məhəbbətində ələcsiz, dərli, bu fani dünyaya sığmayan ayrı bir gözəllik vardı, bu, qızın heç bir zaman duymadığı, indi heyran qaldığı, göz yaş tökdüyü bir məhəbbət idi! Bu dərli məhəbbətin yanında onların, yəni, pristav qızı Yaqutla cavan tacir Abdullanın məhəbbəti çox solğun görünürdü, bu da qızı məyus edirdi, qız bu anda istəyirdi ki, onu da belə sevsinlər, onun özünün də məhəbbəti Leylinin məhəbbəti kimi belə dərli olsun. Bir an qıza elə gəldi ki, o, özü, kimi isə, Leyli təkin sevir, ancaq onu İbn Salama əvə veriblər və bu cavan tacir Abdulla elə o İbn Salamin özüdür...

Fasilədə Abdulla bufetdən bahalı konfetlər, şəkərcərəyi alıb gətirdi, elə bil, qız bu işə təəccüb elədi, acığı tutdu, konfetlər də ona lap mənasız göründü, qız onlara əlini də vurmadı.

Amma tamaşadan sonra onlar mehmanxanaya gələndə bütün bu duyğular yaz vaxtı Qarabağ meşələrinin üzərində tez-tez zahir olan buludlar kimi yox olub getdi. Yenə də nişanlısı ilə şən zarafatlar başladı, amma nə ki, düzdü – düzdü, ilk dəfə gördüyü o məhəbbət faciəsi qəlbini dərinliklərində nisgilli bir xatirə olub qaldı, özü də zaman-zaman ona elə gəldi ki, bu elə onun öz xatirəsidir...

Abdullanın isə, əlbəttə, bu haldan xəbəri yox idi. Oğlan narahat idi, ona görə narahat idi ki, ticarət işləri tökülüb qalırdı, hər gün onun filan qədər qazancı itib gedirdi, o biri tərəfdən də, Bakı qoçularının hərəkatları onu qorxudurdu, nişanlısı sarıdan qorxurdu. Dünən lap mehmanxananın yaxınlığında günün günortacağı qoçu Fərəclə qoçu Baloğlan düz bir saat atışdılar. Polis də bunu görməməzliyə vurdu. Qoçu Fərəci çox binaməs deyirdilər, küçədə gözəl bir qıza, bir gəlinə gözü düşdümü, qurtardı, görək həmin gün oğurlayırdı.

Bakıya gələndə qədər qoşulub qaçdığı cavan tacirin varı-dövləti haqda düşünmək heç Yaqutun ağına da gəlmirdi. Amma teatrlarda, küçələrdə rast gəldiyi xanımların daş-qaşını, geyimini gördükdə, burada Hacı Zeynalabdin Tağıyev kimi, Musa Nağıyev kimi milyonerlərin olduğunu bildikdə, qoşulub qaçdığı cavan tacirin varı – mağazası onun

nəzərində xeyli kiçildi. Elə bil, cavan tacirin özü də birdən-birə balaçalandı. Eh! Dünyada işlər varmış... Dövlətçilər varmış... Brilyantlar, daş-qaşlar varmış... Gözəl binalar varmış... Qız gecə oğlanla küçədə gəzərkən, iri pəncərələrdə yanan gur işıqları gördü... Yəqin ki, o zinətli lampalarla işıqlanan zallarda ayrı cür həyat vardı... Birdən qıza elə gəldi ki, əgər, onun qoşulub qaçdığı oğlan da o Gəncədəki Bağbanlar Ələkbər kimi geyinseydi, onun kimi bir göz qırpmında uçan quşu tapança ilə havada vuran olsaydı, bəlkə Bakıdakı bu milyonerlər, bu göz qamaşdıran brilyantlar onun gözüne görünməzdi. O, nişanlısı ilə öyünərdi.

... Qarabulağın yeddi-səkkiz kilometrliyində Alıqulular obası vardı. Onlar da kürdobaşlı kimi tərəkəmə idi. Kişilərdən oğru olmayanı tapılmazdı, oğurluq bacarmayana qız verməzdilər, deyərdilər, əfəldir. O tərəflərdə məşhur bir məsəl də vardı, deyərdilər: «Alıquluların şahidi sarımerdanlılar olar». Alıqululardan bir adamı oğurluqda təqsirləndirəndə and içərdi ki, oğurluq olan gecə Sarımerdanlıda filankəsin evində idi. O da and içib təsdiq edərdi.

Həmin Alıqulular obasında böyük mülkədar Həsən bəy yaşayırdı. Obadan aralı çayın qırağında bəyin, divarları, sütunları firuzə rəngində, ikimərtəbəli gözəl bir imarəti vardı. Evin hər tərəfi böyük bağ idi. Xalq arasında Həsən bəyə «oğru bəyi» deyirdilər, çünki çar polisi o ətrafda kimi oğurluqda ittiham eləyib həbsə alsaydı, Həsən bəy qurtarardı. Qəza rəisi özü Həsən bəyin dostu idi. Ona görə də, kim böyük oğurluq eləseydi, tutuldu-tutulmadı, görək Həsən bəyin payını xəlvət-cə verəydi.

Həsən bəyin adlı-sanlı ruhanilərə, o cümlədən də Abdullanın əmisi Abdulla Əfəndiyə böyük hörməti vardı, o, belə nüfuzlu ruhanilərə tez-tez bəxşişlər göndərirdi. Hörmətli ruhanilər də fərqi nə varmazdılar ki, bu hədiyyələr oğruların gələn pulların hesabıdır. Bəyin ehtiramına qarşı minnətdar olduqlarını bəyan eləyib, ona dua edərdilər...

Cavan tacir uzun-uzadı fikirləşəndən sonra nişanlısı ilə Qarabağa qayıdıb, düz gəldi Həsən bəyin evinə. Həsən bəy boy-buxunlu, tənümənd bir adam idi. Tacir tayfası ilə yaxın olmadığı üçün onların ancaq adlı-sanlılarını tanıyırdı. Ona görə də, cavan taciri əvvəl tanımadı, ancaq Abdulla Əfəndinin qardaşı oğlu olduğunu və Bayram bəyin qızını götürüb qaçdığını biləndən sonra tapşırıdılar onlara hörmət etsinlər.

Sonra bəy fayton göndərib qəza qazısı Axund Mirzə Qələndəri evinə qonaq dəvət eləyib, əhvalatı ona danışdı dedi:

– Vaxta ki, oğlan qızı mənim evimə gətirib, görək onu Bayram bəylə barışdırmaq.

Qazı Mirzə Qələndər gödək, yoğun, qırmızısiyət bir kişi olub, tu-

bulku ağacından qayrılmış iri, qırmızı müştükdə papirosu papirosun oduna yandırardı. Özü də çox söhbətçil, bamezə, arvadbaz bir adam idi. Getdiyi uzaq kəndlərdə saz, dul arvadları siğə eləməyi savab iş hesab edərdi. Həsən bəyin də, Bayram bəyin də dostu, həmsöhbəti idi. Əlbəttə, əgər, qız Bayram bəyin qızı olmasaydı və cavan tacir də Abdulla Əfəndinin qardaşı oğlu olmasaydı, hamısından da mühümü qızı götürüb, Həsən bəyin qapısına gəlməyəydi, qazı ağa bu izdivaca çətin icazə verərdi. Amma indi nə etmək olardı?..

Həsən bəylə qazı ağa böyük qonaq otağında stolun ətrafında əyləşmişdilər. Özü də orucluq vaxtı idi. Həsən bəyin qəribə işləri vardı. Onlardan biri də bu idi ki, heç vaxt orucunu keçirməzdi. Yəqin məsələdir ki, qazı ağa da oruc idi. Stolun üstünə ot, cücə soyutması, cürbəcür məzələr, göyörtilər düzülüb, bir qrafın də araq qoyulmuşdu. Bəylə qazı ağa oturub, iftarı gözləyirdilər. Qazı ağa araqə işarə ilə gülməsiyə zarafatına dedi:

– Bəy, görünür, araqla iftar açmağın ayrı ləzzəti var.

Həsən bəy qazı ağanın zarafatından rəncidəxatir olmayıb dedi:

– Oruc öz yerində, araq da öz yerində. Bu azançı zalım oğlu da dilənəcək ki...

Səhərdən dilinə içki, xörək dəymədiyi üçün indi bəyin hövsələsi bir tikə olmuşdu. Qalxıb otaqda səbrsizliklə var-gəl eləyirdi. Birdən ayaq saxlayıb pəncərədən görünən minarəyə xitabla, yəqin ki, azançının qarasına acıqla dedi:

– Nu çort, kriçi da!

Qazı ağa ləzzətlə güldü. Azançı dillənən kimi bəy araqla dolu qədəhi götürüb dedi:

– Qazı, sağ ol.

Bəy qədəhi birməfəsə boşaldıb yerə qoyaraq əyləşib tələsik yeməyə başladı. Qazı ağa da «bismillah» deyib səliqə ilə orucunu açdı.

Bir qəder yeyəndən sonra bəy qədəhini doldurub dedi:

– Qazı ağa, gəlsənə bir qədəh meyl eləyəsen.

Qazı ağa gülməsiyə cavab verdi ki:

– Xeyr a... mən ləziz təamlardan, pürəng çaydan, bir də zərif tütündən zövq alıram.

Bəy qədəhini boşaldıb soruşdu:

– Bes topuğu girdə gəlinlərdən necə?! Hallicə-dulluca arvadlardan necə?

Bəy qəhqəhə ilə gülb qədəhini doldurdu. Qazı ağa qırqovulun, plovun altında qızarmış zərif budunu götürüb boşqabına qoyaraq dedi:

– Qadın dünyanın ən şirin nemətidir. Ondən necə ləzzət almamaq

olar? Siğəni də şəriət ona görə buyurub ki, dul qadınlar özləri də bu ləzzətdən binesib olmasınlar.

Bəy dəmlənmişdi:

– Ay lotu, – dedi – əməllərinizi paka çıxarmağı bacarırsınız.

Qazı ağa üreyində bilirdi ki, bir az lotuluğu var. Ona görə də zarafatına dedi:

– İnsan gerek özünü Allahın yaratdığı ləziz nemətlərdən məhrum eləməsin.

Bəy bir qədəh də vurub soruşdu:

– Deyirlər, sən Kürdəbada kor bir qadın siğə eləmişən.

Qazı ağa gülməsünüb dedi:

– Ona baxsan, deməzsən kordur. Çox cazibədar, iri qara gözləri var, di gəl ki, görmür. Özü də o qəder gözəl, ətli-canlıdır ki, o yandan bəri yeriyəndə deyirsən, bəs, bir ağ maya gəlir.

Bəyin hərəmi özü kimi yaşlı, arıq, uzunburun bir arvad idi. Ona görə də, qazı ağanın tərifindən vəcdə gəlib dedi:

– Gecələr lüt soyundurub alırsan qucağına...

Qazı ağa gülb dedi:

– Daha onu deməzlər ki: Sən araqdan ləzzət alırsan, mən də şux cananlardan.

Bəy qızırb pötrmüş halda dedi:

– Yaşlı eləyirsən. Bu axmaq dünyada bacardıqca kef çəkmək lazımdır. Qazılığa da bir qoz, bəyliyə də! Qoy nə deyirlər, desinlər. Bilirəm, düşmənlərim mənə daldada «oğru bəyi» də adlandırırlar. Amma bilmirlər ki, mənə «oğru bəyi» olmağım onların doğru bəy olmağımın yüz dəfə artıq xeyir verir camaata.

Qazı ağa güldü.

Bəy dedi:

– Gülmə, Mirzə Qələndər, düz deyirəm. Məsələn, mən həmişə oğurlara deyirəm ki, a köpəkuşağı, kasıb-kusubla işiniz yoxdur. Kasıb it uğlundan Allah da bezardır, bəndə də! Gedin o kəslərdən aparın ki, Kürdəbalı Hacı Qara kimi, on min qoyunu var. Yeriyyəndə Məşədi Süllünün topdağıtmaz mağazalarına ki, İsvəcər bankında milyonları var! Heylələrindən nə qəder apararsanız halaldır. Mən ölümlə belədir, belə döyül, Mirzə Qələndər?

Qazı ağa ayaq üstə güclə dayanan bəyə baxıb, yenə də kişmiş güldü. Bəy bu dəfə özünü çox tox tutub dedi:

– Odur ki, kasıb adamın heyvanını aparən oğru tutulanda onu qurtarib-ələmirəm, deyirəm, qoy gedib yatsın, köpəkoğlu! Amma başın üçün, Mirzə Qələndər, hampadan, dövlətlidən aparən oğurların hələ indiyəcəni birini də qoymamışam qəzəmətə girsən.

Qazı ağa gördü ki, bu dəfə də gülse, bəy özündən çıxacaq, ona görə də, balaca irişməklə kifayətlənib, nökerin gətirdiyi soyuq dovğadan iki çömçə götürüb öz boşqabına tökdü.

Bəy kefli-kefli birdən dərclənib dedi:

– Rəiyyət köpəkoğlu xeyrini başa düşən döyül, Mirzə Qələndər.

Qulağına çatır ki, kasblar da daldada mənim qeybətimi ələyirlər ki, «bəy oğrularla əlbirdi», tay demirlər ki, Həsən bəy olmasa, həmmən oğrular onların arvadlarının tumanını da aparar! Sən yaxşı ələyib bu rəiyyət arvadlarının gündə birini siğə ələyirsən.

Qazı ağa dedi:

– Bəy, mən şəriətin buyurduğuna xilaf iş görmürəm.

Bəy əlini çənəsinə çəkib dedi:

– Mirzə Qələndər, mənə yox də... Mən gimnaziya qurtarmışam.

Özüm də Allaha inanıram, amma siz mollaların alimibieməlliklərini də bilərəm axı.

Bəy bərkədən gülüb əlini qazı ağaya tərəf uzadaraq dedi:

– Mən ölüm, vur gəlsin.

Qazı ağa hal əhli idi. Gülümseyib şappıltı ilə vurdu bəyin əlinə, bəy nəşəyə gəlib çırtıq vurub oxudu:

Aç xurcunu, kəs almanı,
Ver yara dilim-dilim,
dilim-dilim...

Sonra da divana uzanıb o saat da şirin-şirin xoruldadı.

Qazı ağa da onun üçün ayrılmış otaqda namazını qılandan sonra soyunub yaylı çarpayıda, təzə ipek yorğan-döşəkdə ləzzətlə gərmeşib Kürdobada siğə elədiyi kor qadının suluq kimi ağ, yumşaq bədənini xatırlaya-xatırlaya yuxuya getdi. Dan yerinə işıq düşəndə durub yenə də namazını qıldı. Sonra bəylə qonaq otağında əyləşib axşamdan hazırlanmış cürbəcür yeməklərlə obaşdanlıq elədilər. Bəy həmişə yanında saxladığı qoçaq oğlanlardan birini göndərdi Qarabulağa, Bayram bəyə xəbər versin ki, qazı ağa ilə Həsən bəy axşam gələcəklər onlara.

Həmin bu vaxtlar Yaquət, Həsən bəyin qızları ilə, Abdulla da, oğlanları ilə olurdu. Olurdu deyəndə, yeni, yemək- içməkləri onlarla olurdu. Bəyin iki oğlu, iki də qızı vardı. Qızlarının böyüyü nişanlı idi. Kiçiyi də elə Yaquətla yaşdaş olardı. Bəyin böyük oğlu Kərim bəy Xarkov şəhərində vəkillik oxuyurdu. Kiçik oğlu Əmir bəy də Şuşada realni məktəbdə oxuyurdu. İndi yay vaxtı olduğundan tətillə gəlmişdilər. Yaquət fikir verib gördü ki, bu oğlanlar səhərdən-axşamacan nişana atırlar, kart oynayırlar, ov ələyirlər. Özü də onların kartda oynadıqları

oyunlar tamam başqa cürdü. Onları nə Abdulla bilir, nə Yaquət. Qız onlara fikir verdikcə özünü birteher hiss ələyirdi. Elə bil ki, qız bu oğlanı çoxdan tanıyırdı, elə bil ki, bunlara qarşı qızda çoxdan bir doğmalılıq varmış. Onlar hər nə ələyirdisə qıza qərribə görünürdü. Bəyin böyük oğlu çox zorlu idi. Bir dəfə Yaquətlə Abdulla pəncərədən baxıb gördülər ki, beş-altı cavan oğlan həyətdə dayanıb bərkədən gülüşürlər. Bəyin böyük oğlu Kərim bəy yekə bir eşşəyini quyruğundan yapışıb, oğlanlardan biri də ağacla eşşəyi «çu!» deyə-deyə döyəcləyir ki, yerisin. Ancaq heyvan nə qədər güc verirsə, yerindən tərponə bilmir. Yaquət da oradakı oğlanları kimi qəhqəhə ilə güldü. Amma Abdullanın qıza acığı tutdu.

– Onlar axmaq-axmaq işlər tuturlar, sən də gülürsən.

Ancaq cavan tacirin sözləri qızın xoşuna gəlmədi, ürəyində o, zərəcə bəy oğlanlarını heç də axmaq hesab eləmədi. Cavan tacir ağıllı da olsa, qadın tayfası barədə təcrübəsiz idi, elə bildi ki, bu qızıl vəznəli, gümüş xəncərli, yaraşılıq oğlanların axmaqlığı barədə onun dediklərinə nişanlısı inandı. Tay bilmədi ki, sözləri qızın ürəyində onun, yeni, cavan tacirin zərərinə oldu. Tapışdıqları vaxtdan birinci dəfə olaraq nişanlısının belə bir bəy oğlu olmadığına qız ürəyinin dərinliklərində heyfəsiləndi. Cavan tacirin geyimi də, ağırbaşlı hərəkəti də qıza indi birdən-birə xoş gəlmədi. Ancaq, necə deyərlər, iş-işdən keçmişdi.

Həsən bəy axşam iftardan sonra üçatlı faytonunu qoşduraraq qazı ağa ilə birlikdə əyləşib getdilər Qarabulağa, Bayram bəyin evinə. Bayram bəy o saat başa düşdü ki, bunlar nəyə gəlib. O biri otaqda Fatma xanım bildi ki, Həsən bəylə qazı ağa nəyə gəlib. Ancaq iki dünya bir olub, biri də heç olsa, Bağdad bəyin nəvəsi Fatma xanımın ürəyi heç zaman bu işlə barışmayacaq. Qoz satan Güney Güzdəklə gədəsi pristav Bayram bəyin kürekəni olsun?! Qızın əvvəlki nişanlısının atası Hacı Hüseyn rəiyyət də olsa, adlı-sanlı tərəkəmə idi. Vurub-tutan, sayılan adam idi, qoyun sürülərinin, at ilxılarının, bir ucu buradaydı, bir ucu harada... Güney Güzdəklə gədəsi kimdir?! Tərəzi gözünə baxan bir çərçi, (Fatma xanımın ticarət əhlindən zəhləsi getdiyi üçün hamısını «tərəzi gözünə baxan çərçi» adlandırdı), özü də itməkli sünnü. Ancaq Bayram bəy başqa cür fikirləşirdi, Bayram bəy uzaqqörən adam idi, baxıb gördü ki, indi dünya ticarətidir. Abdulla da insafən, çox ağıllı, zirək tacirdir. Az vaxtda əməlli-başlı mağaza sahibi olub, hörmət, etibar qazanıb, Moskva, Kiyev, Xarkov kimi şəhərlərlə ticarət edir. Qaldı sünnü olmağı... Bayram bəy heylə şeylərə fikir verən döyül. Nə sünnü-şibəzliqdə? Bunlar bəy hamısı lotu-potu mollaların yurdmalarıdır.

Bütün bunlara görə də, qazı ağa ilə Həsən bəy barışıq məsələsini açanda Bayram bəy çox ustalıqla özünü tox tutub dedi:

– Vaxta ki, siz gəlmisiniz, nə deyə bilərəm?

Qazı ağa dedi:

– Allah xeyir versin!

Həsən bəy dedi:

– Gərək bu xeyir işin sağlığına bir qədər qırmızı Hadrut şərabı vuraq.

Bayram bəy də gülümsəyib dedi:

– Qazı ağa icazə versə, vurmaq olar.

Həsən bəy dedi:

– Qazı ağa ilə sövdələşmişiq, biz onun arvadbazlığının üstünü vurmuruq, o da bizim şərab istemal eləməyimizin.

Bayram bəy gülüb Bünyadı çağırıb əmr verdi ki, o biri otaqda süfrə açıb, zirzəmidən də şərab çıxarsınlar.

Bayram bəyin razılığını alandan sonra Güney Güzdəkdən cavan tacirin əmisi Abdulla Əfəndi, başqa qohum-qardaşı gəldi. Qızın kəbini kəsildi, sonra da oğlanla qızı gətirib, Bayram bəylə barışdırdılar.

Fatma xanım nə qızının üzündən öpdü, nə də kürekənin üzünə baxdı, ancaq Bayram bəy razılıq verəndən sonra nə eləyə bilirdi?

Cavan tacir külfətini apardı Məşədi Cəlilin mülkündə kirayə tutduğu evə...

... Yazda sənin dayın Nuru ilə Haramıda, alaçıqın qabağında, söhbət edirdik. Xaynamaz Qarabulaqdan gəlib xəbər gətirdi ki:

– Yaqutun bir gilasgöz oğlu oldu, yəni, sən dünyaya gəldin, ay Murad! Nuru dayın ona üç manat muştuluq verdi. Sənin babalarının, nənələrinin əhvalatları belə olub, əlbəttə ki, mən ancaq yadıma düşənləri danışdım, kim bilir, onların həyatında daha nə qədər əhvalatlar olub... Neyləmək?.. Bu dünyada igid babalardan, nənələrdən yadımıza düşənlərdən başqa nə qalır ki?..

Möhnet qoca qəlyanından bir nəfəs alıb, üfüqdə gümüş bir xətt kimi parıldayan Araza baxdı...

MURADIN SÖYLƏDİKLƏRİ

Madam ki, körpəlikdə mənə «əllamə» adlandırırdılar, qoy indi də bu əsərdə yaşından əvvəl danışmaqda oxucu mənə qınamasın. Düzünü deyim ki, lap iki-üç yaşında görüb-duyduqlarımı elə aydın xatırlayıram ki, elə bil, bu zaman mənəm on üç-on dörd yaşım varmış... Və bu, mənə həmişə əsəbləşdirirdi, çünki mən keçmişləri xatırlamaq istəmirəm. Ancaq bu keçmişlər hər yaşda mənə təəccüblü bir aydınlıqla tə-

qib edib, məndən əl çəkmirdi, o qərribə uşaqlıq haqqında bir adama danışmaq ehtiyacı Makedoniyalı İskenderin dəlləyi kimi mənə rahat buraxmırdı.

İndi soruşa bilərsiniz ki, nəyə görə mən, babalarım, qocalarım, atam-anam, dayım haqqındakı bu nağılları özüm haqqında yazdığım bu kədərli hekayətə daxil edirəm? Ona görə ki, mən nə üçünsə öz həyatımı onlardan təcrid olunmuş halda təsəvvür eləyə bilmirdim. Mən qapalı, daxili aləmində eyzən onları görürdüm və mənə elə gəlirdi ki, Kərbəlayı İbixanın, Səkinə qocanın, Xanım nənənin, Bayram babamın yaşamış olduqları hissləri, həyəcanları olduğu kimi duyuram və xüsusən kədərli vaxtlarımda bu mənə anlaşılmaz, şirin bir təskinlik olurdu. Mənə elə gəlirdi ki, onların hamısını daim görürəm, onların əhvalatları daim mənimlə yaşayır. Mən atamla anamın bir-birilə tez-tez dələşmələrini, aylarla bir-birilə küsülü qalmalarını gördükdə, onların qoşulub qaçdıqları yollarda keçirdikləri xoşbəxt anları təəccüblü bir aydınlıqla xatırladıqda, həyatın nə üçün belə olduğuna, nə üçün Bayram babamın bir zaman aşiq olduğu əlaqəzlü, qələmqaşlı Fatma nənəmi indi aylarla dindirmədiyinə cavab tapa bilmirdim və bu, mənimçün gizli bir qüسسəyə çevrilirdi.

Hətta indi, yeni, yaşlı vaxtımda dönüb keçmişə baxmaq istəyəndə, elə bil ki, içəridən bir səs təşvişlə mənə deyir: «Gəriyə baxma, qoca!» Lakin mən baxmaq istəyirəm. Mən bu keçmişin çox əzablı, çox kədərli olduğunu bilirəm, ancaq yenə də ona təkrar-təkrar tamaşa etmək, nəyisə anlamaq istəyirəm. Bəlkə də bu, mənim «nə isə»ni o zaman babamla nənəmin, atamla anamın bir zamanlar yaşadıkları, xoşbəxt olduqları gözəl hissləri əzaba, kədərə, kinə, nifrətə döndərən qəddar səbəbi bilmək arzumu idi ki, indi də məndən əl çəkmirdi...

Mən indi də keçmişizə yaşaya bilmirdim. Bu keçmiş daim mənimlə idi, zehnim hal-hazırın ən mürekkəb hadisələrilə çox aydın tərzdə uğraşanda da mənimlə idi. Bəzən aqlım çasırdı və mənə elə gəlirdi ki, həyat ancaq bu xatirələrin intəhasız davamından ibarətdir, elə bil ki, bu xatirələr özləri daim yaşayan qərribə bir aləmdir, elə bil ki, hər şey ancaq mənim zehnimdən gəlib-keçən xəyallar silsiləsidir və mən, əgər, əzab, kədər doğuran əhvalatları görməsəm, hər şey gözəl olar. Ancaq təəssüf ki, mən bu əhvalatları görürdüm və adamın əli oda toxunanda diksinib şirin yuxudan ayıldığı kimi, bu əhvalatlar da mənə günlərin, illərin adı... çox adi təfərrüatına qayıtırdı.

ELƏ İSƏ GÖRƏK YAQUT XANIMIN GILASGÖZ OĞLU İLƏ
ADI GÖRÜNƏN BU HƏYAT NECƏ ƏLBƏYAXA OLDU...

Güclə, yadıma divarları firuzə rəngində kürsülü bir ev gəlir. Biz bu evin iki balaca otağında oluruq. Evin geniş artırması, firuzə rəngli məhəccəri var idi. Məhəccərin üstünə çində qırmızı, sarı qərənfil bitmiş güldanlar qoyulmuşdu və bu qərənfillər mənim yadıma gələn ilk gördüyüm çiçəklər idi, bunlar təbiətin gözəlliyi ilə mənim ilk təması idi; bəlkə buna görə idi ki, sonralar da mənim ən çox sevdiyim çiçək qərənfil idi.

Bizim Maral adlı on altı-on yeddi yaşlı bir qulluqumuz vardı. Göyçək, şən bir qız idi, mən də, demək olar ki, anamdan çox məhrimi ona salmışdım. Bir gün başında tüklü, basma papaq, əyində köhnə yamaqlı çuxa, ayaqlarında çarıq bir kişi gəlib Maralı apardı. Mən gözlədim, Maral gəlmədi, gözlədim, gəlmədi. Sonra: «Maralı istəyirəm!» deyər ağlamağa başladım. Atamla anam məni ovutmağa çalışaraq dedilər:

– Dilənçi gəlib Maralı apardı.

Beləliklə, mən yeni qədəm basdığım bu dünyada ilk dəfə olaraq ayrılıq acısını duyduq və bu, mənim üreyimi uzun zaman kövrəldən ilk kədərini oldu.

Mən bir az böyüyəndə bildim ki, bu «dilənçi» Maralın atası imiş və atamgilin onu «dilənçi» adlandırmaları üreyimdə mənə toxundu.

... Anam ya əl məşinində tikiş tikər, ya xörək hazırlayar, mən də yerə dökənmiş xalının üstündə oturub, özüm-özümle oynayırdım. Anam iş görəndə astdan zümzümə edərdi. Bekar vaxtlarında isə, çində atlı-qılınclı pəhləvan şəkilləri olan kitablar oxuyardı. Ya da qonşu otaqda yaşayan Bəyim xala ilə söhbət edərdi. Bəyim xala saçları kömür kimi qapqara, arıq, ortaboylu, nəzakətli, zərif bir qadın idi. Evdə də həmişə bütün qızıl zینətlərini taxıb, elə geyinirdi ki, elə bil, toya gedəcəkdi.

Bəyim xala da, əri Daşdəmir əmi də cavanlıqda Xan qızı Natəvanın sarayında xidmət edərmişlər, orada aşıq-məşuq olub, qoşulub qaçıblar. Ona görə qoşulub qaçıblar ki, Xan qızı Bəyimi çox istəyirmiş, fikri də bu imiş ki, onu versin bəy oğlanlarından birinə. Amma Bəyim də vurulub Daşdəmirə. Daşdəmir əmi kök, qırmızı bir kişi idi, özünün də baqqal dükanı var idi. Bəyimlə evlənəndən sonra Şuşada Bayram babamın köməyi ilə Daşdəmir əmi əvvəl uryadnik olub, uzunboğaz çəkmə geyib, furajka qoyub, qılinc asıb, paqon taxıb. Bir az maya düzəldəndən sonra keçib ticarətə.

Onların məndən iki-üç yaş böyük bir oğlu vardı. Özü də ağıldan

kəm idi. Onunla oynamaq üçün mən tez-tez onlara qaçırdım. Ancaq oğlan mənimlə oynamaıyıb, qıyıq gözləri ilə eyzən boşluğa baxaraq öz-özünə anlaşılmaz sözlər danışdı. Məndən iki yaş kiçik olan bacım Mahtab ondan qorxurdu. Bəyim xala oğlu ilə elə danışdı ki, elə bil, oğlan ağıllı-başlı adam idi. O, nadinclik ələyəndə Bəyim xala sakit, mehriban səsle deyirdi:

– Fazil, ağıllı ol.

Fazili həmişə təmiz, qəşəng geyindirirdilər. Daşdəmir əmi hər gün onun üçün konfet, şəkərcöreyi alıb gətirirdi. Mən dayanıb Fazilin öz-özü ilə oynamağına tamaşa edirdim. O da mənə baxmadan:

– Ay qutu... qutu – deyə – deyə əlindəki balaca ətir qabını hey o tərəf-bu tərəfə çevirirdi.

Fazil xəstələnəndə Bəyim xala ilə Daşdəmir əmi əldən-ayaqdan gedirdilər. Gecə səhər qəder uşağın çarpayısının böyründə oturub keşiyini çəkərdilər. Onların, yeni, Daşdəmir əmi ilə Bəyim xalının Fazili bu qəder əzizləmələri, onunla ağıllı uşaq kimi rəftar etmələri mənim üreyimi kövrəldirdi, mənim Fazilə daha çox yazığım gəlirdi.

Bu, mənim həyatda insan faciəsi ilə ilk tanışlığım idi.

Atam şəhərin kənarında, səfalı bir yerdə özümüz üçün ikimərtəbə, böyük ev tikdirirdi. Anam da tez-tez üstündə qırmızı güllər olan qanavuz çarşabını örtərək bizi də götürüb təzə evimizə baxmağa gedərdi. Atam bizim gəlişimizlə fərəhlənib evin ayrı-ayrı otaqlarını, mətbəxin necə olacağını anama izah edərdi. Anam da çarşabını açıb, artıq hörgü işi qurtarmaqda olan otaqları, böyük sahəli bağımızda atamın əkdirdiyi meyvə ağaclarını, gülləri havəslə nəzərdən keçirirdi, artırmanın geniş, pəncərələrin iri olmağını istəyirdi. Mən də balaca bacımla bağda orabura qaçıb, quşların bizdən hürküb pırlıltı ilə uçmağından, sağsağanın sevincle səslənməsindən ləzzət alırdım.

Kirayədə olduğumuz evin dar, yarıqaranlıq həyətidən sonra, elə bil ki, zambaq kimi gömgöy səmanın altındakı bu geniş, cavan bağımızda azadlığa çıxırdıq. Təzə-təzə boy atan alma, armud, gilənar ağacları, yenice qalxan təzə yoncalıq bizə hədsiz sevinc gətirirdi. Biz nəşə ilə qışqıraraq alabəzək kəpənəklərin ardınca yüyürürdük.

Mən ilk dəfə olaraq təbiətin gözəlliyini, quşların, kəpənəklərin, yeni-yeni yarpaqlayan cavan ağacların, təzə qalxan yoncaların sevincini hiss edirdim. Amma öz təzə bağçamızdan ayrılıb kirayə tutduğumuz evə gələndə üreyimə meylusluq çökürdü. Hər şey mənə bu balaca, yarıqaranlıq həyət kimi tutqun görünürdü. Bəyim xalının döşəkcəsinin üstündə əyləşib sükut içində nə isə tikməsi, Fazilin gözlərini boşluğa zilləyərek, «ay qutu, qutu» deyər-əylə əlindəki balaca qutunu oynatmaqdan usanmaması məni kədərləndirirdi, mən heç bir səbəb olmadan

ağlamaq istəyirdim. Atamın da öz mədaxilini, məxaricini ciddi ifadə ilə hesablayıb yaşıl karandaşla balaca dəftərcədə səliqə ilə qeydlər eləməsi məni darıxdırırdı. Mən bir guşəyə çəkilərək təzə bağçamız haqqında, zənbaq kimi mavi göy haqqında, nəşə ilə uçuşan quşlar haqqında, bizimlə oynayan kəpənəklər haqqında xəyallara dalırdım.

Bunlar müəyyən bir əhvalat ətrafında birləşməyərək, müxtəlif boyalarla, müxtəlif sözsüz kadrlarla gözümlün qabağından gəlib-keçirdi. Həyatımda birinci dəfə olaraq mən quşların, kəpənəklərin azadlığını və bu azadlığın nəşəsini hiss edirdim. Birinci dəfə olaraq bu azadlığa həsəd aparırdım. Birinci dəfə olaraq mənim qəlbimdə ata-anama məlum olmayan qapalı bir dünya yaranmağa başlayırdı. Birinci dəfə olaraq mən, tez-tez təklənərək, real həyatdan uzaqlaşmış bu xəyal aləminə qapanırdım və bu xəyal aləmi mənə real həyatdan daha şirin, daha gözəl görünürdü. Mənimlə çox az gülüb-danışan və anamla daima öz işləri haqqında söhbət eləyən atamın ciddiliyinə qarşı mənə bir soyuqluq əmələ gəlirdi. Onun geniş alını mənə həddindən artıq sərt görünürdü. Və mən tez-tez Maralı xatırlayırdım. Onun məni sevməsi, gülüşü, zarafatları, Qaçaq Nəbi haqqında oxuduğu mahnıları artıq geriyyə-qayıtmaz, xoşbəxt günlərim kimi acı xatirələrə çevrilirdi. İndi içində yaşadığımız otaq mənə həddindən artıq dərindən və boğucu görünürdü. Mən tez-tez gecələr qorxulu rəyalar görüb yuxuda ağlayırdım.

BİZİM TƏZƏ EVİMİZƏ KÖCMƏYİMİZ VƏ DƏFTƏRXANA KAĞIZLARININ GÖYƏ SOVRULMASI

Nəhayət, atamın tikdirdiyi binanın bir tərəfi hazır olandan sonra biz kirayədə olduğumuz evdən ora köçdük. Hamımız bayram içindəydik. Mən də, bacım da, anam-atam da təzə paltar geyinmişdik. Anam brilyant qaşlı qızıl biləzliklərini, aypara şəklində olan qızıl silsiləsini taxıb ortasında göz kimi iri yaqut olan enli, qızıl kəmərini bağlamışdı, ayaqlarında dikdaban lak tufli var idi və bütün bunlar mənim, onsuz da, gözəl anama fəvqəladə bir yaraşlıq verirdi. Onun gözəl, duru gözələrində bir sevinc duyulurdu və bu, məni xoşbəxt edirdi. Mən həmişə anamı şən görəndə özümü xoşbəxt hiss edirdim. Həmişə çox ciddi, işgüzar bir adam olan atam da bu gün deyib-gülürdü. Təzə evimizin, bağçamızın bərəsində anamın tərifinə məmnuniyyətlə qulaq asırdı. Atamın bu cür şadlığı, tez-tez gülüb zarafat eləməyi məni sevindirirdi.

Bir də gördük ki, adamlar səs-küylə dəftərxanaya sarı yüyürdülər.

Atam, anam, ustalar söhbətlərini kəsib təəccüblə ora baxdılar. Sonra gördük ki, adamlar dəftərxanaya doluşdular. Sonra daha qorubə

bir hadisə oldu: adamlar dəftərxananın kağız-kuğuzunu pəncərədən, qapılardan bayıra tullayırdılar, kağızlar da havada uçaraq ətrafa səpələnirdi. Sonra çinovniklər bayıra çıxaraq paqonlarını qoparıb atırdılar.

– Bu nə əhvalatdır? – deyə anam təəccüblə soruşdu.

Atam ona cavab verməyərək, pilləkəni tez-tez düşüb dəftərxanaya tərəf yüyürdü. Sonra gördük bir kişi içəridən gətirdiyi kətilin üstünə çıxıb əllərini ölçə-ölçə nə işə danışmağa başladı. Sonra bütün izdiham birdən-birə hərəkətə gəlib qışqırdı:

– Urra!!!

Pəncərələrdən hey atılan kağızlar havada ağırırdı.

Nəhayət, atam da, ustalar da qayıdıb gəldilər. Atam həyəcanla anama dedi:

– Nikolayı taxtdan salıblar!

– Heylə şey olmaz, – deyə anam təəccüblə səsləndi.

Binamızın o başında işləyən erməni usta Qara dedi:

– Niyə olmur?! İncilabçılar çoxdan əlləşirdilər ki, ikibaşlı qartalın boğazını üzünlən.

Mən ustanın sözünü düzünə başa düşərək: «Qartalın da iki başı olarmı?» deyə təəccüblə düşündüm. Lakin mən bu bərədə heç nə soruşmağa cəsəret eləmədim, çünki atam dəfələrlə mənə açıqlanmışdı ki, böyükklərin söhbətinə qarışmayım, bu tapşırıq da mənimlə böyükklər arasında getdikcə bir səddə çevrilirdi, saysız-hesabsız sualları mən ürəyimdə qalırdı.

Atam papiros büküb yandıraraq dedi:

– Yəqin kişi də bu gün-sabah gələr.

Atam Bayram babama həmişə «kişi» deyirdi.

Nikolay taxtdan yıxılanda Bayram babam qonşu qəza rəisinin müavini idi.

Anam qaşığı ilə dedi:

– Yəqin ki, yollar qarışıqlıq olacaq.

Atam dedi:

– Kişiyə nə qarışıqlıq, onu aləm tanıyır.

Anam dedi:

– Az düşməni yoxdur ki?..

Atam dedi:

– Heç nə olmaz.

Mən Bayram babamın gələcəyini eşidib sevinclə soruşdum:

– Nə vaxt gələcək babam?

Atam mənə sərt bir nəzər salıb acıqlı-acıqlı dedi:

– Sənə yüz dəfə tapşırıbmışam ki, böyüklər söhbət eləyəndə dayanıb gözünü onların ağzına dikmə! Uşaqsan, get oyna.

Həmişə atam mənə acıqlananda anam məni müdafiə edirdi, indi də mənim pərt olduğumu görüb atama dedi:

– Uşaq söz soruşur də... Pis şey eləmir ki?..

Mən ağlayacağımı hiss edərək iri daş pillekəni düşüb bağdakı tut ağacına söykəndim. Burada məni heç kəs görmürdü, mən də heç kəsi görmürdüm. Mən ağaca söykəniyə ağıladım. Hər dəfə atamın danlağına qarşı anamın məni müdafiə etməsi ürəyimi kövrəldirdi. Sonra mən gözümün yaşını pencəyimin qolu ilə silib bayaq dəstərxananın qabağındakı hadisəni xatırladım. Sonra ikibaşlı qartalın necə olduğunu təsvürümə gətirməyə çalışdım və bunun padşaha nə dəxli olduğunu təəccüblə düşündüm. Sonra onu da düşündüm ki, axı, padşahı taxtdan kimlər və necə yıxırlar? Mən elə bilirdim ki, padşah anamın danışdığı «Min bir gecə» nağıllarındakı kimi, tilsimli bir qalada qızıl taxt üstündə əyləşmişdir. Onun o tərəf-bu tərəfində isə bir əlində qalxan, digər əlində uzun nizə tutmuş pəhləvanlar dayanmışdılar və bu pəhləvanlar da Rüstəm Zal kimi güclüdürlər. Ona da təəccüb edirdim ki, adamlar mənim həmişə həsədlə tamaşa elədiyim qızıl zərli paqonları niyə qoparıb atırdılar? Nə üçün sevinirdilər? Elə bu zaman altında dayandığım tut ağacına bir sağsağan qonaraq mənə baxıb sevinclə səsləndi. Həmişə sağsağan gəlib Bayram babamgilin bağında elə səslənəndə Fatma nəvəm şadlanıb deyirdi:

– Xeyir xəbər sağsağan, oğlunun oğlu olub, qızının da oğlu olacaq.

Tut ağacına qonmuş sağsağan mənə baxıb susur, sonra yenə sevinclə səslənirdi. «Yəqin ki, sağsağan babamın gələcəyini mənə xəbər verir!» deyərək mən şadyanalıqla düşündüm.

... Dəstərxananın kağızları cırılib göyə sovrulandan sonra bizim balaca şəhərin küçələrində silahlı, patrondaşlı adamlar peyda oldular. Mən evimizin küçə qapısında oturub saatlarca onlara tamaşa edirdim. Onlar iri, hündür atlarını ora-bura çapır, bərkənd danışır-gülüşürdülər. Sonra evimizdə iki tüfəng və çoxdu patron gördüm. Gecələr isə, bizim böyük qonaq otağımız qonaqla dolu olurdu. Bu zamanlar evimiz tamam tikilib qurtarmışdı. Böyük zalı qiymətli xalq-gəbə ilə döşəyərək qonaq otağı eləmişdilər. On dörd-on beş yaşlı nökrimiz Qüdrət balaca armudu stəkanlarda qonaqlara çay, çini boşqablarda cürbəcür xuşgəbər aparırdı. Anam da qonaq otağına bitişik otaqda oturub onların söhbətinə qulaq asır, bizi, yeni, bacım Mahtabla məni səs eləməyə qoymurdu. Mən böyük zalda hey «hürriyyət, Rusiya, məşrutə» sözlərini eşidirdim, axır səbr eləməyib anamdan soruşdum ki, onlar nə bərdə danışirlar?

– Sən bilən şeylər deyil, – deyərək anam qısa cavab verdi. Nökrərimiz Qüdrətdən iki-üç yaş böyük olan qulluqçumuz Zinət piçilti ilə məni başa saldı ki, «onlar padşahın yıxılmağından danışirlar».

Bütün bu işlər isə, mənim zehnimdə tamam bir qarmaqarışıqlıq emələ gətirmişdi. Mən gecələr yerimə girendən sonra gündüz görüb eşitdiyim bu həyəcanlı hadisələri dərk etməyə çalışırdım, lakin hər şey məndən uzaq və anlaşılmaz idi, ata-anamın bu əhvalatlar barədə mənə heç nə deməmələri, məni saymamaları ürəyimi ağır hisslərlə sıxırdı, bütün xarici mühiti, hətta, ata-anamı belə, özümə qarşı biganə hiss edirdim.

Sonra evimizdəki söhbətlərdən bilirdim ki, yollarda, köndlərdə soyğunlar başlayıb, gecə evləərə hücumlar olur, hökumət olmadığı üçün hər kəs bildiyini eləyir.

... Bir gün də atam şəhərdən gəlib, həyəcanla anama xəbər verdi ki, Nikolayın İran sərhədində olan qoşunları gəlib-gedir Yevlaxa ki, oradan da qatarlarla daşınıb getsinlər Rusiyaya.

– Nə üçün? – deyərək anam soruşdu.

Atam papiros bükə-bükə dedi:

– Bizimkilər dinc oturmurlar, yolları kəsiblər ki, İran sərhədindən qaçıdan çar qoşununu qırınsınlar, yəqin işdir ki, bu asan məsələ deyil, qoşunun topu var, pulemyotu var, onunla bacarmaq olar!?

Atam papirosunu yandırır əlavə etdi:

– Çarın qisasını qoşundan almaq istəyirlər.

Anam dedi:

– Qoşun özbaşına deyildi ki?.. Yazıq soldatların nə günahı var?

– Onu kimə başa salmaq olar?.. Özü də qoşun gəlib burdan keçəcək! – Atam əli ilə bizim evin yaxınlığından keçib Yevlax stansiyasına gedən şose yola işarə elədi.

– Əgər, qoşunla atışmağa başlasalar, onlar da şəhəri topa tutacaqlar, ona görə də, siz burda qala bilməzsiniz.

– Burada qalmayıb hara gedəcəyik? – deyərək anam soruşdu.

– Biz üç-dörd adam qərara almışıq ki, qoşun gəlib-keçəndə qədər arvad-uşaq yığılsın Məşədi Qurbanın evinə. Ora daldadır. Yevlax yollundan atılan güllələr oranı tutmaz.

Anam papirosu yandırır dinmədi. Mən hiss elədim ki, anam bu məsələdən narazıdır, görünür, Məşədi Qurbanın evinə sığınmaq onun xoşuna gəlmirdi.

Məşədi Qurban ucaboy, enlikürək, qartalburun bir kişi idi. Özü qəssab olsa da, şəhərdə sayılan adam idi. Qoyun sürüləri, çobanları var idi. Bizlərdə o adama sayılan deyirdilər ki, atıb-vuran olsun, heç kəs onun bir sözünü iki eləyər bilməsin, əlsiz-ayaqsızları müdafiə eləsin.

Məşədi Qurbanın beş-altı otaqdan ibarət birmərtəbəli evinə bizdən başqa qohum-qonşudan da üç-dörd ailə yığılmışdı. Ev qalın bağın içindəydi. Ev sahibi qoyun kəsir, arvadlar da qapıda qalanmış ocaqların üstündə iri mis qazanlarda xörək bişirirdilər. Hamı həyəcan içində idi, kişilər topa dayanıb söhbət edirdilər. Məşədi Qurban hamıdan sakit görünürdü, qısa çubuqlu qəlyanını tüstülədə-tüstülədə adamların söhbətinə qulaq asırdı. O öz sakitliyi ilə mənə özəmətli görünürdü. Bağın qalınlığında zəncirə bağlanmış atlımı atdan salan iri itlər, adamların həyəcanlı üzləri və Məşədi Qurbanın təmkini mənim xəyalımı çəkib Möhnət qocanın söylədiyi nağıllara aparırdı. Mən atamın arxa tərəfində hərələnərək kişilərin söhbətinə qulaq asırdım və atam hərətlə deyirdi:

– Canım, bizimkilər ağılsız hərəkət eleyirlər, axı. Niyə qoymurlar qoşun çıxıb getsin yerinə-yurduna?! Niyə xalqı qırğına verirlər?!

– Düzdür, canım, – deyər Baqqal Daşdəmir əmi həyəcanla səsləndi, – tutaq ki, üç-dörd yüz soldat qırdılar, nə olacaq?

– Axı, niyə qırısan? Soldat olanda nə olar? – deyər atam həyəcanla dedi. – Onun da ata-anası var, vətəni var. O durub öz xoşu ilə gəlməyib ki, bura.

Qarını özündən yarım metr qabağa çıxan erməni dərzi Santi təsdiq etdi:

– Elədi, elədi... A balam, yazıq deyillərmi?..

Səhərdən bəri uzaqdan səs-küy, at ayağının tappıltıları eşidilirdi. Sonra bu səslər bir-birinə qarışib boğuş bir uğultuya çevrildi... Sonra getdikcə yaxınlaşan güllə səsləri eşidildi.

Atam dedi:

– Yəqin ki, qoşun girdi şəhərə!

Məşədi Qurban qəlyanını ağızından götürüb sakit səsle nöqərlərinə əmr etdi:

– Tüfənglərinizi götürün çıxın yola.

Sonra bağdan o tərəfdəki hündürülyü göstərərək dedi:

– Yoldan keçən qoşuna güllə atmayın. İşdir, əgər görsəniz, evlərə hücum-zad olur, onda bir təkini də sağ buraxmayın. Heylə olsa, biz də gələcəyik!

Hərəsi iki-üç patrondaş bağlanmış beş oğlan tüfənglərini götürüb səvincə yürüdürlər yala, elə bil ki, toya gedirdilər.

Sonra Məşədi Qurban nə fikirləşsə, qəlyanının külünü yerə çırpıb, uzun, şal penceyinin cibinə qoyaraq iti addımlarla evə girib, iki kəmər patron və gödək bir beşatılan götürüb onların ardınca getdi. Atam arxadan səsləndi:

– Məşədi, biz də gələkmi?

– Yox, – deyər kişi cavab verdi, – siz arvad-uşağın yanında olun.

Atışma getdikcə şiddətlənirdi. Dərzi Santi lap dilxor olmuşdu:

– Keçmə siz türklərin də belə işlərindən. Ay canım, qoyun yazıqları çıxıb getsinlər dayna...

Baqqal Məşədi Əlibala yana-yana təsdiq etdi:

– Vallah, düz deyirsən, Santi. Hökumət ki, yıxıldı, gədə-güdənin öhdəsindən gəlmək olar? Hər bir tüfəng götürüb qalxıb atın belinə, qorxumuzdan dükanimizdə oturub çax-çuxumuzu da eləyər bilmirik.

Mənim isə gözümlə Məşədi Qurban əmiginin tüfəngləni getdiyi yaldı idi, gözləyirdim görək nə vaxt onlar atışmağa başlayacaqlar... Amma onlar atışmırdılar.

Atam dedi:

– Görünür, qoşun atışa-atışa yoluna davam edir, şəhərlə işləri yoxdur.

Dərzi Santi hərətlə dedi:

– Canım, o yazıqlar öz başlarının hayındadır. Axı, şəhərlə nə işləri var?.. Sizinkilər dinc dururlar da.

Məşədi Qurbanın Xorasandan alıb gətirdiyi arvadı Zəhra xala da arvad-uşağa ürək-dirək verib deyirdi:

– Qorxmayın, heç nə olmayacaq.

Zəhra xala milliyətcə fars olub, ucaboylu, qaragözlü, əsmər bir qadın idi, özünün də azərbaycanca qərribə, şirin ləhcə ilə danışmağı hamıya xoş gəlirdi, qonum-qonşu xətrini çox istəyirdi.

Axsama yaxın atışma tamam kəsildi. Məşədi Qurban əmiginin yaldan qayıdıb gəldilər.

Həmin günün səhəri dəhşətli bir hadisə oldu. Anam bağın aşağısında, çəpərin yanında durub o biri həyətdə dayanmış özü kimi cavan bir qadınla söhbət edirdi. Böyüklərin hər söhbətini eşitməyə marağım olduğu üçün mən də onların yanında oynayıb nə barədə danışdıqlarını bilmək istəyirdim sə də, heç nə başa düşmürdüm. Birdən elə bir gurultu eşidildi ki, yer titrədi, evin şüşələrindən bir neçəsi sınıb töküldü.

– Ora bax, ora bax! – deyər anam çəpərin o biri üzündəki cavan qadına qışqıraraq, əli ilə göyü göstərdi və mən də baxdım: tüstü basmış şəhərin üstünə daş, torpaq, aydın seçə bilmədiyim cürbəcür şeylər töküldü. Anam mənim əlimdən tutub evə tərəf qaçdıqda, indicə düz onun dayandığı yerə gurultu ilə yekə bir daş düşdü. Əgər, anam ikicə saniyə oradan gec aralansaydı, daş düz onun üstünə düşəcəkdik... (Görünür, tale onu daha dəhşətli əzablar üçün saxlayırmış).

Şəhərdən qorxunc səslər eşidilirdi. Bir azdan gördük ki, Məşədi Qurban əminin nöqərlərindən kimi çiyində bir yeşik patron, kimi dörd-beş tüfəng, kimi cürbəcür parça toplanı gətirdi. Nöqərlərdən biri-

nin isə qaşları, kirpikləri odda ütölmüşdü, üzündə, əllərində yanq yerləri vardı. Amma paltarından su axırdı. Atamgil onları dövrəyə alıb sorğu-suala tutmuşdular. Məlum oldu ki, çar zamanından qalmış silah anbarını adamlar dağıtdıqları zaman kiminsə papirosundan dinamit çəlləyinə od düşüb, anbar partlayıb... Üz-gözü yanq ütölmüş oğlan deyirdi:

– Camaat anbardakı şeylərin üstünə elə tökülüşmüşdülər ki, ağız deyənə qulaq eşitmirdi. Adamlar bir-birinə macal verməyib, nə bacarırdı, dartışdırıb aparırdı. Bu vaxt birdən elə bir guruhu eşidildi ki, mən əvvəlcə nə olduğunu başa düşmədim. Gördüm ki, od-alov dünyanı bürüdü, sonra elə bil ki, mənə bu cəhənnəmin içindən göyə tulladılar. Göydə alovlanan adamlar «Allah, sən saxla! Ya Allah» deyə qışqırırdılar. Hiss ələyirdim ki, mənim də çuxam yanır... Sonra, elə bil, mənə yerə çırpdılar. Qalxıb özümü atdım Çərəkənə (həmin hərbi anbar Çərəkən deyilən arxın qırağında tikilmişdi), yoxsa yanacaqdım.

... Sonra atamgil şəhərdən xəbər gətirdilər ki, hərbi anbarın partlaması nəticəsində yüzlərlə adam həlak olub... Sonra həlak olanlar arasındakı tanışları sadalayırdılar...

Sonra biz öz evimizə qayıtdıq. İkinci mərtəbəyə çıxanda gördük ki, artırmaya açılan qapıların yuxarı tərəfləri güllədən dəlmə-deşikdir. Atam qapıları nəzərdən keçirib anama dedi:

– Fikir verirsən, bütün güllələr qapıların yuxarı tərəfinə deyib, soldatlar gülləni havaya atırmışlar. Demək qoşun bizim adamları vurmaq fikrində olmayıb, başlarının üstündən havaya atırmışlar ki, çıxıb getmələrinə mane olmasınlar.

Mən düşüb bağımızın qalın yerindəki həmin iri tut ağacının yanına qaçaraq onun da xeyli yarpağının dəlik-deşik edildiyini, bəzilərinin qırılıb yerə töküldüyünü gördüm. «Demək, bunları da qoşunun atdığı güllələr qırıb töküüb» deyə düşündüm və birdən mənə elə gəldi ki, tut ağacı da sükut içində dayanıb kədərlə mənə baxır. Elə bil ki, məndən soruşur: «Axı, bu nə işdi?» Elə bu gündən də mənimlə bu tut ağacı arasında mehriban ünsiyyət başladı. Mən də heç vaxt başa düşmərdüm ki, nə üçün o soldatlar uzaq-uzaq yerlərdən gəlib İranla bizim aramızda olurdular. İndi niyə çıxıb gedirdilər? Niyə bizim camaat onları qırmaq istəyirdi? Nə üçün o qədər barıtu, dinamiti, patronu yerin altındakı anbarda gizləyib saxlayırdılar ki, onlar da partlayıb adamları göyə sovursun? Yazıq adamlar... Lakin elə bu anda da mənim həmin həlak olan adamlara acığım tutdu. Axı, onlar nə üçün anbarı dağıtdılar? Oradakı şeylər ki, onların deyildi. Məşədi Qurban əminin öz nökrələrini anbardan qarət şeyləri daşımağa göndərməsi buradaca yadıma düşdü və bu əhvalat mənim gizli bir maraqla tamaşa elədiyim ucaboylu,

enlikrək, qartalburun Məşədi Qurbanı sanki gözümdən saldı. Sanki onun təmkini, əzəməti yox olub getdi. Mən həyatımda birinci dəfə ola-raq adamların daxilində nə isə mənə məlum olmayan yırtıcı – qorxulu bir şeyin varlığını hiss ələyirdim... Və mən bu gərgin hissələrlə yarpaqları güllədən deşik-deşik edilmiş tut ağacına baxırdım. Mənə elə gəlirdi ki, o da mənim fikrimdən keçənləri düşünür... O da təəccüb edir və elə yenə buradaca aşığıların Qaçaq Nəbi haqqında oxuduqları bir mahını yadıma düşdü:

Nəbinin bıqları çşmə-çşmədi,
Papağı güllədən deşmə-deşmədi...

Demək, Nəbinin düşmənləri buradan gəlib-keçən soldatlar kimi, gülləni havaya atırmışlar, düz onun başına atırmışlar! Sonra da... Sonra da öz yoldaşı Nəbini yatdıqı yerdə namərdliklə vurub öldürüb... Namərdlik! Tez-tez Bayram babamdan eşitdiyim «mərdlik», «namərdlik» sözləri mənim xəyalımda sehrlı bir qüvvəyə malik idi. Amma indi, elə bil, o sözləri bürüyən duman yavaş-yavaş çəkiliirdi: mən mərdliyin, namərdliyin nə demək olduğunu anlamağa başlayırdım. Nağıllarda eşitdiyim mərd qəhrəmanlar bütün faciəvi çaraları ilə xəyalımda canlanırdı və onlar mənim ürəyimi məhəbbətlə kövrəldirdi.

Qardaşlarının Məlikməmmədi quyuya salmaları mənə onlara qarşı sonsuz bir nifrət doğururdu, zümrüd quşunun Məlikməmmədi zülmət dünyasından belində getirib işıqlı dünyaya çıxarması məni sevindirirdi. Mən igid Nəbinin də, Məlikməmmədin də çəhrələrini gözümdən qabağına çox aydın gətirdiyim halda, Nəbini yatdıqı yerdə vuran, paxıllıq ucundan Məlikməmmədi quyuya salan namərdlərin nə şəkildə, nə üzde adamlar olduqlarını heç vaxt təsəvvür ələyə bilmirdim. Onlar xəyalımda bəzən əcaib, eybəcər məxluqlar kimi, bəzən buynuzlu divlər şəklində, bəzən də vahiməli bir tüstü içində canlanırdılar, amma mən Məlikməmmədin, Qaçaq Nəbinin, kasıblara əl tutması ilə məşhur olan igid Qaçaq Süleymanın nəinki gözəl çəhrələrini (məne elə gəlirdi ki, onlar ancaq gözəl ola bilərlər) aydın görürdüm, hətta, mən onları özümə olduqca yaxın adamlar hesab edirdim. Mən saatlarla onlar haqqında düşünüb xəyala dalırdım. Mən bu qəhrəmanları həmişə də, nə isə, fəvqəladə bir fədakarlıq göstərdikləri halda, məsələn, divlərin tilsimə salıb dustaq ələdikləri halda, gözəl bir qızı, ya xəyanətlə quyuya salınmış cavan oğlanı xilas etmələri şəklində təsəvvür edirdim.

SUCU İMAN KİŞİ

Bizim alt otaqlardan birində İman kişi adlı suçumuz olurdu. O, həm bizə, həm də yaxın qonşulara köhrizdən iri mis sənəkdə su daşıyırdı, bunun da əvəzində ona hər sənəyin suyu neçə qəpiyə isə, pul, ya da xörəkdən-zaddan verirdilər. İman kişi evdə də, çöldə də eynən öz-özünə danışırdı. Evdə olanda cındır keçe parçasının üstündə öyləşib kürkünü, ya şalvarını yamaya-yamaya hey özü-özü ilə danışırdı, mən də qabağında çömbəlib ona qulaq asırdım. O isə, mənə fikir vermədən deyirdi:

– Yer oğlu bir qıy vurub qalxdı göyə.

Mən soruşurdum:

– İman kişi, kimdir Yer oğlu?

O mənə cavab vermədən bu cür anlaşılmaz şeylər danışır, bəzən gülməkdən qəşş edirdi. Haradansa əlinə keçmiş, vərəqləri saralıb didik-didik olmuş bir kitabı gözünün qabağına tutub, guya, oxuyurdu:

– Quranın Quran olsun...

O, bu kitabı Quran hesab eləyərək həmişə başının altına qoyurdu. İman kişinin başqa qəribə işləri də vardı; məsələn, onun yanında qara daşın adını tutmaq olmazdı. Hirsələnib həmişə əlində gözdirdiyi ağacla adamın baş-gözünü əzərdi. Bunu bilən uşaqlar da küçədə onu görən kimi:

– İman kişi, qara daşa lənət! – deyər qışqırışib ona sataşardılar.

İman kişi də onları qovub tuta bilmirdi, qara daşı belə müqəddəs hesab elədiyi halda qara toyuqla düşmən idi. Harada qara toyuq görsə idi, selbə ilə vurub qılçını sındırırdı. Ona görə də, adamlar İman kişini görən kimi, qara toyuğu qovub onun gözündən uzaqlaşdırırdılar. Mən bir dəfə soruşdum ki:

– İman kişi, niyə qara toyuqla düşmənsən?

Dedi:

– Qızbəs qara toyuğa cadu eləyib.

Qızbəs xala «harda aş, orda baş» olan, xeyirdə, şərdə həmişə birinci iştirak eləyən, qız-gəlinin qaşını alan, qadın toylarında məzəli sözlər danışib qaravəlli çıxaran, gəlinlərə yengə olan bir arvad idi.

Bir dəfə biz arturmada oynadığımız zaman küçədə arvad qışqırığı eşidib, dal qapıya yüyürdü. Gördük İman kişi Qızbəs xalının qolundan yapışib ağacla budayır, arvad da bağırır. İman kişi qəzəblə deyirdi:

– Köpəkqızı, camaatın toyuqlarına niyə cadu eləyirsən?

Qonşu kişilər yüyürüb Qızbəs xalanı güclə onun əlindən aldılar.

Bizim alt evlərdən birində də Kəklik xala adlı, saçları, kirpikləri, bütün bədəni düməğ, kasıb dul bir qadın olurdu. Kəklik xalının dörd

oğlu vardı. Kiçiyi on bir-on iki, böyüyü isə iyirmi yeddi-iyirmi səkkiz yaşlarında olardı. Arvad özü də, oğlanları da ona-buna günümüzə işləyərək birtəhər dolanırdılar. İman kişi indi də Kəklik xalanı qaralamışdı. Nə üçünsə kişiye elə gəlirdi ki, Kəklik xalının gözləri görmür. Hey öz-özünə danışırdı:

– Zalım qızına deyirəm sən öləsən, öz sidiyindən tök, gözünü siddiklə yu, açılıns. Eləmir ki, eləmir...

İman kişinin xoşu gələn bir məxluq vardsa, o da mənəm kiçik bacım Mahtab idi. O zaman Mahtabın üç-dörd yaşları vardı. İman kişi qonşuların suyunu verib evə gələn kimi biz də yüyürürdük onun yanına. Görürdün ki, İman kişi mənəm anamın, qonşuların verdikləri xörəklərin hamısını saxsı çanaqda bir-birinə qatıb ağac qaşığıyla yeyir. Bacım Mahtabı görən kimi:

– Gəl papılı balam (bu «papılı» İman kişinin özünün icad elədiyi söz idi), gəl otur, – deyirdi.

Mahtab da onun qarşısında, köhnə keçe parçasının üstündə oturdandan sonra İman kişi yeməkdən bir qaşığı onun ağzına qoyurdu, birini də öz ağzına. Evdə anamgilin zorla yemək yedirdikləri Mahtab, İman kişinin bu əcaib xörəyini ləzzətlə yeyirdi. Anam bunu görəndə özündən çıxırdı. Qızı qucağına götürərək qulağını çəkib, İman kişiye acıqlanırdı:

– Sənə yüz dəfə demişəm, uşağa yemək vermə.

Ancaq İman kişi evə gələn kimi Mahtab yenə də gözədən oğurlanıb onun yanına qaçır. Yenə də İman kişi «papılı balam» deyər-deyər öz qaşığı ilə qıza həftəbecər yedirdirdi.

İman kişinin həyatı mənəm üçün tamamilə yeni bir aləm idi. Bu aləm mənə ona görə o qədər maraqlandırır ki, mənəm özümün də bu həyatdan xaricdə bir aləmin yaranırdı. İman kişinin heç kəsi yox idi. Heç kəs onun haradan gəldiyini, harada, hansı ölkədə, hansı obada doğulduğunu bilmirdi. Hamı onu dəli hesab eləyirdi. Ancaq İman kişinin hey öz-özünə danışmağı, bəzən gülməyi, bəzən qəzəblənməyi mənə nağıllarda eşitdiyim cadugərlərin hərəkətlərini xatırladırdı. Fikirləşirdim ki, bəlkə bu kişi ayrı, tamam başqa bir dünyadan gəlib? Bəlkə, doğrudan da, qara daşa lənət oxumaq olmaz?! Bəlkə, Qızbəs xala həqiqətən də cadugərdir? Bəlkə, arvad, doğrudan da, qara toyuğa cadu eləyib? Əlbəttə, mən cadunun nə demək olduğunu bilmirdim. Ancaq bununla belə, o elə öz anlaşılmazlığı ilə mənə vahimələndirirdi. Bu vahimələri qulluqcumuz Zinyətin Cin dərəsi haqqında danışdığı şeylər də gücləndirirdi.

Azca çopur, uzunburun bir qız olan Zinyət, Bayram babamgilin obası Kürdobağın idi. Kürdobağın qışlağında «Cin dərəsi» adlanan yi-

yəşir bir dərə vardı. Zinyət danışdı ki, gecələr cinlər o dərəyə yığılıb toy çalıb oynayırdılar. And içirdi ki, qoca Mustafaoğlu Mehdi gecələr Haramılardan qışlağa qayıdanda neçə dəfə onları gözü ilə görüb, cinlər kişini tubub oturdublar ki, qonaq olub onların xörəklərindən yesin. Mustafaoğlu da əlini xörəyə uzadıb, «bismillah» deyən kimi cinlər də, xörəkləri də yox olub. Çünki cinlər Allahın adından qorxurlar.

Zinyət onu da deyirdi ki, cinlər hər adamın gözünə görünməz. Mən də fikirləşirdim ki, bəlkə bizim görmədiyimiz cinlər İman kişinin gözünə görünür və İman kişi eyzən onlarla danışır?

MƏN VƏ AĞAÇLAR

Evimizin qabağında atamın saldırdığı və indi hər gün, heç olmasa, bir-iki saat həvəslə qulluq elədiyi, öz əli ilə suvardığı cavan bağla mənim aramda gizli bir ünsiyyət yaranırdı. Buradakı alma, ərək, tut, gilənar, əncir, gavalı, qoz, armud, heyva ağaclarının hərəsinin öz görünüşü vardı və bunların hər biri mənə bir cür təsir eləyirdi. Ərik ağacının çəhrayına çalan çiçəkləri mənə nə üçünsə əsrarəngsiz təsir bağışlayırdı, gilənar, gavalı ağaclarının ağ çiçəkləri mənə zərif bir şadlıq gətirirdi. Ağ şah tutun günəş işığında zümrüd kimi parıldayan enli, ipək yarpaqları bu şənliyə bir cəsarət, daha qüvvətli bir şadyanalıq çaları verirdi. Qoz yarpağının soyuq ətri mənə qüssələndirir və anamın tez-tez xəstələnməsini xatırladırdı. Bəlkə də bu ondan idi ki, bir dəfə anam malyariyadan bərk qızdıranda Zinyətə dedi ki, «get, bir qoz budağı qır getir». Zinyət budağı getirib verəndən sonra anam gözlerini yumub onu keyli qoxladı... və anamı yuxu tutanda mən də balaca qoz budağını götürüb qoxladım və onun enli, tər yarpaqlarından qalxan ətir mənə soyuq və həsrətli göründü.

Anamın xəstələnməsi həmişə mənim üçün son dərəcə qəmgin bir hadisə olurdu. Onun gözəl, şəffaf gözləri qızdırmadan alışıb-yananda mən özümü dünyanın ən bədbəxt adamı sayır və saatlarca yastığının böyründən uzaqlaşmırdım. Anam xəstəlikdən sağalıb ayağa qalxanda isə ürəyimdəki fərəhin həddi-hesabı olmurdu. Lakin kədər kimi, fərəhim də həmişə ürəyimdə gizli qalırdı. Yəni, mən onları izhar etməkdən çəkinirdim. Ona görə çəkinirdim ki, mənim ortaboşluq, enlikürək, qaraqaş, qaragöz, gözəl və çox qüvvətli bir oğlan olan atam başqa adamlarla zarafat eləməyi, deyib-gülməyi sevdiyi halda, biz uşaqlarla, xüsusən mənimlə çox sərt rəftar edirdi. Nə üçünsə, mənim zarafatım, deyib-gülməyim həmişə onu açıqladırdı. Ona görə də, yavaş-yavaş mənə bir qapalılıq əmələ gəlirdi. Mən heç bir sirmimi, sevinc və kə-

dərimi biruzə verməməyə çalışırdım və atamın yanında öz hərəkətlərim özümə yöndəmsiz görünürdü. Özümə, öz hərəkətlərimə inamım azalırdı, mən, bir növ, fəqir, çəkingən olurdum, bu işə, atamı acıqlandırır və onun mənə qarşı daha sərt rəftarına səbəb olurdu. Mən üsul-suz bir hərəkət eləyəndə, məsələn, nahar elədiyimiz zaman stəkana toxunub çayı süfrəyə dağıdanda, o, qəzəblənib, mənə «maymaq», «filinti», «çolaq» adlandırır danlayırdı. Bu zaman:

– Yaxşı... Dünya dağılmadı ki? – deyər anam mənə müdfiə edərdi.

Mən də anamın mənə bu cür müdafiə eləməsindən kövrələrkə bağımıza qaçıb böyük tut ağacının yanına gələrək ona söykəyib o ki var ağlayardım və əgər, hava tutqun, çiskinli idisə, tut ağacının pərişan sükutu mənim dərdimin üstünə dərd artırardı. Əgər, hava buludsuz, çiskinsiz idisə, şah tutun günəş işığında mərdanə bir şadlıqla parıldayan enli, ipək yarpaqlarından sanki qəlbimə anlaşılmaz bir təsəlli, bir sakitlik, məchul bir ümid axıb gözümün yaşını qururdu. Ağacların arasından atamın bazara, öz mağazasına getdiyini görəndən sonra mən də qaçıdım evimizə qalxırdım və anamın iri bədənnüma güzgünün qabağında dayanaraq nə işə zümrümə eləyə-eləyə uzun, qara saçlarını hördüyünü görüb şadlanırdım. Atamdan dörd-beş yaş kiçik, boylubuxunlu bir gəlin olan anamın gözəlliyi, zineti, paltarları həmişə mənə fərəhləndirir, atamın sərt rəftarını, danlaqlarını mənə unutturdu. Mən anamın üzərində qızıl zərli güllər olan gilənar rəngli uzun məxmər tutmanına, qolları enli qanovuz arxalığına, ortasında iri yaqut yanan enli qızıl kəmərinə, boynundan asılmış aypara şəkilli qızıl silsiləyə və bütün bunların ona necə gözəl yaraşdığına heyranlıqla tamaşa edirdim. Lakin belə zamanlarda anamın zümrümə elədiyi qəmli məhni mənə kədərləndirirdi. Mən istəyirdim ki, anam belə qüssəli şeylər oxumasın. O, biş-düşdən, işdən sonra divan yastıqlarına dirsəklənərək Füzulinin, Nəvəinin kitablarını, ya da Firdovsinin «Şahnamə»sindən Rüstəmlə Söhrəbin əhvalatını (əlbəttə, bu kitabların kimlərin olduğunu mən yazı-oxu öyrənəndən sonra bildim) əhəstə, lirik bir səslə öz-özünə zümrümə eləyəndə də mən eyni halları keçirirdim. Lakin o, «Ərmənas», «Hind rəcişi», «Şahnamə», «Min bir gecə» və sairə kimi kitablardan oxuduğu əhvalatları bizə danışanda mənim xəyalımda heyvətli bir aləm yaranırdı və bu aləmin qəhrəmanları, onların igidlikləri üzünə zaman gözümün qabağından getirdi. Mən onların iztirabları ilə həyəcənlanıb pərişan olur, qələbələrini sevinirdim və getdikcə xəyalımda yaranan bu aləm mənə real həyatdan, təsadüf elədiyim insanlardan (yalnız anamdan başqa!) daha artıq xoş gəlirdi. O aləm mənə real həyata qarşı bir soyuqluq, bir bədbinlik yaradırdı. O aləm mənə daha şirin, daha cazibədar görünürdü. Ona görə də, mən, getdikcə öz evimiz-

də daha qaradınmız, adamayovuşmaz olurdu. Mən öz evimizdə deyirəm, çünki Bayram babamgildə dönüb tamam başqa adam olurdu... Öz evimizdə atamın mənimlə həddindən artıq sərt rəftarı mənim öz daxilimə çəkilməyimin, hər şeyin mənə soyuq, yapışıqsız görünməyimin, əlbəttə ki, əsas səbəbi idi.

... Sərhəddəki qoşun çəkilib gedəndən bir neçə gün sonra bir səhər Zinyət sevinə-sevinə yüyürüb anama xəbər verdi ki, Fatma xanım (yeni, anamın anası) indicə gəldi.

Bizim bağın qurtaracağında bir malakanın qalın çəkiliyi vardı. Çəkilişdən o tərəfdə isə Bayram babamgilin üç otaqdan ibarət birmərtəbə evi idi. Evin qabağında böyük bağ var idi. Bayram babam bu evi Nikolay taxtdan düşəndən iki il əvvəl Rusiyaya köçüb gedən bir malakandan almışdı və təzə ev tikdirmək üçün bağa çoxlu hörgü daşı tökdürmüşdü.

Mən və bacım Mahtab anamla getdik babamgilə. Fatma nəvəm artırmada qoyulmuş enli taxtın üstündə əyləşib həmişəki kimi uzun müştüyündə papiros çəkirdi. Anamdan qabaq bacımla mən yüyürüb getdik yanına. İkimizin də üzündən öpdü. Nə atam, nə də anam heç bir zaman mənim üzümdən öpmədilər, bəlkə də buna görə idi ki, başqasının və o cümlədən nəvəmin də üzümdən öpməsi xoşuma gəlmirdi.

Fatma nəvəm dedi:

– Allaha şükür ki, gəlib sizi sağ-salamat gördüm. Ara yaman qarışib.

– Bəs, dədəm niyə gəlmədi? – deyər anam soruşdu.

Fatma nəvəm müştüyündən dərin bir nəfəs alıb dedi:

– Camaatı başlı-başına buraxıb gəlmək istəmədi. Ağsaqqallar da yığılıb dedilər: «Əşi, sən getsən, burda papaqaldıqacaq olacaq». Məni də Qızılbaş oğlu Alı ilə üç atlıya qoşub göndərdi.

Qızılbaşoğlu Alı, yarısı Arızın İran tayında olan qədim Şahsevən obalarından idi. Çox igid bir oğlandı. Həmişə Bayram babamın yanında olardı. Nənəmlə birgə Güllü adlı qulluqçuları və İmaş adlı nökrələri də gəlmişdi. Güllü Kürdobaqdan Vəli adlı kasıb tərəkəmənin qızı idi. On doqquz-iyirmi yaşlarında, yanaqları lalə kimi alışıb-yanan, sağlam, ətli-canlı bir gəlin idi, uşağı olmadığı üçün toylarından üç il sonra əri boşayıb qovmuşdu. O vaxtdan Fatma nəvəm gətirib qulluqçu saxlayırdı. Hamı Güllünün zirəkliyini, təmizkar olmağını, deyib-gülməyini tərifləyirdi, ancaq ondan həmişə əl-üz sabununun iyi gəlirdi ki, mən də bundan bərk dilxor olurdu. Məni qucaqlayıb üzümdən öpəndə «burax» deyər qışqırıb acıqlanırdım. O da qəhqəhə ilə gülüb, zorla təkrar öpürdü.

Babamgilin nökrəi İmaş isə Cənubi Azərbaycandan idi. Təxminən

Güllü yaşında, nazik, yaraşıqlı bir oğlan idi. Bir il qabaq Şimali Azərbaycana fəhləliyə gələn bir dəstə həmyerlisinə qoşularaq Arızı keçmişdi. Cənubi Azərbaycanlıların geydiyi sərdarisini ilə keçər araqçını hələ də başında idi.

Məni görəndə Güllü yenə də qucaqlayıb o üzümdən, bu üzümdən bərk-bərk öpdü. Yenə də mən ondan sabun iyi gəldiyini duyub, dartınaraq qucağından çıxdım. Anam bərkdən güldü. Fatma nəvəm də gülməyib:

– Ay batmış, – dedi, – sən qızıxmısan, uşağı utandırma.

Güllü qəhqəhə ilə güldü. Fatma nəvəm taxta qutusunu açaraq zəfəran kimi sapsarı, saçaqlı tütündən papiros bükə-bükə anamdan soruşdu:

– Nurudan bir xəbər yoxdu ki?

– Məşədi Qara dünən Şuşadan gəlib. Bunların atasına deyirmiş ki, («bunların» dedikdə, anam mənə işarə elədi. Anam heç bir zaman nə təklikdə, nə də adam yanında atamın adını deməzdi. Həmçinin, atam da anamın adını deməzdi. Bu da mənim üçün qəribə bir sirt olaraq qalırdı.) Nurunu görüb, özünə də qızıl onluq verib.

– Nuru özü istəyib pulu? – nəvəm soruşdu.

– Özü istəməyəndə, Məşədi Qara durduğu yerdə ona pul verməyib ki...

Fatma nəvəm dedi:

– Kişi ona beş gün bundan qabaq bir at yükü yavanlıq, nə qədər pul göndərüb, Allah saxlamış pulu pul kimi xərcləmir ki...

– Hamısını sən eləmişən! – deyər anam acıqlı cavab verdi. – Həmişə bir tərəfdən kişi bədi deyincə pul göndərüb, bir tərəfdən də sən əlinə düşən gizlin göndərib onu pis öyrətmisən, xalqın da uşağı oxuyur, kim o qədər pul göndərir?

Nəvəm papirosunu müştüyə qoyub dəridən sümürüb susurdu. Mən ona baxıb hiss eləyirdim ki, anamın sözlərinə etiraz eləməyə də, ürəyində oğluna da acıqlanmır.

Anam isə sözlünə davam eləyib deyirdi:

– Neçə dəfə ümumxanada görüblər. Onun nə vaxtıdır ki, arvad-qız dalınca düşsün?

Əlbəttə, mən bu söhbətdən heç nə başa düşmürdüm, ancaq nə isə hiss edirdim.

Güllü onların qabağında dayanaraq qəribə bir maraqla anama qucaq asırdı.

Birdən nəvəm acıqlı-acıqlı dedi:

– Onsuz da atanın qazandığını qardaşı gülləyəgəlmiş yeyir.

Bu artıq mənə məlum idi. Fatma nəvəm Bayram babamın qardaşı

Eyvaz əmini nəzərdə tuturdu. Eyvaz əmi Kürdoba adlı-sanlı tərəkmə idi. Yaşda Bayram babamdan kiçik idi. Fatma nənəmin öz-özü ilə qəzəbli-qəzəbli danışmağından, anamla olan söhbətlərindən bildirdim ki, Bayram babam gah bir dəvə alıb bağışlayır Eyvaz əmiyə, gah at verir, gah pul. Bu da Fatma nənəmi yandırır-tökürdü.

– Axı, – deyirdi, – kişi fikirləşmir ki, özünün də oğlu var; bu gün-sabah evlənəcək, ona da bir gün ağlamaq lazımdı.

Anam dedi:

– Dədəm qardaşını atmayacaq ki?.. Nə olsun oğlu var?

Anam cavan, gülürüz, yaraşlıq bir oğlan olan əmisi Eyvazın xətrini çox istəyirdi.

Fatma nənəmi od götürdü:

– Sən dilini fərəqat qoy! – dedi. – Vələdüznə Eyvazın tərəfini az saxla. Sizi görəndə yağlı dilini salır işə, elə bilirsiniz birt düz-əmelli adamdı. Bayram mənə Şuşadan gətirəndə anası Səkinə ilə heç üzümə baxmırdılar, daldada da eyzən kişinin qarasına danışdırdılar ki, «gedib Şuşanın gözünü çıxarıb. Dul gəlini alıb, bizə töhfə təbərcəhi gətirib».

Anam gülümsəyib dinmədi.

QIZILBAŞOĞLU

Bir azdan Fatma nənəmi gətirən Qızılbaşoğlu Alı da gəldi. Bu, uzunboylu, xına rəngində saçları boynunun ardına tökülmiş, ayaqlarında uzunboğaz çəkmə, əynində sərdari çuxa, başında gümüş papaq olan bir oğlan idi. Belində ağac qoburlu onatılan tapança var idi.

– Necəsən, bacı? – deyə anamla hal-xoş eləyib Güllünün içəridən gətirdiyi stulda əyləşdi.

Anam ona müraciətlə gülümsəyib dedi:

– Kişini tək qoyub gəlmisiniz?

Qızılbaşoğlu dedi:

– Tək niyə olur? Camaat kişinin başına and içir.

Sonra əlavə etdi:

– Mən indi qayıdıram.

Anam dedi:

– Gecəyə düşəcəksən.

Qızılbaşoğlu sakit cavab verdi:

– Gecə yaxşıdı, Şpartı çölləri indi gündüz isti olur.

Mən təəccüblə soruşdum:

– Tək gedəcəksən?

– Əlbəttə! – deyə o, mənə baxıb gülümsədi.

Mən dedim:

– Bəs, qaçaq-quldurdan qorxmursan?

O, eyni xoş təbəssümlə cavab verdi:

– Qaçaq da adamdı dayna. Qaçaq, niyə qorxum ki?

Anam zarafatyana mənə dedi:

– Bəyəm, Alı dayın özü az qaçaq olub?..

Qızılbaşoğlu qalxıb bağın içi ilə axan arxın qırağındakı yoncalıqda qolbənd elədiyi atını açıb gətirdi.

Nənəm dedi:

– Alı, otur, çörək ye, sonra.

Alı dedi:

– Şəhərdə yemişəm.

Sonra Güllüyə dedi:

– Bacı, içəridən mənim tufəngimi gətir.

Güllüdən qabaq mən yüyürüb onun gödək beşaçılanını və patronla dolu kəmərinə gətirdim.

Alı:

– Salamət qalın! – deyib kəmərlə tufəngi çiyinlərindən aşırıraq cəld hərəkətlə qalxdı ucaboylu alapaça ürgənin üstünə.

Sonra soruşdu:

– Kişiyə sözünüzdən, sovunuzdan?

Anam dedi:

– Sözüümüz odur ki, kişidən muğayat olasan!

Qızılbaşoğlu ciddi cavab verdi:

– Arxayın ol, bacı.

Fatma nənəm Güllüyə dedi:

– Gətir, oğlanın dalınca su at.

Qulluqçu içəri qaçdı. Qızılbaşoğlu isə, ayaqlarını balaca tərpedən kimi at sıçrayıb yola düzəldi, Güllü yüyürüb gələrək suyu onun ardınca atdı.

Qızılbaşoğlu ağacların arasından keçib yox olduqda birdən-birə mənə elə gəldi ki, o bizdən ayrılıb tamam ayrı bir dünyaya getdi. Bir azdan gün batıb gecə düşəcək, Qızılbaşoğlu yiyəsiz çöllərlə tək-tənha gedəcək. Kim bilir, bəlkə birdən qabağına bir dəstə qaçaq çıxacaq?.. Eh, kim bilir, bəlkə qaranlıq dərələrin birində cin yığıncağına rast gələcək...

Deyirlər bir dəfə qaranlıq gecədə Qızılbaşoğlu Alı Haramı ilə atlı gedirmiş. Birdən xapaxap üç qaçaqla çıxır üz-üzə. Qızılbaşoğlu özü ilə silah götürməyibmiş, sapı ceyran ayağından qayırlmış qamçısını qaranlıqda qəfil tapança kimi atlılara tuşlayaraq qışqırır:

– Ə, tökün tufənglərinizi, yoxsa, onatılanla hamınızı qırdım!

Qaçaqqlar bilirdilər ki, Qızılbaşoğlu onatılanın tətiiyini çəkse, üçü-
nü də bir anda biçəcək. Ona görə də, tufənglərini sivirib tullayırlar ye-
rə... Qızılbaşoğlu deyir:

– İndi kənara sürün atlarınıızı.

Özü isə, atdan yerə tullanır, tufənglərdən birini götürüb nəşə ilə
atlılara deyir:

– Gedin, amma heç kəsə deməyin ki, Qızılbaşoğlu Alı bir qamçı
ilə bizim tufənglərimizi aldı.

Qaçaqqlar mətəbi başa düşürlər, onlardan biri deyir:

– Ə, Qızılbaşoğlu! Deyilmişkən varmışsan, amma igid igidi el için-
də xar eləməz, mən Əhmədallar Xanaliyam, ver tufənglərimizi, bu
gündən səninlə qardaşam.

Qızılbaşoğlu deyir:

– Düşün, götürün tufənglərinizi!

Özü isə, alapaça ürgənin üstünə tullanıb bir göz qırpımında yox
olur...

Anam qalxaraq mənə dedi:

– Gedək.

Mən bu xəyallarımdan və Fatma nənəmgildən ayrılib öz evimize
getmək istəmirdim. Mən bilirdim ki, evimizdə mənə atamın sərt baxış-
ları, danlaqları gözləyir. Mən heç bir zaman özümü evimizdə babam-
gildə olduğu kimi sərbəst hiss eləməirdim. Yalvarıb anamdan xahiş elə-
dim ki, qoysun gecəni qalım babamgildə.

Anam dedi:

– Qalırsan, qal, amma dədənin acığı tutacaq.

Nənəm dedi:

– Mağıl dayna... tay dabanıçatdaq Xəlsənin oğlunun acığı tutdu,
dünya dağılacaq, uşağın üzünü o qədər danlayır ki, evdən-çşikdən də
perikir.

İMAŞ VƏ GÜLLÜ

Həmişə nənəm, ya anam mənə müdafiə eləyəndə üreyim kövrəlir-
di. İndi də Fatma nənəm belə deyəndə gözlerim doldu və mən başa
qaçdım. Gördüm ki, İmaş su arxının qabağında oturub üst köynəyini
yamayıb, əldə toxunan kobud yun şaldan tikilmiş sərdarisini isə alt
köynəyinin üstündən atıb çiyinə. Həmişə olduğu kimi, indi də, mənə
görəndə gülümsədi. Onun arvad kimi köynək yamaması mənə qərribə
göründü, mən ondan soruşdum:

– Niyə köynəyini özün yamayırısan?

– Bəs, kim yamasın, qaçaş? – dedi. – Anam yox, bacım yox.

Onun sözləri mənə kədərlandırdı, düşünmədən soruşdum:

– Heç anan-bacım olmayıb?

O gözü tikişində:

– Niyə olmayıb? – dedi, – daş deşiyindən çıxmamışam ki?.. Anam
da vardı, atam da... bacım, qardaşım da... Hələ desən, babam, nənəm
də vardı. Özləri də mənə çox istəyirdilər, necə ki, səni baban, nənələ-
rin çox istəyirlər.

Mən onun yanında yerə çökərək soruşdum:

– Bəs necə oldular?

O, dərindən nəfəs alıb yamağını tikə-tikə dedi:

– Bir qonşu xan bizim kəndi qərət eləyib dağıdıanda, qırılan qırıl-
dı, qırılmayan da hərə başını götürüb bir tərəfə qaçdı. Kimi acından,
kimi azardan öldü. Mən də qoca bir dayımla qaçqınlara qoşulub bu ta-
ya keçəndim. Dayıma da Arazda güllə dəydi.

Mən sükut içində İmaşa tamaşa edirdim. Mən bu qədər dərde
onun necə dözdüyünə təəccüb edirdim. Nəhayət, mən ondan soruş-
dum:

– O qonşu xan sizin kəndi niyə dağıdırdı?

– Çünki bizim xanla düşmən idi. Qəfil bir-birinin kəndlərinə hü-
cum eləyib çapıb-talayırtdılar.

– Bəs, şah niyə qoyurdu?

– Şahın canındandır ki, bizim xanlar bir-birilərini didib-parçalasın-
lar.

– Niyə axı?

– Eh, qaçaş... sən hələ uşaqsan, belə şeyləri başa düşməzsən.

– Yox, sən danış, başa düşərəm!

– Bilirsənmi, qaçaş, şah farsdır, amma biz də, xanlarımız da azər-
baycanlıyıq...

– Nə olsun?

– Şah fars olduğu üçün istəyir bizim Azərbaycan xanları bir-birilə-
rilə boğuşub, başları qarışsın ki, Azərbaycan xalqı şahdan hürriyyət is-
təməsin.

Mən nəyi isə dumanlı halda dərk etməyə başlayırdım, öz xalqımın
taleyi haqqındakı həqiqəti birinci dəfə babamgilin nökrəi İmaşdan eş-
irdim.

Mən keyli sükutdan sonra soruşdum:

– Niyə sizin qəhrəmanlarınız gedib şahı öldürmədilər?!

İmaş qüسسə ilə gülümsədi:

– Çünki, – dedi, – qoşun, silah şahın əlindədir.

Elə bu zaman Güllü bizim yanımıza gəlib məzəmmətlə İmaşa
dedi:

– Ədə, ədə, xarabalıqda-zadda deyilsən ki?.. Köynəyini niyə özün yamayrsan? Biz burada adam döyülük?

İmaş qızardı:

– Sənə əziyyət vermək istəmədim...

Güllü onun yanında yerə çökərək:

– Nə olub, – dedi, – xanım-zad olmamışıq ki?.. Ver bura.

Güllü köynəyi İmaşın əlindən alaraq onun yamadığı yeri nəzərdən keçirib bərkdən güldü.

– Yaman da tikmişən.

Sonra ayağa qalxaraq nə üçünse pıçılı ilə dedi:

– Tikib, yuyub gecə gətirərəm...

– Yaxşı, – deyərək İmaş da lap yavaşdan cavab verdi.

Güllü gedəndən sonra mən, elə bil, nəyinsə ağırlığı altında İmaş-dan soruşdum:

– Niyə özünə təzə köynək almırsan?

İmaş gülümsədi:

– Çünki pulum yoxdu, qaçaş!

Mən dinmədim. Suçlu adamlar kimi, qalxıb səssizcə uzaqlaşdım. Mən nədə isə özümü təqsirkar kimi hiss edirdim. Birdən elə bil ki, zehnim ayazdı. Həyatımda birinci dəfə olaraq İmaşın bu qədər yoxsul, bizim isə varlı olmağımıza qarşı qəlbimdə xoşagəlməz, ağır hissələr oyandı, elə bil ki, varlı olduğumuz üçün mən İmaşdan xəcalət çəkirdim. Birdən addımlarımı yeyinlədərək gəlib, hələ də taxtın üstündə oturub, papirosu tüstülənən müştüyünü əlində tutaraq öz-özünə danışan nənəmin böyründən keçib evə girdim. Mən bildirdim ki, Fatma nənəm həmişə pullarını döşəyin altına qoyur. Mən əsl oğru kimi ehtiyatla o yan-bu yana baxa-baxa döşəyi qaldırıb iri bir kağız pul götürərək qaçdım bağa. İmaş üzüqoylu uzanıb əllərini alınının altında çarpazlamışdı. Mən əyilib onun üzünə baxdım ki, görüm yatıb, yoxsa, oyaqdı? O, gözlərini açaraq soruşdu:

– Nə var, qaçaş?

Mən iri kağız pulu onun gözünün qabağına tutdum. O, pula bir an nəzər salaraq dikəlib oturdu:

– Bu pul sənə nə gəzir, qaçaş?

Mən dedim:

– Sənin üçün gətirmişəm, al, get, özün üçün təzə paltar al.

O pulu alıb o tərəf-bu tərəfinə baxaraq soruşdu:

– Bunu sənə kim verib, qaçaş?

– Heç kəs... özüm götürmüşəm.

– Haradan?

– Fatma nənəmin pullarının içindən, istəyirsən yenə gətirim.

İmaş pulu fikirli-fikirli bir də nəzərdən keçirərək mənə qayıtarıb dedi:

– Apar, haradan götürmüşənsə, qoy yerinə, mənə oğurluq pul la-zım deyil!

Mən özümü pis hiss edərək dedim:

– Oğurluq niyə olur, nənəmin puludur də...

O gülümsədi. (O güləndə dümağ dişlərinin görünüşü xoşuma gəlirdi.)

– Nənən bilir ki, sən bunu götürməsən?

– Yox.

– Demək, oğurlamısan! Tez apar, necə götürmüşənsə, heylə də qoy yerinə.

Sonra dərindən nəfəs alaraq əlavə etdi:

– Sən yaxşı oğlansan, qaçaş, ancaq onu bil ki, kasıb da olsa, bizim nəslimizdə oğru-əyri olmayıb. Mənim atam da, babam da kişi adamlardı!

O ayağa qalxıb, iki qolumdan tutaraq, çevik hərəkətlə məni qaldırıb ayaq üstə qoydu:

– Tərpən, qaçaş! Bax, yerinə qoymasın, Fatma xanıma deyəcəyəm.

Mən özümü alçaldılmış hiss edərək gəlib pulu yerinə qoymaq istəyəndə, nənəm içəri girib gördü.

– Nə qayırsan, ədə? – deyərək təəccüblə soruşdu. – O pulu niyə götürməsən?

– Baxırdım.

– Yalan danışma! De görüm, səni kim öyrətmişdi?

– Heç kim.

– Qələt eləmə. İmaş öyrətmişdi?

– Yox! – deyərək mən həyəcanla səsləndim.

Nənəm bu dəfə məni dilə tutdu:

– Bəs, kim dedi, get pulu gətir? Güllü?

– Yox! – deyərək mən qışqırdım.

– İmaş?

– Yox! Yox!

– Yalan danışma! Sünnünün küçüyü. O həmsəri köpəkoğlu öyrədib səni! (Bizim tərəflərdə Arazın o tayında yaşayan azərbaycanlılara «həmsəri» deyirdilər.)

Mən pəncərədən gördüm ki, İmaş dəhlizdə sütuna söykənib bizə qulaq asır. Mən bərkdən ağlayaraq nənəmə qışqırdım:

– Dedim ki, heç kəs öyrətməyib!

Nənəm dedi:

- Yaxşı, ağlama, get otur, çörək ye.
Mən gözümlün yaşını əlimin dalı ilə silərək:
– İstəmirəm! – dedim.
– Yaxşı, dəli olma, səhərdən heç nə yeməmişən.
– İstəmirəm.

Nənəm hirsələndi:

- Ay irtməkli oğlu! Tay dünya dağılmadı ki, bir söz soruşduq.
(Nənəm həmişə atamın qarasına açıqlananda onu «irtməkli sünnü» adlandırır. Mən də bir dəfə Güllüdən soruşdum ki, doğrudan sünnülərin irtməyi olur? O da qəhqəhə ilə gülərək:
– Əlbəttə, – dedi... keçi kimi irtməkləri olur.)

Həmişə nənəm mənə açıqlanıb «irtməkli oğlu» deyəndə yanıb-tökülərək ya çəsməyini, ya müştüyünü, ya da yaylıqdan-zaddan bir şeyini götürüb gizləyərdim və nənəmin hirsələ-nə hirsələ axtarışından ləzzət alıb qəhqəhə ilə gülərdim. Bu dəfə də göz-göz eləyib müştüyünü gizlədim. Bir azdan nənəm başladı müştüyünü axtarmağa və tapmayıb qışqırdı:

- Ağız, Güllü! Gəl gör bu zəhrimar necə oldu?
Güllü içəri yüyürüb gülüşünü güclə saxlayaraq soruşdu:
– Hansı zəhrimar, xanım? Müştük, ya çəsmək?
– Müştük! – deyə nənəm qəzəblə cavab verdi. – Allah lənət eləmiş cinlərin işidi. Eyzən mənə satışırlar.

Məni gülmək tutdu. Çöpəgülən Güllü də mənə baxıb qaqqıldadı, nənəm yana-yana dedi:

- Ay qızılmış qancıq, uşaqdı gülür, sən nəyə gülürsən?
Güllü səsinə içinə salıb xısın-xısın gülərək, nəhayət, müştüyü tapıb verdi.

Nənəm papiros qayırtıb çəkəndən sonra mənə dedi:

- İndi ki, yemək istəmirsən, çıx get evinizə! Mən irtməkli sünnünün nazıyla oynaya bilmərəm.

Güllü mənim tərəfimi saxladı:

- Xanım, bu yaxşı oğlandı, bunun irtməyi yoxdu, anası şie olanın irtməyi olmur ha...

Mən dinməz-söyləməz gedib dəhlizdəki taxtın üstünə salınmış süfrənin yanında oturdum, nənəm də Güllünün getirib qoyduğu qazandan bir boşqab mənə, bir boşqab da özünə yarpaq dolması çəkəndən sonra Güllüyə dedi:

- Götür qazanı apar, İmaşa da ver, özün də ye.
Güllü qazanı götürüb apardı. Nənəm mənim dolmamın üstünə sarımsaqlı qatıq töküb mehriban səslə dedi:
– Bismillah ele, ye!

Mən nə üçünsə həmişə nənəmin dediyi duaları bərkədən deməyə utanaraq, ürəyimdə təkrar edirdim, mən bu duaların mənasını başa düşmürdüm. Nənəm deyirdi ki:

- Bismillah deyəndə cinlər qaçır.

Mən xərəyimi tələm-tələsik yeyib qurtaran kimi, qalxıb yüyürdüm İmaş olan otağa. O, torpaq döşəməyə salınmış keçənin üstündə oturub Güllünün gətirdiyi dolmanı yeyirdi. Güllü ağ qalaylı mis parçla bir su getirib, İmaşın qabağına qoyaraq dedi:

- İç, təzə sudu.

Sonra oğlının boşqabına işarə ilə soruşdu:

- İstəyirsən yenə gətirim, qazanda var.

İmaş mənə qərribə gələn bir cür asta, mülayim səslə dedi:

- Bəddi, sən get, çərəyini ye.

Gözləri eyzən oğlanda olan Güllü, onda birinci dəfə gördüyüm ciddi, hətta, bir az da qəmgin ifadə ilə dəridən nəfəs alaraq dinməz-söyləməz qayıdıb getdi.

İmaş da xərəyini yeyib qurtarandan sonra parçdakı suyu götürüb içdi.

Mən dedim:

- Güllü yaxşı qızdı, heyləmi?

O, təəccüblə mənə baxıb soruşdu:

- Necə bəyəm?

– Səni çox istəyir.

– Nə bildin, qaqaş, xanımlar deyirdi?

– Yox. Özüm deyirəm... Güllü yaxşı gəlindi, amma üzündən, əlindən eyzən sabun iyi gəlir.

İmaş güldü:

– Neyləsin, qaqaş, – dedi, – qulluqçu adamdı, sənin anan kimi bəhali ətirləri haradan alsın?

Mən tutuldum, yenə də səbəbini bilmədiyim halda xəcalət çəkdim, sonra çəkina-çəkine dedim:

- Hamı dövlətli olsaydı, yaxşı olardı, heyləmi?

İmaş dəridən nəfəs alıb dedi:

- Nə qəder ki, padşahlar var, hamı dövlətli ola bilməz, qaqaş!

– Nə üçün? Padşahlar neyləyir ki?

– Padşahlar dövlətliləri, bəyləri, xanları əzizləyirlər, amma yazıq reyyətin qanını sorurlar.

- Nə üçün? – dedim. – Reyyəet padşaha neyləyir ki?

– Reyyəet heç nə elemir, qaqaş, hər nə eləyir, padşahlar eləyir!

İmaş bir qəder susub sonra öz-özü ilə danışmış kimi, kinli-kinli əlavə etdi:

– Rus fəhlələri, kəndliləri öz padşahlarını yıxdılar, bir gün gələr, bizimkilər də İran padşahını çəkib taxtdan salarlar, onda biz də öz qisasımızı alarıq.

– Kimlərdən?

– Bizi əsir-yesir ələyənlərdən. Eh, qaqaş! Sən belə şeyləri sonra başa düşəcəksən, – deyib qalxdı. – Gedək, sərin düşdü. Mən gerek ağacları suvarım.

İmaş bağın ortasından keçən böyük arxdan bel ilə xırda arxlar ayıraraq ağacları suvarır, mən də tamaşa ələyirdim. Mən hələ də padşahlar haqqında, onların rəiyyətin qanını necə sormaqları barədə düşünürdüm. Mən Fatma nənəmdən eşitmişdim ki, adamlar xəstələndə bəzən onlara zəli qoyurlar ki, artıq qanı sorub çəksinlər. Sonra Kürdoba-dan babamgilə gətirilən bir xəstəni həkim müalicə ələdiyi zaman zəlini görüb iyrendim, çox murdar heyvana oxşayırdı...

Mən təzə göyərək qalxmış göy otların arası ilə ağacların dibinə axan dumduru suyun incə parıltılarıyla bu düşüncələrim arasında qərribə bir ziddiyyət hiss edirdim və bilmirəm, anamın söylədiyi hansı nağıldansa yadımda qalmış Zöhhak padşah dəhşətli bir qiyafədə xəyalımda canlanırdı. Deyir, Zöhhak ilana sitayiş edirmiş və ilanların mərhəmətini qazanmaq üçün onlara körpə uşaq beyni yedirdirmiş. Mən anamın söylədiyi nağıllarda yaxşı padşahlar haqqında da eşitmişdim, ona görə də, İmaşa dedim:

– Yəqin sizin padşah pis padşahdı?..

O, sakit şırıltı ilə axan suyu bir ağacın dibindən o birinin dibinə bağlaya-bağlaya dedi:

– İlanın ağına da lənət, qarasına da, qaqaş, hamısı bir köpəkoğludur, hamısı!

Doğrusu, İmaşın bütün şahlar haqqında bu cür deməsi mənə xoş gəlmədi. Mən əlimdəki çubuqla, dizə qədər qalxmış yaşıl keşişi vura-vura gəldim Fatma nənəmin yanına. Nənəm yenə də uzun müstüyi əlində tüstüləyə-tüstüləyə gözlərini bir nöqtəyə zilləyərək qaynı Eyvazın qarasına deyindir:

– Kişinin boş damarından yapışıb qazandığını çəkir kamına, nə Allahdan qorxur, nə də bəndədən utanır.

Mən bir qədər ona qulaq asandan sonra dedim:

– Padşahlar da rəiyyətin qanını sorur! Amma sən deyirdin padşah Allahın dostudur, Allahın dostu da qan sorar?

Nənəm təəccüblə üzümə baxıb soruşdu:

– Nə bildin, padşah rəiyyətin qanını sorur?

– Odur ey, İmaş deyir... Deyir ki, padşahların hamısı köpəkoğludur.

Nənəm kənar bir adama müraciət edirmiş kimi, acıqlı-acıqlı dedi:
– Görürsən, bu həmsəri vələduzınanı?! Yaxşı deyiblər ki, yetimin fağırını olmaz.

Nənəm, ağacları suvara-suvara bəri gəlmiş İmaşa qışqırdı:

– Ədə ey! Qeletini ələ, sarsaq-sarsaq danışıb uşağın başını doldurma! Sənin padşahla nə işin var?!

İmaş nənəmə heç bir söz deməyərək mənə baxıb xəfifcə gülüm-sədi, ancaq onun bu güclə sezilən gülüşü məni pərt elədi. Mən öz qəbahətimi hiss ələyərək ağlamsınmış səslə nənəmə qışqırdım:

– İmaş düz deyir də! Bəs, niyə rus fəhlələri Nikolay padşahı taxtdan yıxdılar?

– Kəs səsin! – deyərək nənəm qışqırdı. – Padşahı yıxdılar ki, indi olub papaqaldıçaq də... Padşahın üzünə ağ olan Allahın üzünə ağ olur!

Bu zaman babamgilin Qumaş adlı, palıdı rəngli ov tulası gəlib qa-bağımızda dayanaraq mehriban-mehriban üzümə baxıb, ətəyimi, əllərimi qoxladı, pərtliyim dərhal sovuşdu. Güllü yuyub sərdiyi paltarları ip-dən yığıb gedəndə qulağıma tərəf əyilib pıçıldadı:

– Adam xəbərçi olmaz.

Mən yenə öz hərəkətimdən xəcalət çəkərək bilmədim Güllüyə nə cavab verim. O gündən sonra İmaş mənimlə daha əvvəlki kimi həmsöhbət olmadı. «Hə», «yox» deyərək, ancaq suallarına qısaca cavab verirdi. Hətta, mənə əvvəlki kimi «qaqaş» da demirdi, lazım olanda, soyuq ifadə ilə adımı çağırırdı. Bu da məni pərt edirdi. Fikirləşdim, neyləyim ki, İmaş yenə də əvvəlki kimi mənimlə həvəslə söhbət ələsin.

... Biz ikilikdə olanda da Fatma nənəm eyzən Bayram babamın qardaşı Eyvaz və onun ailəsi haqqında, bəzən də atam haqqında öz-özünə danışırdı. Həmişə mənə ələ gəlirdi ki, nənəm kimi işə görür, kimə işə müraciət edir. Bu gecə yenə də nənəm öz-özü ilə danışıanda mən soruşdum:

– Nənə, sən cinlərlə danışırsan?

Nənəm diksinərək:

– Bismillah!.. Bismillah! – dedi.

Sonra: – Ay irtməkli oğlu, – dedi, – gecə vaxtı o Allah lənət ələmişlərin adını niyə tutursan?!

Mən təkrar soruşdum:

– Nənə, sən onları görürsən?

Nənəm yenə də «Bismillah» deyib yanındakı sap əyirən iylə qoluma vurdu. Sonra İmaşa dedi:

– Dur, bu irtməkli oğlunu apar evlərinə.

Mən qışqırdım:

– Getmirem!

Fatma nənəm mənimlə nə qədər dalaşsa da, lap hirsənib vursa da, yenə də onlarda olmaq öz evimizdə olmaqdan mənə xoş gəlirdi. Çünki mən hiss edirdim ki, nənəm nə qədər acıqlansa da, yenə məni çox istəyir. Ancaq mənə elə gəlirdi ki, Bayram babam məni hamıdan çox istəyir. Mən onlarda özümü son dərəcə sərbəst, azad hiss edirdim, onlarda heç kəs məni atam kimi hər şeyin üstündə danlamırdı, heç kəs atam kimi məni «küt» adlandırmırdı. Əksinə, Bayram babam həmişə mənim «ağlı oğlan» olduğumu söyləyirdi.

... Biz gecədən xeyli keçənə qədər dəhlizdə nənəmin taxtının üstündə oturdurduq. Güllü də taxtın qabağına salınmış palazın üstündə əyləşərək, Kürdobaadakı əhvalatlardan nənəmə söhbət ələyirdi: kimin qızını kimin oğluna nişanlayıblar, kim neçə ildir ki, əriylə danışmır, on min qoyunu olan Hacı Qaranın qızı üçün kimlər elçi gəlib...

İmaş isə səhər çox tez durduğu üçün gedib erkən yatmışdı. Şəhərimizin şimal tərəfindən axan Quruçay bərk daşmışdı, onun qıjılması bağın ilt qaranlığında mənə esrərəngiz təsir bağışlayırdı. Elə bil ki, hər şeydə, hər əşyada mənim anlamadığım uzaq, lakin gözəl bir sırr var idi və bu sirdəki məchul fərəh – cazibədarlıq məni həyəcanlandırır, mən bu fərəhi öz evimizdə hiss ələyə bilmirdim.

Həmişə babam evdə olmayanda mən onun çarpayısında yatırdım. Bu dəfə də elə oldu. Güllü köllayı otaqda, nənəmlə mən də babamgilin yataq otağında yatmalı olduq. Nənəm qapını bağlayandan sonra əylilib çarpayılardan altına baxdı, mən də təəccüblə soruşdum:

– Nənə, taxtların altına niyə baxırsan?

Cavab verdi ki:

– Kişinin nə çox düşməni!.. Gəlib taxtın altında gizlənib gecə bəşimizi kəsərlər.

Əlbəttə ki, bu mənim özümü də qorxutdu və mən soyunub babamın çarpayısına çıxaraq soruşdum:

– Yəni, nə cür düşməni, nənə?

Nənəm də soyunub işığı söndürərək çarpayısına girib dedi:

– Mən nə bilim nə cür?.. O qədər bic, haramzada var ki, dünyada.

Sonra nənəm pıçılı ilə dua oxudu, sonra Şuşa qalasında realni məktəbdə oxuyan oğlu Nuruya dua elədi.

– Allah, – deyirdi, – sən mənim oğlumun yerin-göyün bəlasından, mərdimazardan, yolkesəndən uzaq ələ.

Mən bildirdim ki, bu dualarında nənəm «oğlum» dedikdə ancaq dayım Nurunu nəzərdə tuturdu. Nənəmin qabaqkı erindən də bir oğlu var idi və onun harda olduğu mənə məlum deyildi. Nənəm öz dualarında nə onun adını çəkərdi, nə də anamın, ancaq dualarında bəzən «Allah, sən mənim balalarımı...» deyirdi. Yəqin ki, buna anam da, nənəmin o

bir oğlu da, hətta, biz nəvələri də daxil olurduq. Mən yanı üstə çevrilərək pəncərə pərdəsinin yanından başa tamaşa edirdim. Hər şey sükut içində idi, hərdən Qumaş görünüb, sonra yenə ağacların arasında yox olurdu. Quruçayın şırıltısı, elə bil, indi bu aydınlıq içində daha uzaqdan gəlirdi. Nənəm asadan xoruldamağa başladı, həmişə anamla, ya da nənəmlə bir otaqda yatanda onların məndən qabaq yuxuya getmələri nə üçünsə ürəyimdə həzin, kövrək bir yalqızlıq hissi doğururdu, mənə elə gəlirdi ki, hamıdan, bütün dünyadan ayrı düşmüşəm.

Mən pəncərədən çölə baxarkən, bir də gördüm ki, Güllü əlində ağ bir şey o yana-bu yana baxa-baxa iti addımlarla getdi girdi İmaş qalan otağa, yəqin ki, əlindəki İmaşın köynəyi idi.

Mən Güllünün oğru kimi belə xəlveti getməyinə təəccüb ələyərək gözələdim ki, görüm Güllü oradan nə vaxt çıxacaq, ancaq Güllü çıxmırdı ki, çıxmırdı, nəhayət, məni yuxu apardı.

Səhər oyananda ilk yadıma düşən əhvalat gecə Güllünün İmaş yatan otağa xəlvetcə getməsi oldu və yerimin içində xeyli bu barədə fikirləşdim, işin mahiyyəti mənə aydın deyildisə də, qadının yad kişinin yataq otağına xəlveti gedib girməsinin yaxşı şey olmadığını hiss edirdim. Ona görə də, bu hadisə əllərindən, üzündən eynən sabun iyi gələn, çöpəgülən, qırmızıyanaq Güllüyə qarşı məndə bir düşməncilik hissi oyadı.

Güllü səhər kəhrizdən doldurub gətirdiyi iri mis səhəngi çiyindən yerə qoyanda mənə elə gəldi ki, o dənədən bəri daha gözəlləşmişdir. Yanaqları lələ kimi parıldayı, gözələri alışıb-yanırdı. O mənə baxaraq həmişəki tək gülümsəyib:

– Gəl, qaqaş, – dedi, – təzə su tökümlə əl-üzünü yu.

– Lazım deyil! – deyə mən qəzəblə cavab verdim.

O qəhqəhəylə gülüb dedi:

– Qaqaş yuxuda şeytan görüb.

– Şeytani yuxuda sən görmüsən! – Acıqlı cavab verdim.

– Mən mələk görmüşəm, qaqaş! – deyib o təkrar qəhqəhə ilə güldü.

Onun lələ kimi qızarmış yanaqlarına baxaraq yanib-töküldüm, mən özümü saxlaya bilməyərək yerden bir daş götürüb onun qılıcına atdım, o keçə kimi kənara sıçradı və yüyürüb məni qucaqlayaraq o üzüməndən, bu üzüməndən bərk-bərk öpdü.

– Ay ölmüş, uşağı ayı kimi basmarlama, – deyə dəhlizə çıxan Fatma nənəm zarafat elədi.

– Yeyecəm onu! – deyə Güllü təkrar məni öpmək istəyəndə əlindən çıxıb kənara qaçdı.

... Mən nənəmlə oturub çay-çörək yeyəndən sonra bostan suvaran İmaşın yanına getdim. O mənə soyuq bir nəzər salıb:

- Qaçaq, – dedi, – adam arvad xeylağına daş atar?
Mən dedim:
– Güllü pis qızdı.
– Nə üçün? – deyə o, görünür, mənim qiymətimə o qədər də əhəmiyyət verməyərək soruşdu: – Sabun iyi gəlir, ona görə?
– Sabun iyi də gəlir, özü də adamı kimi qucaqlayıb marçha-març öpür.
İmaş xəlif gülümsədi:
– Nə olar, öpmək pis şey deyil ki...
– İstəmirəm.
Mən onun suyu, sarı çiçək açmış xiyar tağlarının arasına bağladığına tamaşa eləyə-eləyə soruşdum:
– Nə üçün Güllü gəlib gecə səni yuxudan oyadırdı?
O dərhal dikəlib təəccüblə üzümə baxdı:
– Nə bildin?
– Pəncərədən gördüm. Gördüm ki, tələsik getdi girdi sən yatan evə.
– Nənən də gördü?
– Yox. Nənəm xoruldayırdı.
– Sən ona dedin?
O bu sualları qorxmış kimi verirdi, mən onun nə üçün qorxduğunu, rənginin niyə saraldığını anlamayaraq dedim:
– Yox, nənəmə deməmişəm.
Nənəmə deməmiş olduğuma görə ürəyimdə sevindim. İmaş dərin-dən nəfəs alaraq suyu indi də yaşıl pamiidor kolları olan ləkə döndərə-döndərə dedi:
– Güllü mənim köynəyimi yuyub qurutmuşdu, onu gətirib verirdi.
– Bəs, nə üçün adamlar yatandan sonra?.. Özü də oğru kimi xələvəti, ora-bura baxa-baxa?
İmaş dikəlib mənə uzun bir nəzər salaraq dedi:
– Qaçaq, mən burada kimsəsiz, qərrib bir oğlanam, xahiş eləyirəm, onu heç kəsə deməyəsən.
– Deyəndə nə olar?
– Pis olar, qaçaq, demə, yaxşımı?
Onun özünü kimsəsiz, qərrib adlandırması, üzündə zahir olan qorxu ürəyimi kövrəltdi və mən böyükklər kimi ciddi ifadə ilə dedim:
– Arxayın ol, heç kəsə demərəm.
– Çox sağ ol. Bostanı suvarım qurtarım, sənə tufəng qayıracam, ancaq qaçaq, gərək kişi sözünün üstündə dursun.
İmaşın məni kişi sayması qürurumu artırdı.
... Günorta naharından sonra Fatma nənəm, adəti üzrə, dəhlizdəki

taxtın üstündə uzanıb yuxuladı, mən də İmaşın qarğıdan hazırladığı atımı minib, «tufəngimi» çiynimə salaraq ağacların arasıyla ora-bura çapırdım. Qumaş da mənim yanımcə yüyürürdü. Mən gah Qaçaq Nəbi, gah Qaçaq Süleyman olurudum. Sonra da coşaraq atımı çapdım bağınlap qaranlıq yerinə. Qumaş da mənimlə getdi. Birdən yanqaranlıqda gilənərlıqda pıçılıtı eşidib, bərk qorxaraq atımın başımı çəkib dayandım, sonra dönüb qaçmaq istədim, ancaq birdən yadıma düşdü ki, qəhrəmanlar qorxub qaçmazlar, mən qılıncımı siyirib pıçılıtı gələn kolluğa işarə ilə Qumaşı qışqırtırdım.

Başqa vaxt yad adamın hənirtisini belə, duyanda qəzəblə hürüb ora tərəf atılan Qumaş bu dəfə mənim qılıncımla işarə elədiyim gilənərlıqə tərəf biganə bir nəzər salıb, qışqırtmağıma əhəmiyyət vermədi. Mən ürəklenib yavaş-yavaş bir az da irəlilədim, aşağı əyilərkə ağacların arasından baxdım. İmaşla Güllü qalın kolluqda yanaşı oturmışdular. Güllü İmaşın əlini tutub köynəyinin arasından sinəsinə yapışdırmışdı. Birdən İmaş nə işə pıçıldadı. Güllü də üzünü onun üzünə yapışdıraraq bərk-bərk öpüb qalxdı. İmaşla Güllü qalın kolluqda yanaşı oturmışdular. Güllü ucaboylu idi, amma İmaş ondan da uca idi. Birdən mən «əhey!» deyə qışqıraraq atımı onlara tərəf çapdım və ağacların arasından zahir olduqda qəhrəmanlar kimi soruşdum:

– Deyin görüm, nə cəsarət eləyib pərilər padşahının bağına girmisiniz?!

Güllü qəhqəhə ilə gülərək məni qaldırıb marçılıtı ilə öpdü.

– Burax! – deyə qışqırıb çabaladım. – Gərək sabun iyi verə-verə həminin üzündən öpəsən?

O məni yerə qoyaraq:

– Ay şərəşür, dedi, – səndən başqa kimin üzündən öpmüşəm ki...

– Odey, İmaşın! Yazığı basmarlayıb öpmürdün?!

Güllü məni dilə tutdu:

– Qaçaq, qurban olum, nə olar öpəndə? İmaş qərrib, yetim oğlandı, anası yox, bacısı yox... Bəs, mən də öpməyim kim öpsün onu?

Doğrusu, Güllüdən nə qədər zəhləm getsə də, bu sözləri ürəyimi birtəhər elədi. Atımı çapıb qaçdım.

NURU DAYIMIN GƏLİŞİ VƏ ANAMIN XALASI OĞLU
ƏHMƏDİN ÜÇ ARVADI ÖLDÜRMƏYİ

Səhəri gün Nuru dayım Çarvadar Həbibin üçatlı faytonunda gəldi. Çarvadar Həbib dayımın çamadanlarını faytonun dahından götürüb ye-

rə qoydu. İmaş yüyürüb dayıma «xoş gəldin, ağa» deyərək çamadanları qaldırıb apardı evə. Çarvadar Həbib Fatma nənəmə:

– Xoş gördük, xanım! – deyib mənə baxaraq gülümsədi (Güləndə onun üzünburunlu, bir az da pərdəgözlü üzü çox gülümlü görünürdü, elə bil ki, bu saat, nə işə, komik bir hərəkət eləyəcəkdi).

– Necəsən, ə, bacıoğlu?

Cibindən saçaqlı bir konfet çıxarıb mənə verərək dayıma dedi:

– Bəy, mən mürəxxəs olum?

Dayım laklı portmanatını açıb, ona pul verdi. Çarvadar Həbib pulu saymadan cibinə qoydu:

– Allah bərəkət versin! – deyərək faytona qalxıb getdi.

Nuru dayım ucaboyle, nazikbelli, qıvrımsaçlı, alagöz, sarıbeniz, olduqca gözəl bir oğlan idi. Bu dəfə gələndə daha məktəbli libası geyməmişdi, başında bahalı buxara derisindən təkəsi gen gümüşü papaq, ayaqlarında nazik xromdan uzunboğaz çəkmə var idi. Zərif yun parçadan tikilmiş köynəyinin üstündən belinə qızıl körpülü nazik Qafqaz kəməri bağlamışdı. Beli o qədər incə idi ki, elə bil, heç çörək-zad yemirdi. O, heç birimlə görüşməyərək gülümsəyib mənə dedi:

– Tay yekə oğlan olmusan... Yaquət necədir?

– Yaxşıdı, – deyərək mənə ona tamaşa eləyə-eləyə cavab verdim.

Onun parlaq görünüşü, gözəlliyi mənə heyran edirdi, mən ürəyimdə onunla qürrelənirdim: «Görün mənə necə dayım var!»

Sonra o dəhlizdə papağını çıxarıb taxtın üstünə tullayaraq, soyuq ifadə ilə nənəmdən soruşdu:

– Kişi gəlib?

– Yox. Camaat qoymadı, – deyərək, Fatma nənəm cavab verdi. – Dənilər, sən getsən, papaqaldıqacaq olacaq.

Mən birinci dəfə olaraq Fatma nənəmdə dayıma qarşı, nə işə, qeyri-adi bir münasibət hiss edirdim: elə bil ki, gecə-gündüz oğlunun salamətliyi üçün Allaha dua eləyən nənəm ondan qorxub çəkiniirdi. Mən, eyni zamanda, dayımda da nənəmə qarşı qəribə, qəddar bir hal duyurdum, onun gəlişilə nənəmin sərbəstliyi, təbiiyi, elə bil ki, bir anda yox olub getmişdi. Nənəmə yazığım gəldi, birinci dəfə olaraq mənə dayıma qarşı soyuq bir hiss yarandı. Onun zühuru ilə İmaş da tutqun olmuşdu. Güllü isə, köynəyinin altından qabaran iri döşlərini yırğalayayırdı. Güllü isə, köynəyinin altından qabaran iri döşlərini yırğalayayırdı. Hiss edirdim ki, dayıma xoş gəlmək üçün canfəşanlıq eləyir. Bu da mənə acıqlandırır, ona qarşı kinimi artırır.

– Yeməyə nə var? – deyərək dayım nənəmdən soruşdu.

– Bozbaş asmışıq, – deyərək nənəm çəkinə-çəkinə cavab verdi. – İsteyirsən, ayrı bir şey bişirək...

– Hə... Denən, gədə bir-iki çolpa tutub kəssin, tez çıxırtma eləyin, yumurtasız.

Sonra o qonaq otağına girdi, pəncərədən onun neylədiyinə mən maraqla tamaşa edirdim. Toqqasını açıb üst köynəyini çıxartdı, sonra güzgünün qabağında dayanıb diqqətlə özünə baxdı. Balaca qayçı ilə nazik bıqlarının artıq tüklerini kəsdi. Sonra gözlerini güzgüdə çəkməyərk bərkdən səsləndi:

– Güllü, su hazırla, üzümü yuyacam!

– Su hazırdı, qağa! – Güllü cavab verdi. – İndicə kəhrizdən gətirmişəm!

Həyətdə, böyük iyde ağacın altında Güllü ağ qalaylı mis parçala su tökür, dayım da sabunu köpükləndirə-köpükləndirə üzünü, boynubogazını yuyurdu.

İmaş həyətdə toyuqları qovub iki çolpa tutaraq kəsdi. Dayım da üzünü silib qurulayandan sonra məhrəbanı xəfif təbəssümlə Güllünün çiyinə tulladı. Güllü də gülümsədi və mən bir sövq-təbiilə Güllünün bu təbəssümünü İmaşa qarşı xoşagəlməz bir hal kimi hiss elədim və Güllünün qırmızı yanaqlarını bıçaqla kəsmək üçün özümde amansız bir arzu duyurdum.

Elə bu zaman anam, bacım Mahtabın əlindən tutaraq gəldi və hələ bizə çatmamış gülümsəyib dayıma dedi:

– Xoş gəlmisən!

Dayım gül-gülə onların onları qabağına yeriyib, bacımın saçlarını qarışdırı, anama baxıb dedi:

– Gözüm dəyməsin, Yaquət, çox yaxşısan.

Sonra onlar İmaşın çıxarıb dəhlizə qoyduğu və Güllünün üzərinə ağ süfrə saldığı stolun ətrafında əyləşərək çarın taxtdan salınmadığından, böyük hərbi anbarın partladılmasından, Fatma nənəmgilin Şuşa qalasındaki qohumlarından söhbət etdilər. Dayım nənəmin kürd qohumlarından (Fatma nənəmgilə «kürd» deyirdilər) olan Ağakışının qalın Alyanlı meşələri arasından çıxıb, Şuşaya – onun görüşünə gəlməsi haqqında məzəli şeylər danışdı anamı bərkdən güldürürdü. Ağakışını mən də görmüşdüm: ucaboyle, gözleri çəpə mayıl, həddindən artıq iri burnu olan və həmişə gülümsəyən bir oğlan idi. Dayım nağıl eləyirdi ki, öz paltarından bir dəst geyindirirdi Ağakışiyə, boynuna bant bağladım, başına şlyapa qoyub dostum gürcü balası İlya ilə apardım gecə klublarından birinə. Ordakı tanış qızlardan birini öyrətdik Ağakışiyə mehribanlıq əlesin, yançılpaq qız Ağakışının qabağında əzilib-büzüldükcə Ağakışı də irişə-irişə bilmirdi neyləsin. Birdən qız Ağakışının dizinin üstündə oturub boynunu qucaqladı, başladı burnundan öpməyə.

Ağakışı qızın əlindən zorla çıxıb vəhşi buğa kimi qaçanda zaldakılar qəhqəhə ilə gülüb əl çaldılar.

Anam qəhqəhə ilə gülürdü. Fatma nənəm isə həyətdə qalanmış ocağın üstündə xörək bişirirdi, dayımın söhbətini yəqin ki, eşidirdi, ancaq elə görünürdü, elə bil, eşitmir, axı, Ağakışı onun qohumu idi... Nənəmin yanında ayaq üstə durub dayımın söhbətinə qulaq asan Güllü də gülürdü. Ancaq Fatma nənəm kimi mən də gülmürdüm. Mən Ağakışının o anlardakı vəziyyətini gözümün qabağına gətirib özümü nə üçün-sə pis hiss edirdim.

Güllü stolun üstünə nazik yuxa, metal pendiri, kərə yağı, göy-göyörti düzdü, sonra Fatma nənəmin boşqablara çəkdiyi xörəyi gətirdi. Dayım:

– İrəli oturun! – deyə bizi də dəvət elədi. Amma anamla mən yemək istəmədik. Fatma nənəm bacım Mahtabı yanında oturdub yedirdirdi. Beli üzükdən keçən dayım yemək yeməkdə möhkəm idi, ac olanda iki-üç adam qəder yeyirdi. Yaxşı xörəklərdən dərin zövq alırdı. Özü də elə tez-tez yeyirdi ki, deyirdin, bəs, hara isə bərk tələsir.

Anam onun necə iştaha ilə yeməyinə tamaşa eləyə-eləyə soruşdu:

– Xanım nənəngili Əhməd vəranda sən Şuşadaydın?

Nuru dayım toyuğun budunu dişinə çəkib dedi:

– Bəs hardaydım?

Sonra gülümseyib, yəqin ki, Fatma nənəm eşitməsin deyə astadan əlavə etdi:

– Xanım nənəngili Əhməd elə mənim tapançamla vurmuşdu dayna.

Anam qorxmuş kimi təəccüblə soruşdu:

– Doğru deyirsən?

Nuru dayım eyni nəşəli təbəssümlə yeyə-yeyə «hə» mənasında başını tərpətib dedi:

– O əhvalatdan bir gün qabaq mən tapançamı satmışdım Əhmədə, o da arvadları həmin tapança ilə vurmuşdu.

Əhməd, Fatma nənəmin bacısı Bəyaz xanımın kiçik oğlu idi. Özü də Nuru dayımla oxuyurdu. Fatma nənəmin qardaşı Mehdi bəyin qızı Minaya aşiq olmuşdu. Arıq, əsəbi bir oğlan idi. Bir dəfə açıqlanıb özündən böyük qardaşı Mirzə Məhəmmədi güllə ilə vurmuşdu. Ancaq güllə qardaşının ürəyinin yanından keçdiyi üçün sağ qalmışdı. Bir gün Əhməd, Mehdi dayısıgile gəlib bağçadan görür ki, Fatma nənəmin anası Xanım nənə, Hacı Axundun böyük arvadı – yüz yetmiş kilo ağırlığında Yasəmən Xanım, bir də Minanın anası Sənəm xala şüşəbənd artırmada əyləşib yarpaq dolması bükə-bükə söhbət edirlər. Əhməd,

Minanın adını eşidərək pilləkəndə ayaq saxlayır, eşidir ki, Xanım nənə deyir:

– Əhməd dəli şeydi, Minanı ona vermək olmaz.

O biri arvadlar da, Xanım nənəmin sözlərini təsdiq edib deyirlər ki, Əhməd, onsuz da, özümüzünküdür. Minanı vermək lazımdı sövdə-gər Hacı Bəşirin oğluna, ağıllı oğlandı, dövləti də başından aşib-daşır.

Əhməd bunu eşidən kimi artırmaya qalxaraq tapançanı çıxarıb arvadların üçünü də necə vurursa, yerlərindəcə qalırlar. Deyirlər ki, Bəyaz xalamın günüsü Yasəmən xanım çox gödək olduğu üçün elə oturduğu halda qalbmış.

Anam qaşqabaqla soruşdu:

– Sən niyə tapançanı ona satırdın? Bilirdin ki, əsəbi oğlandı.

Nuru dayım ildırım sürətilə yeyə-yeyə kefi kök halda cavab verdi:

– Özü istədi, mənəm də pulum qurtarmışdı, dedim satıram.

Anam narazı halda dedi:

– Səndə də pul dayanmır ki...

Nuru dayım iki çolpanın çığırtmasını yeyib qurtararaq, ağzını təmiz, ağ dəsmalla silib nəşə ilə dedi:

– Eh, ay Yaqut, bilsən ki, Cavad ağanın, Soltan bəyin oğlanları nələr xərcləyirlər, nə keflər eləyirlər, mənə qınamazsan.

Sonra dayım taxtda uzanaraq Güllüyə dedi:

– O gədəni çağır, gəlsin çəkmələrimi çəksin.

Mən bilirdim ki, dayım «gədə» dedikdə İmaş nəzərdə tutur. Əlbəttə, bizdə də atam-anam nökrə «gədə» deyirdilər. Lakin indi dayımın İmaşa «gədə» deməyi mənə pis təsir bağışladı.

Güllü dedi:

– Qağa, qoy mən çəkim.

– Yeri onu çağır! – deyə dayım sərt təkrar etdi.

Güllü bağa yüyürdü.

İmaş gəlib heç kəsin üzünə baxmadan dinməz-söyləməz dayımın uzunboğaz çəkmələrini zorla çəkib çıxardı (qəşəng görünsün deyə dayım həmişə ayağına güclə pərçim olan uzunboğaz çəkmə geyirdi), sonra çəkmələri aparıb tərtemiz sildi, gətirib dayım uzanan taxtın böyrünə qoyub getdi. Dayım onun ardınca soyuq bir nəzər salıb dedi:

– Bu həmşəri gədəsindən gözüm heç su içmir.

Anam dedi:

– Niyə, pis oğlan deyil.

Dayım dedi:

– Adamın yerə baxanından düz əməl baş verməz.

Mən başa düşmürdüm ki, nə üçün dayımın İmaşdan xoşu gəlmir? İmaş bu cür dinməz-söyləməz onun qulluğunda durur, dayım taxtda

uzanır, İmaş onun uzunboğaz çəkmələrini zorla çəkib çıxarır, aparıb silir, amma İmaşın özünün isə ayaqlarında dabanları əyilmiş cırıq bir çüst var.

Əhmədın, arvadları necə öldürdüyünü danışdığı zaman dayımın üzündəki təbəssüm gözümün qabağında getmirdi. Axı, Əhməd onları dayımın tapançasıyla, özü də lap nahaqdan öldürmüşdü. Axı, onlardan biri dayımın da, mənim də qoca nənəmiz idi. İndi anamın da, hətta, Fatma nənəmin də bu söhbətə tamamilə sakit qulaq asmaları dayımın bu təbəssümündən dəhşətə gəlməmələri məni təəccübləndirirdi. «Təəccübləndirirdi» demək mənim o anlarda keçirdiyim sarsıntıı ifadə etmək üçün çox zəif sözdür. Mən bir-birilərlə ən yaxın qohum olan bu insanların əslində bir-birilərdən nə qədər uzaq olduqlarını, birinci dəfə, təhtəlsüurla da olsa, hiss edirdim. Bayaq İmaş çolpaları qışqırdı, qışqırda kəsdiiyi zaman da dayım belə xoşhal ifadə ilə baxırdı. Bütün bunlar məni üşəndirirdi, zəhnimdə bir kaos yaradırdı, dumanlı meşədə azan adam kimi mən gedib hara çıxacağımı, nə görəceyimi, nədən şadlanacağımı, hiss elədiklərimi kimə deyəcəyimi bilmirdim.

Dayım gələndən sonra gecə babamgildə qalmaq istəməyərek anamla qayıtdım evimizə. Bağı keçib enli daş pilləkənlərlə yuxarı qalanda mən özümü anlaşılmaz, cansız bir ümitsizlik içində hiss edirdim.

ƏFƏNDİ BABA VƏ BEŞAÇILAN TÜFƏNG

Biz evə gələndə Zinət xəbər verdi ki, Abdulla Əfəndi nökrilə gəlib, atlarını tövlədə qoyub, ağa ilə (yəni, mənim atamla) çıxıblar səhərə. Atamın əmisi Abdulla Əfəndi İstambulda təhsil almışdı. Qar kimi ağ, uzunsaqqallı, nurlu bir kişi idi. Qarabağın cənub tərəfindəki sünnülərin çox hörmətli ruhanisi idi.

Artırmada qırmızı güllü bir xurcun, yanında da divara söykənmiş gədək bir beşaçılan tüfəng vardı. Mən bilirdim ki, xurcun Əfəndi babanıdır.

Zinətdən soruşdum:

– Bəs bu tüfəng kimindir? Əfəndi babanın nökrininidir?

Yox, – dedi, – Əfəndi babanın özünükdü.

Mən təəccüblə anamdan soruşdum:

– Əfəndi baba tüfəng niyə götürür?

Anam dedi:

– Çünki dədəngilin kəndində Əfəndi uşağıyla Hacı Vəli uşağının arasında qanlılıq var. Əfəndi baban yoldan ehtiyat eləyir.

– Məgər, düşmənləri ilə qabaqlaşsalar, Əfəndi baba da atışacaq?!

– Əlbəttə!

– O cür qoca adam?..

– Qocalığına nə baxırsan? Zirək kişidi baba.

Bir azdan, əynində tünd şal parçadan tikilmiş çuxanın altında tünd rəngli, zərif parçadan uzun arxalıq, arxalığın üstündən ağ ipək qurşaq, başında qarağül dərindən uzun papaq, ayaqlarında şibilib çəkmə olan Əfəndi baba cavan nökrinin və atamın müşayiətilə yaşının səksəni adlamasına baxmayaraq, çevik hərəkətlə pilləkəni qalxıb, anama:

– Xoş gördük bala, – deyərək mənim və bacımın üzündən öpdü.

Onun nökrəri dərhal mis aftafanı su ilə doldurub pilləkənin başında hazır durdu, Əfəndi baba da çuxasını, corablarını çıxarıb, ayaqlarını yuyub dəstəməz alandan sonra bizim qonaq otağına gedib xalının üstündə namaza başladı. Anam mənə və bacıma tapşırırdı ki, səs salma-yaq. Mən pəncərənin qabağında dayanıb babamın namaz qılmağına tamaşa eləyirdim, onun pıçılı ilə nələr dediyi mənə məlum olmasa da, bəzən yarıqapalı, bəzən tavana zillənən gözlərində, uzun, ağsaqqallı üzündə duyduğum sakit, işıqlı ifadə mənim üçün sirli bir aləm idi. Mən öz-özümə deyirdim: «Baba Allahla danışır...» Fatma nənəm deyir ki, Allah gözəgörünməzdir. Bəs, nə üçün Əfəndi baba tez-tez göyə baxaraq danışır? Orada nə görür?

Mən onu da başa düşmürdüm ki, nə üçün şiə olan Fatma nənəm namaz qılarkən əllərini yanına salır, amma sünnü olan Əfəndi baba əllərini döşündə bir-birinin üstünə qoyur? Bunların mənası nədir? Və nə üçün yaşı səksəni keçmiş Əfəndi baba hər namazda bu qədər əyilib-qalxır? Əlləriylə bu cür hərəkətlər eləyir?

Sonra Əfəndi baba sakit, xoş bir avazla Quran oxudu, sonra salavat çevirərək qalxıb ipək döşəkçənin üstündə əyləşdi. Atam da gəlib onun yanında, döşəkçənin üstündə oturdu. Cavan nökr o saat xurcundan balaca, ağ bir süfrə çıxararaq gətirib babamın qabağına saldı, sonra yenə oradan armudu bir stəkan çıxarıb, aşağı başda dizıldayan samovardan tünd çay tökrək gətirib qoydu babamın qabağına. Əfəndi baba atamla söhbət eləyə-eləyə iki stəkan çay içəndən sonra həmin oğlan heç nə soruşmadan xurcundan acıtmalı çörək, soyutma toyuq, yumurta, pendir çıxararaq gətirib düzdü babamın qabağına.

Əfəndi babanın qabaqkı gəlişlərindən mənə məlum idi ki, anam şiə olduğu üçün o bizdə xörək yemir.

Mənim anam vasvasılıq dərəcəsində təmizlik sevən bir qadın idi. Niyə, hansı səbəbə görə Əfəndi baba onun əli dəyən xörəyi yeməyi günah hesab edirdi? Və bu günah nədən ibarət idi? Madam ki, anam da, Əfəndi babanı da bir Allah yaradıb, bəs, bu ayrı-seçkilik nə üçündür? Orası da qeribə idi ki, Əfəndi babanın bu hərəkəti anamın xətri-

nə dəymirdi, elə bil ki, o bunu təbii şey hesab edirdi. Mənim üçün bir də o çox maraqlı idi ki, atam, Əfəndi babanın yanında özünü xalis bir xidmətçi kimi aparırdı, onun yanında papiros da çəkmirdi, onunla ehtiyatla danışırdı.

Əfəndi baba ilə atamın söhbətindən başa düşürdüm ki, kəndimizdəki ədavət padşah hökumətinin yıxılması ilə indi hökm sürən «hürriyyətliklə» əlaqədar olaraq daha da qorxulu olmuşdur. Tez-tez tayfalar arasında atışmalar olur, kəndin bu tərəfindən o biri tərəfinə keçmək mümkün deyil. Əfəndi baba neçə dəfə barışıq etmək istəyibse də, bir nəticəsi olmayıb. Yenə də açıq və ya gizlin şəkildə adam vurmaq davam edir. İş o dərəcəyə çatıb ki, qənd-çay, ayın-oyun almaq üçün Əfəndi baba özü gəlməyə məcbur olub, oğlanlarını göndərməyə ürək eləməyib.

Sonra Əfəndi baba atama tapşırırdı ki, o da sərvaxt olsun. Gecə artırmada çıraq işığında oturmasın.

Səhər atam, Əfəndi babanın bazara getməsinə razı olmayaraq, özü gedib hər nə lazımdısa aldı. Əfəndi baba anama razılıq eləyərək nökrilə yola düşüb getdi. Mən də babamgilə qaçdım. Fatma nənəm artırmada, taxtın üstündə bikef-bikef oturub qarşısına baxırdı. Müştüyü əlində tüstülənirdi. Mən təəccüb edirdim ki, dayım Şuşada olanda nənəm gecə-gündüz ona dua elədiyi halda, bəs, niyə indi onun gəlişinə sevinmir? Əgər, sevinirsə, niyə bunu izhar eləyə bilmir? Niyə ondan çəkinir? Elə bil ki, arvad eyzən bir xof içindəydi.

Mən onlara gedəndə dayım evdə yox idi. İmaş bağda, bostanda işləyirdi. Güllü evləri silib yığırdırdı. Birdən dayım tələsik gəlib mənə də əhəmiyyət vermədən nənəmdən pul istədi. Arvad da evdən iki kağız pul götürüb verdi. Dayım pulları alıb dedi:

– Bu azdır, yeri yenə gətir.

Nənəm gedib bir kağız pul da getirdi. Dayım bu pulu da alıb arvadın üstünə qışqırdı:

– Niyə qəpik-qəpik götürürsən? Qıymırsan mənə? Yeri, yenə gətir! Nənəm and içdi ki:

– Ta yoxdu.

Dayım arvada acı sözlər deyərək iti addımlarla getdi və bu hadisə mənə o qədər pis təsir elədi ki, uzun zaman nənəmin gözlərinə baxa bilmədim, ancaq arvad taxtın üstündə oturaraq müştüyünü tez-tez dərindən sümürürdü, üzündə də elə bir ifadə vardı ki, elə bil, heç nə olmamışdı. Mən ona bir söz deməyərək qaçdım bağa, İmaşın yanına. İmaş ağacların dibini belləyir, balaca arxların içini təmizləyirdi. Dayım gələndən bəri o da tutqun olmuşdu. Mənə soyuq bir nəzər salıb soruşdu:

– Nə olub, qaqaş, dayın niyə açıqlanırdı?

Nə üçünsə mən özümü günahkar hiss edərək yavaş səslə dedim:

– Pul istəyirdi.

İmaş daha heç nə demədi. Birdən mən ondan soruşdum:

– Axı, dayım pulu neyləyir? Evdə yeməyə hər şeyi var, pal-paltarı da bədi deyincədi.

İmaş gözləri işində olduğu halda dərindən nəfəs alıb:

– Necə neyləyir, qaqaş? – dedi, – cavan ağadı, şəhərdə gözəl malakan qızları var, gözəl restoranlar var...

Mən hərəzlə soruşdum:

– Qızlara niyə pul verir?

Deyəsən, İmaş dediyinə peşman oldu:

– Zarafat eləyirəm, qaqaş... Sən uşaqsan, böyüklərin işinə qarışma, yaxşısı budu atana de, sənə dəftər-karandaş alsın, gətir sənə oxuyub yazmaq öyrədim.

Mən, İmaşa cavab verməyərək uzaqlaşdım. Dayımın nənəmə açıqlanacağı mənə o qədər ağır gəlirdi ki, qayıdub arvadın yanına gedə bilmirdim. Həyətdə veyllənir və aralıdan gözaltı nənəmə tamaşa edirdim, o, hey papiros çəkir və öz-özünə danışırdı.

Sonra nənəm mənə dedi:

– Get evinizə, axşam düşür.

Nənəm mənə heç vaxt deməzdi «get evinizə», ancaq indi deməyinə də pört olmadım. Mən dərk edirdim ki, arvad bunu məhz Nuru dayım burada olduğu üçün deyir. Nənəm hiss edir ki, dayımın gəlişilə burada yaranan ab-hava mənə sıxır.

Mən evimizə gələrək dayımın nənəmə açıqlandığını anama danışdım. Anam esəbiləşdi:

– Təqsir arvadın özündədir, – dedi, – niyə onun törətdiyi işləri kişiyə demir? Niyə gizlədir? Nə qədər deyirdim, – bunu az ərköyün elə, elədiyi işləri dedəmə de, qoy qabağını alsın, – hesabı içəri verirdi.

Mən dedim:

– Fatma nənəm dayımdan qorxur.

Anam dedi:

– İndi, əlbəttə, qorxar, görək uşağın vaxtında qabağını alasan.

Birdən fikrimə gəldi ki, bəlkə atam buna görə mənəmlə həmişə sərt rəftar edir, hər şeydən ötrü məni danılayır? Ancaq mən heç bir pis iş görmürdüm. Mən onu da heç cürə təsəvvür eləyə bilmirdim ki, bir zamanlar mən də anamı söyə bilərəm. Anam heç zaman məni öpüb-oxşamazdı, məni nazlandırmazdı. Ancaq, bununla bərabər, ürəyimin dərinliklərində mənim üçün ondan əziz adam yox idi. Mən bir də Bayram babamı çox istəyirdim. Lakin Bayram babamsız aylarla qalardım,

anamdan dörd-beş gün ayrı qalması ağıma getirə bilmirdim. Son vaxtlar anam tez-tez xəstələnirdi, bu da mənə gizli bir dərd olmuşdu. Anamın titrətməsi, Zinyətin yorğanları onun üstünə tökməsi, sonra qızdırmaya düşüb gözlərinin alışıb-yanması, üzünün qızarıb pötrməsi, bəzən sayıqlaması mənəm həyatımın ən qüssəli, ən sıxıntılı anları idi. Mən bir künkədə qışılıb anamın qızdırmadan necə ezab çəkdiyinə tamaşa eləyə-eləyə göz yaş tökükdüm və çalışırdım ki, bu göz yaşlarını heç kəs, birinci növbədə, atam görməsin.

DOKTOR İVAN SERGEYEVİÇ QULİYEV

Ən çox xətrini istədiyim adamlardan biri də doktor İvan Sergeyevič Quliyev idi. Ona görə ki, anamı həmişə o müalicə edirdi. Özünün də, deyirdilər ki, ayağı sayalıdır. Doğrudan da, o, müalicəyə başlayan kimi anam sağalardı. Ortaboylu, çənəsində balaca saqqalı olan, həmişə yaxşı geyinən, xoşsifət bir kişi idi, hələ mən bu dünyaya gəlməmiş Bayram babamın dostu imiş. Anamı, Nuru dayımı lap uşaqlıqdan o müalicə edərmiş. Ona görə də, anam, hətta, Fatma nənəm də ona ev adamı kimi baxırdılar. O, Qarabulaqda çoxdan yaşadığı üçün azərbaycanca təmiz bilirdi. Həmişə bizə gələndə, mənə də, bacıma da, ya balaca oyuncaq, ya konfet gətirərdi. Bizim bayramımızda anam da həmişə öz bişirdiyi şirin şeylərdən doktora göndərirdi. Kürdobaqdan, ya babam naçalnik olduğu yerdən bizə ceyran, kəklik, turac gələndə, anam müt-ləq doktor üçün də pay göndərirdi...

Anam bərk xəstə olanda doktor Quliyev gəlib mənimlə, bacımla zarafatlaşa-zarafatlaşa anamı müayinə eləyib deyirdi:

– Bir şey yoxdur, bir az soyuq dəyib... Dörd-beş günəncə keçib gedər.

Onda, elə bil, mən dünyaya təzədən gəlirdim. Mən inanırdım ki, anam sağalacaq. Bir də doktor Quliyevi mən ona görə üreyimdə çox istəyirdim ki, həmişə bizə gələndə qızıl eynəyi arından mənə baxıb, gülümsəyərək:

– Yaquut xanım, – deyirdi, sizin bu oğlunuzun necə ağıllı gözləri var. Həmişə də doktorun bu sözü üreyimi kövrəldirdi, çünki mənə elə gəlirdi ki, atam mənə səfeh hesab eləyir. Anamın ən yaxın rəfiqəsi Məhəbub xanım da həmişə anama deyirdi ki, «Muradın gözləri elə bil sənikidir». Həmişə atam «fersiz, heç zadın otu» deyib mənə danla-yanda, mən, doktor Quliyevin və Məhəbub xanımın sözlərini xatırlayırdım və bu da mənə gizlin bir təsəlli olardı.

Nikolay padşahın taxtdan salındığı günlərdə doktor Quliyev həyə-canla bizə gəlib atamgile dedi:

– Belkə siz mənə kömək eləyəsiniz, çıxım gedim Rusiyaya.

Atam soruşdu:

– Nə üçün, doktor?

Həkim dedi:

– Cizin camaat çarın öləndən çox acıqlıdır, mən də ki, rus, qor-xuram...

Atam onun sözünü yarımcıq kəsib dedi:

– Nə danışsınız, doktor? Siz hara, çarın çinovnikləri hara?.. Bə-yəm çarı taxtdan yıxan elə rusların özü döyül?!

Anam da əlavə etdi ki:

– Nə üçün üreyinizə heylə şey gəlir, doktor? Bizim camaat sizə öz doğma adamı kimi baxır, sizin xətrinizi istəyir.

Atam dedi:

– İstəyirsiniz, köcün bizim evlərin birinə...

Doktor dərindən nəfəs alıb dedi:

– Mən özüm də bilirəm ki, xalq mənə sevir, ancaq dedim... birdən...

Atam dedi:

– O barədə üreyiniz buz kimi olsun, doktor, sizə toxunmaq heç kə-sin ağına da gəlməz.

Anam dedi:

– Siz heç kasıblardan pul-zad almırsınız.

Doktor dedi:

– Mən sizin xalqınızı sevirem.

Anam dedi:

– Buna heç kəsin şübhəsi olmaz, özünüz görürsünüz ki, burada olan malakanlara heç qaçaq-quldur da toxunmur, çünki biz onlardan pislik görməmişik, camaata hər nə eləyib naçalniklər, pristavlar eləyib.

Doktoru mən özümüzə o qədər yaxın bilirdim ki, indi onun bizim adamlar sarıdan təşvişə düşməsinə anlaya bilmirdim. Mən dilimizin, dinimizin ayrı olduğunu bilsəm də, xalqların – azərbaycanlıların, rus-ların, gürcülərin, daha nə bilim, kimlərin bir-birindən tamam ayrı ol-duqları barədə heç zaman düşünməmişdim.

Mən heç vaxtla bizim camaat arasında doktor İvan Sergeyeviči in-cidəcək adam təsəvvür eləyə bilmirdim. Mən «sizin xalq», «bizim xalq» sözlərini birinci dəfə eşidirdim. Zehnimdəki bu qarmaqarıışıqlı-ğa baxmayaraq, atamgile söhbətindən sonra doktorun rahat nəfəs al-dığını hiss eləyib çox sevindim. Doktor gedəndə atam ona təkrar dedi:

– İvan Sergeyeviç, ürəyiniz lap arxayın olsun. Heç kəsin sizinlə işi olmaz.

Atamın bu sözləri məni fərhəndirdi. Atamın bu sözləri möhkəm inamla, doktoru ürekdən istəyərək dediyini mən hiss edirdim.

Doktor arxayın halda qalxıb getdi.

İMAŞLA GÜLLÜ NECƏ QAÇDILAR...

Dayım şəhərdən fişdırıq çala-çala kefi kök gəldi, hətta, mənə baxıb gülümsədi də. Sonra artırmada, stulda oturub:

– Güllü, su gətir, – deyə çağırırdı.

Deyəsən, Güllü eşitmədi, dayım bir də çağırırdı. Bu dəfə Güllü, İmaş yatan evdən çıxaraq, hövlnak yüyürüb gəldi, dayım ona diqqətlə baxıb soruşdu:

– Orada nə qayıırırdın?

Güllü qorxmuş halda cavab verdi:

– Heç nə.

Dayım yenə soruşdu:

– O gədə də oradadı?

Birdən, elə bil ki, Güllüyə bir cəsəret gəldi, dayımın düz gözünün içinə baxıb dedi:

– Oradadı.

Onsuz da sarıbeniz adam olan dayımın rəngi qaçdı.

– Yeri çağır bura.

Güllü dayıma baxmaqda davam edərək yerindən tərənəmədi.

– Səninlə deyiləm? – deyə dayım qəzəblə səsləndi.

Güllü iti addımlarla İmaş olan otağa gedəndə Fatma nənəm də taxtın üstündən düşdü. Dayım qalxıb yun çırpmaq üçün qayılmış zoğal çubuğunu bucaqdan götürdü. İmaş ağır addımlarla irəli gəldi. O üç-dörd gün idi ki, titrəyib qızdırırdı. Ancaq xəstəliyini elə ayaq üstündə keçirirdi. Neçə dəfə nənəm demişdi ki, uzan yat. Amma İmaş yatmırdı. Qızdırması düşən kimi yenə də durub bağda-bostanda işlərini görürdü. Fatma nənəm də dayımdan xəlvət ona kinə, çay, xörək verirdi.

O, yaxınlaşan kimi dayım qabağına yeriyib bətbənizi qaçmış halda dedi:

– Ə, köpəkoğlu, İrandan bura eşqbazlığa gəlmisən?

Və onun ağzını açmağını gözləməyib saldı ağacın altına, Fatma nənəm vahimə ilə pıçıldadı:

– Allah, sən saxla.

İmaş qırpımsız nəzərlərlə dayıma baxır, o da oğlanın harası gəldi,

budayırdı. Evin divarına söykənib tamaşa eləyən Güllü birdən özünü irəli ataraq İmaşla dayımın arasına girib qışqırdı:

– Niyə öldürürsən yazığı?!

Dayım əl saxlayıb təəccüblə Güllüyə baxanda, İmaş eyni sakitliklə:

– Sən o yana get, Güllü! – dedi. – Qoy ağa ürəyini soyutsun.

– Yox! – deyə Güllü qışqırdı.

Bu dəfə dayım çox pis söyüşlə Güllünü saldı zoğal çubuğunun altına. İmaş irəli soxulub görünməmiş bir qüvvətlə çubuğu tutub dayımın əlindən alaraq:

– Ağa, dedi, – məni şil-küt elədin, dinmədim, axı, bu zənən xeyləğdir.

Dayım evə yüyürərək mauzer tapançasını götürüb ayağa çəkəndə Fatma nənəm yaylığını başından sivirib onun qabağına ataraq dəhşətlə qışqırdı:

– Allahdan qorx, ay bala!

Dayım sanki donaraq bir an dayandı və elə bu anda anam gəlib çıxmıydı, kim bilir, neyləyəcəkdi... Anam qorxmuş halda soruşdu:

– Nə olub, Nuru?

Dayım ona cavab vermədən tapançanı qaytarıb qoydu yerinə, mən daha orada dayana bilməyərək qaçdım bağa. Gördüm ki, İmaş arxın qırağında oturub, gözlerini zilləyib suya. Mən ona yaxınlaşa bilmədim. Mənə elə gəlirdi ki, onun yanında mən də günahkaram. Onun üsyanla ağacı tutub dayımın əlindən alması mənə də mərdanə bir əhval yaratmışdı, indi ayrı vaxtlarda olduğu kimi, mənim İmaşa yazığım gəlmirdi, indi o mənim nəzərimdə böyüyüb, hətta, dayımdan da cəsəretli, qoçaq olmuşdu. Onun qızdırmadan saralıb-solmuş arıq üzü indi mənə bir igid çöhrəsi kimi görünürdü. O, Qaçaq Nəbi, Qaçaq Süleyman haqqında eşitdiklərimi yadıma salırdı: onlar da əvvəllər İmaş kimi kasıb, sakit oğlanlarmış. Ancaq bu anlarda mənim Fatma nənəm yazığım gəlirdi, arvadım ağ saçlarını açaraq vahimə içində oğluna: «Allahdan qorx!» deməsi hey xəyalımda dolanırdı. Əgər, nənəm bu sözləri başqa, kənar bir adama desəydi, bəlkə də, mənə bu qədər ağır gəlməzdi. İndi mənim Güllüdən də acığım gəlmirdi, onun İmaşı o cür mərdliklə müdafiə etməsi mənə Bayram babamın anası Səkinə qocanı, Fatma nənəmin anası Xanım nənəni xatırladırdı və mən Güllüdə onların cəsəretini, mərdanəliyini duyurdum və əgər, indi Güllü mənim üzümdən öpsəydi, daha hirslenməzdim.

Mən ona təəccüb edirdim ki, Güllü ilə İmaşın dostluğu nə üçün dayımı bu qədər əsəbiləşdirmişdi? O dostluqdan dayıma nə zərər dəyə bilirdi? Məgər, adamların bir-birini istəməsi pis şeydir?

... Səhər mən babamgile gələndə gördüm ki, Fatma nənəm dayımın köynəklərini yuyur, soruşdum:

– Bəs, Güllü hanı, nənə?

Məlum oldu ki, İmaşla Güllü gecə bir-birinə qoşulub qaçıblar. Dayım da dərəyə səs salıb, amma heç yerdə «onları gördüm» deyən olmayıb.

İmaşgilin yoxluğu ilə mən babamgilin bağında da, evində də bir soyuqluq, bir boşluq hiss elədim. Mən «İmaşgilin» deyirəm, çünki indi Güllünün də yoxluğu məni sıxırdı. Onların bir də bura qayıtmayacaqlarını düşündükcə az qalırdım ağlayım. Hey fikirləşirdim ki, görəsən, onlar necə oldular? Hara getdilər? Mən həyatımda ilk dəfə olaraq yoxsul insanların üsyanını görürdüm. Elə bil ki, bu üsyan mənim varlığında da nəyinsə qaynayıb-coşmasına səbəb olmuşdu. Mən ürəyimdə, Güllü kimi İmaşın tərəfini saxlayaraq dayımın qarasına qəzəblənirdim. Həyatımda birinci dəfə olaraq varlıların ədalətsizliyini hiss edərək məzlumların müdafiəsinə qalxırdım. Əlbəttə, bunlar hamısı mənim ürəyimdə idi və bunlardan heç kəsin xəbəri yox idi. Mən İmaşın yanında özümü Fatma nənəmin yanında olduğu kimi sərbəst, yüngül hiss edirdim. Dayımın təhqirini, danlağını nənəmin dinməz-söyləməz qəbul etməsi mənim izzəti-nəfsimə toxunurdu. Amma anam, nənəm kimi deyildi, atam birini deyəndə, anam ikisini deyirdi və bu da mənim ürəyimdən olurdu. Mən istəyirdim ki, nənəm də dayıma qarşı anam kimi olsun.

Belə vaxtlarda, özümdən asılı olmayaraq, böyüklerin keçmiş həyatlarında baş vermiş keçmiş hadisələr daim xəyalımda, özü də necə deyərlər, arxa planda baş qaldırır, sonra mən tamamilə, o aləmə dalırdım, o aləm mənim üçün qərribə nağıllara çevrilirdi və mən o aləmdə nəyə isə heyran olurdu, nəyə isə təəssüf edirdim. İndi atamın mənimlə sərt rəftarına, anamın həmişə atama qarşı məni müdafiə etməsinə fikir verəndə biləixtiyar onların keçmişinə gedirdim, düşünürdüm ki, görəsən, anam əvvəlki nişanlısına getseydi, bizim günümüz necə olardı? O atam mənimlə necə rəftar edərdi?

BİZİM YAYLAĞA KÖÇMƏYİMİZ, OTAYLI QAÇAQLAR...

CAVAN ƏHMƏDALININ BİR TOĞLUNU TƏK YEMƏYİ, NURU DAYIMIN TÖRƏTDİYİ İŞLƏR VƏ ONUN ACIQ ELƏYİB ARANA QAYITMAĞI

Yay isti gəldiyindən anam təkid edirdi ki, biz də Kürdoba yaylağına gedək. El çoxdan köçmüşdü yaylağa, demək, bizim ailə tək getməli idi. Fatma nənəm razı deyildi, «yollar doludur qaçaqlar» deyirdi,

anam da cavab verirdi ki, «bir ucu Kolqarabağı, bir ucu da Zəngəzur mahalı, hər yerdə kişini tanıyırlar, neyləyəcəklər bizə». Ancaq Fatma nənəm öz təşvişi barədə Nuru dayımın yanında bir kəlmə də danışmırdı, nənəm bilirdi ki, əgər, danışsa, dayımın cini qalxacaq. Mən onu da hiss edirdim ki, nənəm yolların qorxulu olduğunu dedikdə, ən çox, Nuru dayım sarıdan ehtiyat edir, bilir ki, əgər, bir şey olsa, dayım dinc durmayacaq.

Qarabulaqla Kürdoba yaylaqlarının arası üç yüz kilometrden çox olardı. El köçü bu yolu qoyun-quzu, mal-qara otara-otara on-on iki günə gedib çıxırdı, ancaq biz üçatlı faytonla gedirdik. Atamla Nuru dayım isə faytonun yanınca atlı gedirdilər. Dayımın atı kürən, atamınkı isə boz idi. İkisi də cavan, qaçağan atlar idi. Dayım uzunboğaz çəkmə geyib, belinə üç patrondaş çəkərək zağlı, gödək beşaçılan, taxta beşaçılan, taxta qoburlu onatılan tapança götürmüşdü. Atam isə elə öz tacir paltarında idi, ancaq belində tapançası var idi. Atamın bu cür həşəri – boz ata minib tapança bağlaması mənə uyğunsuz görünürdü, çünki mən heç bir zaman onu Nuru dayım kimi at çapan, güllə atan görməmişdim.

Biz gün çıxanda yola düşüb, axşama yaxın Dədələr adlı kəndə çataraq, Bayram babamın köhnə dostlarından olan Hacı Fərhadın evinə düşdük. Hacı Fərhad neçə min qoyunu, at ilxısı olan bir tərəkəmə idi. Özü bütün ailəsilə çoxdan yaylaqda idi. Evdə qapı-bacaya baxan qoca bir kişi ilə onun qoca qarısı qalmışdı. Onlar babamgillə Hacımın dostluğundan xəbərdar olduqları üçün bizə olmanın hörmət elədilər, neçə çolpa kəsib çığırtma bişirdilər, neçə dəfə samovar qaynatdılar, gecə birmərtəbəli evin meydan kimi geniş artırmasında hamımız üçün ipək yorğan-döşək açdılar. Səhər çay-çörəkdən sonra düzəldik yola. Obadan bir keyli aralanmışdıq ki, hansı yolla getmək üstündə atamla dayımın arasında mübahisə düşdü. Dayım deyirdi ki, Gəyən yolu ilə gedək, çünki kəsədi, şose yolla otuz-qırx verst təfəvüti var, mənşərəli yerlərdən keçir.

Atam deyirdi: «Yayın bu isti vaxtında Gəyən düzü yəqin ki, cəhənnəm kimi od tubut yanır, özü də bu qarmaqarışlıqda qaçaqsız-quldursuz olmaz».

Dayım istehza ilə güldü:

– Denən qorxuram, vəssalam.

Atam bərk tutuldu:

– Sənin də elə bir igidliyini görməmişik.

Dayımın göy gözləri qəzəblə parladi:

– Sənin kimi tərəzi dibi kəsdirenin tapança bağlamağını görəndə adamın gülməyi tutur.

Sonra o, faytonçu Cümşüdə ömr etdi:

– Gəyənle get!

Cümşüd Qarabulağın yaxınlığındakı kəndlərdən idi. Çəkine-çəkine dayıma dedi:

– Abdulla doğru deyir, Gəyənle getmək bu saat qorxuludu.

Dayımı cin götürdü:

– Axmaq oğlu, axmaq! – deyə faytonçuya qışqırdı. – Sür, Gəyən yoluna! Siz kəndlilərin qorxaqlığı aləmdə məşhurdu.

Dayımın axırını sözlərində atamın da payı var idi. Bizim tərəflərdə köçəri tərəkəmə camaatının oturaq kənd əhli ilə arası olmazdı, tərəkəmələr oturaq kəndliləri qorxaq, aciz-avara hesab edirdilər.

Faytonçu yəqin ki, dayımın xasiyyətini bilirdi, ona görə də, dinməz-söyləməz atların ağzını döndərdi Gəyən düzünə tərəf.

O zaman atam da atını şose yolla dördəmə çaparaq, bizdən uzaqlaşdı. Qarabağın cənub tərəfindən ta Araza qədər uzanan Gəyən düzü, atam deyən kimi, od tutub yanırı. Günəş işığında qızıl kimi parıldayan ilanlar faytonun qabağında o tərəf-bu tərəfə sətüyüb keçirdilər. Daşlıqlarda istiden ağzlarını ayırıb baxan boz kəkliklər görürdük. Dayımın deməyinə görə, görək biz bu yolla Kürdoba yaylaqlarının yaxınlığındakı şəhərə – Gorusa daha tez çataydıq, ancaq hey gedirdik, heç bir kənd, şəhər əlaməti görünmürdü. Susuzluqdan dilimiz ağzımızda yanırı. Bacım Mahtab «su!» deyər qışqırırdı. Dayım binoklla hər tərəfi nəzərdən keçirirdisə də, heç nə görmürdü, məlum oldu ki, azmışıq. Dayım tez-tez alınımın tərini silərək faytonçunu söyüb danlayırdı ki, nə üçün azıb? O da hirsini udaraq heç bir söz deməyib, istiden, susuzluqdan yorulub təqətdən düşən atları şallaqlayırdı. Bacım Mahtab susuzluqdan tamam bihəl olmuşdu. Fatma nənəm hey müştüyünü tüstüləyib susurdu. Anam da tez-tez papiros çəkirdi, mən bərk susasam da, səsimi çıxarmırdım. Bu qızmar gün işığında ancaq circıramaların aramsız, yeknəşəq səsi eşidilirdi. İndi fayton atları da, dayımın atı da addım-addım gedirdi, birdən dayım diqqətlə üfünə baxaraq, faytonçuya dedi:

– Bir saxla görək, ə!

Cümşüd atların cilovunu çəkib dayandırdı. Anam da, mən də dayımın gözləri zillənən istiqamətə baxaraq güclə seçdik ki, toz qopara-qopara o yandan beri bir topa qaraltı gəlir.

Dayım toz qopara-qopara irəliləyən qaraltını binoklla bir neçə saniyə nəzərdən keçirib, sakit, quru səsə dedi:

– İrən atlılardır!

Sonra əlavə etdi:

– Sekkiz nəfərdilər.

Fatma nənəm pıçıldadı:

– Allah, sən saxla!

Dayım tələsik atdan düşərək faytonçuya ömr etdi:

– Düş, fərmeşi, çamadanları aç yığ bura.

Fatma nənəm çəkine-çəkine dayıma dedi:

– Bala, güllə atarsan, tökülüb bizi qırarlar.

Dayım acıqlı-acıqlı cavab verdi:

– Yoxsa ki, güllə atmasam, bizə rəhm eləyəcək İrən qaçaqları? Tez! – deyər faytonçuya qışqırdı.

Cümşüd faytonun arxasından iri fərmeşi, iki çamadanı düşürən kimi dayım yenə ömr etdi:

– Faytonu döndər, atları qov geri!

Özü isə, faytondan düşürülən şeyləri səngər kimi düzəldərək arxasına yığılıb indi artıq açıq seçilən atları basdı gülləyə. Cümşüd isə, atları döndərərək geriye çapdı. Dayımın atı bir qədər faytonun böyrünə dördməmə gedib birdən geri döndü. Dayanıb dayıma tərəf baxaraq kişnədi. Biz dayımdan təxminən bir kilometr aralanda anam faytonçuya qışqırdı:

– Saxla!

Deyəsən, faytonçu qəsdən özünü eşitməməzliyə vurub atları qovmağa davam etdikdə, anam cəld hərəkətlə faytonun içində ayağa qalxıb arxadan Cümşüdü penceyindən dartaraq qəzəblə səsəndi:

– Demirəm saxla? Nurunu qoyub hara qaçırsan?

Cümşüd atların cilovunu çəkib faytonu dayandırdı. Anam da, mən də faytondan düşüb geri baxdıq! Dayım güllələyir, atlılar isə, buna əhəmiyyət verməyərək toz qopara-qopara o yandan bəri çapırdılar. Güllə mənziline çatanda lap qabaqda gələn at şahə qalxaraq yığılıb. O biri atlılar da ona çatıb dayandılar. Neylədiklərini aydın seçə bilmirdik. Ancaq görürdük ki, dayıma tərəf üç dəfə yaylım atəşi açdılar. Dayımın ətrafında toz qalxıb, bir an onu görməz etdi.

Fatma nənəm hey deyirdi:

– Allah, sən saxla! Allah, sən saxla!

Deyəsən, quldurlar dayımı vurulmuş hesab edərək yenə də üzübəri çapdılar, indi onların ağ keçə araçınlarını da aydınca görürdük. Yenə də dayım pulemyot kimi dalbadal atəş açdı. Onlar yenə də bir an dayanaraq, bir yerə toplaşdılar. Sonra bir-birindən aralanaraq seyrəklənib yenə də dayıma tərəf çapdılar. Elə bu anlarda bir də gördük ki, bizdən təxminən üç yüz metr sağ tərəfdəki tərəkəmənin dalından bir dəstə tüfəngli atlı çıxaraq atlarının başını çəkib atışma gedən tərəfə baxdılar. Anam qabaqdakı qırmızı çuxalı boz atlıya diqqətlə baxıb faytonçuya qışqırdı:

– Səslə onları! Bizim tərəfin adamlarıdır!

Faytonçu bir anda dəsmalını şallağın başına keçirib təpənin üstünə qalxan atlılara tərəf yelləyərək qışqırdı:

– Ayə, kömək eləyin, İran qaçaqlarını qabağımızı kəsən. Onlarla atışan Kürdöbalı Bayram bəyin oğludur!

Təpənin üstündəki atlılar güllə ata-ata iranlılara tərəf çapdılar. Bunu belə gören Nuru dayım da qalxdı, yüyürərək atına mimib onların dəstəsinə qoşuldu, iranlılar atlarının başını döndərüb geriye çapdılar, bəlkə də bu ondan oldu ki, İran qaçaqları bu yerlərə nabeled idilər. Bəlkə də qorxdular ki, hansı tərəfdənsə yenə də dayımgilə kömək gələr.

Bütün bu müddətdə Fatma nənəm bir dəqiqə də ara verməyib, hey dayıma dua eləyirdi. Dayımgil iranlı qaçaqların dalınca çapa-çapa göz-dən itəndə anam qızıl suyuna çəkilməmiş və ağzında iri yaqut olan qutusunu açdı, bir papiros çıxarıb yandıraraq faytonçuya əmr etdi:

– Sür şeylərin yanına!

Fayton, dayım səngər eləyən yere çatıb dayandı. Biz faytondan düşüb şeylərə baxdıq: çamadanlar, fərməş deşik-deşik olmuşdu. Fatma nənəm heç bir şeyə əhəmiyyət verməyərək hey bizim atlılar göz-dən itənədək üfünə baxıb dua edirdi.

Faytonçu anama dedi:

– Siz beş-on dəqiqə burada dayansaydınız, mən o təpəyə çıxıb baxardım, bəlkə bir yol-riz göründü.

Anam dedi:

– Yaxşı, get.

Qorxu sovuşduğu üçün susuzluq, isti yenidən bizə divan tutmağa başladı. Bacım Mahtab bihuş halda faytonda uzanmışdı. Fatma nənəm gözlərini üfünə zilləyib hey dodağının altında nə işə pıçıldayırdı. Nə istini hiss edirdi, nə də susuzluğu.

Faytonçu təpəni yüyürə-yüyürə enib yanımıza gələrək dedi:

– O biri tərəfdə bir bina görünür, yəqin çayxanadı, gedək ora. Fatma nənəm bayaqdan bəri birinci dəfə dillənib dedi:

– Bəs, Nuru nə biləcək biz ordayıq?

Faytonçu cavab verdi ki, «yəqin o atlılar həmin evi tanıyırlar. Gör-sələr burada yoxuq, ora dəyməmiş olmazlar». Biz qızmar günəş altında zəbanə çəkən düzün ortasında torpaq yolun üstündəki balaca kərpic çayxanaya çataraq faytondan tökülüşüb girdik içəri. Şüşələri hiss-dən salmış tek pəncərədən işıq güclə sızdığı üçün içəri yarıqaranlıq da olsa, sər-in idi. Torpaq döşəməyə təzəcə su çiləmişdilər, başlarında tük-lü qoyun dərisindən basma papaq, əyinlərində şal çuxa, ayaqlarında yun corabla çarışq olan iki kəndli skamyanın üstündə oturub tər tökə-tökə çay içirdi. Bu istidə onların bu cür geyinməyi mənə hey-rətləndi-

irdi. Bacım Mahtaba su içirdib özünə gətirəndə qız iri su parçını qucaqlayıb heç kəsə vermirdi.

Biz doyunca su içib sərinləyəndən sonra döşəndik çaya. Bu zaman dayımgil girdilər içəri.

Dayıma kömək eləyənlərin başçısı anama dedi:

– Xoş gördük, bacı.

– Xoş günün olsun, Xanmurad, Allah səni lap vaxtında yetirdi, yoxsa iranlılar bizi qıracaqdılar.

Hiss basmış pəncərədən sızan zəif işıqda Qaçaq Xanmuradın yaraşlıq sifəti çox solğun görünürdü. O, xəfifcə gülümsəyib dedi:

– Nuru kimi oğul olan yerdə onlar bir qələt eləyə bilməzdi. Sonra qaşlarını çatıb əlavə etdi:

– Sizə görə qayıtdıq, yoxsa, onların birini də sağ buraxmazdıq. Nuru dayım mis parç dolusu su içib nəşə ilə dedi:

– Mən vurduğum, deyəsən, başçıları idi, amma bilmədim sağ qaldı, yoxsa...

Qaçaq Xanmurad dedi:

– Deyəsən, sağ idi, çünki yoldaşlarının tərkində iki adam oturmşdu: biri atı vurulan, biri də yəqin güllə dəyəən...

Nuru dayım eyni nəşə ilə əlavə etdi:

– Qəsdən adama atmırdım... Yoxsa, bir-bir hamısını dənləyərdim.

Çay içən kəndlilərdən biri dayıma dedi:

– Adama atmaqda yaxşı ələmisen, bala, axı, onlar da bizim kimi türkdülər dayna.

Qaçaq Xanmurad dedi:

– Nə təhər türkdülər ki, keçib bu taya çapavulçuluğa gəlirlər?

Kişi:

– Ay Xanmurad, – dedi, keflərindən gəlmirlər ha. Odey, biri sən özün, bəyəm, durduğun yerdə qaçaq olmusan?!

Qaçaq Xanmurad qaşqabaqlı cavab verdi:

– Mən padşahın ucbatından qaçaq olmuşam.

Kişi dedi:

– Onlar da İran şahının ucbatından dərələrə düşürlər.

Qaçaq Xanmurad dedi:

– Mən heç vaxt kasıb-kusuba, arvad xeyləyinə dəyməmişəm...

Kişi dərindən nəfəs alıb dedi:

– Hər yerdə mərd də var, namərd də...

Elə bu zaman bayırda at ayağının tappılırları eşidildi, sonra atam içəri girib salam verdi. Qaçaq Xanmurad onu tanıyıb gülümsədi:

– Bu necə işdi qardaşlıq, sən niyə köçdən ayrı düşmüşdüün?

Atam dedi:

– Mənim bir balaca işim var idi.

Sonra Qaçaq Xanmurad qalxaraq anama dedi:

– Bacı, tay biz mürexxəs olaq. Buradan o yana ehtiyat eləməyin, Gorusa az qalib.

Fatma nənəm dedi:

– Sağ ol, Xanmurad, ömrün uzun olsun.

Qaçaq Xanmurad atlanıb yoldaşları ilə getdi, lakin mən bütün yolboyu onun haqqında düşünürdüm. Anam atama qoşulub qaçanda Pirağbulaq dərəsində ona necə rast gəldiklərini və Qaçaq Xanmuradın anama boygörünçəyi üzük də bağışladığını Möhnət qarı danışmışdı, bunu anam rəfiqələrinə nağıl eləyəndə də eşitmişdim. Həmin üzük indi də anamın barmağında idi. Qaçaq Xanmuradın həyatı mənim üçün bir müəmma idi. Özü də cazibədar müəmma idi. İndi bizdən ayrılında da mənə elə gəlirdi ki, o, hara isə əfsanəvi bir aləmə gedir və o aləmdə onu, kim bilir, nələr gözləyir... Qaçaqların arıncı biz də çayxanadan çıxıb yolumuza davam etdik. İndi atam da atını faytonun yanınca sürürdü, özü də heç kiminlə kəlmə də kəsmirdi. Faytonçu Cümşüd iranlılarla olan əhvalatı, bizim azmağımızı ona danışanda, atamın üzündə istehzal bir təbəssüm yarandı. Bu, o demək idi ki, əgər, dayım tərslik eləməyib onun sözünə baxsaydı və biz ümumi köç yolu ilə getsəydik, başımıza bu əhvalatlar gəlməzdi.

Çəkdiyimiz əziyyətlərə baxmayaraq, köç yolu ilə gəlmədiyimizə mən təəssüf eləməyirdim. Od tutub yanan Gəyən düzü ilə gəlməyimiz də, iranlı quldurlarla rastlaşmağımız da, dayımın onlarla o cür atışması da, sonra Qaçaq Xanmuradın öz dəstəsilə gəlib bizim harayımıza çatması da məndə qəribə bir qürur hissi doğururdu. Elə bil ki, bütün bu hadisələrdə mən özüm də mühüm bir rol oynamışdım, elə bil ki, Qaçaq Xanmuradda, nə isə, mənə yaxın, doğma olan bir şey var idi. Onun yaraşığıl üzünün solğunluğu, güllərək görünən ağappaq dişləri, gile-nar rəngli dioqonal çuxası, qırmızı ağac qoburlu onatılan tapançası məndə söz ilə ifadə edə bilmədiyim şairanə hisslər yaradırdı. Qaçaq Xanmurad gedəndən sonra atam da, dayım da mənə soyuq, yapışıqsız, hətta, yad kimi görünürdülər. Mən istəyirdim ki, anam eynən onun haqqında danışsın. Hiss edirdim ki, anam onun xətrini istəyir. Mənim duyğularımı anam da duyur. Əlbəttə, mən bütün bunları təhtəlişür hiss edirdim, yəni, bu hisslərim barədə aydın heç nə deyə bilməzdim.

Biz dağlar arasındakı balaca Gorus şəhərinə çatdıqda, Cümşüd şəhərin girəcəyində qolbənd edilib otlığa buraxılan bir neçə yəhərli at görəb faytonu dayandırdı. Yəhərli atların yanında uzanan iki oğlan qalxıb bizə tərəf yüyürdü. Dayım ortaboylu, enlikürək, qumral biğli oğlandan soruşdu:

– Əhmədali, çoxdan burdasınız?

Əhmədali dedi:

– Çoxdan, bir az da gec gəlsəydiniz, gedəcəydik qabağınıza, dedik görəb nə olub.

O biri qarabıq, qarasaq, nazik oğlan dayımdan soruşdu:

– Qağa, patrondaşların niyə qabaqdan boşalıb?

Dayım dedi:

– İran qaçaqları ilə davaya düşmüşdüm, Hacı.

Hacı dedi:

– Gerek lap aranan gələydik qabağınıza.

Dayım nəşə ilə dedi:

– Onsuz da, vaylarını verdik, əvvəl tək özüm bir saat vuruşub qabaqlarını saxlamışdım. Ancaq qəfil Qaçaq Xanmurad dəstəsilə gəlib çıxdı. Mən başçıları, birinin də atını vurmışdım.

Hacının gözləri parladı:

– Deməli, qağa, möhkəm atışmışınız...

– Möhkəm. Başkəsik günbəzəcəb qovmuşuq. Uşaqlar günün qa-bağında qalmasaydı, əl çəkən deyildik.

Əhmədali soruşdu:

– Neçə nəfər idilər?

Dayım dedi:

– Səkkiz.

Hacı dedi:

– Heyf, orada olmamışıq.

Əhmədali da, Hacı da tüfəngli, patrondaşlı idilər, iksinin də ayaqlarında uzunboğaz çəkmə, əyinlərində tərəkəmə arvadlarının əldə toxuduqları yun şaldan pencək, şalvar, başlarında buxara papaq vardı. İksinin də yaşı iyirmi beşdən artıq olmazdı.

Daha Gorusdan Kürdoba yaylağına, ümumiyyətlə, yaylaqlara fayton yolu yox idi, ona görə də, Bayram babamın qardaşı Eyvaz əmi qa-bağımıza at göndərmişdi.

Atam faytonçu Cümşüdün haqqını verəndən sonra fayton Gorusa getdi ki, gecəni karvansarada qalıb səhər qayıtsın geri.

Biz çəmənləkdə bir qədər dincələndən sonra qalxdıq. Əhmədali, üstündə yumşaq yastıqlı qazağı yəhər olan kəhər madyanı Fatma nənəmin yanına çəkərək bir əli ilə cilovdan, digər əli ilə üzəngidən yarıb dedi:

– Gəl, bibi!

(Əhmədali, Bayram babamın uzaq qohumu idi. Ona görə nənəmə «xanım» əvəzinə «bibisi» deyirdi.) Fatma nənəmin ata minməyi həmişə mənə maraqlı görünürdü, elə bil ki, arvadın hey öz-özü ilə danışmağı,

dayımdan qorxmağı bu anda yox olub gedirdi, elə bil ki, birdən-birə cavanlaşdı, zirək olurdu.

Nənəm ayağının birini üzəngiyə qoyub, ondan gözlənilməyən yüngüllüklə qalxdı atın belinə.

Hacı da belində təzə ingilis yəhəri olan ürgəni anamın yanına çəkərək dedi:

– Gəl, bacı!

(Hacı da Bayram babamgilin qohumlarından idi. Ona görə «Yaquət xanım» əvəzinə «bacı» deyirdi.)

Sonra Əhmədali atını minib, məni aldı qucağına. Hacı da bacım Mahtabı götürdü və biz Gorusun qabağındakı qəlbi dağın dolaylarını qalxmağa başladıq.

Biz bu dağı qalxdıqca, Möhnət qocanın «Gorusun qaşığı» haqqında, Qaçaq Nəbi haqqında danışdığı əhvalatı xatırlayırdım.

Mən Əyriqayanın üstündə dayanıb, aynalı tüfəngi əlində silkələyərək üzünə qorusa tərəf qışqıraraq naçalnik hədələyən, qara bığları eşmə-əşmə olan Qaçaq Nəbini görürdüm! Əyriqayadan bir qartal qalxıb Gorusun üzərində dövrə vurdu, mən qartalı göstərərək, Əhmədaldan soruşdum:

– Sən onu buradan güllə ilə vura bilərsən?

Əhmədali ağ buludların altında dövrə vuran quşa bir neçə saniyə baxıb dedi:

– Mən qartal güllə atmaram, qaçaq!

– Niyə?

– İgid quşdur. İgide güllə atmağa adamın əli gəlmir.

Mən dedim:

– Nəbi də igid idi, amma Möhnət qoca deyirdi ki, yoldaşı onu yatdığı yerdə vurub.

Əhmədali kinli-kinli dedi:

– Çünki yoldaşı tülkü kimi qorxaq, mərdimazar köpəkoğlunun biri idi.

Biz dolayları çıxaxı-çıxaxı mən soruşdum:

– Nəbinin heç basıldığı vaxt olmayıb?

Əhmədali dedi:

– Olub... Niyə olmayıb?.. Ancaq igid elə basılarda da igiddi!

Sonra Əhmədali əvvəl «Qaçaq Nəbi» havasını fişdırıqda çaldı, sonra papağının dalını qaldıraraq oxudu:

Boz at, səni sər tövlədə bağlaram,
And içirəm, səni məxmər çullaram.
Qızıldan, gümüşdən səni nallaram,
Əgər, məni bu davadan qurtarsan.

Mən gözümlü Əyriqayadan çəkmirdim. Mənə elə gəlirdi ki, bir zamanlar igid Nəbinin səngər elədiyi bu qaya əsrarəngiz, canlı bir məxluqdur, elə bil ki, o axşamın toranında əbədi susmağa məhkum edilmişdir.

Mən Əhmədaldan soruşdum:

– Sən heç adam öldürməmişsən?

Əhmədali güldü:

– Neyləyirsən, qaçaq?

– Elə-belə soruşuram, öldürməmişəm?

– Öldürməmişəm, amma yaralamışam.

– Güllə ilə?

– Yox, xəncərlə.

– Bu belindəki xəncərlə?

– Hə, – deyərək Əhmədali güldü.

– Nə cür? – Mən əl çəkmədim.

Əhmədali dedi:

– Nə cür olacaq?.. Zarafatlaşdıq, sözümüz çöp gəldi, xəncəri çıxarıb yeritdim böyrünə. Amma ölmədi.

– Bəs, sonra oğlan necə oldu?

– Odur ey, kürən dayın üstündə gedir!

Mən təəccüblə dedim:

– Hacı?!

– Hə... – deyib Əhmədali gülümsəyərək ayaqlarını usdufca tər-pətdi.

Sonra atını Hacinın atına yaxınlaşdıraraq zarafatyana mənə dedi:

– İnanmırsan, özündən soruş.

Mən dedim:

– Hacı dayı, o düzdür ki, Əhmədali dayı xəncəri soxub sənin böyrünə?

Hacı gülümsəyib dedi:

– O düzdü, amma sən ondan soruş ki, bəs, Hacı sənin böyrünə necə güllə ilişdirdi?

Mən qanrılıb təəccüblə Əhmədaliyə baxdım. O gülümsəyib dedi: – Səfeh güllələr idi, qaçaq, üçü də dərin üzəndən dəşib keçmişdi.

Hava qaralmışdı. Biz dolayları çıxıb dağın döşündən keçən dar cığırda bir-birmizin ardınca gedirdik. Cığırın alt tərəfi qaranlıq uçurur idi. Sonra çiskin başladığından bir addım qabağı görmək olmurdu. Ancaq atlar rahatca gedirdilər. Biz dağı dolanıb düzənliyə çıxanda, anam atını yorğaladaraq bizə yaxınlaşdı, qaranlıqda üzümə diqqətlə baxıb soruşdu:

– Yuxulamırsan ki?

Mən bu çiskinli qaranlıqda onun səsindeki mehribanlıqdan fərhlənərək:

– Yox, – dedim.

Anam atının tərkinə bağlanmış keçə xurcundan mənim gödəkçəmi çıxarıb Əhmədalya verərək dedi:

– Al bunu, geyindir Murada.

Əhmədali gödəkçəni mənə geyindirdi.

Biz bir qədar gedəndən sonra çiskin kəşdi, qara buludlar arasından

Ayın bir parçası görünüb, yanlarından keçdiyimiz sıldırımlı qayaları, təpələri işıqlandırdı. Havada kəklikotu, yabanı nanə ətri duyulurdu. Biz qabaqda gedirdik, arxadan bəzən dayımla atamın, anamın danışmalarını eşidirdim, yalnız Fatma nənəmin səsi çıxmırdı. Mən, aydınlıq içində olan bu dağlara baxdıqca, anamgilin mülayim söhbətində, nə isə, anlaşılmaz bir ümid, sevinc və şirin qayğı duyurdum və bu duyğu, elə bil, ağ ipək kəlağayı kimi üzümə toxunaraq mənə xoşallandırır. Mən Əhmədalinın qolumdan yapışan əlində etibarlı, doğma bir qüvvət hiss edirdim. Mənə elə gəlirdi ki, biz nə zamandan bərişə elə hey belə gedirik... gedirik...

– Qaqaş, yatma, az qalıb, indi çatırıq.

Mən diksinib gözlərimi açdım, Ay yenə də buluda girmişdi. Elə qaranlıq idi ki, göz-gözü görmürdü. Birdən üzümə yağış çilələrək mənə tamam ayıldı. Bizdən xeyli yuxarıda tək-tək işıqlar göründü. Elə bil ki, bu işıqlar göyün bir parçasına səpələnmişdi və biz də eynən onlara tərəf qalxırdıq; mən atların yoxuşa dikləndiklərini hiss edirdim. Və mənə elə gəlirdi ki, dünya bu intəhasız qaranlıqdan, bir də ucalıqda görünən o işıqlardan, bir də mənim hiss elədiyim xoş duyğulardan ibarətdir. Sonra, sanki o işıqlar göyden yerə enib bizimlə bərabərleşdilər. Sonra uzaqdan itlərin səsinə eşitdim, elə bil ki, bu səslər hardansa tamam ayrı bir aləmdən, naməlum, gözəl bir aləmdən gəlirdi. Ancaq biz irəlilədikcə, o səslər də güclənib reallaşdı və reallaşdıqca bayaqdan bəri ağ ipək kəlağayı kimi üzümü, bütün varlığımı oxşayan duyğular da sanki uçub gedirdi və mən anlaşılmaz bir məyusluq hiss edirdim...

Nəhayət, biz alaçıqlara yaxınlaşanda iri qoyun itləri qəzəblə hürə-hürə bizi dövrəyə alıb az qalırdı atların üstünə tullansınlar.

– Ə, kimsiniz?

Bu səsin ardınca tufəng çaxmaqlarının şaqqıltısı eşidildi.

Əhmədali sakit səslə dilləndi:

– Bizik, ə! İtlərin qabağına durun!

Həmin səs qaranlıqdan soruşdu:

– Əhmədali, sizsiniz?

Əhmədali dedi:

– Ay tanrısız, itin qabağına dur!

Kişilər itləre acıqlandılar. Atamla dayım qabaqca düşdülər. Eyvaz əminin arvadı Gülzar, bacımı Hacınin qucağından alıb üzündən öpərək alaçıqla apardı, Əhmədali mənə yəhərdən qaldırıb yerə qoyaraq özü də düşdü.

Bir oğlan yüyürüb anamın, digəri isə, nənəmin atının başını tutaraq üzəngisini basdılar, anamgil də atdan düşdülər.

Sonra hamımız ortasında ocaq alovlanan iri keçə alaçıqla girdik. Alaçıqlın çubuğundan zəif işıqlı fənər asılmışdı. Bayram babamın anası Səkinə qarı Fatma nənəmlə anamdan başqa hamımızın üzündən öpdü. Ucaboyle, enlikürək, ağ üzündə qoşa xalı olan göyçək bir arvad idi. Yaşı səksəni çoxdan keçməsinə baxmayaraq, qəddi dümdüz, dişləri ağappaq idi. Əynində tünd parçadan uzun tuman, arxalıq var idi. Kişi kimi bərkdən və dolğun səslə danışdı. Mənə gülümsəyə-gülümsəyə baxıb deyirdi:

– Gözləri lap Yaqutun gözləridi.

Bayram babamın qardaşı Eyvaz əmi də kişilərlə əl tutuşdu. Onun arvadı Gülzar ocaqlın qırağında keçənin üstünə güllü döşəkçələr saldı, hava soyuq olduğu üçün ocaqlın istisi bizə ləzzət verirdi. «Yaqlın indi qardaş Zinyət tər tökü» deyə mən düşündüm və onu qoyub gəldiyimi-zə heylsiləndim.

Bizə dərhal çay gətirdilər.

Eyvaz əmi bardaşqurma oturub, üzərində ceyran şəkli olan qara rəngli taxta qutusundan papiros bükə-bükə dedi:

– Səhərdən qoymamışıq samovarin odu sönsün ki, indi gələrsiniz, bir hovurdan gələrsiniz...

Nuru dayım yoldakı əhvalatı danışdı. O danışdıqca, Eyvaz əminin üzü ciddi bir ifadə alırdı. Kişi, Nuru dayıma diqqətlə baxaraq, sanki onun nə dərəcədə düzgün hərəkət eləmiş olduğunu təyin eləmək istəyirdi. Bu vaxt Hacı ilə Əhmədali da bayırda alaçıqlın qapısından düşən işıqda yekə bir erkək kəşib soyurdular. Hər biri, az qala, bir öküz boyda olan itlər bir qədar aralıda dayanıb gözlərini soyulmaqda olan erkəyə zilləmişdilər. Əhmədali hərdən ətin orasından-burasından kəşib onlara atır və itlər tikəni havada qapıb yedikcə bacım Mahtab qəhəqəhə ilə güldürdü. Səkinə nənə də «başına dönüm...» deyə onu sevilə oxşayırdı. Eyvaz əminin təxminən mən yaşda olan erkəyin oğlu Güllüqlan da qızın itləre belə gülməyinə təəccüblə tamaşa edirdi.

Sonra Hacı ilə Əhmədali biş-düş üçün qurulmuş o biri komadan dalbadal kabab, bozartma bişirib gətirdilər...

Yeməkdən, söhbətdən sonra atam, anam, mən, bir də bacım bu

alaçıqda yatdıq, Fatma nəməmlə Nuru dayım o biri alaçığa keçdilər, Eyvaz əmigel də komada yatdılar.

Biz yerimizə girəndə atam arxa tərəfdən alaçıq keçəsinin böyrünü azca yuxarı atdı ki, hava gəlsin, sonra atam asma fənəri söndürdü. Mən yenəcə huşa getmişdim ki, alaçığın lap böyründə, bayırdan xışiltıya bənzər bir səs eşidib:

– O nə səsi? – deyə böyrümdə yatmış anamdan soruşdum.

– Dəvədi, – deyə anam yuxulu cavab verdi, – gövşeyir.

Atam da mənə dedi:

– Gözünü yum, yat.

Mən gözümü yumdumsa da, uzun zaman yuxuya gedə bilmədim. Yadıma gələn zamandan bu ana qədər görüb eşitdiklərim mənə nağil kimi görünürdü. Və mənə elə gəlirdi ki, hansı zamandasa mən bütün bu hadisələrin iştirakçısı olmuşam. Elə bil ki, hansı vaxtdasa içində yatdığım bu alaçıqda yatmışam.

Mən alaçıq keçəsinin açıq yerindən buludsuz göyü və Ayı görürdüm və yenə də mənə elə gəlirdi ki, bəlkə də, yüz ya min il bundan qabaq alaçıq keçəsinin açıq yerindən göyü və Ayı elə beləcə görmüşəm və indi nəyəse hürən itlərin səsini eşitmişəm.

... Səhər mən geyinib alaçıqdan bayıra çıxanda gömgöy səmaya qalxan Günəşin almaz kimi iti işığında bütün çölü bürüyən qıpqırmızı lalələri meh tərpedirdi. Qoruqda çidarlanmış erkək at başını dik tutaraq uzaqda otlayan çılpaq madyanlara baxırdı. Boz qayalı dağın döşünə yayılmış qoyun sürüləri görünürdü. Ayaqyalın oba uşaqları şəhli otun içində səs-küylə ora-bura qaçışib oynayırdılar. Bir az böyükləri, analarının sağdıqları inəkləri aparıb dağın döşündə otlayan heyvanlara qatır, ya da çılpaq atları minib aşağı dərədən çıxan bulağa suvarmağa aparırdılar.

Eyvaz əmigelin ağ alaçıqlarının ətrafında qara keçələrdən qurulmuş komalar düzülürdü. Bunlar kasıbların idi. Bunlar alaçıq kimi uca və geniş deyildi. Kürdoba bir neçə oymaqdan ibarət idi. Hər oymağın öz yurdu və öz başbiləni var idi. Başbilən isə, sayılan adam hesab olunurdu və bütün oymağın təəssübünü çəkirdi. Eşşək bulağının üstündəki dağın döşünə düşən bu oymaq Kərbəlayı İbixanlıların idi. Bir qədər aralıda «Əyri qar» deyilən dağın döşündə görünən Karlar oymağı idi. Kürdobaın Uzunhəsənli, Hacıqulular adlanan oymaqları dağın o biri üzünə düşdükleri üçün görünmürdülər.

Səkinə nəmə alaçıqdan çıxaraq mənə dedi:

– Qadan alım, itlər səni tanıyanacan uzağa getmə.

Conra Səkinə nəmə üzünü komalardan birinə tərəf tutub çağırırdı:

– Qaraca, ay Qaraca!

On bir-on iki yaşında qarabəniz, ayaqyalın, əynində əldətoxuma kobud şaldan köhnə şalvar-pencək olan bir oğlan komadan çıxıb, mis-mar deşiklərinə bənzəyən xırda gözlərini ovuşdura-ovuşdura batqın səslə soruşdu:

– Nədi, əsi?

Səkinə nəmə ona mehriban bir nəzər salıb dedi:

– İndiyəcən niyə yatmısan, ay tanrısız?

Sonra mənə göstərib əlavə etdi:

– Murad qağanı apar, sapand hör, şaqıldayan sapand... alabəzək...

Qaracanın burnu uzun və yana tərəf əyri idi. Ona görə də, yandan baxanda, burnu qılnc kimi görünürdü. Mənə qıyqacı bir nəzər salıb, Səkinə nəməyə dedi:

– İpm hardaydı?..

Səkinə nəmə dedi:

– Gəl bəri, ip verim.

Qaraca, Səkinə nəmə ilə alaçığa girərək əlində qırmızı, sarı, narıncı ip bayıra çıxıb mənə bir söz demədən getdi öz komalarına, mən də onun ardınca getdim. Komada torpağın üstünə köhnə bir keçə salınmışdı, ortalıq ocağında qoyun qığı tüstüləyirdi, komanın bir bucağında bir neçə mis qab-qacaq, o biri bucağında isə, üstünə köhnə kilim çəkilmiş yük yığılmışdı.

Qaraca (sonra bildim ki, onun əsl adı Yusifdir) keçənin üstündə oturub ipləri tökdü qabağına, sonra altdan yuxarı mənə qıyqacı baxıb dedi:

– Ay tanrısız, niyə durmusan, otur dayna.

Sonra o ipləri komanın çubuğuna keçirib, cəld hörməyə başladı, mən də çömbəltmə oturub ona baxırdım. Sonra ucaboylu, çox yaraşıqlı, sağlam bir gəlin olan anası Qızıyətər his basmış mis qazanda süd gətirib, ocağın ətrafında düzülüş daşların üstünə qoydu və gülümsəyib mənə dedi:

– Sən bizim bu kasıb komamıza xoş gəlmisən, qadan alım.

Sonra Qaracaya dedi:

– Bacın gələndə süd töküb çörəklə içərsiniz.

Qızıyətər yaxasındakı gümüş pulları cingildədə-cingildədə iti addımlarla komadan çıxdıqda mən Qaracadan soruşdum:

– Hara gedir anan?

O, gözünü işindən çəkməyərək quru tərdə cavab verdi:

– Əmimigilə nehrə çalxalamağa gedir.

Qaraca, Bayram babamın neçə il qabaq vəfat eləmiş qardaşının oğlu idi, ancaq mən lap ilk görüşdən hiss eləmişdim ki, onlarla babamgilin, Eyvaz əmimigilin həyatları bir deyil, yəni, Qaracagil çox kasıbdı-

lar. Qaracanın əlinin iki axırncı barmağı bükülmür, ancaq bu, onun sü-
rətlə sapand hörməyinə mane olmurdu.

Sonra anam məni səhər yeməyinə səsledi. Mən durub böyük ala-
çığa getdim. Fatma nənəm, Nuru dayım, atam, anam, Eyvaz əmi və
onun erköyün oğlu Güloğlan böyük süfrənin ətrafında əyləşmişdilər.
Eyvaz əminin arvadı Gülzar samovarin böyründə oturub çay tökürdü.
Süfrədə sarı buğda unundan papiros kağızı kimi nazik ağ yuxa, qay-
maq, beçə balı, üzül motal pendiri, nehredən təzə çıxmış kərə yağı var
idi.

Mən bu yeməklərə baxdıqca, Qaracagilin kasıb komaları gözümün
qabağından getmirdi və Eyvaz əminin şənliyi, zarafatları məni açıq-
landırırdı. Axı, Eyvaz əmi Qaracanın doğma əmisi idi. Bəs, onun üre-
yi necə dözürdü ki, özləri belə yeyib-içdikləri halda, vəfat etmiş qar-
daşının uşaqları o cür olsunlar? Elə həmin bu andan da mən Eyvaz
əminin erköyün oğlu Güloğlanı sevədim, onun totuq, qırmızı yanaq-
ları məni əsəbiləşdirirdi, yanıma gələndə xəlvətə açıqlanıb qovur-
dum. Uşaq da (o məndən bir yaş kiçik idi) həmişə mənim onunla bu
cür rəftarına təəccüb edirdi.

Mən könülsüz yeyib-içirdim, gözümü alaçıqın açıq qapısından Qa-
racagilin komasına zilləyirdim, mənə elə gəlirdi ki, onların balaca, ka-
sıb komalarının qabağında bizim bu cür yeyib-içməyimiz ayıb işdir.
Qaracanın mənə sapand toxuması da indi məni əvvəlki kimi sevindir-
mirdi.

Birdən Qaraca bayıra çıxaraq bizə tərəf qıyqacı bir nəzər salıb,
alabəzək sapandı mənə göstərdi və süfrədəki yeməklərə bir dəfə də
olsun baxmadı. Onun bu hərəkəti, elə bil ki, bizim aramızda birdən-bi-
rə lal bir ünsiyyət yaratdı. Süfrə ətrafında əyləşənlər Qaracanı gördü-
lər, amma əhəmiyyət vermədilər. Mən südü tələsik içərək qalxıb onun
yanına yüyürdüm.

– Gəl bəri! – deyə o, qabağa düşdü.

Biz obadan bir qədər aralanıb, boz qayalıq qalxdıq, daşların ara-
larında bitmiş kəklikotunun, yabanı nanənin etri indi səhərin bu tər-
vətli havasında daha kəskin duyulurdu. Qaraca, sapanda bir daş qoya-
raq hərleyib atdı dərənin o biri üzünə, sapandın şaqqıltısı qayalıqda
əks-səda verdi. Sonra Qaraca, sapanda bir daş qoyub verdi mənə:

– Al, at!

Mən onun kimi uzağa ata bilmədim, sapand da şaqqıldamadı. Qa-
raca mənə məzəmmətlə baxıb:

– Ay tanırsız, – dedi, heylə niyə atırsan, çolaq-zad döyülsən ki?..

Yenə də özü lap dərənin o tərəfinə daş atıb sapandı şaqqıldatdı:

– Gördün?! Al, mənim kimi at.

Mən yenə də daşı nə uzağa ata bildim, nə də sapandı şaqqıldatdım.

Qaraca mənə sət, qıyqacı bir nəzər salıb, dağ yuxarı qaçaraq ge-
dib quzu otaran uşaqlara qoşuldu, mən də özüm-özümə aciz-avaranın
biri kimi görünərək qayıtdım alaçıqın qabağına.

Qız-gelin yığılmışdı anamın başına. Babamın ətli-canlı, döşlərinin
hər biri balaca bir qarpız boyda, zarafatlı bacısı qızı Güləndəm, nə isə,
məzəli bir əhvalat danışır, anamgil də gülüşürdü. Onlardan bir az ara-
lı günəyde Şəkinə nənə, atam, bir də Eyvaz əmi oturub söhbət edirdi-
lər. Fatma nənəm isə, alaçıqın ağzında təkçə oturub, bir əlində papiro-
su tüstülənən müştüyü, uzaq üfüqdəki dumanlı dağlara baxırdı. Hiss
olunurdu ki, arvadın fikri də uzaqlardadır. «Kim bilir... Bəlkə nənəm,
Kirs meşələri arasındakı bacı-qardaşlarını, qohum-əqrəbalarını xatırla-
yır». Ürəyimi anlaşılmaz qəm-qüssə бүürdü, nə üçünsə «yazıq nə-
nə...» deyə düşündüm. Bəlkə də, bu ondan idi ki, Fatma nənəm bu
obada qərrib görünürdü, hiss edirdim ki, hamı arvada yad kimi baxır,
bunu büruzə verməsələr də, mən hiss edirdim. Fatma nənəm də söh-
bətlərə qoşulmağa, adamlarla qaynayıb-qarışmağa can atmırdı.

Eşşək bulağının üstündəki qayanın kölgəsində oba cavanları Nuru
dayımın başına yığılmışdı, bərkəndən danışib gülürdülər. Mən Fatma nə-
nəmə, nə isə, mehriban bir söz demək istədim, amma bir söz tapma-
dım, bəlkə tapsam da deyə bilməzdim. Çünki atam-anam (xüsusən
atam) heç bir zaman mənimlə mehriban danışmadıqları üçün, məni se-
vib oxşamadıqları üçün mən də başqasına mehriban bir söz deməkdən
çekinirdim. Elə bil ki, bunu həqarət hesab edirdim. Mən insanlar haq-
qında yaxşı hisslərimi qeyri-şüuri olaraq gizlətməyə çalışırdım. (Bu hal
məndə çox-çox sonralar da davam elədiyi üçün kişi tayfası məni «ye-
kəxana», «əqoist», qadın tayfası isə «daşürəkli», «qəddar» daha nə bi-
lim nə adlandırır.)

Mən Fatma nənəmin yanında danıxaraq qaçdım dayımğilin yanına,
ona görə ki, mənim xoşuma gələn Əhmədali oradaydı, Hacı oradaydı,
onların hərəkəti, danışığı məni maraqlandırır, məndə isti, səmimi
duygular oyadırdı.

Nuru dayım başına toplaşan cavanlardan soruşdu:

– Kim üçaylıq toğlunu təkbaşına yeyə bilər?

Araya ani bir sükut çökdü, sonra Əhmədali qabarıq döşünü irəli
verərək dedi:

– Mən!

Dayım onu qızıqsırmaq üçün dedi:

– Yeyə bilməzsən!

Əhmədali əlini ona uzadıb dedi:

– Gəl, mərçləşək!

– Mərcleşək! – deyə dayım onun əlindən tutdu. – Nədən?

Əhmədali dedi:

– Sən durbindən. (Dayımın binoklu obada ən maraqlı şey hesab olunurdu...)

– Sən də boz ürgədən! – deyə dayım, Əhmədalinın çidarlanmış atını göstərdi.

Boz ürgə obanın ən qaçağan cins atlarından hesab olunurdu.

Əhmədali bir az fikirləşib:

– Yaxşı, – deyə dayımın əlini qüvvətlə sıxdı.

Dayım iki cavan oğlana dedi:

– Yüyürün, əmimgilin sürüsündən bir toğlu götürün.

... Beş dəqiqənin içində toğlunu Əhmədali özü kəsdi, soyub, doğradı. Sonra böyük bir ocaq çətdilər. Mərcin şertinə görə, toğlunun başayağundan başqa heç nəyi qalmamalı idi. Əhmədali əvvəlcə toğlunun budlarını şişə çəkib qoydu təll atmış közün üstünə, sonra üzünü öz kollarına tərəf tutub bərkdən dedi:

– Az! Oradan bir parç ayran getir!

Əhmədalinın belində enli gümüş kəmər, əynində güllü çitdən tuman-kofta olan on altı-on yeddi yaşlı gəlini, mis parç dolusu ayran getirib verərək, heç kəsin üzünə baxmadan qayıdıb getdi. O, iti addımlarla yeridikcə, yaxasına düzülmiş gümüş pulların cingiltisi eşidildi.

Əhmədali kabab olmuş budları balta kimi sağlam, ağappaq dişlərinə çəkəndən sonra sacı tərsinə ocağın üstünə qoyub, doğranmış əti tökdü içinə. başladı qovurduqca yeməyə.

Qərəz, Əhmədali ayrandan içə-içə toğlunu axırıncı tikəsinəcən yədi, sonra ayağa qalxaraq boz ürgesini cidardan açıb üstünə tullanaraq üzünə çapdı və çapa-çapa tapançasını qoburdan çıxarıb dalbadal havaya üç güllə sıxdı. Güllələr qayalarda «şaraq-şaraq» əks-səda verdi. Komanın ağzında dayanmış qoca Mustafaoğlu Mehdi uzunçubuqlu demisini ağzından götürüb dərindən nəfəs alaraq dedi:

– Atası Tanrıqulu da belə igid idi.

Haçandan-haçana Əhmədali qayıdıb yerə tullanaraq boz ürgəni yene də cidarladi. Mən heyərlə ona baxırdım, elə bil ki, o heç nə yeməmişdi. Dayım mənə dedi:

– Yüyür, alaçıqdan mənim durbinimi getir.

Mən də həvəslə yüyürüb durbini gətirdim və dayım onu Əhmədala lıya uzadaraq dedi:

– Halal malındı.

Əhmədali durbini alıb gözünə tutaraq dedi:

– Bundan ötrü lap iki toğlu da aşırmaq olar.

Mən ona da təəccüb edirdim ki, Əhmədalinın cavan arvadı koma-

larınin qapısında qurulmuş əl dəzgahında şal toxuduğu halda, bir dəfə də olsun, başını qaldırıb ərinin bir toğlunu necə yediyinə fikir vermədi. Yalnız Əhmədali çılpaq ürgəni sıldırım dağdan üzü enişə çapdıqda, gəlin əl saxlayıb bir neçə saniyə onun ardınca baxaraq, sonra yene də işinə davam elədi.

Sonra Əhmədali oradakı adamlara dedi:

– Ə, bu heç yaxşı olmadı ki, siz durub baxdınız, mən yedim.

Sonra orada olan kiçik qardaşı Qaçaya dedi:

– Yüyür, bizim sürüden bir toğlu getir!

Nuru dayım nəşə ilə dedi:

– Hə, bax buna varam!

Təzədən ocaq çətdilər. Bu dəfə qoyunu Hacı kəsib soydu. Əhmədalinın gəlini yuxa, pendir, ayran gətirdi. Xırman kimi yastı qayanın üstündə halay vurub oturdular.

QARACA

Mən Qaracanı görüb, onun yanına yüyürdüm, biz dərənin qırağına gedib sapandla daş atdıqda, mən ona dedim:

– Gördün, Əhmədali çılpaq-cilovsuz atı üzünə çapanda heç yıxılmadı.

Qaraca mənə təəccüblə baxaraq dedi:

– Niyə yıxılır?

Mən soruşdum:

– Sən də yıxılmazdın?

– Yox.

– Yalan demə!

– Yalan niyə deyirəm, ay tanrısız. İstəyirsən, gedək çapım.

– Gedək!

Biz daş atdığımız dərəni keçib Dəvəuçan dağının döşündə otlayan ilxının yanına qalxdıq.

Qaraca, atlardan birinə yaxınlaşaraq yalından tutdu.

At başını qaçırmaq istəyəndə Qaraca bir anda tullandı onun belinə. At bir-iki dəfə yerində o yana-bu yana sıçrayaraq birdən üzü enişə – Əhmədalinın çapdığı Altıntaxta düzünə tərəf götürüldü. Qaraca əyilib hər iki əli ilə atın yalından yapışmışdı. At, Altıntaxtaya çatmamış uca qayanın dalına burularaq görünməz oldu. İlxinin qabağında otlayan ayqır başını dik tutaraq Qaracanın minib çapdığı atın dalınca baxırdı. Birdən mənə vahimə basdı, mənə elə gəldi ki, ayqır indicə başını döndərüb mənim üstümə cumacaq. Mən çevrilib obaya tərəf qaçmaq istədik-

də, dağın bu biri tərəfindən Qaraca atın üstündə yoxuşu qalxaraq ilxıya çatıb yerə tullandı. Bu vaxt, Qaracadan bir az böyük bir oğlanın bizə tərəf yüyürdüyünü gördüm. O, bizim otuz-qırx addımlığımıza çatdıqda:

– Ə, qancıq oğlu, – dedi, – niyə bizim atı minib qaranəfəs eləyirsən?!

Qaraca dedi:

– Qancıq oğlusan da, köpək oğlusan da.

Oğlan əlindəki sapanda daş qoyub atdı. Sapand tapança kimi şaqıqıldı, daş Qaracanın lap qulağının dibindən keçdi. Qaraca da yerdən daş götürüb ona tərəf cumdu. Oğlan yerindən tərpenməyib yenə də sapandla Qaracanın başını tuşlayıb atdı və bu dəfə daş tappıltı ilə Qaracanın alınına dəyib yerə düşdü. Qaracanın üz-gözünü qan bürüdü, bunu gören oğlan çevrilib qaçdı. Qaraca qanı axa-axa onun ardınca yüyürüb iki daş atdısa da, heç biri oğlana çatmadı. Qaraca dayanıb bir xışma at peyini götürərək yarasına basdı, sonra yerə çömbəlib bir dəstə ot qoparaq üzünün qanını sildi.

Mən ona dedim:

– Nahaq yaranın üstünə peyini başdın, gedək anam yod vursun.

Qaraca qıyqacı baxıb soruşdu:

– Yod nədi?

– Dərmandı.

– Lazım deyil. Sən heç kəsə demə.

– Nə üçün?

– Ay tanrısız, dedim, demə dayna!

Sonra biz qayaların arası ilə enib getdik Eşşək bulağına. Bulağın səhər işığında şəfəq saçan soyuq suyu qayadan çıxıb, muncuq kimi rəngbərəng xırda daşların üzərinə tökülərək yabarı yarpızların, nanələrin, baldırğanların arası ilə axıb gedirdi. Qaraca yarasının üstündəki peyini götürüb tullayaraq üz-gözünün qanını yudu, sonra biz balaça cığırda obaya tərəf qalxdıq. Qaraca yolda quzuqulağı, yemlik yığıb mənə də verirdi, özü də yeyirdi.

Biz obaya çatanda mən komanın açıq qapısından gördüm ki, Əhmədali içəridə oturub tapançasını təmizləyir, Qaracadan ayrılıb onlara getdim. Xaynamaz da komada oturub Əhmədali ilə zarafatlaşa-zarafatlaşa öküz gönündən çarq tikirdi.

Əhmədali mənə görəndə gülümsəyib dedi:

– Hə, qaqaş, gördün ki, dayının durbinini necə uddum?

Mən soruşdum:

– Sən bu gün yenə xörək yeyəcəksən?

Əhmədali da, Xaynamaz da bərkdən güldülər.

Əhmədali dedi:

– Niyə yemirəm, qaqaş.

Sonra bayırda şal toxuyan gəlinini səsləyib dedi:

– Az, gəl uşağa qaymaq qoy!

Lakin elə bu zaman onun əlindəki tapança açıldı, barıtın tüstüsü komaya dolduğu üçün mən bir neçə saniyə heç nə görmədim.

– Ə, mənə güllə deydi! – deyərək Xaynamazın heç də həyəcanlı olmayan səsi eşidildi və tüstü çəkilən kimi gördüm ki, o, iki əli ilə qarından yapışıb çıxdı bayıra.

Adamlar yüyürüb yığıldılar onun başına. Eyvaz əmim Xaynamaza yaxınlaşıb, heç nə olmamış kimi, sakit halda dedi:

– Əlini qarımdan çək görüm!

Sonra yaranı nəzərdən keçirib dedi:

– Bekara şeydi, güllə dərinə üzdən dəşib keçib...

Obada ən kasıb adam olan Xaynamaz ortaboylu, sarıbənz, qumral-biğli bir adam idi. «Xay» sözünün nə demək olduğunu heç kəs bilmirdi. Hamı da Xaynamazla zarafat edirdi, mənə də Əhmədali qaldırıb, Namazın eyzən aralıqda otlayan kor atının üstünə qoyurdu, kor at da mənim onun üstündə olub-olmadığıma əhəmiyyət verməyərək gözə-gözə otlayırdı. İndi də cavanlar zarafatla Namaza sataşırdılar:

– Ə, Əhmədali, kişinin qarını dəlik-deşik eləmişən, su-zad da yannmayacaq.

Amma Namaz da qorxaq adam deyilmiş, arvadına dedi:

– Aaz, yeri, Ballı qarını çağır, gəlsin bu yaraya məlhəmdən-zaddan qoysun.

Bunu deyib Namaz getdi öz komalarına, birdən anam mənə yaxasıcaq pencəyimə baxıb, həyəcanla dedi:

– Bura baxın! Bura baxın, güllə uşağın pencəyinin yaxasından keçib.

Atam qəzəblə mənə dedi:

– Axı, sən niyə gedib xalqın komasına dürtülmüşdün?

Səkinə nənə atama dedi:

– Danlama uşağı, Allaha şükür ki, salamat qurtarıb.

Sonra qarı mənə üzümdən öpüb dedi:

– Səkinə nənən sənə qurban kəsəcək!

İndi hamı mənə başıma yığılmışdı. Qarına güllə dəyən oğlan yaddan çıxmışdı.

Fatma nənəm əlindəki gümüş pulları mənə başıma dolandıraraq dağın altına nə işə pıçıldadı.

Doğrusu, bütün bunlar mənə sıxırdı. Hamının güllə dəyən adamı kənarda qoyub mənə maraqlanması mənə heç də şad eləmədi. Hət-

ta, mən öz-özümdən utanırdım, ona görə də, adamların arasından çıxıb komaların dövrəsinə balaca qarım çəkən Qaracanın yanına qaçdım. (Belə qarımı ona görə çəkirlər ki, yağış yağanda sel komaya dolmasın.)

Mən penceyimin güllə deşən yerini Qaracaya göstərib dedim:

– Bura bax, Qaraca, gör güllə haradan keçib?

Qaraca güllə deşən yerə çəpəki bir nəzər salıb:

– Nə olsun, – dedi, – verərsən, anan gözüyər.

Onun bu işə təəccüb eləməməsi mənə pərt elədi. Sonra o pıçılıt ilə məndən soruşdu:

– Anangilin qayçısı var?

– Var, neyləyirsən?

O mənim sualıma cavab verməyib dedi:

– Get, qayçımı xəlvətcə getir, sonra aparıb qoyarsan yerinə.

Mən soruşdum:

– Axı, neyləyirsən qayçımı?

– Ay tanırsız, – dedi, – görəcəksən dayna neyləyirəm, yeri götür. Mən yüyürüb anamın iynə-sap qutusundan qayçımı xəlvətcə götürüb gəldim.

Biz obadan çıxıb, dar cığırla bir xeyli gedərək dağın o biri üzündə otlayan ılıya çatdıq. Qaraca diqqətlə o yana-bu yana baxandan sonra arxadan atlardan birinə yaxınlaşıb ehtiyatla quyruğundan bir çəngə tük kəsərək üzünü geri götürüldü, mən də onun ardınca qaçmağa başladım. Biz dağı hərlənib uzaqlaşandan sonra Qaraca daşlıq bir yerdə dayanıb yerə oturdu, mən də onun yanında yerə çöküb tənəgfəfəs soruşdum:

– Niyə qaçırdım?

– Bəs, qaçmayıb neyləyəydin? At İmamverdinindi, görse, güllə ilə vurardı, quduz adamdı.

– Axı, niyə kəsirdin atın quyruğunu?

O, tükləri üçbir, dördbir ayıraraq dedi:

– Cələ qayıracağam.

– Neyləyirsən cələni?

O mənə qıyqacı baxıb dedi:

– Cələni neyləyərlər?

Sonra xoş ifadə ilə əlavə etdi:

– Sənin üçün kəklik tutacağam, burda çox olur.

Mən sevinclə soruşdum:

– Doğru deyirsən?

Qaraca bu dəfə mənə cavab verməyərək dörd-beş halqadan ibarət bir cələ qayırb, yerə iki balaca ağac basdıraraq hər ucunu birinə bağladı, sonra cibindən bir ovuc çörək qırıntısı çıxarıb səpdi halqaların

arasına. Elə bu zaman uzaqdan atamın məni çağırıldığını eşitdik. Qaraca atama tərəf qaşqabaqlı baxıb dinmədi, mən qalxıb yüyürdüm.

Atam qulağımdan yapışıb elə dartdı ki, mən qışqırdım, sonra mənə elə qulağımdan darta-darta alaçığa aparıb qəzəblə dedi:

– Vəjələnin biri vəjələ, çolaq Qaraca sənin tayın-tuşundu?

Qulağımın dibində atamın sillesi tapança kimi səsləndi, gözümdən od parladi, anam əsəbi halda mənə tutub kənara çəkərək atama qışqırdı:

– Az döy-danla uşağı! Qaraca yetim olanda nə olar?! Onun atası səndən əskik adam deyildi!

Anamın məni və Qaracanı müdafiə eləməsi mənə təsir elədi, mən yana-yana ağladım; axı, Qaraca mənə şaqıldayan sapand hörmüsdü, mənim üçün kəklik tutmaqdan ötrü xalxın atının quyruğundan tük kəsərək cələ qurmuşdu!

Eyvaz əminin oğlu Güloğlanı yaxşı geyindirib-kecindirirdilər, ancaq o mənə yapışmırdı ki, yapışmırdı, duzsuzun biri idi. Ona görə də yanıma gələndə xəlvətcə salıb qırmızı yanaqlarını çimdikləyirdim, o, gözləri yaşarsa da, ağlamırdı, təəccüblə mənə baxırdı.

Anam mənim üstümdə atamla dalaşandan sonra alaçıqdan çıxıb, yastı qayanın üstündə Nuru dayımın başına toplaşmış oba cavanlarının yanına getdi, mən də onun ardınca. Anam deyib-gülməyi, zarafatı, qonaq gedib-gəlməyi xoşlayırdı, oba cavanları ilə açıq-saçıq zarafatlaşır, güllüşür, saatlarla söhbət edirdi. Belə vaxtlarda atam da qaşqabaqlı halda ya alaçıqda öyləşib papiros çəkir, ya da yaşca özündən xeyli böyük kişilərin yanına gedib onların söhbətinə qulaq asırdı, özünün cavan olmasına baxmayaraq, obanın bu şən gəncləri ilə qaynayıb-qarışmırdı, gənclər də atamın onlarla uyuşmamasına, kənar gəzməsinə əhəmiyyət vermirdilər.

Qaraca onunla oynamağımın üstündə atamın məni danlayıb döyməsini görəndən sonra mənimlə heç danışmaq da istəmirdi, məni görəndə soyuq, məğrur bir görkəm alıb uzaqlaşırı. Amma mən də ondan əl çəkmirdim. Onun bu hərəkəti də, mənim həmişə təzə paltar geyinməyimə, yaxşı yeyib-içməyimə, obada hamının məni əzizləməyinə zərər qədər əhəmiyyət verməməsi də ona olan marağımı artırır, onu mənim nəzərimdə, nə işə, əsrarəngiz bir məxluqa döndərirdi, mənə ona qarşı qərribə bir ehtiram hissi doğururdu. Mən onda yazıqlıq, yetimlik deyil, möhkəm qurur hiss edirdim. Bir dəfə mən ona konfet vermək istədim, o mənim uzatdığım konfete ani, soyuq bir nəzər salıb dedi:

– Bəbə döyüləm ki, şimi yeyim?

Mən gördüm ki, heç kəs Qaracaya əhəmiyyət vermir, heç kəs

ona xoş bir söz demir, heç kəs onun nə yeyib-içdiyi ilə maraqlanmışdır, sanki o da bunların hamısına tüpürüb heç nəyi vecinə almırdı, heç kəsdən heç nə ummurdu, heç kəsdən kömək, mərhəmət gözləməirdi. Sözün düzü, mən yaxşı şeylər yeməyi, həmişə təzə paltar geyməyi xoşlayırdım, mən istəyirdim ki, hamı mənə sevsin, amma Qaracanın bütün bunlara bir qəpiklik əhəmiyyət verməməsi mənə toxunurdu, mənə öz gözümdə kiçildirdi, mən özüm-özümə zəif bir məxluq kimi görünürdüm.

QAÇAQ XANMURAD VƏ SELBASARLILARIN OBAMIZA BASQINI

Yastı qayanın üstündə cavanlar dayımın öz qohumu Ağakışı haqqındakı məzəli söhbətinə qulaq asıb, qəhqəhə ilə gülürdülər. Bir də gördük dağın dalından bir dəstə atlı çıxıb obaya girdi. Qabaqda da Qaçaq Xanmurad. Dayıngil qalxıb onların qabağına yeridilər, Qaçaq Xanmuradın rəngi ağappaq idi, havanın isti olmasına baxmayaraq, çiynində yapıncı var idi. O atdan düşən kimi dayım soruşdu:

– Nə olub, Xanmurad, birtəhər görünürsən?

Qaçaq Xanmurad başını bulayıb cavab verdi ki:

– Qızdırma əhədimi kəsib.

Dayım soruşdu:

– Soyuq deyib?

Qaçaq Xanmurad dedi:

– Bilmirəm. Neçə gündür titrədir-qızdırıram.

Dayım dedi:

– Malyariyadır.

Qaçaqqlardan nisbətən yaşlı bir kişi dedi:

– Gətirdik, beş-altı gün yatıb dava-dərman eləsin. Cavanların hamısı qaçaqların gəlişinə sevindi. Əhmədali Qaçaq Xanmuradın qoluna girib apardı öz komalarına. Mən sonra bildim ki, o, Qaçaq Xanmuradın dostudur.

Obanın başbiləni Eyvaz əmi dərhal öz sürüsündən bir toğlu gətirib kəsdirərək qaçaqları qonaq elədi, sonra həmin yaşlı qaçaq Eyvaz əmiyə dedi:

– Tapşır, uşaqlar Qaçaq Xanmuradın burada yatdığını qonşu obalara deməsinlər, yüz düşməni var.

Eyvaz əmi dedi:

– Düşməni köpəkoğlu bir qələt eliyə bilməz, arxayın olun.

Sonra qaçaqlar üç-dörd gündən sonra gəlib Xanmurada baş çəkəckələrini söyləyərk, atlanıb getdilər.

Anamı çox malyariya keçirmişdi, ona görə də, özü ilə ehtiyat üçün kinə-filan götürmüşdü, ümumiyyətlə, anamın çox xəstəliklərdən başı çıxırdı, dostumuz doktor Quliyev zəvrafatla deyirdi ki:

– Yaqud xanım yarıdoktorudur.

Anam hər gün səhər-axşam Qaçaq Xanmurada kinə, daha bilmirəm, hansı dərmanlar isə verir, onun üçün toyuqdan, dana ətindən yüngül xörəklər bişirirdi. Anamın bu hərəkəti obada hamının – qocaların da, cavanların da, qohumların da, yadların da xoşuna gəlirdi, hamı qaçağa bacardıqca hörmət eləmək istəyirdi. Eyvaz əmim, hətta, Nuru dayım da saatlarla onun yanında olurdular. Anamın xəstə qaçağa bu cür görün-baxım eləməyi yalnız atamın xoşuna gəlmirdi. O, qaşqabaqla anama deyirdi:

– Axı, sənə nə düşüb, bu qaçağın qulluğundan əl çəkmirsən? O, sənənin qardaşın deyil, əmin oğlu deyil?!

Anam da cavab verirdi ki:

– Nə olsun əmim oğlu deyil? Bəs, o bizi ölümdən qurtaranda yaxşı idi?

Anamın Qaçaq Xanmurada göstərdiyi xidmət mənə fərəhləndirirdi, ürəyimdə mənə anamı tamam haqlı bilib, onunla fəxr edirdim. Bir dəfə Qaçaq Xanmurad mənə işarə ilə anama dedi:

– Yaqud bacı, o vaxt Pirağbulaq dərəsində səni tutub Abdullanın əlindən alsaydıq, indi bu gözəl oğlan da olmazdı.

İkisi də güldü.

Gündə bir neçə dəfə atamın gözündən oğurlanaraq, Qaçaq Xanmuradın yatdığı komaya gedirdim. Anamın verdiyi dava-dərman öz təsirini göstərirdi. Qaçaq Xanmurad indi əvvəlki kimi şiddətli titrədir-qızdırırmırdı, qızdırması günəşarı, özü də yüngül gəlirdi. Oba cavanları tez-tez onun başına toplaşırıdılar, söhbət... zarafat.

... Nuru dayım da onun üçün Gorus şəhərindən həkim gətirdi. Əlbəttə, Qaçaq Xanmuradın kim olduğunu həkim bilmədi, yəni, indi bilməyimin də bir əhəmiyyəti yox idi, çünki «hürriyyətlik»di. Yəni, rəsmi hökumət yox idi. (Camaat hökumətsizliyi belə adlandırıldı.)

... Mən komaya girəndə Qaçaq Xanmurad gülümsəyib dedi:

– Hə, qaçaş, gəl otur, söhbət elə görək.

Mən Bayram babamla, Fatma nənəmlə olduğu kimi, onun da yanında özümü çox sərbəst hiss edirdim, elə bil ki, biz lap çoxdan dost imişik.

Qaçaq Xanmurad arxası üstə, əllərini başının altında çarpazlayaraq uzanmışdı. Mən ondan soruşdum:

– Sən nə üçün qaçaq olmuşdun?

O komanın qapısından görünən və zirvəsində həmişə qar olan Qızılboğaz dağına baxaraq sakit halda dedi:

– Adam öldürmüşdüm.

Mən təəccüblə soruşdum:

– Kim idi o adam?

O gözlerini Qızılboğazdan çəkməyərək dedi:

– Bir səfeh naçalnik idi.

– Niyə öldürdün onu?

O, qaşqabaqlı dedi:

– Murdar adam idi.

– Yəni, neyləmişdi, axı?

O, dərinədən nəfəs alıb dedi:

– Mənim atam kasıb bir kişi idi, qaçaq, gözümüzün ağı-qarası bir atımız var idi, ancaq yaxşı at idi, bütün mahalda adla deyilirdi. Bilirsən, biz nəsillicə at həvəslisi olmuşuq, dedə-babadan həmişə yaxşı at saxlamışıq. Mən atamın tək oğlu idim, amma kişi o atı məndən az istəmirdi. Bizdə məsəl var, deyirlər: «Arvadı əriylə, kişini atıyla sayarlar». Həmin dediyim naçalnik bir gün kəndə gələndə gözü düşdü ata. Nə qədər atamı dilə tutdu ki, atı sat mənə, atam razı olmadı. Dedi: «O atsız mən nəyə lazımam?» Bir gün atamla mən qonşu kənddə muzuqna zəmi biçdiyimiz zaman naçalnikin yasavulları gəlirlər, anam da nə qədər haray-həşir salır, olmur – atı çəkib aparırlar. Biz axşam biçininə yorğun-argın evə qayıdıb əhvalatı biləndə, elə bil ki, atamı qəfil güllə ilə vurdular, kişinin danışmağa nitqi olmadı. Kişi elə sarsıldı ki, səhər biçinə də gedə bilmədi. Amma mən biçin adı ilə getdim şəhərə, atın yerini öyrənib gecenin bir ələmi qara oğurluqla yeridim tövləyə, kilidi sındırıb atı apardım.

Qaçaq Xanmurad bura çatanda dərinədən nəfəs alıb, bir az susdu, sonra:

– Eh, qaçaq, – dedi, – sən uşaqsan, başa düşməzsən, dünyada çox nainsaf köpəkoğlular var.

Mən yenə də səbr eləməyib soruşdum:

– Bəs, sonra nə oldu?

– Atam dedi ki, Xanmurad, bala, naçalnik əl çəkməyəcək, qorxuram, üstəlik, səni də tutub göndərə Sibire.

Mən dedim:

– Tapsa, tutub göndərsin!

Atam dedi:

– Neyləmək fikrindəsən?

Kirs meşəsinin lap dərin yerində olan Alyanlı obalarında bizim dedə-baba qonağımız var idi. Dedim:

– Atı aparacağam Alyanlıya, hələlik qoyarıq qalar orada, görək sonra nə olur.

Atam dedi:

– Hamısı birdi, yenə naçalnik bizdən yapışacaq.

Mən dedim:

– Deyərsən bizim xəbərimiz yoxdur.

Kişi qalmışdı nələc, nə atdan keçə bilirdi, nə də mənim cəncələ düşməyimə razı olurdu.

Mən dedim:

– Əşi, ölsəm də, atı o it oğluna verməyəcəyəm.

Mən Qaçaq Xanmuraddan soruşdum:

– İndi mindiyin at həmin atı?

Qaçaq Xanmurad yenə də dərinədən nəfəs alıb dedi:

– Həmin atı, onda lap cavan ürgə idi.

Mən yenə soruşdum:

– Sonra nə oldu?

– Sonra da belə oldu ki, anam heybəmə çörəkdən-zaddan qoydu, atama dedim ki, mən soruşanda deyərsən gedib Bakıya, fəhləliyə. O vaxt bizim kəndlərdən Bakıya çox adam gedirdi fəhləliyə. Qerez, qaçaq, elə gecə iken kənddən çıxıb, çöl yolu ilə gedib gün günorta yerinə qalxanda girdim Kirs meşələrinə...

Mən yenə də səbr eləməyib soruşdum:

– Sənin onda neçə yaşın olardı?

– On səkkiz, on doqquz...

– Tüfəngin vardı?

– Yox.

– Bəs aydan, canavardan qorxmurdun? Deyirlər, Kirs meşələrinə də yaman ayı olur.

Qaçaq Xanmurad təbəssümlə dedi:

– Yox, qaçaq, onlardan qorxmaq heç ağılıma da gəlmirdi, çünki çarın naçalnikləri onlardan da quduz idi.

– Demək, gedib qaldın Alyanlıda?

– Yox, çox qala bilmədim. Əmim oğlu xəbər gətirdi ki, məndən sonra naçalnik kəndə gəlib günün günorta çağı camaatın gözü qabağında atamı meydanda yıxdırıb döydürüb, özünün də dilindən kağız alıb ki, gerek oğlunu üç günəçən gətirdəsən. Bunu eşidəndə ağılim başımdan çıxdı. Dost-düşmənin gözü qabağında atamı o cür bihürmət eləmişdilər. Alyanlıdakı qonağımızın elə mən yaşda dəliqanlı bir oğlu vardı, indi də durur. Ona dedim: «Ə, Məhər, mənə bir tapança tap, meşə yeridi, ora-bura gedirik...» Əsl fikrimi demədim. Məhər də Şuşa qalasına satmağa erkək aparanda mənə bir naqan alıb gətirdi, mən də

qaşqa dayı minib düz getdim Qarabulağa, atı qapıda bağlayıb qalxdım naçalnikin idarəsinə. Qapıda duran yasavul istədi mənə buraxmasın, dedim «məni naçalnik özü çağırıb». Girdim içəri, naçalnikin başına üç güllə çaxıb, pəncərədən tullandım, ha ələyib yasavullar əl tərpedince qaşqa day mənə aradan çıxartdı. Beləliklə də oldum qaçaq.

Bu söhbət zamanı Səkinə nənə komaya girib:

– Qadan alım, Xanmurad, necəsən? – dedi.

– İndi babatam, nənə, – dedi. – Yaqut bacının dərmanları, deyə-sən, harayıma çatır.

Səkinə nənə dedi:

– Allaha şükür. Mən də Bayramdan yaman nayranam. Sifariş göndərib ki, bu günlərdə gələsidi... Yollar da ki, qarmaqarışq....

Qaçaq Xanmurad dedi:

– Əşi, Bayram dayını aləm tanıyır, nədən narahat olursan?..

Səkinə nənə dedi:

– Orası heylədi, amma düşmən də düşməndi.

Sonra Qaçaq Xanmurad gülümsəyərək mənə işarə ilə dedi:

– Nəvən (əslində mən Səkinə nənənin nəticəsi idim) qaçaqlarla, atıb-tutmaqla yaman maraqlanı.

Səkinə nənə bərkədən güldü:

– Amma heç öz dədəsindən soruşmur ki, güllə ata bilir?

Nənəmin atam haqqında belə zarafatı xətrimə dəydi, çünki mənim atamın da Qaçaq Xanmurad kimi, bu oba cavanları kimi atıb-vuran olmaması sarıdan həmişə xəcalət çəkirdim, istəyirdim ki, mənim atam da, lazım olanda, Bayram babam kimi, Nuru dayım kimi, üç patrondaş bağlayıb, beşaçılan götürsün, qaçaqlarla vuruşsun, nişana atсын.

Qaçaq Xanmurad mənim pərtliyimi hiss ələyib, zarafatyana dedi:

– Güllə atmaq atasının nəyinə lazımdır, tacir adamdı!

Ancaq qaçağın sözü mənə daha bərk toxundu. Mən götürdüm ki, oba cavanları tacirlər, alverçilər haqqında eyzən rişxəndlə danışsınlar, onları «tərəzi dibində oturan», «yumurtadan yun qırخان», «kölğesindən qorخان», daha bilmirəm nə adlandırdılar. Ona görə də mən «tərəzi dibində oturan» alverçilərə nifrət edirdim. Məlum idi ki, mənim atamın böyük mağazası var və o, «tərəzi dibində oturan» baqqallardan, əllaflardan deyil, amma kimə deyirsən?.. Hiss ələyirdim ki, bu oba cavanları mənim atama da Qarabulaqdakı baqqal Məşədi Əlibala kimi baxırlar.

Səkinə nənə dedi:

– Yox, Xanmurad dayısı, mənim bu qəşəng nəticəm Bayram babasına, Nuru dayısına oxşayacaq. At minən, güllə atan olacaq, sünnülərə çəkməyəcək.

Bilirdim ki, nənəm «sünnülər» dedikdə, mənim ata tərəfimi nəzərdə tutur, ona görə də üsyanla dedim:

– Bəyəm sünnülər tufəng ata bilmirlər? Odur ey, Əfəndi babam bizə gələndə özlə ilə tufəng də götürmüşdü.

Səkinə nənə bərkədən güldü, Qaçaq Xanmurad da gülüb dedi:

– Səkinə nənə zarafat ələyir, sünnülərin içində də o qədər igid oğlanlar var ki.

Səkinə nənə dedi:

– Amma, dayısı, sünnülərin bir pis işləri var ki, keçi kimi irtmək-lidirlər, ona görə də, höcət olurlar.

Mən lap ağlamaq dərəcəsinə gələrkən həyəcanla dedim:

– Yalandı, sünnülərin irtməyi-zadı yoxdur!

– Özünə baxma, axı, sən anan şüad, qadan alım, ona görə, sən irtməyin yoxdu.

Mən yenə də üsyanla nə işə demək istəyirdim, elə bu zaman bəyirdə səs-küy qalxdı, arvadlardan kiməsə həyəcanla qışqırdı:

– Selbasar atlıları qoyunları aparırlar!

Səkinə nənə yaşına uyuşmayan bir cəldliklə qalxıb bayıra çıxdı. Mən də onun ardınca qaçıb gördüm ki, Eşşək bulağından o yana Altın-taxta deyilən düzənlikdə dörd-beş atlı-tufəngli adam çobanları şallaqla döyüb qovaraq, sürüdən bir dəstə qoyunu atdöşü ələyib aparırlar.

Dayım burda yox idi – cavanları başına yığıb Qaradolaqlar obasına toya getmişdi, yoxsa, selbasarlıların qabağında durardı.

Səkinə nənə kişi kimi gurultulu səsle onlara tərəf qışqırdı:

– Ehey, ey selbasarlılar, cahıllar obada yoxdur deyin kişiləşmisiz? O qoyunların birinin əvəzinə onunu verəcəksiniz!

Qaçaq Xanmurad gilənar rəngli çuxasını çiyinə ataraq bayıra çıxıb, diqqətlə atlılara baxdı, sonra çuxasını cəld əyninə geyərək təkrar komaya girib, bir əlində tufəng, o biri əli ilə patrondaşı çiyinə aşıra-aşıra bayıra çıxıb Yastıqayaya tərəf yüyürdü və ağağının birini daşa di-rəyərək atlılara sarı bir güllə atdı.

Yarım güllə mənzilində olan atlılar çevrilib güllə atılan tərəfə baxdıqda, Qaçaq Xanmurad qışqırdı:

– Ə, binamus iş tutmayın! Çıxın qoyundan!

O zaman atlılardan ikisi Qaçaq Xanmurada tərəf iki güllə atdı.

Anam bayıra yüyürüb mənə qışqırdı:

– Gir selava! Güllə dəyər.

Mən yurdun böyründən keçən selava girərək xəlvətə oradan başımı çıxarıb tamaşa ələməyə başladım, oba uşaqları da yüyürüb doldu-lar selava.

Atlılar qoyunu qovurdular. Qaçaq Xanmurad nişan alıb atdı. Bu dəfə atlılardan üçü qanrılıb Qaçaq Xanmurada tərəf atəş açdı.

Qaçaq Xanmurad onlara qışqırdı:

– Ə, mən qan tökmək istəmirəm, rədd olun, gedin!

Ancaq atlılar onu veclərinə almadılar, Qaçaq Xanmurad yenə də nişan alıb atdı. Atlılardan biri aşdı, ancaq həmin dəqiqə də durdu. Sonra da məlum oldu ki, güllə onun qoltuğundan dəyib, yenə atın belinə qalxdı. Qaçaq Xanmurad yenə də atdı, bu dəfə onlardan bir atlı da yıxıldı, adam dərhal qalxdı, amma at tərponmədi. Qaçaq Xanmurad yenə də onlara qışqırdı:

– Ə, zalım uşağı, özünü qoyundan ötrü qırğına verməyin, Qaçaq Xanmuradın gülləsi yayınan döyül, çıxın qoyundan! Sizə dedim ki, qan tökmək istəmirəm.

Atlılardan biri yerində aram tutmayan atın başını geri döndərüb bərkdən səsləndi:

– Qaçaq Xanmurad, qurban olsun sənə o qoyunlar! Güllə atma, özün bilirsen ki, selbasarlı Hüseynin də gülləsi havayı gedən döyül. Bilsəydik sən obadasan, gəlməzdik.

Atı vurulan adam mindi yoldaşlarından birinin tərkinə və atlılar qoyun sürüsündən çıxıb dolaylanaraq dağın dalında görünməz oldular. Qaçaq Xanmurad komaya girib yenə də arxası üstə uzanaraq əllərini başının altında çarpzaladı, mən dedim:

– O atlılar səndən qorxub getdilər?

Qaçaq Xanmurad dedi:

– Yox, qaçaş, o Hüseyn deyilən qorxan canavar döyül, ancaq görədülər ki, girəvə məndədi, mən səngərdəyəm, onları açıqda bir-bir dən-ləyə bilərəm.

Qaçaq Xanmurad bir az susub, sonra asta səsle, lap öz-özü ilə danışıq kimi, əlavə etdi:

– Ola bilsin ki, Hüseyn qəsdən davaya girmək istəmədi.

Səkinə nənə bayırda obanı başına götürüb selbasarlıların qarasına deyirdi:

– Nəmərđ köpəkuşağı. Biliblər ki, kişilər obada yoxdu, əllərinə girəvə düşüb!

... Axşamçağı oba kişiləri toydan qayıdanda, Səkinə nənə onlara əhvalatı danışdı dedi:

– Qeyretiniz varsa, gerek bu acığı yerdə qoymuyasınız! Günün günorta çağı selbasarlılar Kərbəlayı İbixanın obasına basqın edəsənlər?! Eyvaz əmi taxta qutusundan papiros bükə-bükə dedi:

– Darıxma, ay ana...

Səkinə nənə dedi:

– Gerek Qaçaq Xanmurad o binamusların birini də sağ buraxmaydı.

Sarısaqqal Mustafaoğlu dedi:

– Elə onların o cür əliboş qovulmaları onlar üçün ölümdü. Qaçaq Xanmurad istəməyib qoyundan ötrü it uşağının qanını töksün.

Bu zaman həmin yastı qayanın üstündə Nuru dayım başına yığılan cavanlara həvəslə nə isə deyirdi. Mən onlara yaxınlaşanda sözünü kəsib mənə acıqlandı:

– İtil, get o yana!

Əhmədali da gülüb dedi:

– Qaçaqın xətrinə dəymə.

Sonra mənə yanına çağırdı:

– Gəl bura, qaçaş.

Getmədim. Adamların yanında dayımın mənə elə deməyindən bərk inciyərək qayalığın obadan görünməyən tərəfinə qaçdım. Mən həmişə inciyyəndə tək qalmaq istəyirdim. Bu vaxt dağdan enən duman ətrafı elə bürüdü ki, heç nə görünmədi. Mənə elə gəlirdi ki, bütün dünyada öz pərtiliyimlə yalqızam, elə bil ki, bir an qabaq gördüyüm dayım da, onun başına yığılan oba adamları da, Qaçaq Xanmurad da, Əhmədali da ayrı dünyadadırlar. Ancaq heç mən özüm də bilmirdim ki, nə istəyirəm? Nə üçün özümü, hətta, deyib-gülən, şən adamların da yanında yalnız hiss ələyirəm? Elə bil ki, üzlərinə baxdığım, söhbətlərinə qulaq asdığım adamlar mənə görmürdülər. Hətta, bəzən mənə elə gəlirdi ki, anam özü də məndən xəbərsizdir, əlbəttə, mən bu xəbərsizliyin nədən ibarət olduğuna aydın cavab verə bilməzdim, mən ancaq bunu hiss edirdim və bu hiss mənim daxilimdə həmişə mənimlə olan bir kədəri idi.

Bələ böhranlı anlarımda atamın Qaçaq Xanmurad kimi, Nuru dayım kimi, Əhmədali kimi tufəng-tapança gəzdirməməsi də, onun «tərəzi dibində oturan tacir» olması da, bu obada hamının Fatma nənəyə qarşı bigənəliyi də qərribə bir ağırlıq kimi, qüssəli bir şey kimi mənim üreyimə çökürdü. Qaracanın şikəst barmaqları, həddindən artıq uzun, əyri burnu, mismarla açılmış xırda dişiklərə bənzəyən gözləri, yoxsulluqları, heç kəsin onunla maraqlanmaması onun mənə soyuq bir şübhə ilə qıyqacı baxması mənim kədərimi artırır. Son vaxtlar, yəni, mənim dünyada bir şey başa düşməyə başladığım zamandan bəri atamla anamın tez-tez dalaşib küsülü qalmaları mənim kədərimi artırır! (Özü də bu dalaşmalar, küsülülüklər həmişə boş şeylər üstündə olurdu.) Mən gülləri, çiçəkləri çox xoşlayırdım, amma sarı güllər, sarı çiçəklər mənə soyuq, qüssəli hisslər tələqin edib, həmişə mənimlə olan kədərimi artırır! Ona görə də, mən Qarabulaqda, bağçamızda atamın

əkmiş olduğu, sarı qızılgülərdən nəinki dərməzdim, heç yaxınlarına da getməzdim.

Qaraca məni kənara çəkib pıçılı ilə dedi:

– Bu gecə Nuru əmigel Selbasar obasına basqın ələyəcəklər.

Mən soruşdum:

– Nə bildin?

– Daşlıqda danışırdılar, mən də aşağıda sapand atırdım. Amma sən heç kimə demə ha.

Mən də heç kəsə deməyərək səbrsizliklə gecənin düşməsinə gözləyirdim. Bilmək istəyirdim ki, dayımgil basqına necə gedəcəklər?

Günortaya yaxın Qaçaq Xanmuradın qaçaq yoldaşları gəldilər.

Onlardan biri Qaçaq Xanmuradın üzünü isti su ilə isladib, qatlama ülgüclə qırxdı. Qaçaq Xanmurad üz-gözünü yuyub başını daradı. Uzunboğaz çəkmələrini, gümüşü atlas arxalığını geyib patrondaşlarını bağladı, ağac qoburlu onatılanı böyründən asdı, gilənar rəngli çuxasını geyib gümüşü papağını qoydu. Bənizi əvvəlki kimi solğun idi. O hamı ilə görüşdü, mənimlə də əl tutuşaraq gülümşəyib zarafatla dedi:

– Yəqin sən də qız götürüb qaçanda Xanmurad dayın dəstəsi ilə çıxacaq qabağına.

Anam, həтта, atam da gülümsədi. Bu, Pirağbulaq dərəsindəki əhvalata işarə idi.

Sonra qaçaqlar atlanıb getdilər. Elə bil, ürəyimdə boşluq açıldı. Onlar obadan çıxıb Qızılboğaz dağına dikləndilər, sonra yana burulub uçurumlu dağın döşündən keçən dar çığıra düşərək təklenib sıralandırlar və getdikcə uzaqlaşaraq dağı dolanıb bir-bir gözənd itdilər, elə bil ki, onlar dərin, mavi fəzaya dalbadal düşüb yox oldular.

Mən ürəyimdə qüvvətli bir ağrı hiss edərək Möhnət qocanın «Ovçu Pirimlə qızıl quş» haqqındakı nağilını xatırladım.

Bütün quşların dilini bilən ovçu Pirim, Camal qalasının uçurumlu qayalarının arasında yaralı bir qızılquş görüb soruşdu:

– Nə olub sana?

Qızılquş «ah» çəkib:

– Məni bir namərd ovçu vurdu, – dedi.

Ovçu Pirim qızılquşu öz komasına gətirdi, cürbəcür otlardan dərmən qayırib yarasını sağaldıb özünə ov quşu elədi. Qızılquş ovçu Pirimə sədaqətlə qulluq ələyirdi, onun ürəküdə havaya qaldırdığı kəklikləri, qırqovulları ıldırım kimi şığıyib caynağına alaraq getirirdi, ovçu Pirim də ona doyunca təzə ət yedirdirdi, amma görürdü ki, heç qızılquşun kefi açılmır...

Ovçu Pirim bir gün ondan soruşdu:

– İndi nəyin dərini çəkirsən?

Qızılquş yenə də «ah» çəkib dedi:

– Qəlbi dağlar, dibindən qıçılı ilə çaylar axan dərin dərələr yadıma düşür...

Ovçu Pirim təəccüblə soruşdu:

– Məgər, hər dəfə biz ova gedəndə sən yenə də o dağları, dərələri görmürsən?

Qızılquş dedi:

– Görürəm... ancaq...

Qızılquş sözünün gerisini demədi, amma ovçu Pirim hər şeyi başa düşdü. Qızılquşu əlinə götürüb dedi:

– Get, özizim, uç istədiyən yerlərə, bu gündən azadsan!

Qızılquş getmək istəmədi:

– Mən, – dedi, – sənə yaxşılığını necə əvəzsiz qoyub gedə bilərəm?!

– Mən elədiyim yaxşılığı sənə halal edirəm, uç istədiyən yerlərə!

Qızılquş qanadlarını çırparaq havaya qalxıb uzaqlarda zirvəsi ağaaran qarlı dağlara tərəf uçaraq əlvan buludlar arasında gözənd itdi...

Sonra mən qaçaqlar gedən tərəfə işarə ilə anamdan soruşdum:

– İndi onlar hara gedirlər?

Anamın əvəzinə atam cavab verdi:

– Hara gedəcəklər, soyğunçuluq etməyə, yol kəsməyə.

Mən atamın səsində gizli bir acıq hiss edərək bu dəfə onun qabağında cəsarət göstərib dedim:

– Xanmurad dayı kəsiblərə, arvadlara dəymir ha. Özü də, anama, hələ üzük də bağışlayıb.

Atam mənə soyuq nəzər salıb dedi:

– Yaşımdan böyük danışma, uşaqsan, get uşaq işinə.

Anam gülümşəyib dedi:

– Doğru deyir də...

Mən onlardan aralanıb eynilə, dalbadal dayanmış dərələrə oxşayan qayaların yanına gedərək fikirləşdim: «Atam başqasına nişanlı olan anamı götürüb qaçanda Qaçaq Xanmurad həmin Pirağbulaq dərəsində onları soya da bilirdi, həтта, faytonun atlarını alıb onları şenlikdən uzaq dərədə piyada da qoya bilirdi, bəlkə lap ayrı adamın nişanlısını qaçırdığı üçün acıqlanıb atamı öldürə də bilirdi. Amma o, bunların heç birini eləməyib. Hələ üstəlik, anama qiymətli üzük də bağışlayıb. Demək, Qaçaq Xanmurad atamgile yaxşılıq ələyib. Bəs, niyə atam onun haqqında belə kinli danışır? Amma anam onu müdafiə ələyir... Obanın Əhmədali kimi, Hacı kimi qoçaq oğulları da onu çox istəyir...»

Belə düşüncələr atama qarşı mənə də gizli soyuqluğu artırırırdı. Mən onun haqlı olduğunu heç vaxt qəbul ələyə bilmirdim. Mənim

təhtəşürüm heç bir fənalığı Qaçaq Xanmurada yaxın qoymaq istəmirdi.

Bu dəfə Qaraca ilə mən qılınc kimi uçurumdan qalxan sivri qaya üstündə iri bir qartal gördük. Onun boyun-boğazı, ayaqlarının bükümləri cadar-cadar olub eybəcər bir hala düşmüşdü, o, qayanın lap sivri ucunda qanadlarını sallayaraq oturub aşağıdakı dərələri dəhşətli bir ağozlqlə nəzərdən keçirirdi. Gözləri sanki od tutub yanırıdı, hiss olunurdu ki, acdır, elə bil ki, bədəninin ora-burasından tükünü də yolmuşdular. Onun bu çirkin görünüşü məndə xoşagəlməz hiss doğurdu. Mən Qaracadan soruşdum:

– Bu necə qartaldı?

Qaraca quşa əhəmiyyətsiz bir nəzər salıb dedi:

– Necə olacaq, qaraquşdu dayna.

(Bizim tərəflərdə qartal qaraquş deyirlər.) Mən gərgin əhvali-ruhiyyə ilə soruşdum:

– Axı, o niyə belə pis olub?

Qaraca dedi:

– Ay tanrısız, üçtoqqa Vəli kişi kimi qocalıb dayna.

Mən çox məyus oldum. Qartalı həmişə gümrah, məğrur, gözəl, cavan təsəvvür edirdim. Mən qartalın, qızılquşun timsalında cəsurluqla gözəlliyi bir-birindən ayrılmaz bilirdim. İgid qartalın da bu cür ac, eybəcər hala düşə biləcəyi heç ağılıma da gəlməzdi...

Gecə Nuru dayımğilin başına necə getdiklərini görə bilmədim. Səhəri gün obada bir canlanma var idi. Əhmədali, Hacı komalarının qabağında oturub tüfənglərini silib təmizləyirdilər. Gəlinlər bir-biriləri ilə pıçıldayıb gülüşürdülər. Yalnız Fatma nənəm alaçıqın dalında oturub gözlərini bir nöqtəyə zilləyərək öz-özünə həyəcanla danışırdı. Həmişə olduğu kimi, indi də mən nənəmin nə barədə deyinnməyi ilə maraqlanıb, guya, oynayırmışam kimi, əlimdəki çomağı çobansayağı tovlaya-tovlaya onun arxasında dayanaraq qulaq asırdım. Nənəm Nuru dayımın qarasına deyirdi:

– Ay sağ olmuş, obanın cahıl-cuhulunu başına yıxıb, gecə gedib xalqın obasını gülləyə basırınsız? Heyvanımı yedəkləyib gətirirsiniz... Demirsən, iraq olsun, iraq olsun, güllə dəyər sana. Selbasarlılar da quduz tayfadır, gecənin birində qəfil gəlib bizi qırarlar?! Axı, sən cavan uşaqsan, elm oxumusan, rusun dilini bilirsen, niyə o güllə dəymiş Eyvazın fitnəsinə uyursan? Eyvaz, atanın qazandığını kamına çəkib, doymur, indi istəyirsən səni də biləyinə dolasan, niyə başa düşürsən axı?! Gedib xalqın qoyun-quzusunu, atlarını getirib verirsən Eyvaza?!

Nuru dayım isə yastı qayanın üstündə ətrafına toplaşan oba cavanlarına, nə isə, hərəretlə deyirdi... Eyvaz əmi papiros çəke-çəke yaşlı

kişilərlə danışırdı, Səkinə nənə də bu gün həmişəkəndən kefi kök və gümrah görünürdü.

... Qaraca mənə dedi:

– Bu gecə obada atışma olacaq.

– Nə atışma? – deyə mən soruşdum.

Qaraca mənə çəpəki baxaraq məzəmmətlə dedi:

– Ay tanrısız, xalq malından el çəkəcək? Bizimkilər keçən gecə selbasarlıların bir heylə heyvanını gətiriblər...

Mən soruşdum:

– Haradadı o heyvanlar?

– Mən nə bilim?.. Yəqin gecə ikən pay-püş ələyiblər.

... Lakin üç gün heç bir hadisə baş vermədi. Qaracaya dedim:

– Bəs, niyə atışma olmadı?

– Eyvaz əmim hər gün oba cahıllarına tapşır ki, sərvaxt olun, onlar bizi ala qoyurlar ki, arxayın salıb, qəfil hücum ələsinlər.

Amma Eyvaz əmi özünü ələ tuturdu ki, elə bil, bu işlərin heç birindən xəbəri yox idi. Həmişəki kimi, üstündə ceyran şəklində olan qutudan papiros bükə-bükə, alaçıqın qabağında oturub ağsaqqallarla tamam ayrı şeylər haqqında – arandan gələn xəbərlər haqqında, yollarda, o biri obalarda olan soyğunlar, basqınlar haqqında söhbət edib deyirdi:

– Dünyada düzlükdən yaxşı şey yoxdu.

Fatma nənəm havayı yerə mənə «əllamə» demirdi, mən Eyvaz əmidən soruşdum:

– Bəs, siz nə üçün selbasarlıların heyvanlarını gətirmisiniz?

Eyvaz əmi gülümsəyib dedi:

– Ona görə ki, onlar da firsət tapanda bizimkini aparırlar, o günü gördün ki...

Mən təslim olmayıb dedim:

– Oğurluq da əvəzə əvəzdi?

Eyvaz əmi eyni təbəssümlə yanındakı kişilərə dedi:

– Görürsünüz... Əyyam uşağıdı de...

Sonra mənə cavab verib dedi:

– Peyğəmbər əvəzə əvəz deyib!

Mən yenə də əllaməlik ələyib dedim:

– Peyğəmbər bəlkə yaxşılıq barədə əvəzə əvəz deyib?

Eyvaz əmi bu dəfə ciddi ifadə ilə:

– Yox, qaqaş, sən uşaqsan, bilmirsən ki, eger, biz bu üzümüzə silələ vurulanda o biri üzümüzü çevirsek, torpağımızı at torbasında daşıyarlar. Buynuzlu qoçun qabağına gərək buynuzlu qoç çıxarsan!

Mən nə qədər əllamə də olsam, burda fikrim dolaşdı, nəyin düz

olub-olmadığını təyin eləyə bilmədim. Uzaqda, dağın döşündə Qaracanı görüb onun yanına qaçdım. O, quşəppəyi yığıb yeyirdi, dedim:

– Gəl «gizlənqaç» oynayaq.

O, mənə cavab vermədi, mən təkrar etdikdə, əlində dəstə ilə tutduğu yemliyin torpağını çıxparaq acıqla dedi:

– Ay tanrısız, oynamıram dayna!

Qaraca mənə yemlik vermədi, çünki keçən dəfə atam bizim çöldən quzuluğa yığıb yediyimizi görərək, Qaracaya bərk acıqlanıb demişdi: «Uşağı öyrətmə belə zir-zibil yığıb yeməyə.»

Hər gecə Nuru dayım cavanlardan obanın uçqarlarına tüləngli qarovulçular qoyurdu. Mən onu da hiss edirdim ki, atam Nuru dayımın bu işlərindən bərk dilxor olub, bizim yaylağa gəlməyimizə peşmandır, anamın isə, vecinə deyildi, hətta, mənə elə gəlirdi ki, anam bu basqınlardan, atışmalardan zövq alır. Dayımın selbasarlılara etdikləri gecə basqını haqqındakı söhbətinə həvəslə qulaq asırdı. Onu da deyim ki, bir əhvalatı şirin nağıl eləməkdə heç kəs Nuru dayıma çatmazdı.

Eyvaz əminin sözü düz çıxdı, qaranlıq, çiskin gecədə selbasarlılar bizim obanı basdılar gülləyə, ancaq bizimkilər əvvəlcədən hazır dayandıqları üçün selbasarlılar heç nə apara bilmədilər, heç kəsə də güllə dəymədi.

Bu atışma zamanı atamın da o adamların arasında olmamağı, qaranlıq alaçıqda bizim yanımızda oturmağı mənə səhəri gün utandırdı. Əhmədali, Hacı, Nuru dayım gecəki əhvalatdan həvəslə danışdıqları zaman mən ürəyimdə xəcalət çəkirdim. Halbuki belə basqınlardan heç də yaxşı iş olmadığını mən ürəyimdə dərinliklərimdə hiss edirdim... Selbasarlıların yenə də əliboş qayıtmağı oba adamlarına ləzzət verirdi. Səkinə nənə qürurla, bərkdən deyirdi:

– Köpəkuşağı... Kişilər olmayanda gəlib qoyunu dəstələyirdilər, elə bilirdilər bir də eləyə bilərlər!

Kürdöbalıların həyatında baş verən bu hadisələr atamla anamın münasibətinə, dediyim kimi, pis təsir eləyirdi, onlar demək olar ki, birbiriləri ilə heç danışmırdılar. Mən də bunun səbəbini heç başa düşə bilmirdim.

BAYRAM BABAMIN OBAYA GƏLMƏSİ VƏ QIZYETƏRİN ƏHVALATI

Səhəri gün heç gözənilmədən Bayram babam Qızılbaşoğlu Alı ilə gəldi. Babam qaçarağı və nəcib cinsdən olmağı ilə məşhur kəhər atını minmişdi. Belində onatılan tapança, ayaqlarında zərif xromdan tikilmiş

uzunboğaz çəkmə var idi. Babam həmişə yaxşı geyinirdi, uzun təpəsi gən papağı ən bahalı dəridən olardı.

O, atdan düşən kimi birinci mənim üzüməndən öpdü və onun çağlaşmış, qumral bıqlarından gələn papirosu iyi mənə sevincli bir hiss oyatdı. Babam bacım Mahtabı qucağına götürüb üzündən öpdü. Atamın, anamın kefini soruşdu. Ancaq nə Fatma nənəmlə salamlaşdı, nə də dayımla... Babamın gəlişi az qala bütün obada bayram şənliyi əmələ gətirdi, kişilər onun başına topladılar.

Səkinə nənə:

– Qabağında ölüm, ay Bayram, – dedi, nə yaxşı gəldin.

Obadakı bütün ahıl arvadlar da, kişilər kimi, gəlib Bayram babamla görüşdülər.

Eyvaz əmi dərhal sürəndən bir erkək gətirdib kəsdirdi. Sacı tərsinə qoyub, tərəkmə camaatının ləzzətli xörəyi olan sacığı bişirdilər. Obanın ağsaqqalları da, Bayram babamla bir məclisdə əyləşib yedilər, çay içdilər, arandakı hadisələr barədə sorğu-suallar verdilər. Sonra selbasarlıların obanın qoyununu çəkib aparmaq istədiklərindən söhbət düşdü. Səkinə nənə selbasarlıları qəzəblə söyüb deyirdi:

– Binamus köpəkuşağı, arvad-uşaq üstünə gəlmişdilər, qadasın aldığı Qaçaq Xanmurad azarlı-azarlı təkbaşına onları it sürüsü kimi qovub qoyundan çıxartdı, ölsəydilər, ondan yaxşı idi. Demirdilər ki, axı, bu, Kərbəlayı İbixan tayfasının, Bayramın, Eyvazın obasıdır! Heylə köpəkuşağının görə nəfəsini kəsəsen!

Bayram babam dedi:

– Ay ana, axı, Kərbəlayı İbixan tayfası da dinc oturur.

Səkinə nənə kinli-kinli dedi:

– Kərbəlayı İbixan tayfası heylə namərdlik eləyib arvad-uşaq üstünə getməz, kişisiz obaya girməz!

Mən hiss elədim ki, məclisdəki kişilər Səkinə nənənin sözlərini ürəklərində təsdiq edirlər.

Birdən Əhmədali dedi:

– Əşi! Dayı sənin hüzurunda boynumuz tükür, tükəndən də nazikdi. Lap başımıza güllə vursan da, ixtiyarın var, amma, axı, selbasarlılar, bizi nə yerinə qoyurlar ki, günün günorta çağında gəlib arvad-uşağın gözü qabağında obanın qoyun-quzusunu yığırlar?! Bəyəm bizim başımızdakı papaq döyül? Sabah elatın qabağına nə üzle çıxarıq?!

Babam bu dəfə bir qədər yumşaq tərdə dedi:

– Yaxşı, selbasarlılar bir axmaqlıq elədilər, Qaçaq Xanmurad da heyvanı saldırdı, tay nə istəyirsiniz?

Əhmədali qaşqaşaqla cavab verdi:

– Qaçaq Xanmurad Əhmədalılardandı, dayı, Kürdöbadan döyül.

Bayram babam onun nə demək istədiyini başa düşərək əsəbiləşdi:
– Əl çəkin bu işlərdən! Arazın o tayındakılara İran şahı divan tutur, bu tayında da siz çarın əlindən dənən qurtarmısınız! Didməyin bir-birinizi! Yolda mənə dedilər ki, siz də selbasarlılara basqın eləmisiniz, nə vaxtacan davam eləyəcək bu avam işlər?!

Heç kəs dinmədi. Bayram babam Mustafaoğluna dedi:

– Bunlar selbasarlılardan nə qədər heyvan getiriblərsə, hamısını qatarsan bir çobanın qabağına, aparıb verərsən özlərinə!

Mustafaoğlu toxtaq səslə dedi:

– İxtiyar sahibisən, apar deyirsən, aparıb verərik.

Səkinə nənə dedi:

– Heylə şey eləmə, Bayram, selbasarlılar nanəci adamlardı, deyəcəklər, bizdən qorxdular.

Eyvaz əmi gözü bükməkdə olduğu papirosda, əlavə etdi:

– Onlar bizim heyvanı aparsaydılar, qaytarmazdılar.

Bayram babam dedi:

– Siz qaytarın, qoyun onlara da dərs olsun. O vaxt bizimkilər onlardan adam vürməsaydı, bu ədəvət də ortaya düşməzdi.

Səkinə nənə dedi:

– Adamları dinc oturaydı, vürulməyirdi, bilmirdi ki, Kürdobaya sataşanın anasını ağlar qoyarlar?!

Adamlar dağılışandan sonra Bayram babam Fatma nənəmi alaçığa çağıraraq acıqlı-acıqlı tapşırırdı:

– Oğluna deyərsən, bir də mənim gözüme görünməsin! Cəhənnəm olsun, lap günü sabah getsin arana!

Bir xeyli sükutdan sonra Fatma nənəm təəccüblü bir cəsarətlə dedi:

– Getmək lazımdı, niyə qardaşım Eyvaza demirsən?! Nuru uşağıdı, niyə yoldan çıxarıb obanın cahılları ilə basqına göndərdirdi?! Niyə fikirləşməirdi ki, Bayramın gözünün ağı-qarası birçə oğlu var, gedər, – uzaq olsun, uzaq olsun, – güllə-zad deyər?! Yoxsa, canından idi?

Babam acıqlandı:

– Sən atanın goru, sarsaq-sarsaq danışma, sənə dedim ki, tapşır çıxıb getsin arana.

Mən Bayram babamı nə qədər çox istəsəm də, onun Fatma nənəmlə belə rəftarı ürəyimə toxundu, onsuz da, obada heç kim Fatma nənəmi istəmirdi. Hətta, mənə elə gəlirdi ki, heç anam da onu istəmirdi.

... Nuru dayım ayaqlarında son dəbdə tikilmiş uzunboğaz, belində patronla dolu iki kəmə, əlində beşacılan, başında qabardin gümüşü papaq, şəndə halda alaçıqdan çıxıb öz atına yaxınlaşaraq, cilovu geri qaytarıb, qəsdən ayağını üzəngiyə qoymadan sıçradı yehərə. Əhmədali ilə

Hacı da tufəngli, patrondaşlı atlandı, Fatma nənəm əlində su ilə dolu parç tutaraq vahimə və heyecanla dayıma baxırdı, dayım isə bir dəfə olsun ona tərəf baxmadı.

– Qoy Əhmədali ilə Hacı səni lap Qarabulağacan ötürsün.

Nuru dayım cavab verməyərək və heç kəsə xudahafizlənməyərək kefi kök halda ayaqlarını yavaşca tərpetdi, at bunu gözləyirmiş kimi, dördməmə götürüldü. Fatma nənəm dodağının altında daşa oxuya-oxuya suyu onun arından atdı. Əhmədali ilə Hacı da dayımın dalınca çapdılar. Oraya toplaşmış oba adamları öz komalarına getdilər, yalnız Fatma nənəm bütün dünyadan ayrılmış kimi, dayanaraq oğlunun arından baxırdı. Mən, nə isə, nənəmə təsəlliverici bir söz demək istədim, amma tapa bilmədim. Dayımgil dağın dalında gözəndə itdikdə Fatma nənəm heç kəsin üzünə baxmadan gedib girdi alaçığa, Bayram babam isə, saçaqlı yapıncısı çiyində, yuxarı – Qızıboğaza tərəf gəzməyə çıxmışdı. Dayımın həmişə mənimlə soyuq rəftarına və mənim də onu istəməməyimə baxmayaraq, onun indi bu cür çıxıb getməsi məni qüsbəndirirdi. Elə bil ki, Fatma nənəmin dərdi mənə də sirayət edirdi. O da mənə təsir edirdi ki, dayım bir dəfə olsun anasına tərəf baxmadı və atını eynilə cıdırlarda olduğu kimi neşə ilə çapıb getdi.

Mən alaçığa girəndə gördüm ki, Fatma nənəm oğluna dua eləyir. O ağlamırdı, ancaq mən onun ala gözlərinə baxaraq, içərisindəki yanğını hiss edirdim. O, sanki mənim gəlişimi hiss etməyərək öz-özünə deyirdi:

– Allah, sən mənim oğlumu yerin-göyün beləsindən uzaq elə! Allah, sən quldurun, biinsafın yolunu bağla!

Mən daha alaçıqda dayana bilməyərək bayıra qaçıb dəvə karvanı kimi dal-dala düzölmüş qayaların dalında ağladım. Elə bu vaxt gecədən bəri göyü qaplamış buludlar parçalandı, gün çıxaraq çiçəkli yaşıl çölləri, yosunlu qayaları, Altıntaxtada otlayan çıpaq atları, uzaqda – dağın döşünə səpələnmiş, göbələk tək görünən qoyun sürülərini sevinci işığa qərç etdi. Yosunlu daşların çalalarında axşamkı yağışdan qalmış sular güzgütek parladı. Mən gözümün yaşını penceyimin qolu ilə silərək indi dərin, mavi dəniz kimi görünən göyə baxıb fikirləşdim ki, «görsən, bu saat Allah harada əyləşib? Fatma nənəmin yalvarışlarını eşidirmi? Əgər, eşidirsə, nənəmin mətləbini hasil eləyəcəkmi?» Mən ürəyimdə Allaha qarşı kövrəlmiş bir məhəbbət hiss edərkən göyə elə məzlum-məzlum baxırdım ki, eger, Allah mənim bu baxışlarımı görseydi, yəqin ki, nənəmə rəhm eləyib onun iltimasına əməl edərdi. Birdən yaduma düşdü ki, Fatma nənəm həmişə deyir: «Allah ər-rəhman-ər-rəhimdir», yəni, rəhm eləyendir.

Mən, ürəyimdə bir toxtaqlıq hiss eləyərək, günəş istisindən qızmış

daş «dəvələrden» birinin belinə mindim. Bu vaxt Qaraca məni görürək ocaq üçün çöldən yığıdığı tezəkləri komalarının qapısına qoyub, yanıma gəldi. Mən ona dedim:

– Qaraca, min daldakı dəvəyə.

Qaraca təəccüblə soruşdu:

– Hanı dəvə?

Mən dedim:

– Bəs, bu dal-dala düzülən dəvələri görmürsən?

Mən tərəkmələr kimi «Hey! Hey!» deyə-deyə, guya, dəvələri yetgətməyə səsləyərək nəşə ilə dedim:

– Bu mənim dəvə karvanımdır, gedirik Naxçıvandan duz gətirməyə.

(Kürdobaşılar dəvələrlə gedib Naxçıvandakı böyük duz mədəninədən duz və quru ərək gətirirdilər.) Qaraca altından yuxarı mənə qıyqacı baxıb gülümsədi. O, çox nadir hallarda gülümsəyirdi.

Mən dedim:

– Yaxşı, indi ki, dəvəyə minmişsən, sarvan ol, keç qabaqdakı nərin ovsarından yapış.

Lakin Qaraca irişə-irişə altından yuxarı mənə baxıb dururdu.

– Hey! Hey! – deyərək mən «dəvələri» səsləyib, eyni zamanda, fikirləşirdim ki, Fatma nəvəm gecə-gündüz namaz qılıb dayıma dua edir, özü də elindən-obasından ayrı düşmüş yazıq bir arvaddır, yəqin ki, Allah onun yalvarışlarını eşidəcək, çünki Allah ərəhmanirəhimidir!

Əslinə baxsan, mən bu düşüncənin məzmununu hiss edirdim, yəni, o dəqiqələrdə bir adam məndən soruşsaydı ki, nə fikirləşirsən, əlbəttə ki, nə düşündüyümü belə, aydın ifadə eləyə bilməzdim.

Nəhayət, mən, «dəvələri» haylamaqdan yorularaq, düşüb Qaracanın yanına gəldim. O, məni inandırırıydı ki, neçə dəfə sapandla kəklik vurub, neçə dəfə onun cələsinə kəklik düşüb... Mən dedim:

– Gedək, sənin qurduğun cələyə baxaq. Bəlkə kəklik düşüb.

Biz dağın o tərəfindəki qayalığa getdik, cələnin içindəki çörək qırıntıları yox olmuşdu, amma cələ özü olduğu kimi dururdu, kəklik-zad yox idi.

Qaraca dedi:

– Yaman bicləşib buranın kəklikləri.

O cələni qurduğu yerdən çıxarıb dedi:

– Aparaq bu dəfə Dəvəuçanda quraq. Orada kəklik buradan çox olur.

Biz dolayı cığırla, Dəvəuçan dağına tərəf bir qəder yüyürmüşdük ki, birdən qabaqda gedən Qaraca dayandı. Mən də ona çatıb gördüm ki, Qaracanın anası Qızıyətər, çoban Mahmudla bir çökəkdə oturub da-

nışırlar... Onlar bizi görmüdürlər. Qaraca mənə bir söz demədən geri döndü, onun rəngi qaçmış, üzündə, nə isə, yazıq bir ifadə əmələ gəlmişdi.

Mən soruşdum:

– Bəs, niyə geri qayıdırsan?

O, cavab vermədi. Mən təkrar çoban Mahmudla Qaracanın anasına baxdım. Gəlin gülə-gülə çobana nə isə deyirdi. Qaracanın birdən-birə bikefləməsi məni mütləssir elədi. Bilirdim ki, bu qırmızısifət, qarabığ, cavan çoban Qaracanın atası deyil. Heç bir zaman onun Qaraca ilə danışdığını da görməmişdim. Məndən savayı Qaraca ilə heç kəs danışmırdı. Özündən böyük bacısı, qardaşı olmasına, anası, əmiləri olmasına baxmayaraq, Qaraca yalqız idi, yəni, mən belə hiss edirdim. Mən onun yalqızlığını indi daha təsirli hiss edirdim... Onun özündən dörd-beş yaş böyük qardaşı Qulu, Eyvaz əminin çobanlarından biri idi. Dan yeri sökülməmiş qoyuna gedir, bir də gecə gəlirdi. Əgər, qoyun sürüləri uzaqda otarılırdısa, Qulu bəzən heç gecə də gəlmirdi, «cürçünəsinə» bürünüb qoyunun içində yatırdı. Özündən böyük bacısı Firuzə də gecə-gündüz Eyvaz əmigidə işləyirdi, nehrə çalxalayır, itlərə yal bışırırdı, bulaqdan gündə azı dörd-beş səhəng su gətirirdi. Bulaq isə, dediyim kimi, aşağı dərədə idi. Mis səhəng də otuz-otuz beş litr su tuturdu. Amma bütün bunlar Firuzənin halına təfəvüt eləmirdi. Yanaqları lələ kimi qıpqırmızı idi. Özü də Qaraca kimi eybəcər deyildi, gözəllikdə o da, böyük qardaşı Qulu da analarına oxşamışdılar. Mən Firuzənin bir dəfə də olsun bikef olduğunu görməmişdim. Bulağa gedəndə qızgəlinlərlə zarafatlaşa-zarafatlaşa, bir-birini çimdikləyə-çimdikləyə, yaxalarındakı gümüş pullar cingildəyə-cingildəyə dağı üzuaşağı uçurlanardılar. Bulaqdan qayıdanda hansı qızın kimə gedəcəyi barədə, hansı nişanlı oğlanın daha çoxa qolması barədə şirin söhbət eləyə-eləyə gələrdilər. Amma Qaracanın üzü gülməzdi.

Biz Qaracanın anasıgilin gizlin söhbət elədiyi yerdən xeyli uzaqlaşandan sonra mən təkrar soruşdum:

– Axı, niyə geri qayıtdın?

O yenə də dinmədi. Mən elə burdaca xatırladım ki, Qaraca mənə neçə dəfə sapand toxuyub, mən onları itirmişəm, neçə dəfə Nuru dayım onun öz sapandını tutub alıb mənə verib, amma mən ona heç nə verməmişəm. Mənim penceyimin yaxasında, ulduz şəklində balaca gümüş bir sancaq vardı, onu mənə anamın rəfiqələrindən biri bağışlamışdı. Qaraca da həmişə ulduza böyük maraqla baxırdı. Mən həmin ulduzu çıxarıb Qaracanın əldə toxunan şaldan tikilmiş köhnə penceyinin yaxasına taxdım. O, təəccüblə soruşdu:

– Belə niyə eləyirsən?

Mən qürurla dedim.

– Sənə bağışlayıram.

Onun mismar deşiklərinə oxşayan gözləri işıqlandı, məndən soruşdu:

– Doğru sözüdü?

Dedim:

– Hə, bağışlayıram sənə.

O, bir qədər susdu. Sonra penceyinin cibindən bərk şaqıldayan, alabəzək sapandını çıxarıb mənə uzadaraq dedi:

– Al, mən də bunu bağışlayıram sənə.

Mən böyük adamlar kimi özümü çəkib dedim:

– Yox, istəmirəm.

Həqiqətdə isə, istəyirdim, amma əvəz-əvəz eləməyi şənime sığışdırmadım. Qaraca dedi:

– A tanrısız, götür dayna.

Mən sapandı aldım, biz obanın qəşərinə çatanda gördük ki, Bayram babam çiyində yapıncı Qızılboğazdan enib gəlir. Babam indi də gözəl idi, üzünün sağ tərəfindəki qoşa, qara xal və bozarmaqda olan qumral bıqı, qonur gözləri indi də qəşəng görünürdü. Uca qədd-qaməti indi də yaraşıqlı idi.

O, bizi görüb gülümsədi:

– Üşümürsən ki? – deyə məndən soruşdu.

– Yox, üşümürəm, – dedim.

Qaracanın əyni mənimkindən də nazik, çarğı, patavaları tamam su içində olmasına baxmayaraq, babam ondan üşüyüb-üşümədiyini soruşmadı. Ancaq onun da üzünə gülümsədi.

Mən alabəzək sapandı göstərib həvəslə dedim:

– Baba, Qaraca verdi!

– O... – deyə babam sapandı təriflədi. – Bəs, sən Qaracaya nə verdin?

– Mən də gümüş ulduz, – deyə Qaracanın köhnə penceyinin xasındakı nişana işarə etdim. – Qaraca mənim üçün kəklik də tutacaq.

Babam dedi:

– Qaraca yaxşı oğlandı.

Sonra babam Qaracadan soruşdu:

– Eyvaz əmingil sizə yavanlıq-zad verirmi?

Qaraca gözünü babamdan çəkib yerə baxaraq yavaş səsle dedi:

– Verirlər.

Mən həyəcanla dedim:

– Baba, bunlar çox kasıbdırlar, heç bişmiş-zad bişirmirlər.

Babam dərindən nəfəs alıb mehriban səsle dedi:

– Eybi yoxdur, Qaraca da, qardaşı da böyüyüb qazanc getirərlər, onda işləri də yaxşı olar.

Mən hiss elədim ki, babamın sözləri Qaracada bir canlanma əmələ gətirdi. Bayram babam pul çıxarıb Qaracaya verərək dedi:

– Anana denən, getsin Qarakilsə bazarından sizə ayın-oyun alsın.

Mən dedim:

– Baba, qoy Qaracaya təzə paltar da alsın.

Babam dedi:

– Qaracaya təzə paltar almağa da çatar.

– Yox, baba, birdən çatmaz, yenə ver.

Babam çıxarıb bir pul da verdi.

Babam yeganə adam idi ki, mən onun yanında erköynlük eləyirdim. Yəqin məsələdir ki, mən heç bir zaman atamdan Qaraca üçün, ya lap özüm üçün pul istəyə bilməzdim. Kim bilir, bəlkə istəseydim, atam mənə açıqlanmazdı, ancaq mən atamla öz aramda, elə bil ki, həmişə soyuq, lal bir divar hiss edirdim.

Babam bizdən aralanıb alaçığa gedəndən sonra mən Qaracadan soruşdum:

– Bayram babamı sən də çox istəyirsənmi?

Qaraca cavab verdi:

– Niyə istəmirəm, ay tanrısız?

Sonra Qaracanın anası iti addımlarla gəldi. Onun üzü qızarıb pörtmüşdü, gözlərində elə həyəcanlı ifadə vardı ki, elə bil, heç nəyi, heç kəsi görmürdü. Qaraca da onu görəndə üzünə baxmayıb gözlərini yerə dikdi, mən Qaracaya dedim:

– Apar, pulları ver anana də...

O, dinnməz getdi komalarına, mən də onun ardınca getdim. Qızıyetər balaca, dəyirmi əl güzgüsündə üzünü diqqətlə nəzərdən keçirirdi. Onun tər yanaqları lələkə qızarırdı. Qaraca pulları cibindən çıxararaq, altdan-yuxarı anasına qiyyəci baxıb, soyuq ifadə ilə dedi:

– Bayram əmim verdi.

Qızıyetər tez balaca güzgünü arxalığının cibinə qoyub, pulları Qaracadan aldı. Gördüm ki, Qaraca daha bir söz demir, ona görə də mən dedim:

– Qızıyetər xala, Bayram babam ayrı pul da verdi ki, Qaracaya paltar alsan.

Qızıyetər gülümsədi və onun qar kimi ağ dişləri mənim xoşuma gəldi. Qızıyetər xala dedi:

– Bayram babanın ömrü uzun olsun, ancaq qadan alım, Qaracadan qabaq ərgən bacısı var, əvvəl gerek onun əyin-başını düzəldək.

Gördüm Qaraca da anasının bu sözünün üstündən bir söz demir.

Ona görə mən də dinmədim. Mən göürdüm ki, Qaracanın anası kimi gözəl, boy-buxunlu bacısı həmişə ayaqyalın gəzir. «Gəzir» demək də düz deyildi. Firuzənin gəzməyə bir dəqiqə də vaxtı yox idi. Eyvaz əmigilin işləri qoymurdu ki, o, gözünü açsın. Amma Firuzənin həmişə kefi kök olurdu, həmişə məni görəndə gülümseyirdi. Bəzən də əyilib o üzündən-bu üzündən bərk-bərk öpürdü və onun öpməyi məni, İmaşa qoşulub qaçan Güllünün öpüşü kimi açıqlandırmırdı, onun öpməyi mənim xoşuma gəlirdi. Onun ağızından yemlik qoxusu gəlirdi. Yemlik dağların döşündə bitirdi və onu yeməyi mənə Qaraca öyrətmişdi. Mən onu da görmüşdüm ki, Firuzə Nuru dayıma necə baxır və onun qabağından necə dəfə belədən-belə gəlib keçir, dayım isə, elə bil, heç Firuzəni görmürdü. Amma bir dəfə məzəli bir iş oldu.

Nuru dayım gəzməkdən gəlib alaçıqda ayaqlarını soyunmaq istəyirdi, ancaq uzunboğaz çəkmələri şəhdən islandığı üçün ayağından çıxırmırdı, alaçıqda da məndən başqa heç kəs yox idi. Bu vaxt Firuzə içəri girib dayımın əlləşdiyini görəndə dedi:

– Qağa, qoy gəlim çəkim çəkmələrini.

Dayım da dedi:

– Gəl çək.

Firuzə çəkmənin ikinci tayını daha bərk çəkib çıxaranda özünü saxlaya bilməyib arxası üstə yıxıldı və tumanı geri çirmənəndə ağı, qəşəng qılçaları göründü. Firuzə qəhqəhə ilə gülürək dikəldikdə dayım onun biləyindən yapışıb özünə tərəf çəkərək yanağından öpdü və bir də öpmək istəyəndə:

– Oy, qağa! – deyər Firuzə qərribə bir səs çıxardı.

Bu vaxt alaçığa girən Fatma nənəm bu əhvalatı gördü. Dayım da fıstırq çala-çala zər qotazlı mütəkkəni başının altına çəkib, təzə, ağı keçənin üstündə uzanaraq yarımçıq qoyduğu rus kitabını götürüb tutdu gözünün qabağına. Mən də bayıra çıxıb gördüm ki, alaçıgım böyründə Fatma nənəm qəzəblə Firuzəyə deyir:

– Ay ləçər, görürəm sən də anan kimi qızımisan, uşağı yoldan çıxarma!

Firuzə də and içir ki:

– Bibi, vallah, mən heç nə eləmədim...

Fatma nənəmin dayıma uşaq deməyi mənə gülməli göründü və eyni zamanda, nənəmin Firuzəni bu cür danlamağı da mənə pis təsir elədi, axı, doğrudan da, Firuzə heç nə eləməmişdi. Sonra nənəmin Qızıyətərin haqqında dediyi «qızılmaq» sözü də mənə qərribə göründü. Mən bilirdim ki, nərdəvə yazdımı, ya payızdımı qızır, ya ağızından köpük daşlanır. Yad adam bu zaman onun həndəvərinə hərhlənə bilmir. Əgər, vaxtilə lap sahibi belə onu vurubsa, qızdığı zaman qarşısına çıx-

sa, nərdəvə alıb dizinin altına qoyub əzər. Birinin haqqında kim kimə deyər ki, «filankəsə dəvə kimi var...» Amma arvadın «qızılmaq» birinci dəfə eşidirdim və bu «qızılmaq» nədən ibarət olduğunu anlaya bilmirdim. Elə həmin günün səhəri Qızılboğazdan duman yeriyib bütün obanı bürümüşdü, bir addım irəlini görmək olmurdu. Qızıyətər xalə Eyvaz əmigildə nehrə çalxalayır, mən ondan soruşdum ki:

– Haradadı Qaraca?

Dedi:

– Yəqin komada olar, ölüm qabağında.

Mən onların komasına yaxınlaşanda, içəridə danışıq eşidib dayan-dım, gördüm Firuzə deyir:

– Qağa, başına dönüm, burax, gəlib görən olar, sonra bibim öldürər məni.

Nuru dayım da deyirdi:

– Dəli olma az, heç kəs sənə bir söz deyər bilməz.

Mən heç özüm də bilmirəm, nədənsə, utanaraq, qapıdan aralanmaq istəyirdim ki, qucağımda bir xəlbir təzək, dumanın içindən çıxan Qaraca ilə qarşılaşdım. O dedi:

– Təzəyi komaya atıb gəlirəm. Gedək, cələyə baxaq, belə havada olsun ki, köklük düşər.

Elə Qaraca bu sözü deyib qurtarmamışdı ki, Firuzə komadan hövlnək çıxıb yanımdan yel kimi keçərək qaçdı, sonra da dayım çıxaraq mənə açıqlandı:

– Bu dumanda obadan uzaqlaşmaq olmaz, itil alaçığa.

Sonra da Qaracaya açıqlanıb dedi:

– Demirsən, canavar-zad düşər üstünüzə? Uşağı da öyrədir aparırsan!

... Mən alaçığa girəndə atam diqqətlə məni nəzərdən keçirib soruşdu:

– Bəs ulduzun hanı?

O, sərt soruşduğu üçün mən susurdum. O, təkrar soruşdu:

– İtirmisən?

Dedim:

– Yox.

– Bəs hanı?

Dedim:

– Vermişəm Qaracaya.

– Niyə vermisən? Dəli olmuşdun?

Mən dedim:

– O mənə bezəkli sapand verib.

Atam dedi:

– Yərə soxum sənin kimi maymaq uşağı, gümüş şeyi aparıb bir qepiklik sapanda dəyişirsən?!

Anam dedi:

– Nə olsun, dəyişib dəyişib də. Üç misqal gümüşdən ötrü uşağı niyə danlayırsan?

Mən ağladım, atam qəzəblə anama dedi:

– Belə danışa-danışa sən də bunu heç nəyin otu ələyəcəksən, uşağ gerek öz şeyinin qədrini bilsin. Maymaq olmasın, onsuz da, bu acizin biridi...

Anam mənə dedi:

– Ağlama, get üzünü yu, şəhərə qayıdanda zərgər Stepana deyərəm, sənə ondan da yaxşısını qayırar.

Atam əsəbi hərəkətlə papiros yandıraraq qalxıb alaçıqdan çıxdı. Xüsusən biz Kürdoba yaylağına gələndən bəri atamla anamın münasibətində anlaşılmaz bir gərginlik hiss edirdim. Nuru dayım gedəndən sonra da anam oba cavanları ilə alaçıqın qabağında, ya da yastı qayanın üstündə söhbət edir, zarafatlaşırdı. Atam isə, heç vaxt onlara yaxınlaşmırdı. Anamla-atam gündüz bir yerdə az olurdular. Bayram babam da gündüzlər obada az görünürdü. Qızılbaşoğlu ilə gedib o biri obalara da baş çəkirdilər. Evdə olanda da kənar ellərdən beli qurşaqlı hacılar, ağsaqqallar görüşünə gəlirdilər, oturub saatlarca söhbət edirdilər. Onlar üçün qoyun kəsilirdi, çay qoyulurdu və onların bütün məclislərində Səkinə nənə də iştirak edirdi, bu da Fatma nənəmə acıq gədir, amma bu barədə bir söz demirdi. Yeganə adam idim ki, Fatma nənəm dəid-sərini mənəndən gizlətmirdi. Mən qəsdən tez-tez onun uzaq Kürdistan meşələrində qalan qardaşları, bacıları haqqında soruşurdum, nənəm də «ah» çəkib onlardan şirin həsrətlə danışırdı və elə bil ki, bu zaman arvadın dərdi dağılıb onu yüngülləşdirirdi. Nuru dayım gedəndən sonra arvadın üreyi lap kövrək olmuşdu. Mən kədərlə düşünürdüm ki, Nuru dayım gedəndə heç bir dəfə də olsun başını döndərüb anasına tərəf baxmadı, amma Fatma nənəm saatlarla alaçıqın böyüründə oturub o gedən yollara baxırdı. Elə bil ki, yollar oğlunun ardınca onun da üreyini çəkib, dumana qarışan uzaqlara aparırdı. Görəsən, nə üçün dünya bu qədər qüssəlidir? Nə üçün Qaraca birçə dəfə də olsa, atasını xatırlamır? Bir dəfə də olsa, onun haqqında danışmır? Nə üçün Qızıyətər uşaqlarının atası olmayan çoban Mahmudla heylə şirin-şirin deyib-gülür? Nə üçün onların belə gizləndə görüşünün Qaracanı necə qəmgin etdiyini Qaracanın anası hiss etmirdi? Nə üçün anam bir dəfə də olsun, öz anasının, yeni, Fatma nənəmin dərdini-sərini soruşmur? Heç onlar diz-dizə oturub ürekdən söhbət etmirdi? Bütün bu suallar dumanlı halda mənəim zehnimdən gəlib keçir və mənə qüssələndirirdi.

... Sonra qərribə bir əhvalat oldu... Dedilər ki, Qızıyətər gecə obanı yuxuya verib, çoban Mahmudla qaçıb.

Eyvaz əmi qəzəbindən dünyanı dağıdırdı. Səkinə nənənin üstünə qışqırıb deyirdi:

– Vaxtında sən qoymadın o qancığı mən öldürüm! Bizi binamus elədi!

Eyvaz əmi hər dəreyə bir od vurdu. Bacısı oğlu Gəməndi bir tərəfə göndərdi, maması oğlu Dadaşı bir tərəfə, Əhmədalinı bir tərəfə, Hacıyı bir tərəfə, özlərinə də tapşırı ki, «harda tapdınız, hərəsinin tərəsinə bir güllə vurun, it kimi murdar olsunlar!» Ancaq ikisi də yağlı əpək olub göyə çəkildi. Kimi xəbər gətirdi ki, deyirlər Təhlə yaylağına tərəf getdiklərini görüblər, kimi xəbər gətirdi ki, arana sarı gedirmişlər, kimi də xəbər gətirdi ki, Arazbasara yollanıblar.

Mən key kimi oturmuşdum. Qaracanın üzünə baxa bilmirdim. O özünü elə aparırdı ki, elə bil, nədəsə müqəssirdi. Heç kəsə, hətta, mənə də yaxın gəlmirdi, biz olan alaçıqa tərəf də çıxmırdı.

Eyvaz əmi qışqırıb deyirdi:

– O qancığın uşaqları da özü kimi olacaq! Qovun, çıxıb getsinlər!

Eyvaz əmi bu sözləri deyəndə, gördüm ki, Firuzə öz komalarının dalında ağlayır. Qaraca da o tərəfdə qayanın böyrünə qısılıb durub. Sonra da Eyvaz əminin arvadı, Firuzənin yanına gəlib dedi:

– Niyə gözünün yaşını tökürsən, ay qaragün, yeri səhəngi götür, su götür.

Elə bil ki, qız arvadın bu buyruğına sevindi, güllü yaylığının ucu ilə cəld gözünün yaşını silərək iti addımlarla gedib iri mis səhəngi götürüb yollandı bulağa.

Ananın uşaqlarını bu cür qoyub qaçmağı mənə ağlasığmaz bir iş kimi görünürdü və eyzən düşünürdüm ki, bu yazıq Qaraca anasız neyləyəcək? Ana belə işi necə bacardı? Səkinə nənə də acığından bilmirdi neylesin. İndi o, mənəim gözümde dağ kimi olmuşdu. İndi mənə elə gəlirdi ki, o da, onun oğulları da dünyanın ən xoşbəxt adamlarıdır, çünki o, erindən sonra Qızıyətər kimi heç kəsə qoşulub qaçmayıb, oturub uşaqlarını böyütdü. O, alaçıqın qapısında dayanıb gurultulu səslə deyirdi:

– Binamus köpəqızı! Mən iyirmi beş-iyirmi altı yaşından dünyanın zövq-səfasından nəfsimi çəkib beş uşaq böyütdüm. Bayram kimi, Eyvaz kimi oğul anası oldum, amma bu qancıq üç il ərəsiz dayana bilmədi!

Sarısaqqal Mustafaoğlu da öz komasının qabağında dayanıb deyirdi:

– Ay Səkinə, sən Kərbəlayı İbixanın qızısən! Halal süd əmmisən, amma o, bic Gülməlinin belindən gəlib... Kimi kimə tay tutursan?!

Arvad yana-yana əlavə elədi:

– Mənə də Səkinə deyərler, ömrümə bir gün də qalsa, onu, qoşulub qaçdığı binamsla qarın-qarına bağlatdırıb Dəvəboynundan atdırmasam, dedəmin qızı deyiləm.

Bütün bu sözləri qayanın daldasına qısılmış Qaraca eşidirdi. Mən onun yanına gedib dinməz dayandım. O da mismar dəşiklərinə oxşayan gözllərlə üzümə baxıb heç bir söz demədi. Biz xeyli dinməz-söyləməz dayandıq. Sonra atam alaçıqın qabağına çıxıb məni səslədi:

– Gəl, xörəyin soyuyur.

Bilirdim ki, bizdə bu gün nahara köklüklü plovla dağ pencərindən dovğa bişirilib. Mən Qaracaya baxıb susurdum, xəcalət çəkirdim. Mənə elə gəlirdi ki, Qaracanı burada çiskinləşməyə başlayan yağışın altında ac qoyub, köklüklü plov yeməyə getsəm, çox ayıb bir iş görmüş olaram. Qaracanın uzun, əyri burunlu üzü sakit və tutqun idi. Mənə elə gəlirdi ki, onun mismar dəşiklərinə bənzəyən balaca gözllərinin dərinliyində mənə məlum olmayan qorxulu bir aləm var. O ağlamırdı, ona görə də, o, mənə yazıq görünürdü, amma sirlə görünürdü, ha baxırdımsa, ondan bir şey başa düşmürdüm.

– Səni nahara çağırırlar? – deyə atam məni acıqlı-acıqlı səslədi.

Qaraca dönüb bərk çiskinləyən yağışın altında uzaqlaşdı, yaylaqda tez-tez yağış-çiskin olduğu üçün və Qaraca da eyzən çöldə-bayırda olduğu üçün köhnə şal penceyi, tumansız geydiyi köhnə şalvarı həmişə nəm olardı və onun bu yaş paltarında heç bir zaman xəstələnməməyi məni təəccübləndirirdi.

Axşamçağı anam Firuzəni xəlvətçə çağırıb, iri bir kasanı nahardan qalmış plovla dolduraraq ona verib dedi:

– Apar, Qaraca ilə yeyin.

Firuzə də kasanı yaylığının altında tutaraq apardı öz komalarına.

Yağış yağdığı üçün anam məni bayıra buraxmırdı. Mən qarının ağzında dayanıb gözümü dikmişdim Qaracagilin komasına. Qaranlıq düşəndə gördüm ki, Qaraca o yan-bu yana baxa-baxa oğru kimi gəlib girdi öz komalarına. (Sonralar da, biz yaylaqda olduğumuz müddətdə bişən xörəklərdən anam həmişə bir qab dolusu verirdi Firuzəyə, o da xəlvətçə aparırdı öz komalarına.)

Səhəri gün Bayram babam Qızılbaşoğlu Alı ilə elatı gəzməkdən qayıdıb gəldi.

– Qancıq bizim papağımızı yerə vurdu, – deyə Eyvaz əmi əhvalatı ona danışdı.

Səkinə nənə də qəzəblə dedi:

– Aləm səni tanıyır, Bayram! Hər dəreyə bir od vur, bic Gülməlinin qızını tapdır, çarımxa çəkdir!

Amma Bayram babam heç bir söz deməyib papiros yandıraraq çıxdı bayıra.

Mən təəccüb edirdim ki, nə üçün Eyvaz əminin, Səkinə nənənin Qaracaya yazıqları gəlmir? Mən həyatımda birinci dəfə olaraq adamların qəddarlığını vahimə ilə hiss edirdim və bunun səbəbini anlamırdım.

MÖHNƏT QOCANIN SÖYLƏDİKLƏRİ. QIZYETƏRLƏ ÇOBAN MAHMUDUN ƏHVALATI NECƏ NAĞİL OLDU?..

Möhnət qoca uzun demisindən dərin nəfəs alıb dedi:

– Sarıyataqlı Dəlisoy Gülməlinin altı qızı olmuşdu. Yeddinci qızı olanda Gülməli arvadını o ki var kötləyib dedi:

– Köpəyin qızı, tay doğma! Qız yetər!

O gündən də yeddinci qızın adı qaldı Qizyetər. Allah Qizyetərə bir gözəllik vermişdi: böyüyüb örgən yaşa çatanda Aya deyirdi sən çıxma, mən çıxıram, günə deyirdi sən çıxma, mən çıxıram. Qarılar ona rast gələndə deyirdilər: «ay batmış, lələni niyə yanaqlarına sürtüb qı-zartmısan?!» Amma Qizyetərin yanaqları elə qüdrətdən lələtək alışıb-yanırdı, boyu təzə pöhrələnmiş sərv ağacı idi. El Qızılboğaz yaylağına qalxanda, Qizyetər səhəng götürdü, Eşşək bulağına enəndə deyirdin, bəs, o yandan bəri maral gəlir.

Elçilər bir-birinin dalına düzülürdü, amma anası heç kəsə «hə» demirdi. «Mənim qızım xanlara, bəylərə layıqdi» deyirdi. Axırda Dəlisoy Gülməli arvadını o ki var əzizdirib dedi:

– Köpək qızı, görmürsən qız yetişib, hədə-qadağadan çıxıb? Nəyi gözləyirsən?

Dəlisoy Gülməli bunu deyib qızın «hə»sini verdi dövzlətli qardaşı oğluna. Gülməlinin evinə bir dəvə yükü sarı buğda unu, bir dəvə yükü akula düyüsü, yeddi erkək gəldi. Qizyetəri nişanlıdılar əmisi oğluna. El yaylağa köçəndə əmisi oğlu əkin-biçini yıgıb-yığırdırmaq üçün aranda qalıb, nişanlısına söz verdi ki, «peşqurd qurtaran kimi gələcəm yaylağa, sənə zərərə paltarlıq, Ay-ulduzlu çarqat alıb gətirəcəyəm!»

Amma ala yaylaqda, güllər-çiçəklər arasında Qizyetər hey gözlədi, əmisi oğlu gəlmədi. O vaxt Qizyetər bir namə yazıb göndərdi nişanlısına; aşıqlar da o naməyə hava qoşub oxudular:

Əmim oğlu menden heç utanmadın?
Üç ay keçdi, bir yaylağa gəlmədin!

Yüz min cəfa ilə köks ötürdüm mən,
Ordan endik Ağbulağa, gəlmədin?!

Mən səni istədim hamdan əziz,
Neyləyim, yanında oldum bir kənis.
Ətir can bəslədim, güllərdən təmiz,
Nəmərd oğlu, kef-damağa gəlmədin!

Sonra Qızıyətər xəbər tutdu ki, əmisi oğlu aranda dəyirmançı Şirinin qızı qısır Naringüllə bərk alışıb. Qızıyətər yandı töküldü, üreyində dedi: «Ay gədə xislət! Mənə də Qızıyətər deyərler! Səndən də yaxşı oğlana getməsəm, dədəmin qızı deyiləm!»

Qızıyətər belə qərar verəndə sonra, günlərin birində Kərbəlayı İbixan nəvəsi Alməmmədə qoşulub qaçdı. Üç gün, üç gecə toy vuruldu, otuz erkək, yeddi cöngə kəsildi. Cəmi elat axışib Məşədi Gülməhəmməd oğlu Alməmmədin toyuna gəldi. Amma Qızıyətərin əmisi oğlu da qabağından yeyən oğlanlardan deyildi, and içdi ki, «mən bu qisası yerdə qoymuyacağam! Alməmməd, Kərbəlayı İbixanın nəvəsidir, mən də tayqulaq Həsənin törəməsiyəm!»

Günlərin birində aranda Qızıyətərin əmisi oğlu ilə Alməmməd çöldə qəfil rastlaşdılar. İkisi də atlı-tüfəngli idi. Qızıyətərin əmisi oğlu Alməmməddən cəld tərpenib ona üç güllə vurdu. Çox çəkmədi ki, Alməmmədin maması oğlu Dadaş da Qızıyətərin əmisi oğluna üç güllə vurdu. Sonra ağsaqqallar tökülüşüb barışıq elədilər. Amma kin-küdurət qaldı. Obada Qızıyətərin günü göy əsgiyə düyüldü. Qarımış qarılar ona baxıb deyirdilər: «Bu qızixmış qancığın üstündə iki igid güdaza getdi». Qayını Eyvaz onu dindirmirdi. Qayınanası Səkinə onun qanını içərdi. Amma Qızıyətərə də Qızıyətər deyirdilər. Ərinin qohum-əqrəbası onu süyüb-danladığıca, o da gündən-günə lələtək qızarıb gözəlləşirdi. Çoxdan doğmayan madyan kimi qızıxıb ərsəyə gəlirdi. Yeriyəndə yer tərpenirdi. Təhlə – Muğan elindən olan çoban Mahmud, Qızılboğaz yaylağında onu görüb bir könlüdən min könlüə aşiq oldu. Qızıyətər, Eşşək bulağından səhengini doldurub çıxanda gördü ki, çoban Mahmud qayanın üstündə dayanıb ona baxır. Qızıyətər neçə dəfə onun belə baxdığını görmüşdü, ona görə də, qız-gəlindən ayrılıb təkləndi ki, görsün bu qəşəng oğlanın mətləbi nədi. O zaman çoban da o yan-bu yana baxıb, ona yan aldı:

– Ay gəlin, – dedi, – bilirəm, dulsan, amma aşiqəm sana, mana gəlsənsənmi?

Qızıyətər gülümsünüb dedi:

– Buy, başıma xeyir, oğlanın yalanına bax...

Çoban dedi:

– Yalanı yoxdu, düz sözümdü.

Qızıyətər dedi:

– Sən belə cavan, gözəl oğlansan, üç uşağın anasına necə aşiq ola bilərsən?

Çoban dedi:

– Lap doqquz uşağın da olsa, keçməyəcəyəm səndən.

Çoban bunu deyib, iri səhəngi Qızıyətərin çiyindən alıb qoydu yerə, Qızıyətər gülüb dedi:

– Buy, oğlanın üzünə bax ey...

Çoban onun ağ biləklərindən yapışıb özünə tərəf çəkdi. Qızıyətər gülə-gülə dedi:

– Yavaş, görənlər...

Amma o yan-bu yana baxıb gördü ki, heç kəs yoxdu, o zaman neçə vaxt ərsiz qalmış gəlin özü cavan çobana girişdi, nə girişdi.

Hə... aşiq da burada vəcdə gəlib dedi:

Gözəl, səndə nə qaydadır,
Gədəni yoldan eylərsən?

O gündən ala yaylaqların daldalarında, soyuq bulaqların baldırğanlıqlarında Qızıyətərlə çoban Mahmud gecə demədilər, gündüz demədilər, hey bir-birilərinə sarılıb kam aldılar. El ağzı, çuval ağzı. Elin gözü, tərhan gözü. Aşıqlar nə qədər pünhan görüşürdülərsə də, yenə də ələmə car olurdu, qarımış qarılar yenə də içlərini çəkib deyirdilər:

– Bu qızixmış qancıq yenə də dünyanı qana çalxayacaq!

Ərgən qızlar çoban Mahmudun qarısına qəzəblənib deyirdilər:

– Bu tanırsız gözəl oğlan, anası yerində qatırda nə görüb?

Amma çoban Mahmud da Qızıyətəri yüz ərgən qıza dəyişməzdi.

Qızıyətərin qayını Eyvazın el içində bir sözü iki deyildi, gülləsi haqqı qatmazdı. Onun arvadı Qızıyətəri daldaya çəkib dedi:

– Ay tanırsız, əl çək o çobandan! Qayının bilər, səni tikə-tikə doğurur.

Səhəri gün Dəvəuçan dağın pünhan yerində Qızıyətər sevgilisinə baxıb yanıqlı-yanıqlı dedi:

Dağların üstündə qar nişanası,
Gül üstə görünür xar nişanası,
Ölürəm, qəlbimdə yar nişanası,
Gözüm yolda, intizara yetmədin...

Çoban Mahmud gördü ki, nəşə, Qızıyətərin dərdi tərpenib, dedi:
– Nə olub? Niyə yaralı-yaralı danışırısan?

Qızıyətər dedi:

– Fələk bizi bir-birimizdən ayıracaq!

Çoban dedi:

– Fələklərin gücü aciz-avaralara çatar.

Qızıyətər «ah» çəkib dedi:

– Yox, canım-ciyərim, məni aparmasan, biz bir də görüşməyəcəyik, sən tək oğlan Kərbəlayı İbixan tayfasına neyləyə bilərsən?

Çoban dedi:

– Yaxşı, hara aparım səni?

Qızıyətər yanıqlı-yanıqlı dedi:

Şamamanın gülü sarı,
Üzməmişəm, gülü sarı.
Apar məni, canım çoban,
Gün çıxmamış aran sarı.

Çoban dedi:

– Sənin sözün sınıncə qoy düşmənin boynu sınıns.

Birdən Qızıyətər şübhəyə düşüb soruşdu:

– Bəlkə, – dedi, – sən getmək istəmirsən?

Çoban dedi:

– Sən daş qoyan yerə, mən baş qoyaram.

Gündüz Qızıyətər uşaqlarını çimizdirdi, paltarlarını yuyub-yamadi, iki teşt çörək bişirib yanlarına qoydu. Gecə el yatandan sonra qalxıb, şirin yuxuda olan uşaqlarına baxıb ağladı, ürəyini boşaldandan sonra onları Allaha tapşırıb çiskinli qaranlıqda komadan çıxdı.

... Gündüzlər daşda-qayada, kol-kosda gizlənib, gecələr yol getdilər. Az getdilər, çox getdilər, axır gəlib çıxdılar Arazın kənarına. Tanrıya tabe olmayan Xan Araz göylə gedib «qan-qan» deyirdi. Çoban Mahmud iki qoyun dağarcığı götürmüşdü, paltarlarını onların içinə yığdılar, sonra üfürüb hava ilə doldurub bağladılar bellərinə.

Çoban dedi:

– Suda məndən aralanma.

Qızıyətər dedi:

– Məndən arxayın ol.

Qərək, Arazı keçib çıxdılar o taya. Yənə də xeyli yol gedib, Aslan-düz mahalında çatdılar bir xanın mülkünə. Eşikağası soruşdu:

– Nə istəyirsiniz?

Çoban Mahmud dedi:

– Əgər, iş olsa, xana qulluq edərdik.

Xan ahıl adam olub günlərini ovda, eys-ışrətdə keçirirdi. Amma arvadı şərgöz, cavan bir fars qızı idi. Xanın başına ip sahib oynadırdı.

Çoban Mahmudu görən kimi ağzının suyu axdı. Amma özünü onda qoymayıb, eşikağasına tapşırırdı ki, gəlin sağıcı olsun, oğlan da evdə xidmətçi.

Çoban Mahmud dedi:

– Xanım, mən çobanam, ev işi bacarmaram.

Cavan xanım işvə ilə gülümsəyib dedi:

– Öyrədərler, bacararsan.

Xanımın gülüşünü, işvəsini görəndə Qızıyətərin dalağı sancdı, amma bu bərədə sevgilisinə bir söz demədi. Bir günün içində Mahmudu bəy balası kimi elə geyindirib-kecindirdilər ki, Qızıyətər məəttəl qaldı. Bu təzə libasda çoban Mahmud, Həzrət Yusif kimi gözəl görünürdü, özünün də kefi daha bu sözdən deyildi.

... Onlar sarayın nökrə-naib olan hissəsində balaca bir otaqda olurdular, bayır nökrələrinin də, Qızıyətərin də xanla arvadı yaşayan hissəyə girməyə ixtiyarı yox idi, amma Mahmud bütün günü orada olurdu. Qızıyətər məğrur gəlin idi, ona görə də, Mahmuddan soruşmurdu ki, «sarayda, eyzən xanımın hüzurunda neyləyirsən?»

Mahmud da bir söz demirdi, özü də Qızıyətərə əvvəlki kimi sarılmırdı. Qızıyətər için-için yanırdı, amma yənə üzə vurmurdu.

Günlərin birində Xan, ovçularını, itlərini götürüb Savalan dağının ətəklərinə ova getdi. Xanın belə ovu neçə gün çəkirdi.

Xan gedəndən sonra Mahmud, Qızıyətərə dedi ki:

– Mən gecə sarayda qalacağam.

Qızıyətər soruşdu:

– Niyə?

Mahmud dedi:

– Xanım yatan otağın qapısında dayanacam.

Qızıyətər soruşdu:

– Bəyəm, səndən başqa ayrı xidmətçi yoxdu?

Mahmud açıqlanıb dedi:

– Ay tanrısız, nə məni sorğu-suala tutursan? Görünür, xanım ancaq mənə etibar eləyir, dayna.

Qızıyətər hesabı içəri verib dedi:

– Neynək, vaxta ki, xanım sənə etibar eləyir, get.

Düzdür, Qızıyətər belə dedi, amma bütün bədəni uçunurdu. Gecə ilan vuran yatdı, Qızıyətər yatmadı; gördü xeyr, dayana bilmir. Durub geyindi, çıxdı bayıra. Hamı qəflət yuxusundaydı. Qızıyətər, xanım olan evə qalxıb gördü ki, otaqların hamısı qaranlıqdı, içəridən içəriyə bir neçə otaq keçib, çatdı xanım yatan otağa, dayanıb nəfəsini dərdir. Sonra qapını usdufca aralayıb nə gördü? Xanımın Mahmud qol-boyun olub şirin-şirin yatırlar. Qızıyətər bir xeyli baxdı. Sonra dinməz-söyləməz öz

qaldıqları otaqdan çoban Mahmudun xəncərini götürüb geri qayıtdı. İstədi əvvəl xanımı vursun. Amma fikirləşdi ki, birdən Mahmud oynar, qoymaz, ona görə də əvvəl xəncəri var gücü ilə sancdı sevgilisinin ürəyinə. Mahmud gözünü açıb pəncərədən düşən Ay işığında onu gördü, nə isə demək istədi, amma nitqi olmadı. Sonra Qızıyətər xəncəri çəkib sancdı xanımın sinəsinə, sonra da qapıdan çıxıb düşdü bağa. Bağın dəmir darvazası gecələr qıfıllı olurdu. Qızıyətər bağbanın nərdivanını bariyə söykəyib aşdı o biri üzə. Aydınlıq çöllərlə getdi, hey getdi... O gecədən sonra Qızıyətəri bir bəni-insan görmədi. Amma izin verin, Möhnət qoca desin, bəs, o yiyəsiz çöllərdə Qızıyətərin başına nə gəldi?

Möhnət qoca uzun demisindən bir-iki qullab vurandan sonra nağılına davam etdi:

– Qızıyətər özü də bilmirdi ki, hara gedir. Birdən dünya durduqca yaşayan Xızır peyğəmbər çıxdı onun qabağına, dedi ki, «ay gəlin, bu yiyəsiz çöllərdə səni qurd-quş basıb yeyər. Yum gözünü, açanda, özünü obada görərsən.»

Qızıyətər dedi:

– Mən nə üzlə obama qayıdım?

O zaman Xızır peyğəmbər dedi:

– İndi ki, öz obana getmərsən, ayrı obaya apararam səni.

Qızıyətər dedi:

– Yox, mən tay insan üzünü görmək istəmirəm.

– Onda babalın öz boynuna.

Xızır peyğəmbər bunu deyib yox oldu. Qızıyətər bir qədər getmişdi ki, qabağına bir toy məclisi çıxdı. Gördü, vallah, burada bir dəsgahdır ki, gəl görəsən. Mələykə kimi bir qız əyləşib qızıl taxtın üstündə, sazəndələr çalır, qızlar oynayır... Ortaqlıqdakı süfrənin üstündə də dünyanın hər cürə naz-neməti var. Taxt-rəvanda əyləşən qız onu görüb soruşdu:

– Ey bəni-adəm, necə olub ki, sən bura gəlib çıxmısan?

Qızıyətər soruşdu:

– Sən kimsən?

Qız dedi:

– Mən pərilər padşahıyam.

Qızıyətər başına gələn əhvalatı, zalım sevgilisinin vəfasızlığını açıb pərilər padşahına nağıl elədi, pərilər padşahu olan o gözəl qız soruşdu:

– İntiqamını alandan sonra ürəyini soyudumu?

Qızıyətər dedi:

– Nə qədər bu dünyada sevgililərinə xəyanət eləyən oğlanlar var,

ürəyimi soyumaz. Dünya durduqca, mən onlardan intiqam almaq istərdim.

Pərilər padşahu olan o gözəl qız, Kor Şeytanı çağırırdı dedi:

– Bu gündən sən bu arvadın ixtiyarındasan, nə əmr etsə, yerinə yetirərsən!

İndi o vaxtdan bəri Qızıyətər dəmir çarxıq geyib, dünyanı gəzir, sevgililərinə xəyanət eləyən namərd oğlanlardan intiqam alır!

Möhnət qoca dağlara baxıb ağır-ağır dedi:

Dərdim çoxdur, dindirməyin, həzarat,
Məni bir alagöz ceyran öldürür.
Qılıncsız, tüfəngsiz alır canımı,
Kimsə bilmir, pünhan-pünhan öldürür.

Həç bilmirəm neyləmişəm, neyləyirəm,
Xəncər alım, qara bağrım təyləyirəm.
Bir canım var, yara qurban cəyləyirəm,
El də desin, aşiq qurban öldürür...

MURADIN SÖYLƏDİKLƏRİ

Möhnət qocanın söylədiyi bu misraların «Qızıyətərlə çoban Mahmud» nağılına nə dəxli vardı? Nə üçün Möhnət qoca bu misraları heylə ürekdən, heylə dərdli-dərdli deyirdi? Və bu sözləri söylərkən tamaşa elədiyi dağlarda nə görürdü? Kimləri görürdü? Yoxsa, dağlardakı dumanda yox olub gedən cavanlığını, cavan sevgilisini görürdü?

Mən birinci dəfə olaraq Möhnət qocanın və dumanlı dağların nisgilini duyurdum, amma anlaya bilmirdim ki, bu nisgil, bu qəribə kədər nədən ibarətdir? Sonralar da bu nisgil, bu kədər həmişə mənimlə idi. Sonralar da mən uzaq dağlara baxanda, aşıqların sazına, xanəndələrin muğamına qulaq asanda o kədəri, o nisgili hiss edirdim, amma mənasını anlaya bilmirdim, doğrusu, heç anlamağa da cəhd eləməirdim. Axşamlar gün batıb çıraqlar yananda da, el bir yurddan o biri yurda köçəndə də mən eyni kədəri, eyni nisgili hiss edirdim.

Səhər gün çıxanda Altıntaxtanın lələləri sevinclə parıldırdı, gün batanda isə onlar sanki hər şeyə qarşı biganə olub, çox uzaq xatirəyə dalırdı, axşamın alatoranında dağlara duman gələndə sanki Yer üzünə qəm-qüssə çökürdü. Bəzən mənə elə gəlirdi ki, o dağlarda Altıntaxtanı bürüyən o qırmızı lələlər də, yosunlu qayadan çıxıb mərcan kimi rəngbərəng xırda daşların üzərilə axan Eşşək bulağı da canlıdırlar və nə üçünsə dinib danışmırlar. Xaynamazın, otlaya-otlaya, sakit halda məni üstündə gəzdiren kor madyanı da heç kəsə, heç nəyə fikir ver-

məyən ən bigənə məxluc idi. Onun heç bir qüssəsi, heç bir xatirəsi yox idi. Sanki igid oğlanlar, igid atlar görmüş dağlar ona acı bir kədərlə baxırdı. Və mənə elə gəlirdi ki, Qaracanın dərdini insanlar yox, dağlar, ayaqyalın gəzdiiyi şehli çiçəklili otlar, bir də axşam kədərlə qürub eləyən günəş hiss edir. Və bəlkə Qaracanın xəbəri yoxdur ki, onun insanlardan incimmiş anası o uzaq dağlarla, o yiyəsiz çöllərlə ünsiyyət bağlayıb. Həqiqətən də, dünya durduqca yaşayıb, çoban Mahmud kimi namərd sevgililərdən intiqam alacaq?! Kaş bircə dəfə də olsa, o, xələvtə gəlib Qaracanı görəydi. Qaraca da inanaydı ki, anası sağdır və dünya durduqca yaşayacaqdır! Yəqin ki, onda Qaraca heç nəyin dərdini çəkməzdi və indiki kimi, adamlardan uzaq olmağa çalışmazdı.

Qaracanın anası qaçandan sonra dünya mənim gözümdə, elə bil, sarı, soyuq bir rəngə bürünmüşdü. Mən artıq nə sapand atmaqla maraqlanırdım, nə də cələ qurub quş tutmaqla.

... Daha dağların başından çən-duman çəkilmirdi. Çobanların cür-cənəsi, igidlərin yapıncısı çiyinlərindən düşmüşdü. Axşamlar alaçıqlarda, komalarda ocaq qalanırdı. Hər səhər otların üstünə şəh-qırov düşürdü. Nəhayət, bir axşam alaçıqlar, komalar söküldü. Keçələr, alaçıq çubuqları, dolu fərməşlər, motallar, yağ çirşləri dəvələrə yükləndi. Atlar yəhərlənib dayandılar. Ay doğanda el tərpendi arana.

Mən axşamdan anama yalvardım ki, qoysun dəvəyə minim. Əhmədali da anama dedi:

– Qoy gəlinlə otursun bizim dəvənin üstündə.

Əhmədalinın gəlini mindiyi dəvə balaca güzgülərlə, əlvən qotazlı gözülklərlə, mis zınqırovlarla bəzənmişdi, sinəbəndinə qırmızı, firuzə rəngli muncuqlar düzülmüşdü. Babam, atam, anam yəhərlənmiş atlarda gedirdilər. Dəvələr yırğalana-yırğalana yeridikcə boyunlarındakı zınqırovların səsləri, elə bil, Ayla, ulduzlarla işıqlanmış çöllərin süku-tu içində uzaqlardan gələn, mənə məlum olmayan bir musiqiyə çevrilirdi. Əhmədali tez-tez atını bizim dəvənin yanına sürüb məndən soruşdu:

– Qaqaş, üşümürsən ki?

Cavan gəlin də Ay işığında gülümsəyib deyirdi:

– Xalasınnın qucağında niyə üşüyür.

Çox cavan olduğu üçün onun özünü xala adlandırması mənə gül-məli görünürdü. Ondan təzə süd qoxusu gəlirdi.

Köç hündür dağın döşündən salınmış el yolu ilə getdikcə mənə elə gəlirdi ki, ulduzlu göyün bir parçası da aşağı dərədedir. Qaranlıq dərədə görünən işıqlar, elə bil, ulduzlar idi. Zınqırovların səsi, bizdən aşağıda görünən ulduzlu göy parçası, dəvənin yırğalana-yırğalana getməsi, fərməşin üstündə uzanıb başımı dizinin üstünə qoyduğum gəlindən

gələn təzə süd qoxusu mənə yuxu gətirirdi, yarımürgü içində mənə elə gəlirdi ki, elə həmişə bu cür gedirik. Haradan gəlirik?.. Hara gedirik?.. Bilinmirdi... Biz elə hey gedirik... Həmişə də gedəcəyik... Həmişə də zınqırovlar belə eyni ahənglə səslənəcək. Bizdən aşağıdakı ulduzlar da göydəki ulduzlar kimi həmişə uzaqdan, qaranlıqdan işıq verəcək. Biz həmişə belə gedəcəyik.

Birdən köçün qabağınca nərin üstündə gedən Səkinə nənə bu ulduzlu göyün altında, bu ulduzlu dərənin üstündə uca səslə bayatı çağırırdı:

Aşiq gecələr gələr,
Yatıb dincələr, gələr.
İllər mübah keçəndə,
Karvan gecələr gələr...

Səkinə nənə ilə yaşlı olan Mustafaoğlu da köçün arxa tərəfindən başqa bir bayatı çağırırdı:

Ay doğdu pərli-pərli,
Qapılar qoşa nərli.
Girəydim yar qoynuna,
Çıxaydım tərli-tərli.

Sonra dərin sükut içində zınqırov səsləri sanki asta-asta Çahargah muğamına çevrilərək mənim xəyalımı çəkib dərək eləmədiyim, ancaq əsrarlı şirinliyini hiss elədiyim uzaqlara aparırdı və bu naməlum uzaqlarda, eynilə belə Aylı-ulduzlu qaranlıqda gah çöllərlə gedən Qızıyətəri, gah qızıl taxtda əyləşən, özü də mənim anam kimi gözəl olan pərilər padşahını və onun qabağında rəqs eləyən çılpaq qızları görürdüm. Mən Qızıyətərin öz sevgilisi ilə həmsəri Xan arvadını necə öldürdüyünü xəyalına gətirmək istəmədim, daha doğrusu, gətirməkdən qorxurdum, ancaq o dəhşətli mənərə lap zehnimin yan-yörəsində hərlənirdi... Birdən gözümlə qarşısında Qaraca dayandı və mən hövlnək başımı qaldırıb gəlindən soruşdum:

– Haradadı Qaraca?

Cavan gəlin Ay-ulduz işığında gülümsəyib yavaş səslə dedi:

– Qaraca qoynula gəlir.

Mən eyni həyəcanla soruşdum:

– Piyada?

Gəlin arxayın, təbii bir ifadə ilə təsdiq etdi:

– Hə, əmisigilin çobanlarına kömək eləyir, inəkləri, buzovları gözləyir. Sən başını qoy yat, qaqaş!

Mən indi başımı onun dizinə deyil, fərməşin üstünə qoydum və Qızıyeterin xəncəri öz namərd sevgilisinin sinəsinə necə endirdiyi bütün aydınlığı ilə xəyalımda zahir oldu və mən bu mənərəyə tamaşa edikcə elə bildirdim ki, Qaracanın dərdi azalır, elə bil ki, Qaraca yazıqlıqdan çıxıb güclü, zirək olur... Və birinci dəfə olaraq mən intiqamın ürək soyutmağını hiss edirdim, mühakiməsiz, təhtəşüür olaraq hiss edirdim.

Qozlu çay dərəsində biz köçdən ayrılıb, atamgilin kəndi Güney Güzdəyə getdik. Anam getmək istəmirdi. Atam təkid elədi. Bayram babamla Fatma nənəm isə köçlə Kürdobaya getdilər. Qızılbaşoğlu da onlarla idi.

Atamgilin daşdan tikilmiş, üstü qırmızı dəmirli ikimərtəbə evlərinin geniş artırmasına çıxanda məni qabıqdan çıxmış təzə qoz iyi vurdu və bu iy məndə indiyəcən duymadığım xoş bir təsir doğurdu. Elə bil ki, mən tamam təzə bir aləmə daxil oldum.

Yaşı çoxdan səksənə keçmiş Xəlsə nənəm yel kimi artırmaya çıxıb:

– Ay qadanzı alım, nə yaxşı gəldiniz, – deyər mənəmlə bacımın üzündən öpdü.

Xəlsə nənəmin həmişə quş kimi qıvrıq olması, heç bir zaman ayaqqabı geyinməməsi, dabanlarının dərisinin gön kimi bərk olması, səhər ha eləyib biz durana qədər kəndin ayağından girərək başından çıxıb bütün xəbərləri toplayıb gətirməsi məni ən çox maraqlandıran işlərdəndi. Mən təəccüb edirdim ki, «niyə Xəlsə nənəmin ayağına tikan batmır?»

Xəlsə nənəmin əynində həmişə tünd parçadan uzun tuman, arxa-lıq, uzun döşlük olardı. Qış-yay başına qalın şal dolayardı. Mən ondan soruşdum ki:

– Nənə, niyə ayaqqabı geymirsən?

– Ay qadan alım, – dedi, – ayaqqabı geyəndə hövsələm daralır.

Sonra yaşca atamdan böyük olan Qubad əmim, onun arvadı Şahxanım gəlib bizə «xoş gəldin» elədilər. Şahxanım, əmimin ikinci arvadı idi. Onun birinci arvadından olan oğlu Bəhlul da təxminən mən yaşda idi. Qubad əmimgil aşağı mərtəbədə olurdular. Üst mərtəbədəki evləri də döşəyib qonaq üçün saxlayırdılar. Üst mərtəbədə böyük bir zalı da barama qurutmaq üçün düzəltdmişdilər ki, kənd arasında buna «barama məşini» deyirdilər. Qubad əmim ucaboylu, enlikürək, ayağı çarıqlı bir kəndli idi. Xəlsə nənəmin ərri rəhmətə gedəndə uşaqları balaca imiş. Ancaq arvad mənim atamı bizim kənddən səkkiz kilometr aralıda, Qarğabazar kəndindəki beşillik rus-tatar məktəbində oxuda bilmişdi. Atam da çox zehinli imiş. Cəmi beş il oxusa da, rus dilini yaxşı öyrə-

nə bilmişdi. Anamın, qayınları ilə o qədər də arası yox idi, amma Xəlsə nənəmlə dost idi. Arvadın diribala olması, xüsusi əda ilə tez-tez danışıması, bir saatın içində kəndin ayağından girib başından çıxması anamın xoşuna gəlirdi. Anam həmişə onunla danışıqda gülümsəyirdi. Xəlsə nənə yeməklərin içində ən çox kələm dolmasını xoşladığı üçün bizə gələndə həmişə anam kələm dolması bişirirdi. Atamın, anamın ona çox hörmət eləmələrinə baxmayaraq, bizdə az qalardı. Üç-dörd gündən sonra deyərdi:

– Mənciyəz tay gedim.

Atam da ona paltarlıq parça, ayaqqabı alardı. Özünə də tapşırırdı ki:

– Əşi, ana, bax, bu ayaqqabılarını geyin!

Nənəm də söz verərdi ki, «geyəcəyəm», amma geyməzdi. Xəlsə nənəm Fatma nənəm kimi nağıl-zad bilən deyildi. Keçib-keçəcəkdən də danışırdı. Onu kənddə olan gündəlik hadisələr, əhvalatlar maraqlandırardı.

GÖDƏK NİSƏ QIRX ADAMI BİR-BİRİNƏ NECƏ QIRDIRDI...

Güney güzdəklilər Qayaburnu bağlarından dördtəkərli öküz arabalarında hey üzüm daşıyırdılar. Qayaburnu bağları uzun yalın o biri üzündə olub, kənddən bir kilometr aralıda idi. Bu bağlarda demək olardı ki, Güney güzdəklilərin hamısının yeri vardı və bu yerlərin arasında çağ-çəpər qoyulmamışdı. Mən də həmişə təəccüb edirdim ki, meşə kimi qalın olan bu bağlarda hər kəs öz yerini necə tanıyır? Ancaq elə tanıyırlar ki, heç kəs heç kəsin bir ağacını belə səhv salmırdı. Qocaların danışdığına görə, Güney Güzdəyi də, burdakı bağları da atamgilin ulu babası Əhməd xoca salıb. Ona görə də, bağların çoxu Əhməd xocanın törəmələri olan Əfəndi uşağına mənsub idi, yəni, bizim tayfaya. Əhməd xoca əslən Ərzurumdan imiş. Necə olub ki, heylə uzaq məmləkətdən gəlib çıxmışdı bura? Heç kəs bilmirdi.

Yəqin ki, bu bağlar bu dağdan burun kimi irəli uzanan qayanın qabağında olduğu üçün ona Qayaburnu bağları deyiblər.

Qayaburnu bağlarının əsas meyvəsi üzüm idi. Qol yoğunluğunda tənəklər, uca ərək, alma-gavalı ağaclarına sarılıb yuxarı qalxaraq, enli yarpaqlı qol-budaqları ilə bir-birilərinə elə sarılmışdılar ki, torpağa gün düşmürdü. Ağacların dibi tər otlarla örtülü olurdu. Mənə o da təəccüb gəlirdi ki, mən yaşda olan əmim oğlu Bəhlul o meşə kimi bağda heç zaman azmırdı. Öz bağlarının sərhədlərini heç vaxt dəyişik salmırdı.

Əmimgil uzun, nazik ağac budaqlarından ucu haça koxa qayıraraq

ağaclara çıxıb onun köməyi ilə üzümü dərib özləri toxuduqları çəvrələrə dolduraraq iplə aşağı sallayırdılar. Yerdəki arvadlar da çəvrələri böyük səbətlərə boşaldırıdılar. Səbətlərsə arabalara yüklənib kəndə daşınırdı. Mənim üçün ən maraqlı tamaşalardan biri də Qubad əmimin şalvarını çırtmayıb ayaqlarını tərtemiz yuduqdan sonra çardağın üstünə qalxıb çubuqlardan toxunmuş çənlərə yığılan üzümü ayaqlayıb şirəsini çıxarmağı idi. Qubad əmim üzümü ayaqladıqca şirəsi tökülürdü çardağın altında qoyulmuş iri tiyanlara. Bu tiyanlar dolduqda aparıb qoyurdular ocağın üstünə ki, bişib bəhməz olsun. Sonra təzə qozun ləpəsini sapa düzüb salırdılar bəhməzin içinə, bəhməzin içində bişən ləpələr çox lezzətli oldurdu. Sonra bəhməzin bir hissəsinə gavalı, ya tut, ya ərik salıb irçal da bişirirdilər. Bu da bizim müəbbələrə oxşayırdı. Üzüm yığılması, bəhməz bişirilməsi kənddə bayrama çevrilirdi. Hamı məmnun görünürdü.

Lakin birdən xəbər çıxdı ki, Vəli uşağından olan Vəliş, Əfəndi uşağından olan Cəbini Qayaburnu bağlarında doğrayıb öldürüb. Həmin saat aləm dəydi bir-birinə. Bizim qohum-qəbələdən olan kişiler – kimi xəncər, kimi tapança götürüb çıxdılar Yal deyilən meydana. Qubad əmim də işini yarımcıq qoyaraq, ayağını yuyub, geyinib getdi meydana. Axaşmaçağı məlum oldu ki, əhvalat Aynanın üstündə olub. Ayna Güney Güzdəkdə birinci gözəl idi. Mən əmim oğlu Bəhlulla tez-tez Şahbulaq adlanan kəhrizə gedərdim və burada su doldurmağa gələnələr arasında Aynanı görəndə ağzımı əngəldib heyran-heyran ona tamaşa edərdim. Əmimğilin qonşusu zarafatçı gəlin Xasa da mənə sataşib deyirdi:

– Ayna, vallah, Xəlsə qarının bu şəhərli nəvəsi sana aşıq olub.

Mən də utanıb qaçırdım. Amma səhər yenə də əmim oğlu ilə kəhrizin üstünə gəlib Aynanı görməyincə getməzdim. Əlbəttə, mən aşıqlıyın nə demək olduğunu bilmirdim. Amma Aynanın gözəlliyinə tamaşa etmək mənim xoşuma gəlirdi. Əri Pullu Fəttahı Bəhlul mənə göstərmişdi. Gödək, fındıqburun bir kişi idi. Əmimğilin evinin yaxınlığında olan ikimətbə evinin altında dükanı vardı. Papiros, kibrit, qənd, saçaqlı konfet, nöyüt satardı. Mənim ondan zəhləm gedərdi. Bəhlulu da öyrədərdim, xəlvətcə dükanına daş atıb qaçardıq. Kişi də mənə görəndə gülə-gülə deyərdi:

– Başına dönüm, adam əmisinin dükanına daş atmaz.

Kənd arvadlarının anamgillə danışdıqlarından eşitdim ki, Cəbi boy-lu-buxunlu gözəl bir oğlan imiş. Özü də hələ Ayna ərə getməmişdən ona bənd imiş. Amma Aynanın ata-anası qızı ona deyil, Pullu Fəttaha veriblər. Deyirlər, Aynanın da gözü Cəbidə imiş. Kənd arasında söz çı-

xarıblar ki, «Ayna Cəbi ilə oynayır». Axırda Vəli uşağının ağbirçəyi gödək Nisə, Fəttahın əmisi oğlanları olan Murtuza ilə Vəlişə deyir:

– Siz də adınızı kişi qoyub ortada gəzin, əminiz oğlunun arvadı da saman mərəklərində, Qayaburnu bağlarında Cəbi ilə kef çəksin. Əfəndi uşağı da sizi lağa qoyub gülsün. Əminiz oğlu biqeyrətdir, hər şeyi vurur boynunun ardına, siz də durub baxırsınız!

Vəliş bağda Cəbiyə rast gəlib onu ovxarlamış dəhrə ilə doğradı.

Bu əhvalatdan üç gün sonra Əfəndi uşağından olan Ağgöz Cabbar gecə bacadan Vəlişi güllə ilə vurub öldürdü. Ağgöz Cabbar ucaboyle, arıq, enlikürek bir adam idi. Adama, xüsusən də, arası olmadığı, ya kin bəslədiyi adama baxanda gözünün ağı həddindən artıq böyük görünüb, onun sərt üzünə qorxunc bir ifadə verirdi. Ağgöz Cabbara kənd arasında «adamcılı» deyirdilər. Mən eşitmişdim ki, «adamcılı» canavara deyirlər. Danışdırlar ki, bəzən elə canavarlar olur ki, onlar ən çox insan əti xoşlayırlar. Ona görə də, Ağgöz Cabbarın «adamcılı» olması mənə çox dəhşətli görünürdü. Mən qarı-bacada ona rast gəlməkdən qorxurdum. Heç bir zaman onun gülümsədiyini görməmişdim. O, atamğilin qohumlarından olduğu üçün hərdən əmimğilin evlərinin həndəvərində də görünərdi. Atam da həmişə ona «xalaoğlu» deyib zarafat edərdi. Bu zaman Ağgöz Cabbarın üzündəki qorxunc ifadə bir qədər yumşalsa da, atamın zarafatlarına heç vaxt zarafatla cavab verməzdi.

Vəlişin xalasıoğlu Bəşir gecə tövlədə heyvana ot verdiyi yerdə, Ağgöz Cabbar, əmisi oğlu Şahmarla qəfil girib onu da doğradılar. Sonra Vəlişin qohumları Şahmarı öz qapısında uzaqdan sərrast güllə ilə vurub öldürdülər. Daha heç kəs, hətta, biz də gecə çıraq yandırmırdıq.

Sonra günəşli bir gün idi, bir dəstə qız-gəlin çöldən pəncər yığmaqdan gəlirdi, mən də uzun, enli artımda dayanıb onlara tamaşa edirdim. Gözəl Ayna da onların arasında idi. Onlar çöl pəncəri ilə dolu torbalarını qoltuqlarına vurub gəlirdilər. O ili taxıl yaxşı olmadığından çörək qıtlamışdı. Ona görə də, kənd əhli çöl pəncərinə-zada güc verirdilər. Bir də gördüm ucaboyle, cavan bir oğlan olan Murtuza əlində tüfəng kənddən çıxıb, pəncərdən qaıdan qız-gəlinə tərəf gedir və bir də gördüm o, tüfəngini üzünə götürüb, Aynanı tuşlayaraq atdı. Ayna ağacda vurulmuş quş kimi səssizcə düşdü torpağa. Murtuza tüfəngin gilizini çıxararaq tələmədən yoluna davam etdi və yerlərində quruyub qalmış qız-gəlin birdən hərəkətə gələrək, Aynanı otların üzərinə sərilmiş qoyub kəndə qaçdılar və Murtuza, yalın o biri üzünə aşmamış Aynanın dayısı oğlu Sərdar kənddən çıxıb yüyürərək, dizini yərə qoyub dalbadal Murtuzağa iki güllə atdı. Murtuza da ayaq üstə çevrilib ona güllə ata-ata aşdı yalın o biri üzünə və bu zaman kəndin kişiləri qasırğa kimi töküldülər meydana.

Sonra Əfəndi uşağı ilə Vəli uşağının arasında dəhşətli bir dava düşdü. Kimi xəncərlə, kimi yaba ilə, kimi daşla, kimi tapança ilə bir-birinin harası gəldi, vururdu. Qan su yerinə axırdı. Atamgilin əmizadələrindən olan Əziz tapança ilə üç adam vurub öldürmüş, dördüncüsünü də yaralamışdı. Heç üç gün keçmədi ki, Əziz gecə dostları ilə damda kart oynadığı zaman Vəli uşağından oğurluqda ad çıxarmış Vahid bacadan güllə ilə onu vurub öldürdü. Hökumət olmadıqından bu qırğının qabağı alınmırdı. Artıq bizim də kənddə qalmağımız qorxulu idi, yeni, mən bunu atamla anamın söhbətindən hiss edirdim. Atam demək olardı ki, evdən bayıra tək çıxmırdı. Həmişə də özü ilə tapança gəzdirirdi. Bir də gördük Bayram babamgil əhvalatı eşidib bizi şəhərə köçürmək üçün Qızılbaşoğlu Alı ilə birlikdə beş tüfəngli atlı göndərib. Mən Əhmədali ilə Hacıni da onların arasında görüb xeyli sevindim. Əhmədali ilə Hacı əvvəlki kimi kefi kök olub, anamla zarafatlaşıb gülsürdülər, elə bil ki, Güney Güzdəkdəki bu dəhşətli hadisə onlar üçün tamam adi bir iş idi. Yalnız Qızılbaşoğlu qırğın barədə, kimin kimi öldürməyi barədə atamın dediklərinə diqqətlə qulaq asırdı. Əhmədali ilə Hacı isə, «doşab satan güzdəklilər» deyə kənd camaatını lağa qoyurdular. Mən hiss elədim ki, tərəkmələr oturaq kəndlilərə yuxarıdan aşağı baxırlar, onları atıb-vurmaqda, igidlikdə əli olmayan adamlar hesab edirlər. Buna görədir ki, hərəsinin döşündə üç kəmər patron, böyürlərində də tapança olan Əhmədali ilə Hacı özlərini kəndin arasında elə tuturdular ki, elə bil, yüz kənd əhlini bir qoz hesab eləmişdilər, kənd cavanları da onlara kinli-kinli baxırdılar.

BAĞÇAMIZDAKI PAYIZ MEYVƏLƏRİNİN MƏNƏ DİKİLƏN XOŞHAL BAXIŞLARI...

Biz, babamın dostu olan Hacı Yüzbaşının faytonunda Qızılbaşoğlu Alıgilin müşayiətilə getdik şəhərə. Evimizdə ilk qabağımıza çıxan adam, çiyində hansı qonşunsa səhəngi kəhrizdən gələn İman kişi oldu. O gülüb dedi:

– Xoş gəldiniz!

Sonra aşağı evdən paltarı da, özü də, saç-kiçikləri də düməq Kəklik xala çıxıb, mənimlə bacımın üzündən öpdü:

– A başımıza dönüm, – dedi, – Allaha şükür ki, sağ-salamat gəlib çıxdınız.

Evimiz, bağımız mənə elə təzə göründü ki, elə bil, birinci dəfə gördüm. Mən bacım Mahtabla bağa qaçdım. Cavan alma, heyva, gavalı ağaclarının tər yarpaqları arasında təzə yetişmiş meyvələr görünür-

dü. Əncir ağacının üstündəki əncirlərin hər biri bir nəlbəki boyda olmuşdu. Partlamış əncirlərin qırmızı içi görünürdü.

Çəpərlərin dibində bitən böyürtkən kollarının meyvəsi yetişib şəvə kimi qaralmışdı. Mənə elə gəlirdi ki, bağımızdakı bu tər payız meyvələri xoş bir sükut içində mənə baxır. Elə bil ki, mən onların xəfif təbessümünü də görürdü.

Ağacların dibindən yaşıl otlar qalxmışdı. Atam bağçanı diqqətlə nəzərdən keçirərək dedi:

– Sağ ol, Kəklik. Uşaqlar bağa yaxşı baxıblar.

Kəklik xala da, adəti üzrə, bərkdən danışaraq cavab verdi ki:

– Amanata xəyanət olmaz, başına dönüm! Uşaqlar bağın suyunu bir həftə də gecikdirməyiblər. Yay bərk isti keçirdi. Ağacları hər gün suvarırdıq, səhəri dibi mismar kimi bərkidiydi.

Qabaq dediyim kimi, Kəklik xala dörd oğlu ilə bizim altadakı evlərdən birində olurdu. Özləri də çox yoxsul idilər. Ancaq onların həyatında mən qəribə bir cazibə hiss edirdim. Mən baxıb görürdüm ki, yoxsulluq nə Kəklik xalanı, nə də onun oğlanlarını kədərləndirir, əksinə, Kəklik xala həmişə bərkdən, gümrah danışır. Oğlanlarının hərəsi şəhərdə bir işdən yapışırdı. Kimi orada-burada yer belkəyirdi, kimi gedib bağlardan-bostanlardan ucuz qiymətə meyvə, tərəvəz alıb bazarda biriki çəpik artığına sataraq pul qazanırdı, o biri də nə bilim, nə iş görürdü, axşamlar da hamısı təmiz torpaq döşəməyə salınmış köhnə palazın üstündə oturaraq Kəklik xalanın çəkib qabaqlarına qoyduğu dovğanı, ya ərिştəni böyük bir iştaha ilə yeyirdilər. Mən bir dəfə də olsun onların üzündə, bizim naz-nemət içində yaşamağımıza həsəd nişanəsi hiss eləmədim. Elə bil, onlar heç bu barədə düşünmürdülər də. Bu da onlarla rəftarımda məni ürəkləndirirdi, görünür, bu ona görə idi ki, mən onlarla öz aramızda mənəvi bir sədd duymurdum. Onların lap kiçiyi olan Kazım məndən üç-dörd yaş böyük olduğundan hərdən mənimlə oynayırdı, qarpız qabığından mənə araba qayırdı, mən də heç bir zaman ona yekəxanalıq satmırdım. Onların həyatı mənə öz həyatımdan şirin görünürdü.

İman kişi də öz aləmində idi, hər gün qonşulara su verəndən sonra Ayı Temirin çörəkxanasından yumurtalı, xaşxaşlı bir təndir çörəyi alıb gəlirdi evinə. Ya qonşuların, ya bizim verdiyimiz payı yeyəndən sonra vərəqləri cırıq-cırıq olub saralmış kitabını balaca pəncərədən düşən zəif işığa tutub başlayardı mətaliyyə:

«Quranın quran olsun... Yer oğlu qıy vurdu, çıxdı göyə... Gülbəs qara toyuqlara cadu eləyib...»

Bacım Mahtab yenə də tez-tez anamın gözündən oğurlanıb qaçırdı İman kişinin yanına. İman kişi də onu dizinin üstündə oturdub:

– Papılı balam, ye! – deyə saxsı çanağındakı xörəkden ona da yedirdirdi.

EVİMİZDƏKİ GECƏ MƏCLİSLƏRİ

«Hürriyyətlik» davam edirdi. Lap şəhərin ortasında, günün-günorta çağında soyğunlar olurdu. Sayılan adamların hərəsinin başında bir dəstə atlı-tüfəngli adam hərələri.

Sonra Bayram babamgil də gəldi şəhərə. Anamla mən getdim onlara. Gördük Bayram babam əsəbi halda otaqda var-gəl edir, Fatma nənəm də bayırda taxtın üstündə oturub dörd içində papiros çəkir. Məlum oldu ki, Nuru dayım yaylaqdan gələn kimi evlərində olan xalı-gəbəni, bütün qiymətli şeylərin hamısını satıb-sovub, özü də harasa əkilib gedib.

Bayram babam heç bir söz deməyib, hey əsəbi halda var-gəl eləyirdi. Nuru dayımın belə şuluq çıxmasının təsirini anam yənə də Fatma nənəmdə görürdü.

– Sən, – deyirdi, – onun bütün hərəkətlərini kişidən gizləyirdin, kişinin göndərdiyi puldan əlavə, hər ay sən də Şuşaya ona xəlvətə pul göndərirdin, o da Şuşanın həllə-huşlarına qoşulub gününü eyzən ümumxanalarda, klublarda keçirirdi...

Anam bu cür danladıqca, Fatma nənəm də müstüyi əlinde tüstülənə-tüstülənə, vaxtilə igidləri yoldan ələyən ala gözlərlə key kimi tamaşa eləyirdi, üzündə heç bir ifadə hiss olunmurdu.

Atamgil nə qədər soraqlaşsalar da, dayımı «gördüm» deyən olmadı. Bayram babam atamgilə acıqlanırdı ki, axtarmasınlar dayımı.

Fatma nənəmsə bu əhvalatdan sonra hər gün namaz qılıb gecə-gündüz oğluna dua eləyirdi, şəhərdəki seyidlərə nəzir verirdi.

Atam böyük həvəslə öz ticarət işlərinə başlamışdı, Hadrutda yaşayan böyük keşiş köçüb getdiyi üçün onun xaricdən gətirilmiş qiymətli mebellərini, çoxlu gümüş-qızıl qablarını satın alıb, otaqların hamısını Avropa qaydasında döşətdirirdi. Bizim tərəflərdə olan qaçaqların, dəstələrlə gəzən dərebəylərin hamısı Bayram babamı tanıdıqları üçün atama toxunmurdular. Ona görə də, atam öz tacir dostları olan Ədil bəylə, Nərimanla sərbəstcə Arızı keçib, İrandakı həmkarları ilə ticarət edirdi. Bizim yerdən ipək aparıb, oradan cürbəcür parça-filan gətirirdilər. Bizim şəhərdə yaşayan malakanlardan bəziləri ölkədəki qarmaqarı-rışıqlığa görə köçüb gedirdilər. Atam onlardan birinin neçə otaqdan ibarət firuzə rəngli kürsülü evini də böyük bağı ilə birlikdə satın aldı... Tikinti və kənd təsərrüfatı mallarından ibarət mağazasını böyüdüb, ya-

nına bir parça dükanı da əlavə edərək, Rüstəm adlı bir oğlanı satıcı təyin etdi.

Son günlərdə bizim böyük zalımıza gecələr şəhərin hörmətli adamlarından tez-tez qonaqlar gəlirdi. Bayram babam, mahal qazısı Mirzəli, qəssab Məşədi Qurban da onların arasında olurdu. Mən onların Bakıda qurulan təzə müsavət adlı hökumət barədəki söhbətlərini eşidirdim. Bayram babam izah edirdi ki, nə üçün bu təzə hökumət adını müsavət qoyub?

– Ona görə ki, – dedi, – bu hökumət istəyir bərabərlik olsun. Hökumətin seçilməsində, işində hamı bərabər hüquqda iştirak eləsin, özü də bu hökumət müstəqil olsun. Azərbaycan ayrı bir hökumətə tabe olmasın.

Həmin məclislərdə atamın dostu, məşhur dəyirman ustası Mahmud da iştirak edirdi. O, şübhə ilə dedi:

– Yəni, siz inanırsınız ki, divan-dərədə, məsələn, Cavad ağa ilə dəmirçi Musanın hörməti bir olsun?

– Niyə inanmaq olmaz? – deyə qəssab Məşədi Qurban ötkəm cavab verdi, – Cavad ağa göydaş-zaddan düşməyib ki?

Usta Mahmud dedi:

– Düzdü, Məşədi Qurban, bizim nə varımız Cavad ağanınkindən əskikdi, nə də camaat arasındakı hörmətimiz. Amma divan-dərədə yənə görəcəksən bəyləri keçirdilər yuxarı başa, rəiyyət də qaldı rəiyyətliyiində...

Babam etiraz elədi:

– Bəlkə əvvəllər heylə oldu, çünki böyük dəyişiklikləri birdən eləmək çətindir. Amma vaxta ki, bu firqanın məramı bərabərlikdir, demək gərəkdə əvvəl-axır bələ olsun.

Qazı Mirzəli də qırmızı tübülkü ağacından qayrılmış müstüyünə dalbadal papiros qoyub deyirdi:

– Peyğəmbər özü də bərabərlik tərəfdarı idi. Həzrət Əlinin bir arıq dəvəsindən başqa heç nəyi yox idi.

Atam da əlavə elədi ki:

– Peyğəmbər ticarəti halal sənət hesab elədiyi üçün özü də ticarətlə məşğul olurdu.

Böyük sövdəgər Məşədi Qara da inamla təsdiq elədi ki:

– Bəyliyin bayatısı çağrılıb... Gələcək ticarətidir!

Bizdə olan məclislərdə əsl bəylər iştirak eləmişdilər. Lakin mən anamda onlara qarşı böyük bir marağ hiss edirdim. Anam şəhər prista-va İsmayıl bəyin arvadı Zəhra xanımla, Cavad ağanın qızı Biki xanımla, hamamçı Məşədi Həbibin qızı Məhəbub xanımla dost idi. Bunların hərəsi bir cür gözəl idi. Özləri də tez-tez bizə qonaq gəlirdilər. Anam

da tez-tez onlara qonaq gədirdi və çox vaxt məni də özü ilə aparırdı. Bəylərin ev-əşikləri heç də bizimkindən artıq zinətli deyildi, qonaqlıqları da bizimkindən yaxşı olmurdu. Amma, bununla bərabər, bəylər və onların xanımları da, uşaqları da tacirlərə, adi peşə sahiblərinə qarşı özlərini çox yekəxana aparırdılar. Onların mənimlə yaşlı uşaqları birbirinə «bəy» deyirdi. Buna görə də, mən onlarla oynamırdım. Məsələn, bizim alt evimizdə yaşayan kasıb Kəklək xalanın oğlu Kazımla və ya qonşumuz çörəkçi Ayı Temirin qardaşı oğlu Əyyubla oynamaq mənə daha çox xoş gəlirdi, nəinki Cavad ağanın oğlu Davudla oynamaq. Anam da bunun üstündə məni danlayıb deyirdi:

– Zor deyil ki, çəkir atası tərəfə. Nənəsi Xəlsənin ayaqları ömründə tufli üzü görməyib. Əmisi Qubadın da ayağından çarığ çıxır.

Anam bilmirdi ki, bəy uşaqlarının yekəxana hərəkətləri mənim izləti-nəfsimə toxunur.

MÜSAVAT HÖKUMƏTİ VƏ NƏCƏF BƏYİN ÇOMAĞI

Bir gün atam bazardan həyəcanla gəlib dedi:

– Təzə hökumət qurulub, adına da «müsavat hökuməti» deyirlər.

Anam soruşdu:

– Nə deməkdə müsavat hökuməti?

Atam dedi:

– Yəni, bu hökumətdə hamı bərabər hüquqda olacaq.

Anam soruşdu:

– Nə cür yəni bərabər hüquqda?

Atam gülümsədi:

– Daha bəyləri yuxarı başa keçirməyəcəklər. Rəiyyət necə, onlar da heylə.

Anam kəskin istehza ilə soruşdu:

– Deməli, cındırından cin ürəkən keçəl Şirinlə İbrahim bəyə hökumətdə fərq qoyulmayacaq?

Atam eyni məmnun ifadə ilə dedi:

– Yox.

Mən həyəcanla soruşdum:

– Daha bəy uşaqlarına «bəy» deməyəcəklər?

Atam mənə qərribə bir maraqla baxıb dedi:

– Bəy desələr də, daha əvvəlki forsları olmayacaq.

Ancaq açıq hiss edirdim ki, «müsavat hökuməti»nin qurulması xəbərini, hamının bərabər hüquqda olacağı xəbərini anam şadlıqla qarşı-

lamır, nəyə isə şübhə edir, ancaq bu narazılığının səbəbi heç özünə də məlum deyil.

Sonra Bayram babamı Gəncə qubernatorunun yanına çağırdılar. O vaxt bizim yerlər Gəncə mahalına daxil imiş.

Bayram babam bir neçə gündən sonra gəlib xəbər verdi ki, yeni hökumət onu bizim Qarabulaq qəzasının «N» nahiyəsinə pristav təyin etmişdir.

Qubernator babama deyib ki: «Biz, sizi daha böyük vəzifə üçün nəzərdə tutmuşuq. Güney Güzdəkdəki qanlılığın qabağını siz ala bilərsiniz. Araz qırağında hörmətiniz çoxdur. Ona görə də, hələlik gedin oranı düzəldin».

Özü də Bayram babamın pristav təyin edildiyi nahiyə, mahalda ən böyük nahiyə hesab olunurdu. Başqa nahiyələrdə olan dələduz kəndlər də həmin nahiyəyə əlavə olunmuşdu. Babama ixtiyar verilmişdi ki, strajniklərini özü seçib qəbul eləsin.

Babam da Qızılbaşoğlu Alıdan başqa öz elatından bir neçə qoçaq oğlan seçib, özünə strajnik götürdü.

Sonra Fatma nənəmlə babam gətdilər Güney Güzdəyə. Nahiyənin mərkəzi əslində Güney Güzdək deyildi, ancaq Bayram babam hələlik orda oturacağı qərara almışdı. Yəqin bunun da səbəbi o kənddə düşməncəliyi yatırtmaq idi. Kişi gecə-gündüz onların içində olmaq istəyirdi.

Nikolay taxtdan yıxılandan sonrakı «hürriyyətlik»də köçüb gedən dövlətli malakan, sarısaqqal Vasilinin şəhərin mərkəzində olan böyük evini kənd mülkədarı Nəcəf bəy almışdı. Bu, uca, yoğun, enlikürək, qarabıqlı bir kişi idi. Özünün də zoğal ağacından başı dəmir toppuzlu qırmızı bir çomağı var idi. Camaat arasında «Nəcəf bəyin çomağı» məşhər idi. Hətta, bu çomağın haqqında cürbəcür nağıllar da düzəlməyə başlamışdılar. Bakıda qoçu Nəcəfçulunun keçisi necə ərköyün idisə, Qarabulaqda da Nəcəf bəyin çomağı heylə ərköyün idi. Bəy şəhərə gəzməyə çıxanda çomağını hansı dükan qoysaydı, o dükanın sahibi toxunulmaz hesab olunurdu. Nəcəf bəy hökumətsizlik zamanı şəhərin bir neçə təzə ağasından biri idi. Bu ağalardan hər birinin dalında bütöv bir elatın dəliqanlı atları dayanırdı. Yəni, onlardan hər biri bir ağa idi. Müsavat hökuməti qurulandan sonra da bu cür ağalar qətiyyəən ipə-sapa yatmırdılar. Deyəsən, müsavat hökuməti də heç bununla maraqlanmırdı. Atamgil danışdırdılar ki, Nəcəf bəy malakandan aldığı evinin eyvanında var-gəl edərək, acıqlı-acıqlı deyirmiş: «Ə, bu nə Azərbaycanı? Sən öləsən ona bir çomaq vuraram, darmadağın olar».

Belə görünür ki, qırmızıçomaq Nəcəf bəy «Azərbaycanın», «Azərbaycan hökuməti»nin nə demək olduğunu heç bilmirmiş. Əla-

həzrət çar hökumətinin siyasəti nəticəsində, demək olar ki, «Azərbaycan» sözü heç işlənmirmiş. Əlahəzrət çar üsuli-idarəsi tərəfindən edilmiş inzibati bölgü əsasında Azərbaycan ölkəsi məhəllələrinin adı ilə adlanmış. «Gəncə quberniyası», «Qazax», «Şəmkir quberniyası»... Ona görə də, Nəcəf bəy kimi bisavad, qırmızıçəməq əhəblər öz vətənlərini adını belə, unutmşudlar.

Atamgilin söhbətlərindən onu da hiss edirdim ki, bu yeni hökumət atamda və onun məclisində iştirak ələyənlərdə, nəşə, yeni bir əhvali-ruhiyyə doğurmuşdur. Birinci dəfə olaraq mən onların söhbətlərindən tez-tez «milli azadlıq», «milli Azərbaycan hökuməti» kimi ifadələr eşidirdim. Mən birinci dəfə olaraq atamın dilindən «vətən» sözü eşidirdim. Mənə elə gəlirdi ki, bu söz indiyə qədər haradasa unudulub qalmışdı və yalnız indi çıxırdı meydana, mənə anam indi, yalnız indi bu sözün mənasını başa düşürdü. Mən sonralar, ağılım bir şey kəsən vaxtlarda təkrar-təkrar bu xatirələrə qayıdırdım, başa düşürdüm ki, xarici istilaların hakimiyyəti: ölkənin ayrı-ayrı xanlıqlara parçalanması, xüsusən Arazın o tayında İran şahlarının, bu tayında isə, çarizmin qədar siyasəti nəticəsində mənəim həmvətənlərim, hətta, öz vətənlərinin adını, hansı millətə mənsub olduqlarını belə, unutmşular. Təsədüfi deyildi ki, o zaman hər hansı bir kəndliyə soruşsaydılar: hansı millət-dənsən? Cavab verərdi ki: «müsəlmanam».

Müsəvat hökuməti qurulandan sonra uşaqlardan dəstələr düzəldib, onlara milli mahnılar öyrədirdilər. Mən böyük bir maraqla həmin dəstələrdə iştirak edirdim. Yaşca bizdən böyük oğlanlardan bizə başçılar təyin edirdilər və biz onların köməyi ilə əsgər kimi sıraya düzülüb, addımlaya-addımlaya mahnı oxumağı öyrənirdik. Lakin mən uşaq da olsam, görürdüm ki, bizim dəstələrdə bəy uşaqları daha hörmətli, daha əziz tutulur. Mənim kimilər isə, atamız nə qədər varlı olsa da, yənə rəiyyəti hesab olunurdu. Bu da mənəim izzəti-nəfsimə toxunurdu. Mən bəy uşaqlarının loğalılıqlarını hiss edirdim və üreyimdə onlara kin bəşləyirdim. Demək, müsəvat hökumətində də onlar əziz-xələf idilər.

BAYRAM BABAMA GÜLLƏ ATILMASI VƏ QOCA QAÇAQ

Atamın ticarət işləri də gündən-günə tərəqqi etməkdəydi. O, mal gətirmək və ya mal aparmaq üçün tez-tez Bakıya gedib-gəlirdi.

Həmin bu dövrdə anamın malyariyası yənə də başlamışdı. Hər gün bərk titrədir-qızdırırdı. Vurulan iynələrin yerləri də çirk ələmişdi. Həmin yaralar sağalandan sonra doktor Quliyev məsləhət gördü ki, anam

bir-iki ay kəndə gedib havasını dəyişsin. Bizim kənd də havası, suyu yaxşı olan, yaylaqsayaq bir yer idi.

Ona görə də, anam, mən, bacım Mahtab, bir də qulluqçumuz Zin-yet faytona əyləşib getdik Güney Güzdeyə.

Bayram babamgil yənə də bizim kənddəki evdə qalırdılar. Babamın idarəsi isə, Nikolay vaxtında tikilmiş, üstü qırmızı dəmirli «dəftər-xana»da (camaat binanı belə adlandırır) yerləşmişdi.

Əlbəttə, mən yənə hiss edirdim ki, Vəli uşağından olan əmim arvadı bizim gəlişimizdən və babamgilin də onların binasında olmasından heç də xoşhal deyil. Ancaq şübhəsiz ki, o, bunu üzə vurmağa cəsarət ələmirdi. Anam da həmişə qulluqçumuz Zin-yetə bərk-bərk tapşırdı ki, sərvaxt olsun, əmim arvadı suyun, bişmişin içinə zəhər atar.

Babam işə çox kəskin başlamışdı, bütün ağsaqqalların dilindən kağız almışdı ki, hər kəs öz tayfasına cavabdeh olsun, lakin ədəvət, kin o qədər şiddətli idi ki, adamların orada-burada gizlənib, bir-birilərini vurub-doğramalarının qabağını almaq mümkün olmurdu. Babamın adasına baxmayaraq, strajnikləri əsaslı bir iş görə bilmirdilər.

Sonra bir gecə qəribə hadisə oldu. Bayram babam kəndin sayılan, saytal adamlarından hesab olunan yüz əlli-yüz altmış kilo, bəlkə də, bundan artıq, ağırlığı olan Hacıoğlu Alməmmədlə qonaq otağında, stol ətrafında əyləşib söhbət edirdi. Ortada otuzluq neft çırağı yanırdı, mən də xalının üstündə oturub onların söhbətinə qulaq asa-asa oynayırdım. Birdən yaxında güllə səsi gurladı və eyni anda da çırağın şüşəsi çiliklənib yerə töküldü, babam cəld qalxıb açıq qapının qabağından geri çəkildi, Fatma nənəm, anam o biri otaqdan hövlnak gəldilər.

Bayram babam sakit səsle dedi:

– Yaxşı, səs-küy salmayın, çırağı yandırın.

Anam stolu daldaya çəkərək təzə şüşə gətirib çırağı yandırandan sonra Hacıoğlu Alməmməd babama dedi:

– Çıraq düz sənə qabağında idi, demək, açıq qapıdan düz sənə nişan əhb atıblar.

Babam papiros yandıraraq kişinin sözünü təsdiq ələdi:

– Elədir.

Alməmməd dedi:

– Vəli uşağının işidir.

Fatma nənəm qəzəblə əlavə etdi:

– O gödək ilanın hiyləsidir!

Mən bilirdim ki, Fatma nənəm «gödək ilan» dedikdə, mamamın əri Əbdülezizi nəzərdə tutur.

Bayram babam dinmədi.

Alməmməd, babama dedi:

– Arvadın sözünü qəribliyə salma.

Bu zaman iribığıl uryadniklə strajniklər tələsik gəldilər.

Uryadnik əlini gözünün üstünə qoyub dedi:

– Cənab pristav, kəndin arasını gəzib nəzarət edirdik. Güllə səsi eşidib yüyürdük.

Hacıoğlu Alməmməd uryadnikdən soruşdu:

– Damın üstündən düşüb qaçan adam görmədiniz ki?

Uryadnik cavab verdi:

– Ora baxmaq aqlımıza gəlməyib.

Atamgilin həmin böyük daş evlərindən savayı həyətə çox qedim-dən qalmış və indi də içində barama becərilən bir damları var idi, belə damların üstü gümbəz kimi yumru olurdu.

Alməmməd dedi:

– Gülləni damın üstündən atıblar. Damın üstündən baxanda açıq qapıdan otəgün içi aydın görünür.

... Bu əhvalatdan iki gün sonra Qaçaq Xanmurad bütün dəstəsilə Bayram babamgilə qonaq gəldi. Qoyun kəsildi. Böyük artırmaya salınmış xalının üstündə oturub yeyib-ıçdilər.

Conra anam, Qaçaq Xanmuraddan soruşdu:

– Niyə daha üzə çıxmırsan?

Qaçaq Xanmurad da gülümsəyib zarafatyana dedi:

– Ay Yaqut bacı, qartal dağda-daşda hərlənməyə adət eləyib. Onu gətirib əhliləşdirmək uzun işdir.

Əgər, bir ayrı adam özünü, mənim ən çox sevdiyim igid qartala bənzətsəydi, bu, mənə lovğalıq kimi görünərdi, amma Qaçaq Xanmuradın belə deməsi, elə bil ki, mənim xəyalımı çəkib qartallar oylağı olan yuxarı Qızılboğaz, Salvartı dağlarına apardı və sanki Qaçaq Xanmurad da həmin alapaça ürgənin üstündə o dağlara qalxıb çən-duman içində yox oldu.

Vəli uşağından olan adamlar uzaqda dayanıb, Əfəndi uşağı ilə qohum olan pristavla qaçaqların bu yaxınlığına kinli-kinli tamaşa eləyirdilər.

... Qaçaq Xanmuradın dəstəsi getməmişdi ki, Qaçaq Məşədi Təhməzin dəstəsi gəldi. Bu, uzunsaqqallı, ortaboylu bir qoca idi. Saqqalı, bıığı, yeqin ki, xınadan qırmızı idi. Başı azca əsirdi, dioqonal çuxasının altından iki patrondaş bağlamışdı. Amma tufəngini atlılarından biri götürmüşdü. Ayaqlarında qısaboğazlı çəkme, başında iri tüklü papaq vardı. O gələn kimi Qaçaq Xanmurad və yoldaşları ayağa durdular, yalnız kişi keçib döşəkcənin üstündə əyləşəndən sonra oturdular. Bayram babam evdə olmadığı üçün Fatma nənəm gəlib ehtiramla dedi:

– Xoş gəlmisən, Məşədi Təhməz.

Kişi də təmkinlə cavab verdi:

– Xoş günün olsun, Fatma xanım.

Sonra Bayram babam gəldi. O içəri girəndə Məşədi Təhməz ayağa durmaq istədi, babam cəld irəliləyib, çiyinlərindən yapışaraq onu qalxmağa qoymayıb, hörmətlə dedi:

– Məşədi Təhməz, xoş gəlmisən.

Qoca qaçaq başını xəfifcə tərpətib dinmədi. Bayram babam həmişə stulda oturardı. Amma bu dəfə yeqin ki, qoca qaçağa hörmət əlaməti olaraq onun yanında, döşəkcənin üstündə əyləşdi. Qaçaq Məşədi Təhməzin haqqında çox eşitmişdim. Kürdobağlılar onu «xoşbəxt qaçaq» adlandırırdılar, çünki əlli ilə yaxın idi ki, qaçaqlıq edirdi, nağıllara çevrilən atışmalarda, vuruşmalarda olmuşdu, neçə dəfə güllə dəymişdi, amma hamısından da sağ-salamat qurtarmışdı. İki oğlu da özü ilə qaçaqlıq edirdi.

Babam qonaq yanında dayanmağıma acıqlanmadığı üçün pəncərəyə söykənilib qoca qaçağa tamaşa edirdim. Onun bu yaşda necə at çapdığına, başı əsə-əse necə güllə atdığına təəccüb edirdim. Onun igidlikləri haqqında eşitdiklərim indi məni heyrətə salırdı. Elə bil ki, belində qoşa patrondaş olan uzunsaqqallı, başı əsən bu qoca təəccüblü bir əfsanədən çıxıb zahir olmuşdu. Mən, cavan Qaçaq Xanmuradın da, hökumət adamı olan babamın da ona necə ehtiram etdiklərini görürdüm. O, qabağındakı çaydan elə qaynar-qaynar götürüb bir qurtum alaraq:

– Bayram, – dedi (mən birinci dəfə olaraq babama «Bayram bəy» deyil, «Bayram» deyər müraciət etdiyimi əsirdirdim) –, sən bizi üzə çıxmağa çağırırsan, yəni, bu təzə hökumətdən əqlin bir şey kəsir?

– Nə bərədə, Məşədi? – deyər babam soruşdu.

Qoca qaçaq dedi:

– Yəni, bu axırcan duruş gətirib dayana biləcək?

Bayram babam bir qədər fikirləşib dedi:

– Əgər, xaric kömək eləsə, duruş gətirər.

Qoca qaçaq çayını arxayın içib, stəkani nəlbəkiyə qoyaraq soruşdu:

– Axı, bu təzə hökumətin məramı nədi?

Babam bu sualı gözləyirmiş kimi dərhal cavab verdi:

– Bərabərlik!

– Nə cür bərabərlik?

– Yəni dövlətinin də, kasıbın da, bəyin də, rəiyyətin də hüququ bərabər olacaq.

Qaçaq Xanmurad qızgın şəkildə dedi:

– Ay dayı (o, babama «dayı» deyirdi), yənə də bəy bəydi, rəiyyət də rəiyyət.

Qaçaq Xanmuradın bu sözləri mənə qərribə bir ruh düşgünlüyü yaradırdı. Doğrudanmı, bəy uşaqları yenə də evvəlki iddialarında olaçaqlar?

Sonralar mən o günləri xatırlayanda başa düşdüm ki, Qaçaq Xanmurad haqlı imiş. Məsələ onda idi ki, müsəvat hökumətinin bərabərlik ideyası əslində mücərrəd bir şey imiş və onun real fəaliyyətində bu «bərabərlik» hiss olunmurmuş. Onlar zəhmətkeş xalqın gözüləciq, qabaqcıl adamlarını dövlət işlərinə nəinki cəlb etməmiş, hətta, bu bərədə heç düşünməmişlər. Müsəvat partiyaşının üzvü olan mülkədarların heç biri öz mülkündən əl çəkməmişdi. Əksinə, Qaçaq Xanmurad deyən kimi, bəylər yenə də öz bəyləklərində qalıb, adı camaata yuxarıdan aşağı baxırdılar. «Müsəvat», «bərabərlik» sözləri kağız üzərində qalmışdı.

Qoca qaçaq soruşdu:

– Yaxşı, onda, bununla Rusiyada qurulan təzə hökumətin nə fərqi var? Deyir, onların da məramı bərabərlikdir.

Bayram babam dedi:

– Rusiyada qurulan bolşevik hökumətinin məramnaməsi bəylərin, dövlətliələrin qəti ziddinədir.

Qoca qaçaq qərribə bir gümrəhliqlə soruşdu:

– Bəs, onda bu necə bərabərlik oldu?

Babam dedi:

– Onlar bərabərliyi ancaq yoxsul kəndlilərlə fəhlələrin birliyində görürlər.

Qoca qaçaq soruşdu:

– Bəs, dövlətliələr, tacirlər, bəylər nə olsun?

Babam dedi:

– O quruluşda dövlətli, bəy, ağa olmamalıdır.

Qaçaq Xanmurad babama dedi:

– Dayı, canıncün o elə əsl mənim kimilərinin hökumətidir. Bizi düzlərə salan bəylər, ağalar olmayıb?!

Məşədi Təhməz dinmədi. Babam dedi:

– Məsələhətdir ki, siz daha qaçaqlığı yerə qoyasınız.

Uzun bir sükut keçdi. Nəhayət, Məşədi Təhməz soruşdu:

– Yaxşı, bəs, Arazın o tayındakıların işi necə olacaq?

Babam dedi:

– Hələlik, o bərədə bir söz demək olmaz, Məşədi! Ancaq, əgər, biz bu yeni hökumətimizi möhkəmləndirib saxlaya bilsək, bəlkə gələcəkdə elə bir vəziyyət yarandı ki, birləşə bildik.

Mən, Fatma nənəmdən eşitmişdim ki, Qaçaq Məşədi Təhməzin arvadı otaylı qızıdır, yeni, Cənubi Azərbaycandır. Ümumiyyətlə,

Araz boyunda yaşayan Şimali azərbaycanlıların çoxu o taydakı azərbaycanlılarla qohum-qardaş idi.

Yenə də araya uzun süren sükut çökdü. Qoca qaçaq təmkinlə dedi:

– Bayram, sən daş qoyan yerə biz baş qoyarıq. Ancaq izin ver, bir az gözəylək. Sular durulsun, görək dünya nə cür olur...

Bu sözləri deyəndə, mən, qoca qaçağın gözələrində bir parıltı gördüm. Babam daha bir söz demədi.

Yeyib-içəndən sonra Qaçaq Xanmurad ilə yoldaşları artırmanın baş tərəfinə gələrek gözəl Aynanın vurulduğu yerdə nişana qoydurub atmağa başladılar. Mən böyük bir təəccüblə gördüm ki, Qaçaq Xanmuradın atıları arasında ondan da sərrast atanlar var və Qaçaq Xanmurad bundan heç də pərt olmur. Mən elə güman edirdim ki, dünyada Qaçaq Xanmuraddan yaxşı güllə atan olmaz.

Bayram babamla Qaçaq Məşədi Təhməz evdən çıxıb gəldilər. Qoca qaçaq nişanaya baxıb, öz adamlarından birinə dedi:

– Mənim tüfəngimi gətir.

Mən lap irəli yeriyərek gözümü dikmişdim onun üzünə. O, ayaq üstündə tüfəngi üzünə götürüb, başı və əlləri əsə-əsə atdı. Birinci nişana göyə sovruldu. Tüfəngin gilzilərini çıxarıb, yenə də atdı. İkinci nişana da göyə qalxdı. Sonra tüfəngi yanında dayanmış cavan qaçağa vermək istəyəndə, Qaçaq Xanmurad zarafatına dedi:

– Ərənlər üçəcən deyib, əmi!

Qoca qaçaq tüfəngi təkrar üzünə götürüb atdı və üçüncü nişanını vurandan sonra Qaçaq Xanmurada tərəf dönüb dedi:

– Təhməzin başı əssə də, gözleri hələ işıqlıdır.

Qaçaq Xanmurad dedi:

– Əmi, Allah sənə bundan sonra da yüz il ömür versin, yüzündə də belə atasan!

Kişi gözələrini göyə tikərek, salavat çevirmiş kimi, əlini üzünə çəkib, qərribə bir inamla səsləndi:

– Amin!

Sonra Qaçaq Xanmurad aşağıda qaçaqların toplaşmış nişana atmasına tamaşa eləyən adamlar eşitsin deyə bərkənd dedi:

– Əşi, Bayram dayı, deyirlər Güney güzdəklilər gecə qaranlıqda gizləni bənə güllə atblar. İzin ver, biz də aşkarda onlarla haqq-hesab çəkək.

Bayram babam da bərkənd dedi:

– Elə şey olmaz, güllə atan bir qələtdi eləyib.

Qaçaq Xanmurad dedi:

– Dayı, vallah, bir də heylə şey eşitsək, heç sənin xəbərin olma-

dan gəlib güllə atan tayfanın «məmə» deyəndən «pəpə» yeyənə – hamısını güllədən keçirəcəyik!

Atamgil əbəs yerə mənə «əllamə» demirdilər, mən çox balaca olsam da, hiss edirdim ki, müsəvat hökumətinin pristavı olan Bayram babam öz strajniklərindən, öz hökumətindən daha çox qaçaq dostlarının gücünə arxalanır. Öz yaxın adamları olan Əhmədaliya, Hacıya, Qızılbaşoğlu Alıya arxalanır, onlara ürək qızdırır. Babama güllə atılardan sonra onlar gecə səhərə qədər növbə ilə keşik çəkildilər. Sonra Bayram babam bundan xəbər tutub qadağan elədi.

Sonra qaçaqlar atlanıb getdilər. Onların babama güllə atılardan sonra bu cür dəstə ilə gəlib-getmələri, görünür, yeni hökumətin bir nümayəndəsi olan babamın mövqeyini bütün rayonda möhkəmləndirdi, babam əmr verdi ki, kənddə gecə bütün evlərdə çıraqlar yansın. Onu da bildirdi ki, bütün evlər nəzarət altında olacaq. Qaranlıq düşəndə Güney Güzdəyin bütün evlərində dalbadal çıraqlar yandı. Lakin Bayram babamın strajnikləri xəbər gətirdilər ki, dörd evdə çıraq yandırmaqdan boynun qaçınırlar. Babam da əmr etdi ki, əgər, çıraq yandırmasalar, ev sahiblərini gətirib dama salsınlar. Bundan sonra onların da çırağı yandı.

... Bunların hamısı mənim üçün anlaşılmaz əhvalatlar idi. Mən işi-ği sevirdim. Parlaq günəş işığı məndə sevinc doğururdu. On beş günlük qaranlıqdan sonra təzə çıxan orağ şəkili Ay da məndə sevinc doğururdu. Dağları, çölləri süd kimi aydınlıq ələyən on beş günlük Ay mənə xoş mürgü gətirirdi. Şəhərdəki evimizin zalında yanan böyük qaz çırağı məni fərəhləndirirdi. Amma indi Güney güzdəklilər çıraq yandımağa cürət etmirdilər. Çünki hərə öz düşməninin bu işıqdan istifadə edərək qaranlıqda güllə atıb onu öldürəcəyindən qorxurdu. İndi babamgilin yandırdığı otuzluq lampanın işığı məni də qorxudurdu, çünki mən babamı çox istəyirdim...

GÜNEY GÜZDƏKDƏ NƏLƏR DÜŞÜNÜRDÜM...

Mən ürəyimin dərinliklərində Qaçaq Xanmurad kimi bir qəhrəman olmağı arzulayırdım. Gecələr yerimə girəndən sonra da bu barədə uzun xəyallara dalırdım. Özümü, neçə atlı-tüfəngli adamı təkbəşinə qoyun sürüsünün içindən çıxmağa məcbur ələyən Qaçaq Xanmurad kimi bir igid təəvvür edirdim. Lakin, Qaçaq Xanmuradın bu dəfə anama danışdığı bir əhvalat mənim bu şirin xəyallarımı alt-üst elədi. Qaçaq Xanmurad o tayda (yəni, Arazın o tayında) bir düşməninə necə qisas aldığına nağıl edirdi. O, neşə ilə danışırdı ki, çiskinli, qaranlıq

bir gecədə öz dəstə ilə qəfildən həmin düşməninin alaçığını mühasirəyə alaraq, uşaqlardan böyüyə hamını necə gülləbaran ələyib qırıblar...

Anam həssas qadın idi. Kiçik bir sarsıntı onun bənizini dərhal soldururdu. İndi bu əhvalatı eşidəndə də rəngi ağardı və o, həyəcanla soruşdu:

- Yazıq arvad-uşağın nə təsiri vardı?
- Qaçaq Xanmurad eyni neşə ilə dedi:
- Düşməni düşməndi, kimdi arvad-uşağa baxan?!

Amma bu söhbətdən qabaq mən xəyala dalırdım ki, əgər, Qaçaq Xanmurad kimi bir igid olsam, yeddi gün, yeddi gecə at sürərək gedib ağ divi necə öldürürəm və onun oğurlayıb apardığı gözəl qızı necə xilas edib, anasının yanına qaytararam və anası da sevincindən ağlayaraq mənə «sağ ol» deyər...

Qaçaq Xanmuradın o dəhşətli əhvalatı və o əhvalatı danışıarkən gözəl, solğun üzündə duyduğum neşə, məndə anlaşılmaz qüssə doğurdu, birdən-birə mən özümü, nə işə, qiymətli bir şey itirmiş kimi hiss elədim. Nurani saqqallı, başı esən və əlli ildən artıq qaçaqçılıq eləmiş Qaçaq Məşədi Təhməzin nişana atdığı zaman balaca gözələrində gördüyüm parıltı məndə indi qəribə bir vahimə doğurdu. Mənə elə gəldi ki, qəfil öz onunun üzünə tullandı, onu bir anda parçalayan pələngin də gözələrində yeğin belə vəhşi parıltı olur. Mən tərəkməmə qohumlarımdan eşitmişdim ki, yırtıcı heyvanlardan ən xaini canavardır. Ancaq nə üçünsə, qoca qaçağın gözündəki parıltı mənə canavarı deyil, məhz pələngi xatırladırdı. Artıq Qaçaq Xanmurad mənim xilaskar qəhrəmanım ola bilmirdi. Yəni, mən, daha onu o cür təəvvür ələyib bilmirdim və buna görə də məyus olurudum. Mən belə anlarda özümü yalnız köməksiz hiss edirdim. Sonralar Qaçaq Xanmuradın babamgilə gəlişi, yoldaşları ilə evyandan nişana atmaları daha məni əvvəlki kimi fərəhləndirmirdi.

Qırx adamı bir-birinə qırdıran gödək Nisə isə hər dəfə qabağıma çıxanda mən Fatma nənəmin nağıllarında eşitdiyim ana divi xatırlayırdım. Bu arvadın ana divi kimi sarı balta dişləri, buynuzu yox idi. Bu arvad ana divi kimi nəhəng deyildi və onun kimi dəhşətli dərəcədə eybəcər görünmürdü. Bu arvad insan idi, özü də mənim hər gün gördüyüm Xəlsə nənəm kimi, başqa qarılar kimi insan idi. Demək, bu ana div insan cildinə girmişdi. İnsan cildinə girdiyi üçün də bütün evlərə asanlıqla yol tapıb, uşaqları anasız, anaları uşaqsız qoya bilərdi. Kim bilir, bəlkə əmim oğlu Bəhlülün anasına cadu ələyib sill azarına salan elə həmin bu Nisə qarı imiş... Axi, deyirlər, gödək Nisə Vəli uşağından olan Əbdüləzizin böyük bacısıdır. Beli öyri, boynu qısa, başı çiyin-

lərinin arasına girmiş və deyilənə görə, son dərəcə hiyləgər bir adam olan Əbdüləzizin özü də, məgər, insan cildinə girmiş div deyilmi?!

Analığı əmim oğlu Bəhlulə gün vermirdi. Hey döyüb ağladırdı, Bəhlul daim ac olurdu. Mən evimizdən yağlı çörək, kişmiş aparıb verirdim ona və onun, içində adam yaşamayan damlarının dəhlizində bu şeyləri necə acgözlüklə yediyinə tamaşa edirdim. Yağlı çörəkdən mənim zəhləm gedirdi. Çox konfet yediyim üçün şirin şey də ürəyimi vururdu. Mən fikirləşirdim ki, əgər, anam ölsə, mənim də atam ayrı bir arvad alar və o da məni Bəhlulun gününə salar. Qubad əmi hər axşam tarladan, ya Qayaburnu bağlarından qayıdaraq çarığını çıxarıb, dəstəməz alaraq iri ayaqlarını yuyub namaz qılardı. Sonra da yerdə, palazın üstünə salınmış köhnə döşəkcənin üstündə bardaşqurma əyləşərək, arvadının dinməz gətirib qoyduğu qatıq-çörəyi və ya şomlu dovğasını şirin-şirin yeyərdi. Bir dəfə də olsun, oğlu Bəhlulun əhvalını soruşmazdı, ac və ya tox olub-olmadığı ilə maraqlanmazdı. Elə bil ki, o, Bəhlulun yeyib-içmiş olduğuna, tox olduğuna əmin idi. Demək, əgər, anam olmasaydı, mənim də atam bu cür edərdi.

Bu nəticələr anamın üstündə mənim yarpaq kimi əsməyimə səbəb olurdu. Anamın başı ağrıtında və ya qızdırması gələndə mən özümü olduqca bədbəxt hiss edirdim. Hətta, xəlvətə çəkilib ağlayırdım da.

Beləliklə, ögey ana dünyada mənə ən qəddar məxluq kimi görünürdü.

Mənim qapalı aləmində bir tutqunluq hökm sürməkdəydi. Əlbəttə, bu tutqun aləm bərəsində mən heç kəsə bir söz demirdim, yəni, demək heç ağlıma da gəlmirdi, çünki bu tutqunluğu yalnız mən hiss edirdim, mahiyyətini, səbəblərini aydın dərk eləməyirdim, elə bil ki, xaricdən aldığım təsirlər bu tutqunluğu getdikcə tündləşdirirdi.

Fatma nənəm dərdini heç kəsə söyləməsə də, öz-özünə olan danışıqlarından görürdüm ki, bütün fikri-zikri, kim bilir, indi haralarda olan Nuru dayımın yanındadır və öz-özü ilə olan danışığında o, daim Bayram babamı günahlandırır. Evdə tək olduğum zaman nənəm (nənəm məni uşaq hesab elədiyi üçün yanımda öz-özünə danışmaqdan çəkinmirdi.) taxtın üstündə əyləşərək gözlərini qarşısında bir nöqtəyə zilləyib müstətdə papiros çəkə-çəkə hey deyirdi: «Cavanın beyni qan olar... Gərək başına ağır qoyasan. Kişi yaylaqda qardaşının günahını tökdü yazıq uşağın üstünə, ta demədi ki, tək oğlumdu...»

Fatma nənəm bu cür sözləri bəlkə gündə yüz dəfə yana-yana təkrar edirdi, hər dəfə namaz qılanda oğluna dua edirdi və nənəmin oğlu sarıdan olan bu ümitsiz dərdi məndə qüsse doğururdu. Gözəl Aynanın vurulub yaşıl otlar üstünə sərilməsi, sonra onu palazın arasına qoyub aparmaları gözlərim önündən çəkilmirdi. Yaylaqdakı Qaraca ilə bura-

dakı əmim oğlu Bəhlul mənim xəyal aləminin daimi iştirakçıları idilər. Biri gözümün qabağında canlanan kimi, o biri də böyürdən çıxırdı.

Bayram babam da bütün günü öz işində olurdu, başqa kəndlərə gedirdi. Mənə elə gəlirdi ki, Bayram babam dünyanın ən mərhəmətli adamıdır. Ancaq bir gün dəhşətli bir əhvalat oldu. Yasavullar ortaboylu, cantaraq bir kişi tutub gətirmişdilər. Bayram babam həyətdə onu üzü üstə yerə yıxdırdı. İki yasavul bir tərəfində, ikisi də o biri tərəfində duraraq penceyini, köynəyini yuxarı sıvirib, cılpaq belinə şallaqla döyməyə başladılar. Adamlar tamaşa edir, yasavullar şallaqlayırdılar. Kişinin beli qıpqırmızı qızarmışdı. Nəhayət, o, davam gətirməyərək qışqırdı. Yalnız bu zaman babam yasavullara əmr etdi ki:

– Dayanın!

Yasavullar onu qaldırıb yenə də qollarını arxadan bağladılar. Sonra babam oraya yığılan adamlara xitabla dedi:

– Bu adam Hacı Fərzəlinin bir erkəyini oğurlayıb kəsib. Kim oğurluq eləsə, bunun kökünə düşəcək!

Birdən qolları arxasında bağlı olan həmin döyülən kişi həyəcanla:

– A bəy, – dedi, – erkəyi kefimdən oğurlamamışam. Beş körpə uşağım, budur, iki aydır ki, pencerlə dolanır. Hacı Fərzəlinin dörd-beş min qoyunu var.

– Bəs, səninki niyə yoxdu? – deyə babam açıqlandı. – Niyə uşaqlarının haqqında vaxtında fikirləşməmişən? Hacı Fərzəli o dövləti başqalarına çoban olmaqla qazanıb, amma sən günortayacan yatıb, gözünü dikmişən onun-bunun varına, Allahın yolundan çıxıb, oğurluğa qurşanmışan.

Həqiqətin nədə olduğunu aydınlaşdırma bilməsəm də, babamın bu adamı döydürməsi mənə pis təsir elədi. Mən fikirləşdim ki: «əgər, bu kəndlinin beş balaca uşağı acdırsa, dövlətli Hacı'nın bir qoyununu kəsəndə dünya dağılmaz ki?.. Kişinin görkəmi məni inandırirdi ki, onun körpə uşaqları acdırlar! O körpə uşaqlar müxtəlif şəkillərdə gözlərim qarşısında canlanırdılar. Mən onların qapıdan içəri girən atalarına dikilmiş ac baxışlarını, arıq, solğun benizlərini görürdüm və bu məni o qəder müttəəssir edirdi ki, babamın onların atasına elədiyi töhmət haqqında düşünə bilmirdim, mən ancaq gözləri qapıdan içəri girən atalarının əlinə dikilmiş balaca uşaqların ac üzlərini görürdüm və o günü mən anamın, Fatma nənəmin təkidinə baxmayaraq, səhərdən axşamacan heç nə yemədim. Mən acliğin necə murdar, xoşagəlməz şey olduğunu gördüm. Mən o gecə, həmişə olduğu kimi, yatmadan əvvəl Bayram babamın yanında uzanıb onun məni güldürmək üçün elədiyi məzəli söhbətlərə, nağıllara qulaq asmadım, daha doğrusu, qulaq asa bilmədim. Mən indi də səbəbini özümə izah eləyə bilmirəm ki, nə üçün

o günü özümü o qədər bədbin, o qədər kədərli hiss edirdim? Özü də sanki mənim kədərini qara bir bulud kimi bütün dünyanın üzərinə çöküb hər şeyi pərişan eləmişdi. Güney Güzdəyi bürüyən aclığın dəhşətini mən indi hiss edirdim. Gecə acaların fəryadını eşidərək uzun zaman yuxuya gedə bilmirdim. Onlar bizim olduğumuz evin ətrafına toplaşaraq: «Ay bəy uu...» deyər tükürpədən bir səsle qışqırırdılar. Onlar çö-rək istəyirdilər.

Mən Bayram babamgillə bir otaqda yatdığım üçün kişinin qaranlıqda, yerinin içində dalbadal çəkdiyi papirosların közertisini görürdüm.

Sonra yasavulların müşayiəti ilə babamgilin qapısına bir neçə araba un gətirdilər. Anamgil deyirdilər ki, «bu unu Hacı Zeynalabdin Tağıyev göndərib».

Sonra acılar tökülüb gəldilər və babamın əmri ilə həmin unu paylamağa başladılar. Əvvəl adamlar elə basabas, elə qışqırır salurdılar ki, az qalırdı hücum eləyib un yığılan anbarı dağıtsınlar. O zaman Bayram babam eynəyə çıxıb bərkdən dedi:

– Camaat, əgər, belə eləsəniz, anbarın ağzını möhürlətdirəcəyəm! Strajniklərə də əmr verəcəyəm ki, yaxına gələnləri güllə ilə vursunlar!

Bütün səs-küy bir anda kəcildi. Acından quyunun dibinə düşmüş gözlər dəhşətlə kişiyyə zilləndi. Daha heç kəs cıncırını çıxarmağa cəsarət eləmədi.

YENƏ ŞƏHƏRDƏ

Bir neçə gündən sonra babam anamgillə xəbər verdi ki, onu «A» qəzasına rəis təyin eləyiblər. Ona görə də köçüb getdik şəhərə, evimizə...

Sonra Bayram babam kürkünün üstündən iki patrondaş çəkdi, gödək beşatılanını doldurdu, ağac qoburlu onatılanını belinə bağlayaraq məşhur kəhər atına minib, Qızılbaşoğlu Alının müşayiətilə «A» qəzasına yollandı. Fatma nənəm babamın ardınca su atdı. Babamı yola salmağa atamla anam da gəlmişdilər. Novruz bayramından keçməsinə baxmayaraq, çöllər hələ ki, qar idi. Anam babamın ardınca baxaraq dedi:

– Kişiyyə soyuq olacaq.

Atam dedi:

– Soyuq olmaz. Kəhər at onu isti aparacaq, ancaq Allah eləsin ki, qaçaq-quldura rast gəlməsin.

Anam qayğısız cavab verdi:

– Dədəmlə Qızılbaşoğlu yüz adamın qabağıdırlar. Qaçaq-quldur nə qələt eləyə bilər?

Atamla ulduzu barışmayan Fatma nənəm də üzünü başqa səmtə çevirərək kinli-kinli dedi:

– Bəyəm, qaçaq-quldur Bayramı tanımır?!

Mən heç vaxt Bayram babamla Fatma nənəmin qabaq-qabağa oturmaqdan danışdıqlarını görməmişdim. Mənə elə gəlirdi ki, bu, elə belə də olmalıdır. Ona görə də, Fatma nənəmin indi babamın ardınca su atmağı mənə qərribə görünürdü.

... Bir azdan havalər qızdı, qar əridi. Çöllərdə yüz cürə çiçəklə dolu göy ot dizə çıxdı. Bizim şəhərin şimal tərəfindən axan Quruçay daşın göylə getdi. Atam həmişə mənəmlə sərt rəftar elədiyi üçün mən yenə də Fatma nənəmin yanında qalırdım. Mən özümü tamam sərbəst hiss elədiyim üçün nadincliyimlə Fatma nənəmi tez-tez cinləndirirdim. O, mənə qışqıraraq:

– Ay irtməkli köpəkoğlu, çıx get dədənin evinə dəyna! – deyib əlinə keçəni mənə tolamaz atırdı. Mən də qəhqəhə ilə gülüb kənara qaçırdım. Ancaq yarım saatdan sonra arvadın hirsli sovuşurdu və mən onun dizinin dibini kəsdirərək yalvarırdım ki, nağıl desin. O da yüz dəfə dediyi nağıllardan birini yenə də danışmağa başlayırdı.

Nağıllar həmişə mənə öz ələminə çəkib aparırdı. Mən gecələr Quruçayın qijiltısına qulaq asaraq Məlikməmməd, Əmir Arslan, Koroğlu haqqında düşünürdüm. Əvvəllər daşmış Quruçayın hakim qijiltısı bu qəhrəmanların mübarizəsindəki igidliyə sanki fəvqəladə bir əhəng verirdi. Ancaq mən indi daha Qaçaq Xanmurad haqqında düşünürdüm. Zərif, solğun təbəssümlü Qaçaq Xanmuradın anama danışdığı əman-sızlıqlar, arvad-uşağa rəhmsizcəsinə basqını – çadırdan atəşə tutmağı onun igidliyini gözüməndən salmışdı. Mən xilaskar qəhrəmanlar haqqında düşünürdüm. Mən belə qəhrəmanlar haqqında xəyala dalmaq üçün gecə tez yerimə girmək istəyirdim. Fatma nənəmin gecə-gündüz dua elədiyi Nuru dayımın şahidi olduğum igidlikləri indi mənə də xoşagəlməz hissələr oyadırdı. Mən indi hər dəfə, mənə dünyada hamıdan çox istəyən Bayram babam haqqında düşünərkən, onun döydürdüyü adamın dəhşətlə alacalanmış gözlərini görürdüm. «Beş körpə uşağım iki aydır pəncərlə dolandır...» sözləri qulağımda aramsız səslənirdi.

Bir dəfə Kəklək xalının oğlu Həşimin toyu idi. Anam da ən gözəl paltarlarını geyib, qızılarını, daş-qaşlarını taxaraq məclisdə, qız-gəlin arasında əyləşmişdi. Onun mirvari tacı altından çıxan xurmayı saçları, enli qızıl kəmərlə çəkilmiş incə beli, durma boynu kimi uzun, ağ boğazı mənə o qədər gözəl görünürdü ki, mən məclisdəki başqa qadınlara de-

yil, ancaq anama tamaşa edirdim. Bütün qadın toylarında qız-gəlini dartıb oyuna salan, qərribə qaravəllilərlə söyləyən, gülməli rəqslər eləyən Gülbə xala anamı nə qədər oyuna həkdəsə də, anam qalxıb oynamadı. Sonra biz evə gələndə anam hirsənib mənə o ki var danladı ki, nə üçün məclisdə eyzən ona tamaşa edirdim. «Xalqın uşaqları oynayıb-gülür, sən də oturub gözünü dikmişən mənə». Sonralar başa düşdüm ki, anam məhz mənə ona tamaşa elədiyim üçün oynamayıb. Amma anamın o danlağı heç bir zaman yadımdan çıxmıdı, çünki mənim heç kəsə məlum olmayan fərhim təhqir olunmuşdu.

NURU DAYIMIN QAYITMAĞI...

Bir dəfə atam mal getirmək üçün Bakıya getmişdi. Qayıdanda gördük ki, Nuru dayım onunla gəldi. Sonra atam anama danışdı ki, neft mədənlərində işləyən qohumlarını görmək üçün Bineqədiyə gedibmiş. Birdən cır-cındır içində olan Nuru dayım çıxır qabağına. Qəzəb, məlum olur ki, dayım atasının evindən satdığı şeylərin pulunu kefə sovrandan sonra lüt qalib, gəlir neft mədəninə, Fatma nənəngilin kürd qohumlarından olan fəhlələrin yanına. Fəhlələr də onu yedirib-ıçirdirmişlər.

İndi dayım elə şən idi ki, elə bil, Parisdən kefdən gəlmişdi. Laklı uzunboğaz çəkmə, qalife şalvar, qiymətli buxara dərisindən təpəsi gen qabardın papaq, qolları enli üst köynəyi, körpüləri qızıl Qafqaz kəməri, nazik, qumral bığları, onsuz da, gözəl olan dayıma fəvqəladə yaraşlıq verirdi. O, Tiflisdə, Bakıda, daha nə bilim haralarda çəkdiyi keflərdən anama səhnələr danışdı. Ən maraqlı söhbətlərdən biri də anamgilin ögey qardaşı, yəni, Fatma nənəmin qabaqkı ərindən olan oğlu Cəlilə rast gəlməsi idi. Nuru dayımın danışmağına görə, Cəlil indiki Bakının adlı-sanlı mühərrirlərindən, ziyalılarındanır. Fatma nənəm onun bu söhbətinə kənardan diqqətlə qulaq asaraq, Cəlil barədə heç nə soruşmurdu. Mən də buna təəccüb edirdim. Mən başa düşmürdüm ki, Fatma nənəm Nuru dayımı bu qədər istədiyi halda, nə üçün öz dualarında, söhbətlərində bir dəfə də olsun o vaxt atasının üstünə atıb getdiyi oğlu Cəlilin adını dilinə gətirmir?

Nuru dayım hər gün Fatma nənəmdən, anamdan pul alır, öz dostları ilə yeyib-ıçır, kef çəkirdi. Bir gün dedilər ki, qubernator Xosrov bəy şəhərimizə gələcək. Hamı qubernatora tamaşa etmək üçün Ağdam – Gəncə yolunun kənarına axışdı. Anam mənimlə bacımı da apardı. Gördük ki, şəhərimizdə olan müsəvat əsgərləri şose yolun hər iki tərəfində cərgəyə düzülüb. Zabitlər də aşağı-yuxarı qaçaraq hər şe-

yin öz yerində olmasına, əsgərlərin geyim-keciminə diqqət yetirirdilər. Birdən uzaqdan dalbadal gələn iki avtomaşın göründü. Zabit fəraqat komandası verdi. Maşınlar gəlib əsgərlərin qarşısında dayandı. Gəncə qubernatoru doktor Xosrov bəy maşından düşüb əsgərlərə salam verdi. Ucaboyle, enlikürek, yaraşlıqlı bir adam idi. Gözünün biri kor idi. Əynində çərkezi çuxa, ayaqlarında uzunboğaz çəkmə, belində nazik Qafqaz toqqası, başında təpəsi gen buxara papaq vardı. O, sıranın qarşısında irəliləyərək əsgərləri diqqətlə nəzərdən keçirdi. Sonra zabitlərə nə işə dedi, sonra da maşına əyləşərək şəhərə getdi.

Bu əhvalətdən bir neçə gün sonra Nuru dayım çiyinlərində paçon gəlib anama səvinclə xəbər verdi ki, qubernatorun əmri ilə onu müsəvat ordusuna zabit təyin eləyiblər. Mən dayımın necə zabitlik elədiyini bilmirəm. Ancaq hər axşam onun öz yoldaşları ilə Bayram babamgilin bağçasında yeyib-ıçır kef çəkdiqlərini, sonra faytona minərək şəhərin malakanlar yaşayan hissəsinə getdiqlərini görürdüm.

Nuru dayım gözəl malakan qızı Tanya haqqında anama gül-gülə danışdı. Mən də sövq-təbiilə hiss edirdim ki, belə söhbətlərə qulaq asmaq mənə yaramaz. Ona görə də, anamın acıqlanmasın gözləməyib əkilirdim. Atamın dediyinə görə, içməkdə heç kim dayıma çatmazdı. Onun zabit yoldaşları da özü kimi cavan, kefcil bəy oğlanları idi. Həmin bu vaxtlar bir neçə zabit, o cümlədən Nuru dayım, restoranın xüsusi otağında kef çəkdiqləri zaman yaxın dostlarından biri – Alay bəy böyük mülkədar Həsən ağanın oğlunu tapança ilə vurub öldürərək eyvandan tullayıb, özünü şəhərin ortası ilə axan Çərəkən arxının qamışlığına salıb qaçmışdı. Vurulan çox gözəl oğlan imiş. Anam öz rəfiqələri ilə onun haqqında yana-yana danışdı.

Sonra Nuru dayım anama deyirdi ki, Alay bəyi tutub gözəl xalı-gəbə ilə döşənmiş bir otaqda, guya, dustaq eləyiblər. Atasının əspəzi də hər gün ona cürbəcür xörəklər gətirir. Sonra da gördüm ki, dayımla gözəl (o da Nuru dayım kimi ucaboyle, yaraşlıqlı bir oğlan idi) geyinmiş Alay bəy Bayram babamgilin bağında gur çiçək açmış yasəmən gülləri arasına qoyulmuş stolun arxasında əyləşib ıçirlər (mən Alay bəyin həbsdən necə buraxıldığını təfəssilatını bilmədim) və dayım da pəsdən muğamat oxuyur.

Dayımın bu bitməz-tükənməz nəşəsilə mənim həyatım arasında intəhasız bir məsafə vardı... Anamın malyariyası qurtarmadığı üçün mən qapalı bir dərd içindəydim. Qonşumuzda Abbas bəy adlı, təxmi-nən mən yaşda bir uşaq var idi. Neçə il qabaq onun anası vəfat etmişdi, biz bir gün bir yerdə oynadığımız zaman Abbas bəy danışdı ki, hər gün gedib anasının qəbrinin yırtıq-deşiyini tutur ki, ilanlar girib onu yeməsinlər. Bu da mənə dəhşətə gətirirdi və mən Abbasın bu əhvalatı necə

cə sakit danışdığına təəccüb edirdim. Mən Nuru dayımın da, atamın da, hətta, Fatma nənəmin də anamın xəstəliyindən heç də mənim qə-dər mütəəssir olmadıqlarına da təəccüb edirdim.

Atamın məni fərsiz saydığını hər dəqiqə hiss eləyəndən sonra, anamın xəstəlikləri ilə aylarla dərd-kədəre batandan sonra, heç kəsdən (yalnız Bayram babamdan savayı) tərifli bir söz eşitməyəndən sonra (yalnız anamın rəfiqələri mənim çox gözəl olduğumu, gələcəkdə qız-ları heyran edəcəyimi söyləyirdilər ki, belə sözlərdən də nə üçünse acığım gəlirdi) uşaq oyunlarına marağım söndü. Mən saatlarla evimi-zin küçəyə açılan dal qapısında oturub qonşu uşaqlarının haray-həşirlə «toqqa-toqqa», «gizlənqaç», «eşşəkbeli» oynamalarına tamaşa edə-dim. Bu uşaqların içində də anası xəstə olanlar var idi. Lakin bacım Mahtab kimi, analarının xəstəliyi onların da vecinə deyildi. Mən get-dikcə qapalı və çəkingən olurdu. Məni son dərəcə bədbinləşdirən iş-lərdən biri də atamla anamın lap sarsaq şeylər üstündə tez-tez dalaşma-ları idi. Belə dava-dalaşdan sonra onlar aylarla küsülü qalurdılar və bu vaxtlar atam daim qaşqabaqlı olur, xüsusən, mənimlə daha sərt rəftar edirdi. Elə bil ki, bunların dalaşmalarında mən təqsirkar idim. Mən qonşularımızdakı başqa ataların öz uşaqları ilə necə gülürüzlə, necə şən rəftar elədiklərini, onları necə təriflədiklərini gördükcə özüm də ha da bədbəxt hesab edirdim.

Mən Fatma nənəmdən dəfələrlə eşitmişdim ki, bütün insanları, heyvanları, bütün dünyanı Allah yaradıb. Ona görə də tez-tez bağımı-zın qaranlıq yerində olan, mənim həmdərdim tut ağacının altına qaça-raq, iri yarpaqlar arasından görünən mavi göyə baxıb:

– Ay Allah, – deyirdim, – nə üçün sən mənim də atamı o biri uşa-qların ataları kimi yaratmısan?

Anam heç vaxt namaz qılmaz, Quran oxumazdı, oruc tutmazdı. Atam isə, cavanlığına baxmayaraq, bütün dini ayinlərə riayət edərdi. Müəyyən vaxtlarda namaz da qılardı, oruc da tutardı. Mən buna təəc-cüb edirdim. Çünki o, namaz qılanda və ya avazla Quran oxuyanda üzü, baxışları olduqca mehriban bir ifadə alırdı. Elə bil ki, o birdən-bi-rə bu dünyadan ayrılaraq dönüb başqa adam olurdu. O da mənim nəzə-rimdən qaçmırdı ki, yoxsullara, dilənçilərə qarşı anam atamdan daha çox mərhəmətli idi. «Nə üçün gedib işləmirsən» deyər atam şikəst ol-mayan yolçulara acıqlanırdı. Anam isə qapıya gələn yolçunu, kim olur-sa-olsun, əliboş qayıtmazdı, xüsusən, yetim uşaqlara çox acıyardı.

... Dayım xəlvətçə gəlib anama dedi ki, onunla Alay bəyi göndə-rirlər Bakıdan hərbi sursat gətirməyə, özü də, bu, çox məsuliyyətli iş-dir.

İki gündən sonra dayımgil getdi. Sonra da gözlədik dayımgil gəlib

çıxmadı. Atam dəfələrlə Bakıya ticarətə gedəndə dayımı soruşlarırdı. Lakin heç yerdə «gördüm» deyən olmamışdı. Yəne də Fatma nənəmin təlaşlı günləri, duaları başladı. Yenə də hər axşam evyandakı taxtın üstündə oturub, gözünü dikirdi. Yevlağa gedən şose yola.

ANAMIN BİR RƏFIQƏSİ VARDI...

Atam hər dəfə Bakıya gedib-gələndə müsəvat hökumətinin ideo-loqu Məhəmməd Əmin Rəsulzadənin nitqlərindən danışardı. Küçələrdə uşaqlar Azərbaycan haqqında, vətən haqqında nəğmələr oxuyardı-lar, anamla rəfiqələri eyzən zabitlərdən söhbət edərdilər. Bizim şəhə-rimizdə müsəvat zabitləri ilə bərabər, türk zabitləri də var idi. Bunlar Azərbaycana gələn türk hərbi hissəsinin zabitləri idi. Onlardan Hatəm bəy və Tofiq bəy adlı iki nəfəri bizim qonşuluğumuzdakı ikimərtəbə-li binada yerləşmişdilər, yazın gur vaxtı olduğu üçün axşamçağılar bağcadakı qızılgüllükdə stul qoydurub, orada əyləşərdilər. Bəzən çay, bəzən şərbət içərək bərkdən danışib gülərdilər. Anam və rəfiqələri bi-zim bağımızda gəzib söhbət edərdilər.

Anamın Məhəbbət xanım adlı çatmaqaş, qaradırın, uzun qarasaç, in-cəbəl bir rəfiqəsi var idi. O, bizə gələn bütün cavan qadınlardan gözəl və zinetli geyinirdi. Mən həmişə ona baxanda nağıllarda eşitdiyim şahzadə gözəlləri yadıma düşərdi. Şən, deyib-gülən bir gəlin idi. Onun da tumanı anamın kimi uzun idi. Tumanının ayağında əşrəfi deyilən qızıl, qanavuz arxalığının yaxasına isə qızıl düymə düzülmüşdü. Belin-də enli, qızıl kəmərdəydi. Atası Məşədi Həbib şəhərimizdəki böyük hamamın və motorla işləyən un dəyirmanının sahibi idi. Anam bizi ha-mama aparanda qabaqcadan xüsusi nömrə hazırlanardı. Biz çimib çı-xandan sonra gəlib Məhəbbət xanımğildə çay içərdik (onların evləri ha-mamın böyründə idi). Məhəbbət xanımın anası Xurşid xanım iricüssəli, kök, yaraşılıq bir qadın idi, həmişə Novruz bayramında üç-dörd vedrə sututan iri mis qazan dolusu səməni bişirib, bütün qonşulara paylayar-dı. Qışda da iki-üç dəfə hədik, ya da ərिştə bişirib yenə də qonşulara paylayardı. Anam atama deyirdi ki, «Xurşud xala bundan həzz alır». Məhəbbət xanımı Aşqabaddə yaşayan əmisi oğlu Talıba vermişdilər, an-caq anamın söhbətlərindən bilirdim ki, oğlan qıza qarşı soyuq imiş, ona görə də tezliklə ayrılmışdılar.

Məhəbbət xanım indi bizə tez-tez gəlirdi və həmişə də o gələndə, türk zabiti Tofiq bəy olduqları evin bağçasında görünürdü.

Məhəbbət xanım gülə-gülə anama nə isə deyər və zabite baxardı. Əlbəttə, mən bütün bunların nə demək olduğunu aydın dərk etməsəm

də, onların arasında, nə işə, bir hiss yarandığını duyurdum. Bu mənə fəvqəladə dərəcədə gözəl görünürdü. Mən eyni hissləri qızılgüllər açılarda bağçamıza gəlib təzə yarpaqların arasında şənliklə qışqırıqan bülbüllərin, sığırcınların səsinə də duyurdum. Yeni, mənim dil ilə ifadə eləyə bilmədiyim gözəlliyi duyurdum. Məhəbub xanımın gözəl təbəssümü, anamın gözəlliyi, bağçamızın gözəlliyi mənim ruhi aləmində, elə bil ki, ayna kimi əks olunurdu. Atam indi başqa şəhərlərə tez-tez getdiyi üçün mən çox vaxt öz evimizdə olurdu. Ancaq gündə bir neçə dəfə bağlardan keçərək Fatma nənəmə deyməyi unutmurdum. Fatma nənəm evyandakı ağac taxtın üstündə əyləşərək Bayram babamın qardaşı Eyvaz əmi haqqında öz-özünə daha qəzəbli danışdı. Mən yanında dayanaraq qulaq asıb eşidirdim ki, Eyvaz əmi Kürdoba-dan çölləmə yolla tez-tez Bayram babamın naçalnik olduğu qəzaya gedir, babam da ona hər dəfə ya bir at, ya bir dəvə, ya da başqa bir şey verib xeyli sovqatla yola salır. Nənəm yenə də ona görə hirsələnirdi ki, nə üçün babam əlinə düşən hər şeyi qardaşına verir? Niyə öz evinə heç nə göndərmir? Niyə gözünün ağı-qarası bircə oğlu olduğunu nəzərə almır?

... Bir gün də anam atama xəbər verdi ki, hamamçı Məşədi Həbibin qızı Məhəbub xanım həmin türk zabiti Tofiq bəyə qoşulub qaçıb.

Bu əhvalatdan bir neçə gün sonra anam Məhəbub xanımın görüşünə gedəndə məni də özü ilə apardı. O, Məhəbub xanımdan xoşum gəldiyini bildirdi, hətta, bir dəfə bunu onun özünə deyib məni utandırmışdı da. Ancaq mən özüm də bilməmişdim ki, niyə utanıram?! İndi Tofiq bəy bizim qoşuluğumuzda deyil, ayrı binada yaşayırdı.

Anam Məhəbub xanımın boynunu qucaqlayıb, üzündən öpdü. Sonra ona baxıb:

– Ay qız, – dedi, – sən öl, ərə getmək sənə yaman düşüb. Əvvəlkindən də qəşəng olusan...

Sonra mən eşitməyim deyə, əyilib onun qulağına nə işə dedi və hər ikisi qəhqəhə ilə güldü. Həqiqətən mənə elə gəlirdi ki, bu qəşəng gəlini təzə görürəm. Mən onun sevincinin, fərəhinin yerə-göyə sığmadığını hiss edirdim və qərribə idi ki, bu, mənim özümü də sanki xoşbəxt edirdi. Məhəbub xanım təzə ərinin onu necə istədiyini zərif təbəssümlə anama danışdı.

Sonra çox yaraşığıl bir zabit olan Tofiq bəy gülümseyə-gülümseyə pəncərənin qabağından keçərək o biri otağa getdi. O vaxtlar qadının yad kişiylə danışmağı məqbul olmadığı üçün Tofiq bəy anamla salamlamırdı, ancaq bizim gəldiyimizdən xoşhal olduğunu təbəssümlə hiss etdirdi.

NARAHAT QOCALARIN MƏŞVƏRƏTİ

Həmin bu vaxtlarda Bayram babam öz bağlarında tikdirməyə hazırlaşdığı evin işi üçün gəlmişdi. (Özü faytonda əyləşmişdi, iki nəfər strajniki və Qızılbaşoğlu onu müşayiət edirdi.) Babam istəyirdi ki, indiki birmərtəbəli evi sökdürüb yerində ikimərtəbəli, böyük evlər tikdirdirsin. Bunun üçün qapıya guşə daşı, qum daşınırdı. Bayram babamın gəldiyini eşidib qazı ağa ilə şəhərimizdə məhkəmə sədri olan Balas bəy görüşə gəlmişdilər. Onlar yeni hökumətin taleyi ilə maraqlanırdılar. Söhbət bu bərədə gedəndə Bayram babamın üzü qayğılı görünürdü və o, papiros yandıraraq dedi:

– Bilirsiniz, əgər, xaricdən kömək olmasa, müsəvat hökumətinin işi çətin olacaq. Düzdür, indi biz əsgər toplayırıq, qoşun təşkil edirik, ancaq bununla iş qurtarmır. Qoşuna silah lazımdı, hərbi işi yaxşı bilən adamlar lazımdı. Bu saat biz köməksiz uşaq kimi yox.

Balas bəy dedi:

– Müsəvat hökuməti çox ləng tərənir, sizi inandırırım ki, bu saat Azərbaycanın hər yerində kommunistlər gizli iş aparırlar. Özləri də Rusiyada qurulan bolşevik hökuməti ilə əlaqədədirlər.

Mən bütün bu söhbətlərdən heç nə başa düşməsəm də, onlar öz-özünə beynimə hekk olunurdu. Məni ən çox maraqlandıran uzun, kök, qırmızısaqqal, qırmızısıfət qazı ağa idi. qazı ağa balaca stəkanda tünd rəngli çay içib, uzun qırmızı müştüyündə dalbadal eşmə papiros çəkirdi və arabir məzəli sözlər deyirdi.

Qazı ağa yoğun papiros bükərək müştüyə qoyub yandırdı və dərin bir nəfəs alıb:

– Yaxşı, – dedi, – peyğəmbər özü də bərabərlik təbliğ eləyib, birinin o birinin haqqını tapdaladığını günah buyurub, belə olan tərdə, bəs, niyə kommunistlər dinin düşmənidirlər?

Balas bəy dedi:

– Kommunistlər deyirlər ki, din bəylərin, kapitalistlərin köməkçisidir, din zəhmətkeşləri onlara tabe olmağa çağırır.

Qazı ağa dedi:

– Yeğin məsələdir ki, insan gərəkdir öz vəli-nemətinin üzünə ağ olmasın. Əgər, bir şəxs ki, sənə çörək verir, niyə gərəkdir ona təpik atasan?

Bayram babam dedi:

– Məsələ orasındadır ki, kommunistlər deyirlər ki, tacirlər, dövlətli zəhmətkeşlərin hesabına varlanırlar.

Qazı ağa dedi:

– Məgər, Hacı Zeynalabdin cənablarının əvvəli ona-buna günə-

muzd işləyən bəna deyildimi? Hər şey insanın öz fərasətindən asılıdır.

Sonra babama müraciətlə əlavə etdi:

– Sənin yeznən kənddən şəhərə gələndə kasıb bir oğlan idi, amma indi, maşallah, əməlli-başlı güzəran sahibidir. Filan tacir oturub gözleyə bilməz ki, görsün keçəl Şirin nə vaxt gəlib ona çatacaq.

Mən bu yaşlı adamların rəftarında qərübə ziddiyyətlər hiss edirdim və onları başa düşmək üçün məndə şiddətli bir maraq olsa da, heç nə soruşmurdum. Bu ziddiyyətlər mənim ələməimdə getdikcə bir xaosa çevrildi, məndə adamlara qarşı şübhə doğururdu. Mən nəyin yaxşı, nəyin pis olduğunu, nəyin günah, nəyin günah olmadığını aydınlaşdırma bilmirdim. Bilmirdim ki, Nuru dayım yaxşı adamdı, yoxsa qazı ağa? «Yaxşılıq», «pislik» məfhumları getdikcə mənim üçün anlaşılmaz olurdu.

YOLDA YAXALANMIŞ NAMƏLUM ŞƏHƏRLİ

Bayram babam Qarabulağa gəlməsindən istifadə eləyərək indi qışlaqda olan anası Səkinəni gedib görmək istədi. Mən həvəsə düşərək babama yalvardım ki, qoysun mən də gedim, babam heç bir zaman mənim sözümlü, xahişimi rədd etməzdi.

Dedi:

– Yaxşı, gedək.

Anamgil də etiraz eləmədi.

Biz səhər tezdən Həbibin faytonunda, Qızılbaşoğlunun müşayiəti ilə yola düşdük.

Biz yetişib qılçılqanmaqda olan buğda zəmilərinin, yaşıl darı tarlalarının arası ilə irəliləyərək dərəyə endiyimiz zaman gördük ki, yolun ortasında bir fayton durub. Bir az aralıda üç nəfər atlı-tüfəngli adamın qarşısında gözünün biri azca qıyıq ortayaşlı bir adam dayanıb. Athıllardan sarıbənzət kişi babama dedi:

– Xoş gördük, Bayram bəy!

Babam qaçaqların qabağında dayanmış adama işarə ilə soruşdu:

– Kimdi bu binəva keçib sizin girinizə, Rzaqulu bəy?

Mən Rzaqulu bəy adlı amansız, qəddar bir qaçaq olduğunu eşitmişdim. Qaçaq Rzaqulu bəy cavab verdi ki:

– O, binəva deyil, əşi, bolşevikdir. Güllələyəcəyik köpekoglundu!

Babam soruşdu:

– Nə bilirsiniz bolşevikdir?

– Uşaqlar tanıyıblar. Budur, cibindən də kağız-kuğuz çıxıb, – deyərək Qaçaq Rzaqulu bəy əlindəki kağızları babama verdi.

Babam kağızları diqqətlə nəzərdən keçirib zarafatyana dedi:

– Nə olar bolşevik olanda?!

Qaçaq Rzaqulu bəy təəccüblə cavab verdi:

– Necə nə olar, əşi? Bunlar nə Allah tanıyırlar, nə peyğəmbər... nə ana, nə bacı, nə dost! Bu köpekoglu kəndləri gözib camaatı dilə tuturmuş ki, «öldürün naçalniki, idarəsini dağıdın, bəyləri qırın...»

Əlində papiros dayanıb bizə baxan kişi sakit səsle dedi:

– Yalandır, biz terror tərəfdarı deyilik.

Babam soruşdu:

– Haralısınız?

Kişi dedi:

– Əslim Gəncə tərəfdəndi. Ancaq uşaqlıqdan Bakıda olanam.

Babam soruşdu:

– İndi haradan gəlib, hara gedirsiniz?

Kişi dedi:

– Bakıya gedirəm.

Mən çox maraqlanırdım ki, babam ondan soruşsun kimdi, nəçidi, buralarda nə gəzir?

Amma babam heç nə soruşmayıb, Qaçaq Rzaqulu bəyə dedi:

– Buraxın, getsin!

Qaçaq Rzaqulu bəy yenə də təəccüblə babama baxaraq dedi:

– Nə danışırsan, Bayram bəy, bu ilanın əlinə belə girəvə düşsəydi, səni salamat buraxardı?

Bayram babam gülümsədi:

– Onsuz da, – dedi, – əgər, bolşeviklər hökumət başına keçsələr, yəqin ki, mənim kimi naçalnikləri sağ qoymazlar. Tək bu kişini siz öldürməklə nə olacaq?

Qaçaq Rzaqulu bəyin sarı bənizi qıpqırmızı oldu:

– Bayram bəy, – dedi, – özün bilirsən ki, sənin bizim yanımızda xətrin əzizdir, ancaq bu dinsizi sağ buraxmayacağam!

Babamın bənizi soyuq, ciddi bir ifadə aldı. Gördüm ki, Qızılbaşoğlu da sağ əlini yavaşca qoydu onatılanın üstünə.

Babam, sükut içində gözünün birini qıyıb baxan bolşevikə dedi:

– Gedin! Azadsınız!

Kişi, Qaçaq Rzaqulu bəyə ani bir nəzər saldı. Sanki bir an yerindən tərpənməyə qorxdu. Sonra çevrilib itti addımlarla gedərək gəldiyi faytona mindi. Faytonçu atları dördədəmə çapdı.

Qaçaq Rzaqulu bəy yana-yana babama dedi:

– Gördümmü, sən onu ölümdən qurtardın, amma o sənin kimi kişiyə, heç olmazsa, bir «sağ ol» da demədi. Qoymadın o haramzadanın başına bir güllə ilişdirək!

Babam faytonçuya dedi:

– Sür!

Biz bir qəder aralanandan sonra mən babama dedim:

– Qaçaqlar dalınca gedib o adamı yenə də tutarlar.

Babam papiros çıxarıb yandıraraq dedi:

– Tutmazlar.

Atını faytonun yanında sürən Qızılbəşoğlu babama dedi:

– Əgər, sənin sözüne baxmasaydılar, üçünü də atacaqdım.

ÇARVADAR HƏBİB

Bayram babam bu söhbətin üstündən keçərək zarafatyana soruşdu:

– Həbib, yenə dörd aşıqla aran sazdı?

Həbib güldü:

– Bəy, məni utandırırınsız...

Mən atamgildən eşitmişdim ki, Çarvadar Həbib bərk qumarbazdı.

Özü də toylarda məzəli oyunları ilə məşhurdur. Onu da bilirdim ki, atam anamı götürüb qaçanda həmin bu Həbibin faytonunda (bəlkə də elə bu faytonda) gediblər.

Bir vaxt Həbibin üç faytonu var imiş. Onda adına «Çarvadar Həbib» deyərmişlər. İndi faytonun ikisini atları ilə uduzmuşdu, qalmışdı biri. Ona görə də, indi adına aradabir «Faytonçu Həbib» deyirdilər.

Biz sükut içində yolumuza davam edirdik. Ucsuz-bucaqsız Qarabağ çölləri ilə faytonda getmək mənə ləzzət verirdi. Bayram babam dedi:

– Həbib, deyirlər sənin pəsdən yaxşı oxumağın var, yavaş-yavaş də gəlsin.

– Mənə sataşırlar, bəy, oxuyan deyiləm.

Mən başa düşdüm ki, Həbib, babamın yanında təvazökarlıq eləyə-belə deyir.

Babam dedi:

– Yaxşı... Yaxşı... Bir-iki ağız de görək.

Həbib pəsdən oxumağa başladı:

Nə mən olaydım, ilahi, nə də bu ələm olaydı,

Nə də bu ələm dil müğəyyedi-qəm olaydı.

Doğrusu, bu qəder həzin, bu qəder təsirli oxumaq faytonçu Həbibin uzun burnuna, bir az pörtə gözlərinə, atların cilovundan yapışan, günəşdən, ayazdan yanıb qaralmış iri əllərinə heç yaraşmırdı.

Yönü o yana olduğu üçün mən onun üzünün indi nə cür ifadə aldı-

ğını görmürdüm. Amma onun üreyindən gələn kədəri, qəmi hiss edirdim. Bu kədərlə, onun toylarda məzəli hərəkətlərlə oynayıb tay-tuşunu güldürməyi mənim xəyalımda anlaşılmaz bir mənərə təşkil edirdi. Mən onu da anlaya bilmirdim ki, faytonçu Həbibin bu qəder qəmli, bu qəder həzin oxumasına səbəb nədir?

O, oxuyub qurtaranda babam soruşdu:

– Deyəsən, Xurşidbanunun sözləridi...

Həbib dərindən nəfəs alıb dedi:

– Bəli, Xan qızının sözləridi... Allah rəhmət eləsin... Mənim atam onun mehtəri olmuşdu. Atamın yeddi qızı var idi. Hamısını Xan qızı özü cəzə-cəzə ilə erə verdi. Onun sayəsində hərəsi bir ev-əşik sahibi oldu. Yoxsa, rəhmətlik atamın nəyi vardı ki?

Həbib şallağını havada saqqıldadaraq atları tərpedib sözüne davam etdi:

– Mən balaca uşaq idim, hər bayramda Xan qızı, hərəsi səkkiz-doqquz vedrə sututan böyük mis qazanlarda zəfəranlı plov paylayardı. Novruz bayramında yoxsulların evinə un, düyü, şirniyyat göndərirdi. Allah rəhmət eləsin, bu sözdən deyildi Xan qızı. Atam danışardı ki, Xan qızı o suyu Şuşa qalasına çəkdirənə qəder camaat şirin suya həsrət idi.

Babam dedi:

– Deyirlər, Xan qızı cavanlıqda çox gözəlmiş.

– Bəli, atam danışardı ki, çox zərif zənən idi.

Lotuluqda, qumarbazlıqda ad çıxaran Çarvadar Həbibin şairə haqqında bu cür hərarətlə, ədəblə danışması sonralar (yəni, mən şerin nə demək olduğunu anlayanda) yadıma düşəndə mənə çox təsir ələyirdi, mən hiss edirdim ki, ömrü bu tozlu yollarda fayton sürməklə, atlara arpa-saman verməklə keçən Çarvadar Həbibin üreyində heç onun özünün də dərk etmədiyi, bir dərdmi deyim, sirmi deyim, var və bu dərd, bu sirr bütün insanlara məxsusdur. Yoxsa, bizim müğamllarımızda, da hi bəstəkarlarımızın əsərlərindəki o anlaşılmaz, əbədi kədər haradandı? Son dərəcə gözəl, şən bir oğlan olan məşhur xanəndə Xanın səsindeki o nəhayətsiz, o əsrarəngiz kədər, həsrət haradandı? Nə üçün təbiətən şən bir qadını olan anam dan üzü xoruzun banladığını eşidəndə qüssələnir? Nə üçün atam Quran oxuyanda üzü o qəder həlim, dərdli ifadə alır? Axı, o, təbiətən çox sərt bir adamdır! İncə-mincə işlərdə də arası yoxdur. Necə olur ki, atın qızğın qaçarağında bir gülləyə iki ceyran vuran Bayram babam, Çarvadar Həbibin atadan oxuduğu həzin muğama qulaq asanda o cür qəmli görünür? Mən öz qapalı, balaca həyatımda bunları hiss edirdim və bu anlaşılmazlıqlar mənim təbiətimdəki məyusluğu artırır. Anamın dedi ki, kimi, mənə «cümleqayğı» edir-

di, ancaq bu sözün nə demək olduğunu bilmirdim, bilmirdim ki, anam nəyə görə mənə «cümleqayğı» deyir? Mən sonralar, böyüyəndə, bu qərribə ifadənin dürüst mənasını bilməsəm də, başa düşürdüm ki, məsələ heç də təkcə mənim təbiətimdəki qərribəlikdə və ya hər kədərlilikdə deyil, bizim qəlbimizin hərsində, hansı səbəbdənsə yaranmış gizli, anlaşılmaz əbədi kədərdə idi...

QARA DAMIN VAHİMƏSİ

Biz Kürdoba qışlağına çatanda toran qovuşurdu, yeraltı damların qapılarında qalanmış ocaqlardan görmə tüstüsünün iyi duyulurdu. Mal-qara kəndə qayıdırdı, inəklərin, buzovların səsi bir-birinə qarışmışdı, itlər hürüşürdü. Qışlağın böyründəki sarıtkanlı düzdə çılpaq dəvələr otlayırdı. Qoyun-quzu isə, yəqin ki, qışlaqdan on beş-iyirmi kilometr aralıdakı Haramlarda idi.

Fayton babamgilin dədə-baba damına çatıb dayandı. İtlər qəzəblə hürə-hürə faytonu dövrəyə aldı. Eyvaz əmginin alabaşı Bayram babamı tanıyıb, quyruğunu buladı. Eyvaz əmi və qonşu damlardakı kişilər yüyürüb: «Ay it! Ay it!» – deyər itləri qovdular. Səkinə qoca da, Fatma nənəm də, Eyvaz əminin arvadı da, tanımadığım başqa yaşmaqlı qonşu gəlinləri də mənim üzüməndən öpdülər.

Səkinə qoca, qalın kişi səsli bərkəndə dedi:

– Ay Bayram, bircə də görüm, qadın aldığın Nurudan nə xəbər var?

Bayram babam soyuq ifadə ilə dedi:

– Xəbərim yoxdu, ana.

Gördüm Fatma nənənin üzünə meylusluq çökdü. Sonra o, pıçılı ilə mənəndən soruşdu:

– Anangil də dayından bir xəbər bilmir?

Mən tutqun halda, «yox» mənasında başımı buladım. Fatma nənəm bu adamların arasında yenə də qərrib, onlardan ayrı görünürdü. Birdən-birə, babamın və Fatma nənəmin orada olmalarına baxmayaraq, bu adamların arasında mən də özümü yad, yalqız hiss elədim. Biz asma fənərlə işıqlanan dama girdik. Arvadlar yerdə keçələrin üstünə döşəkcələr saldılar, söykənmək üçün mitəkkələr qoydular. Biz əyləşdik. Eyvaz əmi ayaq üstündə dayanıb mismar yeşiyinə bənzəyən xırdaca gözllərlə bizə tamaşa eləyən Qaracaya dedi:

– Gəl, Bayram əminin çəkmələrini çək.

Qaraca, görünür, bu buyruğa şad olaraq, cəld irəlilədi, ancaq ba-

bam razı olmayıb, uzunboğaz çəkmələrini bir-bir özü çıxarıb kənara qoydu.

Damın içi meydan kimi geniş idi. Otaqda yorğan-döşəkdən, xalı-gəbədən böyük yük yığılmışdı. Mən başımı qaldırıb tavana baxanda, elə bil ki, dərin və yarıqaranlıq sükut içində olan vahiməli bir aləm gördüm. Başımın üstündəki tavan və yerdən qalxan dirəklər üzərindəki nəhəng tirlər ortalıq ocağının hisindən qaralmışdı (kim bilir, bəlkə də, buna görə bu damlara «qara dam» deyirdilər...), onların arasında hörümçək torları görünürdü. Bir an mənə elə gəldi ki, bu nəhəng tirlərdən o yanda, mənim görüb tanımadığım bu dünya ilə əlaqəsi olmayan başqa, qorxulu bir dünya var. Elə bu zaman Eyvaz əmi Bayram babama neçə gün əvvəl başına gəlmiş qərribə bir hadisə danışdı. Eyvaz əmginin neçə pud götürən məşhur bir nəri var idi, neçə gün imiş həmin nəri qızıb çöldə qalmış, heç kəs də qorxusundan yaxın gedə bilmirmiş. Eyvaz əmi nəgillə eləyirdi ki:

– Günortaüstü əynimdə yapıncı aşağı qışlaqdan gəlirdim, bir də gördüm nə Cənub dərəsinin qırağında dayanıb hərsə baxır. Mən yavaşca sivişib qaçmaq istəyəndə nə başımı döndərüb məni gördü, bildim ki, cumacaq üstümə. Keçən il yərə xıxmıdığı üçün acıqlanıb bir ağac vurmuşdum dizinə. Mən qaçdım, o qovdu. Gördüm ki, az qalıb haqlasın məni, nəfəsim də kəsilirdi, yapıncını çiyiməndən atdım yərə.

Qoca Mustafaoğlu dedi:

– Yaxşı ki, yapıncını yərə atmaq ağına gəlib.

– Hə, – deyər Eyvaz əmi davam etdi, – qaça-qaça qarılıb gördüm ki, nə yərə çöküb yapıncını dizləyir, sonra qalxıb yenə də dalınca cumdu. Bayramın canı üçün, əgər əmioğlu Zülfüqargilin pəyəsi yaxında olmasaydı, əlindən qurtara bilməyəcəkdim, elə məni haqla-haqlada özümü saldım pəyəyə. Gəlib pəyənin qapısında yərə xıxıb başını qoydu pəyənin qapısının düz ağzına. Axırda uşaqlar pəyənin dalından külfəni genişləndiriblər, oradan çıxmışam.

Səkinə qoca dedi:

– Dəvə qısa almayınca, ona toxunanı yaddan çıxarmaz.

Mustafaoğlu dedi:

– Gör necə işdir ki, cinlər gecə atları minib çapırlar, qaranəfəs eləyirlər, amma dəvə qisminə yaxın gəlmirlər.

Bayram babam gülümseyib dedi:

– Cinlər yenə heylə iş eləyirlər?

Səkinə qoca dedi:

– Onların adını tutanda «bismillah» de, Bayram.

Hacı dedi:

– Əmimginin kəhər ürgəsini hər gecə minib qaranəfəs eləyirlər.

Səhər durub görürəm ki, at qan-tər içindədi, yalını da xırda-xırda hö-rüblər.

Bayram babamın üzü ciddi bir ifadə aldı, ancaq heç bir söz demə-di. Mən Zinyətdən eşitmişdim ki, Mustafaoğlu Mehdi qarlı bir gecədə Haramdan tək qışlağa gələndə həmin bu Kürdobaının böyründəki Cin dərəsində cinlərin yığıncağına düşüb. İndi mən bunu ondan soruşmaq istədim, amma cəsəət eləyib cinlərin adını tuta bilmədim. Çünki indi heç anlaşılmaz bir vahimə içindəydim. Bu vahiməni doğuran cinlər haqqındakı söhbətlər deyildi, başımızın üstündəki qapqara, nəhəng tirlər idi.

Sonralar anamgil deyirdilər ki, guya, mən fikirləşmişəm ki, gece bu nəhəng tirlər uçub tökülər üstümüzə. Atam da mənə qorxaqlıqda təqsirləndirirdi. Amma məsələ heç də belə deyildi, tirlərin uça biləcə-yi heç mənim ağıma da gəlmirdi. Yuxarıda dediyim kimi, onlara bax-dıca mənə elə gəlirdi ki, onlardan o yana qaranlıq, nəhayətsiz bir dün-ya var və o aləm, nə isə, əcaib məxluqlarla doludur, mən onların nə şə-kildə olduqlarını, eləcə də, üzlərini aydın təsəvvür eləyə bilmirdim, mən ancaq vahimələndirdim və o da qəribə idi ki, mən yarıqaranlıq da-mın tavanına, nəhəng tirlərə baxıb xoflandıqca sanki yanımda oturub söhbət eləyən adamlar, hətta, Bayram babam da, zərəfatlı Əhmədali, ayaq üstə dayanıb damın yarıqaranlığında işıldayan gözlərilə baxan Qaraca da məndən uzaqlaşdı, elə bil ki, onlar yuxuya çevrildilər və mən qorxulu, ümitsiz bir yalqızlıq hiss edirdim və mən buraya gəlmə-yimə peşman olurdum.

Söz-söhbətdən, yemək-içməkdən sonra qonşu kişilər getdilər. Torpaq döşəmənin üstünə sərilmiş keçələrin üstündə yerlər salındı. Mənim yerim Fatma nənəmin yanında idi. Fənəri söndürdülər, soyu-nub girdik yerimizə. Damı zülmət bürümüşdü, dibsiz, vahiməli bir zül-mət. Birdən mən ağlamaq tutdu. Fatma nənəm soruşdu:

– Nə olub, bala?

Mən cavab verməyib, içimi çəke-çəke ağlayırdım, damın yuxarı başından Bayram babamın səsi eşidildi:

– Nə olub, Murad, niyə ağlayırsan?

Mən yavaş səslə dedim:

– Yatmıram bu damda.

Babam soruşdu:

– Niyə?

Mən cavab verməyib, için-için ağlamağa davam etdim. O zaman babam acıqlanıb Fatma nənəmə dedi:

– Dur, apar. Şirinin çavıstanında yatırt.

Şirin, Eyvaz əmigilin dəyirmançısı idi, yerin üstündə qarğıdan ti-

kilmiş çavıstanı da onların damının yanında idi, arvadı, qızı və oğlu da Eyvaz əmigilin heyvanlarına, qapı-bacalarına xidmət eləyirdilər.

Biz dəyirmançı Şirinin çavıstanında Fatma nənəmlə yanaşı yerimi-zə uzananda və mən balaca pəncərədən ulduzlu göyü görəndə, elə bil ki, yenidən bu işıqlı dünyaya qayıtdım və tezliklə mənə yuxu apardı.

Səhər babam kasıb qohumlarından Zülfüqar adlı oğlanı çağırıb dedi:

– Zülfüqar, bu qoçaq oğlanı mindir eşşəyə, apar evlərinə.

Mən hiss edirdim ki, babam «qoçaq» sözünü mənim axşamkı hə-rəkətimə görə istehza ilə deyir. Birinci dəfəydi ki, babamın mənə acı-ğı tutmuşdu. Sonralar da mən başa düşdüm ki, bizim xalq hər şeyi ba-ğışlayır, ancaq qorxaqlığı yox. Bilirdim ki, mənim gecəki qorxum ba-bamgilin düşündüyü qorxaqlıqdan deyil. Ancaq mən onun nədən ibar-ət olduğunu da izah eləyə bilməzdim.

Zülfüqar mənə mindirdi at boyda boz eşşəyin belinə, babam eşit-məsin deyərək Fatma nənəm mənə pıçıldadı ki:

– Anana de, soraqlaşsın, bəlkə dayından bir xəbər tuta bildi.

Biz yola düşdük. Zülfüqarın pıçırmasını üzü fındıq boyda yumru-lar-la dolu idi. Səsi də batmışdı, danışanda güclə eşidilirdi. Zülfüqarın bir bacısı da onun kimi idi. Ancaq yol uzunu mənə hiss edirdim ki, Zülfü-qar çox yaxşı oğlandı, mənimlə olduqca mehriban danışırdı. Özü piya-da yeriyirdi, neçə dəfə dedim ki, eşşək yəkədi, gəl sən də min, razı ol-mayıb dedi:

– Sən rahat otur.

Sonra yolda pendir-çörək çıxarıb özü də yedi, mənə də verdi.

Nəhayət, biz gəlib çatdıq Qarabulağa, evimizə. Qapı-bacamızda heç kəs görünmürdü, o saat ürəyimə damdı ki, yaqın anam yenə xəst-ədir. Artırmaya çıxıb, pəncərədən baxıb gördüm ki, anam çarpayıda yatır, bacım Mahtab da yerdə oynayır. Birdən-birə özümü son dərəcə məyus hiss elədim.

Səhəri gün atam bazardan gəlib şadlıqla anama xəbər verdi ki, «malakan Jukovun bizim mağazanın dalındakı evini satın almışam». Elə bil ki, bu xəbərlə anamın xəstəliyi də birdən-birə yox oldu. Ax-şamçağı bacımla mənə də götürüb getdi təzə mülkümüzə baxmağa.

Dörd otaq və bir mətbəxdən ibarət, firuzə rəngli kürsülü bina ana-mın çox xoşuna gəldi. Evin qabağında böyük bağ var idi.

Mən anamdan soruşdum:

– Bəs, o biri evlərimizi neyləyəcəyik?

Atamın kefi kök olduğu üçün zarafatyana dedi:

– O biri evləri də verəcəyik sənə o biri qardaşlarına.

Mən təəccüblə soruşdum:

– Haradadı o biri qardaşlarım?
Atam eyni neşə ilə cavab verdi:
– Sən gəldiyin yerdə.

Mən marağımı saxlaya bilməyib soruşdum:

– Mən haradan gəlmişəm ki?

Anam güldü. Atam mənə məzəmmətlə baxıb ciddi dedi:

– Bu qəder böyüyüb, hələ heç nədən başı çıxmır... Bilmirəm bunun axırı necə olacaq? Bunun tayları gözəndən tük seçirlər.

Mənə elə gəlirdi ki, doğrudan da, xeyli yaşım var, amma heç nə bilmirəm. Bu, məndə özümə qarşı olan inamsızlığı bir az da artırır. Ümumiyyətlə, atamın belə məzəmmətləri mənə ağır bir zərbə kimi dəyib, özümü öz gözümde həqiqətən də acizləşdirirdi. Mən getdikcə bədbinləşirdim. Birdən mən üreyimdə Allahdan soruşdum: «Axı, mənə niyə üçün yaratmışsan?»

Bu sualın sözlü menası məlum idi. Madam ki, mən, atamın dediyi kimi, acizəm, karsalayam, başqa uşaqlar kimi zirek, vurub-tutan deyiləm, bəs, onda, Allah mənə nə üçün yaradırdı?

Belə suallar mənə getdikcə yalnız atamdan deyil, hamıdan uzaqlaşdırırdı və mən daim kədərli olurdu. Özümə inamım olmadığı üçün uşaqlarla oynayanda hərəkətlərim yöndəmsiz, küt çıxırdı. Elə bil ki, gözəgörünməz bir qüvvə mənə inad surətdə, cəsərlə əl-qol açmağa, qoçaqlıq göstərməyə qoymurdu. Ona görə də, uşaqlar, məsələn, «dava-dava» oynamaq üçün tərəf-tərəf olduqda dəstəbaşçılarından heç biri mənə öz dəstəsinə götürmək istəmirdi. Bu da mənim izzəti-nəfsimi yaralayır. Atam bütün məhəllə uşaqlarının heç bir sevincində, heç bir oyununda iştirak etmədiyimi gördükcə, əsəbiləşib mənə daha da bərk danlayırdı.

Bu vaxtlar mənim həyatımda başqa bir kədərli hadisə oldu. Nuru paşanın Azərbaycana gəlmiş qoşunu çəkilib getdiyi üçün anamın rəfiqəsi Məhəbbə xanım da özəri – türk zabiti Tofiq bəylə getdi. Mən çox sonralar da özüməndən soruşurdum: «Məhəbbə xanım sənin anan deyildi, bacın deyildi, heç uzaq bir qohumun da deyildi, nə üçün onun ata-anasından, sənin anandan ayrılıb uzaq ellərə getməyini eşidəndə bağınınızın qalınlığındakı tut ağacının altına qaçıb gizli-gizli ağlayırdın?» Halbuki Məhəbbə xanım özü çox şən görünürdü. Getməklərindən bir gün qabaq o, anamla görüşmək üçün bizə gəlmişdi, həmişəki kimi gözəl geyinib, bütün daş-qaşlarını taxmışdı. İri, qara gözləri çatmaqas altundan həmişəki kimi gülümseyirdi. Anam mütəəssir bir səslə soruşdu:

– Ay Məhəbbə, üreyin necə dözüür, hamıdan ayrılıb heylə uzaq yerə gedirsən?

Məhəbbə xanım dedi:

– Mən onunla lap o biri dünyaya da gedərəm.

Anam dərinəndən nəfəs alaraq bir an nə isə düşündü və mənə elə gəlirdi ki, bu «nə isə» onun öz həyatı ilə əlaqədardır.

Onlar, nəhayət, öpüşüb ayrılanda mən səssizcə bağa qaçıb, dediyim kimi, tut ağacının yanında xəlvətcə ağladım. O gündən sonra da hər cürə ayrılıq mənim həyatımda ən kədərli hadisə oldu. Kim bilir, bəlkə də o ayrılıq mənim üçün bu qədər kədərli olayan Məhəbbə xanımın həmişə mənə görəndə gülümsəməsi, «nə gözəl oğlandır, nə ağıllı gözələri var» deyə mənə tərifləməsi idi. Həyat hər gün mənim zehnimdə, təbiətimdə bir iz buraxaraq keçirdi.

İmam kişi, həmişəki kimi, qonşulara mis səhənglə kəhrizdən su daşıyırdı. Bekar vaxtlarında da vərəqləri saralmış cındır kitabını pəncərədən düşən işığa tutub, «Quranın Quran olsun» deyə oxuyurdu. Ya da «Yer oğlu qıy vurub çıxdı göy» deyə hey öz-özünə danışırdı. Ya da iri mis səhəngdə su daşdığı zaman yenə də acıqlı-acıqlı öz-özünə Kəlik xalanın qarasına deyirdi:

– Zalım qızına deyirəm, sidiyini çək gözüne, gözün açılıns! Eləmir ki, eləmir də!

Yenə də harada qabağına qara toyuq çıxsaydı, heç vaxt əlindən yerə qoymadığı ağacı ilə vurub öldürmək istəyirdi. İmam kişi hələ də o fikirdəydi ki, bütün qara toyuqlara çörəkçi Məşədi İbrahimxəlil arvadı Gülbə xala cadu eləyib, ona görə də, Gülbə xala İmam kişini küçədə görəndə mənə qaçıb girirdi evlərdən birinə. Bütün evlər isə, Gülbə xalanın üstünə açıq idi. Gülbə xala yenə də arvad toylarının ruhverəni idi. Onun əri çörəkçi Məşədi İbrahimxəlil bir az varlanandan sonra özünə ikimərtəbə, qeşəng daş ev tikdirmişdi. Evin qabağını da eləmişdi qızılğüllük. Məşədi varlanandan sonra daha özü təndirə çörək yapmırdı. Bunu muzdlu tutduğu adamlar edirdilər. Məşədi özü isə, səliqə ilə geyinib, tərəzinin dalında əyləşirdi. Özü də ləzzətli xörəklər yeməyi sevirdi. Hər cümə axşamı cüceli plov bişirdirdi. Deyirdilər ki, Məşədi plovun altına qoyulan çolpanı götürüb arvadından soruşarmış:

– Gülbə, harası? (Yəni, toyuğun harası ləzzətlidir?)

Gülbə də misal üçün, deyərmiş:

– Məşədi, budu!

Məşədi acıqlanıb deyərmiş:

– A köpəkqızı! (Yəni, düz demədin!)

Qərəz, Gülbə toyuğun bütün yerlərini sadalayıb, hərəsində də Məşədidən bir «köpəkqızı» alandan sonra deyərmiş:

– Məşədi, toyuğun dərisi!

Arvad yalnız indi Məşədinin üreyindən xəbər verdiyi üçün kişi nəşə ilə deyərmiş:

– Ay bərəkallah!

... Fatma nənəm indi öz-özünə danışığında iki məsələ ilə məşğul idi. Birincisi bu idi ki, indi harada olduğu bilinməyən, çox adamın itmiş hesab elədiyi Nuruya daim dua edirdi. İkincisi də, indi Eyvaz əmi haqqında qəzəblə danışdı. Çünki Eyvaz əmi Bayram babamın böyük bir səhəd rəis olmağından istifadə edərək dövlətini artırdı.

Bizim alt evlərdən birindən olan Kəklik xalanın oğlanları da yavaş-yavaş işlərinin ucunu tapırdılar. Böyük oğlu Ələsgər tərəvəz alveri edirdi. Haşım mənim atamdan borc pul götürüb, balaca bir ətər dükənini açmışdı. Qasım isə, məşhur sünnet ustası, dəllək Ələsgərə şagird olmuşdu. Kazım da hələ balaca idi. Kəklik xala da anamın yorğan-döşək salmaq, ip əyirmək, yun çırpmaq kimi işlərinə kömək edirdi, sadca bizə yuxa bişirirdi. Yəqin məsələdir ki, anam da onu razı salırdı.

Atamın da işləri yağ kimi gedirdi. İndi o, dövlətliyə sırasında birinci olmağa can atırdı. İşlərinin yaxşı getməsinin onu necə fərəhləndirdiyini mən hiss edirdim. O, Rusiyada, İran tacirlərinin ona necə etibar elədiklərindən, niyə nə qədər mal buraxdıqlarından anama iftixarla danışdı. Kəklik bütün bunlar məni heç də şad eləmədi. Çünki atam bir dəfə də olsun, mənim həyatıma müdaxilə eləmədi. Bir dəfə də olsun, mənə tərifi söz demədi. Sonralar başa düşdüm ki, yazıq kişi bu yolla məni hərəkətə gətirmək, mənim də başqa uşaqlar kimi, deyib-gülən, zirək, açıqtəbiətli bir məxluq olmağımı istəyirmiş. Daha haradan biləydi ki, mənim daxilimdə tamam başqa bir aləm var. Özüm üçün də anlaşılmaz, qaranlıq olan bu aləm məni bütün xarici mühitdən və birinci növbədə atamın özündən ayırır, məni onlara uyuşmağa qoymur.

... Bizim evdən yuxarı yaldı hər gün müsəvat əsgərlərinə təlim keçirdilər. Təlimdən sonra onlar nəğmələr oxuyurdular. Çox qərribə idi ki, bu nəğmələr, əsasən, hərbi ruhda olsa da, məndə kədərli bir hiss doğururdu. Elə bil ki, mahnıların özündə, nə isə, pərişan bir şey vardı.

Yeniyetmə, cavan oğlanlar balaca uşaqlardan əsgərsayağı dəstələr düzəldərək, onlara komanda verə-verə küçələrdə gəzir, türk və müsəvat əsgərlərindən öyrəndikləri mahnıları oxuyurdular. Belə dəstələrdən birinin də komandiri Məhəbub xanımın kiçik qardaşı Qulam idi. Bir dəfə o, anası Xurşid xanımla bizə gəlmiş zaman anam dedi ki, Qulam məni də aparıb öz dəstəsinə qoşsun.

Səhəri gün Qulam bizə gəldi. Anam mənə təzə paltar geyindirirdi. Biz getdik şəhərin Murguzlu adlanan tərəfindəki düzənliyə. Gördüm ki, burada uşaqlar dəstə-dəstə göy oltuqda oturub mahnı oxuyurlar. Qulam da məni öz dəstəsinə daxil elədi. Sonra Qulam uşaqlara dedi ki, biz də görək əsgərlər kimi təlim keçək, onlar kimi mahnılar öyrənək.

Sonra hansı bir mahnını isə oxudular.

Sonra dəstəbaşçıları bir yerə yığıldılar. Bunlar hamısı yaxşı geyinmiş oğlanlar idi. Ancaq arıq, qarabəniz oğlan hamıdan yaxşı geyinmişdi. Hiss edirdim ki, o biri oğlanlar da onunla çox hörmətlə danışırlar. O, bir növ, yoğun səslə yoldaşlarına dedi:

– Mənim dəstəmdəki uşaqlar çox balacadırlar. Onlara hərbi şeyləri nə cür öyrətmək olar?.. Çoxu hələ əlifbanı da bilmir.

Sonra mən Qulamdan öyrəndim ki, bu oğlan Cavanşir xanlığının axırıncı nəslə olan Qafar ağanın oğludur. Qulam mənim marağımı görüb, o biri dəstəbaşçıları da mənə tanıtdı. Məlum oldu ki, onlar da bəy oğlanlarıdır. Gördüm ki, bu «komandirlərin» içində bir nəfər də fəhlə, kəndli, sənətkar, ya tacir oğlu yoxdur. Heç mənasını özüm də dərk eləmədiyim halda, bu, mənim izzəti-nəfsimə toxundu. Mənə elə gəldi ki, bu bəy oğlanları burunlarını çox dik tuturlar, öz bəylikləri ilə açıq-açıqna fəxr edirlər. Mən Qaçaq Xanmuradın «yənə də bəy oğlanları meydan sulayırlar» sözlərini xatırladım və məndə kasıblara, adi adamlara qarşı bir qəhmərlik hissi baş qaldırdı. Sonralar o günləri xatırlayaqda başa düşdüm ki, sinfi ziddiyyət insanla birgə doğulan bir sövqi-təbiilikdir, insanın özünü müdafiə instinkti kimi bir şeydir. Sonra Qulam yənə də məni aparmağa gələndə getmədim. Səbəbini də heç kəsə demədim. Atam da məni adamdan qaçmaqda təqsirləndirərkə danladı.

Bayram babamgile gələn tərəkməllərlə deyib danışmaq mənə daha çox xoş gəlirdi, nəinki bəy oğlanları ilə. Mən adi adamların yanında özümü daha sərbəst, daha azad hiss edirdim. Onlar mənə daha yaxın, daha səmimi görünürdülər. Əlbəttə, o zaman səmimiyyətim, yekəxanalığım nə demək olduğunu aydın mühakimə eləyə bilməsəm də, hiss edirdim. Kürdobaşlı Xaynamaz həftəbazarına gələndə babamgile düşərdi. (Ümumiyyətlə, Kürdobaşlı atını minən, – kasıb, dövlətli, – gəlib Bayram babamgile düşərdi, Hamı da bunu təbii bir hal hesab edirdi.) Mən də onun köhnə Qafqaz yəhərli ağ yabısının üstündən düşməzdim. Yabı da bunu vəcine almayaraq, bağda addım-addım gəzib, özlü üçün otlayardı. Əlbəttə, eger, Xaynamazın əvəzinə bir ağa – məsələn, dayımın dostlarından biri olsaydı, mən onun atına minib bu cür sərbəst gəzməzdim, bu cür ləzzət almazdım.

Dayımdan heç bir xəbər-əxər yox idi. Atam yənə də Bakıya, Rusiya şəhərlərinə ticarət üçün gedəndə onu axtarırdı. Bayram babam isə, nə onu axtarırdı, nə də bəaresinə bir kəlmə söz danışdı. Bu da Fatma nənəmi yandırıb-tökürdü.

– Kişi olan kəs, – deyirdi – o cür oğulun itkin düşməyini vəcine almır.

Fatma nənəm, «o cür oğul» dedikdə, mən təəccüb edirdim. Çünki dayımın Fatma nənəmi necə incitdiyi yadımda idi. Amma, elə bil, onlar arvadın zehnidən tamam silinib getmişdi. O, gündə üç dəfə namaz qılıb, oğluna dua eləyirdi. Onun sağ-salamat qayıtması üçün Allaha yalvarırdı, belə anlarda nənəmə yazığım gəlirdi.

Atam da nənəmə deyirdi:

– Qorxma, ay arvad, Nurunu dəyirmanın boğazından salsalar, ayağından diri çıxar.

Nənəm də uzun müştükdəki papirosundan dərin qullab alaraq, nə üçünsə, atama kinli-kinli baxıb bir söz demirdi.

Mən yenə də girəvə düşən kimi babamgile qaçırdım. Bir dəfə də onlarda olduğum zaman babamgilin nökeri Bünyad yüyürə-yüyürə gəlib, Fatma nənəmi muştuluqladı.

– Nuru qağa gəlib, odur, Yaquət xanımğıldedi.

Yazıq nənəm sevindiyyindən bilmədi nə desin. Haçandan-haçana Bünyaddan soruşdu:

– Azarlı-zad döyül ki?

Bünyad dedi:

– Azarlı nədi, əşi, maşallah, laçın kimidi.

Başqa vaxt dayımdan qorxub çəkinməyimə baxmayaraq, onun gəldiyini eşidən kimi yüyürdüm evimizə. Gördüm ki, dayım başında İran qaçaqlarının geydiyi keçə araçqın, əynində sərdari çuxa artırmada oturub çay içir. Məni görəndə gülümsədi.

Anam mənə tapşırırdı ki, dayımın gəlməyini heç kəsə danışma. Mən bu sözə təəccüb elədim sə də, səbəbini soruşmadım.

NURU DAYIMIN QƏRİBƏ MACƏRASI

Anamın bişirdiyi cücəli plovu, ətirli dovğanı böyük bir iştaha ilə, ləzzət çəkə-çəkə yeyəndən sonra dayım, balaca armudu stəkandakı çayın rənginə zövq ilə nəzər yetirib anamla, atamla danışmağa başladı:

– Biz, yeni, mən və dostum Alay müsəvat ordusunun hesabına ələ keçirdiyimiz tüfəngləri, patronları, tapançaları aparıb İranda satmaq qərarına gəldik. Bunu bizə İranda yaşayan kontrabandçı bir türkmən məsləhət gördü. Onun xüsusi qayığı vardı. Bakıya, Həştərxana, İrana gizli mal aparıb gətirirdi. Bizi inandırır ki, onun köməyi ilə bütün silahları xatasız, əngəlsiz aparıb İran kürdlərinə sata bilərik.

Qaranlıq bir gecədə qayıq İrana doğru yol aldı. Türkmənin özündən başqa da iki nəfər yoldaşı vardı.

Mən Alaya dedim ki:

– Ayıq ol, bunlarda balaca bir kələk duyan kimi üçünü də öldürmək lazımdır.

Alay dedi:

– Doğrudu. Bunu mən də sənə deyəcəkdim.

Bizimlə danışib sövdələşən türkmən ucaboşlu, yaraşıqlı bir oğlan idi. İkincisi də cavan idi.

Onlar bizimlə elə danışib gülürdülər ki, elə bil, çoxdanın yoldaşlarıydı. Amma onlardan bir qədər yaşlı olan üçüncüsü isə bizimlə bir kəlmə də danışmırdı. Eyzən bir gözünü qıyıb, papiros çəkirdi, bizim qızıl vəznələrimize qərribə bir kinlə baxırdı. Qayıq açıq dənizdə xeyli uzaqlaşandan sonra mən çamadandan iki şüşə araq, yemək çıxarıb türkmənlərə təklif elədim ki, bizimlə vursunlar. Cavanlar təklifimizi məmnuniyyətlə qəbul elədilər. Üçüncüsü – yaşlısı yeyib-ıçmək zamanı nə bir kəlmə danışdı, nə də bizim üzümüzə baxdı. Orası da qərribə idi ki, bizimlə sövdələşən cavan türkmən tez-tez öz dillərində ona nə isə deyirdi, amma o, yenə də susub bir kəlmə cavab vermirdi. Biz xeyli içib dəmlənmişdik. Birdən yaşlı türkmənin hərəkəti məni hirsələndirdi. Mənə elə gəldi ki, gözünü qıyıb bizim araqımızı yekəxana bir əda ilə içən bu hərif bizim başımızı nə vaxt kəsəcəyini gözləyir.

Mən qəddimi düzəldib ona dedim:

– Ey dost, niyə ağzına su almısan? Sən ali cəmiyyətdən olan zabitlərin məclisindəsən!

O, gözünü qıyıb, mənə iti bir nəzər saldı, amma yenə dinmədi. Əlindəki qədəhi içəndən sonra qalxıb aralandı. Mən birinci türkməndən soruşdum:

– Sizin bu yoldaşınız niyə dinmir, laldır?

Cavan türkmən dedi:

– Yox, lal deyil, xasiyyəti belədi, fikir verməyin.

– Bu qayığın sahibi odur?

– Xeyr. Bu qayıq bizim üçümüzündü.

Mən çox içmişdim, gözünü qıyıb bizi saymayan o hərifin baş-gözünü əzmək istəyirdim. Əlimi belimdəki onatılanın dəstəsinə qoyub cavan türkməndən soruşdum:

– Yoxsa, o bizim haqqımızda başqa xəyaldadı?

– Xeyr! – deyər cavan türkmən tələsik cavab verdi. – Nə danışsan, ağa? Sizinlə biz qardaşıq! Siz azərbaycanlı, biz türkmən. Mənim xalaqızımın əri azərbaycanlıdır, Aşqabadda yaşayırlar.

Alay fransızca mənə dedi:

– Çox ağartma.

(Dayım fransız dilini yaxşı bilirdi. Ümumiyyətlə, onda dil öyrən-

məkdə iti bir yaddaş vardı. Rus, fransız dillərini ana dili kimi bildirdi, fars dilini öz-özünə öyrənib («Şahnamə»ni o dilde oxumuşdu.)

Sonra biz Alayla «Süsən sünbül» mahnısını oxuduq. Sonra mən çamadanın iki şüşə də şərab çıxarıb, cavan türkmənləri yenə də dəvət elədim. Onlar gözüqıyıq türkmənlə nə bərədəsə mübahisə edirdilər. Mən təklif eləyən kimi söhbəti kəsib, bizə yaxınlaşdılar.

Mən onların stəkanlarını doldurandan sonra qəsdən amirane bir tonla gözüqıyıq türkmənə dedim:

– Ey, sən də gəl!

Mən o biri türkmənlərlə olduğu kimi, onunla da rusca danışmışdım. Lakin o, mənə təmiz Azərbaycan dilində cavab verdi.

– Sağ ol, ağa. Mən şərab içmirəm.

Mən cavan türkməndən soruşdum:

– Bəyəm, o, azərbaycanlıdır?

Oğlan cavab verdi ki:

– Xeyr, tatdı, Balaxanıdandı.

Külək bizim getdiyimiz istiqamətə əsdiyi üçün qayıq sürətlə gərdirdi. Hava yavaş-yavaş işıqlanırdı. Dənizin şəkət sınırlısı adama ləzzət verirdi. Alayı yuxu aparmışdı. Özünü bilirsiniz ki, mən nə qədər içsəm də kefli olmuram. Yatmaq da istəmədim. Əgər, Alayı yuxu aparmasaydı, səhərə qədər içərdim. Mən birinci dəfəydi ki, dənizdə, özlü də açıq qayıqda yol gedirdim. Mən arxası üstə uzanıb, gözlerimi yumaraq, İranda necə kef çəkəcəyimiz haqqında düşünürdüm. Bir də gördüm ki, gözünü qıyıb baxan tat səssiz addımlarla bizə yaxınlaşıb dayandı. Alay bərk xoruldayırdı. Mən də xoruldamağa başladım. Özü də bunu elə elədim ki, hərif mənim qəsdən xoruldamağımı başa düşməsin. O, bir xeyli, guya, dənizə baxırmış kimi dayandıqdan sonra yoldaşlarının yanına qayıdıb dedi:

– Piyandılar, ölü kimi düşüb qalıblar.

Birinci cavan türkmən acıqlı-acıqlı:

– Lazım deyil, – dedi. (Türkmən dili bizim dilə çox yaxın olduğu üçün mən onun nə dediyini başa düşürdüm.)

Gözüqıyıq dedi:

– Sən nə vaxtdan belə molla olmusan?

Sonra əlavə etdi:

– Oğrudan oğruya halaldı.

Qan başıma vursa da, özümü saxlayıb qulaq asmağa davam elədim.

Gözüqıyıq dedi:

– O, sarının (yəni, mənim) təkə barmağındakı brilyant üzüyünün azı dörd-beş yüz qızıl qiyməti var. Çamadanları da yəqin doludur.

Araya sükut çökdü. Mən usdufca əlimi aparıb onatılanın dəstəyindən ayrışdım. Birinci türkmən bu dəfə yavaş səslə dedi:

– Yox... lazım deyil.

Elə bil ki, o, indi tərəddüd keçirirdi. Yenə də qısa bir sükutdan sonra o əlavə elədi...

– Namərdlik olar!

O biri cavan türkmən də nə işə dedi. Lakin mən onun sözünü başa düşmürdüm. Gözüqıyıq hərarətlə dedi:

– Nə namərdlikbazlıqdı?! İki bəy oğlunu cəhənnəmə vasilə etmək namərdlik niyə olur?! Yaxşı, siz əlinizi tərptəməyin, onların işlərini mən özüm bitirərəm.

Sonra pıçıldı ilə dedi:

– Gəlin bəri, vaxt keçir!

Birinci türkmən bu dəfə sanki yuxudan ayılıraq qəti səsdə gözüqıyıq kişiye bəzardı:

– Sənə dedim ki, olmaz!

Mən artıq dayana bilməyərək gözümü açıb dikəldim. Guya, indi-cə yuxudan ayılıram kimi dedim:

– Deyəsən, biz yaman çox yatmışıq...

Onların heç biri dinmədi. Mən birinci türkməndən soruşdum:

– Görsən, yolu yarılarmış?

– Yarıdan keçmişik, ağa! – deyə o, cavab verdi.

Mənim səsimə Alay da oyanıb dikəldi. Mən yavaşca Alaya dedim:

– Əlin silahında olsun.

O, fransızca soruşdu:

– Nə olub?

Mən dedim:

– Gözüqıyıqda xəyanət var.

Bu zaman bizim qayıq balaca bir adanın təxminən üç-dörd yüz metrliyindən keçirdi. Mən qayığın kənarına söykənib papiros çəkən gözüqıyıqdan zarafatyana soruşdum:

– Buradan o adaya üzüb çatmaq olar?

O, görünür, mənim axmaq sual verdiyimi düşünüb istehza ilə gülümsədi:

– Ora, uşaq da üzüb çata bilər.

– Yəni, neçə metr olar ora ki? – deyə mən yenə də sadələvlüklə soruşaraq, ona yaxınlaşdım. O, adaya sarı baxıb, saymazyanə dedi:

– Neçə olacaq?.. Çox olsa, dörd-beş yüz metr...

– Doğrudan?! – deyə mən qəfil ondan ayrışaraq bir anda qaldırıb

tulladım dənizə və həmin anda da onatılanı çıxarıb cavan türkmənlərə tuşlayaraq qışqırdım:

– Əllər yuxarı!

Onlar özlərini itirmiş halda əllərini qaldırdılar. Alay da tapançasını onlara tuşlamışdı.

Mən cavan türkmənlərə dedim:

– Əlinizi tərptənsəniz, vuracağam ikinizi də!

Sonra bir gözüm onlarda olduğu halda, qayığa sarı üzən gözüqıyığa dedim:

– Nahaq zəhmət çəkmə, yaxşısı budur, vaxt itirmə, qayıt üz o adaya! Özün də Allahına şükür elə ki, səni quduz it kimi güllələməmişəm!

O, ilan dili çıxarıb yalvardı. Dedim:

– Qayıt! Qayıtmasan, öldürəcəyəm.

O, yənə də qayığa sarı üzməyə davam eləyəndə düz qabağıma güllə atdım. Gördü xeyr, işin orası deyil, üzünü çevirdi adaya tərəf və bir qədər aralanandan sonra başını geri döndərüb, türkmənlərə qışqırdı:

– Ehey, Durdu! Əgər, mənim bir qəpiyimi o yan-bu yan eləsəniz, əlimdən qurtarmazsınız!

Birinci türkmən mənə dedi:

– Ağa, vur onu!

Mən birinci türkmənə dedim:

– İkiniz də silahlarınızı çıxarın, qoyun bura!

O dedi:

– Ağa, hamısı qayıqdadı.

Dedim:

– Yeri göstər!

O, tapançanın qabağında gedib silahlarını çıxarıb qoydu stolun üstünə!

Sonra mən Alaya dedim:

– Bunların ikisinin də qolunu daldan bağla.

Alay başqa şey tapmadığı üçün əl-üz möhrəbasını bıçaqla iki yərə bölərək onların qolunu arxadan möhkəm bağladı.

Birinci türkmən dedi:

– Ağa, vallah, bizdə təqsir yoxdur.

Mən dedim:

– Oturun! Tərpənsəniz, ikinizi də güllələyəcəyik.

– Bəs sövdəmiz?

Mən dedim:

– Necə danışmışıqsa, eləcə də olacaq.

O təkrar dedi:

– Ağa, vallah, bizdə təqsir yoxdur.

Mən sərt səsle dedim:

– Oturun, gözləyin!

Sonra dönüb gözüqıyığın ardınca baxdım. O, artıq adanın üstündə durub bizə tərəf baxırdı. Biz adadan xeyli uzaqlaşmışdıq...

İran sərhədinə yaxınlaşdıqda, biz dənizdə dayanıb gecənin düşməsini gözlədik.

Gecə zil qaranlıq idi. Sahilə bir neçə mil qalmış mən Alaya dedim:

– Aç bunların qolunu.

Sonra özlərinə yenə təkrar etdim ki, əgər, başqa xəyala düşsəniz, öləcəksiniz.

Qərəz, nə başınızı ağrıdım, İranda türkmənlərin tapıb gətirdikləri kürdlərə silahların hamısını qızıl pula satdıq. Türkmənləri danışdığımızdan da artıq razı saldıq. Birinci türkmən haqlarını alıb bizdən ayrılanda yenə dedi:

– Ağa, vallah, biz sizə əl qaldırmaq fikrində olmamışıq.

Mən ona dedim:

– Bilirəm, o gecə tat sizi dilə tutanda mən hamısını eşidirdim, yatmamışdım.

... Alayın əmisi oğlu İstanbulda yaşayırdı. Deyilənə görə, çox dövlətli bir adamdır. Alay mənə də təklif elədi ki, gedək İstanbula. Bu gün-sabah Azərbaycanda şura hökuməti qurulacaq, onda qayıdaraq Azərbaycana. Mən də təklif elədim ki, əvvəlcə gedək Tehranı-zadı gəzək. Alay razı olmadı. Dedi:

– Pulumuz-zadımız qurtarar, qalarıq belə. Yaxşısı budur, buradan xalı-gəbə alıb apararaq Türkiyəyə, həm ziyarət, həm ticarət.

Mən dedim:

– İldə-əyyamda əlimizə bu qədər pul düşüb, qoy əvvəl gedək Tehranı görək.

Xülasə, Alaydan ayrıldım, Tehrana gedib Laləzar xiyabanında ən bahalı mehmanxanaya düşdüm. Əvvəl özümə bir neçə dəst paltar aldım, sonra başladım Tehranın əfsanəli həyatı ilə tanış olmağa... Eh... Bu dünyada əsl kef çəkmək istəyən Tehrana getsin. Elə işlərə rast gəlirsən ki, sonra adama yuxu kimi görünür...

– Nə cür işlərə? – deyə anam maraqla soruşdu.

Atam mənə acıqlandı:

– Dur get o yana... Sənə deməmişəm ki, böyüklərin söhbətinə qulaq asma.

Doğrudur, atam mənə bunu dəfələrlə demişdi, lakin böyüklərin söhbəti mənə həmişə uşaqların söhbətindən maraqlı görünürdü, böyüklərin söhbəti hər zaman mənim üçün təzə idi, mənə məlum olma-

yan aləmdən idi. Mən durub çıxdım. Xəlvətə o biri otağa keçib, qulağımı açar yerinə dirəyərək yenə də qulaq asmağa başladım.

Dayım öz şirin bələğətilə söhbətinə davam edirdi:

– Bir gün Sədi xiyabanında gəzdiyim zaman hiss elədim ki, çarşablı, rübəndli bir qadın məni izləyir. Birdən qəfil dayanıb geri çevrilərək ondan soruşdum:

– Sizə nə lazımdır?

O, yavaş və çox nəzakətli səsle mənə dedi:

– Ağa, əgər, özünüz kimi gözəl, ceyran bir xanımı siğə ələyib bir gecə vaxt keçirmək istəyirsinizsə, arımdıca gəlin.

Onun, xanımı mənə oxşatmasına hirsələnib soruşdum:

– Kimdi o xanım, siz özünüzsünüz?

– Xeyr, ağa, – dedi, – görürsünüz, təşrif buyurmağınızda heyf-silən-məyəcəksiniz.

Mən Tehran küçələrində belə aradüzəldən qadınlar olduğunu bildirdim. Düzü, bu mənə maraqlı bir macərə kimi göründü, ona görə də razılıq verdim.

Biz bir neçə tin keçib, qədim, dar bir küçəyə düşüb bir xeyli gədənəndən sonra arvad balaca bir darvazanın qabağında dayanıb, diqqətlə o tərəf-bu tərəfə baxdı. Sonra demir toxmağı üç dəfə usdufca vurdu. Qapını on altı-on yeddi yaşında bir qız açdı. Zalım qızı o qədər gözəl idi ki, mən yerimdə donub qaldım. Heç ağıma da gəlməzdi ki, mənim siğə ələyəcəyim xanım budur. O da dayanıb mat-mat üzümə baxırdı. Onun alınının ortasında süni bir xal vardı. Başı açıq idi. Uzun, qara hö-rükləri daldan ayaqlarına qədər uzanmışdı. Biləklərində iri gümüş bilərziklər, başında yəqin ki, süni olan mirvari tac vardı. Biz gül-çiçəklə dolu balaca bir bağçaya girdik. İki-üç otaqdan ibarət birmərtəbə evin ətrafında bişmiş kərpicdən bari vardı. Bari o qədər hündür idi ki, küçədən ancaq evin tıxapuşu görünürdü. Biz çiçəklərin arasındakı cığır-dan keçib, balaca otağa girdik. Yerə əlvan xalılar döşənmişdi. Mavi şü-şə örtüyün içində neft çırağı yanırdı. Biz içəri girəndən sonra məni gətirən arvad çadra ilə rübəndi çıxartdı. Gördüm bu, təxminən qırx-qırx beş yaşında sağlam, enlikürək, iri gözləri sürməli, qırmızısiyəfət bir arvadıdır. Mənalı-mənalı mənə baxıb gülümsədi. Dışləri balta kimi sağlam idi. O, mənim yadıma nağıllardakı cadugərləri saldı. Yanına miltəkkə-yastıq qoyulmuş ipək döşəkcəyə işarə ilə farsca mənə dedi:

– Əyləşin, ağa.

Sonra gözəl qıza dedi:

– Ağaya xidmət elə.

Bayaqdan qızın gözü məndəydi. Arvad ona müraciət ələyəndə mənə elə gəldi ki, qız nəyə görə diksinib qorxmuş halda əvvəl qadı-

na, sonra mənə baxdı. Arvadın üzünü mənə təcəbbüblü dərəcədə soyuq, qəddar göründü. Ancaq o, gözünü qızdan çəkib mənə baxanda üzündə yenə yaltaq bir təbəssüm zahir oldu.

– Siz bir qədər məşğul olun, ağa, mən qonşudan mollanı çağırım, siğənizi oxusun.

Mən ondan soruşdum:

– Hanı mənə siğə edilən xanım?

O, qızı göstərərək dedi:

– O, sizin qulluğunuzdadır, ağa.

Doğrusu, bu siğə əhvalatı mənə çox maraqlı görünürdü.

– Yaxşı, – dedim, – çağır mollanı.

Qız mənim qabağıma qısaayaqlı, balaca bir stol qoyaraq o biri otaqdan qədim kuzədə şərab, qədəh və balaca bir boşqabda da xuşgə-bər gətirdi. Qadın qıza məndən oğrun, mənalı bir nəzər salıb getdi. Qız isə, ayaq üstündə qabağımda dayanıb mənə baxırdı. Mən gülümsəyib dedim:

– Gəl, əyləş.

Ancaq o, yerindən tərpənmədi, mən gülə-gülə ondan soruşdum:

– Sən farsan?

O, başını bulayıb:

– Yox, ağa, – dedi, – mən kürdəm.

Mən öz qədəhimi şərabla doldurub təkrar ona təklif elədim:

– Gəl, əyləş...

O, yenə də yerindən tərpənmədi. Ancaq mən qədəhi qaldırıb ağ-zıma aparanda o, özünü irəli atıb, əlimdən yapışdı:

– İcməyin, ağa!

Mən dərhal qədəhi yerə qoyub soruşdum:

– Nə olub?

O, mənim sualuma cavab verməyib, həyəcanla pıçıldadı:

– Durun burdan qaçın, ağa. Siz çox cavansınız. Tez olun, qaçın!

Mən qeyri-şüari hərəkətlə əlimi, həmişə pəncəyimin altında, belimdə gəzdirdiyim balaca tapançanın üstünə qoyub sərt səsle soruşdum:

– Nə olub?

O, rəngi ağappaq olmuş halda yenə də dedi:

– Qaçın, tez olun, onlar bu saat gələcəklər.

Doğrusu, «qaçın» sözü mənə toxundu. Belimdə tapança ola-ola bu gözəl qızın gözləri qabağında qorxub-qaçmaq mənə ar gəldi.

Mən ondan soruşdum:

– Neçə nəfərdir onlar?

Qız pıçıldadı:

– İki nəfərdirlər, ağa.
Mən dedim:
– Sən sakit dur. Onlar gələndə heç nə bürüzə vermə.
O da vahimə içində pıçıldadı:
– Oy, ağa!
Mən acıqlı-acıqlı ömr elədim:
– Sakit!
Özüm də keçib öyləşdim. Elə bu vaxt əvvəlcə arvad, ardınca da iki kişi gəldilər. Kişilərdən birinin əynində əba vardı, ancaq mollaya oxşamırdı. İkisi də ortayaşlı, sağlam adam idi. İçəri girib mənə görəndə onlar da, arvad da, elə bil, bir an nəyə isə təəccüb elədilər. Arvad qəribə bir ifadə ilə əvvəl qıza, sonra da mənim qabağımdakı dolu qədə-
hə baxdı. Ancaq hərif özünü onda qoymayıb mənə dedi:
– Ağa, icazə verin kəbininizi kəsinlər.
Mən ayağa durdum, tapançanı onlara tuşlayıb sakit səsle dedim:
– Əllər yuxarı! Üçünüz də! Ey, ifritə! Sən də!
Araya ani bir sükut çökdü, mən təkrar etdim:
– Əllər yuxarı!
Onlar əllərini yuxarı qaldırandan sonra əbalı kişi dedi:
– Ağa, bu nə zarafatdı?
Mən qəzəblə onun sözünü kəsib ömr etdim:
– Əlinizi tərpətsəniz, üçünüzü də güllələyəcəm. Çıxın bayıra!
Əbasız kişi dedi:
– Ağa, axı, biz nə günahın sahibiyik?
Mən onların başının üstündən bir güllə ataraq qışqırdım:
– Bayıra! Nə günahın sahibi olduğunuzu zindənda bilirsiniz!
Əbasız kişi dedi:
– Ağayı ajan, haqqınızı alın, gedin. Axı, bizi divanın əlinə verməkden sizə nə xeyir?
Arvad da, əbalı kişi də bir-birinə macal vermədən yalvarırdılar.
Axırda mən dedim:
– Yaxşı, sizdən əl çəkməyim üçün mənə nə verirsiniz?
Kişilərin ikisi də dönüb arvada baxdı. Arvad dedi:
– Ağa, icazə ver, sandığa yaxınlaşım.
– Gəl! – dedim.
O, esə-esə irəliləyib sandıqdan on qızıl çıxarıb mənə uzadanda elini geri itələyib dedim:
– Bu nədi? Sizin kimi caniləri on qızıla? Heç vaxt!
Sonra alacalanmış gözlərilə üzümə baxan arvada dedim:
– Yüz qızıl!
O, yenə də yalvarmağa başladı:

– Ağa, fəqir adamıq. Məndə o qədər qızıl nə gəzir?
Mən dedim:
– Yüz qızıl! Biri əskik olsa, götürməyəcəm!
O, balaca pul kisəsini götürüb, mənim qabağıma əlavə yetmiş qızıl sayaraq and içdi ki, bundan savayı heç nəyim yoxdur.
Mən qızulları cibimə qoyub, arvada dedim:
– Otağın bayırdan bağlanan açarını ver!
– Nə üçün, ağa!
– Ver! – deyə mən qışqırdım.
– Ağa, açar qapının üstündədir.
Mən qıza dedim:
– Çıx bayıra!
Qız qorxmış halda üzümə baxıb tərpənmədi. Mən mülayim səsle ona dedim:
– Qorxma, çıx bayıra.
Qız bayıra çıxandan sonra onlara dedim:
– Hələlik! Allahınıza şükür eləyin ki, sizi salamat buraxıram. Ancaq bilin ki, həmişə nəzarət altundasınız. Əgər, bir də belə işlə məşğul olsanız, sizi buraxmayacağam.
Bunu deyib, cəld bayıra çıxaraq qapını daldan bağladım. Sonra qıza dedim:
– Gəl gedək!
– Hara, ağa? – deyə o, həyəcanla soruşdu.
Mən dedim:
– Sən qalsan, bunlar səni öldürürlər. Gedək, neyləmək lazım olduğunu sonra fikirləşərik.
Gəldik mən yaşadığım mehmanxanaya...
Dayım susdu. Bir azdan anam soruşdu:
– Axı, bu kürd qızı orada nə gəzirmiş?
Dayım dedi:
– Özünün nağıl elədiyinə görə, İrən kürdlərindən, kasıb bir kişinin beş qızından biri imiş... On dörd yaş olanda kəndləri gəzib vergi yığan bir nəfər onu görüb, elçi düşüb. Evlənəndən sonra fars onu özü ilə Tehrana götürüb, beş-altı ay saxlayandan sonra boşayıb, qovub. Qız Tehranın küçələrində avara-sərgərdan qaldığı zaman həmin arvada rast gəlib...
Dayım yenə də susdu... Anam soruşdu:
– Sonra nə oldu?
– Sonra mən qızdan soruşdum ki, öz yerlərinə getmək istəyirmi?
O:
13*

– Ah, ağa, – dedi, – əgər, siz məni özünüze bir kənz eləseydiniz, heç yerə getmək istəməzdim...

Mən də dedim ki, tezliklə İrani tərək eləyib gedəsiyəm. Onu özüm-lə apara bilmərəm. O, çox məyus oldu, hələ ağladı da. Mən onu başa saldım ki, Tehrandə qalsa, məhv olar. Qayıdıb öz yerlərinə getsə yaxşıdır. O da nələc qalıb razı oldu. Mən ona üç-dörd dəst paltar, ayaq-qabı aldım. Özünə də xeyli pul verib, yola saldım evlərinə.

Bir qədər sükutdan sonra atam dedi:

– Gərək o arvadla kişiləri verəydin polise.

Dayım dedi:

– Siz elə bilirsiniz ki, onları cəzalandıracaqdılar? Şahın məmurları rüşvət alıb buraxmayacaqdılar?

Sonra atam zarafatyana dayımdan soruşdu:

– İndi danış gərək, necə oldu ki, əlinə bir o qədər pul keçə-keçə bura qəpiksiz gəlib çıxdın?

Deyəsən, atamın sözü bir az toxundu dayıma. O dedi:

– Nə olacaqdı, tacirlik eləməyəcəkdim ki?.. Tehran elə bir kef yeridir ki, bir milyonun da olsa, bir ilin içində çıxıb gedər işinə.

Sonra dayım nəşə ilə söhbətinə davam eləyib dedi:

– Qərək, nə başınızı ağrıdım, bir də baxdım ki, cəmi beş-altı tük-mən pulum qalıb, bununla da heç yerə gedib çıxı bilmərəm. Oturub fikirləşirdim ki, neyləyim? Birdən yadıma düşdü ki, atam Şuşada gimnaziyada oxuyanda bizim Kürdobağdan onunla bir yerdə Tağı adlı bir oğlan da oxuyurmuş. Bir gün Tağı atamı öyrədir ki, «nə var Şuşada, gəl qaçaq gedək Bakıya. Orda özümüz üçün bir iş tapıb kef çəkərik». Özü də Tağı atamdan iki-üç yaş böyük imiş. Onlar Bakıya qaçandan sonra orası yadımda deyil, nə cür olursa, atam Bakıda Tağını itirir, bir neçə gün orda gözəndən sonra qayıdır yenə Şuşaya. Hamı Tağını itib-batmış hesab eləyir. Ancaq neçə il sonra Tehrandən kağız gəlir. Məlum olur ki, orda ticarətlə məşğuldur. Bunu xatırlayan kimi getdim Tehrandəki «Qarabağlılar» məhəlləsinə. Bu məhəllədə yaşayanlar vaxtilə Qarabağdan köçüb gələnler idi. Xeyli soraqlaşandan sonra mənə dedilər ki, parça-çit bazarında Tağı adlı dövlətli bir sövdəğərin mağazası var, bəlkə o ola. Gedib mağazanı tapdım, gördüm cavan satıcılar alver eləyir, amma uzun, qırmızısaqqallı, nurani bir kişi də balaca kətilin üstündə öyləşib, qabağında balaca stəkanda çay, təsbəh çevirir. Satıcılardan birindən yavaşca soruşdum: «Ağayı Tağı budur?» Dedi: «Bəli.» Yaxınlaşıb ədəblə, özü də azərbaycanca dedim:

– Salam-ələyküm, Tağı əmi.

Kişi təəccüblə soruşdu:

– Kimsən, bala, hardan gəlmisən?

Dedim:

– Qarabağdan.

Bir qədər diqqətlə üzümə baxıb birdən soruşdu:

– Olmuya Bayramın oğlusan?

Dedim:

– Özüdür.

– Gözlərindən tanıdım, – deyib, kişi qalxıb boynumu qucaqladı.

Bütün qohum-əqrəbadan hal-əhval tutdu, hiss elədim ki, kişiye qürbət yaman təsir eləyib.

Sonra mənə apardı evinə, gördüm məndən də böyük oğlanları var. Dövlət də ki, aşıb-daşır... Qərək, düz on beş gün məni qonaq saxlayan-dan sonra soruşdu:

– İndi neyləmək fikrindəsən?

Dedim:

– Heç bilmirəm.

Dedi:

– Məsləhət görürəm ki, qayıdıb gedəsən Qarabağa. Vətəndən həmişəlik ayrı düşmək yaman dərddir, mənim kimi ilişib qalarsan, atanın da yəqin ki, gözü yoldadır.

Mən özüm də qayıtmaq istəyirdim, ancaq bayaq dediyim kimi, pullar çıxıb getmişdi, ona görə də, kişiye yalan satmalı oldum, dedim:

– Tağı əmi, var-yoxumu mehmanxanada oğurlayıblar.

Qərək, kişi bəsdir deyincə mənə yol pulu verdi, özümü də təntənə ilə yola saldılar ki, guya, vətənə gedirəm.

Nuru dayım burada bərkdən güldü. Anam soruşdu:

– Bəs gəlmədin?

– Yox, – dayım nəşə ilə cavab verdi. – Öyləşdim faytona, «Qarabağlılar» məhəlləsindən aralanandan sonra faytonçuya əmr elədim:

– Sür Lalezar mehmanxanasına.

Atam dedi:

– Başladın təzədən vur-çatlasına?

Dayım bərkdən güldü:

– Bir də onda ayıldım ki, pulum lap az qalıb. Fikirləşdim ki, daha bu dəfə Tağı əminin yanına getmək olmaz. Vətənə sarı yola düşdüm. Pulum tezliklə lap qurtardı. Saqqalım da xeyli uzanmışdı, baxıb gördüm hamı məni rus bilir. Kimdənsə eşitmişdim ki, İran kimi müsəlman ölkələrində ayrı dindən dönüb müsəlman olana maddi yardım eləyirlər. Mən harada gəldi, dedim ki, rusam, dinimi dəyişib olmuşam müsəlman... «Dinə gəlmisən, ay kafər, behiştə gedəcəksən» deyər mənə tərifləyib pul verirdilər, mən də əllərimi göyə qaldırıb onlara dua eləyirdim. Soruşurdular ki, rus olanda adın nə idi? Deyirdim: «Aleks-

sandır». Deyirdilər: «Bəs, indi döndərib nə qoymusan?» Deyirdim: «İsgəndər». Öz adımlı qəsdən demirdim. Elə ki, bərkdən ərəbcə dua oxuyurdum, başıma toplaşan adamlar elə təəccüblə qulaq asırdılar ki, elə bil, dünyada görünməmiş bir şey eşidirdilər.

Bu minvalla dinə gəlmiş təzə müsəlman gəlib çıxdı Təbrizə. Bir qəder də orada pul yığandan sonra kirayə bir at tutub gəldim İran Şahsevəninə, orada da ki, atamgilin köhnə qonaqlarını tapdım. Onlar da məni pələ ilə keçirdilər bu taya. Bilirsiniz ki, bu saat Arazın daşmış vaxtıdır, pələdə hər dəqiqə batacağımı gözləyirdim. Əhd elədim ki, bu taya salamat çıxsam, düz bir ay oruc tutub, namaz qılacağam...

O zaman orucluq təzə başlayırdı. Dayım, doğrudan da, hər gün oruc tutub, namaz qılırdı. Bu mənə də, atamgile də çox qərribə görünürdü. Mən həmişə dayım yoldaşları ilə səherdən axşamacan orada-burada şərab içib kef çəkən görmüşdüm. İndi onun belə mömin olması çox gülməli idi. O, namaz qılanda Fatma nənəm də arxadan təccüblə tamaşa ələyirdi. Dayımın iftarı üçün cürbəcür şeylər hazırlanırdı. Babamgilin nökrəri onun iftarı üçün ağ tut yığırdı. Dayım bütün günü təsbəh çevirib, namaz qılırdı, dua oxuyurdu, sarı qıvrım saqqalı da getdikcə uzanırdı.

Ancaq bir gün babamgile gəlib gördüm ki, dayım saqqalını tertemiz qırxdırıb, uzunboğaz çəkmələrini, qalife şalvarını geyib, olub əvvəlki kimi gözəl bir oğlan, özü də iki nəfər dostu ilə bağda, ağacların altında qoyulmuş stolun ətrafında oturub, təzə quzu etinin soyutması ilə şərab içirlər. Möminlik, saqqal, təsbəh də çıxıb gedib işinə...

Sonra mən fikirləşirdim: demək, dayım o kürd qızını xilas ələyib, demək, dayım yaxşı iş görüb. Kürdə pul da verib! O günü də qərribə bir hadisə olmuşdu, dayım bizə gəlib anama dedi:

– Mənə bir az pul ver, indi bazardan gələndə yanında iki körpə uşağı olan dilənçi bir arvada rast gəldim, ürəyim birtəhər oldu, cibimdəki pulun hamısını çıxarıb verdim arvada, uşaqlar üzümə elə baxdılar ki, gözüm yaşardı...

Əgər, dayım belə yaxşı adamdısa, bəs, nə üçün Fatma nənəmi incidir? Nə üçün o vaxt İmaşı o cür döyürdü? Nə üçün Kürdoba cavanlarını başına yığıb gecə başqa obaya hücum edirdi? Nə üçün Əhmədin üç arvadı öldürməyindən o cür kefi kök danışırdı? Hər şey bir tərəfə, axı, o arvadlardan biri bizim qoca nənəm idi... Nə üçün Əhmədin, arvadları məhz onun tapançası ilə öldürməyi dayıma vicdan əzabı vermirdi?

Mən bu suallara cavab tapa bilmirdim, ona görə də, mənim təsevürlərim alt-üst olurdu, başımda tamam bir kaos yaranırdı, mən fikirlərimin bu qarmaqarışıqlığı içinde eyzən bir dəstə quldura çomaqla hü-

cum ələyən Məşədi Gülməmməd babanı, cavan ömrünü, uşaqlarına həsr ələyən Səkinə qocanı, Xəlsə qocanı, Xanım nənəni xatırlayırdım, mən, eyni zamanda, öz kefi üçün uşaqlarını başsız qoyaraq çoban Mahmud qoşulub qaçan, sonra onu o cür öldürən Qızıyətəri də xatırlayırdım. Bir tərəfdən, dağ yolunda bizim o cür harayımıza çatan, bizi otaylı quldurlardan xilas ələyən, kasıblara əl tutan, o biri tərəfdən də, özü anama nağıl ələdiyi kimi, arvad-uşaqla dolu alaçığı gülləyə basan Qaçaq Xanmuradı xatırlayırdım...

Ancaq mən dumanlı halda əqlimə gələndə, mənə xoşagəlməz təsir ələyən bu suallar bəresində heç kəsdən bir şey soruşmurdum, çünki bir dəfə belə bir sual üstündə atam məni danlayıb demişdi:

– Uşaqsan, get uşaq işinə.

Sonra anama xitabən əlavə ələmişdi:

– Bu uşaq çoxbilmişliyindən kəkəlib-ələmir də.

HƏYƏCANLI XƏBƏRLƏR, KÖÇHAKÖÇ VƏ SANDIQ ƏHVALATI

Atamgil Rusiyada qurulmuş fəhlə-kəndli hökuməti barədə indi daha tez-tez söhbət edirdilər. Mən də bu söhbətlərə böyük bir maraqla qulaq asırdım. Mən eşidirdim ki, orada ağalara, böyük tacirlərə divan tuturlar. Hökuməti kasıblar, fəhlələr, kəndlilər idarə edirlər.

Çox qərribə idi ki, kasıbların, Xaynamaz kimi kəndlilərin Rusiyada hökumət başına keçmələri məndə fərəh doğururdu. Elə bil ki, mən özüm yekəxana bəy balalarından nəyinsə qisasını alırdım. Doğrudanmı, bu, həmin bəy oğlanlarının hər yerdə öz bəyliklərini hiss etmələrinin nəticəsi idi? Kim bilir, bəlkə buna səbəb ata-babadan, lap ulu babalarımızdan bəri bizim nəslin damarlarında axan rəiyyəət qanı idi? Mən anama dedim:

– Yəqin ki, burada da fəhlə-kəndli hökuməti qurulsay, tay bəy oğlanları heylə lovğalanmazlar.

Atam təəccüblə mənə baxıb dedi:

– Bu uşaq ya gicdi, ya əlləmə!

Anam dedi:

– Uşağa ad qoyma, gic niyə olur?!

– Görmürsən, yaşından böyük elə danışıq ki, elə bil, anadangelmə bolşevikdi. Tay xəbəri yoxdu ki, burada fəhlə-kəndli hökuməti qurulsay, bunun atasını, babasını güllələyərler.

Mən də gözələnilməyən bir ötkəmliklə dedim:

– Sizi nə üçün güllələyirlər? Siz bəy-xan nəslindən döyülsünüz ki?

Atam yenə də təəccüblə baxdı, anam bərkdən güldü. Atam bu de-

fə, nə üçünsə, həmişə olduğu kimi acıqlanmayaraq, mülayim səsle izah elədi:

– Bolşeviklər təkçə bəylərin, xanların deyil, bütün varlıqların düşmənidir. Deyirlər heç kəs dövlətli olmasın! Hamı Fətiş kimi lüt olsun. (Fətiş atamgilin kəndində ən yoxsul adam idi.)

Mən atamın bu axıncı sözlərində dərin bir kin hiss elədiyim üçün, ürəyimdə ona inanmayaraq, daha heç nə soruşmayıb, bağçaya endim.

Mən dayımla dostluq eləyən cavan bəylərin atama necə yuxarıdan-aşağı baxdıqlarını hiss edirdim və bu, mənim izzəti-nəfəsimə toxunurdu. Eyni hal mən Məşədi Qara kimi milyonerlərin atamla rəftarında da duyurdum. Ona görə də, uzaq Rusiyada Xaynamaz kimi, Fətiş kimi, dayımın döydüyü İmaş kimi yoxsulların hökumət olmaları mənə də qəribə, tərəvətli, hətta, sevincli hissələr doğururdu.

... Bir neçə gündən sonra, axşamçağı artırmada oturub çay içirdik, böyük darvaza döyüldü. Zinyət yüyürüb açdı. Bayram babam, Qızılbaşoğlu Alının və kürdöbalı Hacınin müşayiəti ilə həyəte daxil oldu. Qızılbaşoğlu ilə Hacı tufəngli, patrondaşlı idilər. Onlar atlardan düşüb artırmaya qalxdıqda, həmişə mənimlə gülüb-zarafatlaşan Bayram babamın bu dəfə çox tutqun olduğunu hiss elədim.

O, tapançasını açıb pəncərənin qabağına qoyaraq, stul çəkib əyləşdi. Papiros çıxarıb yandıraraq hal-əhvaldan sonra atamgile dedi:

– Sabah şəhərdən çıxmaq lazımdır.

Atam həyəcanla soruşdu:

– Nə olub, əşi?

Babam papirosundan dərin bir nəfəs alıb dedi:

– Bolşeviklərin on birinci ordusunun hissələri gəlib çatıb Bərdəyə. İki-üç günəncən burada olarlar.

Araya ağır sükut çökdü. Nəhayət, atam soruşdu:

– Düzdür ki, deyirlər, boyu bir metrədən yuxarı olanları qırırlar?

Babam hələm-hələm acıqlanan adam deyildi, sört ifadə ilə atama dedi:

– Siz də belə axmaq-axmaq sözlərə inanırsınız?!

Yenə də ağır sükut çökdü. Babam bir neçə nəfəs papiros çəkəndən sonra, öz-özü ilə danışmış kimi, kimsənin üzünə baxmadan acıqlı davam etdi:

– Kəhrizli Ayna xanıma dedim ki, fərağat oturun. Camaatı qırğına verməyin, bu selin qabağında durmaq mümkün deyil. Arvad beş yüz atlı ilə Bərdəni kəsdi ki, mən «Qızıl ordunu Qarabağa qoymayacam». Heylə eləyəndə, əlbəttə, qoşun açığa düşər. Böyük-böyük dövlətlər

bolşeviklərlə bacarmır, amma bu arvad beş yüz atlı ilə onun qabağını saxlamaq istəyir...

... Çay-çörəkdən sonra Bayram babam atama dedi:

– Əhmədalinı dünən göndərmişəm Kürdöbaya ki, sizi şəhərdən çıxarmaq üçün üç-dörd at gətirsin, elə hazırlaşın ki, dan üzü çıxa bilərsiniz. Atlar bu gecə burada olacaq.

Atam soruşdu:

– Bəs, mağaza, ev-əşik nə olsun?

Babam dedi:

– Qiymətdə ağır, vəzndə yüngül nəyiniz varsa, götürün. Bu qədər şey-şüyü daşımağa vaxt çatmaz. Hələlik gedərsiniz Şehliyə, görək işlər nə göstərir.

– Bəs, sənin özün neyləmək fikrindəsən, dədə? – anam soruşdu.

Babam dedi:

– Özüm, hələlik, Fatmanı aparıb Kürdöbada qoyub qayıdacağam Alxaslıya, qazı Mirzəgilə. Ora Araza yaxındı.

Atam soruşdu:

– Bəlkə o taya keçdiniz?

Babam dedi:

– İş bərkə düşsə, başqa neyləmək olar?

Bir neçə il bundan qabaq öz kəndliləri ilə Rusiyaya fəhləliyə gədən kiçik əmim Zəbi təzəcə gəlib çıxmışdı. O, Rusiyadakı inqilabdan qəribə şeylər danışdı. Deyirdi, knyazları, burjuyları arabaya qoşurlar (mən sonralar bildim ki, əmim bir az şişirdirmiş), adamlar bir-birinə «tavariş» deyirlər.

Atam anamla məsləhətləşib qərara aldılar ki, Zəbi əmim qalsın bizim evlərdə. Fəhlə olduğu üçün bolşeviklər ona dəyməzlər. Əmim də razı oldu.

Sonra atamla-anam gecə pərdələri salıb qiymətli nələri vardısı, yığdılar böyük dəmir sandığa. Səhər də dolu bir xurcunla həmin sandığı yüklədilər Kürdöbadan gələn atlardan birinə. Biz də yəhərli atlara minərək düşdük yola. Evlərimizin hamısı xalı-gəbə ilə, gümüş qab-qacaqla dolu qaldı, həmçinin, atamın mağazası da dolu idi.

Biz şəhərdən çıxanda dan yeri təzəcə sökülürdü. Amma yollar qaçan adamlarla dolu idi. Kimi şey-şüyünü şəllənib, uşağının əlindən tutaraq pay-piyada gedirdi, kimi atlı, kimi arabada.

Atam təəccüblə anama dedi:

– Balam, bütün şəhər bolşeviklərin gəlməyini bilirmiş ki...

Anam piyada qaçanlara diqqət yetirib dedi:

– Qərībədir ki, kasıb-kusub da şəllənib qaçır.

Atam dedi:

– Çox ola bilsin ki, hamı küyə düşüb qaçır, dünən eşitmədimmi ki-şi nə dedi? Mən də bildirdim ki, bolşeviklər haqqında deyilənlər şayiədir.

Mən atamın izah etməyinə baxmayaraq, başa düşə bilmirdim ki, bolşeviklər nə üçün, hətta, bəy, xan olmayan tacirlərlə, dövləti kendililərlə də düşməndirlər?

... Biz şəhərin səkkiz-doqquz kilometrliyindəki Şehli adlı kəndə çatıb, Bayram babamın köhnə dostu Həmid yüzbaşının evinə düşdük. Bu, daşdan tikilmiş, bir neçə otaqdan ibarət, kürsülü, üstü qırmızı demirli bir bina idi; Həmid yüzbaşı özü evdə olmasa da, adamları bizi çox hörmətlə qarşıladılar.

... Yəne də orada-burada silahlı atlılar peyda olmuşdu. Həmid yüzbaşının qohum-əqrəbasından olan tüfəngli-tapançalı adamlar onun evinə dalbadal gəlib-gedirdilər. Tezliklə mən bu sirrə də vaqif oldum; gördüm atam ev sahiblərindən xəlvət anama danışır ki, Həmid yüzbaşının adamları evlərinə qayıdan müsəvat əsgərlərini orada-burada soyub tüfənglərini, patronlarını alırlar, deyəsən, hələ özlərini də öldürürlər.

Anam da həyəcanla deyirdi:

– Yaxşı, tüfənglərini, patronlarını alırlar-alsınlar, bəs, özlərini niyə öldürürlər? Yəqin ki, Həmid yüzbaşı özü burada olsaydı, qoymazdı. (Biz gələndən bir neçə gün əvvəl Həmid yüzbaşı qoyunlarına baş çəkmək üçün bir neçə atlı ilə yaylağa getmişdi.)

Anam papiros yandırır əlavə elədi:

– Bəs, onlar yazıq deyillər?

Atamla anam evdə belə danışdıqları zaman Həmid yüzbaşının yaxın qohumlarından olan və qızdırma xəstəliyindən təzə qalxdığı üçün rəngi qaçmış uzun, arıq bir oğlan belində iki patrondaş, əlində tüfəng, iki başqa oğlanla pəncərənin qabağında yüzbaşının külfəti olan hissəyə keçdi. Atam həmin rəngi saralmış oğlana işarə ilə anama dedi:

– Bax, o oğlan yanındakı yoldaşlarıyla dünən gecə bir at yükü əsgər paltar, tüfəng, patron gətirmişdi. Kim bilir, yazıqların neçəsini öldürüblər, yolda gizlənb pusurlar, əsgərlər gəlib keçəndə qəfil gülləyə tuturlar.

Anam yana-yana dedi:

– Yazıq əsgərlər.

Atam da dərinə nəfəs alıb dedi:

– Bizim millətimizdir de...

Bu əhvalat mənim daxili aləmimə anlaşılmaz bir dərdd kimi daxil oldu. Mən hey evlərinə qayıdan cavan əsgərlər haqqında, tüfəngdən, paltardan ötrü onları öldürən rəngi saralmış qızdırmalı oğlan barədə

düşünürdüm. Mən evlərinde anaları yollarını gözləyən cavan oğlanları qəfil gülləyə tutan həmin rəngi saralmış oğlanın qəddarlığını dərk eləyə bilmirdim. Mən yalnızca canavarların qəfil hücum eləyib adamları parçaladıklarını, obadan körpə uşaq apardıqlarını çox eşitmşdim. İnsanın insanı öldürməyi, özü də pul, paltar üstündə öldürməyi, mənə də yalnız dərin qüsse deyil, eyni zamanda, ikrah hissi doğururdu. Bu, mənə insanın insanı yeməyi kimi dəhşətli və iyrenç görünürdü. Rəngi qızdırmadan saralmış oğlan mənə ilan kimi zəhərli və soyuq görünürdü. Mən ilandan həm qorxur, həm də iyrenirdim. Mənə elə gəlirdi ki, ilan bütün vəhşi heyvanların ən namərdidir.

... Nə üstündə isə balaca bacım Mahtabı vurub ağılatdığım üçün anam məni tutub döymək istəyəndə qaçıb artımanın təkyəsindən yerə tullandım və sağ qolumda şiddətli ağrı hiss edərək qışkırdım. Məlum oldu ki, qolum altımda qalıb sınıb. Bu kənddə sınıqçı yox idi, ona görə də atam məni yeddi-səkkiz kilometr aralıdakı Xələfli kəndində olan məşhur sınıqçı Məşədi Mahmudun yanına aparmalı oldu. Həmid yüzbaşının arvadı atama dedi:

– Sən zəhmət çəkmə, uşaqlar aparalar.

Ancaq atam razı olmayaraq, qaçarağı ilə məşhur boz atımızı yəhərleyib minərək, məni də qucağına alıb özü apardı. Qolumun boynumdan asılı olmasına baxmayaraq, at silkələdikcə bərk ağrıyırdı, ona görə də, atam məcbur olurdu bir əli ilə cilovdan yapışsın, digər əli ilə sınıqsız qolumun altından tutsun. Yəqin ki, qaçaq-quldura rast gəlməmək üçün atam əsas yolla deyil, dərə-təpədən keçərək çölləmə gedirdi.

– Qolun ağrımır ki? – deyə atam tez-tez soruşurdu.

Mən kiçik həyatımda birinci dəfə olaraq atamın səsində özümə qarşı təsirli mehribanlıq və qayğı hiss edirdim və bu, mənim üreyimi kövrəldirdi.

Biz Xələfli kəndinə girib Məşədi Mahmudun həyətinə daxil olduq. Altmış beş-yetmiş yaşlı bir adam olan Məşədi Mahmud artırmada böyük taxtın üstündə əyləşərək mitəkkəyə söykənib təsbəh çevirirdi, bizi görürkən dikəlib:

– Ay uşaq, qonağın atını tut! – deyə səsləndi.

Atam əvvəl məni usdufca yerə qoydu, sonra da özü aşırıb düşdü. Cavan bir oğlan uşağı yüyürüb bizim atı tövləyə çəkdi. Əynində atlas arxalığ, başında gümüşü papaq olan Məşədi Mahmud taxtdan düşərək qabağıma yeriyib, köhnə tanış kimi atamla görüşdü və bizi də taxtın üstündə əyləşməyə dəvət elədi. Atamla ordan-burdan söhbət elədilər. Bolşeviklərin gelişindən danışdılar. Məşədi Mahmud sakit və qayğılı səsle:

– Gəlsinlər, görək nə deyirlər?

Həmin cavan oğlan bizə çay gətirdi. Sonra Məşədi Mahmud zara-fatyana mənə dedi:

– Qoçaq oğlan, göstər görüm qolumu.

Atam mənim qolumu açdı. Məşədi qolumu əli ilə yoxlayanda mən şiddətli ağrı hiss eləsəm də, səsimi çıxarmadım. Dişlərimi bir-birinə bərk sıxıb dözdüm. Məşədi nələrdənsə təpitmə qayırıb qolumu sarı-yandan sonra gülümseyib dedi:

– Bu, doğrudan da, dözümlü oğlanmış...

Sonralar... çox sonralar mən həyatımın kəskin əzablarına dözəndə həmişə sınıqçı Məşədi Mahmudun o sözlərini xatırlayırdım. Görünür, tale mənim gələcəkdə nələr çəkəcəyimi bildiyi üçün mənim lap kiçiklikdən hər cür ağrı-acıya alışmağıma kömək edirmiş. Əlbəttə, birinci növbədə, mənəvi ağrılara...

Biz sınıqçı Məşədi Mahmudun həyətidən çıxanda axşam sərinə qalxmışdı. Biz yenə də çölləmə gedirdik. Boz at yaxşı yeyib dincəldiyi üçün (bizim yerlərdə qonağın özünə olduğu qədar də atına qulluq edirdilər) dərələri, təpələri yel kimi çıxıb enirdi. Atam soruşdu:

– İndi necədi ağrısı?

Hələ bərk ağrısa da, dedim:

– Yaxşıdır.

– Məşədi dedi ki, bir az ağrıyıb kəsəcək.

Atamın mülayim danışığı və onun səsinde özümə qarşı hiss elədiyim qayğı məni xoşbəxt edirdi və mən öz-özümə fəxrlə deyirdim: «Bax, mənim də atam məni çox istəyir...»

Atam hey ev-əşiyin, mağazanın başına nə gələcəyi barədə danışır-dı. Narahət olurdu. Belə anlarda anam ya papiros çəkib biganə bir ifadə ilə ərinin sözlərini təsdiq edirdi, ya da ona qulaq asa-asa tamam ayrı bir şey barədə fikirləşirdi. Mənə isə, anamın belə hərəkəti daha şirin, daha cazibədar təsir bağışlayırdı. Mən öz var-dövləti barədə atamın bürüzə verdiyi qayğıda, nə isə, soyuq, tutqun bir şey hiss edirdim. Halbuki mən, uşaq olsam da, var-dövlətin nə demək olduğunu bilirdim. Ancaq mənə elə gəlirdi ki, anamın sağlamlığı, şənliyi, qayğısızlığı mənim üçün dünyada hər cür dövlətdən, qızıldan, puldan sevincilidir.

On birinci ordunun hissələrinin şəhərə çatdığını eşitdiyimiz günün səhəri gördük ki, vaxtilə Bayram babamgilin nökrə, indi isə, adlı qaçaqlardan biri Bahadır öz dəstəsilə gəldi. Anam Qaçaq Bahadır haqqında çox həvəslə danışardı. Onun necə sədaqətli, üzgüglü, gözəl oğlan olduğunu söyləyirdi. Mən isə, onu ilk dəfə görürdüm. Ucaboylu, əsmərbənizli və çox yaraşlıq oğlan idi. Qızılbaşoğlu kimi, Qaçaq Xan-

murad kimi birçək saxlamırdı. Qara sıx saçlarını şəhərlilərsayağı vurduraraq gəriyə daramışdı. Ayaqlarında təmiz silinmiş uzunboğaz çək-mə vardı. Belinə üç patrondaş bağlayıb, ikisini də çiyinlərindən çalın-çarpaz aşırırmışdı.

O, anamla köhnə bir dost kimi görüşüb gülə-gülə onun kefini soruşdu. Atamla, bir növ, rəsmi görüşdü.

Mələm oldu ki, Bayram babam onları göndərüb ki, bizi Alxaslı kəndinə aparınlar. Atam getmək istəmirdi, o istəyirdi biz, heç olmazsa, öz kəndimizə – Güney Güzdəyə gedək. Anam iki ayağını bir başmağa dirəyib qəti razi olmadı. Anamın Güney güzdəklilərdən zəhləsi gedirdi, onları namərd, qəddar hesab edirdi.

Nəhayət, biz atlanıb Alxaslıya gedəsi olduq. Anam mənə işarə ilə dedi:

– Görək bir adam sarıqlı qolundan ehmal tutsun.

Qaçaq Bahadır dedi:

– Qaçaq bir yaşında olanda həmişə Bahadır dayısının qucağına minərdi, yəqin, indi də minər.

Qaçaqlardan biri məni qaldırıb qoydu Qaçaq Bahadurun qucağına. Qaçaq Bahadır da mənim sarıqlı qolumdan yapışaraq atını mahımızlayıb düşdü qabağa.

Yollar atlı-tüfəngli adamlarla dolu idi. Hər yerdə hökumətsizlik bilirdi.

... Biz Alxaslı kəndində babamın köhnə dostu, qazı Mirzəlinin evinə düşmüşdük. Alxaslı da Kürdoba kimi tərəkəmə idi. Əhalinin çox hissəsi hələ mayın on beşindən yaylağa köçmüşdü. Qazının da qoyun-quzusu yaylaqda idi, ancaq, görünür, son hadisələrlə əlaqədar olaraq, özü və arvad-uşağı hələ yaylağa köçməmişdi. Qazının dörd oğlu var idi. Qızı isə, bizim şəhərin lap yaxınlığındakı Şahbabalı kəndində Ədil bəy adlı oğlana ərə getmişdi. Ədil bəy də atamın yaxın dostu olub, ticarətlə məşğul idi.

Qazının böyük oğlu Mirzə Sadiq mollalığa hazırlaşdı. Qısa vurulmuş qara saqqalı və molla papağı vardı. Ayaqlarına qədar uzanan arxalığının üstündən ağ qurşaq bağlamışdı. Kiçik oğlu Sərdar isə mən-dən üç-dörd yaş böyük olardı. Qazının evi kənddə, daşdan tikilmiş yeganə üstü demirli, böyük, ikimərtəbəli bina idi. Evin alt tərəfindən Kəndələn çayının bir qolu axırdı. Qazı ağamın üç yüzə qədər inəyi sağılırdı. Bütün Arazboyu kəndləri kimi, Alxaslı da çox isti yer idi. Bütün günü isti çəkirdik. Qazının kiçik oğlu Sərdar məni aparırdı arxın qırağına. Arxın üstünə bir tir qoyulmuşdu. Sərdar məni də qucağına götürüb tirin üstü ilə yüyürə-yüyürə o tərəf-bu tərəfə keçirdi. Bir dəfə məni yerə qoyub dedi:

– İndi özün tirin üstüylə yeri görüm.

Mən özümü nə qədər bərkişdirdimse də, tirin üstü ilə arxı keçməyə cəsarət etmədim. Sərdar qəhqəhə ilə gülüb:

– Ə, bu şəhər uşaqları nə qorxaq olurlar, – dedi və bir neçə dəfə tirin üstü ilə yüyürə-yüyürə o tərəf-bu tərəfə keçdi.

... Başda babam olmaqla, Arazqırağı kəndlərinin, obalarının, demək olar ki, bütün adlı-sanlı adamlarını gündüzləri «Şıpartı» deyilən çöldə daldalanıb, gecələr qasid vasitəsilə hələlik bolşeviklərin Alxaslı tərəfə üz qoymadıqlarını öyrənib, gəlirdilər qazı Mirzəlinin evinə. Burada qoyunlar kəsilir, samovarlar qoyulurdu. Onların içində necə olmuşdusa, Nuru paşanın ordusundan ayrılıb qalmış Kazım bəy adlı bir zabıt də vardı. Dəstənin sayı getdikcə artırdı. Hər gün qazının evində iki-üç erkək kəsilirdi. Gecələr kəndin aşağı tərəfindən, şəhərə gedən yolun üstündə qarovolçu qoyub, heyətdə salınmış xalı-gəbənin üstündə əyləşərək, yeyib-ıçır və eyzən bolşeviklər barədə həyəcanla danışdılar.

Qazının böyük oğlu Molla Sadiq isə, gündüzlər uzun bir ağacın başına bir parça ağ bağlayaraq bayraq qayırb, səhərdən axşamacan evin qabağındakı təpənin üstündə əyləşirdi ki, bolşeviklər gələndə lap uzaqdan görsünlər ki, kənd əhli ağ bayraq qaldırıb onları gözləyir. Cavan Molla Sadiqın bu hərəkəti anama çox gülməli görünürdü. Anam ona sataşaraq deyirdi:

– Bolşeviklər mollalarla da düşməndirlər, görək saqqalını qırxdırıb, paltarını da dəyişsən.

Molla Sadiq da fəsiq-fəsiq gülümseyib, heç bir söz demirdi və onun bu təbessümü ikiüzlü bir hərəkət kimi mənə pis təsir eləyirdi. Ona görə də, mən cavan mollaı sevmirdim, istəyirdim ki, bolşeviklər gəlib onu mehşər ayağına çəksinlər, görək onda da belə fəsiq-fəsiq güləcəkmi?!

Mən ikiüzlü gülüşü, ikiüzlü hərəkəti, danışığı hiss edirdim, bəzən mənə başa düşməsəm də, hiss edirdim. Məhz bunun üçündür ki, atam bəylərlə, böyük vəzifə sahibləri ilə hörmətlə danışanda acığımı tuturdu. Mən bilirdim ki, atam bəyləri sevmir. Daldada onları «cible»-rində siçan oynayan, yekəxana, müftəxor cənablar» adlandıraraq lağa qoyurdu. Mən onu da hiss edirdim ki, anamın bəylərlə hüsn-təvəccöhi atama qətiyyənlə xoş gəlmir.

Alxaslıya gələndən bir neçə gün sonra Bayram babam gecə bizim yanımıza gələrkə atama dedi:

– Məsələt beledir ki, Güney Güzdəyə gedəsiniz. Ora sizin üçün buradan qorxusuz olar.

Atam soruşdu:

– Nəyə görə?

Babam dedi:

– Ona görə ki, bura qazı Mirzəlinin evidir. Amma Güney Güzdəyə sənə qardaşın ayağı çarıqlı kəndli babadır. Bolşeviklər ona toxunmazlar. Siz də paltarlarınızı dəyişib sadə kəndli paltar geyərsiniz. Aralıq sakit olana qədər orada qalarsınız.

Anam soruşdu:

– Bəs, siz nələyəcəksiniz?

Babam qaşlarını çatıb, artırmadan görünən Cənubi Azərbaycan dağlarına baxaraq dedi:

– Biz o taya keçəcəyik.

Anam soruşdu:

– Hamınız?

Babam gözlərini o taydan çəkməyərək dedi:

– Hamımız.

Sonra əlavə etdi:

– Hazırlaşın, Qaçaq Bahadır səhər tezdən sizi aparsın Güney Güzdəyə.

... Qaçaq Bahadurla üç yoldaşı qabaqda, biz də onların ardınca hər yerdə şose yoldan kənar, çölləmə gedərək axşamçağı çatdıq Güney Güzdəyə.

Qubad əmim:

– Hə, deyəsən, «yoldaşlar»dan ürküb yayınmışsınız, – deyər zarafat elədi.

Mən onda qərribə bir ruh yüksəkliyi hiss elədim.

Anam istehzalı təbessümlə dedi:

– Deyəsən, «yoldaşlar»ın gəlməyinə sevinirsən?

Qubad əmim dedi:

– Niyə sevinməyim, «yoldaşlar» mənə kimi ayağı çarıqlıların hökuməti deyil?!

Anam ona kinli bir nəzər salıb dedi:

– Yoxsa, elə bilirsen onların vaxtında əfsər çəkməsi geyəcəksən?

Qubad əmim eyni ruhla dedi:

– Mən geymərim, oğlanlarım geyərlər.

Anamın dodaqları ağardı. O, həmişə bərk acıqlananda belə olurdu, atam zarafata salıb dedi:

– Qubad çoxdanın bolşevikidir.

Mən düşündürdüm:

«Qubad əminin də, Zəbi əminin də dövlətçilərlə arası yoxdur. Nə üçün bunlar da atam kimi dövlətli olmağa çalışmayıblar? Fatma nəməm həmişə deyir ki, Allah birinə dövlət verib, birinə zillət... Nə üçün

atamgilin yeznəsi – başı çiyinlərinin arasına girən, balaca gözləri hiylə ilə baxan gödək Əbdüləzizə Allah dövləti versin, amma atamgilin başqa qohumu – İdris adlı ucaboy, xoşsifət, yaraşlıq oğlana verməsin?»

Bu, mənim həyatda hiss elədiyim birinci böyük ziddiyyət idi. Mən bu ziddiyyətin mənasını başa düşmədiyim üçün bir şübhə, key bir anlaşılmazlıq içində olurdum. Düşünürdüm ki, bəlkə Əbdüləziz kişi eybəcər dona girmiş mələkdir? Axı, bizim nağıllarda mələk kimi gözəl, günahsız qızlar, oğlanlar bəzən meymun, qurbağa donuna girirlər. Ancaq onlar bu donda istədikləri adama yaxşılıqlar edirlər. Əbdüləzizdən isə kim bir yaxşılıq görüb?

Biz təzə paltarlarımızı çıxarıb köhnə paltar geyindik ki, kənd əhlindən seçilməyə. Anam nimdəş kəndli paltarında mənə çox qərribə görünürdü. Atam da gümüşü papağını saçaqlı kəndli papağı ilə əvəz eləmişdi. Bahalı şibilit çəkmələrini çıxarıb ucuz çust və köhnə kəndli arxalığı geymişdi, bununla belə, o, gecə evdə yatmağa cəsarət eləməyərək, yeznəsi Əbdüləziz ilə qohumları Məhəmməd bəylə və kəndin başqa varlıları ilə gedib kəndin kənarındakı bağlarda qalırdı. Bizə xəbər çatdı ki, Bayram babamgil də keçiblər Arazın o tayına.

Bizim kəndin yoxsulları dəstə-dəstə orada-burada toplaşmış, nə haqqda hərərətlə danışırdılar. Anam onlara acıqlı-acıqlı baxıb dedi:

– «Yoldaşlar» gözləyirlər.

Nəhayət, bir gün kimsə şəhərdən xəbər gətirdi ki, «yoldaşlar» gəlirlər!

Kəndin kasıb cavanları şəhərdən gələn şose yolun alt tərəfindəki yola yığılaraq, səs-küylə danışıb gözləyirdilər. Atamgil əkilmişdiyərlər bağlara. Anam evimizin yola baxan arxa eyvanında oturaraq, papiros çəkib yola tamaşa edirdi. Birdən atlar qoşulmuş balaca arabalar, onların da ardınca bir dəstə əsgər göründü. Ayaqyalın, başaçaq, cındır paltarlı kənd uşaqları şən səs-küylə yüyürürdülər onlara tərəf. Doğrusu, bolşeviklər haqqında çox qorxulu söhbətlər eşitməyimə baxmayaraq, mən də onların qabağına yüyürmək istəyirdim. Onlar gəlib bizim arxa eyvanın qabağından keçdikcə, mən gördüm ki, heç kəsə kinli, acıqlı baxmırlar, gülümsəy-gülümsəy kənd uşaqlarına kişmiş verirlər. Birdən kəndin ən kasıb adamlarından olan və qoluna qırmızı parça bağlanmış Cavad bərkədən qışqırdı:

– Yaşasın Şura hökuməti!

İki zurna-balaban çalan da, nağara vuran da çala-çala əsgərlərin qabağına yeridilər. Uşaqlarını acliqdan pəncərə yaza çıxaran Səadət arvad ortalığa düşüb oynadı. Muzdur Veysəl süzə-süzə onun qabağına yeridi, uzun zaman Rusiyada fəhləlik eləmiş Cavad da, nə isə, başqa

bir hava çaldırıb ruslar kimi oynadı. Bunu belə görə cavan əsgərlər də ona qoşuldu. Bütün kənd axışmış gəlirdi. Qoluna qırmızı bağlamış Cavad daşın üstünə çıxıb bərkədən dedi:

– Camaat, görürsünüz ki, qırmızı ordunun əsgərləri adam kəsən-zad həyəllər! Onlar da bizim kimi yoxsul kəndli-fəhlə oğlanlarıdır! Amma burjuylar onların haqqında yüz cür söz çıxarırdılar!

Kimsə qışqırdı:

– Məhv olsun burjuylar!

Sonra, ortaboylu, enlikrək bir komandir danışdı, Cavad onun sözlərini kəndlilərə tərcümə elədi:

– Yoldaş komandir deyir ki, biz sizin qardaşlarınızıq. Biz gəlmişik ki, sizin torpağınızın yiyəsi olmağınıza, azad yaşamağınıza kömək eləyək. Bizim rəhbərimiz yoldaş Lenin demişdir ki, torpaq kəndlindir!

Bunu deyəndə bütün izdiham hərəkətə gəldi. Veysəl qışqırdı:

– Yaşasın Şura hökuməti!

Əsgərlərdən biri Leninin şəklini yuxarı qaldırdı. İzdiham bir saniyə sakit olub şəkilə baxdı.

– Sonra komandir deyir ki, qoy hər kəs öz təsərrüfatı ilə məşğul olsun. Biz fəhlə-kəndli hökumətiyik, heç kəs öz halal zəhmətilə yaşayan adama gözün üstə qaşın var deyə bilməz! Hökumət adamlarını siz özünüz öz içinizdən seçəcəksiniz!

Sonra əsgərlər bizim evin yaxınlığında olan keçmiş dəftərxana binasına tərəf getdilər, camaat da onların ardınca.

Qızıl ordu hissəsi bizim kənddə kiçik bir dəstə qoyaraq Cəbrayıl nahiyəsinə tərəf yoluna davam etdi. Bu hissə kənddə olan müddətdə atamgil gündüz də evə gəlmirdi.

Arabaları, yemək sursatları bizim evin yanında dayanan əsgərlərin yanına mən də gedirdim. Onlar öz dillərində bizimlə zarafatlaşırdılar, bizə kişmiş verirdilər. Mən, başqa zaman öz evimizdə bahalı konfetləri, şokoladları yemək istəmədiyim halda, indi bu tozlu-torpaqlı kişmişlə həvəslə yeyirdim. Mən, kim bilir, haralardan gələn bu zarafatçı oğlanlara qarşı özümde qərribə bir səmimiyyət duyurdum və atamgilin bunlardan qorxub evə gəlməmələri mənə pis təsir edirdi. Çünki mən də özümü bu kəndli uşaqları kimi onlara yaxın hissə eləyə bilmirdim. Mənə elə gəlirdi ki, mən bu cavan əsgərlərdən də, onların başına toplaşan bu uşaqlardan da tamam ayrıyam. Elə bil ki, mən azıb bura düşmüş yad bir quş idim. Elə bilirdim ki, onlar atamın onlardan qaçıb bağda gizlənmiş olduğunu eşitsələr, mən xəcalətimdən ölərdəm.

Atamgil bütün qiymətli şeylərini, qızıl-mızıllarını yığdıqları böyük dəmir sandığı Qubad əmininin məsləhətilə, ulu babamgildən qalmış və

indi içində barama saxlanan qədim damda gizlətməmişdilər. Əldə elə bir qiymətli şey qalmamışdı ki, anam bu kənddə yemək şeylərinə dəyişsin. Qubad əminin arvadının anamı görməyə gözü olmadığı üçün inəklərinin, camış-larının yavanlığından bizə bir tikə də vermirdi. Ona görə də, mən birinci dəfə olaraq, yoxsul yaşamağın zərbəsini hiss etməyə başlayırdım. Bacım ağlayıb konfet istəyirdi, ot xəreyyə istəyirdi. Anam bütün günü əsəbilik keçirirdi. Atam da bütün günü bağda gizləndiyi üçün heç bir şey eləyə bilmirdi. Bayram babamgildən də heç bir xəbər yox idi. Rəng-rufu sapsarı, arıq, azardar bir qadın olan əminin arvadı, demək olar ki, hər gün bir şeyi bəhanə eləyib anamla dalaşırdı. Bizi kənddə olan əsgərlərlə hədələyirdi:

– Çox o yan-bu yan elərsiniz, – deyirdi, – gedib bolşeviklərə xəbər verərəm ki, bunlar burjuydular, gəlib burada paltarlarını dəyişib gizlənilər.

Əgər, mənəm anam bu əminin arvadına bir pislik eləmiş olsaydı, fikir edərdim ki, o, qisas alır. Çünki mən qisasın, intiqamın nə demək olduğunu artıq bilirdim. Ancaq anam ona heç nə eləməmişdi. Elə isə, bu əminin arvadının hərəkətini nə ilə izah etmək olardı? Atamgil mənə hər nə qədər «əllamə» adlandırsalar da, mən əminin arvadının anama qarşı qəzəbinin sırımını anlama bilmirdim.

... Nahəyət, aralıq tamam sakit oldu. Hamı bildi ki, dinc duran adamlar bolşeviklərin işi yoxdur. Bir gün biz də hazırlaşdıq ki, gedək şəhərə, evimizə. Atam da artıq üzə çıxmışdı. Atamın xahişilə Qubad əminin gedib damdakı sandığını götürəndə gördük ki, sandıq tamam boşdur. Sındırılıb içində nə varsa, hamısını aparıblar. Atamla anam qorxu və təəccüblə bir-birinə baxdılar. Anam Qubad əminə soruşdu:

– Hanı bunun içindəkilər?!

Qubad əmin dedi:

– Mən nə bilim hanı?

– Sandığın yerini səndən başqa bilən yox idi.

Qubad əmin dedi:

– Mənəm heç nədən xəbərim yoxdu!

Atam çıxarıb papiros бүkdü.

Anam rəng-rufu qaçmış halda əminə dedi:

– Şeyləri necə götürmüşsən, heylə də gətir!

Qubad əmin bozardı:

– Sənə dedim ki, bizim xəbərimiz yoxdu!

Anam dedi:

– Başın bədəninə ağırlıq eləməsin, Qubad, get şeyləri gətir!

Birdən əmin özündən çıxdı:

– Kimi hədələyirsən, mənə, az?! Getdi Bayram bəyin qaçaq-ql-

duru başına yığıb meydan suladığı vaxtlar! Allaha and olsun, o yan-bu yan elərsən, gedib əsgərləri getirərəm, hamınızı qılıncdan keçirərəm. Cəhənnəm olun, çıxın gedin xarabanıza!

Qubad əmin belə deyib getdi.

Anam qəzəblə atama dedi:

– Axı, bütün var-yoxumuz o sandıqdaydı! Qardaşın bizi dilənçi kökünə saldı. Niyə dilini tərpetmərsən?

Atam təmkinlə dedi:

– Dinməyin mənası yoxdur. Eşitmədin nə dedi?

Sonra atam başqa qohumlarından birinin öküz arabasında bizi gətirdi şəhərə.

Yol uzununu mən eyzən atamla Qubad əmin barədə fikirləşirdim. Həyatımda birinci dəfəydi ki, mən qardaşlar arasında belə münasibət görürdüm. Fatma nənəm, qardaşlarının Məlikməmmədi aldadıb qırx arşın quyuya saldıqlarını nağıl eləyəndə mən inana bilmirdim. «Adam da qardaşını quyuya salarmı?» deyirdim. Fatma nənəm də uzun müstü-yündəki papirosundan dərin bir qullab alıb deyirdi: «Vələdüznə qardaş salar!» Sonra da başlayardı Eyvaz əminin Bayram babamı dilə tutub, kişinin qazancını «kamına çəkması» barədə yana-yana danışmağa.

Atamla Qubad əminin qardaş olmaları da mənə təəccüblü görünürdü. Fikirləşirəm ki, görəsən, bunlar uşaqlıqda bir-birilə necə rəftar etmişlər? Onda da Qubad əmin öz qardaşının şeylərini belə götürürmü? Mən «oğurlayırmış» deyə bilmirdim, çünki qardaşın qardaşdan oğurluq eləməyi mənə Məlikməmmədi qardaşlarının qırx arşın quyunun dibinə salmaları kimi dəhşətli və ağlasığmaz görünürdü. Mən onu da hey fikirləşirdim ki, bəlkə anam səhv edir? Bəlkə sandığın yarılmasından, doğrudan da, əminin gilin xəbəri yoxdur? Ancaq bir həqiqət vardı ki, sandıqdakı şeylərin getməyi, anam deyən kimi, bizi tamam yoxsul bir vəziyyətə saldı.

TƏZƏ GÜNLƏRİN TƏZƏ ƏHVALATLARI

On birinci ordunun bir batalyonu bizim evlərdə yerləşmişdi. Otaqların ancaq birini vermişdilər bizim, guya, «nökərimiz» olan Zəbi əminə. Biz də həmin otaqda yerləşdik. Evdə qoyub getdiklərimizdən heç bir əsər-əlamət qalmamışdı. Atamın keşişdən aldığı mebelləri də sındırılıb dağıtmışdılar.

Qəzəz, demək olar ki, biz lat-lüt qalmışdıq. Mağazadakı şeylərdən də əsər qalmamışdı. Zəbi əmin deyirdi ki, «kəndlilər gəlib şeyləri

müftə aparıblar». Bunun nə dərəcədə doğru olub-olmadığını aydınlaşdırmaq mümkün deyildi.

Anam deyirdi ki, Zəbi yalan danışır. Heç kəs atama görə bizim şeyimizi müftə aparmaz. Mağazanın şeylərini də, evdəki xalı-göbələri də Zəbi yeyib, üstündən su içib.

Batalyon komandiri yaxşı oğlan idi. Bizə düyü, çörək, kişmiş verirdi. Mənimlə, bacımla zarafat edirdi. Bəzən bizi özləri ilə bir stolda oturdub «kaşaya» qonaq edirdi. Vaxtilə anam cücə plovu, ceyran ətinin kababını bizə zorla yedirdirdi. Amma indi bu duzsuz-dadsız çovdar aşını biz elə şirin-şirin yeyirdik ki, komandir əspaza əmr edirdi ki, boşqabımıza bir az da əlavə ələsin.

Mən bu komandirin də, cavan əsgərlərin də yanında indi özümü olduqca sərbəst və necə deyirlər, ruhlı hiss edirdim. Batalyon komandiri ortaboylu, enlikürək və çox sağlam bir oğlan idi. Biz gələndən bir neçə gün sonra malyariya tutmuşdu, bərk titrədi-qızdırırdı. Titrəndə şineli, adyalı üstünə töküb, dişləri bir-birinə dəyə-dəyə zarafatla mənə deyirdi:

– Bir gör ha... Sizin yer necə yerdı... Heç Sibirdə – əlli dərəcə soyuqda mən belə titrəmədim, amma bu istidə titrədirəm.

Anam çay dəmləyib çayniki mənə verirdi, mən də aparıb stəkana tökərək qoyurdum onun qabağına. O da qızdırmaya düşəndə bu çayı ləzzətlə içib tərləyirdi.

Bizim köhnə dostumuz doktor Quliyev gəlib ona iynə vurdu. Komandirin, gözündə eynək olan, qısaboylu, arıq bir yoldaşı da vardı ki, onunla bir otaqda qalırdı. Bir gecə iki nəfər əsgər gəlib atamı apar-dı. Gözlədik, atam gəlmədi. Səhər anam komandirdən soruşdu ki:

– Bu nə əhvalatdı?

Komandir dedi:

– Bu, Voronov yoldaşa (yəni, həmin eynəkli komandirə) aid işdir.

Zəbi əmin öyrənib bildi ki, kimsə atamı şeytanlayıb ki, guya, o, böyük kapitalist olub, zülmkar olub. Bizim dostumuz doktor Quliyev həmişə komandirə iynə vurmağa gələndə bizə də baş çəkirdi. Bu dəfə də gələndə anam əhvalatı ona nağıl elədi. Doktor da həmin eynəkli komandiri inandırma bildi ki, tutduğunuz adam, bir az varlı olsa da, nə kapitalist olub, nə də zülmkar. Eynəkli komandir də doktorun sözüne inanıb, atamı buraxdı.

Mən birinci dəfəydi ki, «şeytanlamaq» sözünü eşidirdim və təəccüb edirdim ki, nə üçün insan şeytana çevrilir? Fatma nənəm kor şeytan haqqında mənə çox nağıllar danışmışdı. Fatma nənəm demişdi ki, şeytan da bir zamanlar mələklərdən biri imiş. Bir gün Allahın ona qəzəbi tutur və şeytani lənətləyərək qovur. İndi o vaxtdan bəri şeytan da

Allahın yaratmış olduğu insanlara daim pislik etməklə ondan intiqam alır. Mən təəccüb edirdim ki, nə üçün hər şeyə qadir olan Allah şeytanın bu qədr pis işlər görməsinə yol verir? Nə üçün bir ildırım çaxdırıb şeytani kül eləmir?! Mən bunu soruşanda Fatma nənəmin acığı tuturdu: «Allahın işinə el aparmaq olmaz!» deyər mənə qoylayırdı.

Fatma nənəm deyirdi ki, şeytan insan qəlbine girib, onu yoldan çıxarır. İnsan da pis işlər görür.

Mən, şeytanın yorulmaq bilməyib bu hərəkətlərində axmaq bir mənasızlıq hiss edirdim və bunu heç kəsə demirdim. Mən başqasını incitməkdə heç bir ləzzət görmürdüm. Əksinə, belə hərəkətlər, mənim duyduğum xarici aləmə bir soyuqluq, bir qüvvət verirdi. İndi mən fikirləşirdim ki, bəlkə atamı mənimlə həmişə sərt rəftar etməyə, mənə danlamağa sövq eləyən şeytandır? Axı, mənim qolum sinədə və ya mən xəstələndə atam mənimlə məhriban olurdu? Mənə təzə paltar alırdı. Mən bu lənətə gəlmiş şeytana nə pislik eləmişəm?! Mənim atam, onu qırmızı komandirə şeytanlayıb tutduran adama nə pislik eləyib? Bilirdim ki, o, heç kəsə pislik eləyən adam deyil. Mən fikirləşirdim ki, yəqin, şeytan uşaqlıqda heç də pis işlər görməyib. Yadımdadır, bacım Mahtab yeddi-səkkiz aylıq körpə olanda bir dəfə yuxuda gülümsədi. Anam dedi ki, «körpə yuxuda mələkləri gördüyü üçün xoşallanıb gülümsəyir...» Mən Leninin gülümsəyən şəkillərinə maraqla baxırdım. Mən artıq bilirdim ki, padşahı taxtdan çəkib salan (mən o inqilabı belə də təsəvvür edirdim) Lenindir. Padşahın qoşunları ilə dava eləyən fəhlə-kəndli ordusunun komandiri də Lenindir. Şəklini görəndə qədr mən Lenini, Fatma nənəmin nağıllarındakı yenilməz nəhəng Rüstəm Zal kimi bir qəhrəman təsəvvür edirdim. Sən demə, bu da doktor Quliyev kimi qalstuk bağlayan, gülümsər üzlü bir kişi imiş... (Doktor Quliyev də həmişə mənə görəndə, bax, bu cür, Lenin kimi gülümsəyirdi.) Bu, mənə də mənasını dərk etmədiyim bir fərəh doğurdu. Mən də anamdan bir parça ipək qırmızı lent alıb, bolşevik kimi sol düşümə sancırdım. Atam mənim qırmızı lentimə baxıb gülümsəyirdi və öz dostlarına zarafatyana deyirdi ki, bizim bu oğlumuz bolşevikdir! Səhərdən axşamacan Leninin şəklini çəkir. Mən də bu sözlərlə fəxr edirdim. Bolşeviklər kimi geyinməyə çalışaraq, evimizdə olan həmin komandirin dolağından xəlvətcə kəşib qilçama dolayırdım. (O zaman əsgərlərin də, komandirlərin də çoxu boğazlı çəkmə əvəzinə kobud ayaqqabı geyib, dolaq dolayırdılar.) Sonra anamdan xahiş elədim ki, əsgərlər kimi mənə də şiş papaq tikdirlsinlər. O özü mənə ot rəngli parçadan şiş papaq tikdi. Mən dedim:

– Qırmızı parçadan beşguşəli ulduz kəs, tik papağın qabağına.

A m bu dəfə mənə acıqlanıb dedi:

– İtil o yana.

Atam ömründə birinci dəfə olaraq mənim tərəfimi saxlayıb, anama dedi:

– Yaxşı də... tik deyir, tik!

Anam mənim şiş papağıma beşgüşəli ulduz da kəsib tikdi. Mən komandirin dolağından kəsdiyim parçanı doladım qılçama, qırmızı ipək lent sancdım döşümə, şiş papağı da qoydum başıma. Oldum qırmızı komandır. Bu, mənim heyətimdə yeni bir həvəs idi. Mən özümde fərəh və gümrəhlik hiss edirdim. Mənim üçün bu ələmdə ən maraqlı cəhət bir də o idi ki, atam mənim bu cür «qırmızı komandır» olduğumdan xoşhal görünürdü. Hətta, Sərrac Qafara mənim üçün enli bir komandır kəməri də tikdirdi.

Burası da qəribə idi ki, bütün otaqlarımızda, mağazalarımızda, qoyub getdiyimiz şeylərin tamam dağılıb getməsinə baxmayaraq, mənə elə gəlirdi ki, atam bolşeviklərə heç də düşmən kimi baxmır. Mən onda bolşeviklərə dərin kin hiss eləməirdim. Axşamlar atam həmin mal-yariya tutan komandirlə saatlarca oturub söhbət edirdi. Mənə elə gəlirdi ki, atamın bolşeviklərə kin bəsləməməyinin əsas səbəbi onun böyük kapitalistlərə, xüsusən bəylərə qarşı düşmən münasibəti idi. Kim bilir, bəlkə o zaman sovet idarələrində atama bir qulluq təklif eləseydilər, o, buna məmnuniyyətlə razı olardı... Bəlkə lap kommunist partiyasına da daxil olardı. Lakin belə bir təklif heç kəsin ağılına da gəlmirdi. Atam isə, daim qorxu içində idi. Daim özünün bu gün-sabah həbsə alınacağı barədə düşünürdü. Atam anamla eyzən bu barədə söhbət edirdi. Anam sovetlərə qarşı tam barışmaz idi. Bir vaxt ona-buna pal-tar yuyan, çörək bişirən Təhfiyə arvadın indi şəhər sovetinin sədri seçilməsi, narıncı gödək Tapdıqın Muzdurlar Komitəsinin sədri olub, varlılara qan addurması anamı yandırıb tökürdü. Anam atama deyirdi ki:

– Sifariş elə Qızılbaşoğlu xəlvətçə, gecə iki-üç at getirib bizi keçirsin Arazın o tayına. Atamgil də oradadır.

Ancaq atam razı olmurdu.

– Bəs, – deyirdi, – bu ev-əşik nə olsun?

Anam deyirdi:

– Şura hökuməti gedər, yenə də qayıdıb gələrik.

Anam qəti inanırdı ki, bolşeviklər gəldikləri kimi də qayıdıb gedənlər.

Anam deyirdi:

– Padşahsız məmləkət olmaz.

Atam da deyirdi ki:

– Bolşeviklər Nikolay padşahı bütün əhli-əyalı ilə güllələyiblər.

Atam gecə-gündüz ustaların başının üstündə durub tikdirdiyi ev-

əşiyi, böyük bir həvəslə saldıqı bağ-bağcanı qoyub getmək istəməirdi. O, bu ağacların, güllərin toxumunu, qələmini cürbəcür yerlərdən götürmüşdü və hamısını da öz əlilə ekib-becərmişdi. Atamın təbiətində tacirliklə kendlilik birləşmişdi, o, mahir tacir olduğu qədər də həvəskar kendli idi. Sonralar, yəni, on iki-on üç yaşına çatdığı zaman da o, məni ona görə «fərsiz» hesab edirdi ki, mənim nə ticarətə, nə də kənd işlərinə, fiziki zəhmətə həvəsim olmadığını hiss edirdi. O, tez-tez anama deyirdi: bilmirəm bunun axırı nə olacaq?!

Anam isə, mənim haqqımda atam qədər bədbin deyildi. Anam ticarətə də, adi təsərrüfat işlərinə də həmişə biganə idi. Anam da, atam kimi, heç bir zaman mənim haqqımda özümə tərifli söz deməzdi. Ancaq anamın məni heç də fərsiz hesab etmədiyini duyurdum və bu hiss məni anama daha möhkəm bağlayan gözəgörməz bir qüvvəyə çevrilirdi. Mən anamı itirməkdən qorxurdum. Düşünürdüm ki, bizim küçədə mən yaşda olan Abbas bəyin anası kimi, mənim də anam ölə bilər. Belə fikirlər məni dəhşətə gətirirdi. Mən Abbasın öz anasının ölümünü heç də vəcine almadığına təəccüb edirdim. Onun əvəzinə mən özüm dərin bir kədəre dalırdım. Mən onu son dərəcə yazıq hesab edirdim. Halbuki onu bir dəfə də biki görmürdüm. O, tamam dərdsiz-qəmsiz halda uşaqlarla ora-bura qaçır, oynayır hay-küy salırdı.

Həyatda mənim bütün varlığımıza hakim olan, bir dəqiqə də olsa, menden uzaqlaşmayan ilk qorxu hissi bu cür peyda oldu.

... Bizlərdə hökumət orqanları qurulandan sonra on birinci ordunun hissələri, o cümlədən, bizim evdə olan hərbiyəçilər də tərpənib getdilər.

Biz, demək olar ki, tamam yoxsul vəziyyətdə qalmışdıq. Zinət də çıxıb getmişdi obalarına. Şəhərdə çörək-filan da qıt olmuşdu. Anam indi gündə bir dəfə, özü də ucuz başa gələn bişmiş bişirirdi, özü xəstə olanda isə, Bəyim xala və ya anama çox uzaq qohumluğu çatan Nabat xala gəlib bişirirdi. Nabat xala qırx beş-əlli yaşlarında qozbel, olduqca xoşsifət bir qadın idi. Ərə getməmişdi. Özündən böyük bacısının ailəsində yaşayırdı. Bacısının eri, əsli Arazın o tayından olan bir tacir idi.

Nabat xalanın bişirdiyi xörəklər qeyri-adi dərəcədə ləzzətli olurdu. Bir dəfə də olsun, mən onu qaşqabaqlı və ya qəmgin görməmişdim. Və mən düşünürdüm ki, kaş mənim anam da Nabat xala kimi qozbel olaydı, amma onun kimi heç bir zaman xəstələnməyəydi! Əlbəttə, mən üreyimin dərinliyində anamın qozbel olmasına heç də dözməzdim, ancaq anam o qədər tez-tez xəstələnirdi və mən bu barədə o qədər gizli dərd çəkirdim ki, deyirdim, hər nə olurdusa-olaydı, amma anam azarlamayaydı. Mən görürdüm ki, Nabat xala heç bir zaman öz taleyindən şikayətlənmir, həmişə təmiz-tarıq, səlhiqə ilə geyinir, zara-

fat ələyib anamı güldürür. Hiss edirdim ki, arvad öz söhbətindən, bişirdiyi ləzzətli xörəklərdən də zövq alır. Ancaq özünün yeməyi dörd-beş yaşında uşağın yeməyi qədər olurdu. Başa düşə bilmirdim ki, Allah belə yaxşı bir qadını niyə qozbel yaradıb?

... Sonra gördüm atam anamın qalan daş-qaşlarından, qızıl zinetlərindən nə isə satıb yaxşı qaçan bir at aldı, ingilis yəhəri aldı. Bir gecə də gördüm ki, iki qatar patronla beşaçılamı alıb, xəlvətçə gətirdi evə.

Bundan bir neçə gün sonra isə, qaranlıq bir gecədə atam boğazlı çəkmə geyib, partondaşları bağladı belinə. Göydemir atı yəhərləyib minərəkə anama:

– Allah amanatında olasınız! – deyib hara isə getdi.

Mən anamdan soruşdum ki:

– Hara gedir atam?

Anam da ancaq onu dedi ki:

– İşi var, özge yərə gedir.

Ancaq səhəri gün Fatma nənəmlə danışıqlarına gizlincə qulaq asıb bildim ki, atam dörd yoldaşı ilə Təbrizdən qaçaq mal gətirməyə gedib.

Fatma nənəm dedi:

– Bəlkə o tayda kişini də (yəni, Bayram babamı) gördülər.

Anam dedi:

– Ağlım kəsmir... Onlar yiyəsiz yerlərlə çölləmə gedəcəklər.

Bir neçə gündən sonra yenə də qaranlıq bir gecədə atam gəldi. Atın tərkinə bağladığı keçə xurcunu açıb, qaldırdı evimizə. Anam soruşdu:

– Bəs, satmağa bir şey gətirməmişiniz?

Atam da cavab verdi ki:

– Gətirmişik. Ədil bəyin evindədir.

Ədil bəy atamın yaxın dostu idi. Üzündə tək-tük çopuru olan yoxun, yaraşlıq bir kişi idi. Tez-tez bizə gəlirdi, bəzən stulda, ya divanda bardaş qurub oturardı, mən də təəccüb edərdim, Ədil əmi bu qədər yoğun qılçalarını necə qatlayıb bardaşqurma otura bilir? Həmişə bizə gələndə gülümsəyib, məndən soruşardı:

– Kişi oğlu, necəsən? Həsən döyər, yoxsa sən?

Həsən onun, məndən iki-üç yaş böyük oğlu idi. Bizim şəhərin lap yaxınlığındakı kəndin kənarında Ədil əmigin neçə otaqdan ibarət məvi taxtapuşlu böyük evləri var idi. Biz tez-tez onlara qonaq gəzərdik. Onun arvadı da Bayram babamın dostu qazı ağanın qızı idi. Ayrıq, sağlam bir qadın idi.

Atam anama dedi:

– Xurcunu aç, uşaqlara xuşgəbər ver.

Sonra mənə məlum oldu ki, atamgil Təbrizdən cürbəcür parça-fi-

lan gətiriblər... Və onlar gətirdiklərini satıb qurtaran kimi yenə də gizli surətdə Təbrizə getdilər.

Bu əhvalat da mənə çox maraqlı görünürdü. Çünki yaz vaxtı olduğundan bütün çaylar, o cümlədən, Araz daşib göylə gedirdi. Atamgil özləri Arazı pələdə keçirdilər. Atlar isə üzgüçülərin müşayiətilə Arazı üzüb keçirdilər. Bizim şəhərdən Təbrizə atla üç-dörd günlük yol idi. Bütün bunları mən atamın anamla olan söhbətindən bildirdim, bildirdim ki, pələ çox təhlükəli şeydir. Beş-altı ağacı yan-yana bir-birinə bənd ələyib, altına üç-dörd qoyun dağarcığını üfürüb bağlayırlar, adamlar da otururlar üstündə. Pələci kürəkleyib keçirir çaydan...

Sonra atamgil yollarda hər saat, dəstə ilə gözən qaçaq-quldura rast gələ bilərler. Bütün bu qorxulara baxmayaraq, atam yavaş-yavaş bizim ailə vəziyyətimizi bənatlaşdırırdı. Bu da mənə sevindirirdi, çünki mən bu əz zamanda yoxsulluğun nə demək olduğunu hiss etməmişdim.

... Sovet hökuməti qurulandan sonra Qəza İcraiyyə Komitəsinin sədri bizim mahala gəlmişdi. Evimizdə olan söhbətlərdən eşitmişdim ki, köhnə inqilabçılardandır, Bakıda çox hörməti var. Bizim mahala gələndən sonra da əz vaxt içində xeyli hörmət qazanmışdı. Hamı deyirdi: «Yaxşı adamdı...»

Bir gün atam bazardan həyəcanlı gəlib anama dedi ki:

– Qəza İcraiyyə Komitəsinin sədri mənə çağırtdırmışdı...

Anam maraqla soruşdu:

– Nəyə görə?

Atam dedi:

– Məndən soruşdu ki, «sənin qaynatan Bayram bəy nə üçün qaçıb İrana?» Mən də düzünü dedim... Dedim, yəqin ki, tutulmaqdan– zad-dan qorxub. Dedi: «Sən ona mənim adımdan sifariş göndərə bilərsənmi ki, qorxmasın, gəlsin, çıxsın üzə?»

Anam soruşdu:

– Bəs, sən nə cavab verdin?

– Dedim, mənim heylə imkanım yoxdur.

Anam dedi:

– Yaxşı demisən.

Sonra anam sədrin qarasına acıqlı əlavə etdi:

– Sifariş göndərək gəlsin, sən də tutub güllələdəsən...

Atam dedi:

– Axı, o, qərribə bir söz də dedi...

– Nə dedi? – Anam soruşdu.

– Dedi ki, Bayram bəyə sifariş göndərin, mən onu tanıyıram, qorxmasın!

Anam yana-yana başını buladı:

– Sən də onun sözüne inandın? Deyirlər, o, gəncəli, haradan tanıyacaq dədəmi? Heylə aldillə gətirdib tutmaq istəyir.

Atam dinmədi. Mən hiss edirdim ki, atam sədrin sözüne inanır.

O, papiros büküb yandırandan sonra:

– Ancaq, – dedi, – xoşsifət adamdı... Mərdimazara oxşamır.

Anam yenə də acıqlandı.

– Sən də söz danışdın. Bunlara inanmaq olar?

... Ancaq bir gün anam evdə oturub maşında nə işə tikirdi. Mən də artırmada bacımla oynayırdım. Hava soyuq və çiskiqli idi. Bir də gördüm çöl tərəfdən heyətimizə atın üstündə, ucaboyle, əynində saçaqlı yapıncı, başında gümüşü papaq bir adam gəldi. Mən diqqətlə baxıb, birdən:

– Babam gəldi! Babam gəldi! –deyə sevincle qışqırdım, anam da mənim səsimə yüyürdü bayıra. Bayram babam düşüb, atı ağaca bağlayaraq çıxdı artırmaya. Mənim və bacımın üzündən öpüb anamın kefini soruşdu. Sonra yapıncısını çıxarıb kətillin üstünə ataraq anamın verdiyi stulda öyləşdi. Onun yanağında qoşa xal olan yaraşlıq üzü gündən, ayazdan yanıb mis kimi qızarmışdı. Anam soruşdu:

– Ay dədə, bəyəm, üzə çıxımsan?

(Həmişə anam babamla danışanda, elə bil ki, utanıb çəkine-çəkine danışdı. Bu da mənə qeribə görünürdü. Çünki anam, kiminlə olursalsun, danışanda onun səsinə həmişə ötkəmlik hiss olunurdu.)

Babam:

– Yox, –dedi, – sədr o taya yanıma adam göndərmişdi.

Anam hərətlə dedi:

– Sən də onun sözüne inandın?

Babam köz kimi qızaran yaqut qaşlı gümüş qutusunu açıb, papiros bükə-bükə dedi:

– İnansam da, inanmasam da geldim. O tayda yaşamaq mümkün deyil. Görək orada da qaçaq yaşayasan. Şah ərbablarının əlindən insan tənə gəlir. Çox rəzil olurlar.

Anam dedi:

– Bunlara da etibar yoxdur, dədə.

Babam dedi:

– Ondən keçib... gedəcəyəm...

Babamın pəncəyinin altından tapançasının lüləsi görünürdü.

Anam çay-çörək hazırladı. Babam yeyib-içəndən sonra qalxıb yapıncısını çiyinə salıb, anama dedi:

– Sən narahat olma. Mən heç bir yoxsulu-kəndliyi incitməmişəm. Görsəm ki, mənə aldillə gətirdilər, sədrin özü üçün də yaxşı olmayaacaq...

Mən başa düşmədim ki, bu sözlərlə babam nə demək istəyir. Onu tutandan sonra sədrin nə vecinə olacaq?

Babam ağır, təmkinli addımlarla heyətə enərək atını minib getdi.

Anam dinməz-söyləməz onun ardınca baxa-baxa papiros yandırıb çəkdi. Sonra atam gəldi. Anam əhvalatı ona danışdı, atam da heç bir cavab verməyib papiros yandırdı.

Aradan nə qədər keçdi, bilmədim, sonra bayırda at ayağının tapılmasını eşidərək yüyürdük artırmaya. Babam atdan düşüb, gümrək addımlarla çıxdı yuxarı.

Atam onun qabağına yeriyib:

– Allaha şükür, əşi, – dedi, – sağ-salamat qayıtdın.

Babam yapıncısını çiyindən götürüb stolun üstünə ataraq dedi:

– Əşi, dünyada qeribə işlər olur.

Anam soruşdu:

– Nə məsələdi?

Babam dedi:

– Atı İcraiyyə Komitəsinin heyətində bağlayıb çıxdım sədrin otağına, özü də söz verdim ki, qarınınkı Qurandan keçib, əgər, görsəm ki, mənə tutmaq istəyir, o saat vurum. Ancaq kişi mənə görə kimi qalxıb güle-güle qabağına yeridi. Mənimlə əl tutuşub soruşdu: «Bəy, mənə tanıdınız?» Dedim: «Xeyr». Zarafatla dedi: «Heylə şeyi yaddan çıxarmaq olar, bəy? O vaxt siz Şıpartı dərəsində mənə qaçağın əlindən almısaydınız, indi sümüyüm də sürmə olmuşdu».

Atam həyəcanla dedi:

– Odur ki, atalar deyib: «Yaxşılıq itməz». Sonra nə oldu?

Babam dedi:

– Sonra da bildirdi ki, mənə qəza milis rəisi təyin edirlər. Doğrusu, olmaq istəmərdim, dedim, axı, mən fırqəci deyiləm. Özüm də sizdən qaçmışdım. Deyir, biz sizə etibar ələyirik. Deyir, sizdən birinci xahişim budur ki, hansı yolla olur-olsun, banditizmi, ləğv etməkdə bizə kömək ələyəsiniz. Nüfuzlu adamsınız, deyir, sizin sözünüzü eşidərlər.

Bu xəbər hamıdan çox mənə sevindirdi, mən şəhərimizdə təzə peyda olmuş milisləri gördüm. Demək, mənim babam bütün o milislərin naçalnikli olacaq! Bu, mənim izzəti-nəfsimi oxşayırdı...

MƏKTƏB, UŞAQLAR VƏ MƏN

Sentyabrın on beşində babam mənə üstü qırmızı dəmirli, böyük kürsülü binada yerləşən məktəbə apardı.

Və orada mənim anlaşılmaz, daimi kədərime yeni bir hiss də əla-

və olundu: mən uşaqların şən çıxır-bağrı içində birdən-birə özümü yalnız hiss elədim və bu hiss sonralar da eyzən mənimlə oldu. Uşaqlar arakəsmədə, sinif otağında o yan-bu yana yüyürür, bir-birilərlə gah öçşir, gah zarafatlaşır, gah masanın üstünə çıxıb yerə tullanırdılar. Mən isə, bir tərəfdə divara söykənərək, dinməz-söyləməz, onlara tamaşa edirdim. Mən onlara qarşı özümde bir yadlıq hiss edirdim. Məne elə gəlirdi ki, onlar bir-birilərlə çoxdan tanıyırlar, bir-birilərlə qohumdurlar. Onu da bildirdim ki, bu, belə deyil. Onlar mənə əhəmiyyət vermirdilər, heç mənə tərəf baxmırdılar da...

Həmin bu günlərdə anamın malyariyası yenə də başlamışdı. Yenə də şiddətli titrədir-qızdırırdı. Yenə də mən həyətimizdəki böyük tut ağacının altına qaçıb xəlvətçə dərək çəkirdim. Bəlkə mənim məktəbdəki uşaqların şənliyində iştirak eləməməyimin bir səbəbi də bu idi... Ancaq, axı, bizim qonşumuz Yaqubun da anası bərk xəstə idi. Bəs, nə üçün o, sinifdə hamıdan çox səs-küy salırdı, hamıdan çox nadinclik edirdi?

Bizim ilk müəllimimiz Mirzə Camal yarısaqqallı, yarımolla geyimli bir şəxs idi. Bizə papaqlarımızı çıxarmağı əmr etdiyi halda özü sinifdə dəri papaqla dərək deyirdi. Bilmirəm dərək başladığımızın nəçənci günü idi, anamı evdə yenə bərk xəstə qoyub gəlmişdim. Yenə də uşaqların şən səs-küyünə dərin qüssə içində qulaq asırdım. Yenə də bu şənlik mənə təəccüblü görünürdü. Zəng vuruldu. Biz keçib masalarda əyləşdik. Mirzə Camal ağır addımlarla içəri daxil olub dedi:

– Durun!

Biz qalxdıq.

Dedi:

– Oturun!

Biz əyləşdik.

Dedi:

– Nəgmə öyrənəcəyik.

Uşaqlar sevincle tərpənişdilər və Mirzə Camal müəllim başladı öz yavaş, nazik səsilə nəgməni öyrətməyə. Uşaqlar hamısı oxuyurdu, məndən başqa. Anamı evdə xəstə qoyub gəldiyim üçün nəgmə oxumaq heç mənim ağıma da gəlmirdi. Mən məyus-məyus qulaq asırdım. Birdən mənimlə bir masada oturan oğlan əlini qaldırıb dedi:

– Müəllim, bu oxumur!

Müəllim mənə yaxınlaşıb soruşdu:

– Niyə oxumursan?

Mən dinmədim. Mirzə Camal müəllim hirsələndi, mənim qolumdan dartıb masadan çıxararaq:

– Rədd ol! – deyib, itələyib saldı bayıra.

Mən arakəsmədən keçib çıxdım məktəbin həyətinə. Ətrafda heç kəs yox idi. Hamı siniflərdə idi. Mən divara qısılıb dayandım. Mənə elə gəlirdi ki, Mirzə Camal müəllim məni itələməklə bütün insanlardan, insanlar yaşayan bütün aləmdən ayrı saldı. Mən bir də heç zaman daxilən bu insanların içinə qayıtmadım. Bir də heç zaman daxilimdəki aləm bərədə onlara bir kəlmə də söz demədim. Evimizə gələndə olduqca gəmbul, ağıldan bir az kəm, Rəşid adlı oğlan atamı küçədə görüb demişdi ki:

– Müəllim oğlunu nəgmə oxumadığı üçün sinifdən qovub çıxardı.

Atam bərk hirsələndi məni o ki var danladı. Anam da elə xəstə-xəstə ona qoşuldu. İkiyə də məni maymaq, bişür, daha bilmirəm nə adlandırdı. Sonra ikisi bir-birilə dalaşmağa başladı. Atam anamı ittiham edib deyirdi:

– Bunu sən belə eləmişən.

Anam da atamı məzəmmət eləyib deyirdi:

– Oxşayıb sənin qardaşlarına.

Mən söylüb təhqir olunmağına baxmayaraq, özümde qərribə bir gümrəhlik hiss edirdim, çünki anamın xəstə-xəstə bu cür canlı, qızğın dava eləməsi, hələ desən, atamın onunla bacarmaması ürəyimə dərinliklərində məni sevindirirdi. Amma anamın, məni atamın qardaşlarına oxşatması izzəti-nəfsimə toxundu. Çünki atamın «qardaşları» deyəndə, birinci növbədə, Qubad əmim gözümün qabağına gəlirdi. Mənsə, Qubad əmimə oxşamaq istəmədim.

Beləliklə, ətrafımdakı insanlarla, mənim aramdakı gözəgörünməz sədd möhkəmlənirdi. Mən özümü bu insanlar arasında yalnız hiss eləyirdim.

Mənim daxili aləmində fərəhli heç nə olmadığı üçün daima küskün, dumanlı bir ruhla böyüyürdüm. Xarici aləmin ancaq dərək-kədəri mənim daxili aləmə nüfuz edirdi. Anamın xəstəlikləri, atamın mənimlə getdikcə daha sərt rəftarı, bizim inqilabdan sonrakı yoxsul həyatımız...

Mən ikinci sinifdən çox yaxşı oxumağa başlamışdım. Rüstəm adlı cavan müəllimimiz, demək olar ki, hər gün məni tərifləyirdi, hətta atama da demişdi ki, oğlunuz çox istedadlı uşaqdı. Mən öz istedadımın nədən ibarət olduğunu bilməsəm də, onun məni lap «heç nə» hesab eləyən atama tərifləməsi və atamın gəlib bunu evdə anama danışması məni çox müteəssir etmişdi. Mən həyətimizdəki böyük tut ağacının altına qaçaraq xəlvətçə, nə üçünsə, yana-yana ağladım. Rüstəm müəllimə qarşı ürəyimdə isti bir məhəbbət hiss eləyirdim. O, mənim xəyalımda getdikcə yüksəlirdi. Ancaq bir yaz günü qərribə bir hadisə oldu. Rüstəm müəllim dedi: «Sabah çölə gəzməyə gedəcəyik. Orada küki

bişirəcəyik». Ona görə də kükü bişirmək üçün hər uşağa bir şey tapşır-
dı. Mən yağ və çörək götürməli idim. Mənim yoldaşım yumurta... və
sairə. Bizim yerlərdəki baharın dünyada misli yoxdur. Gül-çiçəklə do-
lu ot dizə qədər qalxır. Ağaclar çiçəkləyir... Çaylar daşır...

Və bizdə ən gözəl bahar xəyəri – təzə göyərək qalxmış yabanı şo-
mudan, quzuqulağından, gicitkəndən bişirilmiş kükü sayılırdı.

Lakin səhəri gün hava pis olduğu üçün biz görməyə gedəsi olma-
dıq. Məktəbdən çıxıb evlərimizə gedəndə, yolda Rüstəm müəllim bir
daşın üstündə oturub mənə dedi:

– Gətir sən yağından bir yaxmac götürürəm.

Və o mənim heybəmi açıb oradakı təndir çörəyindən, yağdan özü
üçün yaxmac düzəldəndə yuxarı sinif şagirdləri yanımdan gəlib ke-
çirdilər. Anamın türk zabitinə qoşulub Türkiyəyə gedən rəfiqəsi Məh-
bub xanımın kiçik qardaşı Bəşir də onların arasında idi.

Birdən Bəşir qışqırdı:

– Müəllimə baxın, şagirddən rüşvət alır. Müəllimə baxın.

Yoldaşları qəhqəhə ilə gülüşdülər. Rüstəm müəllim də Bəşirə
dedi:

– Ay sənin boyunu yerə soxum!

Özü də, pərt olmayaraq, yaxmacını iştaha ilə yeməyə başladı.
Doğrusu, heç mənim ağıma gəlməzdi ki, «müəllim də ac olarmış...
Müəllimin də evində yeməyə şey olarmış». Bizim şəhərdə camaatın
hələ aclıq çəkdiyini bilirdim. Ancaq müəllimin də ac olması...

Mən Məhbub xanımın qardaşı Bəşirin hərəkətini anama danışan-
da gözləyirdim ki, o, Bəşiri məzəmmət eləyəcək. Ancaq belə olmadı,
anam Rüstəm müəllimi məzəmmət elədi:

– Dabbax Abdullanın oğlundan nə olacaq, – dedi.

MƏN VƏ KİTABLAR

Mən anamın oxuduğu qalın cildli kitablara dərin bir maraqla baxır-
dım, anamın o kitablardan oxuyub bizə nağıl elədiyi Rüstəm Zal ilə
oğlu Söhrabın əhvalatı, «Hind racisi», «Armanusiya» macəraları xəya-
lmda təəccüblü bir aydınlıqla canlanırdı. Mən Rüstəm Zal pəhləvanın
əvvəl tanımadığı oğlu cavan Söhrabla vuruşaraq, ölümcül yaralayan-
dan sonra qolundakı bazubənddən, onun, öz oğlu olduğunu bilib necə
sarsıldığını unuda bilmirdim. Elə bil ki, o faciə mənim gözümün qaba-
ğında olmuşdu. Cavan Söhrabın onu məğlub eləyib ölümcül yarala-
yan bu qüdrətli pəhləvanın öz atası olduğunu biləndən sonra keçirdiyi
hissləri mən öz hisslərim kimi duyurdum və mənə elə gəlirdi ki, diyar-

badıyar gəzib öz atasını axtaran Söhrab onu bağışlayır, ona olan
məhəbbətilə ölüv və bu, cahan pəhləvanı Rüstəm Zal üçün sağalmaz
bir dərddir. Mən onların hər ikisində yüksək bir alicənablıq hiss edir-
dim, eger, Söhrabın yerinə mən olsaydım, mən də atamı bağışlayar-
dım. Onların hər ikisində olan mərdlik və qəhrəmanlıq mənə izah elə-
yə bilmədiyim fəvqəladə hisslərlə qanadlandırıldı. Mən bütün qəhrə-
manları zahirən də yaraşlıq, gözəl təsəvvür edirdim. Cıdırlarda ad
çıxaran Qarabağ atları da, qüdrətli uca cınar da, bizim sıldırımlı dağlar-
dakı qartallar da mənə gözəl və alicənab görünürdü. Mən Şuşa qalası-
nın qorxunc uçurumlu Xəzinə qayasına baxanda da eyni hissləri keçir-
irdim. Bu özəmətli qayanın sükutu mənə əsrarəngiz görünürdü, elə
bil ki, o öz sükutu ilə nəyi isə gözəylir.

Anamın oxuduğu kitablara baxdıqca mənə elə gəlirdi ki, onlarda
məhz mənim seviz duyduğum, məhz mənə qarşı bir məhəbbət sükut
edir. Bu məhəbbətin nədən ibarət olduğunu bilmirdim, ancaq o kitab-
lara qarşı fəvqəladə bir doğmalılıq hiss edirdim. Hələ məktəbdən əvvəl
anam mənə oxuyub-yazmağı öyrətməyə başlayanda gördüm ki, sözlər
hərflərdən düzəlir və mən dərhal bu hərfləri öyrənib sözləri oxu-
yanda sanki yeni bir aləmə daxil olurdu. Bu aləm də insanlardan, on-
ların taleyindən, işlərindən ibarət olsa da, tamam başqa idi. Sanki
burada hər şey, hər hiss təzə idi və bu hissələr mənə çoxdan məlum idi.
Elə bil ki, mən özüm hansı zamanda isə o hisslə yaşamışam. Mən bi-
rinci dəfə kiçik bir hekayə oxudum. Orada təsvir olunurdu ki, balaca
Murad qonşuluqlarındakı bağın yanından keçəndə qoca bağban Qədir
baba ona yetişmiş sulu bir armud bağışladı. Murad armudu yemək is-
təyəndə birdən yadına düşdü ki, balaca bacısı evdə xəstə yatır, ona gö-
rə də Murad armudu yeməyərək aparıb bacısına verdi. Mənə elə gəlirdi
ki, bu Murad mən elə özüm olmuşam. Ancaq xəstə bacım deyil, anam
olmuşdur. Və mən ürək sərindən sulu armudu yeməyib, qızdırma
içində üreyi yanan anama gətirməyimdən təsəlli alırdım.

Sonra mən «Bir şahının qurbanı» adlı balaca bir hekayə oxudum.
Bu hekayədə kasıb bir kişi on dörd-on beş yaşlı oğlunu bir tacirə satı-
cı verir. Oğlan vəzifəsini çox ləyaqətlə yerinə yetirir, ancaq bir gün gö-
rür ki, yekpər bir kişi çiyində bir məcməyi paxlava gəzdirib qışqırır:

«Paxlava badamdı,
Yeyene candı...»

Zəferanlı paxlavanın ətri satıcı oğlana o qədər xoş gəlir ki, özünü
saxlaya bilməyərək daxıldan bir şahı götürüb, bir paxlava alıb yeyir.
Fikirleşir ki, bir şahı götürməklə tacirə ziyan olmaz. Paxlava ona çox

ləzzətli görünür. Gələn dəfə həmin yekəpər kişi paxlava ilə bərabər peşmək də satır. Oğlan bu dəfə tacirin daxılından iki şahı götürüb həm paxlava alır, həm də peşmək... Beləliklə, oğlan dadanır daxıldan gizli pul götürməyə... Bir gün də yoldaşları görür ki, bir polis nəfəri oğlanı qabağına qatıb aparır həbsxanaya. Oğlanın görmədiyim, tanımadığım ata-anasının halı gəlib durdu gözümün qabağında. Mən, oğullarının oğurluq üstündə tutulmasını əsədən onların nə vəziyyətə düşdüyünü aydınca görüb, hiss edirdim və oğlanın xudpəsendliyi məndə təəccüb doğurdu. Və mən birinci dəfə qəlbimdə yaranan fədakarlıq duyğularının gözəlliyini hiss edirdim. Əlbəttə, fədakarlığın nə demək olduğunu soruşsaydılar, mən cavab verə bilməzdim. Ancaq mən heç vaxt armudu yeməzdim, anamgildən ayrı paxlava da yeməzdim və bu hal özümde hiss etmək məni fərəhləndirirdi.

Mən kitabları oxuduqca, elə bil ki, hər gün içində olduğum heyatdan, gördüyüm insanlardan uzaqlaşırıdım. Mən daha qapalı, daha sosur olurdum.

Mən dərslərimi öyrənməyə çox az vaxt sərf edirdim, özüm də müəllimlərimin dediyinə görə hamıdan yaxşı oxuyurdum. Qalan vaxt əlimə keçən kitabları acgözlüklə oxuyurdum. Hər yeni kitab mənə yeni bir aləm kimi görünürdü və mən o aləmə daha tez daxil olmağa can atırdım.

Robinzon Kruzonun macerası isə, mənim üçün tamam fəvqəladə bir aləm oldu. Mən Robinzonun keçirdiyi yalqızlığı qərribə bir aydınlıqla hiss edirdim. Və mən daima özümü onun yerinə qoyub o heyatla həm kədərlənir, həm də ondan zövq alırdım. Axırda Robinzonun öz adasını və o heyatı tərk etməsi məndə anlaşılmaz bir inkisarı xəyalı doğurdu. Nə üçün? Yoxsa, mən istəyirdim ki, Robinzonun o yalqız heyatı əbədi olsun?

DÜNYANIN KƏDƏRİ

Bayram babam qəza milis rəisi olandan sonra Qızılbaşoğlu Alı kimi, Hacı kimi, Əhmədali kimi atıb-vurmağı, yaxşı at minməyi bacaran igid oğlanlardan başına toplayıb dağlarda, meşələrdə yurd salan oğru-eyri qaçaqlarla mübarizəyə başlamışdı. İnqilabdan əvvəl bizdə iki cür qaçaq olurdu. O adamlar ki, hökumətin, yerli bəylerin, ağaların zülmündən qaçıb qaçaq olurdu, onların kəsib-kusubla, camaatla işi olmurdu. Əksinə, Nəbi kimi, Süleyman kimi qaçaqların, yeri gələndə, kəsiblərə köməkləri də deyirdi. Amma elələri də olurdu ki, oğurluq üstündə, başqalarına haqsız ziyan vurmaq üstündə qorxub qaçaq olurdular.

Belələrinə hamı nifrətlə baxırdı. Birinci növ qaçaqları babam sühlət üzə çıxarmağa çalışırdı. İkinciləri isə, dağda-dərədə hərləyib, nəhayət, tuturdular. Bir dəfə Bayram babam pul üstündə bir seyidi öldürdükləri üçün iki nəfəri tutub getirmişdi. Sonra dedilər ki, onları camaatın qabağında güllələyəcəklər. Həmin gün Fatma nənəmlə birlikdə mən də getmişdim tamaşaya. Şəhərin ortasındakı meydana çoxlu adam yığılmışdı. Yeddi-səkkiz nəfər əliltüfəngli hazır dayanmışdı. Fatma nənəm arvadların içində, yerdə oturmuş qoca bir qarnı göstərib dedi:

– Həmin öldürülən seyidin anasıdı bu arvad.

Bir azdan gördük gözləri bağlı iki dustağı milis nəfərləri getirirlər. Onların ayaqları yalın idi. Meydanda çoxlu sarı tikan vardı. Birinci fikrimdən keçən o oldu ki, «bunlar bu tikanlı yerdə ayaqyalın necə yeriyəcəklər?» Onlar izdihama çatıb dayandı. Biri ortayaşlı, o biri yevni idi, həmin cavan:

– A camaat, – dedi, – razı olmayın ki, bizim nahaq qanımızı töksünlər.

Əlbəttə ki, camaatdan səs çıxmıdı. Sonra milislərin başçısı komanda verdi. Milislər silahı üzə götürəndə bir nəfər sarıbənz, qarıköynəkli adam irəli yeriyib həmin milislərdən birinin tüfəngini alaraq onu geri itələyib özü tüfəngi üzünə götürdü. Bu da mənə çox təsir elədi. Mən sonralar da hey fikirleşirdim ki, «görəsən nə üçün o adam, dustaqları məhz özü vurmaq istədi?»

Qərəz, dustaqları güllələdilər, mən də nə onlara baxa bildim, nə də arvadların içində oturan qoca qarıya. Mən cavan dustağın dediyi axırıncı sözləri xatırlayaraq hey fikirleşirdim ki, «görəsən, doğrudanmı, onların günahı yox idi? Kim bilir, bəlkə də, günahları yoxmuş...»

Mən uzun zaman o dəhşətli əhvalatın təsirindən xilas ola bilmirdim. Birinci dəfə olaraq mənə elə gəlirdi ki, adamlar üçün bir-birini öldürmək də bir heyvanı öldürmək kimi asandır. O dustaqlar seyidi öldürmüşdülər. Bu adamlar da onları öldürdülər. Demək, əvəz-əvəz oldu. Necə ki, bizim kənddə bu onu öldürürdü, onun da qohumu gəlib bunu öldürürdü. Mən alınan intiqamın təsəllisini heç vəchlə təsəvvür eləyə bilmirdim. Bu da məndə insanlara qarşı şübhəli, soyuq bir hissini yaranmasına səbəb olurdu. Adamlar mənə yad və anlaşılmaz görünürdü. Hətta, mənə elə gəlirdi ki, Bayram babam da mənə xeyli yad olmuşdur.

Bizim evimizdə getdikcə tutqun bir ab-hava yaranırdı. Görürdüm ki, atam da, anam da bütün günü qaşqabaqlı olurlar, bir-birlərilə nə barədəsə hey danışırlar. Tezliklə o biri otaqdan xəlvətə qulaq asıb bildim ki, söhbət «necə dolanmaq» barədə gedir. Atam deyirdi ki, yeni hökumət sərhədləri bağlayıb, daha İrandan qaçaq mal getirmək müm-

kün deyil. Anam da əsəbi halda deyirdi ki, əgər, var-yoxumuzun başına qardaşın Qubad daş salmasaydı, niyə bu günə qalırdıq ki? Atam da dalbadal papiros çəkərək deyirdi ki, Allah Qubada lənət ələsin.

Atamla qardaşı arasındakı bu münasibət yenə də mənə Məlik-məmmədlə qardaşları arasındakı əhvalatı xatırlatdı. Mən heç vəchlə başa düşə bilmirdim ki, necə olur ki, bir anadan doğulan qardaşlar bir-birlərinə düşmən olurlar?

Bayram babam qəza milis rəisi olduğunun ikinci ili bərk xəstələ-nərək vəfat etdi. O zaman anam da xəstə yatırdı. Tutqun bir qış günü idi. Atam gəlib anama ürək-dirək verərək dedi:

– Özünü toxtaq tut. Bütün yaranan gedəcək.

Anam heç bir söz demədi. Amma gözlərindən sakit yaş axırdı. Sonra o, mənə dedi:

– Get, babanı gör.

Mən də elə bil ki, tamam qeyri-şüuri bir hərəkətlə babamgile gedib gördüm ki, Fatma nənəmlə Gülbəs arvad yerdə, yorğan-döşəyin içində, səssiz, xəfifcə bir yuxuya getmiş kimi görünən babamın yanında oturublar. Babamın gözəl küzi çox arıqlayıb göyərmişdi. Çal saçları əvvəlki təkə yana daranmış kimi idi. Mən ayaq üstündə durub ona baxırdım. Gülbəs arvad mənə dedi:

– Gəl, babanı öp.

Lakin mən, nə üçünsə, yerimdən tərpənmədim. Mən ağlamırdım da, tamam şüursuz olaraq babama tamaşa edirdim. Sonra çevrilib, səssizcə gəldiyim kimi, səssizcə də çıxıb getdim. Mən bağıın içi ilə dize qədər qalxmış qarı ayaqlaya-ayaqlaya evimizə tərəf gedərkən birdən üç il bundan qabaq belə bir qarlı qış günündə babamın ayaqlarında uzunboğaz çəkmə, əynində xəz kürk, belində onatılan tapança, məşhur kəhər atının üstündə Qızılbaşoğlu Alının müşayiətilə Ağdama getdiyi yadına düşdü. Gözümün yaşı sel kimi axmağa başladı. Mən bağıın səssizliyi içində budaqlarını qar əyən ağaca söykənib yana-yana ağlayırdım. Babam dünyada mənə əzizləyən yeganə adam idi. Lakin mən bu barədə düşünmürdüm. Mən adamların soyuq, yabançı münasibətinə alışmışdım.

Məni ağladan o idi ki, bir də heç zaman babam kəhər atı minmə-yəcək. Bir də heç zaman qırmızı ağac qoburlu onatılan belinə bağla-mayacaq, bir də heç zaman bu dünyanı görməyəcək. Demək, bu dün-yanın kədəri əbədidir!

Birdən ağacın budağına bir sərçə gəlib qondu və budağın qarı silkələnb üzümə tökülərək mənə diksindirirdi, elə bil ki, mən ağır, çox ağır, bir yuxudan ayılıb, meyvə halda ona baxırdım. Sərçə də təlaşla ora-bura və mənə baxaraq heyəcanla səslənirdi. «Yəqin acdır, yem

axtarın» deyə mən düşündüm. Neçə gün idi qalın qar hər yeri örtmüşdü. Demək, bu dünyanın dərdi əbədidir!

Mən bəlkə çörək qırıntısından-zaddan bir şey tapdım deyə ciblərimi axtardım, amma heç nə tapmadım. Sərçə uçub getdi və mən onun ardınca baxaraq nə üçünsə Qaracanı xatırladım. «Görəsən, bu soyuq qış günündə o, atasız-anasız neyləyir? Görəsən, acdı?» Sonra mən o zaman yaylaqda Bayram babamın Qaracaya pul verdiyini xatırladım. «Görəsən, Bayram babamın vəfatını biləndə Qaraca ağlayacaq?» Amma anası onları qoyub qaçanda, heç ağlamadı. Qonşumuz, mənim yaşıdım Abbas bəy də anasının vəfatından danışıanda heç ağlamırdı. Heç bife də olmurdu. Demək, bu dünyanın dərdi əbədidir!..

Mən gözümün yaşını qolumla silərək ağacdan aralanıb evimizə getdim.

Səhəri gün atam bir araba tutaraq, babamı öz atasının, əcdadının yanında dəfn etmək üçün Fatma nənəmlə və bir molla ilə Kürdobaaya apardı.

... İndi anamın bu tutqun qış günündə xəstə yatmağı mənə əvvəl-kindən də çox qorxudurdu. Mən məktəbdə daim qaşqabaqlı olurdum. Mən tənəffüslərdə uşaqlardan ayrılıb bir yerə çəkilərək eyzən anama dua edirdim. Bununla belə, mən öz sinfimizdə ən yaxşı oxuyan şagird idim. Evimizdə, xüsusilə anam xəstə olduğu zaman çox tutqun, kədərli bir vəziyyət varanırdı. Demək olar ki, heç kəs heç kəslə danışırdı. Heyatımız da xeyli yoxsul keçirdi. Səhər qara çovdar unundan bişiril-miş yavan çörəklə əvəlik dadı verən çay, günortalar da çox kasıb bir nahar. Lakin, əgər, anam tez-tez azarlamasaydı, bunların heç biri mə-nim gözüme görünməzdi.

... Bayram babamın təziyəsi sovuşandan sonra Fatma nənəm qaayı-dıb gəldi öz evlərinə. O zaman Bayram babamgil yaylaqda olanda Nu-ru dayımın arana gəlib, pula gedən nə vardısı, hamısını satıb-sov-duğundan, inqilab zamanı biz qaçandan sonra yerdə qalan şeyləri də o-bu apardığından Fatma nənəmin dolanacağı üçün daha bir şey qalmam-ışdı. Anam bişmişdən-zaddan hərdən mənə verirdi ki, apar nənənə. Ancaq mən babamdan sonra daha Fatma nənəmgildə qala bilmirdim. Fatma nənəm tək-tənha qalmışdı. Atamla arası olmadığı üçün bizə də gəlmirdi. Nuru dayım da yenə yoxa çıxmışdı. Harda olduğu məlum de-yildi. Ancaq babamın vəfatından üç-dörd gün sonra atam şəhərdən xə-bər getirdi ki, deyirlər Nuru, Şuşada yaxşı qulluqdadı. Kefi də yaman kökdür. Mən qaça-qaça gedib bu xəbəri Fatma nənəmə dedim. Elə bil ki, arvadın gözüne işıq gəldi. Doğrusu, bu xəbər mənim özümü də se-vindirirdi. Dayımın yeni hökumətdə «yaxşı qulluqda olması» mənə fə-rəhləndirirdi.

YENƏ DƏ NURU DAYIM...

Bir yaz günü bir də gördük Nuru dayım üç tüfəngli milislə, atlı gəldilər bizə. Atam bazardaydı. Anam dayımı görəndə, yaqın ki, Bayram babama görə gözləri yaşardı. Nuru dayımın gözlərindən bir-iki damcı sakit halda üzünə yağı yuvarlanırdı. Mən yüyürüb dayımın gəldiyini Fatma nənəmə xəbər verdim. Arvad qılçaları bir-birinə dolaşa-dolaşa mənimlə gəldi bizə, Nuru dayımın bir neçə saniyə arvadın üstündə dayanıb baxışlarında buz kimi soyuq bir şey hiss elədim. Yaqın buna görədir ki, arvad özünü itirib bir söz demədi. Oğlu da bir söz demədi. Mən pərt oldum. Fatma nənəmə yazığım gəldi. Dayımın «yaqın qulluqda» olmağı da, üç atlı milislə, tüfəngli gəlməyi də gözümə düşdü. Dayım mənə yad və qəddar göründü.

Hamısından betəri də bu oldu ki, səhəri gün Fatma nənəməgilə gəndə içəridə dayımın qəzəbli səsini eşidərək ayaq saxladım. O, nənəmə deyirdi:

– Dur, hər nə var gətir!

Fatma nənəm də and içib deyirdi ki:

– Bunlardan savayı heç nə qalmayıb!

Açar yerindən baxıb gördüm ki, babamın iri qızıl saati, üç-dörd üzük, üç-dörd qızıl pul stolun üstündə dayımın qabağındadır. O, vahimə içində dayanıb and içən nənəmi ağır sözlərlə danladıqda mən orada dayanıb bilməyib qayıdıb qaçdım. Fatma nənəmin köməksizliyi, dayımın hərəkəti məni dəhşətə salmışdı.

Səhəri gün dayım çıxıb getdi.

Bu əhvalatdan bir neçə ay sonra bir də gördük dayım, təxminən, on yeddi yaşında, Anahid adlı bir erməni qızıyla gəldi. Məlum oldu ki, evlənib.

Atam, yaqın ki, borc pulla, gəlinə paltarlıq parçalar aldı, anama da tapşırırdı ki, hər gün yaqın xörəklər bişirsin.

Ancaq dayımgil gəldiklərinin üçüncü-dördüncü günü bizi də, bütün qonşuları da təəccübə salan qərribə bir əhvalat məlum oldu. Quruçaya oynamağa, çimməyə gedən uşaqlar mənə xəbər gətirdilər ki, dayımın hər gün arvadını aparıb Quruçayın qırağında döyür. Mən inanmadığım üçün bu barədə anama heç nə demədim. Səhər yenə də dayımın arvadı ilə gəzməyə getdi. Mən hiss elədim ki, dayım gəzmək adı tutanda qızın gözlərinə bir vahimə çökdü. Onlar gedəndən sonra mən də Əyyub adlı yaşadımlı dilə tutub onunla Quruçaya getdim. Bir xeyli aralıdan gördük ki, dayımla arvadı çayın dikdirində yanaşı dayanıb söhbət edirlər. Mənim nə üçün gəldiyimdən Əyyubun xəbəri yox idi. Rezin

sapanda daş oyub quşlara atırdı. Mənim gözüm isə dayımgildə idi. Dayım əlini ölçə-ölçə qəzəblə nə isə dedi, sonra qıza dalbalad iki sille vurdu. Qız çevrilib qaçdı. Dayım yetirib qızın saçlarından yapışaraq çaya tərəf sürüdü, qız ötürpədən qışqırıq qopardı. Əyyub çevrilib baxaraq heyecanla mənə dedi:

– Ora bax! Ora bax! Dayın arvadını gör neynəyir!

Mən yerimdə donub qalaraq Əyyuba cavab vermədim. Dayım qızı çaya tərəf sürüyür, qız da bağırırdı. Bu zaman o biri sahilə dikdirəndən çaya bir atlı endi. Dayım qızı buraxdı, mən dönüb səhər tərəfə qaçdım, Əyyub da mənim ardımca.

Anam məşində tikiş tikirdi. Mən əhvalatı danışdıqda anam təəccüb etmədi və gözünü məşinin tikişindən çəkməyərək dedi:

– Xalqın qızını döyə-döyə dəli eləyəcək.

Hiss elədim ki, anam əhvalatı bilirmiş. Mən ondan soruşdum:

– Axı, niyə döyür onu?

– Nə bilim niyə döyür? – deyərək anam yenə də gözünü tikişindən çəkməyərək cavab verdi.

Orası da mənə çox qərribə gəlirdi ki, onlar Quruçaydan qayıdıb gələndə elə şirin danışır-gülürdülər ki, elə bil heç nə olmamışdı.

... Mən böyüdükcə daima kədərli, qaşqabaqlı olmağımın səbəbini hiss etməyə başlayırdım. Hiss edirdim ki, mən bu dünyada həmişə fərəhli hadisələr, əhvalatlar görmək istəyirdim. İnsanları həmişə şad, alicənab görmək istəyirdim. Lakin mən daim bunun əksinə rast gəlirdim. Ona görə də, özümü xoşbəxt hiss eləyə bilmirdim. Mənim əhvali-ruhiyyəmə termometrdəki civəyə bənzəyirdi; civə isti-soyuqdan qalxıb endiyi kimi, mənim əhvali-ruhiyyəmə də ətrafımdakı insanların ləyaqət və sevincindən asılı idi. Məsələn, mən istəyirdim ki, anam həmişə sağlam, sevincli olsun, amma o tez-tez azarlayırdı. İstəyirdim ki, atam başqa atalar kimi məni çox istəsin, mənimlə xoş rəftar eləsin, məni danlamasın, anamla da həmişə yaqın dolansın. Amma atam həmişə mənimlə sərt rəftar eləyirdi, mənə heç bir fərəhli cəhət görmürdü. (Bəlkə də, görürdü, bəlkə də, məni istəyirdi, yaqın ki, istəyirdi, amma mən bunu hiss etmirdim.) Anamla sözləri düz gəlmirdi, tez-tez dalışırdılar.

Mən Nuru dayımın yaqın at minməyinə, çox sərrast güllə atmağına, gözəlliyinə valeh olurdu. Amma onun Fatma nənəmlə rəftarı, İmaşla olan əhvalatı, təzə evləndiyi cavan arvadını hər gün aparıb Quruçayda döyməsi onun haqqındakı yaqın hissələrin hamısını yuyub aparırdı. İlk dəfə mən məktəbə böyük bir fərəhlə, fərəhli xeyallarla getmişdim. Amma lap birinci gün, birinci dərsdə Mirzə Camal mənimlə mənəim dərdimi bilməyə-bilməyə uşaqlarla birlikdə mahnı oxumadı-

ğım üçün məni kobud tərzdə itələyib bayıra saldı. Uşaqların gözü qarşısında təhqir etdi. Evdə bu məsələni bilənlər atam, anam mənim nə üçün məni oxumamağımın səbəbini öyrənib dərdimə qalmaq əvəzinə, məni «maymaq», «filinti» deyərək danlayırdılar və sairə... və sairə...

... O vaxt Bayram babam bərk xəstə olanda bir gün anam mənə dedi ki, «keç o biri evdə babana dua elə. Deyirlər, Allah günahsız uşaqların duasını tez eşidir». Mən də o biri otağa keçərək Fatma nəməm kimi əllərimi göyə qaldırıb Allahdan iltimas elədim ki, babama şəfa versin.

Doğrudur, babam sağalmadı, lakin mən yenə də Allahdan əlimi üzmedim. O vaxtdan sonra mən, demək olar ki, hər gün Allahdan xahiş edirdim ki, anamı xəstələnməyə qoymasın. Sonra mən özümə həmdərd tapdığımı sevinərək, eyzən həyətimizdəki böyük tut ağacının altında təklənərək, gözlərimi göyə dikib incikliklərimi, kədərlərimi Allaha söyləməyə başladım. Və mənə elə gəlirdi ki, Allah məni dinləyir və nə vaxtsa iltimasıma əncam eləyəcək.

... Dayıngil gələndən on-on beş gün sonra Anahidin anası Zaro gəldi. Bu, ucaboylu, enlikürək, üzündə xal, təmkinli bir arvad idi. O, anamgilə dedi ki, «Nuru mənim qızımı dilə tutub götürüb qaçıb. Gəlmişəm qızımı qaytarıb aparım».

Anam da cavab verdi ki:

– Qızın öz xoşu ilə gəlib. Aparmağa ixtiyarın yoxdur.

Lakin Zaro dediyindən dönmürdü. Qızını kənara çəkib erməni dilində hərarətlə nə isə deyirdi.

Sonra atam Zaronu başa salmağa çalışırdı ki, «daha işdir olub, bir-birilərinə istəyirlər».

Mən birinci dəfə olaraq, atamı tamam başqa adam kimi gördüm. Birinci dəfə olaraq, atamın ağıllı, təmkinli, hörmətəkar, xoşsifət bir adam olduğunu gördüm və nə üçün onun mənə qarşı da belə olmağına yanırıdım.

Dayım Zaroya nə qədər dil tökdüse də olmadı. Axırda Zaro şikayət elədi. Qızı çağırıb danışdırdılar. Soruşdular ki, «qayıdıb ananla getmək istəyirsənmi?» Dedi: «İstəyirəm».

Zaro qızını götürüb getdi Şuşaya.

Bir neçə gündən sonra başqa bir hadisə oldu. Nuru dayımın qeza hökumətində mühüm vəzifədə olan bir dostu ona xəlvətçə deyir: «Əgər, lap bu saat qaçmasan, səni keçmiş işlərinə görə tutacaqlar. Üçlüyün qərarı var».

Bir gün əvvəl Qızılbaşoğlu Alı da bizə gəlmişdi. Gündüz saat on bir-on iki olardı. Bir də gördük ki, dayım tələsik gəlib anamı qırağa çəkərək, həyəcanla nə isə dedi. Sonra Alını çağırıb ona nə isə dedi. Son-

ra balaca tapançasını cibinə qoyaraq, Alı ilə birlikdə evdən çıxıb bazar tərəf deyil, bizim evin üst tərəfindən yola tərəf getdilər. Özləri də elə yeriyirdilər ki, elə bil, gözəməy gedirdilər. Onlar yavaş-yavaş gedib yalı aşdılar o biri tərəfə. Sonra haçandan-haçana Alı tək qayıdıb gəldi. Anama dedi ki, «Nuru lap Qaraxanbəylinin altına qədr aparıb ötürdüm».

Və elə bu zaman bir nəfər hökumət adamı iki nəfər milislə gəldilər bizə, həmin adam anama dedi:

– Haradadı Nuru?!

Anam da cavab verdi:

– Bilmirəm. Səhərdən gedib şəhərə.

Gələnlər dayımın beşatılan tüfəngini və patronla dolu iki kəməri-ni götürüb getdilər.

... Fatma nəməm indi öz evlərində təkcə olurdu. Oğlunun qaçdığı-nı eşidəndə arvadın dərdi yenə də bir-on artdı. Yenə də saatlarca oğluna dua eləyirdi. Babamdan sonra onların evləri mənə olduqca tutğun və kədərlə görünürdü, mən bu binadakı otaqların necə darışal olduğunu yalnız indi hiss edirdim. Mən Fatma nəməmin keçirdiyi iztirablara da indi daha dərinləndirirdim. Görürdüm ki, heç kəsin, o cümlədən ata-anamın da Fatma nəməmin nələr çəkdiyindən xəbərləri yoxdur. Görürdüm ki, hamı Fatma nəməmə biganədir. Və bu, mənim təbiətim-dəki məyusluğu artırır. Mən adamların mənə də beləcə daxilən uzaq olduqlarını acı bir kədərlə düşünürdüm. Sonra mənim bu barədəki hissələrimin, düşüncələrimin miqyası getdikcə böyüyürdü. Qonşuluğumuzdakı qoca qarın nəmələyə bəhəhət gələnlərin necə divan tutduqlarını və ərlərinin onlara qahmar çıxdıqlarını eşitdikcə bütün mühit mənə babamgilin evi kimi tutğun və kədərlə görünürdü.

Birinci dəfə olaraq, yalnız özümün deyil, ümumiyyətlə, insanların həyatındakı dərdləri hiss edirdim. Qonşumuzda bir kişi üç uşağı ilə arvadını ataraq gedib dövlətli dul bir arvadla evlənin, onun evinə girmişdi. Mən bu əhvalatı eşidəndə Kürdobaqdakı Qaracanı və onun çobana qoşulub qaçan anasını xatırladım. Birinci dəfə olaraq insanların nəyi, hansı ləzzəti isə, öz övladlarından çox istədiklərini dərk etməyə başladım, bu mənə son dərəcə qəddarlıq kimi görünürdü. Arvad-uşaqlarını atıb gedən kişiye bəzən küçədə-zadda rast gəlirdim. Onun başqa kişilərlə zarafatlaşdığını, qəhqəhə ilə güldüyünü də gördüm və onun bu şadlığı mənə iyrenc təsir bağışlayırdı. Mən heç vaxtlə anlaya bilmirdim ki, uşaqlarını yiyəsiz atıb gedən, onların ac-susuzluğundan xəbəri olmayan adam başqa bir şeydən necə zövq ala bilər?! Bu cür adamlar da mənə Nuru dayım kimi anlaşılmaz, müəmmalı görünürdülər. Amma bütün bədənini, saçlarını, kirpiklərini ağ olan Kəklək xalanın bizim alt-

evdə, torpaq döşəmənin üstündə oğlanları ilə eyləşib göy-soğanla şorçörək yemələri və heç birinin də üzündə narazılıq, kədər-filan əlamətləri görünməsi mənə olduqca xoş təsir bağışlayırdı. Kəklik xala kimi anaları olduğu üçün mən onun oğlanlarını xoşbəxt hesab ələyirdim. Onların lap körpə vaxtlarından atasız qaldıqları barədə isə düşünmürdüm.

... Nuru dayım Qarabulaqdan qaçandan bir neçə ay sonra bir gün atam günorta naharına gələndə, bir növ, istehza ilə dedi:

– Qardaşın Bakıdadı, evi də satıb Muxtar bəyə.

– Hansı evi? – deyər anam təəccüblə soruşdu.

Atam eyni ifadə ilə dedi:

– Neçə eviniz var?.. Buradakı ata evinizi.

Anam acıqlı-acıqlı dedi:

– Ev anamındı. Nurunun nə ixtiyarı var evi satsın?

Atam dedi:

– Onu qardaşından soruşmaq lazımdı. Ağılına nə gəlir ələyir. Tutaq ki, onun da pulunu üç-dörd aya xərcləyib qurtardı, sonra?!

Anam papiros yandıraraq daha bir söz demədi. Atam nahar ələyib gedəndən sonra anamla getdik Fatma nənəmgilə. Nənəm eyvandakı taxtın üstündə oturub müştükdə papiros çəkirdi. Anam dedi:

– Məşədi Qulunun oğlu, Nuru Bakıda görüb.

Arvadın indi tez-tez sulanan ala gözləri birdən-birə canlandı və o, həyəcanla soruşdu:

– Deyir, nə təhərdi, naxoş-zad döyül ki?

Anam acıqlı-acıqlı dedi:

– Naxoş niyə olur?.. Özü də evi satıb...

Nənəm də təəccüblə soruşdu:

– Hansı evi?

Anam yenə acıqlı-acıqlı dedi:

– Budey, bu içində olduğun evi.

Nənəm müştüyünü dərindən sümürüb düşkün səsle soruşdu:

– Kimə satıb?

– Qaradonlu Muxtar bəyə.

Fatma nənəm neçə ildən bəri onda birinci dəfə gördüyüm bir qızğınlıqla dedi:

– Bəyəm, Bayram, Muxtardan əskik kişi idi ki, onun qoyub getdiyi evi Muxtara satıb, yurdunu kor qoyurdu?!

Anam dedi:

– Sən onu oğluna de!

Elə bil ki, anamın bu sözü nənəmin bütün cəsaretini əlindən alıb,

onu yenə də əvvəlki halına qaytardı. Nənəm müştüyündən dərindən bir nəfəs alıb dinmədi. Anam dedi:

– Qanunla ev sənə düşür! Nurunun ixtiyarı yoxdu özbaşına onu satsın. Qoy sənin adından bir ərizə yazaq, verək, hökumət qaytarsın.

Mən həyəcanla nənəmə baxdım. Bayram babamdan qalan evi başqa adama satdığı üçün mən də dayımın qarasına əsəbiləşirdim. Vaxtilə babamın məni istədiyi, mənə xoş sözlər dediyi bu evdə indi kimlərinə gəlib olacaqları mənə acı bir ruh düşkünlüyü yaradırdı, məni təhqir edirdi. Ancaq nənəm dinmirdi.

Anam soruşdu:

– Nə deyirsən, ərizə yazaq?

Nənəm qorxa-qorxa, yavaş səsle dedi:

– Tay satandan sonra nə ərizə?..

Anam acıqlı-acıqlı dedi:

– Səni başa saldım ki, ev sənə çatır. Oğlunun ixtiyarı yoxdu satsın!

Nənəm müştüyünü sümürə-sümürə qarşısında bir nöqtəyə baxıb dinmədi.

Anam:

– Sənin kimi arvada bu da azdı! – deyib qalxdı. – Onu əvvəldən o cür ələyən sən olmusan.

Mən heç cürə təsəvvür ələyə bilmirdim ki, nənəmi gəlib bu evdən çıxara bilərlər. Ancaq bir aydan sonra Muxtar bəyin adamları gəlib nənəmi xəbərdar ələdilər ki, on beş günəcən evi boşaltsın.

Nənəmin getməyə başqa yeri olmadığı üçün köçüb gəldi bizə.

Sonra mən təkcə gəlib babamgilin boş qalmış evinə, yiyəsiz qalmış bağına baxdım; hər şeydə – kirəmit taxtapaşlı evin sükutunda da, ağacların duruşunda da, Bayram babamın təzə ev tikdirmək üçün vaxtilə həyəte tökdürdüyü daşların görünüşündə də dərin bir pərişanlıq görüb kövrəldim. Mən kürdabalıların Dəliçay yaylağını xatırladım. Elə bil ki, el köçüb, yurdu qalmışdı. O vaxt biz kürdabalılarla o yaylaqdan köçüb arana tərəf yol alanda Mustafaoğlu qanrılıb boş qalmış yurda baxıb, dağlarda əks olunan səsle bayatı çağırırmışdı:

Dağlar marala qaldı.

Otu sarala qaldı.

Soyuq bulaq, göy çəmən,

O da marala qaldı.

Amma mən bildirdim ki, gələn yay Mustafaoğlu da, o el-oba da yenə gedəcək yaylağa. Amma nə Fatma nənəm, nə Bayram babam bir də bu evə, bu bağa qayıtmayacaq. Elə buradaca mənim yadıma İmaş düşdü. İmaş da bir daha bura qayıtmayacaq... İmaşı da buradan qaçırdan

dayım oldu. İmaş o yandan şah ərbabının zülmündən qaçdı, buradan da Nuru dayımın... Nə üçün bu dünya belə qurulub?

MƏNİM CƏNNƏTİM

Mən bu azca ömrümdə birinci dəfə olaraq insanların rəftarında, bu dünyaya gəlmələrində anlaşılmaz bir uyğunsuzluq və bu uyğunsuzluğa daim müşayiət eləyən acı, biganə bir kədər hiss edirdim. Və başa düşmürdüm ki, nə üçün adamların gülüşü, sevinci mənə süni görünür? Mənə sirayət eləmir?

Mən bu aləmə qaynayıb-qarıxa bilmirdim. İman kişi gündüz qonşulara kəhrizdən su daşıyıb, gecələr öz aləmi ilə məşğul olduğu kimi, mən də gündüz məktəbə gedir, dərslərimi öyrənir, anamla atamın söhbətlərinə qulaq asıb, gecələr öz otağımda tək qaldıqda öz aləmlə məşğul olurdum. Bu aləm isə qəribə idi. Fatma nənəm mənə nağıl eləmişdi ki, Firon qərara gəlib ki, gerek yer üzündə də Allahın behiştini kimi bir behişt düzəlsin. Firon həmin behiştin torpağını mirvari, ləl-cəvahirat elətdirir, meyvə ağaclarının yarpaqlarını qızıl elətdirir, ab-kövsər kimi şirin bulaq düzəldir. Bir sözlə, əsl cənnət yaradıb, dünyanın gözəl qızlarından da gətirib, huri elətdirir. Və bu cənnət Allahın o qədər xoşuna gəlir ki, əmr edib onu göyə çəkdirir.

Mən də nənəmə sual verirdim:

– Nə üçün Allah qoymurdu o cənnət də bu dünyadakı insanların olsun?

Nənəm dedi:

– Allah-taala bildirdi ki, o cənnət yerdə qalsa, ora getməkdən ötrü adamlar dava salıb bir-birini qıracaq.

– Nə üçün Allah qoyur adamlar bir-birini qırsın?

Burada nənəm hirsələnib deyirdi:

– Qələtini elə, Allahın işinə əl aparma!

Mən də nənəmə dedim:

– Sən həmişə söz tapmayanda deyirsən «Allahın işinə əl aparmaq olmaz»... Niyə olmur?

Nənəm özündən çıxıb dedi:

– Ay irtməkli sünnünün oğlu, olmaz! Günahdı!

Amma mən Fironun cənnətini xəyalımda yerə endirib, özüm də ora daxil olurdum və orda mənim üçün əfsanəli bir həyat başlayırdı. Orada daim yaz idi. Nə qış olurdu, nə sis-duman, eyzən günəşli idi. (Mən qışı, sis-dumanlı payız günlərini sevmirdim. Elə bil ki, mənim, səbəbini heç özüm də aydın dərk eləyə bilmədiyim, dərdimi-kədərimi

soyuq, sisli-dumanlı günlər daha da artırır.) Mənim cənnətimdə isə, həmişə tabaq boyda ağ, qırmızı çəhrayı qızılğüllər, ağ, qırmızı qərənfillər günəşin sevincli parlaq ziyası içində parlıdaydı. Ancaq mənim cənnətimdə sarı gül, sarı çiçək olmurdu, çünki mən sarı rəngi sevmirdim. Sarı rəng daim mənə anamın xəstəliyini, atamın danlaqlarını xatırladırdı. Gözəl nergizgülü, bənövşə mənə kədərli təsir bağışlayırdı. Çünki onlar hələ qış tamam qurtarmamış qarın içindən baş qaldırırdılar və mənə elə gəlirdi ki, onlar da mənim kimi üşüyürlər. (Mən çox üşüyən olduğum üçün soyuğu, qarı, buzu sevmirdim.)

Mənim cənnətimdə gözəl, şən oğlanlar olurdular. Mənim cənnətimdə hər şey gözəl idi.

Mən o cənnətdən çıxıb, evimizdəki adi həyata qayıdıb atamı qaş-qabaqlı və yenə nə üstündəsə anamla küsülü görəndə, sonra bazardan alınmış, çovdarqarısqıq, pis bişmiş çörəklə evəlik dadı verən dişləmə çay içəndə özümü son dərəcə məyus hiss edirdim. Bununla belə, mən, həyatımın indi xeyli yoxsul keçməsinə anamdan, atamdan tez alışmışdım. Yemək-içməyimizin, paltarlarımızın indi xeyli yoxsul olması, mənim köhnə paltoda, yamaqlı ayaqqabıda məktəbə getməyim gözü-mə görünmürdü. Anam həmişə mənim haqqımda deyərdi:

– Murad gözütox uşaqdı.

Məktəbə gedəndə atamgil mənə iyirmi qəpik verə bilmirdilər ki, mən də yoldaşlarım kimi, tənəffüslərdə həmsəri Əlinin məktəbimizin yanındakı dükanından meyvədən-zaddan alırdım. Bu da mənə pis təsir eləməirdi. Məni həmişə içində dolaşdığım mühit, adamların bir-birilə və mənimlə rəftarı sıxırdı. Hiss edirdim ki, atam, Fatma nənəmin bizə köçməsinə razı qalmayıb. Hər dəfə atamı görəndə, Fatma nənəmin üzündə yaranan çəkingən, bir növ, günahkar ifadə, atamın nənəmlə kəlmə kəsib danışmamağı, soyuq rəftarı ağır bir qışsə kimi ürəyimə çökürdü. Hiss edirdim ki, nənəm bizdə çox sıxıntı çəkir və bununla belə, yenə də hər gecə oğlu Nuruya dua edirdi.

Mən gecələr yatağıma girəndə gözümlü pəncərədən bayırdakı qarılığa zilləyərək Fatma nənəmi öz cənnətimdə, qızıl taxt-rəvan üstündə əyləşdirib, qabağına qızılgül ətri verən çay və qızıl qutuda, Bayram babamın vaxtilə çəkdiyi zəfəran kimi sapsarı, ipək kimi saçaqlı tütün qoyurdum, nənəm də indiki kimi qarğı müştükdə deyil, qızıl müştükdə bu tütündən çəkib nəşə ilə güllərə, çiçəklərə tamaşa edirdi. Mənim cənnətimdə bütün hurilər, mələklər, adamlar və mən özüm həmişə bir sevinc içindəydik. Xoşbəxt idik...

SƏRIYYƏ VƏ DÜNYANIN ƏN GÖZƏL DUYĞULARI

Vəziyyətimiz çətin keçirdi. Ancaq xüsusi ticarətə hökumət icazə verdikdə atam anamın üstündəki qızıl şeylərdən satıb əlində maya eləyərək yenə də xırda dəmir-dümür alverinə başladı. (Mən sonradan bildim ki, bu ticarətə-filana da icazə verilməsi yeni iqtisadi siyasətin nəticəsində imiş...)

Vəziyyətimiz bir ara bərabər oldu. Mən dördüncü sinfə keçdiyim ilin yayı bərk isti olduğundan atam bizi Şuşa qalasına apardı. Fatma nənəm isə evimizdə qaldı. Biz, anamın xalası Bəyaz xanımgilə düşdük.

Bəyaz xanımgilin evi, əvvəl təsvir elədiyim kimi, Şuşanın «Cıdır düzü» adlanan ən hündür və səfalı yerindəydi. Evin qabağında böyük bağ var idi. Bu bağ Bəyaz xalanın xalq arasında «Hacı Axund» adı ilə məşhur olan mərhum ərli öz əlilə salmışdı. Axund rəhmətə gedəndə yaşı yüzə yaxın olub. Onun özünün də, qızının da, Əhmədin öldürdüyü arvadı Yasəmənin də məzarı bağın içində idi. Ətrafında cürbəcür güllər, çiçəklər əkilmişdi. Deyirdilər, Axund hələ sağlam, qıvrıq olduğu zaman bağın içində öz məzarını özü hazırlayıbmış... Bağın Cıdır düzünə açılan darvazasının yanında böyük bir qoz ağacı var idi, bu ağacı da o birləri kimi Axund özü əkməmişdi. Ağacın, deyilənə görə, indi yetmiş yaş var idi. O qədər qollu-budaqlı idi ki, kölgəsində yüz adam otura bilərdi. Gövdəsi sağlam, yarpaqları yamyaşıl idi. Onun ümumi görünüşündə mən qeyri-adi bir gümrəlik hiss edirdim və bu hiss bir an mənə elə bir təsir yaradırdı ki, elə bil bunu əkilən rəhmətlik Hacı Axund heç ölməmişdi. O da, hardasa, bu ağac kimi sağlam və gümrəkdir. Hündür gilə ağaclarının üstü kəhrəba kimi sarı giləslə dolu idi. Almalar, armudlar hələ yetişməmişdi. Ağacların arası yasəmənlə, qızılgüllə dolu idi. Bu güllər ipək kimi yumşaq dağ otlarının arasından qalxıb, elə bil ki, mənə sevinclə baxırdılar. Ancaq mənə hamıdan xoş gələn Mirzə Məhəmməd dayının böyük qızı Səriyyə idi. Qara, çatmaqas, qaragöz, gözəl, zərif bir qız idi. Məni görəndə gülümsədi. Mən də onun dümağ sədəf kimi dişlərini, təbəssümünü görüb indiyə qədər heç bir zaman özümdə hiss eləmədiyim qərribə bir sevinc duyurdum. Mənə elə gəlirdi ki, indiyə qədər üzərimdə ağır bir bulud varmış və bu bulud bütün bağların, çöllərin üzərinə tutqun, kədərli bir kölgə salmış, indi elə bil ki, bu qızın mənə baxıb gülümsəməsilə o bulud çəkilib getdi. Bütün dünya işığa, sevincə qorq oldu. Elə bil ki, indiyə qədər mənim bədənimdə ağır bir kəşafət varmış və bu qızı görməyimlə o kəşafət yox oldu. Mən özümü təəccüblü dərəcədə yüngül, şad hiss edirdim. Mən həyəcanla düşünürdüm ki, bu dünyada necə gözəl hisslər varmış...

Sonra mənim fikrimdən keçən ilk şey o oldu ki, «Əlibaba və qırx quldur» kitabımı ona bağışlayım. Çünki mənim yeganə qiymətli şeyim o kitab idi. Yaxşı oxuduğum üçün onu mənə müəllimim bağışlamışdı. Mən ondan soruşdum:

– Sən də üçüncüdən dördüncüyə keçmişən?

O, pərişan bir təbəssümlə dedi:

– Mən oxumuram.

– Nə üçün?

– Atam qoymur. Deyir, qız uşağısan.

Mən dedim:

– Nə olsun qız uşağısan?! Bizim sinifdə neçə qız oxuyur.

O dedi:

– Amma mən çox oxumaq istəyirəm.

Mən onun səsinə bir həsrət hiss elədim və bu, mənə toxundu.

Sonra mən anamdan soruşdum:

– Nə üçün Mirzə Məhəmməd dayı Səriyyəni qoymur məktəbə gətsin? Bizim şəhərdə qızların hamısı oxuyur.

Anam dedi:

– Xalaoğlu belə adamdır də... Özü gimnaziya qurtarıb, amma qızlarını qoymur oxusun.

Mən soruşdum:

– Axı niyə?

Anam dedi:

– Şəhərdə Mirzənin düşməni çoxdur. Ona görə də, qızını məktəbə buraxmır.

Mən soruşdum:

– Axı, qız uşağına nə olacaq ki?

Anam qaşlarını çatıb dedi:

– Fikir eləyir ki, düşmənləri qızı oğurlayarlardı.

Mirzə Məhəmməd dayı ortaboylu, əsmərbənizli, qısa vurdurduğu saçları çallaşmış bir adam idi. Qırcının birinə güllə dəydiyindən azca axsayırdı, Qarabağda adlı-sanlı qoçulardan hesab olunmuş. Atasına qədər xeyirxah, camaat dərdinə qalan imişsə, Mirzə Məhəmməd dayı o qədər amansızmış, sözünün qabağına söz demək olmazmış. İndi də yanında gizlin tapança gəzdirdirdi. Danışdırdılar ki, Nikolay vaxtı Kürdüstan tərəfdə çar naçalniki olanda, bir dəfə bir neçə strajniklə atlı gəlirmiş. Görür ki, yolda bir kəndli ayaq üstə pəşov eləyir. Mirzə Məhəmməd dayı atının başını çəkib soruşur ki:

– Niyə ayaq üstə pəşov eləyirsən? Müsəlman deyilsən?

– Kəndli də qabağından yemək adam imiş, deyir:

– Sənə nə var, yaxşı eləyirəm.

Mirzə Məhəmməd dayı da, eləmə tənbellik, tapançanı çıxarıb kişini vurub öldürür.

Biz özümüzlə Misir adlı nökerimizi də aparmışdıq. Bu, gödək, yumru, özü də pəltək bir oğlan idi. Hər kəlmənin ancaq birinci hissəsini deyə bilirdi.

Bir dəfə ərnud salmaq üçün Misirin ağaca selbə atmağını Mirzə Məhəmməd dayı gördü, gözlənilməz bir cəldliklə Misiri tutub yerə yuxaraq açıqlı-acıqlı dedi:

– Bıçağı gətirin, bu köpəkoğlunun başını kəsəcəyəm.

Misir də «və...» deyə əcaib bir səsə bağırdı.

Sonra mən anamdan soruşdum:

– Bağın meyvələrini eyzən qonşulara paylayırlar. Bəs, niyə Mirzə Məhəmməd dayı Misirin başını kəsmək istəyirdi?

Anam gülüb dedi:

– Ona görə ki, Mirzənin ağacına daş atmaq olmaz!

Mirzə Məhəmməd dayı, deyilənə görə, çox igid adam idi, amma boydan çox gödək görünürdü. Onun nahaq yerə kəndlini o cür vurmağı, Səriyyəni məktəbə buraxmamağı məni dəhşətə gətirirdi.

Biz Səriyyə ilə bütün günü bağda oynayırdıq. Hətta gecələr də, bir-birimizdən ayrılmmaq istəmirdik. Bir dəfə də biz onunla əl-ələ tutub bağda gəzdiyimiz zaman anası Yasəmən xala görüb qıza açıqlandı:

– Qız uşağı oğlanla əl-ələ gəzməz!

Mən utandım, ancaq nə üçün utandığımı bilmədim. Sonra biz, yalnız heç kəs görməyəndə, yəni, ətrafımızda adam olmayanda əl-ələ tutub gəzirdik. Biz ikimiz də bundan hədsiz bir zövq alırdıq. Xəzinə qayasına yüyürək sarp qayalı uçurumun dibində qarğa kimi qaralan adamlara, qijilti ilə axan Daşaltı çayına, onun o biri sahilindəki Topxana meşəsinin altındakı daş divarları, barları görünən xaraba Xan Sarayına tamaşa edirdik.

Fatma nənəm mənə nağil eləmişdi ki, Xan bu qalanı ona görə tikdirib ki, başqa padşah Şuşaya hücum eləyəndə qaçıb orada daldalansın.

Mən də fikirləşirdim ki, vaxta ki, xan bərkə düşəndə öz adamlarını qoyub, bu qalada gizlənməmiş, demək, qorxaqmış. Əlbəttə, mən bu düşüncələrimi Səriyyəyə demirdim. Mən ona yaxşı şeylər haqqında danışmaq istəyirdim. Mən ona «Əlibaba və qırx quldur»u nağil edirdim, Zümrüd quşunun Məlikməmmədi öz belində uçlüt dünyasından işıqlı dünyaya necə gətirib çıxardığını danışırıdim. Uçurumun o tərəfindəki meşələrdən gələn xəfif yel Cıdır düzünün yumşaq otları ilə bərabər, onun da ağ alnında qıvrılan xurmayı saçlarını tərpedib oynadırdı və bu hal mənə heyrətli dərəcədə gözəl görünürdü. Bəzi anlarda mənə

nə elə gəlirdi ki, Səriyyə ilə mən tamam başqa aləmdəyik. İndiyə qədər mənə məlum olmayan nağil kimi gözəl bir aləmdə...

Mən Robinzon Kruzonun macerasını böyük bir həvəslə ona nağil eləyəndən sonra onu da demək istəyirdim ki, biz də, yəni, Səriyyə ilə mən də heylə bir adada olsaydıq nə gözəl olardı... Amma demədim. Çünki mən danışib qurtarandan sonra o dedi:

– Yazıq Robinzon tək-tənha o adada necə yaşayırmış, darıxmaqdan adamın bağı çatlar...

Nəhayət, avqustun axırları gəldi və mən Səriyyədən də, o əfsanəli aləmdən də ayrılmalı oldum.

Atamın bacısı oğlunun ailəsi də Şuşada yaylaqlanırdı. Atamın bacısının əri Əbdüleziz də on gün olardı ki, atamla gəlmişdi Şuşaya.

Atam mənə dedi:

– Əbdüleziz, Molla Nəsrəddin yolu ilə atlı gedir Qarabulağa, sən də bizim atı minib onunla gedərsən, biz faytonla Ağdam yolu ilə gedəcəyik.

Mən başı çiynlərinin arasına girmiş gödək Əbdülezizi sevmirdim-sə də, dinmədim.

Anam dedi:

– Uzun, narahat yoldu, uşaq yorulub əldən düşər.

Atam açıqlanıb anama dedi:

– Sən bunu gülməşəkər eləmə, qoy bərkə-boşa düşüb öyrənsin.

Mən qaşqabaqla dedim:

– Yorulmaram.

Səhər atam bizim atımızı yəhərləyib tapqırlarını möhkəm çəkdi, anamın mənim üçün yemək qoyduğu keçə xurcunu bağladı atın tərkinə. Səriyyə içəridə, pəncərənin qabağında dayanıb tamaşa edirdi.

Sonra atam cilovu yəhərin üstünə qaytararaq mənə dedi:

– Min görək.

Mən ayağımı üzəngiyə qoyub atın üstünə qalxaraq qanlıb Səriyyəyə baxdım. O da mənə baxıb gülümsədi. (Conralar da... Lap sonralar da mən dünyada o qədər rıqqətli təbəssüm görmədim.) Mən də gülümsədim. Ancaq bilmirəm ki, necə gülümsədim. Onu bildim ki, ayrılıq çox kədərli şeydir. Yəni, mən, bu böyük dünyada birinci dəfə ayrılıq acısının nə demək olduğunu dərindən hiss elədim. Bir an mənə elə gəlirdi ki, bütün vücudum və bu böyük dünya ancaq kədərdən ibarətdir. Mən Hacı Axundun bağındakı sarı gülləri xatırladım. Bir dəfə Səriyyə qara gözlləri ilə gülümseyib mənə dedi:

– Bax, bu sarı güllərdən qırmayasan...

Mən soruşdum:

– Nə üçün?

mənə elə gəlirdi ki, tut ağacı mənim nə soruşduğumu eşidir və dərdimə şərik olur, amma cavab verə bilməyərək mehribanlıqla sükut edir.

MƏN VƏ YENİ HƏYAT

Mən gördüm ki, şəhərimizin cavanlarından bir hissəsi qırmızı komandirlər kimi ot rəngli parçadan köynək-şalvar geyinib, enli kəmərlər bağlayırlar. Dəstə-dəstə gəzərək bərkəndən danışib-gülürlər. Hələ dəstə, tufəng götürüb milislərlə birlikdə dağlara, meşələrə qaçaq-quldur dalınca da gedirlər. İclas eləyib bəylərin, kapitalistlərin əleyhinə qəzəbli nitqlər söyləyirlər. Bu cavanlara «komsomol» deyirdilər. Elə bil ki, mənim özüm də bəylərə, kapitalistlərə qarşı gizli bir kin varmış və bu kin indi zahirə çıxırdı. Komsomollarda hiss etdiyim mübariz ruh məni həvəsləndirirdi, sanki məni o axına qoşulmağa çağırırdı. Elə bil ki, mənə həyata potensial halında olan fəal müdaxilə qüvvəsi birdən-birə hərəkətə gəlib özünü göstərmək istəyirdi. Bir gün mən də cəsarətlə atama dedim:

– Komsomol olmaq istəyirəm.

Gözləyirdim ki, atamın acığı tutacaq, amma belə olmadı. O gülümsəyib anama dedi:

– Deyəsən, bu elə anadangəlmə kommunistmiş...

Sonra atam məni, Qəza Partiya Komitəsində hansı böyük vəzifədəsə olan həmkəndlisinin yanına aparıb gülə-gülə dedi:

– Bizim oğlan da komsomol olmaq istəyir.

Cavan, xoşsifət bir adam olan həmin vəzifəli şəxs gülümsəyib zərəfatyana dedi:

– Görünür, bu qəşəng oğlan atası kimi burjuv olmaq istəmir. Ancaq komsomola keçməsi hələ tezdir. Yaşı düşməz. – Və o, yəqin ki, mənim part olduğumu görüb, elə xoş əhvalla əlavə etdi: – Qoy hələlik pioner olsun, sonra keçər komsomola.

Ordan çıxandan sonra atam mənə ürək-dirək verib dedi:

– Eybı yoxdur, sonra keçərsən. Görünür, komsomolun qaydası belədi.

... Mənim pioner olmağım atamın da, anamın da xoşuna gəlirdi, elə bil ki, bununla onlar özlərinin də yeni həyat tərəfindən redd edilmədiklərini hiss edib, sevinirdilər. Pioner təşkilatından bizə göy qədəhdən qısa tuman, ağ köynək və qırmızı qalstuk vermişdilər. Ancaq anam mənə özü qırmızı ipək parçadan qalstuk tikdi. Mən də hər gün dərstdən sonra böyük bir həvəslə bu paltarı geyib, qırmızı qalstuku da bağlayıb gedirdim dəstəməz məşğələsinə. Həmin ipək qalstukumun yaz vaxtı

bizim çölləri bürüyən lələk qıpqırmızı olmağı, parçasının lələk yarpağına zərifliyi mənə qərribə, tərəvətli bir ruh yüksəkliyi yaradırdı.

Bizim dəstəməz bir komsomol oğlan rəhbərlik edirdi. O, bizə ən çox sovet hökumətinin düşmənlərindən danışırdı. O deyirdi:

– Atası, qardaşı da sovet hökumətinin düşməni olsa, pioner gərək onu bağışlamasın. O saat gedib çəkaya xəbər versin. Bəylər, kapitalistlər istəmərlər ki, biz sosializm quraq, istəmərlər ki, hamı varlı yaşasın.

Mən soruşdum:

– Nə üçün istəmərlər? Hamının varlı olmasının onlara nə ziyanı var?

Dəstə rəhbəri dedi:

– Onlar kasıbların əməyi ilə varlanırlar, fəhlələri, kasıb kəndliləri istismar eləyər-eləyər dövlətlənirlər.

Mən soruşdum:

– Nə üçün fəhlələr, kəndlilər özləri də pul qazanıb dövlətli olmur ki, o biri dövlətliyə onları istismar eləyər bilməsinlər?

Mən bu sualı səmimi verirdim. Kasıb, yoxsul insanlara acıdığı üçün verirdim. Mən özümü onların tərəfində hiss eləyirdim. Ancaq pi-nəçi bir kişinin oğlu olan həmin dəstə rəhbərimiz qırmızı Fətiş (onun üzü qıpqırmızı olduğu üçün üçün uşaqlar ona «Qırmızı Fətiş» deyirdilər) mənə qəzəblə baxıb acıqlı-acıqlı dedi:

– Sənin baban kimi, atan kimi bəylər, efəndilər, burjuvlar fəhlələrin, kəndlilərin qazancını tutub əlindən almasalar, əlbəttə ki, onlar da dövlətli olarlar.

– Düzdür!.. D: zdür!.. – deyər bir neçə uşaq yerindən səsləndi.

Muzdur Şirin oğlu Fərəc ayağa durub, məni göstərərək dedi:

– Bunun babası nəçernik olanda mənim əmimi tutub dustaq eləmişdi.

Qonşumuz Sənəm xalanın oğlu da ona bağırıb dedi:

– Sənin əmin oğrunun bir idi.

Fərəc də ona hücum eləyib:

– Oğru sənin atandı!

Fərəclə Əyyub tutaşdılar. Dəstə rəhbərimiz Qırmızı Fətiş onları güclə aralaşdırdı. Mən babalarımın zülmkar olmadıqlarını, atamın da kapitalist olmadığını bildirdim. Bilsəm də, özümü bu uşaqların yanında suçlu hiss elədim. O gündən sonra mən bu pioner yoldaşlarımın məşğələlərində ürəklə, daxili sərbəstliklə iştirak eləyər bilmədim. Elə bil ki, onların yanında bir günahım vardı.

Həmin bu vaxtlar atamın ticarət işləri tamam iflasa uğramışdı. Tikinti materialları mağazası üçün lazım olan şeyləri keçmişdə atam gedib Moskva, Petroqrada, Xarkov, daha bilmərəm, hansı böyük şəhərlər-

dənsə alıb gətirmiş. Amma indi o səhərlərdə bütün fabrik-zavodlar milliləşdirildiyindən xüsusi alverçilərə heç nə satılmırdı. Ona görə də atam öz mağazasında satmağa bir şey tapmırdı. O biri tərəfdən də atam anama deyirdi ki:

– Xüsusi tacirlərə o qədər vergi qoyurlar ki, altından çıxmaq olmur.

Qərər, bütün bunlara görə də atam mağazadakı olub-qalan şeyləri dəyər-dəyməzinə satdı, ticarəti yığışdırıb başladı özünə bab bir qulluq axtarmağa.

Atamın ticarətdən əlini çəkməyi mənə sevindirirdi. Fikirləşirdim ki, daha pioner yığıncaqlarında Muzdur Şirinin oğlu Fərəc, «alverçi oğlu» deyib mənə sataşmayacaq. Qırmızı Fətiş də «tacir oğlu» deyib mənə hədələməyəcək.

Amma atama heç yerdə iş vermirdilər. Ona görə də bizim dolanaçağımız çox çətinləşirdi. Mən ibtidai məktəbin üçüncü-dördüncü sinfində oxuyanda Əvəz adlı oğlanla dostlaşmışdım. Onun da atası tacir idi. Özləri də bizim kimi varlı-hallı idilər. Amma Əzizin atası bic tərəpib Şura hökuməti qurulandan iki-üç il sonra ticarəti yığışdırıb, girmişdi dərzilərə. (Onun əvvəli də dərziləri imiş, elə dərzilikdən də dövlətlənib tacir olmuşdu.)

Dərdsən sonra Əvəzlə bir yerdə gəzib dolanırdıq. Yaz-yay vaxtı gedib Quruçayda, Köndələnçayın üstündəki Şırında çimirdik. Bizim şəhərimizdə olan malakanlar Quruçayın qırağında böyük bostanlar əkib-becərdilər. Əvəz bu bostanlardan tər xiyar alardı. (Məndə heç bir zaman pul olmazdı, mənə belə şeylərə həmişə Əvəz qonaq ələyər-di.) Biz ucsuz-bucaqsız çəmənlərdə xiyar yeyə-yeyə gəzib söhbət edərdik, bəzən bu geniş düzənliklərin ortasında ən uca zirvə olan Qarı dağına çıxıb, tar Arazın o tayındakı başı qarlı Savalan dağınadək uzanıb gedən mənşərlərə tamaşa edərdik. Dünyanın genişliyi, buludsuz mavi göy altındakı çöllərin intəhasız görünüşü, gələcək haqqındakı xəyallarımız bizim qəlbimizdə xoş hisslər oyadırdı. Bu hisslər sanki bizim ürəklərimiz birləşdirirdi. Biz əvvəl komsomola, sonra kommunist partiyasına keçib böyük adamlar olacağımız barədə, bizim Qəza Partiya Komitəsinin katibi kimi ot rəngli parçadan qalife şalvar, boynuqatlama köynək, uzunboğaz çəkmə geyib komandirlər kimi enli kəmərlə bağlayacağımız haqqında qərübə sevincli söhbətlər edirdik. Bizim ikimizin də bəy oğlanlarından, Məşədi Qara kimi böyük dövlətliyə oğlanlarından zəhləmiz gedirdi. Onlar bizə həddindən artıq lovğa görünürdülər. Mən təbiətən nə qədər bədbin idimsə, Əvəz bir o qədər nikbin idi. Ancaq, bununla belə, gələcək haqqında xəyallarımız birləşirdi. İkimiz də yaxşı oxuyurduq. Əxlaq barədə, dərsləri mənimsəmək barədə müəllimlər həmişə bizi nümunə göstərdilər. Biz ikimiz də riyaziyyatçı

hesab olunurduq. Üstəlik mən çoxlu kitab oxumağımla da məşhur idim. Əvəzgil bizə nisbətən indi yaxşı yaşayırdılar. Həftələrlə evimizdə et xörəyi bişirdi. Amma yoxsulluq mənəmə gözümə görünmürdü, mənəmə arzu-xəyal ələməmə təsir ələmirdi. Mənəmə qapalı daxili ələməmə ancaq tanıdığım və ya haqqında eşitdiyim insanların ağır taleyi daxil olub, onu sarsıdırdı. Məsələn, bir gün anam atama nağıl ələdi ki, hamamçı Məşədi Həbibin o vaxt türk zabitinə qoşulub gedən qızı Məhbub xanım İstanbulda vərəm xəstəliyinə tutulub vəfat etmişdir. Özündən bir neçə vaxt sonra da əri vəfat etmişdir. Məhbub xanımın üç uşağı, burdan qulluqçu apardığı qızın ümidinə qalmışdır və bütün bu kərdərli əhvalatı da Məhbub xanımın anası Xurşud xanıma həmin qulluqçu qız yazmışdır. Mən heç kəsə bu barədə bir söz demədən, hiss etdirmədən qərüb ölkədə o cür vəfat ələyən gözəl Məhbub xanım haqqında, onun qərüb ölkədə anasız-atasız qalmış balaları haqqında dərbin bir hüznə düşmüşdüm. Halbuki Məhbub xanımın mənəmələ yaşid qardaşları, deyəsən, o ağır dərbi heç vəclərinə də ələmirdilər.

Məhbub xanımın anası da dərbi qadına oxşamırdı. Mənsə insanların dərbinə bigənə qala bilmirdim. Ancaq heç bir zaman nəyə acıdığı-mı, kimin dərbinə bigənə qaldığını bürüzə vermirdim. Mən adamlara bu qədər yaxın ikən onları özümədən uzaq hiss edirdim.

Mən pioner təşkilatına daxil olduğum ilk vaxtlarda ələ bildirdim ki, səmimi, hərərətli yoldaşlar tapmışam. Ələ bildirdim ki, indiyə qədər mənə məlum olmayan yeni sevincli bir ələməmə daxil olaram. Amma Qırmızı Fətiş atamı, babalarımı, «burju» adlandırb mənəmə qəzəblənəndə, Muzdur Şirinin oğlu da ona dəmə tutanda, ələ bildirdim, mənəmə döşmədən vurub, geri itələyib dedilər:

– Sən bizdən deyilsən!

Mənsə geri durmaq istəmirdim. İstəyirdim ki, mən də bu pioner yoldaşlarımla qaynayıb-qarışım... Mən sevinçə, dostluq hərərətinə qarşı özümədə bir aqlıq hiss edirdim. Ona görə də Qırmızı Fətişin, Muzdur Şirinin oğlu Fərəcin sözlərini yaddan çıxarmağa çalışaraq, pioner dərbinəmədə fəal iştirak edirdim. Dərbinəmədə divar qəzəti çıxarmağa başlamışdıq. Tezliklə məlum oldu ki, mən pioner həyatımız barədə məktəbdə özümüzi aparmamız barədə, gözəl məqalələr yazmağı bacarıram. Hətta, Qəza Pioner Təşkilatının sədri Cəbrayıl oğlu özü məqalələrimi tərifləyib məsləhət görüdü ki, mənəmə divar qəzətimizə redaktor seçinsinlər. Ancaq dəstə rəhbərmiş komsomol Fətiş etiraz ələyib dedi:

– Yoldaş Cəbrayıl oğlu, o, burju balasıdır!

Muzdur Şirinin oğlu Fərəc də yerindən təsdiq etdi.

Nazik, cavan, xoşsifət bir oğlan olan Cəbrayıl oğlu gülümsəyib dedi:

– Yaxşı, bəs kimi redaktor seçmək istəyirsiniz?

Qırmızı Fətiş məndən bir-iki yaş böyük olan Savalanı göstərib dedi:

– Bax bunu! Atası da kasıb qəssabdı.

Muzdur Şirinin oğlu Fərec yenə də etiraz eləyib dedi:

– Onun atasının qəssab dükanı var.

Yoldaş Cəbraylov bu sözə də gülümseyib dedi:

– Yaxşı! Savalan olsun redaktor, Murad da olsun məsul katib.

Fərec soruşdu:

– Yoldaş Cəbraylov, burjuv oğlundan məsul katib olar?

Cəbraylov eyni xoş sifətlə dedi:

– Olar. Siz çalışın burjuv balalarını öz tərəfinizə çəkin.

Doğrusu, bu anlarda «burjuv» sözü özü əsl mənasından çıxıb mənim təsəvvürümdə az qala əcaib bir divə çevrilmişdi. Muzdur Şirinin oğlu Fərec də məni çox yandırmışdı. Ona görə də bir gün girəvələyib küçədə o ki var əzişdirib ağzının, burnunun qanını qatdım bir-birinə.

Sonra atası Muzdur Şirin əlində yaba, axşam bizim evə hücum eləyib bağıra-bağıra deyirdi:

– Burjuv köpəkuşağı! Bu da keçmiş vaxtdır?!

Atam pilləkənləri düşüb sakit səsle ona dedi:

– Yaxşı, Muzdur Şirin, uşaqlar dalaşsınlar, yenə də barışsınlar. Söyüş söymə.

Muzdur Şirin daha bərkdən bağıraraq:

– Qışqıram da, canınızı da alaram! – deyib yabanı atama endirəndə atam havada yabanı tutub, onun əlindən aldı. (Mən atamın bu qədər qüvvətli olduğunu bilməzdim.) Sonra itələyib darvazadan çıxardaraq, yabanı da ardınca tulladı.

Mən fikir elədim ki, Muzdur Şirin yabanı götürüb təzədən atama hücum eləyəcək. Ancaq belə olmadı. Muzdur Şirin yabanı götürüb, iti addımlarla getdi və bir az aralanandan sonra geri dönüb dedi:

– Köhnə iyniz burnunuzdadı! Qəzəmədə ağlın başına gələr!

Ancaq Muzdur Şirin şikayət eləmədi. Atam da mənə heç nə demədi. Anam o qədər qəzəblənmişdi ki, üzündə bir damcı qan qalmamışdı. Dalbadal papiros çəkərək atama deyirdi:

– Gərək yabanı alıb soxaydın o köpəkoğlunun qarnına, hücum çəkib evin üstünə gəlir!

Mən aydın derk edirdim ki, Muzdur Şirin kimi adamlar bizi düşmən hesab edirlər. Bəlkə ona görə də atam hökumət idarələrində qulluq tapa bilmir. Mən onu da fikirləşirdim ki, əgər, bizim təqsirimiz atamın bir zaman varlı olmasıdırsa, artıq bu var-dövlət çıxıb gedib işinə. İndi Muzdur Şirinin külfəti bizdən yaxşı dolanır. Qırmızı Fərec hər gün tənəffüsdə otaylı Rəhimin dükanından alma-armud, qoz alıb yeyir.

Amma mənim dəftər almağa da pulum olmur. Evdə də, demək olar ki, həmişə yarıc oluruq. Bir dəfə atam anama dedi:

– O vaxt adam bilsəydi ki, tacirləri də bu cür düşmənlər hesab eləyəcəklər, cütün dəstəsindən əl çəkməzdi.

Mən gördüm ki, bu saat atamın çörək pulu qazanıb bizi babat dolandırmaqdan başqa bir fikri yoxdur. Ona görə də Muzdur Şirinin, komsomol Fətişin bizi düşmənlər hesab eləmələri məni ağrıdırdı. «Axı, bizim nəyimiz «burjuv»dur?! – deyər mən qəzəblə düşündürdüm.

Bir dəfə atamgilin kənddəki keçmiş düşmənləri şeytanlıq eləmişdilər ki, guya, bizdə bir pud qızıl var. Bakıdan gəlmiş sarıbənzir cavan bir çeka işçisi iki nəfərlə gecenin yarisı gəlib mülayim tərzdə anama (atam kəndə getmişdi) dedi:

– Xanım, deyirlər, sizdə çoxlu qızıl var. Xahiş eləyirəm, gətirin görək nədir onlar...

Yəqin məsələdir ki, bizdə «çoxlu qızıl» yox idi. Anam boyunbağılarını, iki-üç üzüyünü, qızıl qol saatını, balaca bir medalyonunu, bir neçə xırda-xuruş arvad zinetini gətirib tökdü çeka işçisinin qabağına.

O yenə mülayim səsle soruşdu:

– Bəlkə yenə var?

Anam acıqlı cavab verdi:

– Olanı budur! İnanmırsız, axtarın.

Mən fikirləşdim ki, atamın sərt cavabına çeka işçisinin acığı tutacaq.

Ancaq acığı tutmadı. O, eyni mülayim ifadə ilə anama dedi:

– Bu zinetləri nə üçün gizləyirsiniz? Niyə özünüz, qızınız taxmırsınız?

Anam dinmədi. O zaman həmin oğlanla gələn və bizim yerli adamlardan olan Dəllək Əmrah:

– Yoldaş Cəmilov, – dedi, – bu arvad yalan deyir, icazə verin, evi axtaraq.

– Lazım deyil axtarmaq! – deyər çeka işçisi ona sərt cavab verdi. – Özü də qadın bərədə bu nə cür danışır?!

Anam bunu gözləyirmiş kimi rəngi qaçmış halda dəlləyə işarə ilə dedi:

– Buna bizlərdə «mərdimazar keçəl Əmrah» deyirlər, peşəsi eyzən ondan-bundan danos verməkdir.

Çeka işçisi bu söhbətin üstündən keçərək anamdan soruşdu:

– Əriniz nə iş görür?

Anam dedi:

– Heç bir iş. Qulluq vermirlər.

– Niyə?

– Niyəsini bundan soruşun, – deyə anam qəzəblə keçəl Əmrahı göstərdi.

Çeka işçisi yenə soruşdu:

– Özünüzdün savadınız var?

Anam dedi:

– Bəli, var.

Çeka işçisi ciddi ifadə ilə dedi:

– Əriniz də, siz də işləyə bilərsiniz. Bəs, indi nə ilə dolanırsınız?

Anam acıqlı dedi:

– Heç nə ilə. Nəyimiz vardı, hamısı bu hökumət gələndə, kənddə oğurlandı.

– İşləmək lazımdır! – deyə çeka işçisi təkrar etdi. Bizim dövletdə hər bir düz adam üçün iş var.

Onlar gedəndən sonra anam papiros çəkib, nə barədə isə xeyli düşündü. Sonra öz-özü ilə danışmış kimi dedi:

– Görürsünüz, o Bakıdan gələn oğlan necə insaniyyətli adamdı?

O adam mənim də heç bir zaman yadımdan çıxmadı.

Mən keçəl Əmrahın bir zaman dəllək olduğunu bildirdim.

Necə dəfə atam saçlarımı düzəltməyə üçün məni onun dükanına aparmışdı. Dəllək Əmrah da həmişə atamı böyük hörmətlə qarşılayardı.

Mən heç başa düşə bilmirdim ki, həmin o Dəllək Əmrah indi şəhər sovetinin üzvü olandan sonra nə üçün bizimlə düşmən kimi rəftar edir? Bizdən nəyin qisasını alır? Niyə birdən-birə belə amansız adam olub?

... Biz ibtidai məktəbin beşinci sinfini bitirəndən sonra Əvəzi atası apardı Bakıya ki, təhsilini orda davam etdirsin. Mən də çox istəyirdim ki, atam məni də Bakıya aparsın, mən də Əvəz kimi orda oxuyum, bizim bu balaca şəhərdə kimin imkanı vardısıa, uşağımı ibtidai məktəbi bitirəndən sonra aparıb Bakıda oxumağa qoyurdu. Ancaq atam məni aparmadı. Başa düşdüm ki, məni Bakıda oxutmağa atamın gücü çatmır. Ona görə də çox məyus olub dinmədim. Əvəzdən ayrılmağım da məni yaman təsir elədi. Biz söz verdik ki, bir-birimizə məktub yazacaq.

... Mən şəhərimizdəki iki dərəcəli məktəbə daxil oldum.

1980

Üçatılan

MƏNİM QOHUMUM ÇOBAN RƏŞİD

Mənim qohumum çoban Ərşad Kürdobađan idi. Biz isə, Qarabulaq şəhərində yaşayırdıq. Anamın atası kürdobaalı olduğundan orada çoxlu qohumumuz vardı. Kürdobaqlar tərəkəmə idilər. Payızda-qışda qoyun-quzularını «Haramı» deyilən geniş düzənlikdə saxlayırdılar. Ailələri isə qışlaqda olurdu. Mayın on beşindən bütün elat köçürdü yaylağa.

Hərđen kürdobaalı qohumlarımıza qonaq getsək də, biz uşaqqlar Ərşadı görməmişdik, çünki o həmişə qoyun sürüsünün dalında olurdu. Mən Ərşadla yaman maraqlanırdım. Anam deyirdi ki, Ərşad hər dəfə qoyun kəsib soyanda isti-isti çiy quyruq yeyir, mən isə, lap ləzzətli xörəkə də bir tikə quyruq yeyə bilməzdim. Sonra anam danışırdı ki, «bəlğə davası»nda* heç kəs Ərşadın qabağında dura bilməz. Sonra onu da eşitmişdim ki, Ərşad yaman həməyir gecə oğrusudur.

Xoş havalı bir payız günü artırmada oturub çay içdiyimiz zaman küçəyə açılan dal qapımız bərkdən döyüldü. Məndən kiçik bacım yürüb qapını açdı. Gördük başında qoyun dərisindən yekə, tüklü papaq, əynində əldə toxunma yun şaldan pencek-şalvar, ayaqlarında üstü toz basmış boğazlı çəkmə, belində qara qınlı enli xəncər, əlində sapı ceyran ayağından qamçı, sifəti mis kimi qızarmış ortaboylu, enlikürək bir oğlan gəldi. Anam onu görüb sevinclə səsləndi:

– Xoş gördük, ay mamaoğlu! Sən hara, bura hara?.. Gəl, otur gөрək.

Oğlan yöndəmsiz halda yanını stolun qırağına qoyub:

– Ay dayıqızı, – dedi, – neyniyək, çobanlıqdı dayna. Əziz qohumları da görə bilmirsən... Baş qarışır... Elə indi gəlməyim də qəfil oldu.

Anam dedi:

– Yaxşı eləyib gəlmisən... Gör nə vaxtdandı səni görmürəm.

* Keçmiş tərəkəmələrdə dalaşanlar çuxanı bir qoluna dolayıb, qalxan kimi tutub, o biri əlindəki ağacla da vuruşurdular.

Ərşad birinci dəfəydi şəhərə gəlirdi. Deyirdi, soraqlaş-soraqlaş gəlib gördüm sizin küçə qapısında eyzən teleqraf simləridi... Öz-özümə dedim: «Ə, bu, poçt evidi ki... Məni dolayıblar bu şəhərlilər...» Atın boynuna vurub qayıtdım geri.

Biz gülüşdük. Ərşad dedi:

– Axırda bir uşaq yenidən məni gətirdi bura.

Sonra Ərşad aşağı həyəətə düşüb qəşəng, cavan atını tövlədə rahatlayan sonra bizə sovqat gətirdiyi toğlunu kəsib soyanda balaca qardaşım ondan soruşdu:

– Bəs, niyə quyruğundan çiy-çiy yemirsən?

Ərşad gülümsəyib:

– Sənin sözün sınıncə, düşmanın boynu sınınsın, – deyərək toğlunun quyruğundan bir şırım kəsib, qar kimi dişlərilə bir anda yedi.

Mənə elə gəldi ki, onun bu dümağ dişləri canavar dişləri kimi itidi və o bu dişlərilə bu saat bu toğlunun hamısını parçalayıb yeyə bilər. Balaca qardaşım yüyürüb heyretlə anama xəbər verdi:

– Ərşad çiy quyruq yedi.

Anam da uşağın həyəcanına gülümsəyib dedi:

– Ərşad canavardan dönüb.

Qardaşım təkrar Ərşadın yanına yüyürüb soruşdu:

– Sən canavardan dönmüsən?

Ərşad uşağın sözünə gülüb:

– Canavar nə köpəkoğludu, ə, qaqaş! – dedi. – Canavar məni görəndə qaçıb ilim-ilim itir.

Ərşad bizimlə süfrədə oturub nahar eləyəndən sonra:

– Dayıqızı, – dedi, – sənin yanına gəlməkdə bir mətləbim var.

– Nə mətləbdi? – deyə anam soruşdu.

– Eyvaz əmim məni el arasında xar eləyir.

Anam dedi:

– Elə şey olmaz!

– Başın üçün...

– Eyvaz dayın səni çox istəyirdi. Tavad mamam (yəni, Ərşadın anası) rəhmətə gedəndə sən lap balaca idin. Eyvaz dayın şəhərə gələndə eyzən sənin üçün konfet, paltar alıb aparardı.

– Amma indi belə eləyir...

– Axı neyləyir?

– Sərvinazı mənə vermir.

Anam bərkənd güldü:

– Ə, Sərvinaz ki, hələ uşaqdı.

– Uşaq niyə olur, ay tanrısız... döşü-başı göz çıxarır.

Anam yenə güldü:

– On beş yaşı hələ tamam olmayıb.

– Sən də söz danışdın... Dayımın fikri ayırdı...

– Nədi fikri?

– Deyirlər Hacı Tanrıverdinin oğlunun elçilərinə söz verib.

– Hansı oğluna?

– O matışkaya oxşayan Nuruya...

– Nuru ki, hələ Bakıda oxuyur.

– Elə ona görə dayım da tədbirini çasıb... Deyirmiş, Ərşad bisavadın, çobanın biridi. Deməli, Nuru gedib Bəkiddə boynuna bir xalta keçirib deyib bacıoğluya bir qoz!

Anam gülümsəyib dedi:

– Nuru qəşəng oğlandı... Özü də institutda oxuyur...

– Nə olsun, ay tanrısız? Özü bilirsən ki, dayın oğlu bu qara Ərşad yüz heyləsinin boğazını bir göz qırpımında üzər.

– İndi əyyam başqadı, mamaoğlu.

Ərşad bir neçə saniyə yana-yana baxıb dedi:

– Ay tanrısız, mən sənin üstünə gəlmişəm ki, şəhər adamısan, o dayımın başına bir ağıl qoyasan. Sən də belə deyirsən...

Anam zarafatyana soruşdu:

– Bəs, Sərvinazın könlü hansınızadır?

– Dayım «hə» deyəndən sonra qızın nə həddi var sözünü çevirsin.

Anam eyni zarafatla dedi:

– Qız səni istəməsə, necə məcbur eləmək olar?

Ərşad bütöün dilxor oldu:

– Onu-bunu bilmirəm, dayıqızı, bax, budur sana deyirəm: əgər, Sərvinazı mənə verməsələr, dayımı da öldürəcəyəm, o matışkaya oxşayan Nurunu da.

Anam gülümsəyib dedi:

– Nə olsun, özünü də tutub basarlar qəzəmətə.

– Tapsalar, tutarlar...

Ərşad bu sözü deyib qalxdı ayağa.

Anam soruşdu:

– Hara durursan?

Ərşad qaşqabaqlı halda dedi:

– Gedirəm.

– Gecə düşüb, qal yat, səhər gedərsən.

– Mən belə tikinti altında yata bilmərəm, dayıqızı, gedəcəyəm.

– Bəs, sən harada yatarsan? – deyə bacım təəccüblə soruşdu.

Sanki Ərşadın acığı soyudu, mülayim ifadə ilə dedi:

– Qoyunun içində. Qarın-yağışın altında.

Sonra anama dedi:

– Salamət olun, dayıqızı. Xahiş edirəm, Eyvaz dayım bura gələndə, mənim sözümlü onə çatdırarsan. Deynən məni nahaq qana salmasın! Deynən bacın oğlu anasının goruna and içib ki, öldü var, döndü yoxdu bu işdən!

Ərşad qamçısını götürərək pilləkənləri sürətlə düşdü. Sonra atını tövlədən çıxararaq, ayağını üzəngiyə qoymadan sıçradı yəhərin üstünə.

Sonra bizə:

– Salamət olun! – deyib, ayaqlarını tərپətdi.

Qaşqa ürğə tərپənib, axşamın alatoranlığı içində həyətdən çıxdı.

Sonra mən anamdan soruşdum:

– Kürdoba ilə buranın arası neçə kilometrdir?

– Otuz, otuz beş kilometr.

Bacım dedi:

– Bu qaranlıqda o qədər yolu tək gedəcək?

– Nə olacaq Ərşada?

Mən anamdan soruşdum:

– Ərşadın atası da çoban idi?

– Yox, – deyər anam nə üçünsə gülümsədi. – Ərşadın atası seyid idi.

Dedim, bəs, anam zarafət eləyir, çünki Kürdobada seyid olduğunu heç eşitməmişdim. Anamdan təkrar soruşdum ki, doğru deyirsən? (Mənim belə təkidlə soruşmağımın səbəbi bir də o idi ki, seyidlər mənim xəyalımda qapı-qapı gəzib nəzir yığan fağır adamlar idi.)

Anam eyni təbəssümlə dedi:

– Yox, əslində seyid deyildir. Onu Eyvaz əmim seyid eləmişdi.

– Nə cür axı?

Anamın nağıl eləməyindən məlum oldu ki, günlərin bir günündə o taydan belində xəncər bir oğlan gəlib çıxır Kürdabaya (Kürdoba Araza yaxın idi. Demək, oğlan Arazi keçib Cənubi Azərbaycandan gəlmişdi). Anamın əmisi Eyvaz soruşur ki:

– Oğul, nəçisən?

Oğlan cavab verir ki:

– Heç nəçi. O tayda adam vurub qaçmışam.

– Kim idi vurduğun adam?

Oğlan deyir:

– Rəhim xanın bacısı oğlu.

– Nə üstündə vurdun?

Oğlan deyir:

– Mazarratın biri idi... Obada bir əlsiz-ayaqsızın qızına sataşmışdı... Namusum götürmədi, vurdum.

Eyvaz əmi soruşur:

– Bəs, o tayda kimin qaldı?

Oğlan deyir:

– Özümdən kiçik bir qardaşım qalıb. Mən Savalan dağının ətəklərində ərbaab üçün qoyun saxlayırdım. Qardaşım da qaçaqdı.

Eyvaz əmi soruşur:

– Niyə?

– Xanla düz gəlmirdi.

– Bəs, niyə qardaşının yanına getmədin?

– Mümkün olmadı. Qardaşım Təbriz tərəfdə hərlənirdi. Mənsə bəridə, Araz qırağında qoyun saxlayırdım.

Eyvaz əmi zarafatlı adam idi. Bir az fikirləşib oğlana deyir ki:

– Bala, vaxta ki, bizim obaya pənəh gətirmisən, qorxma, qoymarıq başından bir tük əskik olsun. Ancaq gerek elə eləyək ki, nə şiş yansın, nə kabab.

Oğlan soruşur:

– Nə cür?

– Yeni, elə eləyək ki, Rəhim xanın adamları duyuq düşməsinlər ki, sən bu obadasan. Yoxsa, olarlar bizimlə qanlı. Özün bilirsən də, burada asqırırsan, o tayda eşidilir.

Oğlan tutulub deyir:

– Neynək, mən baş götürüb gedərəm içərilərə.

Eyvaz əmi deyir:

– Heylə şey olmaz! Biz qapıya gələni boş qaytarmırıq. Adın nədi?

Oğlan cavab verir ki, adım Tapdıqdı.

Eyvaz əmi də deyir ki:

– Hə... Sən bu gündən olursan «Seyid Tapdıq».

Oğlan deyir:

– Axı, mən seyid deyiləm.

Eyvaz əmi gülüb deyir:

– Ay rəhmətliyin oğlu, dünyada neçə min seyid var... Elə bilirsən onların hamısı elə peyğəmbər övladıdır? Sən bu gündən «Seyid Tapdıq»san, vəssalam.

Sonra anam nağıl eləyirdi ki, Eyvaz əmi Seyid Tapdığa öz yanlarında qarğıdan balaca bir çavıstan tikdirib, bir dəst yorğan-döşək verir. Belinə göy qurşaq bağlatdırır. Özü də qonum-qonşuya deyir ki, bu çox nəci seyidlərdəndi. Babası o tayda ocaqdır.

Eyvaz əmi kimi mötəbər nəsilən olan adamın da sözü söz idi. Küy düşür oba camaatına. Seyid Tapdığın ziyarətinə gələn kim, nəzir gətirən kim, «ağa, cəddinə fəda olum» deyib, qabağında diz çökən kim. Yavaş-yavaş seyidin soruğu qonşu kəndlərə, obalara da yayılır.

Seyid Tapdıq başlayır varlanmağa. Qoyun sürüsü düzəldir, ağ alaçıq qayırtıdır. Sonra da Eyvaz əminin bacısı Tavada müştəri çıxır. Eyvaz əmi bunu eşidəndə az qalır dünyanı dağıtsın. Tavadı neçə-neçə adlı-sanlı yerlərdən istəyiblər, verməyiblər, indi gəlsin gədənin biri istəsin?.. Eyvaz əmi seyidi xəlvətə çəkib:

– Adə, köpəkoğlu, – deyir, – başına hava gəlib, nədi? Səni mən yalandan seyid elədim ki, acından ölmüyəsən, indi qudurub mənim bacımın almaq istəyirsən?! Bu saat açib hər şeyi camaata deyəcəyəm, onda sonra görüm necə seyid olursan.

Sən demə, Seyid Tapdıq da girməli kol deyilmiş. Eyvaz əmiyə cavab verir ki:

– Əşi, birinci budur ki, sən bundan sonra durub desən ki, mənim seyid olmağım yalandır, heç kəs inanmaz, deyərler, gören, kişinin acığı tutub, nədi?.. İkinci də budur ki, qızın öz arzusu da belədi.

Eyvaz əmi hirsənib and içir ki, əgər, bu, yalan olsa, səni it kimi öldürəcəyəm. Sonra çağırır Tavaddan soruşur ki, bacı, sən o həmişəri gədəsinə getmək istəyirsən? Qız təəccüblə qardaşına baxıb deyir:

– Qağa, sən ağanın haqqında belə niyə danışırsan? Əstəğfürullah elə! Günahdır. Axı, özün deyirdin ki, o, böyük seyiddi.

– Mən yalandan söz çıxarmışdım, – deyib Eyvaz əmi qışqırır.

Qız da cavab verir ki:

– Bıy, o boyda da yalan olar? Camaat tökülüb ağanın ziyarətinə gəlir... Ətəyini öpür... Babası da o tayda ocaqdı...

Eyvaz əmi yanib-tökülür.

– Yaxşı, – deyir, – mən onu biabır eləyib buradan qovum, sən də bax.

Tavad cavab vermir. Ancaq Eyvaz əminin arvadına deyir: Qardaşına xəbər ver ki, mən ölsəm də, qalsam da ağaya gedəcəyəm. Yoxsa, günaha bataram.

(Anam danışdı ki, «ağa» çox yaraşılıq, boylu-buxunlu oğlan idi.)

Eyvaz əmi baxıb görür ki, daha ağanın qabağına durmaq mümkün deyil. Nəalac qalır Tavadin «ağaya» getməsinə razılıq verir.

... Sonra bu yalançı «ağalığı» başlayır ayağı çidarlanmış erkək day kimi Tapdığı darıxdırmağa. Savalan dağlarında keçirdiyi həyatı xatırlayıb öz-özünə deyir: «Əşi, onda ərbaba muzdur olsam da, heç kəsdən gözüklölgəliyim yox idi. Savalanın o güllü-çiçəkli yaylaqlarında papağımı əyri qoyub gəzirdim. Amma indi utanmışa-qısılmışa dönmüşəm. Elə bilirəm ki, birdən o taydakılardan biri böyürdən çıxıb deyəcək: «Ə, sən Cəbi oğlu Tapdıq deyilsən? Bu göy qurşaq-zad nədi? Nə vaxtdan dönüb seyid olmusan?»

Buna görə də, Tapdıq əvvəlcə göy qurşağını belindən açıb, bir tə-

rəfindən qoburlu çəmə ilə bıçaq itiləyən sətəl asılmış keçmiş qayıq-kəmərinə bağlayır. Günlərini eyzən qışda Haramıda, yayda isə, dağlarda qoyun-quzunun arasında keçirir ki, camaat onun seyidliyini yaddan çıxarsın.

Bir neçə müddətdən sonra Tapdığı o tayda (yəni, İranda) qaçaq olan kiçik qardaşı Kərbəlayı Əsəd bu taya keçib, Tapdığı tapır. Özü də Kürdabadan evlənin orada qalır. Tapdıq da övladlarını «seyid» adlandırmır. Çöllərdə, dağlarda səllimi həyat keçirən tərəkmələri yavaş-yavaş Tapdığı «ağa»lığını unudurlar. Sonralar qardaşı Kərbəlayı Əsəd bu «seyidlik» əhvalatının necə məsələ olduğunu soruşanda Tapdıq deyir:

– Əşi, o vaxt mən İrandan təzə keçəndə, Eyvaz əmi bir zarafat elədi, camaat da inandı.

... İndi, əgər, bir adam desə ki, bu çoban Ərşad seyiddi, yoldaşları gülüb lağa qoyar.

ÇOBAN ƏRŞADIN AŞIQLIYI, SƏRVİNAZA NİŞAN GƏLƏN QOYUNLARIN QƏRİBƏ MACƏRASI

Qış idi, Ərşad da o biri çobanlarla birlikdə Haramıda qoyun saxlayırdı. «Birlikdə» deyəndə ki, hələ kolxoz qurulmuşdu, ona görə də, Haramıda hər kəsin öz binəsi, öz sürüsü var idi. Ərşadın bacısı Narıngül özündən otuz yaş böyük hallı-varlı bir kişiye getmişdi. Ərşad kiçik qardaşı Əli ilə olurdu. İndi qardaşı ilə bəslədikləri bu sürünü də o, çobanlıqla qazanmışdı. Yəni, yaşı on səkkizə çatanda gedib «Təhlə» deyilən tərəkmə obasında Hacı Kərim çoban olmuşdu. Məlumdur ki, qoyun artımlı heyvandır. Ərşadın hər il haqqına düşən qoyunlar da doğub törəyirdilər. Dörd ildən sonra o, səksən sağmal qoyunla Kürdobağa qayıtdı. Sürü getdikcə artdı. Yununu, erkəkləri satıb, yaylağa, arana köçmək üçün iki at aldı. Alaçıq keçəsi düzəltirdi. Dişi qoyunları da yaylaqda, aranda gecə-gündüz bəsləməyə başlayıb, sayını ildən-ildə artırırdı. Ona görə də, indi eməlli-başlı bir sürüsü var idi.

... Budur, günlərin bir günündə qışlaqdan çörək-filan gətirməyə gədən bir çoban xəbər gətirdi ki, «Zalım Ərşad, nə durmusan, dayın, Sərvinazı nişanladı Hacı Tanrıverdinin oğlu Nuruya». Az qaldı Ərşadın başına hava gəlsin.

– Ə, zalım oğlu, – dedi, – bəlkə zarafat eləyib mənə yerimdən oynadırsan?!

– Ay tanrısız, nişanı bax bu gözümle gördüm. Dörd saz erkək, bir at yükü düyü, qend, çay gəlmişdi. Neçə dest məxmər, qanovuz paltar gəlmişdi.

... Ərşad üstünü qar basmış komada yeddi saat üzüqoylu yatdı. Gecə qaranlıq düşəndə Əliyə dedi ki, sən sürüdən muğayat ol, mən getdim qışlağa.

Harami ilə qışlağın arası azı iyirmi beş kilometr idi. Qışda Haramıda çobanlar at saxlamırdılar, ancaq qoyun saxlayırdılar. Ona görə də, Ərşad göz-gözü görməyən qış gecəsində qar basmış çöl-biyabanla ulduzları tuş tutub, Kürdəbaya tərəf payı-piyada addımlayırdı. Yaman soyuq idi, amma Ərşadın ağzından Ziyadxan oğlu aşiq Kərəm kimi alov çıxırdı. Kərəm Əslinin eşqinə yanırdı, Ərşad da Sərvinzanın eşqilə alışıb-yanırdı... Səni cəhənnəm oduna yanasan, qara keşiş!... Sənin bağrın od tutub yansın, Eyvaz dayı! Sərvinz kimi bir canı götürüb verirsən matışka Nuruya. Nə var, nə var, Bəkide oxuyur. Nə var, nə var, Hacı Tanrıverdinin qoyunu çoxdur. Atı, dəvəsi çoxdu. Ay evin tikilsin, dayı, insafdı mı ki, Sərvinz kimi canı dünya malına satasan?! Ayrı vaxt deyirsən ki, Tavadın uşaqları gözümün işığıdı. Amma iş-ışə gələndə, qızı verirsən Hacı Tanrıverdinin matışka oğluna!

Nəhayət, uzaqdan itlərin hürüşməsi eşidildi. Heç yerdən işıq gəlmirdi. Demək, oba yatmışdı. Dayısıgilin iri, sət iti Ərşadın qarasını alıb, qəzəblə hürə-hürə o yandan bəri götürüldü. Yaxınlaşdıqda Ərşad dedi:

– Nə var, ay it!

İt onu tanıyıb səsini kəsdi.

Ərşad yavaş-yavaş dayısıgilin damına yaxınlaşıb dayandı. Diqqət-lə qulaq asdı. İçəridən heç bir səs-səmir gəlmirdi. Sonra ehtiyatla tövləyə yanaşdı, balaca fərsiz kilidi asanlıqla burub sındırdı. (Ərşad bilirdi ki, nişan bu gün gəldiyi üçün Hacı Tanrıverdinin erkəklərini dayısı hələ Haramıya göndərməyib.) Qapını açıb girdi içəri. Qoyunlar qaranlıqda ürküb qalxdılar. Tövlənin yuxarı tərəfində bağlanan ineklər gövşəklərini kəsdilər. Ərşad bayıra işıq düşməsin deyə qapını örtüb, kibrit çəkərək baxdı. Nişana gətirilmiş üç saz öyəc və iribuynuzlu nəhəng qoç ayaq üstə dayanıb çobana baxırdılar.

Ərşad qapını açıb usdufca qoyunları bayıra çıxardı. Fikirləşdi ki, bu erkəklər yaxşı pula gedər. Dördünü də qovub aparsın Afsərə*, orada keçmiş oğru dostu Şahmarın vasitəsilə ötürsün getsin.

Amma fikirləşdi ki, Nuru əhvalatı bilsə, gülüb deyəcək: «Ə, o nə kişidi ki, pul üçün qoyun oğurlayıb satır?» Qoy Nuru görsün ki, Ərşad ona da, onun qoyununa da tüpürür, Ərşad öz ovunun üstünə mərdimərdanə atılan pələngdi!

Sonra ayrı itləri duyuq salmamaq üçün hər yerdə çöllə gedərək qo-

* Qarabağda tərəkmə obası

yunları qovub apardı düz Hacı Tanrıverdinin qapısına – Hacı Tanrıverdi ilə onlar qonşu idilər. Hürə-hürə tökülüb gələn itlər Ərşadı tanıyıb quyruqlarını buladılar. Hacinın da qoyunları Haramıda olduğu üçün ağılları boş idi. Ərşad ağılın qapısını açıb, erkəkləri saldı içəri. Sonra «matışka» Nurunun qarasına yağlı bir söyüş söyüb, fikirləşdi ki, elə bu özü də bədsi, qoy bilsin ki, Ərşadın istəklisinə müştəri çıxanın nişanını belə eləyərlər.

Sonra öz qapılarına gəlib dəvəliyə girdi. Ərşad lap uşaq olanda atasıgil bu tövlədə dəvə saxlayardı. Artıq çoxdan idi ki, dəvə yox idi, ona görə də, indi dəvəlik xarabalığa oxşayırdı.

Ərşad bilirdi ki, əmisi qaçaq Kərbəlayı Əsəd vurulandan sonra rəhmətlik anası onun üçatılan tufəngini üç qatar patronla birlikdə köhnə keçəyə bükərək götürüb həmin bu dəvəlikdə torpağa basdırıb, üstünə də çır-çırçı töküüb. El adəti idi: igidin tufəngi gərək ayrı ələ keçməsin. Tufəngin yerini o zaman balaca uşaq olan Ərşaddan başqa heç kəs bilmirdi. Anası Ərşada tapşırırdı ki, bax, tufəngin yerini heç kəsə demə. Ərşad da heç kəsə deməmi-^{di}.

Əmisi qaçaq Kərbəlayı Əsədin xatirəsi onun üçün əziz idi. O həmişə əmisinin keçmiş igidli rüslə fəxr edirdi. Yadına güclə gəlirdi ki, Kərbəlayı Əsəd üzündə tərk çöpuru olan əsmər bənizli bir adam idi. Özü də Qaçaq Nəbi, Qaçaq Süleyman kimi igidlikdə, səxavətdə ad almışdı. O da Ərşadın yanında idi ki, atasıgilin düşmənlərindən iki nəfər bellərinə üfürülmüş dağarcıq bağlayaraq qaranlıq bir gecədə Arazi bəri taya keçib, Ərşadgilin damlarının bacasından qaçaq Kərbəlayı Əsədi vurmuşdular. Kərbəlayı Əsədin oğlu Mədəd ilə Ərşad böyüdükdən sonra öyrənib bilmışdilər ki, Kərbəlayı Əsədi vuran iranlılara Ərşadgilin damını tüşudan dəyirmançı Nəcəfqulunun oğlu mərdimazar Şahverdi olub. Ona görə də, hərleyirdilər ki, girəvə düşən kimi onu öldürsünlər. Ancaq kimsə onlardan qabağa düşərək mərdimazar Şahverdinə öldürüb dəyirman arxının böyrünə atmışdı. Çünki Şahverdi yalançı şahidlik eləyib çox adamı nahaqdan tutdurubmuş.

... İndi bu qaranlıq gecədə dəvəliyə girəndə anasının o tapşırığı bir nisgil kimi Ərşadın yadına düşdü.

– Ay zalım dünya, – deyib «ah çekdi».

Sonra öz-özünə dedi:

– Ade, seyidoğlu (yoldaşları bəzən zarafatla ona belə deyirdilər), düşmən qabağında qolun boşalmasın!

Sonra çır-çırını o yan-bu yana eləyib, xəncərilə qaranlıqda yeri oyub keçəyə bükülmüş tufəngi çıxardı. Kibrit çəkib baxdı: «Sən bu dünyanın işinə bax, rəhmətlik anam necə qoyubsa, tufəng də, patronlar da elə heyləcə qalıb. Heç bir tikə də pas-zad atmayıb. Yazıq arvad

keçənin hikmətini bilirmiş». Anasının əli deyən bu keçə parçası Ərşadın ürəyini kövrəltdi. Ərşad tütəngin çaxmağını açıb bir-iki dəfə irəliyə çəkdi.

Patronla dolu kəmərlərdən birini götürüb çiyinə saldı. O biri ikisini isə yenə də həmin keçəyə büküb basdırdı torpağa. Sonra bayıra çıxıb ətrafı diqqətlə danatladı. Xoruzun üçüncü banı idi. Oba yatmışdı...

Ərşad bacısığın damına yaxınlaşıb his basmış taxta qapını bir-iki dəfə usdufca vurdu.

– Kimsən? – deyə bacısı Naringül soruşdu.

Ərşad dedi:

– Qapını aç, mənəm.

Qapı cırıltı ilə açıldı. Bacısı soruşdu:

– Nə olub, qağa?

– Heç nə, yeri içəri...

Qabaqca bacısı, ardınca da Ərşad girdilər dama.

Ərşad soruşdu:

– Bəs, ərin hanı?

Gəlin cavab verdi ki:

– Axşam getdi səhərə, həftə bazarına...

– İnek doğdu?

– Yox hələ.

Ərşad torpaq döşəmənin üstündə, köhnə yorğan-döşəkdə yatışan uşaqlara bir nəzər salıb soruşdu:

– Qatıq varsa, bir parç suya çal, ver...

Gəlin mis parç dolusu ovduq qayırdı, Ərşad parç birnəfəsə başına çəkib qayırdı.

Gəlin dedi:

– Yanını yerə qoysana, ay tanrısız.

Ərşad dedi:

– Oturmuram, qayıdıram Haramıya.

– Bəs, niyə gəlmişdin?

Ərşad onun sözüne cavab verməyib dedi:

– Səhərin gözü açılan kimi gedib Eyvaz dayıma deyərsən: Ərşad anamızın goruna and içdi ki, əgər, Sərvinazı mənə verməyib, Hacı Tanrıverdinin oğluna versə, dayımı da, Hacı Tanrıverdinin oğlunu da öldürüb qaçaq olacağam!

Gəlin içini çəkib dedi:

– Ə, qağa, mən kişiyyə heylə sözü necə deyim?

– Sənə borcu qalmayıb, nə cür tapşırıram, heylə də deyərsən! Eşitdin?

Gəlin dedi:

– Ay tanrısız, sənə dünyada qız əskikliyi döyül ki. Niyə görə qan salasan?!

Ərşad cavab verdi:

– Bu yolda öldü var, döndü yoxdu! Sözlərimi necə demişəm, heylə də dayıma çatdırarsan!

Gəlin soruşdu:

– Qağa, bu tütəng haradandı?

– Haradandı, özüm bilərəm. Sən arvad xeylağışan, neyləyirsən haradandı.

Ərşad bunu deyib, damdan çıxdı və hər yerdə çöl yolu ilə Haramıya tərəf yol aldı.

... İndi sizə kimdən xəbər verim. Eyvaz əminin gözü çoxdan Hacı Tanrıverdinin sürüsündəki qoçlardaydı. Çünki o qoçlar təkə Kürdəbada deyil, bütün mahalda ən cins heyvan sayılırdı. O qoçların tögəməsinin etinə, yununa söz yox idi. Hacı erkəkləri göndərüb Qarabulaq, Ağdam bazarlarındakı qəssab müştərilərinə satardı. Döllük qoçları isə heç kəsə verməzdi. İndi Hacınin üç buruqbuynuzlu sarı kərə qoçu «nişan-taxdıya» göndərməsi böyük haqq-hesab idi...

Eyvaz əmi tezdən durdu ki, nişan üçün gələn erkəklərdən birini saxlayıb qalanlarını göndərsin Haramıdakı sürüsünə. Ancaq baxıb gördü ki, qoyunlardan əsər-ələmət yoxdur, tövlənin qapısına vurulan kili də sındırıb atıblar yerə.

Eyvaz əmi qara, taxta qutusunu açıb, iri papiros büküb müştüyünə qoyaraq yandırdı. Sakit halda bir-iki nəfəs çəkəndən sonra anasını çoxdan boşadığı böyük oğlu Şamxala dedi:

– Boynuna qamış ölçüm sənə kimi oğulun ki, gəlib qapısından qoyun oğurlayırlar.

Şamxal da qızarıb-pörtüb cavab verdi ki:

– Əşi, elə hər nə oldu mənə danlayırsan. Sənə neçə dəfə demişəm ki, bizim bu it sümsüyün biridi, qabağına bir tikə şey atan kimi allanandı. Bu gecə bir dəfə ağzımı açmayıb.

Eyvaz əminin arvadı Zərəfşanın Şamxalla – ögey oğlu ilə arası yox idi. Ərinə dedi:

– Yox, it gecə üç-dörd ağız hürdü. Özü də başa düşdüm ki, adama hürür.

– Bəs, niyə mənə səslemirdin? – Eyvaz əmi acıqlı soruşdu.

– Nə bilim, qıymadım.

Eyvaz əmi yenə də uzun, qırmızı müştüyünü sümürüb dedi:

– Camaat içində yamanca biabır olduq.

Zərəfşan dedi:

– Yüzü söz deyə, düşman işidi!

İndi sizə kimdən deyim – Hacı Tanrıverdigildən.

Hacı səhər tezdən dəstəməz almaq üçün qara aftafanı əlinə alıb bayıra çıxanda gördü ki, dünən nişan üçün Eyvazın qapısına apardığı dörd heyvanın dördü də boy-boya verib, durub ağılda. Hacı öz-özünə dedi:

– Lənət şeytana... Bu, nə əhvalatdı? Bəlkə heyvanlar təzib gəlib qapıya. Ancaq, xeyr... Ağılın qapısı əməlli-başlı örtülüb, ağacı da dalına qoyulub ki, heyvanlar bayıra çıxmasın. Deməli, heyvanları gecə özləri götürüb salıblar ağıla, belə çıxır ki, nişanı geri qaytarıblar. Necə yəni?! Mənim nişanımı geri qaytarmaq?!

Hacının arvadı Gülgöz əhvalatı biləndə əlini belinə vurub:

– Hə, – dedi, – Hacı, bu o qancığın işidi...

(Hacı Tanrıverdi bilirdi ki, Gülgöz, «o qancıq» dedikdə, Eyvaz əminin arvadı Zərəfşanı nəzərdə tutur.)

Eyvaz əmi lap cavan vaxtı anasının, qohum-əqrəbasının məsləhətilə evləndiyi birinci arvadını cəmi iki il saxlayıb boşayandan sonra Gülgözlə aşıq-məşuq olmuşdu. Eyzən qamışlıqda, orada-burada görüşmüşdülər. Deyirlər, Gülgözün anası özü onların görüşməyinə şərait yarırmış. Amma birdən necə oldusa Eyvaz əmi Zərəfşanı götürüb qaçdı. Dedilər, Zərəfşanın anası cadu eləyib. Uzun vaxt Gülgözün ürəyi köz bağladı. İndi də Zərəfşanın adı gələndə yarası qövr eləyirdi. Oğlu Nurunun Zərəfşanın qızı Sərvinəzə bənd olduğunu biləndə ay arası, gün arası qaldı. Sərvinəzə qanı qaynayır, çünki Eyvazın əminin belindən gəlmişdi. Yanıb-tökülürdü, çünki Sərvinəzə «o qancığın» qarından çıxmışdı. Amma, Hacının rəyini biləndə, daha dinib-danışmadı:

– Neynək, – dedi, – Allah xeyir versin...

İndi qoyunların qaytarılmağını görəndə, fikirləşdi ki, yəqin «o qancıq» heç əvvəldən qızı vermək istəməmiş. Mənə görə vermək istəməmiş. Qızı da öyrədib, kişini yoldan çıxarıblar. Yəqin mənə yandırmaq istəyib... Odur ki, hirsli-hirsli dedi:

– Allah səni yandırsın!

Hacı arvadına hirsələndi:

– Əgər, – dedi, – qızı vermək fikirləri yox idisə, niyə razı olurdular?

Gülgöz acıqlı-acıqlı cavab verdi ki:

– Mən nə bilim, o qancığın min cür fitnəsi-feli var. Hacının Gülgözlə Eyvaz əminin keçmiş aşıq-məşuqluğundan xəbəri yox idi. Hacı fikirləşdi ki, Eyvaz yaxşı nesildən olsa da, bir sözə inanan adamdı. Ye-

qin hansı düşmən isə, başına ağıl qoyub ki, geri qaytar nişanı. Sonra Hacı onu da fikirləşdi ki, qız ağacı, qoz ağacı, hərə bir selbə atar. Vermirlər, cəhənnəmə versinlər. Nuru padşah balası kimi oğlandı. İstəsə, lap komissar qızı alar...

Hacı sakit halda dəstəməzini aldı, dama girərək təzə ağ keçənin üstündə namazını qıldı...

Bu zaman kəhər madyanı minib Köndələnçaya suvarmağa aparən Şamxal gördü ki, sən ölməyəsən, dünən nişana gələn üç erkəklə sarı kərə qoç odur, durub Hacı Tanrıverdinin öz ağılında. «Bu nə işdi, ay tanrısız?» Şamxal atı suvarıb dördəmə çapdı öz yurdlarına...

Eyvaz əmi atdan yerə sıçrayaraq, tövşüyə-tövşüyə danışan oğluna qulaq asıb dedi:

– Heylə şey olmaz, səhv salmışan.

Şamxal and içib dedi:

– Əşi, istəyirsən özün get, bax.

Eyvaz əmi hey qırmızı müştüyü sümürür, baş açma bilmirdi ki, bu nə əhvalatdır? Niyə görək Hacı bu tezlikdə nişanı geri qaytarsın? Özü də bu cür? Axı niyə? Nə səbəbə? Dünənle bu səhərin arasında bizim nə günahımız olub? Camaat da deyəcək, görəsən, Eyvazın qızı necəymiş ki, Hacı nişanı geri götürüb.

... O tərəfdə də Hacı nə qədər özünü tox tutmağa çalışsa da, olmurdu. Hirs kişini boğurdu. El ağzı-çuval ağzı. Hərə bir söz danışacaq... Bir istədi atı minib gedib Eyvazdan soruşsun ki, balam, bu nə əhvalatdı? Gülgöz dedi:

– Mən razı olmaram ki, sənə kimi dağdan ağır kişi durub lotu Telinin qızı Zərəfşanın qapısına getsin. Mənim oğlum Bəki kimi yerə oxuyur. Şəkil kimi oğlandı. Qadam o Zərəfşanın lap ürəyinə... Hacının əziz canı üçün, heç əvvəldən mənim bu işə könlüm yox idi.

Ancaq Hacı dağdan ağır adam olsa da, içəridən sakit ola bilmirdi. Hacı istəyirdi ki, Kərbəlayı İbixanın nəslə kimi cins nəsillə qohum olsun. İndi əyyam başqadır. Bir də gördün Nuru Bakıdan bir «matışka» götürüb gəldi, ya da bir mərdimazarın qızından yapışub Hacının sümüyünü it sümüyünə caladı...

Həmin bu vaxt Zərəfşan damda oturub qabağındakı yağ-şora, qaynanmış südə hələ də əlini vurmayıb hey qırmızı müştüyünü tüstülədən erinin qabağında yerə çöküb dedi:

– Yaxşı iş var axı, əşi.

– Nə iş?

– İndicə Naringül mənə çağırırdı damın dalına. Deyir, bibi, gecənin yarısı bir də gördüm Ərsad çiyində tufəng-patrondaş, qaranəfəs gəldi ki, eşitmişəm dayım Sərvinəzi Hacı Tanrıverdinin oğluna nişanlayıb.

Eyvaz əmi hövsələdən çıxıb soruşdu:

– Nə olsun?

– And içib ki, əgər, qızı mənə verməyib, Hacınin oğluna versələr, dayımı da, o oğlanı da öldürüb qaçaq olacağam, deyib, iki dünya bir olsa, Sərvinaz mənimdir.

– Qəlat eləyib, başını da daşın yekəsinə döyüb! – deyə Eyvaz əmi özündən çıxdı. – Həmsəri Tapdığın belindən gələndən yaxşı iş baş verməz ki. O qızı doğrayıb itə ataram, amma Tapdığın oğluna vermərəm.

Arvad gördü ki, kişi yaman hirsələndi, ona görə də, daha bir söz deməyib, qalxıb damdan çıxdı.

Doğrudur, Eyvaz əmi vaxtilə obanın igidlərindən hesab olunurdu. Yaxşı at minən, nişan atan, əldən iti bir oğlan idi. Amma canın əzizləyən adam idi. Yaxşı yeyib-ıçməyi, yaxşı yaşamağı, dünyadan ləzzət çəkməyi xoşlayırdı. Ona görə də, fikirləşdi ki, «bu Ərşad alçadadmanın biridir. Bütün ömrü dağda-daşda keçib, qanmır, qandırmır, beyninə yerləşdi, öldürdü. Ondən sonra nə olacaq?»

Ona görə də, elə bil, qəzəbinin üstünə bir sənək soyuq su tökdülər. Öz-özünə dedi: «Yox, burada acıqla iş görmək olmaz. Kərbəlayı İbixan babam havayı deməyib ki, həmişə yüz ölç, bir biç. Yaxşısı budur, qanmazın başına ağıl qoy, dilə tut onu... Ancaq Hacıgilin bu nişanı geri aparmaqları axı necə işdir? İndi ki, belə idi, bəs, gətirdikləri o biri şeyləri – qəndi, çayı, qız üçün paltarlıq parçaları niyə geri istəmirlər? Yoxsa, daha onları istəməyə üzləri gəlmir?»

Sonra Eyvaz əmi təzə papiros büküb yandıraraq bir-iki nəfəs alandan sonra yumuşalıb öz-özünə dedi: «Düzdür, Ərşad binəva Tavadın yadigarıdır, ancaq, axı, Ərşad, onsuz da, özümüzünküdür. Bərk gündə nə mən onun dalından qaçanam, nə də o mənim. İndi tufəng götürüb qələt eləməyənə baxma.»

Hacı Tanrıverdi də köklü nəsiləndir. Obada ondan çox qoyunu, ondan çox atı-dəvəsi olan yoxdu. Düzdür, bolşeviklər gələndən sonra kişinin dövləti xeyli azaldı, amma elə indi də yeddi arxa dönənə bəsdirdir. Bir var ki, Sərvinaz Hacı Tanrıverdinin gəlini ola, bir də var, Ərşada gedər. Hacınin oğlu Bakıda böyük məktəbdə oxuyur, bu gün-sabah injener olacaq, Ərşad kimi ömrü boyu dağda-daşda, əynində keçə cürçənə qoyunun dalında hərəlməyəcək, indi əyyam başqadı, əyyam get-gedə dəyişilir.

Sərvinaz da obada taysız gözəl idi. Sərvinaz əynində təzə güllü çitdən uzun tuman, qonovuz arxalıq, zərxara köynək, belində enli gümüş kəmə, başında ağ kəlağayı, ayaqlarında alabəzək corabla qırmızı məs gülə-gülə dama yüyürüb:

– Əmi, – dedi, – (atasına «əmi» deyirdi) obaya fındıq satan gəlib, pul ver, alağ.

Eyvaz əmi xəfif gülümşəyərək, arxalığının cibindən bir kağız pul çıxarıb qıza uzatdı:

– Ver anan alsın.

Sərvinaz pulu alıb yüyürə-yüyürə damdan çıxdı.

Eyvaz əmi qızın ardınca baxıb, xoş ifadə ilə başını buladı. «Az qalır on beş yaş tamam olsun, yenə uşaqlığı başındadı. Ərköyün böyüt-müşük...»

Sonra onu da xatırladı ki, lap bir il bundan qabaqca qız oğlan kimi işlər tuturdu. Heç vaxt qardaşlarının tərkinə minmədi. Deyirdi, gərək qabağa mən minəm. Ona görə də, həmişə yaylağa, ya Haramıya köçəndə, məcbur olurdular ona təkçə bir yəhərli at versinlər. Çünki başqa qız-gəlin kimi dəvəyə minib yükün üstündə də oturmaq istəmirdi. Yaylağa köç zamanı adət idi: Çınarlı düzə çatanda atlılar cıdırı çıxardılar. Sərvinaz da onlardan geri qalmırdı. Amma bir işdə çox böyük səhv elədi ki, o vaxt qızı da oğlu kimi məktəbə qoymadı. Şamxalı da oxutmadı. «Fikir elədim ki, qoyun-quzuya da baxan lazımdır. Şamxal da qoy heyvanın üstündə olsun, tərəkəməçilik eləsin. O da ki, belə əfəl çıxdı.»

(Əslində, Şamxal əfəl oğlan deyildi. Hətta, mən deyərdim, ağıllı idi. Ancaq oğurluq bacarmırdı. Ona görə də, nə ailədə hörməti vardı, nə də obada. Sayılan cahıl deyildi. Eyvaz əmi istəyirdi ki, Şamxal da Ərşad kimi gecədə bir qoyun gətirsin. Əlbəttə, o bunu açıq demirdi, amma belə düşündürdü. Tərəkəmələr oğurluğa, hər şeydən əvvəl, bir igidlik kimi baxırdılar.)

Eyvaz əmi qalxıb uzun saçaqlı yapıncısını çiyninə salıb, ağır addımlarla bayıra çıxaraq obanın ortasına tərəf yeridi. Obanın ortasındakı tərəni qalxıb, o biri üzə enəndə, bir də gördü ki, Hacı Tanrıverdi çiynində Xorasan kürkü dayanıb lap meydanın ortasında, çubuğunu tütüledir. Eyvaz əmi bir istədi geri qayıtsın, amma fikirləşdi ki, niyə qayıdım? Mənim ki, bir günahım yoxdur, getmək lazımdırsa, qoy Hacı getsin.

Hacı, Eyvaz əminin yavaş-yavaş yaxınlaşdığını gördü. Amma özünü elə tutdu ki, elə bil, görmür. Eyvaz əmi on addımlıqda ayaq saxlayıb soyuq ifadə ilə dedi:

– Salam, Hacı.

(Hər şey bir yana, axı, nə qədər də olsa, Hacı mahalın ən varlı, ən hörmətli adamlarından idi.)

Hacı başını asta tərpetməklə salamı aldı. Eyvaz əmi cəsarətli adam idi. Boğazını artlayıb:

– Ay Hacı, – dedi, – vaxta ki, gecə qoyunları aparmısan, onda zəhmet çək, adam göndər, nişana gələn o biri şeyləri də aparsın. Ya izin ver, biz özümüz göndərək.

Hacı dağdan ağır adam idi, onu yerindən oynatmaq olmazdı. Bir xeyli sükutdan sonra Hacı, Eyvaz əminin üzünə baxmadan sakit səsle dedi:

– Qoyunları biz aparmamışıq.

Eyvaz əmi tez cinlənən adam idi, o saat özündən çıxdı:

– Necə yeni, biz aparmamışıq? Qoyunun əli-qolu yoxdu ki, kilidi sındırıb, qapını açıb, birbaşa gəlib girsin sənin ağılına?!

Hacı, Eyvaz əmiyə təəccüblü bir nəzər salıb təkrar etdi:

– Qoyunların gəlib ağıla girməyindən bizdə heç kəsə xəbəri yoxdu.

Sonra Hacı daş kimi ağır ifadə ilə əlavə elədi:

– Nişanı geri qaytarmaq fikrinə düşmüşsənsə, belə kələklər sənə yaramaz. Sən Kərbelayı İbixanın nəvəsisən.

Əgər, Hacı mahalda ən hörmətli adamlardan biri hesab olunursa, Eyvaz əminin də bu saat hökumət işində Surxay kimi qardaşı oğlu var. Özü də ki, keçmişini götürsən, Hacı Tanrıverdidən də köklü nəsiləndi. Niyə gərək söz altında qalsın?

Eyvaz əmi qaşqabağını töküb:

– Kələk nədi, Hacı? – dedi. – Ə, yaxşı danış.

Hacı, bir tükü belə tərpənmədən, sakit səsle üçüncü dəfə təkrar etdi ki:

– Qoyunun bizim ağıla salınmadığından nə mənim xəbərim var, nə də qohum-əqrəbamin.

Eyvaz əmi məzəli əhvalatlardan ləzzət alan adam idi.

Birdən kişini gülmək tutdu:

– Ay Hacı, – dedi, – bəs bu necə işdi: sən vurmadın, mən yıxılmadım. Bismillah, qapımıza cin-şeyatin gəlməyib ki?

Eyvaz əminin zarafatı Hacıның qulağının dibindən keçdi. Hacı eynən daş kimi ağır tövrde soruşdu:

– Deməli, nişanı siz qaytarmamısınız?

– Bizim başımıza hava-zad gəlməyib ki, axşam qızımıza nişan qoyaq, gecə yarısı da qaytaraq geri.

Hacıның üzü birdən-birə canlandı:

– Onda, belə çıxır ki, düşməni işdi.

– Ayı nə ola bilər? Səhər tezdən durub görmüşəm ki, tövlənin kilidini sındırıb, qapısını da taybatay açıq qoyublar. Qoyunlar da yoxdu. Ayı cür ola bilməz, ya sənənin düşməninin işdi, ya da bizim.

Hacı dedi:

– Düşməni yatmayıb.

Eyvaz əmi təsdiq etdi:

– Heylədi, özü də lap yəqin bu obadandı. Yoxsa, ayrı yerin adamı bu iki daşın arasında haradan bildi ki?

– Söz yox ki, bu obadandı.

Eyvaz əminin kefi qalxdı ulduzun yanına.

– Buyur gedək bizə, Hacı. Qoy düşməni görsün, gözü çıxsın. Elə bil ki, Hacıның da bunu sınımışdı:

– Yox, – dedi, – gedək bizə.

– Nə olar, Hacı, sizə gedək, – deyərək Eyvaz əmi dərhal razı oldu.

Eyvaz əmi bilirdi ki, nə vaxt – lap gecə yarısı da Hacıның evinə gətirən, onun quzu bozartması, erik qaysavası dərhal hazırdır. Eyvaz əminin ləzzətli yemeklərlə arası saz idi.

Onlar Hacıның damına tərəf gələndə qonum-qonşu təəccüblə baxırdı. Yəqin düşündürlər ki, bəs, sarı kərə qoçla erkəklərin qayıtması nədi, bu qol-boyun olmaq nədi?

Qapıya çatanda, Hacı doqquzun ağzında dayanıb onlara baxan on doqquz yaşlı oğlu Fərhad dedi:

– Erkəkləri çıxar, qat qabağına, apar sal Eyvaz əmingilin tövləsinə.

Fərhad qaşqabaqla atasına baxıb, sanki təəccüblə soruşdu: «Necə yeni apar? Bəs...»

Hacı oğlunun sərt sükutunu başa düşüb əlavə etdi:

– Qoyunları Eyvazgil qaytarmayıb, necə deyirəm, heylə də elə.

Fərhad yenə də heç nə başa düşməyərək dönüb ağıla tərəf getdi.

Gülgez qabağa çıxaraq, bu əhvalatdan heç nə başa düşməsə də, yarışmanıb ciddi tövrlə dedi:

– Xoş gəlmisən, Eyvaz.

– Xoş günün olsun, Gülgez. Ay gidi dünya! Gülgez də qocalarmış!

Gülgezin də ürəyi birtəhər oldu. Bir an arvada elə gəldi ki, bir vaxt dərindən öldüyü bu Eyvaz elə indi də onun ən əziz adamıdır. Gülgez lap qədimdən bilirdi ki, Eyvazın yaxşı demlənməmiş çaydan xoşu gəlir. Obada da Gülgezdən yaxşı çay demləyən, Gülgezdən dadlı-tamli bişirmiş bişirən kim idi?

Arvad Hacı ilə Eyvazın qabağına təzəcə qalaylanmış iri məcməyi qoydu. Papiroso kağızı kimi ağ yuxa, üzülü metal pendiri, Kəlbəcər balı, bu səhər yığılmış qaymaq gətirdi. Sonra gedib biş-düş olan çalvıstandan çay gətirdi. Çayın lələ kimi qırmızı rəngi, ətri Eyvaza ləzzət verdi. Gülgez özü də çay gətirən uşağın dalınca gələrək, alabəzək nazik demirle örtülən sandıqdan qənd-nabat çıxarıb məcməyi qoydu. Eyvaz əmi balaca İran stəkanlarındakı çayı yuxarı qaldıraraq:

– Allah, – dedi, – bizim arvadlara belə qabiliyyət verməyib də. Gülgəz, Eyvaza sərt bir nəzər salıb damdan çıxdı.

Hacı, Eyvaz əminin üzünə baxmadan öz-özü ilə danışmış kimi:

– Bu məsələ, – dedi, – düşmənin işinə də oxşamır. Əgər, qoyunları sənin tövləndən düşmənin çıxarmışdısa, elə götürüb gedərdi, daha niyə gətirib ağıla ötürürdü?

– Elə mən özüm də bunu fikirləşirdim, Hacı.

– Məəttəl qalmalı işdi.

Haramıda Ərşadgillə Eyvaz əmigin komaları da, otaqları da qonşu idi. Eyvaz əminin qoyunu o qədər çox deyildi, qardaşı oğlu Qaraca özlərinin də on beş-iyirmi qoyununu ona qatıb otarırdı.

Günortaüstü Ərşad bir də gördü ki, dayısı oğlu Şamxal həmin sarı kərə qoçla üç erkəyi budur, atın qabağına qatıb gətirdi öz sürülərinə. Ərşad məəttəl qaldı ki, bu nə əhvalatdı? Deməli, nişan pozulmayıb. Özünü bilməməzliyə qoyub, Şamxaldan soruşdu ki:

– Ə, dayıoğlu, bu heyvanlar hara işidi?

Şamxal da cavab verdi ki:

– Sərvinazın nişanı üçün Hacı Tanrıverdinin gətirdiyi heyvanlardı.

Yenə də qan vurdu Ərşadın başına. Bir dəqiqə bir yerdə qərar tapıb dura bilmədi.

Axşamçağı qoyunu gətirib ağıla doldurandan sonra Qaracaya dedi:

– Ə, dayıoğlu, gəl bizim komaya, ətimiz var.

Ərşad səhər ağuya düşən toğlunu kəsmişdi. Qoyun qiğından komada ocaq qaladılar. Ərşad təvlənin xeyli hissəsini qıyruqlu-zadlı doğrayıb doldurdu his basmış tavaya. Sonra da tavanı qoydu üçbucaq halında ocağın qırağına düzülmüş daşların üstünə. Komada çıraq yox idi. Ancaq ocağın işığı idi.

Sərvinaz sarıdan dərd Ərşadı yandırdı, odur ki, dinib-danışmırdı. Üzündən-gözündən od yağdı. Ocağın üstündə qovrulan əti acığından tez-tez qarşıdırırdı. Bir az bişəndən sonra tavanı götürüb qoydu ortalığa. Birinci, Ərşadın kiçik qardaşı Əli doyub çəkildi. Sonra Qaraca:

– Ə, yaman yağlıdı, tay mən kar kəsə bilmirəm,– deyib çəkildi.

Ərşad acıqlı-acıqlı dedi:

– Ay tanrısız, yağlı ye, qüvvət olsun dayna, armud qaxı kimi qurumusan.

Ərşad ocağın zəif işığında bozartmanın hamısını yeyib, tavanın az qala yarınsınacan olan yağını da çəkdi başına. Sonra üçü də qalxıb çıxdı bayıra.

Əli dedi:

– Göydə ulduz var, səhər gün çıxacaq.

Qaraca dedi:

– Dünən gecə də sürüyə canavar girməsindən ehtiyat eləyib yatmamışam. İndi yuxu gözüməndən tökülür.

Əli dedi:

– Dünən gecə quduz dəymişlər üçatılan səsini eşitdilər, ağılı kəsməsin bu gecə sürüyə yaxın düşələr.

Qaraca qaranlıqda Ərşaddan soruşdu:

– Mamaoğlu, mən ölüm, üçatılan hara işidi?

– Ə, dayıoğlu, adamsan, dünən soruşdun, dedim nə borcuna.

Ərşad girib üçatılanı komadan çıxardı. Patronu xəznəyə verib, qaranlığa dalbadal üç güllə sıxdı. İtlər bir ağızdan hürüşdü.

– Aye, o nə güllədi hey!– deyər qaranlıqda lap uzaqdan çoban Kərəmin səsi eşidildi.

Ərşad dedi:

– Ə, yeriyin siz bir az yuxulayın, mən hələ yatmıram. Sonra sizi durquzaram.

– Onda, qağa, mən ölüm sərvaxt ol. Qiyamətinli çobanları bu gün də o üzde canavar sürüsü görüblər.

Qaraca bunu deyib özünü verdi qoyunun içinə. Sürüdə ən yaşlı azman olan öyəcın yanında keçər cürçənəsinə bürünüb yıxıldı yerə və həmin dəqiqə getdi şirin yuxuya.

Ərşad qardaşı Əliyə dedi:

– Yeri, sən də yuxula.

Əli komaya girib, hələ də az-az közərən ocağın qırağında keçər cürçənəsinə bürünüb yatdı.

Bayır yaman şaxta idi. Ərşad bir az gözlədi, sonra öz komalarından bir çatı götürüb, yavaş-yavaş yaxınlaşdı dayısıgilin ağılına. Yəqin məsələ idi ki, itlər onu tanıyırdılar. Ərşad heç vaxt onları öz itlərindən ayırmazdı, yəni, öz itlərinə nə versəydi, onlara da verərdi. Ərşad girdi qoyunların içinə. Əvvəl Qaracanın yanına gəldi. Gördü ki, gədə div yuxusuna gedib. Sonra yavaş-yavaş, qoyunları diqqətlə gözəndən keçirər-keçirər irəliləyib, Hacının üç erkəyiylə sarı kərə qoçunu tapdı. Gördü ki, dördü də baş-başa verib yatışiblar. Ərşad qoyunların xasiyyətini bilirdi. Ona görə də, əvvəl sarı kərə qoçu qabağına qatıb, itələyə-itələyə sürüdəndən çıxardı. O biri üç erkək də onların ardınca getdi. Sonra Ərşad qoyunları ağıllardan xeyli uzaqlaşdırıb, balaca bir dəyəyə saldı. Sonra sarı kərə qoçu qaranlıqda yerə yıxıb çatı ilə ayaqlarını bağladı. Bilirdi ki, o biri erkəklər də qoçdan uzaqlaşmayacaqlar. Sonra qoyunları orada qostub tələsik qayıtdı öz komalarına. Gördü ki, qardaşı şirin yuxudadı. İstədi oyatsın, ancaq qıymadı. Dedi, qoy bir az da yatsın. Çıxdı bayıra. Göyə baxıb ulduzlarla müəyyən etdi ki, gecədən o qədər də çox keçməyib. Fikirleşdi ki, nə qədər tez getse, o qədər yaxşıdı – uzun

yoldu. İçəri girib, qardaşını tərpetdi. Bu yerlərdə cavanlar sərvaxt yatmağa öyrəniblər. Əli dik atılıb soruşdu:

– Nə olub, ə?

– Dur ayağa, gözünün acısını aldın, bəsdı. Mən gedirəm qışlağa.

Əlinin qoyun əhvalatından xəbəri yox idi. Ərşad bu bərədə ona heç nə deməmişdi. Amma Əli bilirdi ki, qardaşı Sərvinəza aşıqdır. Bilirdi ki, obaya da ondan ötrü gedir. Ona görə də, soruşmadı ki, qışlağa niyə gedirsən.

Ərşad tapşırırdı ki, Qaraca soruşsa, desin ki, naxoşlamışdı, belbuxunu qırılırdı, getdi özünü küpələtsin. Alxanlı, Haramıya Kürdobadan yaxın başqa bir oba idi. Hamı da bilirdi ki, həmin obada Ərşadın siğə qardaşı var...

Ərşad qoyunları gizlədiyi dərəyə enib gördü ki, sarı kərə qoç bağlayıb qoyduğunu kimi eləcə də uzanıb yerde, o biri erkəklər də boy-boya verib dayanıblar yanında. Ərşad əyilib qoçun ayağını açdı. Çatını dəstələyib heyvanları saldı qabağına. Ərşad göyde sayrışan ulduzlara baxıb müəyyən elədi ki, işıqlanmamış çatacaq Kürdobaya. Sonra hansı ulduzu isə tuş tutub yönəldi Kürdobaya sarı. Yeridikcə, elə bil, Sərvinəz sarıdan içərisini yandıran od da artırdı. Ərşada demişdilər ki, Nuru, yəni, Hacınnın «o matışkaya oxşayan» oğlu bu günlərdə gələsindir Kürdobaya. Deməli, Sərvinəzla nişanbazlığa gəlir. Birdən qaranlıqda gözünün qabağına gəldi ki, dayısıgilin damının dalındakı qalın çəkilişdə Nuru ayağı sürüşkən arvad kimi irişə-irışə Sərvinəzin əliəndən tutub... Qaranlıqda Ərşadın ağzından, gözündən od çıxdı. And içdi ki, əgər, heylə şey olsa, dayısını da, o matışka Nuru da həmin bu üçatılanla öldürüb, Sərvinəzi də atın tərkinə basıb bu dünyadan ilim-ilim itəcək. Qoy ondan sonra nə olursa-olsun. Ərşad belə düşündükcə, adamlarını da yeyinlədir, heyvanları nəfəsini dərmməyə qoymurdu.

Doğrudan da, dan yeri işıqlanmamış Ərşad girdi obaya. Hacı Tanrıverdinin yurduna yaxınlaşanda yenə də itlər hürüşdülər, yenə də Ərşadı tanıyıb səslərini kəsdilər. Ərşad yenə də keçən dəfəki kimi qoyunları ağıla salıb çubuqdan höürülmüş qapını çəkib ördü, ağacı da qoydu dalına. Sonra daha evlərinə getməyib özünü verdi Köndölənçay boyu bitmiş qamışlığa. Lap qaranlıq bir yer tapıb, tufəngin qayığını qoluna dolayaraq yapıncısına bürünüb yıxılıb yatdı (Sərvinəza aşıq olandan sonra Ərşad iki erkək satıb özünə təzə yapıncı almışdı).

... Səhər tezdən qara aftafanı götürüb dəstəməz üçün qapıya çıxan Hacı qoyunları yenə də ağılda görüb, «bismillah!» dedi. Hacı hər şeydən ürəkən, təşvişə düşən adam deyildi. Amma bu dəfə elə bil kişinin tükələri ürpəndi. Bir anlığa qoyunlar ona cin-şeyatin kimi göründü. Hacı duruxdu. Sonra «lənet şeytana» deyib ağıla yaxınlaşaraq, qapını diq-

qətlə nəzərdən keçirdi. Söz ola bilməzdi ki, əl ilə bağlayıb, açılmasını deyə uzun ağac sürməni də keçirmişdilər qapının dalına. Hacı Allaha inanan ağıllı adam idi, yəni, bilirdi ki, bu, cin-şeyatin işi deyil, cinlərin işi-gücü qurtarıb bəyem, durub Hacı ilə belə oyun oynasınlar?

Sonra Hacınnın arvad-uşağı, qonum-qonuşu bayıra çıxıb işdən halı olanda, yerlərində quruyub qaldılar. Hacı sakit ifadə ilə oğlu Fərhada dedi:

– Yüyür, Eyvaz əmini çağır bura.

Fərhad qaşqabağını töküüb dedi:

– Əşi, biz niyə gedək onların ayağına? Lazımıd qoy onlar gəlsinlər!

Hacı sərt ifadə ilə dedi:

– Get, Eyvazı əmini çağır!

Fərhad miniyə təzə öyrədilmiş çıpaq dayın üstünə tullanaraq qəzəblə çapdı Kərbəlayı İbixanlara tərəf.

... Eyvaz da gəlib qoyunları Hacınnın ağılında görəndə lap yerində dondu. Az qaldı kişinin başına hava gəlsin.

– Hacınnın başı üçün, – dedi, – dünən Şamxal özü bunları aparıb Haramıda qatıb qoyuna.

Hacı soyuq tərdə dedi:

– Yox, Eyvaz, belə zarafat olmaz, hər nə məsələdi, siz tərəfdən gəlir. Belə şey olmaz. Biz camaat içində biabır oluruq. Qonum-qonuşu o yandan-bu yandan baxır, deyir, görəsən, bu nə oyundur.

Eyvaz əmi, doğrudan da, qapılarda boy-boya verib, o yandan bəri tamaşa eləyən qonuşulara bir nəzər salıb dedi:

– Ay Hacı, vallah, atamın goru haqqı, mən özüm də bu işə məəttəl qalmışam. Əgər, bunu eləyən düşmən köpək oğludursa, ona nə düşüb ki, dörd saz erkəyi Haramından gətirib bir də salsın sənin ağılına. Burada, nə işə, bir sirr var.

Arvadların, uşaqların üzündə bir vahimə peyda olmuşdu. Hacınnın doxsan beş yaşlı anası Ballı qarı azca qəddi öyülmüş halda irəli yeriypib:

– Ay Hacı, – dedi, – bəlkə uşaqlardan biri gedib Molla Hüseyinqulu ya baxdırsın? Yadındadırmı, neçə il bundan qabaq sənin Göydəmir atını hər gecə aparıb çapıb dildən salırdılar. Eyzən səhər durub görürdün ki, heyvan qan-tərin içindədi. Özünün də yalnız xırda-xırda hörüblər. Onda, bəyem, Molla Hüseyinqulu demədi ki, Cin dərəsindəki halları gecələr atı minib çapan?!

Eyvaz əmi:

– Ay Ballı nənə, – dedi, – Molla Hüseyinqulu lotunun biridir, qoy o yana getsin.

Ballı nənə təşvişlə dedi:

– Əstəğfürullah elə, Eyvaz, günahdı.

Eyvaz əmi gülüb:

– Nə günah olacaq, ay nənə?– dedi. – Molla Hüseynqulu hər kənddə bir arvad siğə eləyir. Hələ desən, ayrı işləri də var.

Molla Hüseynqulunun gözəl səsi var idi. Mərsiyə-zad oxuyanda adamları hönkür-hönkür ağıladır. Amma camaat arasında belə danışırdılar ki, molla hər dəfə mərsiyəyə başlamazdan əvvəl xəlvətcə bir qədər konyak nuş eləyir.

Bir saatin içində Kürdobaya küy vuruldu ki, Hacı Tanrıverdinin ağılında möcüzə baş verir. Nişan üçün gedən qoyunları gecə Eyvaz kişinin tövləsindən çıxarıb, qaytarıb salırlar yenə də Hacınin öz ağılına. Oba arvadları topa-topa olub, orada-burada yozmağa başladılar. Hərə bir cür yozurdu. Kimi deyirdi, görünür, tanrı razı döyül Sərvinaz Hacınin gəlini olsun. Kimi deyirdi, Eyvazın əməlidir, Allah çıxarıb qabağına. Heç kəs ağılına sığışdıra bilmirdi ki, bu, insan işidir.

İndi arvadlar «bismillah» deməmiş damlarına tək girmirdilər. Uzun götür-qoydan sonra bu qərara gəldilər ki, qoyunları qaytarıb gətirən «Cin dərəsi»ndəki cinlərdir.

Kürdobaın quzey tərəfində olan geniş «Cin dərəsi»ndə otlayan heyvanın dalınca getməyə heç kəs cürət eləməirdi. Bu soyuq qış gecələrində «Cin dərəsi»ndə ulayan çaqqalların səsi adamların ötinə ür-pəşdirirdi.

... Dan yeri qızırtıb hava işıqlaşan kimi qamışların arasında div yuxusuna getmiş Ərşad oyanıb dərhal qalxdı ayağa, yapıncısının, saçaqlı papağının toz-torpağını çırpdı. Ərşad bilirdi ki, hər səhər Sərvinaz bir az aşağı tərəfdə qamışlığın arasından keçən ciğrila suya gedir. Ona görə də, gəlib ciğrın yaxınlığında, qamışlıqda gizləndi. Bəzən tək-tək, bəzən ikibir-üçbir qız-gəlin gəlib-keçərək, Köndələncaydan sənəkləri doldurub qaçırdılar. Ərşadın səbri-qərarı kəsilirdi. Fikirleşdi ki, yəqin damda suları var, ona görə də, Sərvinaz gəlir. Əgər, gəlməsə... Elə bu zaman yeyin addım tappılıtları və qız-gəlinin arxalıqlarının yaxasına düzdükləri gümüş pulların cingiltisi eşidildi. Ərşad bu yeyin addım səslərini bir böyük qoşunun içində də tanıyardı. Qamışları azca aralayıb gördü ki, budur, Sərvinaz çiyində iri mis səhəng o yandan bəri maral kimi gəlir. Ürəyi tıp-tıp eləyər-eləyər gözlədi. Sərvinaz onun tuşuna çatanda, qamışlıqdan çıxıb, şax dayandı qabağında.

– Bismillah!... Bismillah!... – deyər qız içini çəkib, ona baxdı. – Ay tanrısız, canavar kimi qəfil qamışlıqdan niyə çıxırsan?! Qorxdum.

– Qamışlıqdan çıxdım ki, səni yeyim,– deyib Ərşad zarafatla balta kimi sağlam dişlərini bir-birinə vurub saqqıldatdı.

Qız gülümsəyib bəzəmlə dedi:

– Arsızın sözüne bax ey...

Ərşad gülə-gülə, yana-yana cavab verdi:

– Arsız sənən ki, nə kimi maman oğlunu qoyub, Hacı Tanrıverdinin matışka oğluna gedirsən!

Sərvinaz böyük bir sirt açmış kimi pıçılıtlı ilə dedi:

– «Cin dərəsi» ndəki hallar iki dəfənin ikisində də Hacınin nişanını geri qaytardı.

Ərşad canının hövlündən gülüb dedi:

– Gözüne dönüm o cinlərin, yaxşı eləyib nişanı geri qaytarıblar.

– Boy-boy! – deyər Sərvinaz dəhşətlə səsləndi. – Bismillah elə, ay tanrısız, yazıqsan!

– Ölmüşdü maman oğlu yazıq olsun! Gəl bəri, sənə sözüüm var, – deyər o, qızın əlindən tutub qamışlığa çəkdi.

– Yavaş, a tanrısız, qamışlıqda nə işim var mənim, – deyər qız dar-tındı.

Ta bilmədi ki, bu saat fələk də gəlsə onun əlini Ərşadın əlindən qopara bilməz. Qamışlığın lap qalın bir yerində Ərşad dayanıb dedi:

– Səhəngi bir hovur yərə qoy.

Sərvinaz gülə-gülə dedi:

– Yaxşı, əlimi burax.

Ərşad qızın əlini buraxıb, səhəngini də çiyindən alıb qoydu yərə.

Bütün bunlar on beş yaşlı hələ tamam olmayan Sərvinaza həm maraqlı, həm də gülməli görünürdü. Ərşad dedi:

– Bura bax, dayıqızı. Mən ölüm o matışkaya oxşayan Nurunun nə-yinə aşiq olmusan?

Sərvinaz gülüb dedi:

– Aşiq nədi, ay tanrısız, Əsli-zad döyüləm ki, aşiq olam.

– Bəs, aşiq olmasan, niyə o dəfə o, Bakıdan obaya gələndə çəkillikdə dayanıb gülə-gülə onunla pıçıldasırımsan?

– Pıçılदाşıb nə danışırdıq ki?

– Mən nə bilim? Eşqdən... sevgidən...

Sərvinaz yoldan keçənlərin eşidə biləcəyini də vecinə almayıb bərkəndə güldü və bu gülüş Ərşadın qanını coşdurub başına vurdu. O, qızı bərk-bərk bağrına basıb, dalbadal öpdü. Sərvinazı birinci dəfəydi oğlan öpdü. Özü də elə öpdü ki, qız nəfəsini deməyə macal tapmırdı. Ancaq Sərvinaz bu yaxınlıqdan o qədər ləzzət alırdı ki, az qalır-dı özündən gedib yıxılısın. Birdən ciğrila suya gedən qız-gəlinin danışığı, gülüşü eşidildi. Ərşad qızı buraxdı.

Sərvinaz ona elə bir ifadə ilə baxdı ki, elə bil, dayısı oğlunun öpməyində bu qədər şirinlik olduğuna təəccüb edirdi.

Ərşad yana-yana dedi:

– Dayıqızı, mən ölüm, de görüm sən doğrudan o matışka Nuruya getmək istəyirsən?

Sərvinaz fikirli-fikirli çiyinlərini atdı. Sərvinaz Nuru, ilə həmin çəkilişdəki görüşlərini xatırlayır, düşünürdü ki, görəsən, niyə o zaman Nuru da onu Ərşad kimi döşünə basıb öpmədi?

Ərşad hirsənib təkrar soruşdu:

– Ona getmək istəyirsən?

Qız bu dəfə dərinədən nəfəs alıb yenə də çiyinlərini atdı. Ərşad yana-yana dedi:

– Bura bax, dayıqızı, sən öl, iki dünya bir ola, biri də heç – sən mənimkisen!

Qız gülüb dedi:

– Sonra cinlər sənə də nişanı geri qaytarlar ha...

– Qələt eləyərlər!

Sərvinaz qorxdı:

– Bismillah! Ədə, bəsd!

– Dayıqızı, sən mənə «hə» de, başqa şeylə işin yoxdur. Gəlirsən mənə?

– Mən nə bilim?

– Bəs, kim bilir, ay tanrısız?

– Əmim kimə verər, ona da gedərəm.

– Dayım dünyagirin biridi. Hacı Tanrıverdi dövlətli deyən səni verir onun matışkasifət oğluna.

Sərvinaz güldü:

– Matışka niyə olur, intəhası qız kimi göyçək oğlandı dayna.

Sərvinazın oğlana qız kimi göyçək deməsi Ərşada ləzzət verdi. Bərkədən gülüb dedi:

– Heylə qız kimisinin yüzünü boğazını bir dərədə üzüb ataram.

Sərvinaz, Ərşadın meydan kimi geniş sinəsinə, qıpqırmızı sifətinə baxıb ürəyindən keçirdi ki, maması oğlu onu bir də bu sinəsinə basıb öpəydi...

Ərşad dedi:

– Bax, dayıqızı, budur deyirəm, əgər, mənə qoyub ona getsən, qan yerinə su axacaq!

Sərvinaz gülə-gülə dedi:

– A tanrısız, obada qız elə bir mənəm?

– Onu-bunu bilmirəm, dedim, mətəlbimi eşitdin– iki ayağını dirə bir başmağa, denən ki, ona getmirəm, vəssalam.

Birdən Sərvinaz səhəngi götürüb qaçdı cığıra tərəf. Ərşad arxadan səsləndi:

– Eşitdin, nə dedim?

Sərvinaz qayıdıb gülə-gülə ona baxaraq, «hə» mənasında başını tərpətib qaçdı. Ərşad da heç kəs görməsin deyər qamışlıqdan ehtiyatla çıxıb, o tərəf-bu tərəfə baxa-baxa hər yerdə çöllə yol aldı Haramıya sarı.

... Eyvaz əmi dedi:

– Hacı, nişanımız nişandı. Ancaq erkəklər qoy qalsın hələlik sənin süründə, görək bu əhvalatın axırı nə olur.

Hacı da ağır-ağır cavab verdi ki, nə olar, qalsın, o heyvanlar, onsuz da, sənindir.

Ancaq hamı, o cümlədən Hacı da bilirdi ki, Eyvaz əmi yeyib-içən adamdı. Gecə ayrı bir erkək kəsdirib göndərdi gələcək qudasına. Dedi ki, inqilabdan sonra Eyvaz əminin güzəranı əvvəlki kimi deyildi. O zaman, yəni, inqilabdan əvvəlki böyük qardaşı pristav-naçalnik kimi vəzifələrdə olurdu. Bütün mahalda sayılan adam idi. Onun səbəbinə Eyvaz əminin də «gəl hayı» idi. «Divan-dərədə qardaşına işim düşər» deyər bəxşis at gətirən kim idi, dəvə bağışlayan kim, qoşa erkək gətirən kim... Amma indi nə var ki... Eyvaz əmi özü də zəhmətə öyrənməmişdi. Ona görə də, inqilabdan sonra qoyun-quzu qaldı çobançuluq ümidinə. Qoyunçuluq da elə şeydi ki, görək özün can yandırasan. Gecə-gündüz üstündə olasan. Odur ki, Eyvaz əminin sürüsü yüzdən o yana keçmədi ki, keçmədi.

Eyvaz əmi cinə-filana inanan deyildi. Düzdür, Hacı yanında özünü inanan kimi göstərdi, amma hey fikirləşdi ki, bu kimin işi olsun! Birdən ağluna gəldi ki, bəlkə Ərşad bu işi eləyən? Sonra da fikirləşdi ki, Ərşad canavar kimi bir şeydi. Lap bir-iki il bundan qabaqca Haramıda, yaylaqda peşəsi qaranlıq gecələrdə ayrı obaların sürülərinə «yerimək» idi. Sonra Surxay obaya gələrək çağırılıb tərpidi ki, farağət otur, mamaoğlu, tutulub elərsən, biz də biabır olarıq». Doğrudur, Ərşad yenə o qəder də «farağət» oturmurdu, ancaq daha ağ da eləməirdi. Lap bərk ötsizləyəndə gecə Hacı kimi varlıların sürüsünə yeriyib bir-iki toğludan, erkəkdən gətirib kəsərdi.

İndi Eyvaz əmi düşünürdü ki, dünyasında Ərşad o cür erkəkləri sağ-salamat aparıb Hacıya ağılına ötürməzdi, özü də oğlunun əlindən yanlıq ola-ola... Eyvaz əmi nə qəder çək-çevir eləyirdisə, bu işi bir yerə bənd eləyə bilmirdi.

Ərşad da dalbadal sifariş göndərirdi, qızı mənə verməsə, dayımı da, Hacıya oğlu Nurunu da öldürəcəyəm. Eyvaz əmiyə onu da xəbər verdilər ki, Ərşad Haramıda tufəngli-patrondaşlıq gəzir, gecələr gəlib Kürdəbada dayısıgilin damının yan-yörəsində hərlənir.

– Lənət sənə kor şeytan! – Eyvaz əmi hirsənib Ərşadın ata tərəf-dən yeddi arxa dönənini söyüb töküdü çölə.

Eyvaz əmi Ərşadın bacısı Naringülü çağırıb dedi:

– A bala, get o qardaşını başa sal ki, tay iş-işdən keçib, bax, bu Qarabağda kimin qızını istəyir, gedim alım ona. Amma bu fikri başından çıxarsın. Hacı Tanrıverdinin tayfası qollu-budaqlı nəsil, bizi onlarla düsmən eləməsin.

Naringül də ata minib getdi Haramıya. Bir gün sonra qayıdıb xəbər gətirdi ki:

– Dayı, bacın oğlu tanrıya bəndəlik eləmir. Dediyyənin üstündə elə durub ki, fələk də gəlsə, onu fikrindən daşındıra bilməz. Deyir, dayıma deynən, Sərvinəzi mənə versə, ölənecən onun quluyam, verməse, qan eləyib qaçaq olacağam.

Naringül bunu xəbər verib ağladı:

– Ay dayı, – dedi, – qabağında ölüm, o da öz kəsiyindi, kasıb oğlan olanda nə olar? Vallah Sərvinəzi çiyində gəzdirər.

Eyvaz əmi hirsənib özündən çıxdı:

– Sən də elə qardaşının tayısan. Hamınız atanız tərəfə çəkmişiniz. Naringül söz altında qalan gəlin deyildi. Gözünün yaşını yaylığının ucu ilə silib:

– Niyə heylə deyirsən, dayı, – dedi, – bizim əmimiz Kərbəlayı Əsəd sənənin üstündə gedib lap qapısında kürd Məhərin başına üç güllə çaxmadı?

Keçmişdə, yəni, inqilabdan qabaq Kürdüstan mahalında Məhər adlı bir qaçaq peyda olub, girəvəsinə düşən qarabağlı soyub lüt yola salırdı. Bir dəfə də Eyvaz əmi tək atlı arandan yaylağa gedəndə dar bir keçiddən keçərkən qəfil biri qışqırır ki: «Ə, tufəngi tulla, yoxsa öldür-dük!». Eyvaz əmi baxıb görür ki, yolun o tərəf-bu tərəfində, qayaların arasından ona tufəng lülələri tuşlanıb. Görür ki, girəvə əldən gedib. Odur ki, məcbur olur tufəngi çıxarıb versin. Sonra qaçaqlar Eyvaz əmini aparırlar dağın başında dayanmış başçıların yanına. Eyvaz əmi ona deyir ki, bu, namərdlikdi; sənənin atlıların daşın dalında gizlənib mənim tufəngimi alırlar. Mən kürdobaşlı Eyvazam.

Başçı cavab verir ki, ona görə də, bu yekəxanalığının üstündə sənəni öldürürük. Düş atdan!

Beləliklə, Eyvaz əminin atını, tufəngini alıb pay-piyada salırlar yola. Qaçaqlardan biri, hətta, Eyvaz əminin təzə gümüşü papağını da başından götürmək istəyir, amma başçı qoymur.

Eyvaz əmi utandığından gündüz gedib obaya girə bilmir. Daşda gizlənib gözləyir, qaranlıq düşüb, camaat yatanda gedir öz alaçıqlarına. Sonra öyrənib bilirlər ki, Eyvaz əmini soyan kürd Məhərin destesiymiş.

Kürd Məhərin obası yaylaqda «Əyri qar» deyilən yerə düşübmiş. Kərbəlayı Əsəd qasid göndərib öyrənir ki, Məhər gəlib, öz obasındadır. Dəstəsilə gedir qaçaq Məhərin obasına. Ancaq adamlarına deyir ki:

– Uşaqlar, siz burada, qayalıqda dayanın, özünüzü göstərməyin. Məhərin qapısına mən tək gedəcəyəm.

Kərbəlayı Əsəd bunu deyib, atı sürür düz Məhərin alaçığının qabağına. Məhər qapıya çıxır ki, görsün bu tufəngli-patronadaşlı kimdir. Kərbəlayı Əsəd deyir:

– Ə, namərd oğlu, igid də el ağsaqqalını soyub obasına, arvad-uşağının içinə payı-piyada göndərib xar eləyərmi?

Kürd Məhər başa düşür ki, iş nə yerdədir. Əl atır ki, taxta qoburdan onatılını çıxarsın, ancaq Kərbəlayı Əsəd cəld tərpenərək, tufəngi hərleyib, onun başına üç güllə vurur.

Eyvaz əmi gözlərini yerə dikib ürəyində Naringülün sözünü təsdiq etdi. Hələ desən, öz-özünə xəcalət də çəkdi. Bir də ki, axı, əvvəl dediyimiz kimi, Ərşadın atası o taylı idi. Eyvaz əmi haradan bilirdi ki, onun nəslində haramzadə bir adam olub? Pis nəsiləndən Kərbəlayı Əsəd kimi mərd igid çıxmazdı.

Eyvaz əmi mülayim tövrlə dedi:

– Sən ona sifariş göndər, fərağat otursun. O tufəngi-zadı gizlətsin, ağıl əmisi Kərbəlayı Əsədə getməsin. Kərbəlayı Əsəd qaçaqlıq eləyəndə, Nikolay hökuməti idi. İndi şura vaxtıdır. Dənəş, dayım deyir ki, ona heyfim gəlir. Dost-düşmən var, yoxsa, tutdurub basdıraram qoducuğa, ondan sonra ha atılıb-düşsün.

– Ay dayı, qurban olum, indi Kərbəlayı İbixan uşağının ağsaqqalı sənə, görək cavanların başına sən ağıl qoyasan.

– Cavan gülləyə gəlmiş də görək ipə-sapa yatsın, ya yox?

– Vallah, Ərşad sənədən ötrü özünü dağdan atar.

Eyvaz əmi yumşaldı.

– Yaxşı, – dedi, – sən ona de, hələlik, hövsələ eləsin görək.

Bir az fikirləşib soruşdu:

– Düzünü də görüm, nişana gələn qoyunları iki dəfə Hacınnın ağılına qaytaran Ərşaddı?

– Bıy, başıma xeyir, əşi, dayı, Ərşad dəli-zad döyül ki, heylə şey eləsin.

Eyvaz əmi fikirləşdi ki, Ərşad dələduzun biridir, eləməyinə eləyər, amma Ərşad kimi bir canavarın o cür erkəkləri sağ-salamat əldən verməsi ağıl kəsən şey deyil.

Bir də dedi:

– Bir az səbr eləyin görək nə olur.

Eyvaz əmi, həqiqətən də, bilmirdi bu dolaşq işdən necə çıxsın?

Bir tərəfdən dövləti aşıb-daşan Hacı ilə qohum olmaq fikri, o biri yandan da o qoyunların Hacınn ağılına qaytarılması... Doğrusu, üreyinin dərinliklərində Eyvaz əminin Ərşaddan xoşu gəlirdi, fikirləşirdi ki, od parçasıdır, heç nədən qorxusu-ürküsü yoxdur. İş tufəngə, xəncərə qalsa, yüz adamın qabağıdır. Bu barədə rəhmətlik Kərbəlayi Əsədin əvəzidir. Ancaq indi dərədə-təpədə tufəng, tapança bir iş görmür. İndi zamanə ayırır. Amma Hacınn oğlu bu gün-sabah oxumuş bir adam olub qayıdacaq.

Eyvaz əmi bir tərəfdən də baxıb gördü ki, iş ləngidikcə, camaat arasında söz-həket də artır. Qonşu obalara da küy düşüb ki, «Cin dərəsi»nin halları iki dəfə Eyvaz kişinin qızına nişan gələn erkəkləri gəcə qaytarıblar Hacınn ağılına. Ayır cür yozmaq heç kəsin ağılına gəlmirdi. Heç kəsi inandırmaq olmazdı ki, kürdobağının əlinə o cür dörd erkək düşsün, o da hamısını gecənin qaranlığında sağ-salamat aparıb salsın Hacınn tövləsinə. Cavanlar zarafata salıb deyirdilər:

– Hacı malınyeməzin biridir, özünün də birçə donuzu əskikdir. Hansı tanışsız onun erkəklərindən keçərdi?

Kürdobağa Hacınn sayanlar da çox idi. Onlar bilirdilər ki, Hacı bu var-dövləti çobanlıqla qazanıb. Hacı Tanrıverdinin Qaradolaq Hacı Şirinə çoban olduğu yaşlı adamların yaxşı yadındaydı. O da yadlarında idi ki, Tanrıverdi hələ çoban ola-ola payı-piyada zəvvarlara qoşulub Həccə getdi. Eyvaz kişi isə, cavanlığında neçə-neçə zina eləyən, qızgəlini yoldan çıxaran dələduzun biri idi. Bütün bunlara görə də, ərənlər razı olmayıblar ki, onun qızı Hacı Tanrıverdi kimi bəndənin gəlini olsun.

Eyvaz əmi bunları eşidəndə söz çıxaranların yeddi arxa dönlərini söyüb çölə töksə də, möhkəm pört olurdu...

Narıngül ata minib Haramıya gedərək, Ərşada xəbər verdi ki, deyəsən, Eyvaz dayı yola gəlir, deyir ki, qoy Ərşad bir az səbr eləsin. Özü də o tufəngi-patrondaşı gizlətsin. Hökumət bilsə, tutub salar qəzəmətə. Ərşad da cavab verdi ki, dayıma deyərsən, Sərvınazı götürüb öz damımıza gətirməyincə bu tufəngdən əl çəkən deyiləm.

– Ay tanışsız, neynirsən axı Sərvınazı? – deyə Narıngül qardaşını dilə tuturdu. – Az qalıb on beş yaş olsun, amma elə uşaqlığı başında. Səhərdən-axşamacan dəli keçi kimi atılıb-düşür. Özü də hansı bir yaraşlıq oğlan görür, başlayır irişməyə. Nə çoxdu eldə-obada başıaşağı, ağır qızlar.

Ərşad dedi:

– Sərvınazın ağzi nədi mənim arvadım olandan sonra ayrı kişi xeyləğinin üzünə irişə?! Bilmirsən ki, başım it qibləsinə kəsərəm?!

Narıngül gördü ki, fələk gəlsə, Sərvınazı qardaşının başından çıxara bilməz. Ona görə də, ata minib qayıtdı obaya.

**QIZ KİMİ İNCƏ-MİNCƏ NURU, ÖZÜNÜ BASILMAZ BİLƏN
ƏRŞADI NƏCƏ MƏĞLUB ELƏDİ**

Üç gün sonra çobanlardan Nəcəf adlı oğlan çörək-zad gətirmək üçün getmişdi Kürdobağa. Ərşada xəbər gətirdi ki, Hacınn Bakıda oxuyan oğlu gəlib. Özünün də boynunda qırmızı bir xalta, ayaqlarında da arvad ayaqqabısı kimi ışıldayan çəkmə. Nəcəf lağlağıcının biri idi, ona görə də, Ərşad əvvəl inanmadı. Dedi, bəs, Nəcəf onu cinləndirmək istəyir. Nəcəf də dedi, özün bil, məndən demək.

Ərşad tab gətirməyib tufəngi, kəməri komada gizlədərək, səhər obaşdan düzəldi yola. Gün çırtanda Kürdobağa çatıb, girdi Hacı Tanrıverdinin damının alt tərəfindəki qamışlığa və ehtiyatla irəliləyib o yerdə dayandı ki, oradan qamışları aralayıb baxanda Hacınn qarı-bacası görünürdü. Ərşad başladı gözləməyə, Hacı çıxıb dəstəməz alaraq girdi dama. Hacınn ortancıl oğlu Fərhad iki inəyi tövlədən çıxarıb ötürdü damın qabağına. Sonra Gülgəzlə evdə qulluq eləyən arvad – hərəsinin əlinə bir sərnəc damdan çıxdılar. Oğlan buzovları bir-bir gətirib bağladı inəklərin ayağına. Arvadlardan da hərəsi bir inəyin altında oturub başladı sağmağa. «Cin dərəsi»ndən obaya tərəf duman yeriyirdi. Qapılarda tez-tez buzov səsi eşidilirdi. Uşaqlar çılpaq atları minib Köndələncəyaya suya aparırdılar. Tək-tük evin ağılında beş-altı qoyun görünürdü. Onların sahibləri kasıb olduqlarından, yeni, qoyun-quzuları az olduğundan daha Haramıya göndərməyib, elə qarıda saxlayırdılar. Obadan aralı boz yovşanlıqda çılpaq dəvələr otlayırdı. İtlərdən bəziləri tənbel-tənbel gəməşir, bəziləri yaqın ac olduqları üçün gözlərini damların qapısına zilləyib yal gözləyirdi. Bir azdan Ərşad gördü ki, budur, Nuru içəridən çıxdı. Ərşad ona baxıb təəccüb elədi. Bu qışın günündə əynində qolsuz bir köynək vardı. Baş da açıq idi, telləri o tərəf-bu tərəfə ayrılıb tökülmüşdü yanlara. O, damın qamışlıq tərəfində başladı əvvəl o yan-bu yana qaçmağa. Sonra ayaqlarını bir müddət yerə döydü. Sonra başladı qollarını tez-tez aşağı-yuxarı qaldırıb-əndirməyə.

«Ay tanışsız, bu niyə belə eləyir?» deyə Ərşad təəccüblə düşündü. Ərşad birinci dəfəydi belə şey görürdü. Birinci dəfə idi ki, kişi tayfasının qış günündə əynində «matışka» kimi qolsuz köynək, utanmaz-utanmaz, arvad-uşaq baxa-baxa bu cür qaravəlli oynadığını görürdü. Nuru nazik, uzun oğlan idi. Qara damların, qapılardakı mal-qaranın,

yovşanlıqda otlayan dəvələrin fonunda o, çox incə-mincə görünürdü. Qız-gəlin baxa-baxa onun atılıb-düşməyi, arvad qolu kimi nazik çılpaq qollarını oynatmağı Ərşadı hirsəndirib özündən çıxarırdı. Onun boğazını quş boğazıtək üzmək üçün dişli bağırsağını kəsirdi. Dayısı da Sərvinaz kimi canı götürüb belə bir tazıya vermək istəyir. Qonşularda inək sağan, buzov açan, ite yal verən qız-gəlinin utandıqlarından Nuruya tərəf baxmırdıqlarını Ərşad görüb hiss edirdi. Ay tanırsız, görəsən, Hacı niyə çıxıb bu qəmədiyə çıxaran oğlunun üzünə tüpürürmür? Sonra Nuru dama girib əyninə bir meşin gödəkçə geyib, başına da kepka qoyub yenə də çıxdı bayıra və başladı yavaş-yavaş kənd yuxarı getməyə. Kəndin yuxarısında isə, Eyvaz dayısının yurdu idi. Ərşad da bunu görüb hər yerdə qamışlıqla yuxarıya gedirdi. Bir də gördü ki, Nuru dayanıb Eyvaz dayısının damına baxaraq girdi çəkiliyə. Ərşad öz-özünə dedi: «Sən ölməyəsən, burada iş var!» Bəlkə oba adamları elə başa düşərdilər ki, yəqin bu artıq tazı subaşına-zada gedir. Ancaq Ərşad bilmirdi ki, Hacı Tanrıverdilər subaşına evlərinin altındakı həmin qamışlıqda gedirlər. Demək, burada iş var.

Ərşad oğru kimi cəld və ehtiyatla qamışlıqdan çıxıb, çəkiliyə girərək bir çalada gizlənib başladı güdməyə. Bir də nə görə yaxşıdır?! Dayısı qızı Sərvinaz, budur, çəkillərin arasından çıxıb gülə-güle yaxınlaşdı Hacı'nın oğluna. Gördü ki, Hacı'nın oğlu da arvad kimi irişə-irişə onun əlindən tutdu, nə isə dedi. Amma yandıqından, hirsindən başı, qulaqları guruldadıqından Ərşad onun nə dediyini və o yelbeyin qızın nə cavab verdiyini eşitmədi. Yenə oğlan nə isə dedi... yenə qız güldü. Özü də o tazı qızın əlini buraxmırdı. Ərşad tüfəngini Haramıda qoyub gəldiyinə heysiləndi. Yoxsa, indi gülləni çaxardı bu tazının arvad kimi irişən üzünə. Ancaq bir də onu gördü ki, oğlan qızı özünə tərəf çəkib, ağzını onun üzünə yaxınlaşdırdı. Ərşad şaqıltı ilə budaqları aralayıb yüyürdü onlara tərəf. Oğlan da, qız da diksinib baxdılar. Sərvinaz onlara tərəf gələn maması oğlunu görüb götürüldü. Nuru isə, yerindən tərpənməyib Ərşada baxırdı. Özü də nə təəccüb edirdi, nə də qorxurdu. Ərşad ona çatıb, başı demir toppuzlu məşhur çomağını endirdi oğlanın təpəsinə. Yəqin məsələdi ki, çomaq oğlanın başına deyirdi, ağzını birçə dəfə açıb-yumardı. Ancaq Nuru daha cəld tərpənərək, çomağı havada tutdu və bir göz açıb-yumunca qanırıb Ərşadın əlindən alaraq, hərleyib var gücüylə çəkillərin üstündən tulladı. Sonra gülümseyib Ərşada dedi:

– Ə, qohum, yeri ağacını götür, ekil, adam pasmaq kişi işi deyil.

Ərşad:

– Ə, matışka, sən də kişilikdən danışırsan? – deyə cumdu oğlanın üstünə.

Nuru, Ərşadla əlbəyaxa olub əlləşə-əlləşə dedi:

– Ə, qohum, yekə oğlansan, burax, çıx get işinə.

Amma Ərşad əl çəkməyib oğlanı hey budayırdı. Belə vuruşlarda bizim çobanların canı çomaqlarında olur. Çomaqları ki, əllərindən düşdü, kütləşirdilər, yeni, yumruqla, şapalaqla bir şey ələyə bilmirdilər. İndi də elə oldu. Ərşadın yumruqları yəndəmsiz çıxırdı və düz hədəfə dəymirdi. Nuru isə, ancaq özünü müdafiə edib yenə dedi:

– Ə, qohum (bütün kürdobaqların bir-birinə uzaq qohumluqları çartırdı), adamsan, burax.

Ancaq Ərşad oğlanın nəfəsini kəsməyincə əl çəkmək fikrində deyildi. Zərbələri nəticəsiz olduğundan qəzəbi getdikcə artırdı. Axırda bərk söyüşə keçəndə sözü yarımçıq qaldı. Sən demə, bu Nuru arıqlığına baxmayaraq, yaman fəndgir imiş. Ərşadın başının harasından bir yumruq ilışirdisə, cavan cöngə kimi sağlam – canlı bir oğlan olan Ərşad tappılı ilə yerə dəyib hərəkətsiz qaldı. Nuru bir az nəfəsini dərib, başladı Ərşadın qollarını açıb-yummağa. Qərəz, haçandan-haçana Ərşad gözünü açdı və əvvəl təəccüblə oğlana baxdı. Sonra birdən sıçrayıb qalxdı ayağa.

Nuru gülə-güle əlini ona tərəf uzadıb dedi:

– Gəl barışaq. Axı, mən sənənin dayının qızına bir pislilik-zad eləmədim ki.

(Görünür, Ərşadın dayısı qızına aşiq olmağından Nurunun xəbəri yox idi. Elə başa düşürdü ki, Ərşadı bu cür hərəkətə məcbur eləyən əqrabalıqdır, namusdur.)

Ərşad ona nifrətlə, qəzəblə baxdı. Sonra dönüb sürətlə uzaqlaşaraq, çəkillərin arasından çomağını tapıb, öz damlarına belə dönmədən birbaşa Haramıya yol aldı və düz öz komalarına qəder nəfəsini dərmədən yana-yana getdi. Əli qoyunları örüşə apardığı üçün komada deyildi. Ərşad bərk acıdığına baxmayaraq, hirsindən, xəcalətindən heç nə yeməyib üzükoylu köhnə keçə parçasının üstünə yığılıb, axşam qoyun ağla qayıdana qəder yatdı.

... Kürdobağa zil qaranlıq idi. Amma Hacı Tanrıverdinin damı nəhəng sütunların birindən asılmış lampa ilə işıqlanmışdı. Hacı oğlu Nurunun gəlməyi münasibətilə gələcək qudası Eyvaz əmini qonaq çağırmışdı. Ortalığı ocağında köz təl atılmışdı. Təzə keçələrin üstünə ipək üzülü döşəkçələr salınmış, yanlarına da zər qotazlı mitəkkələr qoyulmuşdu. Eyvaz əmi ilə Hacı döşəkçələrin üstündə oturub söhbət eləyirdilər. Bütün mal-qaranın, var-yoxun bir yerə qoyulacağı bərədə camaat arasında yayılmış xəbərdən danışırdılar. Hacı çox qaşığı görünürdü. Amma Eyvaz əminin kefi kök idi. Ağ samovar dızıldayıb, qanovuz rəngli çay da qabağında buğlanırdı. Ocağın üstündə də iri plov qazanı

dəm alırdı. Kürdoba camaatının əsas yeməyi boz qovurma, külləmə, soyutma otdən ibarət olurdu. Amma Gülgez hər cür ləzzətli xörəklər bişirməyi bilirdi. Xörəyinin ətri adamı bir ağaclıqdan vururdu. Gülgez Şuşa qaləsindəki qonaqları tacir Kərbəlayı Bəşirgilə tez-tez qonaq gərdədi. Bu gözəl yeməkləri bişirməyi də onlarda öyrənmişdi. Gülgez bilirdi ki, Fyvazin zərif, ləzzətli yeməklərdən, istirahətdən bərk xoşu gəlir. Ona görə də, bu gecə akülə düyüsündən zəfəranlı plov bişirib, altına də əmlək quzu əti döşəmişdi. Eyvaz əmi bu gözəl istirahətdən, balaca stəkanda buğlanan çayın qanovuz rəngindən, zəfəranlı plovun ətrindən, közü təl atılmış ocağın istisindən ləzzət alaraq, istəmir ki, belə bir məqamda Hacınin qanı qara olsun. Ona görə də:

– Ay Hacı, – deyirdi, – hər deyilənə inanmaq olmaz. Bolşeviklər gələndə söz çıxartmışdılar ki, boyu bir metrden uzun adamı pulemyotun ağızına qoyurlar, nə bilim, neyləyirlər. Sonra gördük ki, hamısı yalandı. İndi bu da onun kimi.

(Eyvaz əmi özü bir il idi ki, əlatından erkəklərini, cəngələrini, arıq atlarını Şuşaya, Qaryaginə göndərüb satdırdı. Amma iki dəvəşini, bir kəhər madyanını, iki minik atını, sağmal qoyunlarını hələlik saxlamışdı. Bunlarsız arana-yaylağa köçmək olmazdı ki... Qardaşı oğlu Surxay onu inandırmışdı ki, tezliklə kollektivləşmə olacaq. Düzdür, əvvəl vaxtlar bu xəbər Eyvaz əminin ovqatını möhkəm xarabladı. Ancaq sonra dedi: «Cəhənnəmə ki! Camaat nə təhər, mən də heylə. Durub onu da özümə dərd eləməyəcəyəm ki». Eyvaz əmi belə fikirləşib kefindən qalmadı.)

Nuru, el adətincə, həya gözləyərək, atası ilə gələcək qaynatasının səhəbtinə qarışmır, damın yarıqaranlıq tərəfində oturub cavan əmi oğlanlarıyla deyib-gülürdü. Nuru, Ərşadla olan əhvalatı nə Sərvinəza demişdi, nə də ailələrində bir adama. Nuru ağıllı oğlan idi. Bilirdi ki, atasıgil o hadisəni bilsə, tayfalar arasına ədavət düşə bilər. Nə bu tərəfin, nə də o tərəfin cavanları dinc oturmaz. Ərşad bütün ömrünü qoyun dalında dağda-dərədə keçirmiş savadsız oğlandı. Nuruya nə düşüb? Bakı kimi şəhərdə oxuyur. İki ildən sonra mühəndis olacaq. Sərvinəz da onun xoşuna gəlirdi. Gözəl qızdı. On yeddi-on səkkiz yaşına çatanda lap qiyamət olacaq. Doğrudur, ata-ana istəyir ki, bu yay yaylaqda toyları olsun. Amma yox, qız on səkkizə çatmamış toy eləmək olmaz. Nuru savadlı oğlandı, qayda-qanunları bilir. Bakıda, lap institutun özündə Nurunun dalınca hərhlənən, eyzən söz atan qızlar çoxdur. Hətta, Nuru onların bəzilərilə gəzib-dolanıb da. Amma gəzmək ayrı, evlənmək ayrı. Evlənmək məsələsi ilə zarafat eləmək olmaz. Hacı Tanrıverdi kimi atanın da sözündən çıxmaq olmaz. Adam eldə biabır olar. Deylər, qınından çıxdı, qınıni bəyənmedi. Bir də ki, o nəsildən nanəcib adam

çıxmaz. Düzdür, Sərvinəz beşinci sinfəncə oxuyub. Eybi yoxdur, sonra bəlkə Nuru özü onu oxutdurdu.

Bayırda itlər bir ağız hürüb susdular. Sonra bacadan atılan birinci güllə ağ samovarin başındakı iri, güllü çaydana dəyib bomba kimi partladı. İkinci güllə damın nəhəng qara dirəyindən asılan çırağa dəyib, damı zülmət qaranlıq elədi. Damın üstündən tapılıtlı ilə kiminsə düşüb qaçdığı eşidildi.

Oba itləri ağız-ağıza verib hürürdü.

Əvvəl Hacı, ardınca da Eyvaz əmi, Hacınin oğlanları bayıra çıxdılar. Qaranlıq obanın harasındasa şura sədrinin səsi eşidildi:

– Aye, o nə güllədir hey?!

Lakin heç kəs cavab vermədi. Çavıstanlardan gələnlər işıqlar da söndürülmüşdü.

Hacı qaranlıqda Eyvaz əmiyə dedi:

– Belə çıxır ki, güllə atanı itlər tanıyır. Yoxsa, necə ola bilər ki, onlar qapıda ola-ola, yad adam gəlib damın üstünə çıxsın?!

Gülgez əlavə etdi:

– O itlərin qorxusundan quş-quşluğuyla bu qapıya səkə bilməz. Bəs, bu necə işdi ki, gətirib ağıla qoyun salırlar, itlər dinmir, çıxıb bacadan Hacınin çırağına güllə atırlar, dinmir?..

Hacı dedi:

– Əgər, bunu eləyən düşmən köpəkoğludursa, niyə adama atmır?!

Eyvaz əmi də əlavə etdi:

– Hacınin başı üçün mən də bu işlərə quruyub-qalmışam.

Gülgez kimə isə, eşitdirmiş kimi bərkdən dedi:

Hacı Mövlamverdi uşağına sataşan xeyir aparmaz!

(Hacı Mövlamverdi Hacı Tanrıverdinin atası idi. Onun Hacı Tanrıverdidən başqa dörd oğlu, hər oğlunun da neçə oğlu-qızı, nəvə-nəticəsi var idi.)

Hacı kinli səslə arvadına dedi:

– Gir içəri, ayrı çıraq yandır. Samovarin da başına tətə çaydan qoy.

Eyvaz əmi dedi:

– Bəlkə çıraq yandırmayalar, Hacı?

Hacı bərkdən dedi:

– Hacı Mövlamverdi yurdunun çırağını söndürmək olmaz.

Gülgez girib damda tətə çıraq yandırdı. Tətə çay demlədi. Bayırda Hacı Eyvaz əmiyə dedi:

– Sən buyur içəri.

Nuru da gələcək qaynatasına dedi:

– Buyurun içəri, bekara şeydir.

Eyvaz əmi ilə Nuru dama girəndən sonra Hacı ortancıl oğlu Fərhadı çağırıb yavaş səslə dedi:

– Yeri tufəngi götür, sərvaxt ol. İşdir, adam görsən vurma, başının üstündən at, özünü çalıb tanıyasan.

(Rayon hökuməti Hacıyı qayda-qanuna tabe olan bir adam kimi tanısa da, o, neçə il idi ki, xəlvət bir beşatılan və naqan-tapança saxlayırdı və bu silahlarla heç kəsə dəyib-toxunmadıqları üçün özünü hökumət qabağında günahkar hesab etmirdi. Yaylağa köçəndə tufəngi alaçıq keçəsinin arasında gizlin aparırdılar. Silahsız adam tərəkəməyə tumançaq arvad kimi görünürdü. Axı, necə ola bilər ki, kişinin bir açılanı olmasın? Budur, evində, halal ocağının başında oturduğu yerdə adama belə satışırlar. Sən də gerek arvad kimi qaçıb gizlənəsən.)

Çay içdilər. Plovu nazik sarı buğda yuxası ilə yedilər. Bir az qabaq baş vermiş hadisə barədə bir kəlmə danışmadılar.

Sonra Hacı dedi:

– Eyvaz, yat, qal burda.

Gülgez də əlavə etdi:

– Öz evindi.

Eyvaz əmi dedi:

– Yox, Hacı, gedəsiyəm, gecəniz xeyrə qalsın.

Hacı dedi:

– Qoy onda uşaqlar aparıb ötürsünlər.

– Lazım deyil, ay Hacı, görürsən, düşmən istəyəndə güllə atmağa məqam tapır.

TANRIYA BƏNDƏLİK ELƏMİR BU ƏRŞADI!

Ancaq Eyvaz əmi burada düşmən sözünü nahaq işlətdiyini düşü-nüb peşman oldu. Artıq ona tamam yəqin idi ki, bu işləri törədən o be-li qırılmış Ərşaddır. İndiyə qədər Kürdobada belə iş olmayıb, əgər, oğurluğa gəliblərsə, vurublar. Daha bu cür sataşmaq olmayıb. Ancaq Ərşad qızını buğa kimi ipə-sapa yatmayanın biridir. İndi belə ələyir, sonra lap adam da vura bilər. Lap Eyvaz əminin özünə də güllə atar. Əgər, Hacı Tanrıverdinin tayfası bilsə ki, bu işləri ələyən Ərşaddır, yaxşı olmayacaq. Hacı özü hələm-hələm yerindən oynayan adam ol-masa da, onun tayfasındakı cahıl-cuhulun qabağına durmaq olmaz. De-yəcəklər ki, yaxşı, sən bizim ağsaqqalımıza sataşırısan, gəlib çıxacağına güllə atırsan, biz də sənə ağsaqqalına elərik. Bizim tufəngimizə qatıq dolmayıb ki?! Yəqin məsələdir ki, Hacı Mövlamverdi uşağında da açıl-an var. Ortaya lap qanlılıq da düşə bilər. İndi neyləyəsən, hökumətə

xəbər verib bu Ərşadı tutdurasan? Necə tutdurasan? Tavadin ruhu nə deyər? Tutdurmayaşan neyləyəsən? Tanrıya bəndəlik eləmir axı, bu Ərşad!

Səhər Eyvaz əmi bacısı qızı Naringülü də, ondan otuz yaş böyük ərini də çağırıb, oturdub qabağında:

– Neçə dəfə sizə dedim ki, o qanmazın başına ağıl qoyun. O nə bi-abırçılıq idi gecə törədirdi?

Naringülün əri Hacı Tanrıverdinin əmisi nəvəsi idi. Ancaq Eyvaz əmi bilirdi ki, kişi ağır başlı adamdı, Hacıya xəbər verməz. Ona görə də, sirrini ondan gizləməzdi.

– Fikri nədi? İstəyir bizi Hacı Mövlamverdi tayfası ilə qanlı eləsin? Eyvaz əmi üzünü Naringülə tutub əlavə elədi:

– Qardaşın qanıb-qandırmır, sən də başa düşürsən? Fikirleşmiş-sən ki, sabah bizimlə Hacı Mövlamverdi uşağının arasında qanlılıq düşsə, sənənin özünün günün necə olar?

Naringülün yaşlı əri cavan arvadını çox istədiyindən cavab verdi ki:

– Əşi, bu neyləsin? Ərşadın öhdəsindən heç sən özün gələ bil-mirsən.

Eyvaz əmini od götürdü:

– Mən öhdəsindən yaxşı gələrəm. Ancaq dost-düşmən var. Nə qə-dər de olsa, mənim bacım oğludur. Yuxarı tükürürsən bığ, aşağı tükü-rürsən saqqal.

Əri, Nurunun qohumu olduğu üçün Naringül dinməzdi. Amma, əl-bəttə ki, ürəyində istəyirdi ki, dayısı Sərvinazı versin Ərşada. Ancaq onu da bilirdi ki, dayısı tamahgirdi, Hacıның var-dövlətindən keçə bil-mir. Yoxsa, iynəqanad Nurunun nəyinə aşiq olub?! Qardaşı, məşallah, nər kimi oğlandı. Yüz Nuru kimisini suya susuz aparar, susuz getirər.

Ona görə, Sərvinazı daldaya çəkib öyrədirdi ki:

– Ay tanırsız, Hacıның o arıq taziya oxşayan oğlundan nə ləzzət alacaqsan?! Nə olsun ki, Bəkide oxuyur, yaxasına da bir xalta bağla-yıb?

Sərvinaz da qəhqəhəylə gülüb heç bir cavab vermirdi. Naringül dayısı qızının mirvari kimi düzölmüş qeşəng ağ dişlərinə, alışıb-yanan yanaqlarına, göz çıxaran dik döşlərinə baxaraq:

– Sənənin öhdəndən ancaq Ərşad kimi qızını buğa gələr! – deyib gülümsəyərək, qızın yambızını çimdiklədi.

Sərvinaz da:

– Oy! – deyər, gülə-gülə qışqıraraq, bu çimdikdən qərribə bir zövq duydu.

Oğlanların ikisinə də Sərvinazın qanı qaynayırdı. Ərşad haqqında da, Nuru haqqında da düşünəndə, elə bil ki, canına bihüşədicə şirin bir

şey yayılırdı. Nuru onu öpmək istəyəndə, Ərşadın gözü qızmış ayğır kimi oğlana hücum etdiyini gözünün qabağına gətirib gülmüşeyirdi. Eyni zamanda, Nurunun onu hələ də öpüb-qucaqlamadığına təəssüf edirdi. Onun dərdindən nərçə Ərşadın lap məcnun olub çöllərə düşdüyündən ləzzət çəkirdi. O biri tərəfdən də Bakıda oxuyan, ucaboylu, ağbəniz, nər-mənazik Nurunun hər gün atlı gəlib ona baxa-baxa damlarının qənşərindən keçdiyini görəndə ürəyi sevinclə, nəşə ilə döyünürdü. Amma bu nəşədə qızın başa düşmədiyi bir incəlik də vardı.

... Nurunun Sərvinazla yaşad kiçik bacısı Xanpəri bulaqda onu qızgəlidən kənara çəkib, qoynundan balaca bir kağız çıxarıb verdi. Sərvinaz təəccüblə soruşdu:

– Bu nədi, az?

Qız cavab verdi:

– Kağızdı dayna, ay tanrısız, qardaşım yazıb.

– Ooy, – deyə Sərvinaz həyəcanla səslənib, məktubu sinəsinə basdı.

– Qardaşına da qurban olum, kağızına da.

Və balaca kağız parçasını açıb gözlərindən cin yağa-yağa oxumağa başladı.

«Əzizim Sərvinaz!

Atalarımız bizi nişanladı. Mən də buna çox şad oldum, çünki səni sevirəm.»

Sərvinaz bura çatanda gözlərindən gülə-gülə dedi:

– Oy, Sərvinaz qadını alsın.

«Sənin hələ indi on beş yaşın tamam deyil. Demək, gərək, heç olmazsa, on yeddi yaşın olanacan gözləyək.»

Sərvinaz qıza baxaraq təəccüblə dedi:

– Tanrı, daş tökməyəsen, yeni, gərək iki il gözləyək?

«Onacan mən də institutda əsas dərşimi qurtaracağam. Sonra toyumuzu edirik. Səni apararam şəhərə. Çünki mənim işim orada olacaq. Yaz görüm sən də məni sevirsenmi?»

... Onlar səhənglərini dolduraraq, çatıyla bellərinə şəlləyib, qamışlığın arası ilə obaya qayıdanda Sərvinaz dedi:

– Az, az, mən sevgi kağızını yazma bilmirəm. Səhəngi qoy, kağız-qələm götür gəl çəkiliyə. Mən deyim, sən yaz.

– Qardaşım dedi ki, toyunuz olandan sonra səni oxudacaq.

Sərvinaz maraqla soruşdu:

– Nədən söz düşdü ki, heylə dedi?

– Məndən soruşdu ki, Sərvinaz neçənci sınıfdən çıxdı? Dedim, beşincidən.

– Anamı hal aparmasın. Qoydu ki, oxuyam?... Başladı ki, düşün-başın çıxıb, bu gün-sabah ərə gedəcəksən.

– Anam istəyir ki, gələn il məni də qoymasın gedəm dərşə, qardaşım da dedi, heylə şey eləseniz bacımı aparıb Bakıda oxudacağam.

– Amma öz aramızdı, qardaşın səndən göyçəkdi.

Sərvinaz birdən bunu deyib bərkədən güldü. Xanpəri də pərt olmayıb cavab verdi:

– Nə olsun, qardaşıma qurban olum.

Sərvinaz dedi:

– Səhəngi qoyub, yüyürəcəyəm çəkiliyə. Sən də kağız-qələm götür, gəl.

... İkisi də suyu qurumuş arxın dikdirində oturdu. Nurunun bacısı beşqəpiklik məktəb dəftərini açıb dizinin üstünə qoydu:

– De görüm, nə yazım?

– Birinci onu yaz ki, səni dünyacan istəyən Sərvinazdan məktub.

– Ay tanrısız, heylə də məktub olar?

– Bəs, nə cür olar?

– Yazım ki, sevgilim Nuru, ürəyimin ən dərin guşəsindən sənə salam.

– Batmıyasən səni, nə yaxşı dedin. Yaz, heylə yaz.

– Sonra nə yazım?

– Yaz ki, səni dünyacan istəyirəm.

– Yazdım... sonra?

– Sonra da yaz ki, Nuru mən istəyirəm ki, toyumuzu lap elə bu yay eləyəsen.

Nurunun bacısı əl saxlayıb dedi:

– Ay tanrısız, axı, ZAQS kəbin kəsməz. Deyəcək, yaşın düşmür.

Sərvinaz dedi:

– Sənin işin yoxdu. Nə deyirəm, onu yaz ki, ZAQS kəbin kəsməsə, anamgil mənim əvəzime əmim qızı Güllünü apararlar ki, guya, mə-nəm, necə ki, keçən il Burcalının qızını ərə verəndə, onun yerinə xalası qızını aparıb kəbin kəsdirdilər.

Qız güldü:

– Qardaşım deyəcək, bu nə yaman qızışıb.

– Yoxsa ki, qardaşın lap utancaqdı.

Sərvinaz bərkədən güldü:

– O gün məni yaman öpəcəkdə, zalım mamaoğlu qoymadı.

– Nə cür yeni qoymadı?

– Elə Nuru istəyirdi məni qucaqlasın, Ərşad ağacların arasından çıxdı.

Sonra nə oldu?

– Mən götürüldüm. Sonrasını bilmədim. Hə, onu da yaz ki, Nuru nə qədər tez aparsan, o qədər yaxşıdır. Yoxsa, bir də gördün Ərşad götürdü getdi; mənə göz verir, işıq vermir.

Birdən yenə də Nurunun bacısı əl saxlayıb acıqlı-acıqlı dedi:

– Sən özün də azacıq aşın duzu deyilsən. Düyə göz eləməsə, kələ atılmaz. Ərşadı görəndə başlayırsan hırıldamağa.

Sərvinaz bərkdən güldü:

– Ay tanırsız, bəyəm, Ərşad ipə-sapa yatan xələdi?

– Bəyəm, o, qardaşımın tayıdı?

– Qardaşın güldü, üz qoy üreyimin başına. Mən ölüm, ona yaz ki, ölürem səndən ötrü, tez apar məni!

Nurunun bacısı gülüb, Sərvinazın dediklərinin hamısını yazdı.

... Nuru məktubu oxuyub gülməsədi. Cavabında yazdı ki, «Mən oxumuş adamam. Azyaşlı qıza saxta yolla kəbin kəsdire bilmərəm. Bu, tibbi cəhətdən də zərərlidir. Amma səni çox sevirəm. İki il nədir ki? Tez gəlib-keçəcək. Qaldı maman oğlunun məsələsi – o da sənin özündən asılıdır. İndi şura vaxtıdır. Heç kəsi zorla ərə vermək olmaz. Sən denən, getmirəm, vəssalam. Bir də, axı, sən mənim nişanlımsan!».

... Sərvinaz höccələyə-höccələyə məktubu oxuyub, «tibbi cəhətdən» sözlərinin üstünə barmağını qoyub soruşdu:

– Yəni, bu nə deməkdi, az?

Nurunun bacısı pıçıldı ilə dedi:

– Yəni, yaşın on yeddiyə çatmamış kişiylə yatsan, pis olar.

Sərvinaz bərkdən güldü:

– Qardaşın gedib şəhərdə söz öyrərib. Az-az, yəni, mən Burcalının qızıycaq olmayacağam? O gedəndə heç on dörd yaşı tamam deyildi. Ay canıyanmış, sən qardaşını başa sal dayna. Denən, Sərvinaz uşaq niyə olur?.. Bir də denən ki, mən iki il gözləyim? İnsafı olsun. Özü də bax, o mamam oğlundan özünü gözləsin. Cinli şeydi. Amma «Cin də-rəsi»nin hallarından qorxmasın. Onlar nişan qoyunlarını lap neçə dəfə geri qaytarsalar da, mən ona baxmaram. De ki, Nuru mənim canım-ci-yerimdə. Bax, mənim sözlərimin hamısını qardaşına çatdırmayan ərsiz qalsın.

Qız gülüb dedi:

– Yoxsa ki, ərden ötrü gözüm uçurdu. Mən sənin kimi qızmamışam.

Sərvinaz gülürək, oxuyub oynadı:

Hacının qızı atlandı,
Daray tuman qatlandı...

... Nuru fikirləşdi ki, qız hələ uşaqdı. Onun istəyi ilə iş görmək olmaz.

Sərvinaz onun xoşuna gəlirdi. Amma gözləmək lazım idi. Nuru onu da yaddan çıxarmırdı ki, bütün Kürdobada yeganə oğlandı ki, ali

məktəbdə oxuyur. Ona görə də, gerek belə işlərdə o, nümunə göstərsin. Yoxsa, onunla Ərşadın nə təfəvütü olar?.. Nuru nişan getmiş erkəklərin geri qaytarılması əhvalatının səbəbini indi hiss edirdi. İndi ona yəqin idi ki, bu, nə isə, Ərşadla əlaqədar məsələdir. Yoxsa, cin-filan boş sözdür. Ancaq Nurunun da ağı kəsmirdi ki, Ərşad kimi canavar dörd erkəyi ağıldan çıxarandan sonra sağ-salamat gətirib dübarə salsın Hacının ağılına. Qızın da sifarişinə baxmayaraq, Nuru, Ərşaddan qorxmayıb hər gün məşhur Qarabağ cinsindən olan göydəmir ürgəni minib Sərvinazgilin damının qabağında sürdürdü. Nuru göydəmir ürgənin yağı kimi axan yorğası ilə gəlib-keçəndə, Sərvinaz da damın qapısında sağ əlini belinə vurub ədayla baxırdı. Qapıdan yaz keçəndə əlini belinə vurmağı isə, o məşhur mahnıdan öyrənmişdi:

Gəlinə bax, gəlinə,
Əlin vurub belinə.

... Haramıda xəbər verdilər ki, «evin tikilsin, Ərşad, nə getmişən qəflət yuxusuna?! Əğyar hər gün göydəmir ürgəni Sərvinazın qapısından belədən-belə çırpır, elədən-elə...»

Yenə də qan vurdu Ərşadın başına, bir istədi gecə gedib həmin göydəmir ürgənin böyrünü vəsadin gülləyə, dedi, lənət şeytana. Ata heyfi gəldi. Ona görə heyfi gəlmədi ki, guya, Hacıya canı yanırıdı, xeyr, ona görə qiymədi ki, Nurunun göydəmir ürgəsiylə özünün qaşqa ürgəsi qardaş idilər.

Hacının madyanı (yəni, göydəmir ürgənin anası) da qaşqa ürgənin anası kimi Əhmədalinin bütün mahalda ən qaçağan at sayılan sarıyal ürgəsindən döl tutmuşdu. Göydəmir ürgəyə də, Ərşadın ürgəsi kimi, iki göz gerek idi ki, tamaşa eləsin. Ərşad, Nurunun özünü vurardı, nəinki göydəmir ürgəni. Amma Nurunu da vurmurdu. Ona görə yox ki, tutulmaqdan və ya qanlılıqdan qorxurdu, ona görə ki, bunu şəninə sığdırmırdı. Qoy deməsinlər ki, «qız Nurunu istədiyi üçün Ərşad nə-lac qalıb, oğlanı öldürüb».

Bəs, onda neyləyəsən? «Allah, Allah» deməklə də donuz dərindən çıxmır! Bəs, nə olsun?! Yoxsa, bu Eyvaz dayı elə bilir ki, mənim, «onu da, Sərvinazı da, Nurunu da öldürmə» deməyim havayı sözdür?!

... Kürdobaın yenə də zil qaranlıq bir gecəsində qamışlıqdan Eyvaz əminin bacısı üstünə üç güllə atıldı. Eyvaz əmi ocağın kənarına salınmış keçənin üstündə əyləşərək qabağında çay ləzzətlə papiros çəkirdi. Güllələr dalbadal bacanın çağına deyib torpağı lap kişinin qabağında ocağın üstünə tökdü. Yaxşı ki, südlü əz qaşzanının ağzı örtülü idi. Eyvaz əmi yaşına uymayan bir cəldliklə sıçrayıb, ayağa qalxaraq dirəyə vurulmuş çırağı söndürdü. Uşaqlara qışqırdı ki, daldaya çə-

kilin. Eyvaz təcrübəli adam idi. Bildi ki, güllə damın üstündən olmasa da, hər halda, yaxından atıldı. İtlər də bir ağız hürüb susdular. Demək, atanı tanıdılar. Demək, o belə qırılmışdır! Eyvaz əmi Nikolay vaxtından qalmış köhnə dioqonal paltosunu çiyinə salıb, qaranlıqda bayıra çıxanda, arvadı qoymaq istəmədi, ancaq Eyvaz əmi:

– O yana dur! – deyib, çıxaraq doqqazın ağzında dayanıb diqqətəle ətrafı danatladı.

Elə qaranlıq idi ki, gözə barmaq uzatsaydın, görməzdi. Birdən lap yaxından ayaq tappılırları, sonra qamışın şırıltısı eşidildi. Demək, kimse qaçıb özünü verdi qamışlığa. Ayırı vaxt atlını atdan salan alabaş isə ağılın böyründəki balaca daldalanacaqda dinməz-söyləməz oturmuşdu. Eyvaz əmi fikirləşdi ki: «Bu, Ərşadın mənə ikinci xəbərdarlığıdır. (Birinci Hacı'nın ocağına atılan gülləni nəzərdə tuturdu.) Nə qədər qızıb yoldan çıxsa da, hələlik, cana güllə atmaz». Ona görə də, qapıda dayanmaqdan ehtiyat eləmədi. Birdən əvvəlcə it hürdü. Sonra şura sədrinin səsi eşidildi:

– Eyvaz əmi! Ay Eyvaz əmi!

Sədr yaxından səsləyirdi. Eyvaz əmi sakit cavab verdi:

– Nə var, ay Sevindik?

– Əşi, bəri dur.

Eyvaz əmi ite acıqlanıb, qaranlıqda irəliləyərək, əlində tütəng daşınmış şura sədri ilə qarşılaşdı.

Sədr dedi:

– Axşamın xeyir.

– Axşamın xeyir.

– O nə gülləydi?

– Məndən niyə soruşursan?

– Bu tərəfdə atıldı.

– Mənim bacama atırdılar. Torpaq töküldü ocaqda qazanın üstünə.

– Yəqin bilirsen atan kimdi?!

– Haradan bilərəm? Düşmən qırılıb qurtarmayıb ki...

– Deyirsən, bacaya atırdılar?

– Hə.

– Düşmən köpəkoğlu adama atar, tay bacanın ocağına niyə atır?!

– Kim bilir... Bəlkə sabah da özümə atacaq.

– Əşi, özün mənə demişdin ki, Ərşadda tütəng var.

– Tutaq ki, Ərşadda tütəng var, bacım oğlu gəlib mənim evimi gülləyə basacaq?

Kürdobada hamı bilirdi ki, Ərşad dayısı qızı Sərvinəzə Kərəm kimi aşığıdır. Onu da bilirdilər ki, Eyvaz əmi qızı Hacı'nın oğluna verir.

Sədr duruxa-duruxa dedi:

– Bəlkə deyirəm, cahıldı... qız sarıdan...

– Bacım oğlu qızdan ötrü gəlib mənə öldürəcək? – Eyvaz əmi sədrin sözünü kəsdi.

– Əşi, Eyvaz əmi, xətrinə dəyməsin, Ərşad dələduzun biridi dayna.

– Hər kimdi, mənim bacım oğludu! Dələduz olacaq neyləyib? Adam öldürüb, yoxsa, oğurluqda tutulub?!

– Sən belə deyirsən, amma gözü ilə görənlər var ki, obaya tütəngli gəlib.

– Tütəng var, get tutdur, tay mənim üstümə niyə gəlmisən?!

– Ay tanırsız, niyə belə tərs danışırsan? El-obadı, qohumdu, nə təhər tutdurum? Dedim, sən ağsaqqalsan, başına ağıl qoyasan.

– Nə cür ağıl qoyum?

– Denən tütəngi gətirsin, xəlvətçə versin mənə. Mən də aparım verim rayona. Deyim çoxdan kimse xarabalıqda gizləyibmiş, indi uşaqlar tapıblar.

Eyvaz əmi dedi:

– Bunlar Ərşadın işidi, özün danış, dilə tut.

Sədr gedəndən sonra Eyvaz əmi Şamxalı göndərdi ki, get, Naringülü çağır bura.

Zərəfşan soruşdu:

– Neyləyirsən bu vaxt Naringülü?

– Canına dərd ələyirəm! – Kişi qəzəbləndi. – Görmürsən dəli qaradaşı başımıza nə oyun açır?

– Naringül neyləsin?

– Yaxşı, yaxşı, sən atanın goru, sən də belə deyib ağızlarına dil atma.

Naringül dama girib, ocağın yanında aramla çay içən dayısının qabağında dayandı. Bir az sükutdan sonra Eyvaz əmi dedi:

– Gördün ki, qaradaşın yenə nə pəstaha çıxardı?!

– Neyləyib, dayı?

– Eşitmədin güllələri?

– Bəyəm, hara atıldı ki?!

– Guya, xəbərin yoxdu.

– Dayımın əziz canı üçün xəbərim yoxdu.

Eyvaz əminin hirsli bir az soyuyan kimi oldu.

– Az, lap bu gecə onu tapdır, denən, şeytanın daşını ötəyindən töküün...

Naringül dayısının qabağında yerə çöküb:

– Əşi, – dedi, – özün bilirsen ki, o, söz eşidən deyil. İndi də havası vurub başına. Ağzımızı açmağa qoymur. Tədbirli adamsan, özün bir çarə ilə.

– Çarəsi odur ki, tutdurum, çıxsın getsin.

– İxtiyarın var, özüyünküdü, neyləyərsən, özün bilərsən.

Eyvaz əmi papiros büküb müştüyə qoyaraq, yandırıb dərin bir nəfəs çəkəndən sonra dedi:

– O dəfə sənə tapşurdım ki, denən səbr eləsin görək, nə cür ələyirik.

– Deyir nişanı qaytarsın, səbr ələyim.

– Bəs, Hacı'nın göndərdiyi erkəklər öz ağılında deyil?

– Deyir o biri şeyləri də qaytarsın.

– Qələt ələyir, başını da daşın yekəsinə döyür. Mənim vəzir-vəkilimdimi? Ona nə dəxli var nəyi qaytarıram, nəyi qaytarmıram?

– Dayı, qurban olum, vallah el çəkəsi deyil. İndi özün bil, əgər, məndən bir şey asılıdı, vur, ölüm.

Gəlin bu sözləri deyib, qalxdı ayağa.

Eyvaz əmi gördü ki, xeyr, işin orası deyil, keçdi kələyə:

– Az, – dedi, – sən o ayını başa sal, qoy yayacan gözləsin, görək neyləyirik.

– Yayda nə olacaq ki, dayı?

– Köçək yaylağa, bəlkə orada bir yol tapdıq. Bu tezliklə üzüyü geri qaytarsaq, el arasında pis düşər. Ona görə də, qoy qardaşın gözləsin, görək nə yol tapırıq. Deynən, ay heyvan, dayım deyir ki, o mənim özümünküdü. Ətini yesəm də, sümüyünü atmamam. Əgər, qız barədə belə fikri vardı, niyə Hacı'nın elçisindən qabaq demirdi? İndi ki, təqsir özündə olub, dayansın, görək neyləyirik.

– Dayı, qurban olum, özün vəzir kimi adamsan, bir əlac elə, yoxsa...

– Yaxşı, yaxşı. Yeri, denən, gözləsin. Özünü dəliliyə vurmasın.

– Allah ömrünü uzun eləsin, dayı.

Narıngül getdi. Ancaq Eyvaz əmi düz demirdi. Ərşadın Sərvinazi istəməyi nişandan qabaq ona məlum idi. Ərşad o həftə olmurdu ki, gəcə camaat yatandan sonra dayısıgilə bir qoyun gətirməsin. Məlum məsələ idi ki, Ərşad bu qoyunları başqa sürülərdən oğurlayıb gətirirdi. Özü də Kürdoba'nın yox, başqa obaların sürülərindən. O da məlum idi ki, Eyvaz əmi bu qoyunların nə üçün gəldiyini və oğurluq olduğunu bilirdi. Ancaq üstünü vurmurdu. Eyvaz əmi, Ərşadın qoyunlarını sükutla qəbul ələyir, qıza isə, daha karlı bir yerden müştəri gözləyirdi. Ona görə də, Hacı'nın elçiləri onun üçün lap göydəndüşmə oldu.

... Narıngül yenə də atı minib Haramıya gedərək qardaşını inanırdı ki:

– Dayım fikrini dəyişib, nişanı qaytarmaq üçün bir girəvə axtarır.

Ərşad:

– Ay tanrısız, dedi, – sən də deyən mənim başımın altına yastıq qoysan.

Narıngül analarının goruna and içdi.

Səhəri gecə Ərşad Haramıda qara oğurluğa gedib, Hacı Tanrıverdinin sürüsündən karlı bir erkək oğurladı. Sonra elə həmin erkəyi aparıb dayısıgile. Hamı yatmışdı. Ərşad damın üstünə çıxıb, astadan: «Şamxal! Şamxal!» deyə çağırırdı. Eyvaz əmi özü oyanıb qulaq asdı. Ərşad bir də çağırırdı. Eyvaz əmi Ərşadın səsinə tanıdı. Qalxıb damın o biri tərəfində yatan Şamxalı oyudaraq, lap yavaş səslə:

– Dur, gör, – dedi, – o nə deyir.

(Məlum məsələdir ki, Eyvaz əmi, Ərşadın nə deyəcəyini bilirdi.) Şamxal cəld pəncəyini çiyninə atıb, çıxdı bayıra. Ərşad heç bir söz demədən erkəyi ona verib, qaranlıqda yox oldu.

EYVAZ ƏMİ HESABI İÇƏRİ VERİR

Hər yerdə mal-qaranı, qoyun-quzunu, atı-dəvəni hesaba alırdılar. Deyəsən, Surxayın dediyi düz çıxacaq... Deyəsən, hökumət malı mala qatacaq... Eyvaz əmi Surxayın məsləhəti ilə eləltəndən qoyun-quzunun, dana-buzovun bir hissəsini gəcəyən qonşu rayonlara göndərərək satdırmaqda davam edirdi. Surxay onu da demişdi ki:

– Əşi, elə elə ki, camaat arasına səs-küy düşməsin. Özünü orta kəndli dərəcəsində saxla.

O zaman Eyvaz əmi soruşdu:

– Necə yeni orta kəndli?

– Yeni, qırx-əllidən artıq qoyunun olmasın. Bir dəvə, bir at...

Eyvaz əmi qardaşı oğlunun sözünü kəsb soruşdu:

– Yaxşı, ay tanrısız, bəs, Hacı Tanrıverdinin o qədər qoyunu, ilxı-sı necə olacaq?

Surxay gülüb dedi:

– Qatılacaq kasıb-kusubun malına.

– Heylə şey olar?

– Niyə olmur?

– Deməli, misal üçün, Hacı Tanrıverdi də olacaq Üçtoqqa İmanın tayı? (Üçtoqqa İman obada ən kasıb adam idi. Məlum deyildi niyə ona «Üçtoqqa» ləqəbini qoşublar.)

Surxay yenə də gülümsəyib dedi:

– Əgər, Hacı Tanrıverdi Üçtoqqa İmanın tayı olsa, sevinər.

Eyvaz əmi təəccüblə soruşdu:

– Nəyə görə?

– Ona görə ki, Hacı Tanrıverdi bizim quruluşun düşmənidir. Kulakdır.

– Kulak nədi?

– Dövlətli kəndli... Dövlətli tərəkəmə.

– Başa düşmərim niyə, axı, şura çox qoyun-quzusu olana düşməni kimi baxır?

– Ona görə ki, onlar o dövləti-varı İman kimilərinin zəhməti hesabına qazanıblar.

Eyvaz əmini od götürdü:

– Ay tanrısız, əgər, Üçtoqqa İman dövlət qazanan idi, niyə indiyə-cən özünə bir gün ağlamırdı? Hacı Tanrıverdi o dövləti zorla tutub onun-bunun elindən almaıyib ki? Zəhmət çəkib, gecə-gündüz yatmayıb, əlleşib qazanıb. Cavanlıqda Hacı Tanrıverdinin Təhlədə çoban olduğunu hamı bilir.

– Əvvəli muzdur olsa da, sonra çevrilib istismarçıya.

– Ayə, söz danışın, söz olsun, – deyə Eyvaz əmi taxta qutusunu açıb papiros bükdü. – Elə indinin özündə də Hacı Tanrıverdi öz çobanlarından az zəhmət çəkmir. Gecə-gündüz dövlətinin üstündə olur. Üç-dörd min qoyunu birçə-birçə tanıyır.

Surxay dedi:

– Kollektivləşmə olanda da hamı yaxşı işləyəcək. Ümumi təsərrüfatı özününkü bilib, can yandıracaq!

– Ay can yandırdı ha. Sən ölmüyəsen. Üçtoqqa İman elə onda da fısıldaya-fısıldaya günortayacan yatacaq. Zirik adamlar da acığa düşüb, heç nə eləməyəcəklər. Qoçaq axmaq döyül ki, tənbelin əvəzinə işləsin.

– Yox, – deyə Surxay etiraz elədi, – kollektivləşəndən sonra adamların şüuru dəyişiləcək, adamlar anlayacaqlar ki, yaxşı dolanışq üçün hamının yaxşı işləməsi lazımdır.

Eyvaz əmi papirosunu yandırb, bir nəfəs çəkəndən sonra dedi:

– Xam xəyaldı! Heç qardaşla qardaş bir yerdə dolana bilmir. Ayaqları yer tutan kimi ayrılıb deyirlər, səninki sənə, məninki də mənə. İndi durub bu boyda Kürdoba camaatı birleşib bir yerdə dövlət qazanaçaq? Bunun içində bir-birilə dədə-baba ədavəti olanı var, oğrusu-əyrisi var, Üçtoqqa İman kimi əfəli var...

Surxay dedi:

– Qardaşla qardaş bir yerdə dolana bilmirdi: çünki xüsusiyyətçilik idi. Amma indi heylə olmayacaq. Özü də xahiş edirəm camaat arasında belə sözlər danışmayasan. Yoxsa, özün üçün də yaxşı olmaz, mənim üçün də.

Eyvaz əmi başa düşdü ki, Surxay nə demək istəyir. Ona görə də, hesabı içəri verib dinmədi. Ancaq Eyvaz əmi bilmirdi Surxay bu sözləri ürekdən deyir, ya şura hökumətinə qulluq elədiyi üçün deyir? Yəni, öz dediyinə inanır, ya inanmır? Eyvaz əmi bu söhbətdən qəti anladı ki, Hacı Tanrıverdinin dövləti eləndən çıxacaq. Amma bunun necə

ola biləcəyini heç vechlə özünə aydın eləyə bilmirdi. Sonra fikirləşdi ki, əgər, işlər Surxay deyən kimi getse, daha onda Hacı ilə qohum olmaq elə bir vacib məsələ deyil. Sonra düşündü ki, «ay canım, kim bilir axı, Nuru dərsi qurtarandan sonra onu hara qoyacaqlar? Qızı götürüb hara gedəcək? Sonra ondan mənə nə xeyir olacaq? Xalq qızını ərə verir ki, bal tutsun, barmağın yalasin... Bu tərəfdən də tanrısız Ərşad tufəngi götürüb, düşüb çöllərə, deyir, qızı verməse, öldürəcəyəm. Bəyən qızını, nə desən eləyər. Əmisə Kərbəlayı Əsəd Dünyamalılar obasında bir qızdan ötrü iki nə kimisi oğlanı vurub öldürmədimi? Hələ indidən də qanlılıq ortalıqdan götürülmür».

Amma yənə də Eyvaz əmi qəti bir qərara gələ bilmirdi.

... Ərşad bacısının sözündən sonra hər üç gündən, dörd gündən bir gecəyarısı bir qoyun gətirərək bacadan Şamxalı səsləyir, Eyvaz əmi də səse birinci ayılıb, Şamxalı oyadırdı...

Yəqin məsələdir ki, bu işlərdən Hacı Tanrıverdigilin xəbəri yox idi. Çünki Ərşad gecə qurdu idi. Onu gecə görmək mümkün deyildi. Nuru nişanlısından arxayın halda qayıdıb getdi Bakıya. Sonra yaz gəldi. Aprelin ortasında kürdobağlılar köçdülər Haramıya. Bu, Ərşada lap ləzzət verdi. İndi Sərvinəzə görmək üçün, ya gecə onlara qoyun aparmaq üçün iyirmi beş kilometrə gedib-qayıtmaq lazım deyildi. İndi qız da, dəyisigil də gözünün qabağında idi. Çox çəkmədi ki, Haramı düzləri başdan-başqa qıppırmızı lələ oldu. Çiçək-çiçəyi çağırırdı. Uzaq üfülərdə ceyran sürüləri görünürdü. Kürdobağlılar Haramıda oymaq-oymaq düşmüşdü. Yəni, tayfa-tayfa. Bir tərəfdə Eyvaz əmiginin, o biri tərəfdə Hacı Tanrıverdigilin oymağı. Bütün günü Haramı bol günəş işığında parlayırdı, dizə qədər qalxmış lələli, çiçəkli otların arasında yayılmış saysız-hesabsız qoyun-quzu sürüləri otlayırdı. Daha uzaqlarda at ilxıları, çıpaq dəvələr görünürdü. Alaçlıqların, komaların qabağında səhərdən-axşamacan olvan paltarlı qız-gəlinlər hərələri. Kimi pendir tuturdu, kimi nehrə çalxayırdı, kimi el dəzgahında yundan şal toxuyurdu. Kişilərdən kimi çarçq tikirdi, kimi motal üçün dəri aşılırdı, kimi dəvənin cihazını sazlayırdı. Eyvaz əmiginin xalis Qarabağ cinsi olan küren dayını yaylağa köçənə qədər minməyə öyrətmək lazım idi. Taxta kimi dümdüz otlaqda Şamxal və onların obasından olan cavanlar dayı dövrəyə alıb neçə dəfə kəmənd atdırlarsa da, bir şey çıxmırdı. Üstünə tullanan cavanı havası göylə gedən day sıçrayıb qəzəblə çırpırdı yerə. Öz obalarında, komalarının ağzında oturub qatıq-çörək yeyən Ərşad da bu səhnəni götürdü. Çörəyini yeyib-qurtarandan sonra qalxıb ağır addımlarla cavanların yanına gəldi və kəməndi Şamxaldan alaraq fitdə nə işə çala-çala bir qədər aralıda otlayan küren daya yaxınlaşdı, ipi qəfil atdı. Kəməndə düşən day nə qədər dartındısa xilas ola bilmədi. O biri cavanlar da yüyürüb kəməndən yapışdılar.

Ərşad:

– Bərk saxlayın! – deyərək, özü ipi buraxıb, zorla cilovu dayın başına keçirib, tullandı üstünə. Cavanlar kəməndi buraxdılar. Kürən day hirsindən az qalırdı dünyanı dağıtsın. Nə qədər atılıb-düşürdü, üstündəki oğlanın hahna təfəvüt eləmirdi. Axırda kürən day gördü ki, xeyr, atılıb-düşməkdən bir şey çıxmır, götürülüb ildırım kimi getdi. Eyvaz əmi bir-iki ağsaqqalla balaca təpənin üstündə durub tamaşa edirdilər. Sərvinaz isə, alağın ağzında oturub nehrə çalxaya-çalxaya bu mənərəni görürdü. Qəzəbli kürən day Ərşadı götürüb gedəndə, Sərvinaz nehrəni buraxaraq, qalxıb, at üfüqdə gözden itənəcən baxdı, gülümse-di və təkrar oturub nehrə çalxamağa başladı.

Aradan xeyli keçdi. Nəhayət, ucsuz-bucaqsız düzənliyin üfzündə əvvəl balaca bir qaraltı görünürdü. Eyvaz əmi alaçığa tərəf səsləndi:

– Sərvinaz, mənim durbinimi gətir bura!

Sərvinaz arxalığının döşündə gümüş pullar cingildəyə-cingildəyə durbini getirib verdi. (Bu durbini lap cavan vaxtı Eyvaz əmiyə böyük qardaşı pristav Bayram bağışlamışdı.) Eyvaz əmi durbini gözünə tutub, indi üfündəki o uzaq qaraltıya baxıb dedi:

– Gəlir.

Haçandan-haçana kürən dayla Ərşad aydınca seçildi. Kürən day indi dördmə, ağır-ağır gəlirdi. Köpü möhkəm alınmışdı. Elə bil ki, bayaq göylə gedən day deyildi.

Kürən dayın azad, səllimi günlərinə beləcə son qoyuldu. İndi onu istədikləri yerə minəcəklər, belinə yəhər qoyacaqlar. O da tabe olacaq.

Ərşad bacısı Naringülü göndərdi ki, Sərvinaza desin, axşam qarantlıq düşəndə gəlsin onların, yeni, Naringülgilin komasına.

Ətli-canlı saz bir gəlin olan Naringül dedi:

– Qız gəlməyinə gələcək, amma bax farağat otur...

Ərşad bacısının nə demək istədiyini başa düşüb:

– Ay tanrısız, – dedi, – mən durub binamus iş tutacağıam?

– Öz dayın qızıdır...

Axşam Sərvinaz göz-göz eləyib xəlvətcə qaçdı Naringülgilə. Gör-dü ki, Ərşad dayanıb ayaq üstə. Naringül onları tək qoyub, çıxdı bayıra. Ərşad dedi:

– Salam, ay bivəfa dayıqızı.

Sərvinaz gülüb dedi:

– Bivəfa niyə oluram, ay tanrısız?

– Bivəfa olmasan, barmağında tazi Nurunun üzüyünü gezdirməzsən.

Sərvinaz bərkdən güldü.

– Tay neyləyək? – dedi, – mamam oğlu üzük göndərməyəndə ya-dinkini taxacağıq, dayna.

Qızın gülüşünü görəndə yenə də qan vurdu Ərşadın başına. Sərvinazı özünə tərəf çəkərək bərk-bərk öpüb döşlərini sıxdı. Qız güle-gülə yavaşdan qışqırdı. Naringül öskürüb girdi içəri. Ərşad dilxor olub, qızı buraxdı. Sərvinaz qaçdı. Ərşad bacısına dedi:

– Ay tanrısız, sən də adama göz verirsən, işiq vermirsen.

Gəlin gülüb cavab verdi:

– Əliuzunluq eləmə.

– Dağda götürüb qaçaçağam.

– Bəs, nişanlısı nə olacaq?

– Cəhənnəmin dibinə gedəcək. O yan-bu yan eləyər, bir güllə vurram təpəsinə.

– Ortaşığa qan salma. Bacın cəhənnəm, qardaşın var. Eyvaz dayım özü də peşman olub. Demədi ki, qoy bacım oğlu hövsələ eləsin?

– Dayımın ipinin üstünə odun yağmaq olmaz.

– Niyə heylə deyirsən, ay tanrısız? Eyvaz dayı olmasaydı, bizi qurd-qaş basıb yeyərdi.

– Sən də... Bizə neyləyib? Atamız rəhmətə gedəndən sonra mən qoyununu otarırdım, Əli də gedirdi quzuya.

– Gözü üstümdə olub. Onun səbəbinə qoyun-quzumza oğru-eyri yaxın düşməyib.

Ərşad dinmədi. Hiss elədi ki, bacısının sözlərində həqiqət var, amma dedi:

– Onu-bunu bilmirəm, Kərbəlayı Əsəd əmimin goru haqqı, qızı xoşam-xoşluqla verməyə, götürüb qaçaçağam.

... Mayın on beşində el Haramıdan təpəndə yaylağa, Kürdəbadə əvvəlki qədər dəvə olmasa da, orta hallı adamların hər evdə bir-ikisi var idi. Kasıbların dəvəsi olmadığından, ata, eşşəyə, hətta, öküzə yüklənirdilər. Qadınlar, əsasən, dəvələrdə gedirdilər, yəni, dəvəni yükləyib üzünə əlvan rəngli vərni, ya kilim çəkirdilər. Təzə gəlinlərin də yükünün yanlarına – dəvələrin sinəbəndinə balaca güzgülər taxırdılar. Kişilər yəhərli atlarda gedirdilər. Qoyunları isə, çobanlar otara-otara aparırdılar. Ona görə də, hər otuz-otuz beş kilometrə dincəlmək üçün köç dayanırdı. Gecə Ay doğanda yüklənib, ta səhər gün çıxıb yağlılana qədər yol gedirdilər. Köçü açıb, qoyunu, inəkləri sağıb, südünü malyalayrdılar. Çörək yeyirdilər. Atları-dəvələri otarıb doyururdular. Özləri də yatıb dincəlirdilər. Ancaq tanrısız Ərşadın yuxusu qaçdı, uzaqdan Sərvinazın köç düşən yerdə fırlanmasına, nəyə isə gülməsinə tamaşa edirdi. Özü də elə tamaşa edirdi ki, kənardan baxanlar başa düşməsinlər. Ərşad onu da gördü ki, Hacı Tanrıverdinin qızı güllü çitə bükülmüş nəyisə tez-tez Eyvaz dayısıgilə aparır. Ərşad yanib - tükülürdü. «Bizim bu dayımızın tamaşı bu sözdən deyil! Bir tərəfdən də deyir ki, peşman olub, o biri tərəfdən də payımı, sovqatını götürür».

Narıngül də deyirdi:

– Ay tanrısız, bəs, neylesin, vaxta ki, üzüyü hələ qaytarmayıblar, sovaqatını, payını gerek götüre, dayna.

Ərşad da özündən çıxıb deyirdi:

– Dayım məni tələyib başımı piyləyir. Əgər, üzüyü qaytarasadırsa, bəs, nəyi, gözleyir? Dəvenin quyruğu yere deyəndə qaytaracaq?!

Ərşad belə odlansa da, dağ yolunda o biri obaların köçlərindən girevəleyib öz sürüsünə qatdığı toğludan, şişəkədən gecə daysığılə ötürməyi unutmurdu...

– Onsuz da, – deyirdi, – dayım göyə də çıxsə, Sərvinaz mənimdir!

Sərvinaz da dalbadal gələn bu oğurluq qoyunları görür, bu da qızın qürurunu artırır. Hacı Tanrıverdi kimi hampaların sürüsündən heyvan yayındırmaq Ərşada lezzət verirdi. Ancaq Hacı Tanrıverdinin o çəlimsiz oğlu Nurunun onu bir yumruqla vurub yerə sərməyi, çomağını elindən alıb çəkiliyə tullamağı yadına düşəndə, o, xəcalətindən ölüb yerə girmək istəyirdi. «Ay tanrısız, – deyib özünü danlayırdı, – axı, necə oldu ki, o tazi səni o günə saldı?»

Ərşad bu bərədə uzun-uzadı düşünüb tapdı ki, «Nuru fənd işlədib. Axı, deyirlər, şəhərdə elə yerlər var ki, orada adama belə fəndlər öyrədirlər. Amma mənə də Qara Ərşad deyərler! Mən Kərbəlayi Əsədin qardaşı oğluyam. Bu hayıfı onda qoymayacağam. Orada səhv elədim ki, yetirən kimi çomağı təpəsinə yendirib başını qarqız kimi parçalamadım. Maymaqlıq elədim. Əməlli-başlı maymaqlıq. Yaxşı ki, Sərvinaz görmədi. Axı, o tazi mənim haramdan vurdu ki, o saat özümdən gedib yıxıldım?»

Ərşad hey bu bərədə düşünür, yanıb-tökülür, sirrini heç kəsə açmırdı. Amma ondan da qorxurdu ki, Nuru birdən əhvalatı açıb obanın cahıllarına danışar. Ona görə də, qulağı səsdəydi. Amma, yox, deyəsən, heç kime deməmişdi. Yoxsa, indi bütün obaya küy vurulmuşdu. Ondən sonra Sərvinaz heç Ərşadın üzünə də tüpürməzdi. Əvvəllər Ərşad bir istədi gecə Nurunu güdüb gülləylə vurub-öldürsün. Sonra fikirləşdi ki, yox, bu, namərdlikdi. İgid çəpərin dibində gizlənilib qəfil adam vurmaz. Mərdi-mərdəne döşləşər, sonra, ümumiyyətlə, Nurunu öldürmək fikrindən vaz keçdi. «O məni vurub sərdi yerə, huşumu itirdim, amma öldürmədi. İstəsəydi, lap xəncərimi çıxarıb soxardı qarnıma. Sonra ona kim sübut eləyə bilərdi? Çəkiliyin içi idi. Orada on adam başı kəsən, heç kəsin xəbəri olmaz! Amma gerek onu elə bir kökə qoyam ki, məni vurub yerə sərməyinin min dəfə əvezi çıxsın!»

... Kulaklarla mübarizə getdikcə şiddətlənirdi. Səs yayılmışdı ki, Azərbaycanın bezi yerlərində təsərrüfatlar kollektivləşdirilmişdir. Hacı Tanrıverdi kimi varlılara çoxlu vergi gəlirdi. Ona görə də, qaçaq

dəstələri emələ gəlmişdi. Bu dəstələr, əsasən, varlı ailələrdən, kulaklardan ibarət idi. O adamlar idi ki, gizlin tüfəng-tapança saxlamışdılar. Kəlxoz adı gələndə vahiməyə düşürdülər. Atıb-vurmaq həvəskarı olan bezi yelbeyin cavanlar da onlara qoşulmuşdular. İndi elatın yaylağa köçməsilə əlaqədar olaraq belə qaçaq dəstələri də dağlara qalxmışdılar. Eyni zamanda, onlarla mübarizə üçün yaylaqlara hökumət atlıları da gəlmişdilər. Qaçaqqlar tez-tez obalara hücum eləyib kommunistləri tələb edirdilər. Əlbəttə, camaat da onları ələ vermirdi. Əgər, obada, yəni, kommunistlərdə tüfəng vardsa, qaçaqlarla atışma da düşürdü.

Yaylaqlarda bahar təzə başlayırdı. Gömgöy göylərin altında yamaqlara, gediklərin kənarlarına səpələnən çiçəklərin hərəsi bir rəngə çalırdı, hərəsi bir ətir verirdi. Bu güllər, çiçəklər Kərəm kimi Ərşadda da eşq artırır. Başlarında hələ qar görünən dağların özəməti, ümman kimi dərin mavi dərələrin genişliyi, üfüqlərin uzaqlığı Ərşadı özünün də başa düşmədiyi qəhrəmanlığa səsləyirdi. Ərşad dinc dura bilmirdi, nə işə, fəvqələdə bir iş görmək istəyirdi və bu nadinc istək onun qanında coşurdu. Hər gün uzaqdan tamaşa elədiyi, lap Qızıl boğazın zirvəsindən gördüyü Sərvinaz onu dəli eləyirdi. O, Kərəm haqqında düşünürdü. O, Əsli-Kərəm dastanını dörd-beş il qabaq obalarında toyda səç çalıb-oxuyan aşiq Humaydan eşitmişdi. O zaman Ziyadxan oğlu Kərəmin bir erməni keşişin qızının dərindən çöllərə düşərək, gedib uzaq-uzaq ölkələrə çıxmasına inanmamışdı. «Nə olmuşdu, ay tanrısız? – demişdi, – bəyəm, sənin kimi Xan oğluna eldə-obada qız tapılmırdı?» Amma Sərvinaza aşiq olandan sonra başladı Kərəmin halına yamağa. İndi Ərşad gün işığında parlayan çiçəkli çöllərə, bu dumanlı dağlara baxanda «ah» çəkirdi. Amma özü də bilmirdi ki, niyə «ah» çəkir? Elə bil ki, bu dağlarda Sərvinazın həsrəti vardı. Elə bil ki, bu dumanlı dağlar ona deyirdi ki, Sərvinaza qovuşmaq xəyal-mahaldı... Qızıl boğazın o tayındakı qarlı gedik Ziyadxan oğlu Kərəmin qara batdığı Ərzurum gediyyəinə oxşayırdı.

Kürdobaanın şura sədri aranda qalmışdı, ayrıları da Ərşadı ələ verməzdilər. Ona görə tüfəngli gezirdi ki, yaylaqda qaçaq dəstələri hər-lənirdi. Ancaq Ərşad Altıntaxtadakı cıdırə tüfəngli getmədi...

İKİ QARDAŞ ÜRGƏNİN CİDIRDA QOŞALAŞMASI VƏ ƏRŞADIN NURUNU XƏNCƏRLƏ DOĞRAMASI

Ərşad qaçaq ürgənin üstündə Altıntaxtaya çatanda oradakı atıllar arasında Nurunu da gördü. Onun altındakı göydemir ürgənin yaraşığına da söz yox idi. Ərşad onun atının məğrur boy-buxununa baxıb bir anlığa Nuruya olan kinini unudaraq, elə bil ki, fərəhlənirdi. Bu göydə-

mir ürgənin öz altındakı qaşqa ürgə ilə qardaş olması onun özündə də qəribə bir əqrabalıq hissi oyatdı. Amma gözü göydemir ürgədən sovuşub onun üstündəki oğlanın üzərində dayananda bu hiss dərhal uçub getdi işinə. Ərşad, oğlanın ayaqlarında parıldayan qumaş uzunboğazı, üst köynəyinin üstündən belinə çəkdiyi qızıldilli nazik Qafqaz kəmərinə, başdakı bahalı dəridən tikilmiş təpəşigen papağı görüb cinləndi və o saat da çevrilib neçə yüz addım aralıda bulağın üstünə yığılmış qız-gəlinə baxaraq, onların arasında qanovuz köynəyinin gümüş bəndi günəş işığında parıldayan Sərvinazi tanıdı. (Qız-gəlin bilirdi ki, bu gün cahıllar Altıntaxtada cıdır çıxacaqlar.) Kürdobaanın kişiləri, uşaqları da yığılıb gəlmişdilər. Yalnız Eyvaz əmi gəlməmişdi. Bunun səbəbi aydın idi; əgər, gəlsəydi, Hacı ilə ünsiyyət ələməli idi. Bu da Ərşadı dəli eləyib özündən çıxarıcaqdı. Danışmasa da, Hacı deyərdi, görəni, bu nə əhvalatdı... Altıntaxta yaşıl dağların arasında ta üfüqə qədər uzanıb-gedən bir düzənlik idi. Bu düzənlik başdan-başa qıpqırmızı lələ, rəngbərəng çiçək idi. Hava çölənəsinin otrlə dolu idi. Atlıların başı üzərində göy qübbəsi nəhayətsiz, mavi bir şəffafıqla parıldayırdı. Cıdır Kürdobaadan on altı seçmə at çıxarmışdılar. Boz atın belindəki enlikrək oğlan Əhmədali dedi:

– Hazırlaşın, uşaqlar.

Atlılar cərgələndilər. O zaman Əhmədali pencəyinin altındakı qorburdan köhnə bir naqan çıxarıb, havaya bir güllə sıxdı və atlılar da eyni anda tərpenib güllə kimi getdilər. Altıntaxtada atların ayaq tapdılları uzaq üfüqə doğru uzaqlaşdıqca, tamaşa eləyən adamların da həyəcanı artırdı. Atlılar yavaş-yavaş dal-qabaq olmağa başladılar. İndi irəlində dörd atlı idi: Nuru, Ərşad, Əhmədali, bir də məşhur qoyunçu dövlətliyərdən Hacı Qasımın nəvəsi on beş yaşlı Xanış. Dördü də bir müddət qulaq-qulağa getdi. Sonra Əhmədalinin atı geri qaldı. Sonra da Xanışın. İndi iki rəqib – Ərşadla Nuru yan-yana gedirdi. Heç biri dinmirdi. İkisinin də gözü irəliyə zillənmişdi. Nəhayət, Altıntaxtada cıdır mənşili qurtardı. Buradan o yana dərə idi. Burada atların başlarını yığmalıl idilər. Ancaq yığmadılar. İndi atlar dağdan-daşdan sıçraya-sıçraya getsələr də, yənə də bir-birindən bir qarış da geri qalmırdı. Uzun yoxuşu ənəndən sonra yənə də düzənlik başlayırdı. Yənə də iki qardaş ürgənin bir-birindən geri qalmamağı və Ərşadın hirsindən qızarıb-pörtmüş sifəti Nuruya ləzzət verirdi və o gülümşeyirdi. Ərşad onun bu gülüşünü yanakı görürdü. Bu onun qəzəbini artırırdı. Və birdən atların bu qızgın qoşa qaracağında Ərşad qəfil tullanıb mindi Nurunun tərkinə və daldan onun boğazından yapışaraq, özü ilə birlikdə dərtdə yıxdı yerə. İkisi də bərk deydi yerə. Amma Ərşad canavar kimi oğlanın xirtdeyini buraxmadı. (Deyirlər, canavar birinci boğazdan yapışar.)

Nuru özünə gələncən Ərşad onu üstələdi. Nuru onsuz da cansız idi. Ərşad bir əli ilə onun boğazından yapışıb, o biri əli ilə budayırdı. Oğlan nə qədər çapalayırdsə da, Ərşadın altından çıxa bilmirdi. Ancaq Ərşadın ürəyi bununla da soyumadı. Belindən xəncəri çəkib dörd-beş dəfə oğlanın zərərsiz yerindən vurdu. Sonra cəld ayağa qalxaraq, qardaşı ilə yanaşı dayanmış qaşqa ürgənin üstünə tullanıb, ildırım kimi getdi. Düşməninə o günə salandan sonra qaşqa ürgənin qaçışı ona yirtici bir nəşə gətirirdi.

... Hacı Tanrıverdilərin cavanları əllərinə keçən çılpaq atların üstünə tullanaraq, tökülüb gəlib Nurunu yarımcən gördülər.

Və çox çəkmədi ki, Hacı Tanrıverdilərlə Ərşadgilin tayfası arasında parthapart atışma başladı. Son dörd-beş ildə aranda heç kəsə tüfəng görünməmişdi. Məlum deyildi ki, indi bu uzaq dağların başında tüfənglər haradan çıxdı?!

Qızıl boğaz yurdu Hacı Tanrıverdilərin yurdları arasında balaca bir dərə vardı. Ərşad işi bildiyi üçün hamıdan qabaq özünü Qızıl boğaza yetirərək, üçatılanı götürüb girmişdi daşın dalına. O biri tərəfdən də Hacı Tanrıverdilərin cavanları bütün obanı basmışdılar gülləyə. Ərşad da təkəndən bir atırdı. Nəhayət, ağsaqqallar güllə atanları obaya qaytardılar. Hacı Tanrıverdinin qardaşı oğlu Yusiflə ortancıl oğlu Fərhadı işə səngərdən çıxarmaq olmurdu. Onlar Ərşadgilin oymağını dalbadal gülləyə tutmuşdular. Qoca Mustafaoğlu onları güclə sakit eləyib, obaya qaytardı. Sonra ağsaqqallar Hacınin böyük alaçığına toplaşdılar. Həkim üçün Gorusa atlı göndərdilər. Hacı dinib-danışmırdı, sükut içində oturub qarşısında bir nöqtəyə baxırdı. Nəhayət, qoca Mustafaoğlu.

– Hacı, – dedi, – cahıldılar, qanmayıblar. Allaha şükür ki, Nuruya bir zərəri yetməyib. Biz özümüzlə də cavanlıqda belə şeyləri az görməmişik...

Mustafaoğlu dövlətli olmasa da, camaat arasında sayılan adam idi. Odur ki, sözü havayı getmədi.

Hamıdan dövlətli, ortaboylu, qarayanız Hacı Qasım dedi:

– Qoymayın cahıl-cuhul araya qanlılıq salsın.

Hacı Tanrıverdinin qardaşı oğlu, bütün Kürdobaada ən sərrast güllə atan, davakar Yusif dedi:

– Ağsaqqallar da görək öz cahıl-cuhulunu qoymasınlar hədə-qadağadan çıxa.

Hamı bildi ki, daş hara atılır. Bir qədər sükutdan sonra Mustafaoğlu dedi:

– Adam görək düz söz danışa. Eyvaz kişi həmişə Ərşadı danlayıb ki, şuluqluq eləmə, fərağat otur.

Hacı Qasım təsdiq etdi:

– Elədi... Özü də sözə baxan deyil. Rəhmətlik Kərbəlayı Əsəd kimi dəli-doludu.

Hacı Tanrıverdinin qardaşı oğlu bu dəfə daha acıqlı dedi:

– Dəlini ağıllandırarlarsın!

Hacı Qasım dedi:

– Bir qələtdi eləyib...

Məsələ orasında idi ki, Hacı Qasım Hacı Tanrıverdi ilə qohum idi, Eyvazgillə də; nə onlardan keçə bilirdi, nə də bunlardan.

Hacı Tanrıverdi isə heç kəsin üzünə baxmadan susurdu. Hacı fikirləşirdi ki, görəsən, Eyvaz qohumluqda bu biabırçılığa necə baxacaq? Nə deyəcək? Hacı qulağına dəymişdi ki, Ərşad qızı istəyir. Demək, bu davanın da səbəbi o məsələdi. Hacı qulağına dəymişdi ki, Eyvaz kimi adam Ərşad kimi lütə qız versin... Lap bacısı oğlu olsa da... Bu dələduz Ərşad, onsuz da, Eyvazın özününküdü, tay nəyə görə üstəlik qızını da versin ona?

Kişilər gedəndən sonra Hacı, oğlu Fərhadı, qardaşının, bacısının oğlanlarını çağırırdı, sakit, ağır ifadə ilə dedi:

– Ortaya qanlıq salmaq lazım deyil.

Fərhad hirsindən pörtərək nə isə demək istədi, amma atasının soyuq süketində olan üzünə baxıb dinmədi.

Cavanlar Hacı'nın sözündən öz hesablarını götürdülər. Yəni, adam öldürməyin, amma ayrı nə istəyirsiniz eləyin. Cavanlar da Ərşadgilin tayfasından əllərinə keçəni doğrayıb qisas almaq üçün məqam axtarırdılar. Ancaq onlar da girəvə vermirdilər. Ərşad özü həmişə canavar kimi bir gözü açıq yatırdı.

Əvvəl dediyim kimi, Kürdoba'nın şura sədri aranda qalmışdı. Rayon hökumətinin nümayəndəsi də (keçmişdə ona «Dağbəyi» deyirmişlər) başqa obada otururdu. Nuru döyülüb yaralanan günün səhəri həmin rayon nümayəndəsi, başqa obadan götürdüyü bir nəfər partiyaçı ilə Kürdobaya gəlib, kənd şura üzvü İbrahimin komasına düşdü. İbrahim keçmişdə, elə indi də kasıb bir tərəkəmə idi. Ancaq dilli-ağızlı, xeyir-şərə yarayan adam idi. Odur ki, lap şura hökuməti qurulan gündən indiyə qədər həmişə kənd şura üzvü seçilirdi. Özü də, ona görə seçilirdi ki, mərdimazar adam hesab olunmurdu. Yəni, camaatın sirtini heç kəsə verən deyildi. İndi də elə oldu. Rayon nümayəndəsi nə qədər soruşdu ki, obada nə olub, kim kimi vurub yaralayıb, İbrahimdən bir söz ala bilmədi.

– Əşi, bekar işdi, – cavanlardan bir-ikisinin sözü çəpləşdiyindən elə-bele dalaşmışdılar.

Nümayəndə təəccüb etdi:

– Ay canım, – dedi, – bəs, axı, mənə xəbər çatıb ki, burada adam doğrayıblar?

Şura üzvü dedi:

– Boş sözdür. İnanmırsan, çağır camaatdan soruş.

Rayon nümayəndəsi bir qədər fikirləşəndən sonra dedi:

– Yaxşı, yığ camaatı, onsuz da, onlarla vacib söhbət var.

Şura üzvü İbrahim də cəsarətlə dedi:

– Nə olar, yığaq. Siz çaydan-çörəkdən yeyin, mən də bu saat camaatı yığım.

Sonra üzünü qapıda hərələnən arvadına tutub:

– Ay uşaq! – deyər səsləndi. – Qonaqlara çörək gətirin.

Özü isə komadan çıxdı.

... Kürdoba camaatı bulağın üstündəki açıqlığa yığılmışdı. Rayon nümayəndəsi onlara yaxınlaşıb dedi:

– Salam!

– Əleykəssalam! – deyib səsləndilər.

Nümayəndə soruşdu:

– Nə var, nə yox?

Yenə də hamı birağızdan cavab verdi:

– Sağlığın.

Mustafaoğlu isə dedi:

– Şura hökumətinin dövlətdən lap yaxşıyıq. Qurd qoyunla otlayır.

Nümayəndə gülümseyib, zarafatla dedi:

– Qurd qoyunla axıracan otlamaz.

Mustafaoğlu da arif adam idi. Nümayəndənin nə demək istədiyini başa düşdü:

– Hökumət əlsiz-ayaqsızların tərəfdarı olandan sonra qurdun diş lap poladdan olsun, yenə heç nə eləyə bilməz.

– Əlbəttə! – deyər yerbəyerdən təsdiq etdilər.

Sonra nümayəndə soruşdu:

– Yaxşı, nə əhvalatdı, deyir, burda iki adam bir-birini doğrayıb?

Cavan vaxtlarında obada davakarlığı ilə məşhur olan qoca Burcalı kişi bir metr uzunluğunda çubuğunu ağızından götürərək, «çirt»lə kənara tüpürüb soruşdu:

– O sözü hansı köpəkoğlu danışır?

Ayrı bir kişi də əlavə etdi ki:

– Həylə şey olmayıb.

Nümayəndə dedi:

– Bəs, o boyda yalan olar?

Burcalı kişi dedi:

– Niyə olmur? Nə çox anasının əmçeyini kəsən!

Cavanlar gülüşdülər.

Mustafaoğlu dedi:

– Əşi, boş şeydi... İki cavan uşaq dalaşıb, bir-birinin üz-gözünü cırmaqlayıblar.

Nümayəndə soruşdu:

– Haradadı o uşaqlar?

Burcalı kişi dedi:

– Harada olacaqlar? Qoyunda... quzuda.

Şura üzvü İbrahim dedi:

– Bura çağırmaq olar?

– Haradan tapmaq olar onları? Kim bilir, hansı dərədədirlər.

Bayaqdan bəri otun üstündə bardaşqurma oturub sükut içinde papiros çəkən Eyvaz əmi nümayəndəyə müraciətlə:

– Ay yoldaş, – dedi, – camaat dava-şavasız olmaz. Dəliqanlısı var, tersi var. Axtarsan, burada oturan adamlar yüz dəfə bir-birilə dalaşıb-barışblar. Hər şeyin başına ip salmazlar ki.

Qoca Burcalı çubuğu ağzının kənarından götürüb, «çirt» eləyib tüpürək:

– Mən, – dedi, – hökumətin yerinə olsam, o xəbər aparın mürdümazır köpəkoğlunun özünü tutub salaram qoduqluğa. Camaat özü bilər, ona nə düşüb?

Hacı Tanrıverdi susub heç bir söz demirdi, nümayəndə təcrübəli adam idi. Bu tərəkmələrin də xasiyyətinə bələd idi. Bilirdi ki, dalaşları ələ vermək istəmirlər.

– Ancaq, – dedi, – sonra bir iş çıxsın, yaxşı olmaz. Əgər, yaralan-zad varsa, deyin, heç olmazsa, həkim göndərəm.

Oturanlardan biri dedi:

– Arxayın ol, əşi, sənə bir başağrısı olmaz.

Nümayəndə gülümsədi. Başa düşdü ki, kişi nə demək istəyir... Gördü ki, nə qədər çək-çevir eləsə də bir şey çıxmıyacaq. Ona görə də, nəəlac qalaraq çıxıb getdi.

Hacı Tanrıverdi Eyvaz əmi ilə heç danışmadı. Eyvaz əmi də bunun nə demək olduğunu başa düşürdü... Allah Ərşadın üzünü qara eləsin. İndi Eyvaz əmi durub Hacıya nə desin? Nə cür üzrxahlıq eləsin? Tezə qohumluq bir yana, axı, bu belə sınımış Ərşad onun bacısı oğludur... Onun kiçiyidir. Amma üreyinin dərinliklərində bacısı oğlunun hərəkəti Eyvaz əmini cınləndirmirdi. Lap düzünü bilmək istəsəniz, xoşuna gəlirdi. Qoy bütün Kürdəba bilsin ki, Kərbəlayı İbixan tayfası indi də tikanlıdır! Onda, sabah qızın da orada (yəni, Hacıgilə) başı uca olar. Sayarlar!..

Həmin gecə göz-gözü görməyən dumanda-çəndə Ərşad boynunda

bir saz toğlu getirib alaçağın dalında Şamxalı səslədi. Yəne də onun səsinə Eyvaz əmi ayılaraq, Şamxalı oyadıb dedi:

– Dur gör maman oğlu nə deyir.

Yəne də Ərşad heç bir söz demədən qoyunu verib dumanda yox oldu. Şamxal qoyunu alaçağa getirib palaz qapını örtüdü. Eyvaz əmi durub ələ yerinin içində oturaraq, yeddi-səkkiz şamlıq balaca fənəri yandırdı. Oğlan qoyunu ocağın qırağına yığıb, kəsib-soydu. Eyvaz əmi yorğana bürünüb onunla yanaşı yatmış Zərəfşanı usdufca tərpəyib oyadı. Zərəfşan dikəlib əvvəlcə zəif, tutqun işıq salan fənərə, sonra da ocağın qırağında Şamxalın doğradığı qoyuna baxdı və heç bir söz demədən durub alaçağın yuxarı tərəfindən bir məcməyi götürərək qoydu oğlanın yanına.

Eyvaz əmi qədim dioqonal paltosunu yerin içində çiyinə salıb, ocağı maşa ilə eşdi. Mal təzəyinin, qoyun qığının axşamdan qalmış közü külün altından işıdayırdı. Eyvaz əmi ocağa qurumuş qoyun çığı və təzək yığıb üfürdü. Təzək od tutaraq yavaş-yavaş közərməyə başladı. Zərəfşan sükut içinde, ağ qalaylı mis qazanı ocağın üstünə qoydu və eyni sükut içinde doğranmış əti tökdü qazana.

Yaylaqda komalar bir-birinə yaxın tikilir. Əgər, bu əhvalat gündüz olsaydı, qonşular görə bilərdilər. Eyvaz əmi ağac qaşığıla qazanı tez-tez qarışdırırdı. Bozartma hazır olandan sonra Zərəfşan daş kimi yatmış iki kiçik oğlunu, sonra da Sərvinazı oyadı. Oyanıb ət iyi alan kimi uşaqların yuxusu qaçdı. Sərvinaz isə:

– Mən istəmirəm, – deyib, – təzədən yatdı.

Sərvinaz bildi ki, bu ət haradandı. Sərvinaz, az qala, Ərşadın başını kəsməyə hazır idi. Ərşad o cür gözəl-incə oğlan xəngəl kimi doğramışdı! Sərvinaz təzədən yorğana bürünüb uzansa da, daha gözünə yuxu getmədi. Ərşad kimi tanırsızın gətirdiyi qoyunun ətini Sərvinaz dilinə də vurmazdı. «Yazıq oğlan... Görəsən, indi necədir? Həkim deyib ki, sağalacaq. Qabağında ölüm, Nuru, görürsənmi, bu ciyəri yammamış Ərşad necə insafsızdır. Heç sən kim oğlana da qıyardılar?... Bilirəm, o mənim üstümdə səni heylə eləyib, mən ölsəm də, qalsam da sənəmə. Tez ol, sağal, apar məni».

... Gorus şəhərindən getirilən həkim Hacınin böyük alaçağında Nurunun yanında qalıb, gecə-gündüz müalicə edirdi. Nurunun yaraları da yaylağın təmiz havasında sürətlə sağalırdı.

... Sərvinaz hər gün bulaqda Nurunun bacısı ilə görüşüb, yaralının halından əhval tuturdu. İndi Nurunun adı gələndə, Sərvinazın üreyi, ələ bil, nazilib bir tikə olurdu. Qız sirin-sirin ağlamaq istəyirdi. Şəhərdən-axşamcan öz alaçaqlarının qapısında hərələnirdi. Bilirdi ki, Nuru yatdığı alaçaqdan onu görür. Bacısı demişdi ki, qardaşım qoşa balınca söykənib eyzən sizə tərəf baxır. Sərvinaz da kövrəlib demişdi:

– Qardaşına qurban olum.

Bacısı da Nuruya xəbər vermişdi ki, Sərvinaz bir könüldən min könülə sənə bənd olub.

Sərvinaz qızlarla güney dərəyə dovğa pencəri yığmağa gedəndə, Nurunun bacısı Xanpəri xələvtə ona balaca bir şəkil verdi. Qız şəkili baxıb:

– Ay Allah! – deyə içini çəkdi.

Kibrit qutusu boyda şəkildən Nuru ona baxıb gülümseyirdi. «Bu necə gözəl oğlandı... Necə qəşəng geyinib...» Sərvinaz şəkli öpüb qoydu qoynuna. Rıqqətindən gözləri yaşardı:

– Qardaşına de ki, iki dünya bir olsa, biri də heç, ona gedəcəm.

... Eyvaz əmi Mustafaoğlunu, Burcalı kişini götürüb getdi Hacı Tanrıverdinin alaçığına.

İtlər hürüsdü. Hacı alaçıqın qapısına çıxıb:

– Ay uşaq, – dedi, – itin qabağına durun!

Oğlu Fərhad atasının sözünü eşitməzliyə vurub, alaçıqın dalına keçdi. Çünki Ərşadın dayısı Eyvazı görəndə qardaşı sarıdan dişli bağır-sağını kəsirdi, kinini saxlaya bilmirdi. Cavan bir nökrər yüyürüb itləri qovdu.

Gələnlər Hacıya yaxınlaşıb salam verdilər. Hacı təmkinlə:

– Əleykəssalam! – deyə əli ilə işarə etdi ki, qonaqlar alaçığa bu-yursunlar.

Hamısı keçib keçələrin üstünə salınmış döşəkçələrdə əyləşdilər. Nökəri çay gətirdi. (Hacı qonaqlı-qaralı adam olduğu üçün iri ağ samovarı həmişə qaynanmış olurdu. Gorusdan iki tay kömür, Şuşadan çoxlu qənd-çay gətirmişdi. Bizim tərəkəmədə o vaxt çay nadir şey idi. Ona görə də qonağa əvvəlcə çay vermək böyük hörmət hesab olunurdu.)

Qonaqlar xeyli müddət sükut içində oturdular. Sonra sarısaqqal, sarıbiş Mustafaoğlu dedi:

– Ay Hacı, özün dünyagörmüş adamsan, işdi olub. Şükür Allaha, Nuru da yaxşıdı. (Nuru artıq durub gəzirdi.) Tapdıqın oğlunu bağışla, getsin.

Burcalı kişi qəlyanını ağzından götürərək əlavə etdi:

– Allah özü də bağışlamaq tərəfdarıdır.

Mustafaoğlu dedi:

– Atalar deyib: «Ziyanlığın yarısından...»

Eyvaz əmi:

– Ay Hacı, – dedi, – Ərşad mənim bacım oğludur. Mən onun ağsaqqalıyam. Yeğin məsələdi ki, pisinə də, yaxşısına da cavabdehəm, yəni, o, səhər durub bir adam vurub öldürsə, qan sahibinin əlinə düşsəm, məni sağ buraxmaz. Ona görə, sənin yanında da üzün qarayam.

Hacı sakit halda cavab verdi:

– O sözlər artıqdı, Eyvaz, vaxta ki, bu qapıya gəlmisiniz, qurtarın. Burcalı kişi dedi:

– Bu qapıya gələn boş qayıtmaz.

Mustafaoğlu əlavə etdi:

– Allah oğlanlarını saxlasın, Hacı.

Bu vaxt ağsaqqalları təcəccübə salan bir hadisə oldu: Nuru başıaçıq, pencəyi çiyində içəri girib salam verərək, aşağı başda oturandan sonra gülümseyib dedi:

– Eyvaz əmi, siz narahat olmayın, Ərşada da deyin ki, mən ondan inciməmişəm. Bizlərdə belə şeylər olar. Mən göydən gəlməmişəm ki, bu obadanam. Mən onu da bilirəm ki, əgər, Ərşad o vaxt istəsəydi, məni öldürərdi, yarılı buraxmazdı. Cavan oğlandı, acığı tutub, ələyib.

Bu dörd dünyagörmüş tərəkəmə ömürlərində birinci dəfəydi ki, belə hala rast gəlirdilər. İyirmi bir yaşında cavan oğlan onu atdan salıb xar ələyərək, neçə yerindən çapan adamı bağışlasın? Onun haqqında bu cür gülə-gülə danışsın? Bu, dünyasında görünməmiş bir iş idi! Özü də Hacı kimi varlı, arxalı bir adamın oğlunda. Amma ağsaqqallar onu da gördülər ki, qapıda hərlənən, onlar gələndə itin qabağına durmayan, onlara salam verməyən Fərhadın mısmırığı göylə gedir. Ancaq qələt elər. Böyüklər bənşəndən sonra qoy kiçiklər fərəhat otursunlar yerlərində! Gülgezin necə hörmətçil arvad olduğu bütün mahalda məşhur idi. Vaxta ki, Eyvaz kişi özü ağsaqqalları götürüb qapıya gəlib, Allaha min şükür. Vaxta ki, Nuru da yaxşı olub qalxıb ayağa, əhvalatın üstündən keçmək olar.

Gülgez dərhal əmlək bir quzu kəsdirib ləzzətli yemək hazırladı. İçinə istiot, sarıkök, darçın vurdu. Gülgezin yadındaydı ki, Eyvaz ədva vurulan xörəyi yaman xoşlayırdı.

Qonaqlar yedilər. Sonra yenə də çay içib getdilər. Hacı qohum-əqrəbəsinə cavanları çağırıb dedi:

– Vaxta ki, qapıya gəldilər, tay işiniz yoxdu. Küsü-zad da saxlamayın.

Gülgez də əlavə etdi ki:

– Qoy o cinvurmuş Ərşad qurban olsun Nuruya.

Ancaq Fərhad kənarda gəzib yaxın gəlmirdi. Gülgez ərinə pıçıldadı ki:

– Hacı, çağır, onun başına ağıl qoy, dinc oturmayacaq.

Hacı da Nurudan iki yaş kiçik, uzun, nazik, sarıbənzir bir oğlan olan Fərhadı çağırıb dedi:

– Kərbəlayı İbixan uşağıyla işin yoxdu. Bu gün-sabah qızları evimizdə gəlin olacaq.

Fərhad birdən-birə özündən çıxdı:

– Əşi, – dedi, – qızları evimizdə gəlin olacaq deyin, camaatın içində bizi yerə soxsunlar?!

Hacı təmkinlə təkrar etdi:

– Qapıya gələnin boynu qıldı, qıldan da nazikdi.

Fərhad ürəyində razılaşmasa da, atası ilə söz güleşdirmədi. Nuru da onu kənara çəkib gül-gülə dedi:

– Qaqaş, biz kvit olduq Ərşadla.

– Necə yəni kvit?

– Mən ona eləmişdim, o da mənə elədi.

– Sən ona neyləmişdin?

– Gicgahından bir yumruq ilişdirmişdim, yıxılıb özündən getmişdi.

– Nə vaxt?

– Aranda. Mən qış tətlinə gələndə.

– Nə üstə vurmuşdun?

– Qabağımı kəsib çomaqla başımı birtəhər eləmək istəyirdi.

– Bəs, sənin ona necə gücün çatdı? Canavar şeydi, əlində çomaq olandan sonra ona yaxın düşmək olmaz! Yəni, lap yıxılıb özündən getdi?

– Bəli.

– Bəs, cıdırda niyə heylə elədin?

– Mən eləmədim, o elədi.

Nuru bərkədən güldü. Sonra:

– Bilirsən, qaqaş, – dedi, – əgər, mən bilsəydim ki, onun heylə bir fikri var, girəvə verməzdim.

– Tanıyıram onu, quduz canavar kimi qəfil qapandı.

Nuru yenə güldü və onun Ərşada bu cür münasibəti çox təəccüblü gəldi Fərhadla.

– Yaxşı, ay tanrısız, – dedi, – Ərşad indi girinə düşsə, heç nə eləməzsən?

– Nə üçün eləyim? Bəs, barışmadıq?

– Yeri düşsə, mən onu salamat buraxmayacağam!

– Heylə şey eləmə. Atam bağışladı, mən bağışlayıram, demək, sən də bağışlamalısan.

– Şəhər səni xarab eləyib. Lap məktəb uşağı olmusan. Mən bu koranı onda qoya bilmərəm. Camaatın içində mənim nişanlı qardaşımı çəkib atdan salsın, sonra da qoyun kimi doğrasın?

Nuru bərkədən güldü:

– Ə, qaqaş, sən elə danışırısan ki, mən də az qalırım gedib Ərşadla təzədən vuruşam.

– Sən durub lütün birilə dös-döşə gələcəksən?

– Əvvəla, qaqaş, bilirsən ki, indi şura hökumətidir, yəni, elə lüt-lərin hökumətidir. İkinci də, bu gün-sabah kollektivləşmə olacaq, bütün təsərrüfatlar birləşəcək, onda səninlə Ərşadın da bir təfəvütü olmayacaq.

– Heylə şey olmaz, boş sözdü.

– Heylə şey olmağa başlayıb! Azərbaycanın neçə yerində bu saat kolxoz qurulub. Atama deyirəm, bu sürüleri sat-sov, sizi aparım Bakıya, orada yaxşı ev-əşik düzəldərik, ağına batmır.

– Ay tanrısız, kişinin ağına nə cür batsın? Bakıda-zadda bizim nə işimiz var? Kişi zəhmət çəkib, dövlət qazanıb, onsuz da, nə qədər qoyun-quzu satıb vermişik vergiyə.

– Atam indi qulaq asmır, amma sonra peşman olacaq. Sınıfı mübarizə gündən-günə şiddətlənir, hökumət isə, bu mübarizədə həmin sən dediyin lütərin tərəfindədir. Sən də, atam da belə şeyləri başa düşmürsünüz. Heç olmazsa, kasıb-kusubu özünüzdən incik salmayın, sabah qabaqlarında dura bilməzsiz. Sırağagün İmamverdi kişinin beş-on qoyunu bizim qoruğa girib deyə onun oğlunu o cür basıb döymüsən.

– Yaxşı eləmişəm. Biz bir ötek pul verib yataq almışıq ki, cindənə cən ürkən İmamverdinin qoyunu otlasın?!

– Eh, qaqaş... Səninlə nə danışasan, dünyadan xəbər yoxdur.

... Dünyadan xəbəri olmayan Ərşad da elə hey Sərvinazı aparmaq bərədə fikirləşirdi. Dünyada Sərvinazdan başqa ayrı bir dərdi yox idi. Daha bilmirdi ki, gözəl dayısı qızı bu saat ancaq həmin arıq tazıya oxşayan Nuruya aşıqdı. Nurunu elə doğradığı üçün Ərşadı dişilə didməyə hazırırdı. Lap elə dişilə didməyə! Çünki Nurunun bərəsində fikirləşəndə rıqqətə gəlirdi. Məhəbbətdən gözləri yaşarırdı. Ürəyi qubar eləyib pərvazlanırdı. Amma əniklərkən, yanaqlarından qan daman, gözləri alışıb-yanan Ərşadı görəndə qanı çuşa gəlirdi, istəyirdi onu didsin, parçalasın. Ərşadın onu basmarlayıb o cür yanıqlı öpməsi yadından çıxmırdı, gecələr yerinə od doldurub yuxusunu qaçırdı.

Ərşad eşidirdi ki, haradasa kasıblarla dövlətliyərin varını bir yerə qatıblar. Deyirdilər, guya, hər yerdə belə olacaq. Bu Kürdəbada da elə bir şey oləyidilər, nə olardı!

Əlbəttə, Ərşad paxıl oğlan deyildi. Ancaq Sərvinazı istəyən Nuru kimi oğlanın ondan dövlətli olması şəxsiyyətinə toxunurdu. Nurunun haqqında deyirdilər: «Zarafat deyil, Hacı Tanrıverdinin oğludur!» Amma Ərşadın haqqında deyirdilər: «O taylı yalançı seyidin oğludur. Atasının əsl-i-kökü də məlum deyil». Ancaq eybi yoxdur, cıdırda Ərşad da göstərdi ki, analar necə oğullar doğub. Deyir, «dədənlə dədəmi deyincə, özünlə özümü de!»

Sonra qaranlıq, dumanlı gecələrdə «qara oğurluğa» gedib, hər də-

fə Hacı'nın ağılından saz bir qoyun apararaq Sərvinəzə yedirtməsi Ərşad xüsusi ləzzət verirdi. Qışlaqda qonşu olduqları üçün Hacı'nın itləri Ərşadı tanıyırdı. Ona görə də, qoyunun oğurlanmağına çobanlar ancaq gündüz sürünü haylayanda duyuy düşürdülər.

Hacı'nın tayfası böyük idi. Dəli-dolu cavanlar çox idi. Ona görə də, baxmayaraq ki, bərişiq olmuşdu, Ərşad sərvaxtlığı əldən qoymurdu. Oğurluq bir qoyuna Təhlə elindən bir naqan-tapança alıb qardaşı Əliyə verərək:

– Ə, – dedi, – ayıq ol. Hacı uşağından o yan-bu yan ələyən olsa, çax başına, qudurğan köpəkuşağıdı, onlara etibar etmək olmaz. Bir az dördayaqlıları artıqdı deyin, havaları göylə gedir. Tay demirlər ki, biz də Kərbəlayı Əsədin qardaşı oğlanlarıyıq. Bizim də açılanımıza qatıq dolmayıb!

... Cavanların başı iş-gücə qarışanda Gülgez əlaçıda Hacıya dedi:

– Əşi, oğlunu nə qədər dilə tuturam, ipə-sapa yatmır.

– Nə deyir?

– Elə əvvəlki sözləri deyib-durur. Deyir, qızın hələ yaşı azdı. Sonra, deyir, mən məktəbi qurtarmayıncə toy eləməyəcəyəm.

Hacı xeyli susub acıqla dedi:

– Əyyam xarab olub. Tay böyüyün sözünü vecinə alan yoxdu.

Bəs, ağı kəsmir ki, Eyvazın bacısı oğlu dələduzun biridi, heç onunla Eyvaz özü də bacarmır. Bir də gördün gecənin birində qızı götürdü getdi.

– Bunu da dedim... Sağ olmuş elə hər şeyi zarafata salır. Güllüb deyir, qız məni istəyirsə, heç kimə getməz.

Hacı lap dilxor oldu:

– Başa düşmürəm, – dedi, – sənin bu oğlun maymaqlıqda kimə oxşayıb?

– Ay Hacı, heylə niyə deyirsən? O cür oğlan maymaq niyə olur?

– Maymaq olmasa, heylə söz danışmaz. Niyə soruşmurdun ki, kimdi qızın nazı ilə oynayan? Bəyəm, Tapdığın oğlu onu götürüb gəndə, soruşacaq ki, kimi istəyirsən?

– Onu da dedim, cavabı bu oldu ki, ZAQS-da soruşacaqlar. Deyirəm, ay balam, bəyəm, ZAQS-a Sərvinəzin özünü aparacaqlar? Nə çox tayfalarında on səkkiz yaşında gəlin xeylağı... Di gəl ki, kimə deyirsən.

– Deməli, gedib üç gün şəhərdə oxuyub deyin, Kürdoba gözündə Fitolbörk olub? O gədə qızı götürüb qaçar, el içində biabır olarıq. Niyə başa düşmür?!

– Bəlkə çağırıb bir özünü də danışasan?

– Rəhmətliyin qızı!... Deyəsən, sən də ağıl onunkü kimi çasıb. Mən, dağdan ağır kişi, uşaqla ər-arvad söhbəti açacağam?

... Qərez, Gülgez nə qədər dil tökdüsə də, Nuru razı olmayıb getdi Bakıya.

Gedəndən qabaq Sərvinəzə bu məzmununda bir məktub yazdı:

«Qəşəng, gözəl Sərvinəz!

Mənim tətillim qurtardıği üçün getdim Bakıya. Oradan sənə məktub yazacağam. Sənin ərə getmək vaxtına hələ üç il var. Ona görə də, yaxşı fikirləş, tələsmə. Ola bilər ki, indi xoşuna gələn bir oğlan iki-üç ildən sonra xoşuna gəlməsin. Amma nə yaxşı olardı ki, sən oxuyaydın. Ata-analarımıza ağıl gətməsin. İndi dünya başqadır. Sən mənim xoşuma gəlirsən. İstəyirəm səni. Əgər, gözləyə bilsən, əlbəttə, biz evlənərik.

Hələlik bu qədər, ay Kürdobanın gözəli».

Nurunun bacısı Xanpəri məktubu Sərvinəzə oxuyanda qız içini çəkib:

– Oy, – dedi, – üç il!

Sonra küsdü:

– Az, az, sənin bu qardaşın nə cür oğlandı? Başqa oğlanlar istəyirlər ki, nişanlıları lap on dörd yaşına çatanda götürüb getsinlər, bu da istəyir ki, nişanlısı qocalıb evdə un çuvalına tay olsun. Bacı, bacı, sən yaz ki, Sərvinəz deyir mənciyəz təzədən oturub üç il gözləyə bilmərəm. Heç məni qoyarlar o vaxtancə dinc oturam? Yaz ki, odur ey, məmən oğlu Ərşad qızını aygır kimi, qarı-bacamızdan əl çəkmir. Bir də gördün basmarlayıb apardı. Ondan sonra kim məni onun əlindən ala bilər? Yaz ki, amma mənim ürəyim səndədi. Yaz ki, qurban olum, Nuru, üç il nədi, lap bir ay da çoxdu. Tez ol, gəl məni apar. Nişanlıni gözü yolda qoyma.

... Ərşad eşitdi ki, Nuru qayıdıb Bakıya, elə bil, üstündən bir dağ götürüldü. Ancaq o nə qədər çalışırdısa da, dayısı Eyvazın kələyindən baş açə bilmirdi.

Bacısı Naringülü hey xəlvətə çəkib:

– Az, – deyirdi, – ay tanrısız, siz də mənim başımın altına yastıq qoyursunuz ki, səbr elə, dayımın fikri sənsən. İndi ki, qızı mənə vermək istəyir, bəs, niyə Hacı uşağıyla haqq-hesabı kəsmir? Hacı'nın evindən hey daşdanib gələn əti, qaymağı, motalı niyə geri qaytarmır? Nəyi gözləyir axı, bu tanrısız?

Bacısı da hey təkrar ələyib dururdu ki, dayımız vəzir kimi adamdı. Yəqin elə eləmək istəyir ki, təhərlə olsun. Ərşad da hirsənib deyirdi ki, bəs, nə vaxt? Dəvənin quyruğu yerə dəyəndə?

«Vəzir» də ay arası, gün arası qalmışdı: nə Hacıdan əl çəkirdi, nə də bacısı oğlundan. Ən əsası da bu idi ki, Ərşaddan ehtiyat edirdi, inanırdı ki, öldürər. Əgər, qorxmasaydı, Hacıya deyərdi:

– İndi ki, oğlun istəyir qız on yeddi-on səkkiz yaşına çatsın, aparın gəlininizi, öz evinizdə gözləsin.

... Oğlu ilə Ərşadın əhvalatına baxmayaraq, Hacı'nın nişanı pozmasının gizlin bir səbəbi də var idi. Hacı bilirdi ki, bu işlərin axırı necə olacaq. Hacı görürdü ki, varlıların işi getdikcə xarablaşır. Vergi artır, hətta, bezi yerlərdə bütün bir kənd, bir oba var-yoxunu qatıb bir yərə. İndi Hacı'nın həmişə özünü ağırbaşı, ağsaqqal kimi aparmağı da yadından çıxmışdı. Bilmirdi neyləsin. Bir söz deməyə də, ürəyində bərk narahatlıq keçirirdi. Əvvəllər fikirləşirdi ki, əşi, hökumətin onunla işi olmaz. Hamı bilir ki, Hacı Tanrıverdi bu dövləti ona-buna çobanlıqla qazanıb. Elə indinin özündə də heç öz çobanlarından az zəhmət çəkmir. Ancaq gördü ki, xeyr, Hacı'nın səsini də bağladılar. Soruşdu ki, «yəni, bu nə deməkdir?». Nuru onu başa saldı ki:

– Bu o deməkdir ki, sən kulaksan! Yəni, yeni quruluşun düşmənisən!

Hacı təəccüb elədi:

– Bala, mən şüranın düşməni niyə oluram? Bəyem, şura zəhmətkeşlərin hökuməti deyil?

Nuru da dedi:

– Yox. Sənin kimi zəhmətkeşlərin hökuməti deyil.

Hacı yenə də eyni təəccüblə soruşdu:

– Niyə, mən neyləmişəm ki?

– Şüranın fikrincə, sən daha zəhmətkeşlikdən çıxıb istismarçı olmusan! Yəni, başqalarının zəhmətindən istifadə eləyirsən, ağa olmusan.

– Mən – ağa?!

Hacı yana-yana gülüb başını buladı:

– Sən görmürsən ki, mənim gecə də əynimdən paltar çıxmır? Səhərdən-axşamacan o sürülərin içində əlləşirəm?

Nuru gördü ki, atasını başa salmaq çətindi, ona görə də, qısa cavab verdi ki:

– Bunun dəxli yoxdu, ata. Sən kulaksan, biz də kulak oğlanları.

Hacı dedi:

– Yaxşı, tutaq ki, mən düşmənəm, kulakam, bəs, sizin nə təqsiriniz var?

Nuru acı-acı gülüb dedi:

– Bizim də təqsirimiz odur ki, sənin oğlunuq.

Hacı key kimi baxıb daha deməyə söz tapmadı.

Sonra Hacı onu da fikirləşdi ki, bu vəziyyətdə yenə qohumluğa Eyvaz məsləhətli. Hökumətdə Surxay kimi adamı var, rayondan gələn hökumət adamları Eyvazın evinə düşür.

Hacı'nın arvadı Gülgeç də məhz Eyvaza görə istəyirdi ki, Sərvinaz oğluna gəlsin. Hər dəfə Eyvazı görəndə, yarası qövr eləyirdi. Böyük oğlunun iyirmi bir yaş olmasına baxmayaraq, Gülgeç lap təzə gəlinə oxşayırdı. Yanaqları qıpqırmızı, saçları şəvə kimi qapqara... Axı, niyə də olmasın? Hacıya gələndə on dördü təzəcə bitirmişdi. Amma Hacı'nın yaşı otuzu keçmişdi. O vaxt Gülgeç də Sərvinaz kimi alışıb-yanırdı. Oba cavanları ona eşitdirmək üçün çöldə-bayırda oxuyurdular:

Uca dağlar, qarlı dağlar başında

Bir yar sevdim on dörd-on beş yaşında!..

Amma o, Eyvaz əmiyə aşıq idi. Eyvaz əmi elə indi də öz tay-tuşları arasında ən yaraşlıq kişi idi. Görəsən, bu, tanrısız Hacı Əlverdinin ögey qızı Zərəfşanda nə görmüşdü? Boy bir qarış, döşləri sələ kimi... Sifəti də ilana ağu verənə oxşayırdı. «Yazıq Eyvaz... Ondan nə ləzzət alırsan?! Mənim kimi canı qoydun, getdin onun qoynuna girdin? Allahın biş-düşünü də bilmir». Şəhərdən qonaq gələndə yazıq Eyvazın evində çoban bozartmasından başqa ayrı bir xörək görmür. Deyirlər, Zərəfşanın o ifritə anası kişiye cadu yazdırıb, and içirlər ki, Qara Mollaya iki saz öyəc verib. Yoxsa, Eyvaz kimi oğlan o yerə girmişin nəyi-nə bənd olmuşdu?! Bəs, niyə indi Eyvaz onu görəndə bir cür olur?.. Cadunun təsiri keçib-gedib, ona görə?! Ancaq xeyr... Keçmiş ola! Gülgeç kişi qızıdı! Nuru kimi, Fərhad kimi oğullar anasıdı. Hacı da dağdan ağır kişidi. Yox, yox. Gülgeç ərinə xəyanət eləməz. Nahaq yərə ona baxanda, Eyvazın gözü-başı qaynaşır. Elə şey ola bilməz! Qoy Eyvaz öz əməlindən küssün!

Amma nə olursa-olsun Gülgeç istəyirdi ki, oğlu məhz Eyvazın qızını alsın. Bütün başqa mülahizələri olmasaydı belə, yenə Eyvaz da istəyirdi qızı məhz Gülgeçin oğluna getsin. Elə bil ki, bu onların hər ikisinin mənasını özlərinin də başa düşmədikləri ruhi bir tələb idi. Elə bil ki, onlar bütün ömürləri boyu bir-birilərinə yad olmaq istəmişdilər.

ƏRŞAD DA GÖZƏL SƏMƏND MADYANA GÜLLƏ ATARMIŞ...

Avqustun axırlarında el tərpenib köçdü arana. Hacı Tanrıverdi cavan, yorga madyanı yəhərledib göndərdi Eyvaz əmigi ilə ki, Sərvinaz bu atla getsin arana (Eyvaz əminin iki minik atı vardı ki, onun da birini özü, birini də Şamxal minirdi. Ona görə də, dəvələri yükləyəndən sonra birinin üstündə də Sərvinaz əyləşirdi. Amma dövlətli tərəkəmlərdə cavan qadınlar yəhərli madyanlarda gedirdilər.) Sərvinaz bu işə yaman sevindi. Birinci, ona görə şad oldu ki, yəhəri gümüştü sinəbəndli

bu gözəl madyan onun üçün Nurugildən gəlmişdi. İndi Nurunun adı gələndə qızın ürəyi əsirdi. Nuruya aid hər şey Sərvinaz üçün dünyalar qədər əziz idi. İkinci ona görə şad oldu ki, Sərvinaz da o biri varlıların qız-gəlini kimi bu cür yaraşlıqla atla gedəcəkdi.

Ərşad bu əhvalatı eşidəndə bacısının vasitəsilə dayısına sifariş göndərdi ki, atı qaytarsın geri. Eyvaz əmi də ürəyində Ərşadın ata tərəfdən yeddi arxa dönənini söyləyib, çölə tökdü de, üzde hiylə işlədi.

– Az, – dedi, – sən bu qanmaz qardaşını başa sal ki, at məsələsinə fikir verməsin, nə cür demişəm, o cür də olacaq.

Qız gümüş sinəbəndli səmənd madyanın üstündə gedəndə, Ərşadı uzaqdan, çomağını çiyinə qoyub, iri boz köpəyi ilə yanaşı qoyunun dalınca yeriyən görüb heç vecinə də almadı. Cin vurdu Ərşadın başına, az qaldı yüyürüb xəncəri soxsun madyanın böyrünə...

Ərşadın sürüsü köç düşən yerdən xeyli aralı boz bir qayanın kölgəsində yatışıb dincəlirdi.

Ərşad yapıncısı-filanı yüklənən atın belinə qoyduğu üçatlıanı və patrondaşı açıb çıxardı. Qaşqa ürgəni yəhərleyib qolbənd elədi. Kiçik qardaşı soruşdu:

– Ə, qağa, hara hazırlayırsan?

Ərşad dedi:

– Sən tapançanı hazır saxla. Üstümüze yeriyən olsa, bəlkə, sən də atmalı oldun.

Sonra sürünü qaldırıb keçirdi qayanın o biri tərəfinə. Əliylə dedi ki, sən dayan burada, sürünün yanında.

Sonra özü qayanın üstünə qalxıb, dayısıgilin köçündən bir az aralıda otlayan gözəl madyanın düz ortasını nişan aldı. Ancaq tətiiyi çəkməyə əli gəlmədi. Düşməni atı da olsa, heyfi gəldi. Ancaq Sərvinazın onun üstündə özünü necə ədayla tutmağı gözünün qabağına gələndə yenə də haldan-tədbədən çıxdı. Madyanın ortasını deyil, dal ayağını nişan alıb atdı. Madyan sıçradı, axsaya-axsaya bir az gedib dayandı...

Köç adamları bir-birinə deydi. Eyvaz əmi hövlnak yerindən qalxaraq, aralıda ayağının birini yerə qoymayan atı görüb, məsələni anladı.

Lakin başqa adamlar güllənin haradan və kim tərəfindən atıldığını tapa bilmirdilər. Eyvaz əmi də papiros bükə-bükə oğluna, arvadına tapşırırdı ki, heç kəsə bir söz deməsinlər. Hay getdi Hacı Tanrıverdinin köçünə. Bir də gördülər ki, Hacınin ortancıl oğlu Fərhad çılpaq atın üstündə budur gəldi və atdan düşməyərək madyana baxıb soruşdu:

– Bunu kim belə elədi, ay əmi?

Eyvaz əmi müştüyündən bir nəfəs tüstü alıb buraxaraq, sakit halda cavab verdi ki:

– Başa düşmədim, bala, güllə çox uzaqdan atıldı.

Bir qəder susduqdan sonra əlavə etdi:

– Bəlkə də havayı gülləydi. Bu günün günortaçağı heç kəs cəsaret eləyib bura güllə ata bilməz.

Fərhad dedi:

– Əşi, Eyvaz əmi, havayı güllə bu qəder adamın, heyvanın içində elə gəlib biz göndərən atı tapdı?

– Ayı nə ola bilər?

– Güllə ha tərəfdən atıldı?

– Dürüst deyə bilmərəm. Ancaq, deyəsən, bu tərəfdən atıldı, – deyə Eyvaz əmi tamam əks cəhəti göstərdi.

Hirsindən bənizi ağappaq olub, yelmar ilan kimi yalmanan Fərhad atını çapıb gedəndən sonra Eyvaz əmi bacısı oğlunun ata tərəfdən bütün yeddi arxa dönənini söyləyib tökdü çölə:

– Bir dəli şeytan deyir, get, bu köpəkoğlunu basdır qoduqluğa, cəhənnəm olub-gətsin, yenə də dost-düşməni kəsir qabağımı...

O biri tayfada da Fərhad və əmisi oğlanları gizlədikləri tüfəngləri çıxararaq, gedib madyanı vuranı axtarmaq istədikdə, Hacı qoymadı:

– Əvvəla, – dedi, – madyanı vuran orada dayanıb gözləmir ki, siz də gedib onu görəsiz. İkincisi, madyanı bizim qapıda vurmayıblar!

– Çox da! – deyərək Fərhad özündən çıxdı. – Bu, xalis bizə sataşmaqdı, yoxsa, niyə Eyvaz əminin özünün heyvanına atırdılar?

Hacı özü də bu məsələni hələ bir tərəfə çıxara bilmədiyi üçün təmkinlə dedi:

– Tələsməyin, hər halda, atan tapılacaq.

Ancaq Hacınin şübhəsi qalmırdı ki, madyanın vurulmağı, erkəklərin iki dəfə gecə qaytarılıb təkrar onun öz ağılına salınması, sonra Ərşadın Nuruya o cür əl qaldırması Ərşadın əməlidir. Dünənə qədər onabuna çobanlıq eləyən gədənin onunla tərəziyə girməsi, əlbəttə, Hacıya ağır gəlirdi. Düzdür, anası Eyvazın bacısıdır. Kərbəlayı İbixanın nəvəsidir, amma kim bilir, atası o tayda nə yuvanın quşuymuş?.. Ərşadı ortadan götürmək Hacı üçün çətin iş deyildi. Lap araya qanlılıq da düşsə, Hacı o təhqirlərin qarşısında bundan keçməzdi. Ancaq Hacı istəyirdi ki, nə olursa-olsun, Eyvazla, Surxayla qohumluğu baş tutsun. Ondan sonra Ərşad heç bir qələt eləyə bilməzdi, Hacı bu qərara gəldi ki, əgər, madyanı o vurmuş olsa da, açib-ağartmasın. Səbr etmək lazımdır. «Kollektiv təsərrüfat» haqqındakı söhbətlər getdikcə artırdı. Eyzən xəbər gəlirdi ki, filan dövlətli tərəkməyə bu qədər vergi gəlib. Filan yerdə kolxoz qurulub... Hacı bütün bu işlərin aqibətini gözləyirdi. Özü də neyləyəcəyini bilmirdi.

Ərşad vurub şikəst elədiyi madyanı hər dəfə axsayan görəndə üzünü o vana çevirirdi. O gözəl madyanın, düşməni heyvanı olsa da, bu ha-

la düşməyine baxa bilmirdi. Ürəyində bütün günahı Nurunun üstünə töküb fikirləşirdi ki, o köpekəğlu dayısı qızına müştəri çıxmasaydı, Ərşad da yazıq heyvanı bu cür eləməzdi. Keçmə bu Eyvaz dayısının da tamahgirliyindən! Dünyanı yığıb verəsən, «doydum» deməz! El-obanın içində qızı mindirir Hacının atına, tay demir ki, axı, bu bacım oğlu da cavandı. Tay-tuşu, dost-düşməni var.

... Nurugildən gələn atın belinə qalxanda Sərvinaz elə bilməşdi ki, bütün dünyanı ona bağışladılar. İndi Ərşadın belə eləməsi qızı yandırb-yaxdı. Gəndən-gənə onu qarğayıb dedi:

– Səni görüm, səni görüm o səmənd madyan kimi gülləyə gələsən. Ancaq dərhal da bu qədər kəskin deməyinə peşman olub, əlavə etdi:

– Qoy, bari, əstəğfürullah deyim, yazıqsan...

Atın vurulmağı qızın Nuruya olan həsrətini artırdı. Sərvinaz üçün Bakı dünyanın o başı idi. «Boynuna qurban olum, ay Nuru, – deyirdi, – sən indi o qərbləkdə neyləyirsən? Heç bilirsən mənim bu mamam oğlu gülləyə gəlməmiş necə zalımdı? Axı, niyə sən məni götürüb getmədin?»

Gözlə Sərvinaz belə düşünürdü. Amma Ərşadı görəndə də gülməməkdən özünü saxlaya bilmirdi. Ərşadın bir az qıyıq qara gözlərinin iti baxışı altında bədəni çuşa gəlirdi. Ərşadın onu vəhşi kimi necə bəsarlayıb öpdüyünü xatırlayıb, təkrar gülməşdi. Bir tərəfdən də Ərşadı qızın bu hərəkəti yandırb-tökürdü. Ürəyində: «Ay tanırsız, – deyirdi, – indi ki, məni görəndə çiçəyin çırtlayır, bəs niyə Nurunun üzüyünü barmağında gəzdirirsən? Niyə onun atına minirsən? İkimizə də getməyəcəksən ki... Sən ölmüyesən, bu arvad tayfasının görək ətini şişə çəkəsən!..» Ancaq bu acığı onun Sərvinaza olan eşqini, həvəsini daha da artırırdı.

Köç arana tərəf hərəkət etdikcə, Ərşad da yalquzaq canavartək gündüzlər kənara gedir, sərvaxtlığını unutmurdu. Yənə də yol uzunluq başqa sürülərdən girəvələyib xəlvətçə öz sürüsünə qatdığı qoyunları gecələr kəsib ötürürdü dayısıgilin köçünə. Eyvaz əmi də yəqin məsələdir ki, bacısı oğlunun bu qayğısından çox razı qalırdı.

... Göydə ulduz ulduzu çağırırdı. Köç üzü enişə – arana gedirdi. Üstündə arvadlar, qız-gəlinlər mürgüləyən dəvələr bir-birinin ardınca aramla gedirdilər və onlar yeridikcə, sinəbəndlərindən, boyunlarından asılan zınqırovlar aramla səslənirdi. Köçün qabağında atlı kişilər gedirdilər. Onlardan bəziləri atın üstündə mürgüləyir, bəziləri ikibir, üçbir söhbət edirdilər.

Ərşadgilin sürüsünün dalınca Əli gəlirdi. Ərşad özü isə, adəti xilafına, bu dəfə atlı gedirdi. Ancaq atlılara qarışmırdı. Çünki Hacı Tanrıverdinin oğlunu, qohumlarını görməyə gözü yox idi. O biri tərəfdən

də girəvəyə salıb hərdən atını Sərvinaz üstündə gedən dəvənin yanı ilə sürürdü. Bu o vaxt olurdu ki, o biri dəvələrin üstündəki arvad-uşağı gecenin şirin yuxusu aparırdı. Sərvinaz pıçıldı ilə onu danlayıb:

– Ay həyasız, – deyirdi, – necə qıydın, o cür gözəl atı şikəst elədin?!

Ərşad da cavab verirdi ki:

– Hələ bu harasıdı, hünəri var, dayım səni mənə verməsin, gör onda neyləyirəm.

– Neyləyirsən?

– Bir güllə dayıma, bir güllə də sənə!

– Ədə! Ədə! Necə dilin var gəlir dayın haqqında heylə deyirsən?

– Bəs, dayımın necə insafı yol verir ki, mənim kimi bacısı oğlunu qoyub, səni verir tazının birinə?

– Sənə qız vermək olar? – deyər Sərvinaz qaranlıqda gülməşəyərək pıçıldadı. – Basıb yazıq qızın sür-sümüyünü sındırsan.

– Ay səfeh, səni qu quşu kimi əlimin üstündə gəzdirəmə. Yağ içində böyrək kimi bəsləyəmə. Hər gün sənə əmlək əti yedirdərəm.

– Bah, bah! Dilin olmasa, qarğa-quzğun basar, yeyər.

– Bütün Qarabağ mahalı yığılsa, mənə heç nə eləyə bilməz.

– Bas gopa.

Sərvinaz qaranlıqda xısın-xısın güldü və onun bu gülüşü də Ərşadın ağlını başından çıxardı. Az qaldı ki, qızı dəvənin üstündən çəkib, qucağına alıb aparsın. Ancaq dərindən nəfəs alıb hövsələsini basdı:

– Ay vəfasız, neyləyim ki, mama oğlunu yaxşı tanımamısan. Ancaq onu bil ki, mənim sözümdür. Ya bu dünyada mənim olacaqsan, ya da heç kəs.

– İştahamı kök saxla, – deyər, Sərvinaz yənə də xısın-xısın güldü.

Ərşad əl atıb dəvə üstündə qızın çılpaq baldırını çimdiklədi.

– Oy, canın yanmasın! – deyər qız qaranlıqda səsləndi.

Ərşad ayaqlarını yavaşca tərpetdi və at götürülüb köçdən çıxdı.

... Qoyun sürüləri yənə də Haramı yataqlarına yayılmışdı. Yənə də çobanların komaları göz işlədikcə uzanıb-gedən geniş düzənliyə səpələnmişdi. Komaların bayırdan yan-yörəsini torpaqla möhkəm tutdular ki, qışda içi soyuq olmasın. Ərşad yənə tez-tez qışlağa baş çəkirdi. Həftədə bir-iki dəfə gecələr dayısıgil üçün ötlük aparırdı.

Ancaq qışlaq həyəcan içindədi. Səs yayılmışdı ki, lap bu yaxın vaxtlarda obanın bütün qoyunu, mal-qarası birləşəcək. Eyvaz əmi qədim dioqonal şalvar-pencəyini, atlas arxalığını, şişburun uzunboğaz çəkmələrini geyinib, gümüş toqqasını bağladı. Gümüşü papağını qoydu və yazda miniyə öyrədilmiş yorğa dayı yəhərledib, içinə təzə yağ-pendir, qaymaq qoyulmuş güllü xurcunu tərkinə bağladaraq, minib Qa-

rabulaq şəhərinə, qardaşı oğlu Surxaygile getdi ki, bütün bu danışılan əhvalatlardan dürüst bir şey öyrənsin. Surxay da onu başa saldı ki, bəli, tezliklə kollektivləşmə olasıdır. Eyvaz əmi soruşdu ki, bəs, o zaman mənim kimilərinin vəziyyəti necə olacaq?

Surxay dedi:

– Sən orta kəndlisen. Orta kəndlini biz şura hökumətinin tərəfdarı hesab edirik.

Sonra Eyvaz əmi yenə də soruşdu:

– Hacı Tanrıverdigilin işi nə cür olacaq?

Surxay cavab verdi ki, kulakların işi necə olacaqsə, Hacıgilinki də elə.

– Belə çıxır ki, yaxşı olmayacaq...

Surxay yenə də dedi:

– Ay əmi, düşməni qucaqlayıb öpməzlər ki?

Sonra əlavə etdi:

– Tərs kimi, sən də Hacı ilə təzə-təzə qohum olursan. Yəqin ki, Nuru da bir kulak oğlu kimi institutdan çıxaracaqlar.

Eyvaz əmi təəccüblə soruşdu:

– Nurunun nə günahı var?

– Günahı odur ki, kulak oğludur.

– Heç nə başa düşmürəm, – deyə Eyvaz əmi papiros бүkdü.

... Və səhər tezdən Kürdobaya qayıtdı, Ərşadın bacısını çağırıb xəlvətcə onu başa saldı ki:

– Qoy qardaşın qızı götürüb qaçsın. Bacım oğludu. Qanı qanımdandı, keçə bilmirəm. Fikirləşirəm ki, qızı Hacınin oğluna versəm, bacımın ruhu şad olmaz. Bir səhv idi, eləmişdim. Atalar deyib, ziyanlığın yansından... Hacıgil də məni tələsdirib tez toy eləmək istəyirlər. Ona görə də, qardaşına denən, nə qədər tez tərpənsə, o qədər yaxşıdı.

Naringül dedi:

– Allah səndən razı olsun, ay dayı.

Və elə həmin gecə ata minib, Haramıya Ərşadı görməyə getdi...

... Sərvinaz bir dəstə qız-gəlinlə Köndələncayın üst tərəfindəki güney yamacda dovğa pencəri yığırdı. Hamısının kefi kök idi. Deyib-gülürdülər, zarafat ələyirdilər. Bu il payız yağınlıq olduğundan çölşomusu, yemlik, dağkeşnişi təzədən göyərüb qalxmışdı. Qızlar torbalarını pencərlə doldurub qurtarmaq üzrəydilər ki, birdən «Cin dərəsi» tərəfdən üç atlı çıxıb onlara tərəf çapdı. Hamıdan qabaqda gələn Ərşadın Sərvinaza çatmağı ilə onu quş kimi qaldırıb atın üstündə qucağına almağı bir an çəkdi. Qız qışqırdı, çapaladı, – kim idi ona fikir verən – atlılar «Cin dərəsi»ni keçib, üfüqdə yox oldular. Sərvinaz, Ərşadın cilov tutan əlini dişləyib qanatdı. Ərşad isə, tükü də tərpənmədən susub

atı dördmə çapa-çapa daima uzaq üfüqə baxırdı. Üçatılan çiyində, patronla dolu iki kəmərdə belində! İndi fələk də gəlsəydi, Sərvinazı onun əlindən ala bilməzdi.

Kürəyinin eni bir metr olan gödək Kərəm də eyzən üfüqə baxaraq susurdu. Xəncərinin eni də, yalan olmasın, bir qarış idi.

Atlılar Kürdobadan bir neçə güllə mənzili uzaqlaşandan sonra Ərşad qan-tər içində olan atının başını yığıdı. Sərvinaz çapalayıb-qışqırıb yorulmuşdu. Ərşad yenə də dinib-danışmır və hərdən qanrılıb geri baxırdı. Əmisi oğlu Dadaş atını onun yanına sürüb dedi:

– Afşar uzaqdı, bəlkə Şahsevənə, bizim qonaqgile dönək?

Ərşad gözünü qabaqdan çəkməyərək sakit cavab verdi:

– Afşara gedəcəyik.

... Onlar Qarabağ tərəkmələrindən olan Afşar obalarına çatanda artıq gün öyilmişdi. Afşarlılar ilin bütün fəsillərində keçə alaqlıqlarda yaşayırdılar. Atlılar bir obanın yanında atlarının başlarını yığaraq, lap ucqardakı böyük alaqlığın qapısında dayandılar. Alaqlıqdan cavan bir gəlin çıxıb, az qala, atlıları atdan salmaq istəyən itləri acıqlanıb qovdu. Sonra Ərşada yaxınlaşıb dedi:

– Xoş gəlmisiniz, qağa.

Ərşad cavab vermədən Sərvinazı usdufca qoydu yerə. Gəlin dərhal qızın qolundan yapışaraq, apardı alaqlığın yanındakı komaya. Ərşad yoldaşlarına dedi:

– Düşün.

Həmin dəqiqə başqa komalardan iki cavan oğlan çıxıb yüyürərək, atların cilovlarından yapışdılar.

Sonra gəlin komadan çıxıb alaqlığa işarə ilə qonaqlara dedi:

– Buyurun içəri.

Ərşad soruşdu:

– Bəs, Şahmar hardadı?

– Çölə gedib. İndi gələr.

Sonra gəlin qonaqların atlarını tutan həmin cavanlara dedi:

– Aparın heyvanlara arpa verin.

Qonaqlar alaqlığa girib keçələrin üstündə əyləşdilər.

Qonaqlara təzəcə çay vermişdilər ki, ucaboylu, sarıbənz, enlikürək bir oğlan olan Şahmar gəldi. O da Qaradolaqda çoban olmuşdu, o vaxtdan Ərşadla qardaş idilər. Ancaq Şahmar Ərşaddan üç-dörd yaş böyük idi. Vaxtilə bütün mahalda məşhur at və qoyun oğrusu idi. Ancaq nə qədər çalışırdılar, oğurluğunu tuta bilmirdilər. Məsələn, deyəndə ki, dünən gecə Hacı filankesin qaçağan kəhər atını aparıblar – bildirdilər ki, Şahmarın işidir. Ancaq kim sübut ələyə bilərdi ki, atı o aparıb? Tay-tuşları Şahmarın oğurluqları barədə söz salıb zarafat ələyən-də Şahmar da eyni zarafatla cavab verirdi ki:

– Ə, balam, hökumətimiz kulaklarla, dövlətliylə mübarizə aparır, mən də bir yandan kömək ələyirəm dayna. Əgər, kasıb köpəkoğlunun bir çəpəsinə toxunsam, məni tutub lap güllələsinlər.

Ərşad da çox həməyir, oğru olduğundan Şahmarla dostluqları yaxşı tuturdu. Çətin oğurluqlara həmişə bir yerdə getmişdilər. Bir-birinin əliitiliyinə, qorxmazlığına yaxşı bələd idilər. Şahmar da yaxşı at mənən, yan-yana düzülmiş nişanı atın bərk qaçarağında dalbadal vuran, əliaçıq, qonaqcıl bir oğlan olduğundan oğurluğunu lap gözüylə görə olsaydı belə, hökumətə xəbər verməzdi. Kənar obaların dövlətliyəndən oğurlayıb getirdiyi qoyunları bütün oba cahılları tökülüb yeyərdilər. Ancaq indiki arvadı Gülənbərə bənd olandan sonra oğurluqdan əl çəkmişdi. Gülənbərin atası dindar adam idi. Demişdi ki, oğurluqdan and içib əl çəkməsə, mən ona qız vermərəm. Şahmar da nələc qalaraq and içib söz verdi. Evləndəndən sonra da kişi kimi sözünün üstündə durdu.

Çaydan sonra qonaqlar doyunca bozartma yedilər. Ərşad qayğılı görünürdü. Şahmar dedi:

– Ə, Qarabala, çərəyi iştaha ilə ye. Özün bilirsen ki, bir polk gəlsə, bu komaya bata bilməz.

Sonra Kərəm dedi:

– Biz gedək.

Şahmar dedi:

– Nə olub, dəyirmanə gəlməmişiniz ki, qalın, səhər gedərsiniz.

Dadaş dedi:

– Sağ ol, Şahmar, qalmışın varıq. Qoyun-quzu Haramıda uşaq umudunadı, gerek gedək.

Oğlanlar qalxıb atlanaraq, qaranlıqda yox oldular. Sonra Ərşad açaıb dostuna dedi ki, düzdür, qızı atasının razılığı ilə qaçırdıb, ancaq nişanlısı tərəf quduz adamlardır. Sərvaxt olsaq yaxşıdır.

Şahmar da cavab verdi ki:

– Ə, Qarabala, mənimlə o qəder yoldaşlıq eləmişən, amma deyən, yənə də yaxşı tanımamısan. Sən yorgunsan, yıxıl yat, üreyini buz kimi saxla. Qızı Gülənbər özü ilə yatırdacaq. Bilirsen ki, mən ayıq yatıram. Bəşatılanın da düz üç kəmər patronu var.

Ərşad soruşdu:

– İtlər aldanan döyül ki?

– Bilmirsen ki, mənim itim aldanmaz?!
Sən bir az oradan-buradan söhbət elədilər. Ərşad zarafatyana dedi:

– Deyəsən, doğrudan da, abid olmusan. Gecələr bir yana-zada çıxmırsan...

Şahmar da gülümseyib dedi:

– Hərdən görürsən ki, beynimin qurdu tərənir, amma özümü saxlayıram. Kişinin sözü bir olar. Ona sərf elədiyim vaxtı öz heyvanlarını sərf ələyib, xan kefində dolanıram.

Ərşad dedi:

– Əyə, bəyəm iş dolanmaqdadı? Sonra elə bilirlər aciz-avaranın birisən. Adamı saymırlar.

– Yox... İndi əyyam dəyişilib. İndi görürsən oğruya uşaqlar da pis baxırlar. Onsuz da, bu gün-sabah hamı malını qoyacaq bir yerə.

Ərşad dedi:

– Belkə, onda bu dövlətli köpəkoğlanlarının köpü alına.

Nəçə vaxtdan bəri birinci dəfə olaraq Ərşad arxayın uzanıb, div yuxusuna getdi.

... O biri komada Sərvinaz xeyli ağladı. Çırpındı, hey təkrar etdi ki:

– O köpəkoğluna deyın, bu saat məni qaytarsın obamıza.

Şahmarın arvadı Gülənbər, qonum-qonşudan gələn qız-gəlin onu dile tutdular. Ətli-canlı göyçək bir gəlin olan Gülənbər:

– Niyə özünü həlak ələyirsən, bacı? – deyirdi. – Nişanlın nər kimi oğlandı, özü də ki, maman oğlu.

Zarafatçı bir gəlin də o birilərinə deyirdi:

– İndi belə atılıb-düşməyinə baxmayın. Sonra oğlanın qucağında quzuya dönəcək.

Amma Sərvinaz onlara qulaq asmırdı. Sərvinaz Nuru haqqında, onun məktubu haqqında düşünürdü və düşündükcə kövrəlirdi. Düşündükcə üreyi – indi, kim bilir, haralarda olan – o oğlana daha möhkəm bağlanırdı. Qıza elə gəlirdi ki, bu dünyada onun üçün Nurudan əziz. Nurudan yaxın heç kəs yoxdur. Sərvinaz heç vaxt o oğlanı bu qəder istəməmişdi. İndi həmişəlik ondan əlinin üzüldüyünü hiss elədikcə gözündən yaş sel kimi tökülürdü.

... Bütün Kürdobaya yayıldı ki, Hacı Tanrıverdi oğlunun nişanlısı Sərvinazı Ərşad götürüb qaçıb. Hacınin oğlu Fərhad öz tayfalarından olan cavanları da götürüb qızı qaçıranların dalınca qaçmaq istədi. Ancaq Hacı qəzəblə qışqırıb dedi:

– Lazım deyil Tapdıq oğlunun əli dəyən qız bizə!

Fərhad da ömründə birinci dəfə olaraq atasının hüzurunda qızıb özündən çıxdı:

– Əşi, – dedi, – bizi lap eləmişən arvad! Ərşad qardaşımızı doğrasın, dinməyək, atımızı vursun, dinməyək. İndi də qardaşımızın nişanlısını aparıb papağını əyri qoyub gəzsin, yənə dinməyək? Mən onu sağ qoysam, camaat içinə çıxa bilmərəm.

Hacı bu dəfə qışqırmadı, bu dəfə dərindən nəfəs alıb, oğlunun üzünə baxmadan yavaş səsle dedi:

– Lazım deyil.

– Axı niyə? – deyə Fərhad, az qala, hirsindən ağlayacağımsı kimi soruşdu.

Hacı öz-özünə danışmış kimi asta-asta dedi:

– Ona görə ki, mən sesi bağlı bir kulakam. Biz səsimizi çıxara bilmərik. Hökumət bizi düşmən hesab eləyir.

– Əşi, biz düşmən niyə oluruz? Ərşad kimi oğurluq eləmirik, adam doğramırıq. Dövlət qazanıb hökumətə naloq veririk dayna.

Hacı dinmədi. Hacı bilirdi ki, Fərhad ilxıdakı cavan atlar kimi boz-qırlarda, yaylalarda, Haramlarda səlimi böyüyüb, ona görə də, hökumətin, dünyanın işlərindən nə başı çıxacaq. Hacı fikir eləyirdi ki, böyük oğlu özü oxuyub inciner olar. Fərhad da çölçülükə Hacı'nın yerini tutar. Nuru lap balacalıqdan oxumağa həvəsli idi. Müəllimlər həmişə onu Hacıya tərifləyirdilər. Amma Fərhadın oxumaqla işi yox idi. Fikri-zikri atın, tufəngin yanında idi.

Nuru indi də o ali məktəbdə lap birincidir. Keçən il Hacı ömründə birinci dəfə Bakıya, oğlunu görməyə gedəndə, böyük professorlardan biri demişdi ki, Nuru çox ağıllı tələbədir, bizim ona böyük ümidimiz var. Hacı'nın da ürəyi dağa dönmüşdü. Amma, budur, indi həmin ali məktəbdə Nurudan kağız istəyirlər ki, görsünlər atası kimdir. Nuru yazır ki, əgər, atamın «səsinin açıq olması» barədə kağız olmasa, mənə institutdan çıxaracaqlar.

Hacı hirsələnib deyirdi: «Dağdan ağır mən, Sevindikdən təvəqqe elədim «səs» barədə Nuru üçün kağız versin ki, onu məktəbdən çıxarmasınlar», dedi: «Hacı, mən heylə qələt eləyə bilmərəm, mən kommunistəm. Camaatın üzvü yaman dönüb. Deyirsiniz ki, indiyəcən varlılardan olurdu hökumət. Yaxşı, neynək, qoy indi acından günorta duran Dədəkişinin oğlu, Sevindik olsun hökumət. Bəyəm, mən Hacı Tanrıverdi buna razı olmuram? Bəyəm, mən özüm ona-buna az çoban olmuşam?».

... Qız qaçırılardan bir gün əvvəl Eyvaz əmi qəsdən rayon mərkəzinə getmişdi. Obaya qayıdanda, qonşular eşidə-eşidə arvadı Zərəfşanı söyüb qovdu ki, niyə qızı gözəndən qoymusan, götürüb qaçınlar... Qoy Hacıya xəbər getsin ki, qızın qaçırılmağından Eyvazın xəbəri yoxdur. Təbii ki, iki-üç gündən sonra Zərəfşan atası evindən qayıdıb gəldi...

... Elə o zaman da Hacı'nın yaxınlaşdığını hiss elədiyi tufan güruldədi. Rayon işçilərindən bir dəstə tökülüb obaya gəldi. Elan olundu ki, haminin qoyunu, malı, dəvəsi, atı, iş alətləri birləşdirilir, kollektiv təsərrüfat qurulur.

Və cəmi bir neçə günün içində Kürdobada böyük bir kolhoz yarandı. Keçmişdə yoxsul adam olan partiya üzvü Alış oldu kolhoz sədri və Hacı'nın qapısında dördayaqlıdan bir at, bir inək qaldı, yəni, Hacı Tan-

rıverdi də oldu Üçtoqqa İman kimi lütün biri. Amma bu, zahirən belə idi. Yeni, Hacı'nın «yatırı» çox idi. Hacı illərdən bəri satdığı erkəklərin, atların, yunun pulunu qızıla çevirib etibarlı yerlərdə gizləmişdi. Ancaq lap bir ev dolusu qızılı olsaydı, yenə də o qoyun sürülərinin, kiş-nertisi laləli çöllərdə ruh verən, havası göylə gedən ilxıların, qışda qızıb ağzından köpük daşlanan nərələrin, ipək yunlu ağ mayaların yerini verməzdi. Getdi çiçəkli Haramı... Getdi ala yaylaqlar. Nəyə lazımdı o gizlədilen qızılar?..

Əlbəttə, filan qədər qoyunu, malı birdən-birə kolxoza qoymaq Ərşad üçün o qədər də asan olmadı. O, bir neçə gün lap key kimi gəzib-dolandı. O qoyunların hamısını Ərşad birçə-birçə bütün nişanları ilə tanıyırdı. Belində ağ zolağı olan qara kərə qoç onun ərköyünü idi. O biri sürülərdəki qoçların heç biri qara kərə qoçla dölşləşə bilmirdi.

Çoban Kərəm:

– Ə, Ərşad, – deyirdi, – neyləyirsən ki, bu qoç belə harın olub?

Ərşad da zarafatla deyir

– Qara kərə qoça eyzən kişmiş yedirdirəm.

Kərəm soruşdu:

– Bəs, o necə işdir ki, sənin süründə o biri sürülərdən çox ekiz quzu olur?

Ərşad da zarafatına davam eləyib deyirdi:

– A tanrısız, qara kərə qoç kişmiş yeyəndə qoyunlar da ekiz doğacaq dayna.

İndi qara kərə qoç gözüne görünəndə Ərşadın ürəyi birtəhər olurdu. Haramıda o qarlı, soyuq qış gecələrində sürünü canavarlardan, oğrudan qorumaq üçün bəzən cürənesinə bürünərək, başını qara kərə qoçun quyuğu üstünə qoyub, şirin-şirin yatdığı, indi Ərşad üçün kəderli bir xatirə olmuşdu. Ancaq dərd Ərşada güc gələndə varlılara, təşəxxüsləri göylə gedən Fərhad kimi, Nuru kimi Hacı oğlanlarına olan kimi imdadına çatırdı. Öz-özünə:

– A tanrısız, – deyirdi, – sən kolxoza qoymusan iki yüz qoyun, amma Hacı Tanrıverdi qoyub beş-altı min qoyun, bir ilxı at, bir naxır qaramal... Qaldı, hökumət də sənin! Amma lovğalığından cırılan Hacı oğlanları indi xəcalətdən camaat arasına çıxıb bilmirlər. İndi o yekəxana Fərhad tay qızıl toqqa bağlayıb, erkək dayların saatda birini minib, qız-gəlinin gözü qabağında belənd-belə səyirdə bilməyəcək. Hacı'nın sürüləri Haramını bürüməyəcək. Səvinaz da ona baxıb deməyəcək ki, niyə mən Hacı'nın gelini olmadım?

... Toyu olandan bəri Səvinaz birə-on gözəlləşmişdi. Elə bil, birdən-birə gur çiçək açmışdı. Obanın qənsərinə çıxanda, elə bil, deyirdi, «dağı, daşı yandıraram».

Ərşad könülsüz cavab verdi:

– Gizlətmisəm.

Sonra əlavə etdi:

– Kolxoz bizə tüfəng verəcək. Muğan tərəfdə qaçaq görünüb. Deyir, varları əlindən çıxan adamlardan.

– Neyləyir ki, onlar?

– Kolxozlara basqın ələyirlər. Kommunistləri öldürürlər.

– Sən ki, kommunist deyilsən...

– Kommunist olanda mənə nələyə bilirlər?... Ölmüşdü Qara...

Sərvinaz əvvəl qışlaqdakı əhvalatları Ərşada danışdı. Sonra soruşdu ki:

– Qara, indi kolxozda sizin qazancınız nə olacaq?

Ərşad dedi:

– O axırda məlum olar.

Sərvinaz soruşdu:

– Axırda, yəni, nə vaxt?

Ərşad dedi:

– Məhsul ötəndə.

Bütün bu sualların cavabı hələ Ərşadın özünə də aydın olmadığı üçün əsnəyib dedi:

– Dur, yerimi sal, yorulmuşam.

... Xoruzun üçüncü banında Ərşad qaşqa ürgəni minib Haramıya tərəf çapdı. (Ərşadın qaşqa ürgəni saxlamağına icazə verilmişdi. Ərşad özünü onsuz təsəvvür də ələyə bilmirdi.) Cığır «Cin dərəsi»ndən keçib düzə düşürdü. Boz yovşanlı çöllərin üzəri ilə hərəkət ələyən duman yavaş-yavaş işıqlanırdı. Cığırın o tərəfindən bir tülkü atlanaraq dumanda yox oldu. Ərşad tüfəngsiz olduğuna təəssüf ələdi. Ərşadın tülküdən, çaqqaldan zəhləsi gedirdi. Baxmayaraq ki, qoyun-quzuya ən çox ziyan vuran canavar idi, amma ondan acığı gəlmirdi. Canavarı görəndə qanı cuşa gəlirdi.

Qaşqa ürgə dörrdəmə gedirdi. Qoyunu tez yayıma qaldırmaq lazım idi. Yovşanın soyuq ətri ona ləzzət verirdi. Ancaq Haramıya bu gedişi ona əvvəlki kimi şirin görünürdü. Onun Haramıda xüsusi heç nəyi yox idi. Altındakı istekli atı belə indi onun deyildi. Bütün bunların axırı nə cür olacaq? Başa düşmürdü. Neçə vaxt idi ki, oğurluq da ələmirdi, heç bir obada xüsusi sürü qalmamışdı. Ərşad həmişə dövlət-lilərin sürüsündən aparırdı və belə oğurluğun kababı ona ləzzət verirdi. Çünki o bu dünyada varlıların lovgalığına olduğu qədər heç bir şeyə nifrət etmirdi.

Ancaq indi kolxozluqdur. Daha dövlətli-filan yoxdur.

Kolxozdan oğurlamağa da insafı yol vermir. Atalar məsəlidir:

«el malına kəm baxanın gözüne ağ düşər». O qədər dövləti Ərşada, onun yoldaşlarına etibar ələyiblər... Bir bu fikrə gəldi ki, yoldaşlarını da götürüb hərdən bir gecələr qonşu rayonlardakı başqa kolxozlara yerisinlər. Sonra öz-özünə dedi:

– Ay tanrısız, bəyəm, oradakı camaat malı deyil? Kasıb-kusubun hərəsinin beş-üç heyvanı var, yığıb bir yerə ki, bəlkə kasıblığın daşını atalar, indi sən də...

Bunun bir gizlini yoxdur ki, Ərşad özünü igidlikdə əməsi qaçaq Kərbəlayı Əsədin varisi hesab edirdi. Kərbəlayı Əsəd isə, heç bir zaman kasıba dəyməzdi. Əksinə, Kərbəlayı Əsəd neçə-neçə hampanın boğazına yabalı tüfəngi diriyərək, ondan muzdurun, kasıbın haqqını alıb verib. Axı, bu kasıblar, muzdurlar qapılarında nökr olduqları ağalardan heç də əskik adamlar deyildilər. Niyə görə Kərbəlayı Əsəd kimi, onun cavan qardaşı oğlu Ərşad kimi oğlanlara yuxarıdan aşağı baxaydılar? Düşüncəsi bu yerə çatanda Ərşad az qalırdı nəyi isə vurub-sındırsın, kimi isə ağacın altına salıb əzişdirsın.

Düzdür, Hacı Tanrıverdi də bir vaxt kasıb olub, muzdur olub, amma neyləyəsən ki, dövlətlənəndən sonra oğlanlarının gözü yeri-göyü görmürdü. Düzdür, o Nuru insafən ələ deyildi... Burada Sərvinaza nişanlanan zaman Nurunun bəy balası kimi geyinib, gözəl dayın üstündə obanın içində cövlan ələməyi Ərşadın gözüünün qabağına gəldi və hirsənib dedi: «Hamısı bir köpəkoğludu, bizi adam yernə qoymur-dular».

Beləliklə, Ərşadda varlılara, hampalara qarşı bu kini-qəzəbi doğuran vaxtilə bu sinif tərəfindən istismar olunması fikri deyildi. Bu heç onun ağına da gəlmirdi. Təbliğatçı da bu barədə uzun-uzadı danışanda, Ərşad əsnəyib, öz ürəyində təbliğatçıya deyirdi: «Ay tanrısız, kulak bizi müftə işlətmirdi ki? İşlədib haqq verirdi, dayna. Sən onu de ki, oğlanların havası göylə gedirdi. Ələ istəyirdilər ki, Allah dünyada yaxşı nə yaradıbsa, onların olsun, gözəl atları onlar minsin, gözəl qızları görə onlar alsın. Gözünə dönüm şuranın. Bu kolxozu lap yaxşı ələyib düzəldib. İndi görə Hacı Tanrıverdiuşağı nələrinə güvənirlər. İgidliyə, vurub-yıxmağa qalsa, ələ tək özüm onun qabağıyam?»

Haramıya çatıb gördü ki, səhərin açılmağına baxmayaraq, hələ də çobanlar qoyunu örüşə çıxarmayıblar. Gördü ki, qoyunlar ağıllarda boy-boya verib, otlamağa getməklərini gözləyirlər. Amma çobanlar yoxdur. Ələ bil ki, heyvanlar yiyəsiz qalıblar. Axı, onlar indi görə çoxdan çöldə olaydılar. Ərşadın qoyunlara yazığı gəldi. Atını öz komalarının qabağına sürərək, aşırılıb düşdü. Komaya girib gördü ki, Əli cürçənəsinə bürünüb bərk yatıb. Ərşad bu işə təəccüb etdi: «Balam, bu

uşaqlara nə olub ki, belə günortayacan yatırlar? Ayrı vaxt dan sökül-məmiş qoyun kövsəndə olub, gün çirtanacan özün doyururdu.»

– Əli! Əli! – deyə Ərşad bərkdən səsləndi.

Əli daş kimi yatmağına baxmayaraq, dik atılıb, dərhal qalxdı və təəcüblə qardaşına baxaraq soruşdu:

– Nə olub, ə?

– Günortayacan niyə yatırsan, ay tanrısız? Heyvan acından qırılmadı?

Əli yuxulu gözləri ilə komanın ağzınacan təzə işıqlanan çölə baxaraq, qaşqabaqla cavab verdi:

– Heyvanın yiyəsi tək mənəm? O birilər niyə durmur?!

Əli gərnəşib təzədən cürçənəsinə bürünüb yatmaq istədi. Ərşad hirsələnərək cürçənəni onun üstündən dartıb tulladı:

– Allahsız olma, ə! Dur ayağa! Dilsiz-ağızsız heyvanı acından qırma-yın!

Əli gözlərini ovuşdura-ovuşdura qalxdı çıxdı bayıra. Ərşad da onun ardınca çıxaraq, o biri komalara üzün tutub çobanları hayladı:

– Ə, Kərəm! Qaçay! Qaraca! Ə, Allahsız uşağı, bəs, bu yazıq heyvan acından qırılmadı?!

Haçandan-haçana çobanlar yuxulu-yuxulu dəyələrdən çıxdılar. Gödək, yağın, qıpqırmızı bir oğlan olan, «bəlge» davalarında ad çıxaran Kərəm dedi:

– Ə, niyə bağırıb camaatı yuxudan ələyirsən? Dədəm Tapdığın qoyunu deyil ki?

Doğrudan da, nə haqla Ərşad camaatın üstünə xoruzlanırdı? Ona görə də, bu dəfə mülayim səslə:

– Ay tanrısız, – deyə Kərəmə üzünü tutdu, – kolkoz olanda nə olar? Heyvanlar yazıq deyil?

– Yazığın gəlir, niyə çıxarmırdın örüşə? – deyə gödək Kərəm tərs cavab verdi. – Bizi gözləyirdin?

– Mən atdan indi düşürəm. Niyə özündən çıxırsan, ə? Bu sürülərin içində sən də az heyvanın yoxdu.

– Mənim heç nəyim yoxdu! Səni də bizim üstümüzdə dağqa qoy-mayıblar.

Zarafatlı bir oğlan olan Qaçay Kərəmə dedi:

– Ə, sən kolkoza acığın tutub, tay Ərşad neyləsin?

Ərşad Kərəmə dedi:

– Balam, sən kimi bizim də var-yoxumuzu kolkoza qoyublar, dayna.

– Cəhənnəmə qoysunlar, – deyə Kərəm bu dəfə astadan cavab verdi. – Nə təhər qoyublar, qoy heylə də saxlasınlar.

Qaraca uzun, əyri burnunu yanakı tutub dedi:

– Kim saxlayacaq, ə? Boş danışıqdan fayda yoxdu. Gün qızır, gəlin heyvanı çıxaraq çölə.

Və çobanlar ağır addımlarla getdilər ağıllara tərəf.

QOYUNU QURDA TAPŞIRIRLAR...

Keçəl Fətiş eşidəndə ki, Alış heyət üzvləriylə məsləhətləşib, Ərşadı kolxozun neçə min qoyununa baş çoban qoyur, az qaldı dəli olsun, dərhal rayon təşkilatlarına danos yazdı ki, kolxoz sədri Alış «qoyunu qurda tapşırı, burada kulak barmağı var».

Səhəri gün kolxoz sədri Alış, doğrudan da, Haramıya gəlib çobanların ən qoçağı olan Ərşadı baş çoban təyin ələyərək, onu kənara çəkib dedi:

– Kolxoz malına kəm baxmaq olmaz. Bu qədər dövləti sənə etibar edirik. Bir quzu da tələf olsa, cavabdehsən. Baş çobansan...

Alış çoxbilmiş adam idi. Bilirdi ki, obada birinci oğru olan Ərşadın öhdəsindən ancaq Ərşad özü gələr. Onu da bilirdi ki, oğru olsa da, sədaqətli, etibarlı cahıldı, özünün də kulaklardan zəhləsi gedir.

Sonra Alış çobanların hamısını bir yerə yığıb, onlara da eyni sözü tapşırı.

Ərşad dedi:

– Bəs, mənə tufəngdən-zaddan verməyəcəksiniz? Deyir, kulaklardan qaçıb dəstə düzəldənlər var.

– Rayondan xahiş edərək, görək nə deyirlər. Ancaq sən, hələlik, öz tufəngindən istifadə ələyə bilərsən.

– Məndə tufəng nə gəzir, ə?

Alış əlini çənəsinə çəkib məzəli bir əda ilə dedi:

– Mənə yox də...

Çobanlar gülüşdülər. Sədr, Ərşada dedi:

– Qorxma, kolxoz malını qorumaq üçün işlətmək olar.

– Məndə tufəng-zad yoxdu.

Sədr gülüb dedi:

– Ə, Ərşad, səni ki, mən tanıyıram, qaçaq-quldur hücum ələyə, sən də üçatılanı çıxarmayasan?

– Üçatılan ha...

– O vaxt sən Hacının səmənd madyanını vuranda, səmənd tanıdım ki, üçatıldı.

– Ə, özündən söz çıxarma... Səmənd madyanı, bəyəm, mən vurmuşam?

Sədr yenə də məzəli əda ilə əlini çənəsinə çəkib, təkrar etdi:
– Mənə yox də...

Yenə də çobanlar gülüşdülər. Alış dedi:

– Sənə dedim ki, qorxma. Bir de, ay tanrısız, bu Haramının düzün-də hökumət nə biləcək ki, səndə tüfəng var? Sizinki o olsun ki, oğru-ayrını kolxoz malına yaxın qoymayın.

Ərşad dedi:

– Sən çalış hökumət bizə bir-iki tüfəng versin.

– Çalışacağam. Üçatılanın gülləsi çoxdurmu?

– Cəmi üç kəmərdi.

– Üç kəmər patronla yüz atılanın qabağını saxlamaq olar. İş onda ki, sərvaxt olasan, gələni qabaqlayasan.

Alış vaxtilə qaçaq Kərbəlayı Əsədin dəstəsində olmuşdu. Özü də Kürdoba'nın sərrast güllə atan, hələm-hələm səngərdən dəbərməyən qoçaq adamlarından hesab olunurdu. Ona görə də, kasıblığına baxmayaraq, camaat onu sayırdı. Kərbəlayı Əsədin qardaşı oğlu Ərşadın di-ribaşlı Alışə xoş gəlirdi.

Sonra Alış çobanlara dedi:

– Ə, uşaqlar, kolxoz malı da bizim özümüzünküdür, dayna.

Kərəm dedi:

– Əşi, Alış dayı, uşaq başı sığallamırsan ki... Özümüzünkü hara-dan oldu?.. İndi mənim ixtiyarım var o toğludan birini aparıb qonağım üçün kəsəm?

– İxtiyarın yoxdu. Çünki şəriklidi. Nə vaxt bölgü olar, onda öz pa-yına düşəni götür, neyləyirsən elə.

Kərəm qızarıb pörtərək dedi:

– Belə çıxır ki, sən qazanırsan, dayna.

– Nə barədə?

– Necə nə barədə, ay tanrısız?.. Sən qoymusan iyirmi-otuz sarsaq qoyun, amma mən qoymuşam iki yüz iyirmi. Özün də olmusan ağamız. Çobanlar yenə də gülüşdülər. Alış dedi:

– Sarsaq-sarsaq danışma, hökumət səncən bilmir?!

– Hökumətə nə var ki? Mənimlə qoyun qazanmayıb ha.

– Yaxşı, yaxşı, siyasi səhv eləmə.

– O nə deyən sözdü?

– O deyən sözdü ki, hökumətin işinə əl aparmaq olmaz.

– Niyə olmur? Bəyəm, hökumət kasıbların, muzdurların hökumə-ti deyil? Biz özümüz də dünənəncə ona-buna muzdurluq eləmirdik?

– Yaxşı də. İndi hökumətimiz deyir ki, tay ağa-muzdur olmasın. Hamı olsun bir barabarda. Bir yerdə işləyin. Bir yerdə yeyin, tay bun-dan yaxşı nə istəyirsən?

– Avazın yaxşıdır, oxuduğun Quran olsa. Qorxuram biz işləyək, siz yeyəsiniz. İndi də ağamız siz olasınız.

– «Biz», yeni kimlər?

– Mən nə bilim?.. Kürdoba'da sən, Alxanlı obasında muzdur Fə-rəc... Deyirlər o da olub kolxoz sədri.

– İndi dediyin nədi, Kərəm? İstəyirsən ki, hökumət camaatı bu-raxsın başlı-başına? Hər obada bir-iki başçı lazımdı, ya yox? Şura hö-kuməti başsızlıq demək deyil ki.

Kərəm cavaba söz tapmadı, sədr davam etdi:

– Ə, tanrınıza təpik atmayın. Qoyundan muğayat olun. Vallah, xan kimi dolanacaqsınız. Öz əlimiz, öz başımız olacaq. Qazancımızı dədə malı kimi böləcəyik. Hökumət özü də bizə kömək ələyəcək. Heç kə-sin haqqı itməyəcək, nə qazanırıqsa, özümüzünkü olacaq. Uşaqlarımız gedib böyük məktəblərdə oxuyacaqlar. Özümüz də şəhərsayağı ev-şik tikib, adam kimi yaşayacağıq!

Kərəm qulaq asıb fikirləşdi ki, «bəlkə, doğrudan da elə olacaq? Axı, bu Alışə nə düşüb yalan danışsın?»

Ərşad da fikirləşdi ki, Alış düz deyir, bu Kərəm elə çoxdanın da-ğalıdı. Balam, Kərəm, sən nə itirirsən? İndi heç kəs qələt ələyib ağa-lıq iddiasında ola bilməz. Hamı bir barabardadı! Qurtardı! O günüv ra-yondan gələn deyirdi ki, kolxoz sədri də şura sədri kimi seçki ilə ola-caq. Alış dayı yekəxanılıq satar, çıxarıb atarıq. Rayondan gələn onu da deyirdi ki, heç kəsin ixtiyarı olmayacaq bizim bir qəpiyimizə dəysin. Deyir, hökumət də bizə kömək ələyəcək, lazım olanda müftə toxum verəcək. Maşın verəcək. Tay nə istəyirsən, ə, gödək? Dədən-baban görmədiyi günə düşəcəksən. Şura hökuməti Nikolay kimi səni çapıb-talamayacaq ki? Nəfəsini çəkəni tutub Sibirə basmayacaq ki? Tay sən-mən də Kərbəlayı Əsəd əmim kimi qaçaq olub dağa-daşa düşməyəcə-yik. Deyir, sosializmdə adamlar yemək-icmək, paltar dərdi çəkməyə-cəklər. O qədər bolluq olacaq, gəl görəsən...

O biri tərəfdən də hökumət Kürdoba'da məktəb binası tikməyə başlamışdı. Camaat üçün gecə savad kursları düzəltmişdilər. Hətta, ca-van gəlinlər də gecə kursuna gedirdilər. Əvvəl rayon maarif şöbəsi is-tədi gecə kursunda arvadlarla kişilər bir yerdə oxusunlar. Amma Kür-doba'nın nəinki kişiləri, heç arvadları da buna razı olmadılar. Dedilər, indi də bu qalmışdı ki, gedək kişilərlə bir stolda oturaq. Ona görə də, qadınlar üçün ayrı, kişilər üçün də ayrı kurs açıldı.

Eyvaz əmi də bir müddət hesabı içəri verib gözlədi ki, görsün bu işlər haraya doğru yönəlir. Tez-tez gözlənilməyən hadisələr baş verirdi. Hər gün orada-burada yeni qaçaq dəstələri zühur edirdi. Bu qaçaq-lar, əsasən, var-yoxu əlindən çıxan, səsi alınan, kulaka salınan adam-

lardan ibarət idi. Onlar qəflətən kəndlərə hücum edir, əllərinə keçən kommunistləri öldürürdülər. Günün birində də kürdobaqlılar səhər durub gördülər ki, Hacı Tanrıverdi, oğlu Fərhad, kiçik qardaşı Həsənqulu və qardaşı oğlu Yusif qaçıb keçiblər Arazın o tayına.

Sonra Eyvaz əmi gördü ki, hökumət qaçaqlarla şiddətli mübarizəyə başladı. Onları ləğv etmək üçün silahlı dəstələr göndərdi. Eyvaz əmi başa düşdü ki, sovet hökuməti girməli kol deyil. Ona görə də, başladı oba arasındakı yığıncaqlarda, güneylərdə oturanların arasında qaçaqları, Hacı Tanrıverdi kimi arvad-uşağını qoyub qaçanları sidq-ürək-dən söyməyə.

Rayon hökumətinin nəzərində Eyvaz əmi Kürdobaqlının ən fəal adamlarından oldu. Eyvaz əmini həm kolxoz heyətinə, həm də kənd şurasına üzv seçdilər. Çox vaxt işləri Eyvaz əmi həll edirdi. Eyvaz əminin hörməti təcrübəsiz cavan sədri üstələmişdi. İşləri düşənlər «yoldaş Eyvaz» üçün toyuqdan, cücədən gətirirdilər. Şəhərə gedənlər qənd-çay, tütünü gətirirdilər. Şəhər orta məktəbində oxuyan oğlunun cibinə beşdən-ondan qoyanlar da olurdu. Odur ki, Eyvaz əminin kefi kök idi. Çox çəkmədi ki, böyük oğlu Şamxalı (çöl işində əli olmasa da) kolxozda maldarlıq fərmasına briqadir düzəltirdi. Bu cəhətdən də işi yaxşı oldu. Maldarlıq fərmasından Eyvaz əmi üçün təzə inək südü, inək yağı gəlirdi. Amma nə özü əlini ağdan-qaraya vururdu, nə də arvadı. Hər səhər yaxşı yeyib-içəndən sonra Nikolay vaxtından qalmış şişburun, uzunboğaz çəkməsilə atlas arxalığını geyərək, qədim dioqonal çuxasını çiyninə salıb çıxırdı kəndin arasına. Mustafaoğlu, Üçtoqqa İman, Xaynamaz kimi kənd ağsaqqalları yığılırdı başına. Eyvaz əmi də saçaqılı tütündən papiros çək-çəkə başlayırdı kolxozu tərifi etməyə:

– O Hacıya deyən görə ki, balam, niyə qaçırsan? Bəyem, sən bel götürüb kolxozda yer qazanlardan, ya fərmada mal becərənlərdən artıqsan?

Eyvaz əminin camaat arasında getdikcə çox hörmət qazanmasının bir səbəbi də, əlbəttə ki, qardaşı oğlu Surxayın rayonda çox mühüm vəzifədə olması idi. Surxay da əmisinə hörmət edirdi. Sözüünü çevirmirdi. Əmisi bir adamın işini düzəltmək üçün Surxayın yanına gedəndə kömək eləyirdi.

Amma Eyvaz əmi Ərşaddan narazı olmağa başlayırdı. Bu necə yez-nədir ki, heç olmazsa, ayda bir-iki əmlik gətirmir? Eyvaz əmi belə göz-ləməirdi. Eyvaz əmi fikirləşirdi ki, Ərşad fərmada baş çoban olandan sonra işlər yaxşı gedəcək. Baş çobanın əlində minlərlə qoyun var. Kişi lap üreyinin dərinliklərində günaha bataraq, yezməsinin çoxdan bəri, heç olmazsa, əmlik toğlu-zad oğurluğuna getmədiyinə də darlırdı.

... Ərşad isə, həqiqətən də, oğurluğa getməirdi. Onun birdən-birə

bele Aydan arı, sudan duru olmasının bir səbəbi də bu idi ki, kolxozun qurulmağı ilə əlaqədar olaraq peyda olmuş qaçaqçılıq və onunla mübarizə Ərşadda qərribə bir təəssübkeşlik hissi yaratmışdı. Təəssübkeşlik tərəkəmənin ulu babalardan gələn xasiyyəti idi. Vaxtilə onun kimilərini qapısında işlədən, Sərvnaz kimi istəklisini əlindən almaq istəyən kulak oğlanlarının indi at belinə qalxıb, tufəng götürüb orada-burada kolxoza hücum etmələri Ərşadın qüruruna toxunurdu, çünki bu kolxozdakılar keçmiş kasıblar, əlsiz-ayaqsızlar idi. Çünki Hacı Tanrıverdi oğlanlarının adam yerinə qoymadıkları Ərşad bu kolxozda baş çoban idi. Çünki zəhmətkeş camaat minlərlə qoyunu etibar eləyib ona tapşırırmışdı. Bu zəhmətkeş camaat öz haqqının, öz zəhmətinin yiyəsi olmaq istəyir.

Sərvnaz onun dizinin dibində yerə çöküb dedi:

– Dayın səndən inciyib, Qara.

Ərşad da iri acıtmalı tikəsini qatığa batırıb ağzına qoyaraq, tələsmədən çeynəyib udandan sonra soruşdu:

– Niyə, balam?

– Deyir, tay bu nə yeznə oldu ki, bizi qoyub ətsiz-yavanlıqsız, Al-lahın bir toğlusunu da gətirmir.

– Ay tanrısız, denən, camaatın heyvanını nə təhər gətirim?

– Deyir, əvvəllər hər gecə bir erkək gətirirdi.

– Əvvəllər Hacı Tanrıverdi vardı, Hacı Fərəc vardı. İndi kimdən gətirim?

– Deyir, bir o qəder qoyunun baş çobanıdır.

– Sən ölmüyəsən, bu dayım da qərribə adamdır. Əşi, denən, özün də şura üzvü olmusan, durum camaatın malına haram qatım?

Sərvnaz bic-bic gülümsəyib dedi:

– Qara, havaxtdan belə molla olmusan? Görək camaat sənənin ətəyində namaz qılsın.

Ərşad arvadının sözüə əhəmiyyət verməyərək, iki acıtmalı çö-reklə bir kasa qatığı yeyib qalxdı ayağa. Sərvnaz dedi:

– Qara, çuvalın dibində bir tikə un qalıb.

– Sən dəni hazırla, Əlini göndərəm gələr, aparar dəyirmanı.

Ərşad bunu deyib damdan çıxaraq, tövləyə girib atını yəhərlədi. Sonra bayıra çəkərək, yanında dayanmış Sərvnaza dedi:

– Obada heyvan kəsib alışma eləsələr, sən də götür, gəlib pulunu verərəm.

Sonra ayağını üzəngiyə qoymadan qaşqa ürgənin üstünə tullandı. Haramıya tərəf çapdı. Sərvnaz ərinin ardınca baxaraq, məmnun halda gülümsədi. Fikrindən keçdi ki, tanrısızın yuxusu-zadı yoxdu...

(Ərşad gecə, xoruzun birinci banı gəlib Sərvnazı oyudaraq, səhə-

rə qəder yatmağa qoymamışdı. Sonra rayon mərkəzinə gedib qənd-çay və Sərvinaz üçün güllü çitdən paltarlıq almışdı. Özü də o gün olmurdu ki, lap gecənin yarısı da olsa, gəlib Sərvinazla görüşməsin.)

... Amma bu gecə gələ bilmədi. Dünən gecə qaçaqlar qonşu kolxozun Haramıdakı heyvanlarından on iki yaxşı at, neçə də qoyun aparmışdılar. Çobanları da döyüb şil-küt eləmişdilər. İndi çoban Kərəm də hirsənib deyirdi ki:

– Yazıq çobanlar neyləyirdilər? Tüfəngləri yox, tapançaları yox.

Çoban Qaçay da əlavə etdi ki:

– Yəqin bizə də baş çəkəcəklər.

Ərşad ağıldardan bir az aralıda yeri qazıb özü üçün səngər düzəltdi. Sonra fikirləşdi ki, qaçaqlar dünən gecə dünyamalıların fermasına basqın eləyiblər, yəqin üç-dörd gün bu həndəvərə gəlməzlər. Ona görə də, qərara aldı ki, gecə gedib Sərvinaza baş çəkib dan üzünü qayıtсын. Amma elə olmadı. Qaranlıq tamam düşəndən sonra Ərşad atını yəhərləmək istəyirdi ki, uzaqdan at ayağının tappılıtları eşidildi. İtlər qəzəblə hürə-hürə ağıldardan çıxıb, səs gələn tərəfə cumdular. Kərəm qışqırdı:

– Ə, kimsiniz?!

Qaranlıqda kimsə dedi:

– İtin qabağına dur, ə!

Gələnlər atlarının başını çəkib dayanmışdılar.

Ərşad diqqətlə baxıb, qaranlıqda güclə seçə bildi ki, dörd nəfərdilər. Tüfəngi götürüb girdi gündüz qayırdığı səngərə. İtlər atlıları dövrəyə alıb qəzəblə hürürdülər. Həmin səs bir də eşidildi:

– Ə, köpəkuşağı, sizə demirəm itlərin qabağına durun?!

Qaranlıqdan başqa bir səs dedi:

– Ə, öz xoşunuzla əlli qoyun ayırın, çıxarın bəri. Yoxsa, hamınızı qırarıq!

Ancaq bu zaman Ərşad dillənib dedi:

– Ə, nə təhər gəlmisinizsə, heylə də qayıdın! Bizi qana salmayın!

Qaranlıqdan, Ərşadın səsi gələn tərəfə tərəfə bir güllə atıldı. Bunun cavabında Ərşad da qaranlıqda güclə seçə bildiyi atlıların başı üstündən bir güllə atıb dedi:

– Biz səngərdəyik, siz açıqda! Qayıdın gedin, yoxsa, bir-bir hamınızı dənəlik.

Atlıların dördü də birdən çobanlar tərəfi gülləyə basdılar. Kərəm, Qaçay, Əli, Qaraca güllə dəyməsin deyər yerə uzanmışdılar. Uzun illərdən sonra ucaatılanın yenidən çöllərə səs salmağı Ərşadı şövqə gətirdi və o dedi:

– Ə, qayıdın! Vallah, hamınızı atdan salacağıq.

Qaçaqqlar yenə də atanda Ərşad gördü ki, bunlar əl çəkən deyillər, birini vurub atdan saldı.

– Ay köpəkoğlu! – deyər atlılardan biri söydü.

Ərşad qışqırdı:

– Köpəkoğlu da sizsiniz, yiyəsiz it kimi sülənen də! Dedim, bir-bir hamınızı dənələyəcəyik. Adamınızı da götürün, cəhənnəm olun! Dünya malından ötrü özünüzü qırğına verməyin!

Atlılar başa düşdülər ki, doğrudan da, güllə səngərdən atılır, onlar isə, açıqlıqdadılar.

İki nəfər düşüb, yerə yıxılan yoldaşlarını qaldırıb qoydu o biri atının qucağına. Sonra atları çapıb bir xeyli uzaqlaşandan sonra bir bərkənd qışqırdı:

– Ay köpəkuşağı, bu sizə çox baha oturacaq.

Sonra çobanlara tərəf bir neçə dəfə yaylım atəşi açdılar. Cavabında Ərşad da bir neçə güllə atıb yoldaşlarına dedi:

– Hərlənib bizi mühasirəyə ala bilərlər. Bu gecə heç biriniz yatmayın.

Kərəm dedi:

– Sabah bizə tüfəng verməsələr, mən burada qalan deyiləm.

Qaçay dedi:

– Ay verdilər ha...

Qaraca uzun burnunu yanakı tutub dedi:

– Ola bilsin ki, işıqlaşanda gəlsinlər.

Elə o anda da at ayaqlarının tappılıtları eşidildi. Qoyun itləri bərkəndən hürdülər.

Qaçay dedi:

– Sən ölmüyesən, köpəkuşağı qayıtdılar.

Yenə də Kərəm qaranlığa qışqırdı:

– Ə, kimsiniz?!

Qaranlıqdan səs gəldi:

– İtin qabağına durun, ə!

– Axı, kimsiniz?! – deyər Kərəm təkrar soruşdu.

Başqa səs açıqlı dedi:

– Milis naçalnikidi, itin qabağına durun!

Kərəm dedi:

– Xahiş eləyirik, nəçərnik yoldaş milislərdən birini göndərsin görək doğrudan sizsiniz?!

Həmin açıqlı səs dedi:

– Ə, heyvərə, bizə inanmırsan?

Bu dəfə Ərşad dillənib dedi:

– Əşi, bu nə danışığıdır? Heç yarım saat olmaz üstümüzə qaçaq gəlmişdi. Adam göndərin, görək kimsiniz, dayna.

Həmin acıqlı səs bu dəfə bir az yumşaq dedi:

– Xaniş, get, görsünlər kimik.

Milis paltarında olan Xaniş çobanların yanına gələndə, Qaçay onu tanıyıb dedi:

– A tanrısız, niyə tanışlıq vermirsən?

Sonra yoldaşlarına dedi:

– Bu, Qaraxanbəylidəndi.

Xaniş üzünü qaranlığa tutub dedi:

– Gəlin, yoldaş nəçərnik.

O biri atlılar da yaxınlaşanda çobanlar milis rəisi Veysəli tanıdılar.

Rəis elə atın üstündə soruşdu:

– O nə atışma idi?

Kərəm dedi:

– Dörd atlı qaçaq fermaya basqın eləmişdi.

– Nə apardılar? – deyərək rəis soruşdu.

Kərəm dedi:

– Aparar bilmədilər. Birini də Ərşad vurdu.

Rəis əlində tüfəng olan Ərşada baxıb soruşdu:

– Ha tərəfə getdi onlar?

Kərəm dedi:

– Yoldaşlarını götürüb qaçdılar üzünə o yana.

Rəis atını döndərərək milislərə dedi:

– Tərpənin!

Onlar qaranlıqda yox oldular.

Kərəm dedi:

– Nəçərnik elə getdi ki, elə bil, qaçaqlar orada dayanıb bunları gözləyirlər.

Qaçay dedi:

– Nəçərniki deyər bilmərəm, amma o Xaniş çox əliiti oğlandı.

Rəis Veysəl kasıb bir kişinin oğlu olub, muzdurlar komitəsinin sədri işləyirdi. Diribaş, tündməcaz bir oğlan olduğundan bir neçə ay bundan qabaq milis rəisi qoymuşdular.

Çobanlar Ərşadgilin komasında oturub ocaq işığında pendir-çörək yeyə-yeyə bayaqkı qaçaqlar haqqında danışdılar. Əli güllə deyən adamı nəzərdə tutub deyirdi:

– Düşmənimiz az idi, bir də bu yandan çıxdı.

Ərşad da acıqlı cavab verdi:

– Cəhənnəmə çıxsın, köpəkuşağı arvad üstünə gəlmirdilər ki?

Kərəm dedi:

– Görək o birilərini də vuraydın.

Ərşad dedi:

– Mən səngərdə, onlar açıqdaydılar, namərdlik eləmək istəmədim.

Kərəm dedi:

– Sən namərdlik eləmək istəmədin, amma tüfəngin olmasaydı, dərimizə saman təcəkdilər.

Çobanlar ocağın qırağında elə oturuqlu halda mürgüləməyə başladılar zaman təkrar at ayaqlarının tappılıtları eşidildi. İtlər təkrar qəzəblə hürə-hürə qabağa getdilər.

Atlılar yaxınlaşaraq qaranlıqda dayandılar. Milis rəisi Veysəl dedi:

– Ə, bizik, itlərin qabağına durun!

Çobanlar qalxıb itlərə acıqlandılar. Gələnlər atlarından düşdülər.

Otuz-otuz beş yaşında, ucaboylu bir adam olan rəis dedi:

– Biz heç yerdə qaçağa rast gəlmədik.

Sonra o, komanın qapısından düşən ocaq işığında əlində tüfəng, belində iki kəmərlə patron, ayaq üstündə dayanmış Ərşada baxıb soruşdu:

– Səndən başqa, kimdə tüfəng var?

Ərşad dedi:

– Heç kimdə.

– Sən tək atışdırdın onlarla?

– Bəli.

– Bəs, necə oldu ki, dörd nəfər bir nəfərin əlindən qayıdıb qaçdı?

– Mən nə bilim? – deyərək Ərşad hövsələdən çıxıb tərs cavab verdi.

Çoban Kərəm dedi:

– Ərşad səngərdəydi, onlar açıqlıqda.

– Tüfəngin kağızı var? – deyərək rəis soruşdu.

Ərşad dedi:

– Xeyr, yoxdu.

– Bəs, bilmirsən ki, şura hökumətində icazəsiz, dokumentsiz tüfəng saxlamaq olmaz?

– Bilirəm, yoldaş nəçərnik, ancaq...

– Nə ancaq?

– Bu tüfəng Kərbəlayı Əsəd əmimdən yadigardı.

– Kərbəlayı Əsəd kimdi?

– Dedim ki, əmimdi...

– Nəçi idi o Kərbəlayı Əsəd axı? İnkilabçı idi?

– Xeyr, Nikolay qaçağı idi. Çoxdan rəhmətə gedib.

Rəis acıqlı dedi:

– Qanun tələb edirdi ki, sən tufəngi gətirib hökumətə təhvil verə-sən! Nə bilək ki, sən bu neçə ildə o tufənglə nə eləmişən?!

Söz Ərşada yaman toxundu. Fikirleşdi rəisə necə cavab versin ki, ürəyi soyusun.

Birdən Kərəm qızırib-pörtərək:

– Əşi, – dedi, əgər, o tufəng olmasaydı, indi kolxozun nə qədər qoyunu getmişdi, özümüzü də şil-küt eləmişdilər.

Rəis Kərəmə qəzəbləndi.

– Sən səsini kəs, gödək koramal!

Kərəm enli xəncərinin qəbzəsindən yapışdı.

Ərşad istədi desin ki, kolxoz sədri Alış özü icazə verib, qoyuna-za-da basqın olsa, üçatılma işə salsın. Ancaq fikirleşdi ki, adam satmaq yaxşı şey deyil.

– Ver bura tufəngi! – deyər rəis, Ərşada tərəf yeridi.

Ərşad da geri çəkilərək milislər üçünən çıxıb soruşdu:

– Nə səbəbə, yoldaş nəçərnik?

– Gedərik rayona, orada səbəbini başa düşərsən!

Qaçay dedi:

– Ay yoldaş nəçərnik, bəlkə o qaçaqlar yenə qayıtdılar?

– İki nəfər milis səhərə qədər burada qalacaq.

Ərşad dedi:

– Mən nə tufəngi verəcəyəm, nə də rayona gedəcəyəm.

Rəis milislərə əmr etdi:

– Tutun bunu!

Ərşad bir an içinde görünməz olub, qışqırdı:

– Nəçərnik, atını min, düz get! Hansınız əlini tufəngə atsa, vura-cağam!

Rəis bu dəfə yumşaqılıqla qaranlığa dedi:

– Ə, dəli olma. Qaçıb, qaçaq olmayacaqsan ki. Mən dedim, gedək rayonda tufənginə dokument düzəldək!

– Keçəl suya getməz. Sən öləsən, hansınız əlini tərptədi, təpəsini odlayacağam!

Ərşadın belə deməsilə zil qaranlıqda atının belinə tullanaraq ildırı-m sürətilə getməsi bir oldu. Rəis milislərə qışqırdı:

– Atlanın! Yerin deşiyində də olsa, onu tapmaq lazımdı.

Və onlar atlanıb Ərşadın dalınca çapdılar.

... Rəis Ərşadı heç yerdə tapa bilməyərək, səhər işıqlananda qayı-dıb təkrar onların yatağına gəldi. Ərşadın hərəketi barədə protokol ya-zaraq, çoban yoldaşlarına əmr etdi ki, qol çəksinlər, ancaq çobanların heç biri qol çəkmədi. Rəis nə qədər hədə-qorxu gəldisə də, olmadı. Birdən Kərəm acığını saxlaya bilməyərək dedi:

– Bura bax, Veysel, biz sənə hörmət eləyib nəçərnik deyirik, ni-yə özündən çıxırsan? Nə səbəbə mənəm şəxsiyyətimə toxunursan? Biz də kulak-zad deyilik ki?.. Sən muzdur olmusansa, biz səndən də çox muzdur olmuşuq.

Milislərdən biri Kərəmə bozardı:

– Adam oğlusan, ə, danışığını bil!

Kərəm dedi:

– Sən yeri, quyruq bulama.

Rəis milislərinə dedi:

– Atlanın.

Sonra Kərəmə tərəf dönərək əlavə etdi:

– Sən də bizlə gedəcəksən!

Kərəm əli xəncərinin qəbzəsində dedi:

– Mən beş min kolxoz qoyununa cavabdehəm. Akt elə ki, sağ-sa-lamat məndən təhvil götürdün, altından da qol çək, ver mənə, hara de-yirsən gedək.

Rəis qəzəbləndi:

– Qoyuna yoldaşların baxar!

Kərəm dedi:

– Xeyr, hamımız cavabdehik! Neyləmişəm ki, mənə rayona apar-san?

Gənc rəis özünü pis vəziyyətdə hiss edərək dedi:

– Bu hərəketin sənə baha oturacaq!

Kərəm dedi:

– Neynək, borclu borclunun sağlığını ister.

Rəis dilxor halda milislərini də götürüb getdi.

... Ərşad gecənin qaranlığında eyzən ayaq dəyməyən yerlərlə at sürərək, gəldi çatdı Kürdobaının qonşərinə. Atın başını çəkib, yuxuda olan obaya diqqət yetirdi. Xeyli uzaqdan itlər onun hənirtisini alıb hü-rüşdülər. Ərşad atını addım-addım sürüb ehtiyatla öz damlarına yaxın-laşdı. Gecələr açılan iri boz köpək onun qabağına yüyürüb qaranlıqda quyruğunu buladı. Ərşad yenə də hər tərəfi diqqətlə nəzərdən keçirdi. Sonra düşərək atını çəkibə bağlayıb, doqqaz aşağı enərək qapını döydü. İçəridən Servinaz səsləndi:

– Kimsən?!

– Dur qapını aç, çıraqı yandırma.

Servinaz qapını açıb pıçılıtlı ilə soruşdu:

– Nə olub, Qara?

– Heç nə, yeri içəri. Qatığın var? Bir parç ovduq qayır, ver mənə. Servinaz tələsik ovduq çalıb verərək soruşdu:

– Tufəngi niyə çiyindənən çıxarmırsan?

Ərşad ovduğu axıracan içərək parçı verib dedi:

- Dalımca gələ bilirlər, gedirəm.
- Dalınca kim gələcək?
- Hökumət atlıları.
- Bıy, başıma xeyir... Adam vurmusan?
- Qaçaq vurmuşam.
- Nə üstə?
- Qoyuna basqın eləmişdilər.
- Bəs, hökumət atlıları niyə səni tutmaq istəyir?
- Veysəl deyir, tüfəngin kağızı yoxdu.
- Nə kağızı?

Ərşad hövsələdən çıxdı:

- A tanrısız, mən nə bilim nə kağızı? Yeri, tez heybəyə beş-altı çörək, bir az da pendirdən-soğandan qoy.
- İndi Allah qoysa hara gedirsən?
- Bilmirəm, sən tez ol.
- Necə yəni bilmirəm, Qara?
- A tanrısız, belə qaçaq oluram.
- Bıy, başıma xeyir... Bir yandan qaçaq vurursan, bir yandan da qaçaq olursan?
- Muzdur Veysəli yerin dibində də olsa, tapıb öldürəcəyəm. Sən tez ol.

- Bəs, məni neyləyirsən?

- Qisasımı alandan sonra gecə gəlib səni də götürüb addıyacam

Arazın o tayına!

Sərvinaz ərinin iri, cod əlini götürüb uzun köynəyinin üstündən qarnına qoyaraq, soruşdu:

- Bəs, bu nə olsun?

- İndi neçənci ayıdı?

- Üçüncü...

- Arazın o tayında arvadlar uşaq doğmur?

Və Ərşad gənc arvadını bərk-bərk öpdü...

Ərşad dolu heybəni yəhərin tərkinə bağlayıb qalxdı atın belinə.

Sərvinaz pıçıldadı:

- Özümdən muğayat ol, Qara!

- Nayran olma. Tez-tez gəlib sənə dəyəcəm.

- Allah amanında ol.

Ərşad atını addım-addım sürüb, qaranlıqda obadan çıxandan sonra dörddəmə çapdı və at ayağının tappılıtları eşidilməz olanda Sərvinaz pıçıldadı:

- Allah köməyin olsun.

... Ərşad qaranlıq, soyuq çöllə tək gedirdi. O, indi gərək həm qaçaqlardan ehtiyatlı olaydı, həm də hökumətdən. Ərşada o da məlum deyildi ki, vurduğu qaçaq hansı obadan, hansı kənddən idi? Demək, rast gəldiyi kendin-obanın camaatına da görünmək qorxulu idi. Ərşad yanib-tökülürdü. İndi Veysəl qabağına çıxsaydı, Ərşad onun təpəsinə üç güllə vurardı.

Hələ işıqlanmamışdan Ərşad gəlib çatdı Afşardakı dostu Şahmarın qışlaqdakı evinə. İt bərkdən hürdü. Ərşad yavaşdan səsləndi:

- Nə var, ay it?

Ərşad düşüb, atı dəhlizin altına çəkib dirəyə bağladı. Sonra yaxınlaşıb qapını usdufca vurdu. İçəridən dərhal Şahmar soruşdu:

- Kimdi, ə?!

- Mənəm... - deyərək Ərşad astadan cavab verdi.

Şahmar qapını açıb, çiyində çuxası çıxdı bayıra.

- Xoş gördük, ə, xeyir ola?

Ərşad o yana-bu yana baxıb, yavaş səslə dedi:

- Xeyir olar, inşallah...

Ancaq Şahmar hiss elədi ki, nə işə var. Ona görə də, əvvəl Ərşadın atını tövləyə çəkib, qabağına arpa-saman tökdü, sonra bayıra çıxıb, o biri otağın qapısını açaraq dedi:

- Keç içəri.

(Şahmarın atası şura hökuməti qurulandan sonra Bakıda oxuyan oğlunun təkidi ilə qışlaqda iki göz daş otaq tikdirmişdi. İndi Şahmar arvad-uşağı ilə burada olurdu. Kişi özü işə, arvadı ilə yenə də həyətdəki damda qalırdı.)

Ərşad içəri girərək, tüfəngi aşırıb divara söykədi. Sonra keçib döşəyin üstündə oturdu. Şahmar elə tuman-köynəkdə ayaq üstündə dayanaraq soruşdu:

- Nə olub axı, birtəhərsən...

Ərşad dedi:

- Əhvalat uzundur.

Şahmar dedi:

- Qoy əynimə şey geyim, gəlim.

Hava artıq işıqlanırdı. Şahmarın arvadı dəhlizdə samovar tüstüləndirdi.

... Ərşad əhvalatı olduğu kimi danışdı.

Şahmar soruşdu:

- İndi fikrin nədi?

- Fikrim odu ki, Veyselın başını verim üçatılanın ağzına, özüm də Sərvinazı götürürəm keçim o taya.

Şahmar dedi:

– Elə kəmfürsətdirlər ki, o İranərbablari, qoymazlar rahat otursan. Özünü ələyəcəklər nöker, deyəcəklər, qolubağlı dur qabağımızda.

Ərşad qızısdı:

– Allah vurub onları. Gəl sən də gedək. Biz kürek-kürəyə verəndən sonra fələk də bizə çata bilməz.

Şahmar bir qədər fikirləşib dedi:

– Eldən-obadan ayrı düşmək çətin işdi...

– Ayrı niyə düşürük? Bir az keçər, qayıdub gələrik.

– Heylə şey olmaz. Tutub güllələyərler.

– Kərbəlayı Əsəd əmim iyirmi beş il qaçaq olub.

– Kərbəlayı Əsəd Nikolayın zülmündən qaçmışdı, biz də durmaq mızdur Veysəlin əlindən qaçaq düşək? Bəyəm, şura hökuməti ələ bir Veysəldən ibarətdi?

– Onun başını odlasam, ürəyim sakit olmaz. Hamısı birdi: sağ qalsam, məni tutduracaq.

– Heç bir qələt ələyə bilməz. Sən kolxoz heyvanı üstündə döşünü qabağa verib o cür vuruşmusan. Bəyəm, hökumət bunu nəzərə almacaq?

– Hökumət Veysəlin sözünü qoyub, mənim sözümə inanmaz.

– Niyə inanmaz?! O qədər şahid var. Adam vurulub...

– Hökumət mızdur Veysələ inanmasa, nəçərnək qoymaz. Sən qol qoymursan, qoyma. Özüm tək gedərəm.

– Bilirsən ki, sən qol qoyan yerə mən baş qoyaram. Ancaq o vaxt biz minlərlə qoyunu, ilxısı olanların qışlağına oğurluğa gedərdik. İndi qaçaq olub hara gedək? Kolxozu çapıb-talamaq düz olmaz, kasıb-kusubun malıdır... Adamın boğazından getməz. Bir də, düzünü deyim ki, kolxoz ələ əsl bizim kimilər üçündü. Mızdurluqdan canımız qurtarıb. Düz işləyəndən sonra bir köpəkoğlu deyə bilməz ki, qaşın üstə gözün var. Sən bir az gözlə, görək axırı nə olur.

Şahmarın arvadı mis məcməyidə çay-çörək gətirdi. Ərşada: «Xoş gəlmisən, qağa» deyib çıxdı. Onlar sükut içində çörək yeyib, çay içdilər.

Ərşad dostunun evindən çıxıb atına minəndə gün doğmuşdu.

Şahmar dedi:

– Hər yerdə çölləmə get... Sərvaxt ol. Nə vaxt yolun düşsə, buranı öz evin bil.

Ərşad:

– Salamat qal! – deyib ayaqlarını tərpedərək, atı üfıqə doğru uzanan və səhər günəşində gümüş kimi parıldayan qrov düşmüş yovşanlı çölə çapdı. Ərşad yovşan ətri verən çöllə getdikcə fikirləşirdi ki, kaş bu düzde Veysel öz atılanı ilə onun qabağına çıxaydı. Onda görərdi ki,

analar necə oğullar doğub. Yan tərəfdən bir dəstə qarğa qalxdı hava-ya. Ərşad çapa-çapa tufəngi hərləyib atdı. Qarğalardan biri milləndi yerə, Ərşadın ürəyi fərəhlə avazıdı.

Ərşad Köndələncayın sahilindəki yiyəsiz qamışlığa çatıb, atının başını çəkdi. Sonra göz işlədikcə hər tərəfi diqqətlə nəzərdən keçirdi. Heç yerdə bir qaraltı da görünmürdü. Atını sürüb sıyrıltı ilə qamışlığı yara-yara çayırda örtülü açıqlığa çıxdı. Atından düşərək atın tərkindən yapıncısını açib götürdü. Atı qolbənd ələyib buraxdı otlamağa. Özü isə, yapıncısına bürünüb yıxıldı çayırın üstünə və tufəngin qayıncısını qoluna keçirərək, dərhal getdi yuxuya.

Ərşad bir də onda oyandı ki, gün günortadan əyilib. Ayağa durub bir neçə saniyə ətrafı dinlədi. Köndələncayın xəfif şırıltısından başqa heç bir səs-səmir yox idi. Çayırda açıqlıqda gömgöy səmadan başqa heç yer görünmürdü.

O yavaş-yavaş, ehtiyatla endi çayın qırağına. Çaydan o tərəfə yənə də yovşanlı çöl üfıqə qədər uzanırdı. Ərşad ətrafı bir də diqqətlə nəzərdən keçirərək çömbəlib əl-üzünü yudu. Sonra qayıdaraq, atını da yedəyində çəkib çayda suvardı.

Sonra atın tərkindən xurcunu açib, çörək-pendir çıxararaq, oturub yedi. Sonra yənə də yapıncısına bürünüb, arxası üstündə uzanaraq göz-lərini zillədi göyə. Ərşad öz-özünə deyirdi: «Sən ölməyəsən, bu Şahmar, ələ bil, heç o Şahmar deyil. Qabaqlar tufəng adı gələndə sümüyü oynaya gedirdi. Amma indi toyuğa dönüb...»

Atın aramla otlamasına qulaq asa-asa Ərşad yənə də getdi yuxuya və gözünü açib gördü ki, gecədi. Cəld ayağa qalxıb öz-özünə dedi: «Mən heç bir belə yatmadım, bu nə işdi?..» Ətrafı diqqətlə dinlədi. Sonra atını yedəyinə alıb, ehtiyatla qamışlıqdan çıxdı.

– Ya Allah, səndən mədəd! – deyib qalxdı atın belinə.

Qaranlıq çöllə gedə-gedə özünü məzəmmət ələyib deyirdi:

«Ə, axı, neyləyirsən Şahmarı? Arzın hər keçələtinə bələdsən. Nəçərnəklə hesabı qurtarandan sonra Sərvinazi da götürüb keçərsən Arzın o tayına. Gedərsən o tay Şahsevənində Kərbəlayı Əsəd əminin qaçaqlıq dostu Rzaqulunun evinə. Deyirlər, Rzaqulunun yeddi saytal oğlu var. Deyirlər, onlardan üçü adlı-sanlı qaçaqdı. Qoşularsan onlara. Oradakılar da görərlər ki, bu qarabala necə oğlandı. Qaçaq Nəbi də, Qaçaq Süleyman da, bəyəm, ələ belə başlamayıblar?..»

Ərşad belə düşündükcə, həvəsi artıb qızıl quşa dönürdü.

Beləliklə, Ərşad az getdi, üz getdi, dərə-təpə düz getdi, gəlib çatdı Haramıya – öz komalarına. İtler hürə-hürə o yandan bəri cumdular, Ərşadı tanıyıb susdular. Gödək Kərəmin səsi eşidildi:

– Ə, kimsən hey?!

Ərşad atının başını çəkib səsləndi:

– Bəri dur, Kərəm.

Kərəmlə Əli yeridilər Ərşadın qabağına. Ərşad soruşdu:

– Nə var, nə yox?

Kərəm dedi:

– İspalkom özü gəlmişdi.

– Nə deyirdi?

– Bizi möhkəm sorğu-suala tutub soruşdu ki, əgər, Ərşad qaçaqlarla atışırdısa, bəs, niyə qaçırdı? Mən də dedim, əşi, bəs, neyləyeydi? Nəçərnik Veysəl tutub aparırdı ki, niyə tufənginin kağızı yoxdu.

Ərşad maraqla soruşdu:

– Bəs, ispalkom nə dedi?

– Deyir, nəçərnik düz deyir, şaranın qurulmağından on il keçir, niyə götürüb tufəngi hökumətə təhvil verməyib?

– Sən nə dedin?

– Dedim, əşi, əvvəla budur ki, o tufəng əmisindən yadığardı. İkinci də budur ki, Ərşad o tufənglə gedib yol kəsməyib ha...

Ərşad hövsələdən çıxıb soruşdu:

– Axır sözü nə oldu?

– Axır sözü bu oldu ki, onu tapın, deyin, gəlsin xoşluqla çıxсын üzə. Tufəngi də versin hökumətə. Yoxsa işi pis olar.

– Deməli, mən öz xoşumla gedim girim qəzəmətə?!

– Deyir, kasıb oğlandı, muzdur olub. Biz istəmirik o gedib qoşulsun kulak qaçaqlarına.

Ərşadı od götürdü:

– Niyə demirdin ki, Ərşad kulaklara qoşulan olsaydı, indiyəcən qoşulardı, tay niyə onlarla atışırdı ki, siz də belə eləyəsiniz. Sən ölməyəsən, bunlar mərdi qova-qova namərd eləyərlər! Bəs, bunlar nə cür şuradırlar, ə?

Əli dedi:

– Ə, qağa, nəbadə obaya üzükəsən. Bu gün Cümü gəlib deyirdi ki, nəçərnik Veysəl milisləri ilə gəlmişdi obaya, Ərşadı axtarırdı. Deyir, şura üzvlərini-zadı gözetçi qoyub ki, səni gören kimi xəbər versinlər.

Ərşad qaranlığa baxıb dedi:

– Salamət qalın!

Əli soruşdu:

– İndi hara, Allah qoysa?!

– Sonra bilərsiniz, – deyərək Ərşad atını tərpedib uzaqlaşdı və hər yerdə çölləmə gedərək, gəlib çıxdı Qarabulağa.

Ərşad bilirdi ki, şəhərin şərq qurtaracağında Mahmud bəyin evlərini veriblər milis rəisinə. Evin dal tərəfi qalın bağ idi. Çoxdan baxılı-

madığı üçün çal-çəpəri dağılıb tərək olmuşdu. Tənəklər, böyürtkən kol-ları, yasəmən ağacları bir-birinə dolaşmış bağ çəngəlliyə döndərmişdi. Ərşad çöl tərəfdən bağa girərək, qalınlıqda düşüb atını bağladı ağaca, yavaş-yavaş, ehtiyatla irəliləyib evin qənşərinə yaxınlaşaraq, budaqları aralayıb baxdı.

Kürsülü evin pəncərələrindən bayıra gur işıq düşürdü. Demək hələ yatmamışdılar. Tül pərdələrin ardında adamların kölgələri ora-bura hərəkət edirdi. Ancaq gec olduğundan qonşuların qapı-bacasından ələyənə qətilməmişdi. Ərşad tufəngini çiyindən alıb, yanına qısaraq yeridi eyvana tərəf. Birdən qapı açıldı. Ərşad bir istədi Veysəli çıxanda vursun, ancaq belə qisası şəninə sığışdırmadı. Gözlədi. Veysəl tualetdən çıxıb evə girendən beş dəqiqə sonra irəliləyib kürsülü eyvana çıxaraq, qəfil qapını açıb girdi içəri və tufəngi üzünə götürüb Veysələ dedi:

– Mən səni namərdliklə öldürmək istəmirəm! Nə sözün var, de arvadına!

Veysəl lap yavaş səslə dedi:

– Namərdliklə öldürmək istəməsəydin, oğru kimi qəfil evə dürtülü, silahsız adamın üstünə tufəng çəkib, arvad-uşağı qorxutmazdın.

Ərşad o biri otağın qapısına cəld nəzər salaraq, xəncərini çəkib Veysəl kimi asta səslə dedi:

– Çıxart xəncərini.

Veysəl sakit dedi:

– Mənim xəncərim yoxdur. Kişisən, qoy mən də tufəngi götürüm, çıxmaq düzə.

Bu dəfə söz Ərşadı elə bərk tutdu ki, tamam həvədən düşüb bil-mədi nə cavab versin. Elə bu zaman Veysəlin cavan, yaraşlıq arvadı o biri otaqdan hövlnək gələrək, Ərşada baxıb həyəcanla soruşdu:

– Bu qardaş nə istəyir?

Ərşad xəncərin tiyəsini qınına qoyaraq dedi:

– Heç nə, bacı, narahat olma.

Və bu sözü deməyi ilə bayıra çıxaraq, bağa yüyürüb atının belinə tullanmağı bir oldu. Veysəl də eyni anda çevrilib, tufəngi divardan alaraq onun ardınca yüyürmək istədi. Ancaq dayandı, tufəngi divara söykəyib ağır hərəkətlə irəliləyərək stolun üstündən papiros götürüb yandırdı. Arvadı hələ də qorxu içində soruşdu:

– Axı, bu nə əhvalatdı? O oğlan səndən nə istəyirdi?

Veysəl dinnədi. Veysəl hey papiros çəkib qarşısında bir nöqtəyə baxırdı. Arvadı hövsələdən çıxdı:

– Evin tikilsin, dinsənə!... Axı, bu nə işdi?

– Bilmirəm. Bilmirəm, əl çək! – deyib Veysəl hirsli papirosunu kılqabına basdı.

Veysel, həqiqətən də bilmirdi nə cavab versin. Bilmirdi ki, Ərşad onu öldürmək istəməkdə haqlıdır, ya yox? Ərşad deyir ki, mən bu tufənglə kolxoz malını qarət etmək istəyənlərə güllə atmışam. «Əvvəla, bu hələ mənə məlum deyil ki, düz deyirsən, yoxsa yalan. Yoldaşlarının sözüne də inanmaq olmaz. İkinci də, mən haradan bilim ki, dünənəcən mahir bir oğru olan sən bu neçə ildə tufənglə ağır cinayətlər eləməmişən?! Bir də, əgər, düz adamsan, əgər, doğrudan da, kolxoz heyvanını qarət eləyənlərlə atışıb, onlardan adam vurmusansa, niyə qaçıb qaçaq olursan? Bəlkə heç sənə tutub həbs eləməyəcəkdik... Axı, sən də, ay zalım oğlu, mənə kimi muzdur olmusan. İndi qaçıb qoşulacaqsan şura hökumətinə silah qaldıran adamlara?!»

Rəis müəyyən eləmişdi ki, bu günlərdə Arazın o tayına heç bir qaçaq-fulan keçməyib. Əgər, bu Ərşad, doğrudan da, qaçaqlarla atışıb adam vurubsa, demək, izi tapılmalıdır.

... Ərşad dördmə çaparaq, şəhərdən çıxıb çölləmə gedirdi. Ancaq, düzü, hara getdiyini özü də bilmirdi. Veyselın hərəkəti onu lap diltor eləmişdi. Hələ də xəcalət çəkirdi. «Kişi düz deyirdi dayna. Qəfil evə dürtülüb arvad-uşağın yanında yaraqsız adamı öldürmək kişilikdən döyül axı. Sən ölməyəsən, igidmiş sən Veysel. Mən üzümde tufəng içəri girəndə heç tükü də tərpenmədi. Hökumət onu nəçərnək qoymağda səhv eləməyib. Yəqin ki, mənə tutmağa çalışacaq... Üz-üzə gəlirik, görüm onda nə deyəcək?»

Sonra Ərşad qaranlıq, yiyəsiz çöllərlə atını yavaş-yavaş sürüb fikirləşirdi ki, adlı-sanlı qaçağa adam lazımdır. Tək əldən səs çıxmaz. Keçmişdə, Kərbəlayi Əsəd əmimin vaxtında padşahın zülmündən tənqə gələn kasıb adamlar qaçıb, qaçaq olurdular. Amma indi mülkü-malı əlindən çıxan varlılar qaçaq olurlar. Ərşad da heç vaxt gedib onların içinə girməz! Ərşad onların yekəxanalığını, adamı adam yerinə qoymamağını çox görüb. Bəs, bu Veysel zalım oğlu niyə belə eləyir?.. Niyə adama inanmır?..

Ancaq Ərşad belə fikirləşsə də, hiss eləyirdi ki, Veyselə olan kini xeyli yumşalıb. Bu da onu qəzəbləndirirdi: «Ə, zalım oğlu, – deyib özünü məzəmmət eləyirdi, – axı, sən onun girinə keçən kimi tutub basacaq dama. Ondan sonra get, ol silist dustağı. Vallah, o dörd divar arasında sən bir gün də davam gətirməzsən. Bağrın çatlayar».

Bu vaxt Ay doğub qaranlıq çölləri işıqlandırmışdı və qazamatı gözünün qabağına gətirəndə bu Aylı çöllərin obasında olan keçmiş çoban dostu Köçərinin qapısına gəldi. İtler qəzəblə hürüşərək, onu dövrəyə aldı. İçəridən gur qadın səsi soruşdu:

– Kimsən?!

Ərşad yavaşca dedi:

– Mənəm, Telli xala!

Ucaboylu Telli arvad başında qalın şal qapıda görünüb soruşdu:

– Nə olub, qadan alım, xeyir ola?

– Sağlığın, Köçəri haradadı?

– Kolxoz qoyununda... Səher gələsidi paltarın-zadın dəyişməyə.

Düşsənə.

– Evdə kim var?

– Heç kim!

Ərşad düşüb, atını çəkdi tövləyə. Sonra Telli xala ilə birlikdə girdi evə. Telli xala çırağı yandırdı, heç bir söz soruşmadan pendir, qatıq, çörək gətirdi. Ərşad doyunca yeyib-içəndən sonra dedi:

– Xala, yaman yorğunam, yatmaq istəyirəm.

– Bu saat, – deyə Telli xala o biri otaqdan yorğan-döşək gətirib yer saldı.

Ərşad tufəngini yanına qoyaraq, papağını, çəkmələrini, pencəyini çıxarıb yorğana bürünən kimi yatdı (hər ehtimala qarşı şalvarını, corablarını çıxarmadı).

... Ərşaddan bir-iki yaş kiçik, yaraşıqlı, üzügülər bir oğlan olan Köçəri dostunun gəlişinə çox şad olub, toğlu kəsmək istədi. Ancaq Ərşad razı olmadı:

– Obada çox qala bilmərəm, – deyib əhvalatı nağıl elədi.

Köçəri dedi:

– Nainsaf hərəkət eləyib o nəçərnək.

Ərşad dərindən nəfəs alıb dedi:

– Vuracaqdım onu, ancaq zalım oğlunun sözü məni yaman tutdu.

Evinde vurmaq istəmədim. Fikirleşdim ki, onsuz da, yaxasını mənəndən qurtara bilməyəcək, çöldə-bayırda yəqin ki, qabaqlaşacağıq. Onda haqq-hesabı çürüderəm. Sən elə kolxoza qulluq etmək istəyirsən?

– Bəs, neyləyim?

– Boz at özündədi, yoxsa, qoymusan kolxoza?

– Kolxozdadı.

– Bu kolxoz bizi toyuğa döndərəcək.

– Bəs, neyləyək?

– Atıl boz atın belinə, mənəmlə çıxacaq gedək.

– Hara?

– O taya.

– Bəs, anam nə olsun?

– Ananı da götür, mən də Sərvinazı götürəcəyəm.

– Düz sözündü?

– Lap düz. Bir tufəng mənə var, birini də sənə taparıq.

– Nə cür?

– Yoldan keçən milislərdən-zaddan birinin tüfəngini tutub alarq. Olacaq öz elimiz, öz başımız, kefirmiz istəyəndə keçərik bu taya, bir az puldan-zaddan taparıq... O tayda yenə də hərəmizin bir sürüsü olar.

Ərşadın təsvir elədiyi həyatın romantikası Köçərini bərk götürdü. Ərşad bildirdi ki, Köçəri yaxşı at belində gəzməyi, atıb-vurmağı xoşlayan zirək, cəsur bir oğlandır. Köçəri vəcdə gəlib dedi:

– Sən ölmə, xan kefində yaşayarıq.

– Bəs nədi!

– Amma, deyirlər, o İran ərbabları çox köpəkoğlu adamlardı.

– Ə, uşaq olma. Biz kürək-kürəyə verəndən sonra bir qoşun da bəta bilməz!

– Düz deyirsən, mən hazır. Ancaq...

Köçəri duruxdu və Ərşad soruşdu:

– Ancaq nə?

– Deyirəm, bir anamla da məsləhətləşək.

... Telli xala məzəmmətlə oğluna baxıb dedi:

– Əminin qanını nə tez yaddan çıxardın, bala?

Köçəri tutuldu.

Telli xala Ərşada müraciətlə davam etdi:

– Köçərinin əmisi o tayda – Aslandızdə olurdu. O taylı Əşrəfi xan atlıları ilə basqın eləyib, özünü öldürüb, var-yoxunu da çəkib aparmışdı. İndi biz gedək heylə namərdlərin qoltuğuna girək?

Ərşad dedi:

– Xanların qoltuğuna niyə giririk, ay xala?

– Bəs, neyləyəcəksiniz? Onlar sizi qoyarlar dinc oturasınız? Yaxşı bilərəm onların kəmfürsətliyini.

Köçəri dedi:

– Atam ki, sonra Əşrəfi xanı öldürüb əminin qanını aldı.

Telli xala oğluna dedi:

– Mən burada ölürəm, amma gedib İran ərbabına rəiyyətlə olma-ram. Sən də getsən, südümü sənə haram elərəm.

Sonra Telli xala Ərşada müraciət elədi:

– Bura bax, bala, bu şura hökuməti elə sizin hökumətiniz deyil? Bütün dövlətlilərin, bəylərin heyvanını alıb sizə verdi ki, qatın öz heyvanınıza, gen-bol dolanın dayna. Niyə tanrınıza tək atırsınız? Tay yazıq hökumət bundan yaxşı neyləsin? İndi öz əliniz, öz başınız, qazandığınız olacaq özünüzdün, heç kəs də üstünüzdə ağalıq eləməyəcək. Odur, hökumət məktəb açır, həkimxana açır, hamısı da pulsuz... Tay nə istəyirsiniz, bala?

Ərşad dedi:

– Ay xala, hampalardan, dövlətlilərdən mənəm də zəhləm gedir-

di, qudurğan köpəkuşağı idilər. Bizim zəhmətimizlə varlandırdılar, özümüzü də adam yerinə qoyurdular. Kolxoz elə mənəm də canımdandı. Ancaq, əgər, şura bizim kimisinin hökumətidirsə, niyə nəçərnək Vey-səl bir tüfəngin üstündə mənə qəzəmətə salmaq istəyir. Ona görə ki, mən bu tüfənglə kolxozun heyvanını qaçaqlardan saldırmışam? Yoxsa, indi də muzdur Vey-səl ağa olmaq istəyir?

Telli xala təmkinlə dedi:

– Adam səbrli olar, bala. Vey-səl o gün gəlmişdi obaya. O da sizin kimi cavan adamdı, təzə qoyublar böyük qulluğa. Deyirlər, özü də şura qurulana qədər ona-buna nökr olurmuş. Bəlkə səhv eləyir, hələ qayda-qanunu əməlli bilmir?

Hər şeydə kefini açmalı bir cəhət axtaran Köçəri gülümsəyib dedi:

– Əşi, ana, vallah bu kolxozdan gözüm su içmir. Yaxşı, tutaq ki, səhən mən toy elədim, görüm ixtiyarım olacaq mı kolxozun sürülərindən beş-altı qoyun götürüm kəsim?

Telli xala təmkinlə cavab verdi:

– Təki sən toy elə, heyvan tapmaq asandı.

Köçəri gülümsəyib dedi:

– Molla Nəsrəddin arvadına yaxşı deyib ki, ay zalım qızı, mənəm asan işimi niyə badalağa salırsən. Yüz iyirmi qoyun hər gecə gəlirdi öz ağılıma, kefim istəyərdi birini yox, lap onunu kəsirdim. Amma indi birini də götürməyə ixtiyarım yoxdu.

Telli xala bu dəfə tərəddüdlə dedi:

– Səbr eləyək, görək axırı nə olur. Axı, bu boyda iş birdən-birə yoluna düşməz. O günü rayondan gələn deyirdi ki, şərikli nə qazanıl-sa, ilin axırında bölünəcək adambaşına. Heç kəsin haqqı itməyəcək.

Telli arvad dərinədən nəfəs alıb əlavə etdi:

– Bəylərin, ağaların azğınlığı yadımdan çıxmayıb...

Ərşad lap ağsaqqalyana dedi:

– Bilirsən, xala, şuranın dediklərini düz yerinə yetirənlər, çox yaxşı olar, amma iş başına keçənlər başlasalar camaatın üstündə ağalıq eləməyə, közü öz qabağına eşməyə, onda gəl də... Odur ey, bizim kolxoz sədri Alış dünən şeş-bu gün beş, indidən başlayıb qohumlarının birini briqadir, birini anbardar, birini ferma müdiri qoymağa...

Telli xala davam eləyib dedi:

– Nə olur-olsun, öz el-obanızdır. Alış pis olar, çıxarıb başqasını seçərsiniz. Rayondan gələn onu da deyirdi ki, bütün böyüklər qoz salmaq (İnqilabdan qabaq kəndxudaları bəzən seçki ilə qoyurmuşlar. Bunun üçün səsə qoyulan hər adam üçün bir qutu qoyurmuşlar. Seçicilər hansı qutuya çox qoz salsaymışlar, o da seçiləmiş) seçiləcək. Ni-

kolay vaxtıdakı kimi yuxarıdan qoyulmayacaq ki, sən də bir söz deyə bilməyəsən.

Bu sözləri Ərşad da eşitmişdi. Amma heç bir şeyi özü üçün aydınlaşdırı bilmirdi. Ona görə də dinmədi.

Telli xala davam eləyib dedi:

– Şeytanın daşını ətəyinizdən tökün, oturun yerinizdə. Camaat nə təhər, biz də heylə, kolxozda yaxşı işləyirsən, yaxşı da dolanırsan...

Sonra Köçəri təklikdə Ərşada dedi.

– Görürsən də bu anamı... Özün bilirsən ki, dost-düşmən içində onu tək qoyub getmək də yaxşı olmaz. Adama baş töhməti eləyərlər. Sənə də məsləhətə ki, o taya keçməyəsən. Bizim İranda olan qohumlarımız farsərbablarnın əlindən qan ağlayırlar. Deyir, divan-dərədə oturanların hamısı onlardandı. Özlərinin də dilini bilmirsən, sirrini bilmirsən, gərək hamısına rüşvət verəsən.

Ərşad bu dəfə də bərk dilxor olduğu üçün cavab verməyərək, dostu ilə xudahafızlaşib qalxdı atın belinə və ömründə birinci dəfə olaraq ürəyində qemgin bir təklik hiss elədi... Sonra təəccüblə öz-özünə dedi: «Bu camaata nə olub, ə? Adamlar niyə belə dəyişilib? Hərəsi bir bəhanə gətirir?!»

... Həmin gecənin səhəri Veysəl beş nəfər diribaş milis götürüb çıxdı Araz boyuna. Sərhəd qoşunları komissarı ilə təkrar görüşdü. Elə bu zaman obalarda, kəndlərdə tapşırıq verdiyi adamlardan biri xəbər gətirdi ki, Hacıvəlilər obasında türkcəçarəçi Nisə qarnının evində bir yarahlı xəlvəti yatır.

Veysəl yaralını maşına qoydurub səhər xəstəxanasına gətirdi. Həkimlərə də bərk-bərk tapşırıq ki, onu sağaltsınlar. Sonra Veysəl həmin yarıldan bütün əhvalatı dürüst öyrənib gördü ki, çoban Ərşada inanamamaqda səhv eləyib. Ərşadın əvvəllər həmin sənədsiz üçatılanla nələr elədiyi məlum olmasa da, kolxoz fermasına hücum eləyən quldurlarla atışib onları kolxoz heyvanına yaxın buraxmamağı həqiqətdir. Rəis xəcalət çəkdi.

Rəis indi fikirləşdi ki, nə yolla bu tərəkmə Ərşadı üzə çıxarsın, qoymasın qaçaqlara qoşula. Ona görə də, hər tərəfə adam saldı ki, onu tapıb inandırsınlar ki, hökumətin onunla işi yoxdu. Lakin Ərşad milis rəisinin vədinə inanmadı.

Veysəl baxıb gördü ki, xeyr, Ərşad hökumətə yaxın düşmək fikrində deyil. Bu qərara gəldi ki, onu tutub zorla üzə çıxarsın. Qoymasın quldur ola.

... Bir gecə Kürdobağdakı «Pıçılı Fətiş» xəbər gətirdi ki, Ərşad gəlib, evindədi. (Gödek, pələqulaq Fətiş obada yalan-doğru nə xəbər oldu, o saat rayon işçilərinin qulağına pıçıldadığı üçün adını «Pıçılı Fə-

tiş» qoymuşdular.) Rəis bir dəqiqə də vaxt itirmədi, həmin beş nəfər qoçağı götürüb, çaparaq düzəldi yola. Gecənin yarısı Kürdobağa çatıb, Ərşadgilin damını aldı mühasirəyə.

Ərşad Sərvinazla şirin-şirin yatırdı. Birdən itlərin qəzəbli səsinə oyanıb qulaq asdı. Sərvinaz da oyanıb soruşdu:

– Nə olub, Qara?

– Çöldə adam var! – deyib, Ərşad cəld ayağa qalxıb tələm-tələsik geyindi.

Şirin yuxudan hələ tamamilə ayılmamış Sərvinaz dedi:

– Niyə geyinirsən, bəlkə tülküyə, canavara hürür?

Ərşad pıçılı ilə dedi:

– Yox, adama hürür.

Sərvinaz da dərhal qalxıb paltarını geydi.

Rəis atları bir nəfərlə «Cin dərəsi»ndə qoyub özü dörd milislə damın üstünə piyada yerimişdi, fikri bu idi ki, işıqlanana qədər gözləsin.

Ərşad hər ehtimala qarşı atını tövlədə yəhərli bağlamışdı. Tövlə ilə dam qabaq-qabağa idi. Ərşad damın qapısını ehtiyatla aralayıb baxdı: tövlənin qapısı örtülü idi. Demək, gələn oğru deyildi. Ərşad patrondaşları tələsmədən belinə bağladı, dolu üçatılanı götürüb xəzinəyə bir patron ötürərək, bərkdən soruşdu:

– Kimsən, ə?!

Veysəl dedi:

– Mənəm, Ərşad, gəlmişəm səninlə söhbət eləyim.

Ərşad cavab verdi:

– Sənin mənimlə nə söhbətin?! Nahaq zəhmət çəkmişəm! Ərşad sənə qabağına düşüb gedən oğullardan deyil! Yaxşısı budur sağ-salamat qayıt geri!

Rəis təkrar etdi:

– Səninlə söhbət etmək istəyirəm!

Ərşad cavab verdi:

– Ayağını irəli atsan, vuracağam! Sənə dedim ki, necə gəlmisən, heylə də qayıt.

Rəis dedi:

– Biz əhvalatı öyrənmişik. Sənin vurduğun qaçaq bu saat səhər xəstəxanasındadı. Heç kəs sənə «qaşın üstündə gözün var» deməyəcək.

Ərşad dedi:

– Keçəl suya getməz. Söz əvvəlki idi.

Rəis dedi:

– Mən səhv eləmişdim.

Ərşad dedi:

– Səhv eləyən gecənin yarısı gəlib mənim evimi mühasirə eləməz. Arvad-uşaqdan da utanmırsan.

Veysəl baxıb gördü ki, heç vəchlə onu yola getirə bilməyəcək. Ona görə də, qərara aldı ki, gözləsin, səhər açılarda bəlkə obanın ağsaqqalları Ərşadı razı sala bildilər ki, çıxsın üzə.

Ona görə də dedi:

– Ərşad, mən səni üzə çıxarmayınca buradan tərpenən deyiləm. Özüümüz də altı nəfərik.

Ərşad dedi:

– Lap istəyir bir qoşun olasınız, mən ölərəm, sənə təslim olmaram.

Sərvinaz pıçılı ilə dedi:

– Bəlkə düz deyir?

Ərşad dedi:

– İnanmıram ona, təlləyir. Apardı basdı dama, sonra əlim hara çatar?!

Sərvinaz dedi:

– Bəs neyləyək, Qara?

– Sən qorxma.

Sərvinaz ürəkli cavab verdi:

– Qorxmuram, Qara. Ancaq onlar çoxdular. Səni tutacaqlar.

Ərşad dedi:

– Sənin işin yoxdu. Səsini çıxarma. Mən çıxanda qapını usdufca bağla.

Sonra Ərşad qapını yavaş-yavaş açıb, balaca, qara gözlərilə qaranlığa diqqət yetirdi: heç kəs görünmürdü. Demək, damın yanlarındadılar. O, yerə yatıb bir əlində tüfəng tövləyə tərəf süründü. Tövlənin qapısını yavaş-yavaş açıb içəri girdi. Atı açıb yavaş-yavaş çəkdi bayıra. Və üstünə atılmağı ilə güllə kimi getməyi bir oldu. Milislər istədiklər onu gülləyə bassınlar, rəis qoymadı, dedi:

– Heç kəs güllə atmasın.

Veysəl milislərdən bir nəfərini göndərüb kolxoz sədrini durquzdurub getirdi. Onlar hələ də Ərşadgilin damının yanında idilər. Veysəlin papirosunun odu qaranlıqda dalbadal közəridi.

Rəis Alışa dedi:

– Mən gəlmişdim Ərşadı üzə çıxardım. Bizə xəbər çatmışdı ki, evində.

Sədr sakit səsle soruşdu:

– Nə oldu?

Rəis papirosunu çəkib közərdərek dedi:

– Qaçdı.

Sədr dedi:

– O, salamat təslim olmaz.

Rəis soruşdu:

– Bəs, nə olsun?

Sədr bir qədər fikirləşib dedi:

– Nəcərnək, əgər, sən, doğrudan da, onu tutmaq fikrində deyilsən-sə, üzə çıxarmağın bir çarəsi var... Onların ağsaqqalı Eyvazdı. Ərşad ancaq onun sözüne baxar. Əgər, sən Ərşadı tutmaq fikrində olmadığın Eyvazı inandırsan, o gətirib üzə çıxarar.

Sədrin sözlərindən açıq hiss olunurdu ki, özü də Ərşadın həbs edil-məsine tərəfdar deyil.

Rəis dedi:

– Yəqin ki, Ərşadın külfəti hələ yatmayıb. Ola bilərmə onu bayıra çağırısan, mən bir-iki söz deyəcəyəm ona.

Sədr quru tövrlə soruşdu:

– Nə söz?

Rəis hövsələdən çıxdı:

– Əşi, deyəndə eşidərsən, dayna.

Sədr sakit cavab verdi:

– Yaxşısı budur, nəçərnək, nə sözün var qaynatasına deyəsən, arvad xeylağı ilə sənin nə işin?

Rəis dedi:

– Mən onu başa salmaq istəyirəm ərini inandırırım ki, biz onu tutmağa gəlməmişdik.

Alış dedi:

– Bu, arvad söhbəti deyil.

Rəis acığını boğaraq soruşdu:

– Yaxşı, Eyvazı necə görə bilərik?

... Eyvaz əminin qardaşı oğlunu daha böyük vəzifə üçün Bakıya aparmışdılar. Ona görə də, obada hörməti bir az da artmışdı. Sədr özünə evinə gedib hayladı:

– Əşi, Eyvaz əmi, nəçərnək Veysəl gəlib Ərşad barəsində səninlə danışmaq istəyir.

Eyvaz əmi bir neçə dəqiqədən sonra qarıya çıxıb acıqlı dedi:

– Veysəl mənə nə danışacaq? Ərşad döşünü güllə qabağına verib kolxozun heyvanını qaçaqdan saldırıb, nəçərnək də gəlib deyir ki, tüfənginin kağızı yoxdur, gərək qəzəmətə girsən.

– Deyəsən, nəçərnək özü də başa düşüb ki, səhv eləyib.

... Veysəl danışb qurtarandan sonra Eyvaz əmi dedi:

– Yaxşı, mən getdim, Ərşada dedim, qələt eləmə, gəl çıx üzə. Sonra sən də basdırdın dama, onda nə olsun?

Rəis dedi:

– Bizim hökumətdə hiylə yoxdur. Sizə söz verdim, qurtardı.

Eyvaz əmi dedi:

– Kişinin sözü gərək söz olsun.

Rəis təsdiq etdi:

– Doğrudur.

Rəis «doğrudur» sözünü lap ürekdən dedi. Ərşadın gecə gəlib evinə girərək onu öldürmək istəməsini, ancaq mərdliklə ələyib öldürmədiyini Rəis heç kəsə deməmişdi. Bu onun üçün bir sirr idi və Rəis bu sırda, nə isə, qərribə bir şey hiss edirdi. Elə bil ki, bu sirr Veyselə özünü də gözündə ucaldırdı və o bu ucalığa layiq olduğunu məhz özünə sübut etməyə tələsirdi.

... Ancaq Ərşad rayon mərkəzinə getməyə razı olmadı, ona görə də. Eyvaz əmigdə görüşdülər.

Ərşad dedi:

– Nəçərik, mən bu şərtlə üzə çıxıram ki, rəhmətlik əmimdən yadigar qalan bu tufəngi məndən almayasan.

(Ərşad hər ehtimala qarşı üçatılamı əlində hazır tutmuşdu.)

Rəis dedi:

– Yaxşı, mən buna razı, ancaq bu şərtlə ki, sən o tufənglə ancaq kolxoza xidmət eləyəsən.

Ərşad başa düşmədi.

– Necə yəni xidmət eləyəsən?

Rəis dedi:

– Yəni, ancaq kolxoz malını kulak qaçaqlarından qoruyasan. Başqa yola getməyəsən.

– Hansı yola?

Eyvaz əmi zarafatyana kürekəninə dedi:

– Niyə başa düşmürsən, ay tanrısız? Nəçərik deyir ki, bu tufənglə oğurluğa-zada getməyəsən.

Ərşad qaşqabaqlı cavab verdi:

– Kolxoz malı camaatındı, kulakların deyil ki.

Rəis ciddi dedi:

– Biz kulak əmlakını oğurlayanı da cəzalandırıq. İndi bizim vəzifəmiz kulakların törətdiyi banditizmi ləğv etməkdir. Onlar camaat arasına iğtişah salırlar. Kolxozun qurulmağına mane olmaq istəyirlər.

Rəis bu sözləri dedikcə qızıyırdı. Ərşad gözlərini qıyıb ona baxaraq dedi:

– Nəçərik, belə danışırısan, amma qaçaqlarla vuruşanı da tutub dama basmaq istəyirsən.

Rəis dedi:

– Tay o barədə sənənlə haqq-hesabı çürütdük.

Eyvaz əmi kürekəninə acıqlandı:

– Yaxşı, – dedi, – köhnə palan içi tökmə. Yoldaş nəçərik nə deyir, ona qulaq as.

... İki gündən sonra Ərşad üçatılamı qışlaqdakı evlərində qoyaraq, qardaşının gözəldirdiyi naqanı alıb penceyinin altından belinə bağlayıb, atna minib gəldi rayon mərkəzinə. Biz onu görəb çox sevindik. Anam gülümseyib dedi:

– Ay mama oğlu, deyir, sən hökumətdən qaçaq düşmüşsən? Bu nə işdi?

Ərşad dedi:

– Bekara sözdü, hökumət mənə çağırub tufəngimə kağız versin.

– Bu saat bütün rayon səndən danışır, deyirlər, kürdobalı Eyvazın bacısı oğlu təkbaşına bir dəstə qaçağı şülküt ələyib, dörd-beşini vurub.

Ərşad dedi:

– Dörd-beş yalandı, birini vurmuşam.

Sonra əlavə etdi ki, mən milis idarəsinə gedirəm. İstəyirəm Şafahat da (Şafahat mənə atam tərəfindən qohumum idi, bizdə qalıb oxuyurdu) mənəmlə gedib, dalda bir yerdə atımı tutsun.

Anam təəccüblə soruşdu ki:

– Niyə atı burada bağlamırsan?

Ərşad xəfif gülümseyib dedi:

– Belə məsləhətədi, dayıqızı.

– Axı nə üçün? – deyər anam təkid etdi.

– Birdən qaçmalı oldum. İstəyirəm at əlimin altında hazır olsun.

Ərşad Şafahatı da tərkine alıb getdi.

Milis idarəsi keçmiş bəylərdən birinin böyük kürsülü evində yerləşmişdi. Evin dal tərəfi bağ idi. Bağın hasar-çəpəri çoxdan tərk olub getmişdi. Ərşad həmin bağa girərək, dalda bir yerdə düşüb atı verdi Şafahatın yedəyinə.

– Bax, buradan tərpenməyəsən ha, – deyərək qəti addımlarla gedib çıxdı milis idarəsinin artırmasına.

Artırmada şikayətçilər, çağırılan adamlar dayanmışdılar. Milislər ora-bura gedib-gəlirdilər. Heç kəs Ərşada fikir vermirdi. Hər kəs öz ələmi ilə məşğul idi.

Ərşad ehtiyatla yaxınlaşıb yanpörtü pəncərədən baxdı:

Veysel böyük stolun dalında oturub nə isə yazırdı, tapançası da belindəydi. Ərşad geri çəkilib təkrar artırmayı nəzərdən keçirdi. Hər tərəfi diqqətlə bələdlədi. Veysel onu aldatmış olsa, yəni, tutmaq istəsə, onu öldürüb necə qaçacağını müəyyən etdi. Sonra: «Ya Allah, səndən

mədət!» deyib arakəsməyə girərək, kabinetin qapısına yaxınlaşdı. Orada dayanmış milis nəfəri:

– Hara soxulursan, ə? – deyə qabağını kəsdi.

Ərşad milisin üstünə bozardı:

– Əməlli danış, ə, – dedi, – məni nəçərnək özü çağırıb.

Milis nəfəri bu dəfə lap özündən çıxaraq, onu döşündən itələdi:

– Uzun danışma. Səndən başqa da çağırılanlar var. Yeri, balkonda dayan gözlə.

Cin vurdu Ərşadın başına. Arıq, yöndəmsiz bir kişi olan milis nəfərinin qolundan tutub kənara fırlıdaraq, qapını açıb girdi rəisin kabinetinə. Veysəl başını qaldırıb Ərşadı gördükdə gülümsədi və həmin anda da içəri soxulan qəzəbli milis nəfərindən soruşdu:

– Nə olub?

Milis nəfəri, görünür, hədsiz dərəcədə əsəbi olduğu üçün belə arıq idi, hirsindən boğula-boğula:

– Yoldaş naçalnik, – dedi, – bu ayı mənə əl qaldırdı.

– Nə üçün? – deyə Veysəl soruşdu.

– Deyirəm, get gözlə naçalnik vaxtında çağıracaq...

Rəis:

– Yaxşı, yaxşı... Sonra səndən üzr istəyər, – deyib milisin sözünü kəsdi. – Bizi tək burax.

Milis çıxandan sonra Veysəl əlini Ərşada uzadıb gülə-gülə dedi:

– Bura sənin üçün Haramının düzü deyil, Ərşad xalaoğlu, milislə nəzakətli rəftar etmək lazımdı. Xoş gəlmişən.

Ərşad ehtiyatla əl tutuşaraq sərvaxt dayandı.

Rəis stul göstərib eyni şıxluqla dedi:

– Əyləş.

Ərşad stulu qapıya tərəf çəkib yanpörtü oturdu.

Rəis də bic oğlan idi. Ərşadın nə üçün stulu qapının ağzına tərəf çəkdiyini başa düşdü. Eyni zarafatyanalıqla dedi:

– Ərşad xalaoğlu, düzdür, ehtiyat igidin yaraşığıdı, amma sən daha gerek məndən ehtiyat eləməyəsən. Söz vermişəm, qurtardı. Biz kişiyik!

Rəis papiros qutusunu çıxarıb Ərşadın qabağına tutdu:

Ərşad dedi:

– Çəkən deyiləm.

– Sən vurduğun qaçaq demək olar ki, tamam sağalıb. Ancaq o biri yoldaşlarını tapa bilmirik.

– Bəlkə keçiblər o taya?

– Yox. O vaxtdan bəri o taya adam keçməyib.

Ərşad bir az fikirləşib dedi:

– Bilmək olmaz. Arazın yüz yerindən keçalati var.

Rəis papirosundan bir-iki nəfəs alıb davam etdi:

– O yaralı da öz axmaqlığından gedib qoşulub onlara.

Ərşad maraqla soruşdu:

– Yeni nə cür?

– Bir az dəli-dolu oğlanmış, şura sədri başlayıb burunlamağa, hə-dələməyə ki, əmin kulakdı. O da acığa düşüb, qaçıb qoşulub qaçaqlara.

– İndi sən onu sağalandan sonra tutacaqsan?

Rəis bir az fikirləşib dedi:

– Hələ ki, biz onun qaçaq düşəndən əvvəlki, sonrakı işlərin öyrə-nirik. Güman etmirəm tutaq. Özü də ortabab kəndli oğludu. Ancaq sən bacardıqca sərvaxt ol. Onun ələ keçməyən yoldaşları yaqın ki, qıssas almağa çalışsacaqlar.

Ərşad ötkəm tövrlə dedi:

– Sən mənim tufəngimə kağız ver, ondan sonra hünərləri var Kür-doba yataqlarına ayaq bassınlar.

Veysəl vədinə əməl edib onun tufənginə sənəd verdi.

Sonra:

– Özün də, – dedi, – nahara gələrsən bizə.

Və gülümsəyib əlavə etdi:

– Evimizin yerini də ki, bilirsən...

Ərşad utanıb dedi:

– Süfrən həmişə açıq olsun. Mən obaya qayıdasıyam.

– Yox, – deyə rəis təkid elədi, – mütləq gələrsən.

Ərşad dedi:

– Düzü, evdəki bacıdan utanıram.

Rəis gülümsədi:

– Eybi yoxdur. Üzünə ələk tutarsan. Mən istəyirəm bacı da gör-sün biz necə dost olmuşuq.

Veysəlin açıq-təbiətli, qoçaq oğlanlardan xoşu gəlirdi, Ərşada da qanı qaynayırdı. Nə üçünsə onu özünə yaxın hiss edirdi. Bəlkə də, bu ondan idi ki, ikisi də muzdur olmuşdu, ikisi də eyni sinifdən çıxmışdı. Bəlkə də ulu babalardan gələn mordanəliyin təzahürü idi.

... Ərşad bazardan Sərvinaz üçün qırmızı güllü yaylıq, üç ədəd ətir-li sabun, bir az qənd-çay aldı. Özü də, Sərvinaz da çaybaz deyildilər, elə-belə qonaq-qara üçün alırdı. Şəhərin dar küçələri elə bil onun sinə-sini sıxırdı. «Ə, burda necə yaşayırlar?! Eh, heyf deyil Haramının o acı yovşanlı çölləri. Göz işlədikcə baxırsan, adamın kefi gəlir».

Sonra Ərşad, Veysəl yaşayan evin həyətinə gələrək, düşüb atını ağaca bağlayıb, çıxdı kürsülü evin artırmasına. Qapıda oynayan beş yaşlı oğlan uşağı onu görüb yüyürdü içəri, çox çəkmədi ki, Veysəlin

cavan arvadı içəridən çıxıb Ərşadı görəndə qorxusundan az qaldı yıxılısın, gördü ki, bu o dəfə Veyselə öldürməyə gələn oğlandır.

Ərşad soruşdu:

– Bacı, nəçərnək evdə deyil?

Gəlin dili söz tutar-tutmaz hövlnak cavab verdi:

– Veysel evdə yoxdu.

Lakin bu zaman Veysel güle-güle içəridən çıxıb gəlinə müraciətlə:

– Qorxma, Güllüş, – dedi, – bu dəfə çoban Ərşad bizə qonaq gəlib.

Sonra Ərşada dedi:

– Gəl içəri. Mən də elə bu dəqiqə gəlmişəm.

Ərşad, Veyselin arıncı otağa girib:

– Nəçərnək, – dedi, – vallah, bacıdan utanıb yerə keçdim.

Veysel gülümsəyərək dedi:

– Yaxşı, yaxşı, keç otur.

Ərşad keçib oturdu.

Rəis dedi:

– Papağımı da çıxart, ev istidi.

Ərşad dedi:

– Bacıdan ayıbdı.

Veysel güldü:

– Papaqlı oturmaq ayıbdır. Şəhərin qaydası belədir, tərəkəmə olanda nə olar?

Sonra dərindən nəfəs alıb ciddi ifadə ilə dedi:

– O vaxt şəhərdə bizim elədiyimiz nökerçiliyin yanında sizin çobanlığınız soltanlıq idi, Ərşad. Siz, heç olmazsa, dağlarda, çöllərdə gəzib-dolaşırdınız. Ağalarınızın üzünü şəhərdən-axşamacan görmürdünüz. Amma biz...

Ərşad dedi:

– Qoy cəhənnəm olsunlar... Hamısı bir köpəkoğlu idi.

Veysel dedi:

– Əlsiz-ayaqsızları canavar kimi yeyirdilər! İndi də bizim hökumətimizə tabe olmaq istəmirlər.

Ərşad dedi:

– Dəvədən yıxılıblar, amma, hət-hətlərindən əl çəkmirlər.

– Ağılıları tabe olub, səslərini çıxarmırlar. Amma yelbeyinləri qaçaqlığa qurşanırlar. Xalqın min zəhmət ilə ekib-becərdikləri zəmiləri yandırırırlar, anbarları partladırırlar.

Ərşad dedi:

– Şura hökuməti yaxşı hökumətdi. Lap bizim hökumətimizdi. Ancaq...

Ərşad duruxdu. Veysel soruşdu:

– Ancaq nə?

– Olmazdı ki, kolxoz olmayaydı?

Rəis ciddi dedi:

– Yox, olmazdı.

– Niyə axı?

– Çünki kolxoz istismarı ortadan götürür. Deyir, kim işləyirsə, o da haqqını alsın. Amma kolxoz olmasa, yenə də biri ağa olar, biri fəhlə. Biz havayı yerə inqilab eləyib ağaları süpürüb atmamışıq ki, onlar təzədən meydana çıxsınlar.

Ərşad bir az fikrə gedib dedi:

– Elə indi də nəçərnək nəçərnəkdir, milisənər də milisənər...

Veysel hərətlə dedi:

– Amma hüquqları birdi. Hökumət seçkisində fəhlə ilə komissarın təfəvütü yoxdu.

– Düzü, nəçərnək, heç ağıma sığışıra bilmirəm ki, məsələn, is-palkomla qara fəhlənin, çobanın hörməti, dolanışığı bir olsun. Yenə də görəcəksən nəçərnəklər, ispalkomlar buyurdular yuxarı başa, xıştın dəstəsindən yapışan kəndçi baba qaldı aşağı başda.

– Yox, heylə olmayacaq! – deyərək Rəis sərt cavab verdi.

Bu zaman Güllüş çörək, pendir, iki boşqab küftə və arağ gətirdi. Çəngəl-bıçaq gətirdi. Ərşad qab-qacağı salıb sındırmaqdan qorxmuş kimi çəkine-çəkine, Veyselə təqlid edərək pendiri bıçaqla kəsib ehməlcə qoyurdu çörək tikəsinin üstünə. Küftənin suyunu qaşıqla içir, ətinə isə, çəngəllə yeyirdi. Ancaq bu cür «şəhərsayağı» yemək ona böyük əziyyət hesabına başa gəlirdi. Çəngəl-bıçaq onun ayazdan, gündən yarıb qaralmış, kobudlaşmış əlində çox uğunsuz görünürdü.

Rəis qədəhləri araqla doldurub dedi:

– Götür görək.

Ərşad qaşqabaqla dedi:

– İçən deyiləm.

Rəis gülümsəyib dedi:

– Səninlə dostluğumuzun sağlığına.

Nahardan sonra Ərşad qalxdı. Rəis dedi:

– Niyə durursan, otur, çay iç.

Ərşad dedi:

– Yox, gedim, çayla işim yoxdu.

Rəis də qalxıb əlini ona uzadaraq:

– Hələlik, – dedi. – Sənə yaxşı yol, sərvaxt get, dünən sizin obanın yaxınlığında bir dəstə qaçaq görünüb.

... Güneş qərbdəki uzaq Ziyarət dağının arxasına enirdi. Ərşad ge-

niş düzənliklə atını dördməyə çapırdı. Belində patronla dolu tapança, altında qaşqa ürge, Kürdobada da yolunu gözləyən Sərvinaz kimi can... Daha Ərşadın bu dünyada nə derdi var? Bu saat qaçaqlarla atışmaq üçün sümüyü oynağa gedirdi... Qoyun sürüləri çöllərə yayılıb otlayırdı. Ərşad çobanlarından tanıyırdı ki, bu sariyataqlı Hacı Kərimin sürüləridir. Onlar hələ kolxoz olmamışdılar. Görsən, nəyi gözləyirdilər bu tanrıszılar? Birdən keçmişdə belə sürülərin yanından çaparaq keçəndə elədiyi işlər yadına düşdü. Amma indi, axı, kişiyyə söz verdi... Bir toğlunu oğurluq hesab etmək olmaz... Lap elə Veyselın özünə də deyər. Deyər ki, əşi, sən Allah, bunu günah sayma. Kefim qalxmışdı götürdüm. Bir də, axı, neyləyim? Sərvinazın yanına hər dəfə necə əliboş gedim?.. Cavan, gözəl Sərvinaz gözünün qabağına gələndə yenə də kefi doxsan doqquza qalxdı. Papağının dalını qaldırıb ayaqlarını yaşıca tərpətdi. At təkrar götürüldü.

O, Kürdobaya çatanda qaranlıq düşmüşdü. Tərəkəmələrdə qalmış tək-tük qoyun-quzu, inək-keçi örüşdən qayıdırdı. Ocaqlardan xoş gərmə qoxusu gəlirdi. Ərşad atını çölləmə sürüb, ucqarda olan damın qabağında dayandı.

Sərvinaz cavan ərinə şadlıqla baxıb gülümsədi:

– Qara, deyən kefin kökdü.

Ərşad dedi:

– Niyyə kök olmasın, şükür Allaha.

Və qoyunu götürüb yerə qoydu: – Yapış, qaçmasın.

Sonra atı tövləyə çəkib, yəhərini aldı, axuruna arpa-saman tökdü. Tövlədən çıxaraq Sərvinaza dedi:

– Yeri, bıçaq, su götür.

Ərşad toğlunu kəsib soyandan sonra dedi:

– Yüyür, dayımı çağır gəlsin.

Sərvinaz qaçdı atasıgələ.

Ərşad içəri girərək, keçənin üstündə oturub əti xəncərlə xırda-xırda doğradı, damın ortasında közərən gərmə ocağının yan daşları üzərinə sacı tərsinə qoyub əti tökdü içinə.

... Neftlə yanan çırağın işığında Eyvaz əmi ilə Ərşad ocağın qırağında oturub, tərəkəmələrin ləzzətli xörəyi olan saciçi yeyirdilər. Eyvaz əmi nazik yuxa parçaları ilə əti götürüb səliqə ilə, tələsmədən yeyə-yeyə kolxoz sədri Alışın qarasına deyirdi:

– Ay canım, əgər, Alış dövlət qazanan olsaydı, vaxtında özünə bir gün ağlayardı dayna. İndi getirib bu boyda obanın var-yoxunu tapşırıblar ona ki, sədrən. Dünyanın haqq-hesabını bilən adamlar qalib kənarda.

Ərşad başa düşürdü ki, Eyvaz dayısı «dünyanın haqq-hesabını bi-

lən adamlar» deyəndə özünü nəzərdə tutur. Doğrudan da, o hara, Alış hara? Amma bir məsələ də vardı, axı, Şura muzdurların, yoxsulların hökumətidir.

Eyvaz əmi asta-asta deyirdi:

– Başa düşmürəm bu Şura hökuməti çoluq-çobanı, lütləri niyyə eləyib töhfə təbərcəhi.

Dayısının sözləri Ərşadın xətrinə deydi:

– Əşi, dayı, – dedi, – lüt olanda nə olar? Varlılar analarının qarında vəzir olmayıblar ha. Elə götür o nəçərnək Veysel. Dünənəcən Kərim ağanın nökeri döyülmüş?! Amma indi əməlli-başlı nəçərnəklik eləyir. Özün bilirsen ki, çoban-çoluğun içində oğullar var, meydan versən, lap Koroğlu kimi ad çıxarar.

Eyvaz əmi dinmədi. Ancaq Veysel haqqındakı söhbət Ərşadın vurduğu qaçaq əhvalatını onun yadına saldı. Taxta qutusundan papiros bükə-bükə dedi:

– Nahaq yerə sən kolxozun beş-on qoyunundan ötrü bizi o qaçağın obası ilə qanlı saldin.

Ərşad hövlnək dedi:

– Kolxozun malı yağı malı deyil ki? Bizim özümüzünküdü dayna.

Qaçaq köpəkoğlunu vurmayıb qoyaydım qarət eləyib aparaydı? Biz də bir kişiyik, ya yox?

Sonra Ərşad həmişə fəsiq bir söz deyəndə elədiyi kimi boynunun dalını qaşıya-qaşıya gülümseyib əlavə elədi:

– Öz aramızdı, dayı, axı, qaçaqlar keçmişdə sənə heyvanına basqın eləsəydilər, belə deməzdin. Yadındadı o ili yaylaqda sənə kəhər atını açıb aparmışdılar. Kərbəlayı Əsəd əmim dəstəsilə onların obalarına basqın eləyib, kəhərdən əlavə səkkiz atlarını götürmüşdi.

Eyvaz əmi hesabı içəri verib daha bir söz demədi. Ürəyində düşündü ki, sən ölməyəsən, dünya yaman dəyişilib. Elə bil, o taylı gədəsinin oğlu kolxozun qurulmağını çoxdan gözləyirmiş.

... Səhər tezdən Ərşad yel kimi Haramıya çatıb üçatılana kağız aldığı bildirəndə, Kərəm dedi:

– Siz ölməyəsəniz, bu nəçərnək Veysel canlara dəyən oğlanmış. Mənə də bir tüfəng versəydi... Bu təzə peyda olan Sarıqaçaq da bizi kişi hesab eləmir. Buradan batıb, oradan çıxır. Deyirlər, dənən gecə Selbasan obasına hücum eləyib kolxoz sədrini güllələmək istəyirmiş. Arvadlar yaylıq atıb birtəhər qurtarıblar.

Çoban Qaçay dedi:

– Bilən yoxdu ki, haradandı o Sarıqaçaq. Kimi deyir o taylı Rəhim xanın qardaşı oğludu, kimi deyir Kotqarabağdandı.

Ərşadın qardaşı Əli soruşdu:

– Onun adı nədi axı?

Kərəm dedi:

– Adını bilən yoxdu. Elə hamı Sarıqaçaq deyir. Amma, hər nə köpəkoğludursa, igidliyinə söz yoxdu. Neçə dəfə Veysel iyirmi-otuz milyonluq gedib üstünə, bata bilməyib. Deyirlər, o dəfə qasid xəbər gətirib ki, Mandili qışlağındakı uçuq evlərdən birində oturub çörək yeyirlər. Veysel yenə də bir neçə atlı ilə gedib mühasirəyə salıb. Sarıqaçaq atışa-atışa yoldaşları ilə mühasirədən çıxıb qaçıb.

Qaraca dedi:

– O günü Mustafaoğlu danışdı ki, Sarıqaçağın əynində çoxlu dua yazılmış tilsimli köynək var, ona görə də, güllə batmır.

Ərşadın qardaşı Əli beşinci sinfə qədər oxumuşdu.

– Ə, – dedi, – boş sözdü. Mustafaoğlu deyir ki, neçə dəfə «Cin dərəsində cinlərin yığınağına düşüb. Guya, çalib-oyunayırımlar. Amma ondan başqa heç kəs görməyib. Nə oldu elə cinləri eyzən Mustafaoğlu gördü?»

Kərəm dedi:

– Amma Sarıqaçaq güneydə Fərəcin bir qulağını kəsməkdə yaxşı eləyib. Deyirlər, o Fərəc mərdimazar köpəkoğlunun biridi. Peşəsi eyzən, deyir, adamları şeytanlayıb tutdurmaqdi.

Qaçay gülümsəyib dedi:

– Sarıqaçaq, deyir, Fərəcin qulağının birini kəsib əlinə verib ki, apar göstər Veyselə.

Ərşad dinmirdi. Otaylı Sarıqaçağın bu Arazqırağı obalarda meydan sulamağı ona bərk toxunurdusa da, bu barədə heç kəsə bir söz demirdi. Elə bil ki, əgər, bu barədə dinib-danışsa, ona deyəcəklər, bəs, sən nə kişisən ki, otaylı bir gədə gəlib sənə el-obanı soyub-talayır?

... Bu az zaman içində meydana çıxan Sarıqaçağın əhvalatı Veyseləlin başını ağartmışdı. Axırını dörd-beş ayda o neçə dəfə poçt soymuşdu. Neçə kolxoza basqın eləmişdi. Rayon təşkilatları da milis rəisi Veyselə məzəmmət eləyirdilər ki, bir uşağın öhdəsindən gələ bilmirsiniz. Deyilməyə görə, bu Sarıqaçağın iyirmi yaşı ancaq olardı. Veyselə yandıran da bu uşağın, Kərəm demişkən, buradan vurub oradan çıxması, onu saymaması, hələ desən, ələ salması idi.

... Günlərin birində kolxoz sədri Alış Haramıya gəlib Ərşada dedi ki:

– Nəçərnik Veysel səni rayona çağırır.

Ərşad fikirləşdi ki, görəsən, bu nə məsələdi? Nəçərnik onu neyləyir? Bəlkə mərdimazar köpəkoğlunun biri gedib Ərşaddan nə isə ona qandırıb?

Ərşad gedib Eyvaz əmi ilə məsləhətləşdi. Eyvaz əmi də üzərində ceyran şəkli olan taxta qutusundan papiros bükə-bükə dedi:

– Get, qorxma. Veysel səni tutmaq istəseydi, qəfil gəlib Haramıda tutardı.

Dayısının sözü ağına batdığı üçün Ərşad atlı, tufəngli rayon mərkəzinə gəlib düşdü bizə. Anam soruşdu:

– Nə olub, mamaoğlu, xeyir ola?

Ərşad dedi:

– İnşallah, xeyir olar. Nəçərnik Veysel çağırır. Görək nə deyir.

Anam zarafatla dedi:

– Oğurluq-zad eləməmişən ki?

Ərşad incidi:

– Ay tanrısız, dedim ki, oğurluğun daşını birkərəlik atmışam.

... Veysel qapıda dayanan milisə tapşıranda heç kəsi içəri buraxma, Ərşad dərhal xatırladı ki, əlində hazır tutduğu tufəngi doludur. Veysel gəlib uzun stolun yanında onunla qabaq-qabağa oturub yavaş səsle dedi:

– Səni vacib bir iş üçün çağırmışam.

Ömründə birinci dəfəydi ki, tərəkəmə Ərşad hökumət idarəsinə «vacib iş üçün» çağırılırdı. Ona görə də, ürəkli səsle soruşdu:

– Nə vacib işdi, nəçərnik?

Veysel dedi:

– Yəqin eşidərsən ki, bu Sarıqaçaq nə cinayətlər törədir.

Ərşad soruşdu:

– Niyə tutmursunuz onu?

– Tuta bilmirik. Yaxa ələ vermiz.

Rəisin düz danışmağı Ərşada mərdanə göründü.

Veysel bir az susub sonra dedi:

– İndi bir kələk işlətmək istəyirik.

Ərşad maraqla soruşdu:

– Nə kələk?

– İstəyirik sən gedib qoşulasan onun dəstəsinə, fürsət düşəndə ya tutub gətirərsən, ya da başına bir güllə vurub qaçasan.

Ərşad təəccüblə soruşdu:

– Mən onun dəstəsinə nə cür girə bilərəm?

– Deyərsən, guya, sən də kolxoza görə qaçaq olmusan.

Ərşad bir az fikrə gedib dedi:

– Bəlkə mənə üç-dörd əliisti adam verəsən, gedib onunla mərdanə döşləşəm?

– Dedim ki, bu, mümkün olmur. Ərgünəş meşəsindən girib, Kirs

meşəsindən çıxırlar. Gah Haramlarda görünürlər, gah Pirağbulaq də-
resində.

– Düzü, nəçərnik, kim olur-olsun, adamı namərdliklə öldürmək
arına gəlir. O vaxt Qaçaq Nəbini yatdığı yerdə vurub qaçana el-obada
indi də lənət oxunur.

Veysəli od götürdü:

– Ə, zalım oğlu, – dedi, – bəyəm bu Sarıqaçaq köpəkoğlu Qaçaq
Nəbidir? Qaçaq Nəbi çarın, bəylerin zülmündən qaçaq olmuşdu,
xalqla işi yox idi.

Ərşad yenə də fikirləşib dedi:

– Sarıqaçağın əlindən mən də çox yanıqlıyam. Ancaq lap qardaşı-
mı vuran adamı da mən heylə öldürməyəm.

Rəis hirsələndi:

– Bəs, nə cür öldürərsən?

– Mən deyən adamları ver, onda görərsən.

– Belə çıxır ki, biz milis işçiləri heç nə bacarmırıq?

– Yəqin milislərin də içində karlı adamlar var. Amma ola bilsin
ki, siz Sarıqaçağın gözib-dolaşdığı meşələri, dağ-dərəni bizim kimi tanı-
mırsınız. Bir də ki, axı, camaat içində onların da adamı var. Görən-
də ki, milis dəstəsi hərlənir, o saat xəbər verirlər.

Rəis soruşdu:

– Yaxşı, sən kimləri götürmək istəyirsən?

Ərşad heç fikirləşmədən dedi:

– Afşar obalarında mənim Şahmar adında bir dostum var, biri o...

– Şahmar? – deyərək rəis nəyi isə xatırlayırmış kimi tavana baxdı. –

Yaxşı, sonra?

– Bir də bizim fermadakı çoban Kərəm.

– Hansıdır, o gödək?

– Gödəkliyini neyləyirsən? Üstünə bir qoşun yerisə, səngərdən
çıxara bilməz.

Rəis, Ərşad deyən adamların adlarını bloknotuna yazıb dedi:

– Səhər gələrsən, o barədə fikirləşərik. Özün də Kürdobaya get-
mə, gecə qal burada.

– Niyə ki? – deyərək Ərşad dərhal soruşdu.

Rəis dedi:

– Sənə əziyyət olar. Kürdobaya get, bir də səhər qayıt...

– Nə əziyyəti olacaq? Altında o cür at... Sən tezdən mənə burada
ista.

Rəis zarafatına dedi:

– Ay zalım, arvaddan ayrı qala bilmirsən?

Ərşad zarafatın üstündən keçərək qaşlarını çatıb soruşdu:

– Gedə bilərəm?

– Gedə bilərsən, ancaq səhər burada ol.

... Səhəri gün Veysəl Ərşada dedi:

– Mən sənə təklifləm razi. Ancaq bəlkə, sən o iki nəfərdən əlavə
bir neçə adam da götürərsən?

Ərşad dedi:

– Əgər, mənə inanırsansa, nəçərnik, ayrı adam lazım deyil. Çünki
dəstə böyük olanda qaçaqlar tez duyuyq düşürlər.

Rəis dedi:

– Yaxşı, sən deyən olsun, görək neyləyirsən. Ancaq sabah dediyin
adamlar da sənənlə birlikdə burada olsunlar.

Ərşad bu dəfə rəisin otağından kefi saz çıxdı. Sarıqaçaqla qabaq-
laşmaq fikri onu vəcdə gətirirdi. Bu Sarıqaçaq İrandan keçib bu tayda
meydan sulayır. Yoxsa, burdakıları kişi hesab eləmir?

Gödək Kərəmlə Şahmar da rəisin təklifinə həvəslə razı oldular.
Birinci ona görə ki, İrandan keçən bu Sarıqaçağın hərəkətləri onların
da kişiliyinə toxunurdu, ikinci də ona görə ki, hökumət onlara tufəng-
patron verəcək, onlar da qaçaqların meydan sulamağına arvad kimi kə-
narda dayanıb tamaşa eləməyəcəklər.

Kərəm tufəng-patron alandan sonra dedi:

– Arxayın ol, nəçərnik. Sən ki, bizə belə inanırsan, biz də na-
mərdlik eləmərik.

Oğlanlar getməli olanda, rəis, Ərşada dedi:

– Sən bir dəqiqə ayaq saxla.

Kərəmlə Şahmar çıxandan sonra, rəis, Ərşada dedi:

– Bax, bu oğlanlara da sən cavabdehsən!

Ərşad ürküklü cavab verdi ki:

– Əşi, mən onlara lap başımla cavabdeh olaram. Biz bir-birimizi
muzduruluqdan tanıyıraq.

Rəis dedi:

– Bilirəm, bir yerdə oğurluğa-zada da getmisiniz.

Ərşad dedi:

– Nəçərnik, sənə kimi oğlana yalan satmaq, düzdü, heylə şeylər
olub, amma başın üçün, ömründə kasıb-kusubun bir çəpəşinə də toxun-
mamışıq.

Rəis dedi:

– Mən özüm də sizinlə əlaqə saxlayacam. Əgər, bir yerdə Sarıqa-
çaqgilin sorağını alsan, bizə də xəbər elə. Bizim milis dəstələrimiz də
onları axtarır.

Ərşad dedi:

– Bu qaçaqlıqda çoxluq-azlıq sən deyən hesabdan olmur, gerek girevə tapasan.

Rəis:

– Yox, çoxluqla azlığın təfəvütü var. Onlar on-on beş atlı bir yerdə olandan sonra siz üç nəfər üçün onların öhdəsindən gəlmək asan olmaz. Biz çalışırıq onları diri tutaq.

Ərşad dərinə nəfəs alıb dedi:

– Görək də... Ya onlara verər Allah, ya da bizə.

... Şahmarla Kərəmin hərəsinə bir beşatılan, çoxlu da patron verdilər. Ərşad yoldaşlarını da götürüb qayıtdı Haramıya. Şahmar məsləhət gördü ki, onlar elə tərpsinlər ki, Sarıqaçağı axtardıqlarını heç kəs bilməsin.

Kərəm dedi:

– Ə, lap qoy bilsinlər.

Ərşad dedi:

– Şahmar düz deyir, bilməsələr yaxşıdı. Satqın köpəkoğlunun biri o saat gedib duyuy salacaq.

Kərəm dedi:

– Bəyəm, Sarıqaçaq bilmir ki, hökumət onu axtarır?

Şahmar dedi:

– Hökumət ayrı, biz ayrı. Biz rəsmi qulluqçu deyilik, bizi tufəngli-zadlı görüb ona xəbər çatdırsalar, elə biləcək biz də hökumətdən yan gəzirik, ağılna gəlməz ki, onu axtarıyıq.

Ərşad təsdiq elədi.

... Gecə Ərşadgilin dəyəsinə, ocaq işığında oturub qatıq, pendir-çörək yeyirdilər. Qaranlıqdan dəyənin içi görünməsin deyə köhnə palaz qapılığı salmışdılar. Birdən itlər bərk-bərk hürə-hürə dəyələrdən aralandılar.

– Kim ola bu vaxt? – deyə Kərəm soruşdu.

Üçü də yeməkdən əl saxlayıb diqqətlə itlərin səsine fikir verdi.

Kərəm:

– Ə, kimsiniz? – deyə bərkdən qışqırdı.

Tamam yad bir səs qaranlıqdan dedi:

– Tanış adamıq, rayondan gəlmişik. Ərşada denən bəri dursun.

Üçü də cəld tufənglərini götürüb, öyilə-öyilə dəyədən çıxdılar.

Kərəm itlərə acıqlanıb bir də soruşdu:

– Kimsiniz axı?

Qaranlıqdan səs təkrar etdi:

– Hökumət adamıyıq! Ərşada de, gəlsin bura!

Ərşad dedi:

– Ə, Ərşadla işiniz var, niyə irəli gəlmirsiniz?!

Bir neçə saniyə sükut oldu. Sonra qaranlıqdan Ərşadgili qəfil gülləyə basdılar. Ərşad özünü saldı o vaxt düzəltdiyi səngərə. Kərəmlə Şahmar da onun yanında yerə yatıb, tərəf-müqabilin güllələri işıq saçan səmti tutdular oda.

Qaranlıqdan gələn səs dedi:

– Köpəkuşağı, bir təkinizi də salamat qoymayacağıq!

Kərəm dedi:

– Ə, anasının oğlu, kişi söyüş eləməz!

– A köpəkoğlu, siz də kişilikdən danışırsınız?! Kişi olsanız xalqın var-dövlətinə sahib durmazsınız!

Bu səs Ərşada tanış gəldi, amma yadına sala bilmədi ki, kim olar bu?

Keyli atışdılar. Sonra yəqin yad adamlar gördülər ki, bir şey çıxmayacaq, atışmanı dayandırdılar və bunun ardınca balaca tərpsinin dalından bir neçə at ayağının tappılısı eşidildi.

Şahmar dedi:

– Getdilər köpəkuşağı. Bizdə tufəng olduğunu yəqin bilmirmişlər.

Ərşad dedi:

– Hələ tərpsinməyin yerinizdən. Bəlkə Sarıqaçağın dəstəsi idi?

Kərəm dedi:

– Sarıqaçaq Ərşadı niyə axtarır?

Şahmar dedi:

– Bəlkə neçərmik Veysəllə yaxınlığını ona xəbər veriblər?

Ərşad dedi:

– O axırıncı səs mənə tanış gəldi. Amma anısdıra bilmədim kim ola?

Kərəm dedi:

– Mənə də tanış gəldi. Özü də cavan adam səsi idi.

Əli Ərşada dedi:

– Bəlkə sənin o vaxt vurduğun qaçağın adamlarıydı?

Ərşad dedi:

– Ola bilər.

... Ərşadgil atlı-tufəngli Haramını, Araz qırağındakı qamışlıqları böyük sərvaxtıqla gəzib-dolanır, Sarıqaçağın izinə düşməyə can atırdılar. Bir axşam eşşeyin üstündə dəyirmanı dən aparən qoca bir kəndli görüb dayandılar.

Şahmar dedi:

– Salaməleyküm, əmi.

– Əleykəssalam.

Kişi onları qaçaq hesab eləyib, fikirləşdi ki, qaçaq olacaq mənim nəyimi alacaq.

Şahmar dedi:

– Ay əmi, bəlkə bilib-əşidəsən, Sarıqaç bu aralarda görünməyib?

Qoca qaşqabaqlı dedi:

– Mən haradan biləcəkdim, Sarıqaçağı güdmürdüm ki?

Şahmar dedi:

– Əşi, onu axtarmaqdan yorulub əldən düşmüşük. Mənim əmim oğludu, bunların da (Ərşadla Kərəmi göstərdi) dayısı oğlu. Hökumət bizdən tələb edir ki, onu üzə çıxardaq, söz veriblər ki, tutmayacaqlar. Əgər, gəlib üzə çıxmasa, bizim yaxamız qalacaq hökumətin əlində.

Şahmar bu sözləri elə bicliklə dedi ki, qoca kəndli inandı. Ağına da gəlmədi soruşsun ki, axı, siz milis-zad deyilsiniz, bəs, qohumunuzu belə tüfəngli-patrondaşlı niyə axtarırsınız? Və bu dəfə qoca mülayim səsle dedi:

– Özüm görməmişəm, amma deyirlər, hərdən gecə gəlib Çodarlı obasında Tülkü Sevdimalının evinə düşür. İndi mən gələndə üç atlı ilə ora getdi. Vaxta ki, hökumət söz verir tutmayacaq, tapın, deyin, çıxsın üzə. Yazıqdı, igid oğlandı, indi qaçaq-quldur əyyamı deyil.

Ərşad soruşdu:

– Dürüst bildin ki, Sevdimalının evinə getdi?

Kişi qaşqabaqla cavab verdi:

– Dürüst deyəndə ki, gördüyümü deyirəm dayna.

Şahmar soruşdu:

– Əmi, o Tülkü Sevdimalının evi Çodarlının ha tərəfindədi?

Kişi dedi:

– Obanın gündoğan tərəfində, lap meşəyə dirənən yiyəsiz çəkillik var ha, onun yanındakı damdı.

... Gecə bərk qaranlıq idi. Onlar meşədə atlarını ağaclara bağlayan sonra yavaş-yavaş dama tərəf gələndə Tülkü Sevdimalının adam-cil itləri hənirtini alıb hürüşdülər. Ərşadgil yerə yatıb, diqqətlə damın qarısını güdməyə başladılar. Obadan bir işiq da gəlmirdi. İtlər kirimək bilmirdi. Sevdimalı damın qarısına çıxaraq, bərkdən soruşdu:

– Ə, kimsiniz?!

Ərşadgil cavab vermədi. İtlər sahiblərinin səsindən ürəklənib daha qəzəblə hürdülər.

Sevdimalı bir də soruşdu:

– Ə, niyə səsinizi çıxarmırsınız?!

Bir ara subub əlavə elədi:

– Heyvana gəlmisinizsə, nahaq zəhmət çəkməyin hamısı Haramıdadı!

Sonra Sevdimalı qayıdıb girdi dama.

Ərşad dedi:

– Gözünüzü qapıdan çəkməyin.

Bir xeyli gözləyəndən sonra Kərəm hövsələsiz pıçıldadı:

– Bəlkə onlar səhərəcən damdan çıxmayacaqlar?

İtlərin səsindən dilxor olmuş Ərşad acıqlı soruşdu:

– Deyirsən neyləyək?

Kərəm dedi:

– Qışqıraq, deyək, qapını kəsmişik, təslim olun.

Şahmar dedi:

– Bəlkə bizdən qabaq çıxıb gediblər... Ya heç bura gəlməyiblər?

Ərşad acıqlı dedi:

– Lap səhərəcən də olsa, gözləməliyik. Burada olmazlar, çıxıb gedirik.

Obanın aşağı tərəfindən kim isə qaranlıqda bərkdən çağırdı:

– Ay Sevdimalı!

Sevdimalı yenə də damın qarısına çıxıb sakit səsle soruşdu:

– Nə var, ayə?!

– Ə, itlər kimə hürür?!

Sevdimalı:

– Mən nə bilim, yəqin kabab iyinə gəliblər! – deyib girdi dama.

Ərşad birdən qışqırdı:

– Sevdimalı!

Sevdimalı yenə də qarıya çıxıb soruşdu:

– Kimsən, nə deyirsən?!

Ərşad dedi:

– Bəri dur, söz deyirik!

Sevdimalı soruşdu:

– Axı, kimsiniz?! Bayaقدan bəri niyə səsinizi çıxarmırsınız?!

Büsbütün hövsələdən çıxmış Ərşad fikirləşmədən qəzəblə qışqırdı:

– Sarıqaçağa denən, təslim olsun, qapını kəsmişik!

Tülkü Sevdimalı sakit dedi:

– Ə, Sarıqaçağın burada nə işi var?!

Ərşad dedi:

– Özünü tülkülüyə qoyma! Hökumət adamıyıq! Yeri, denən, öz xoşu ilə təslim olsun!

Sevdimalı dedi:

– Hökumət adamısınız, gəlin özünüz baxın!

Ərşad qəzəblə dedi:

– Ə, bizi ala çəkmə! Yeri, denən, təslim olsunlar, yoxsa, bir təkni də salamət çıxmayacaq!

Sevdimalı dedi:

– İndi ki gəlməyə ürək eləmirsiniz, qoyun mən gəlím yanınızda dayanım, biriniz getsin dama baxsın!

Kərəm Ərşada dedi:

– Qoy gəlsin!

Ərşad dedi:

– Yaxşı, gəl!

Tülkü Sevdimalımın balaca, cılız qaraltısı itlərə acıqlanıb yaxınlaşdı.

Ərşad dedi:

– Görən olub ki, Sarıqaçaq toran qovuşanda üç atlı ilə gəlib sənin damına.

Tülkü Sevdimalı toxtaq səslə dedi:

– Düşmən sözüdü.

Ərşad dedi:

– Buynuzunun dibi gicişməsin!

Sevdimalı dedi:

– Mən burada dayanıram, biriniz getsin, baxsın dama.

Elə bu zaman damın dalındakı çəkillikdən çıxıb sürətlə qaçan atların ayaq tappılıtları eşidildi.

Ərşad hövlnak soruşdu:

– Kim idi, ə, onlar?

Tülkü Sevdimalı toxtaq səslə dedi:

– Nə bilim kimdi? Dedim ki, mən burada girov dayanıram, gedin baxın dama.

Ərşad bir az fikirləşib dedi:

– Düş qabağa.

Sevdimalı dinməz-söyləməz qabaqda, Ərşadgil də onun ardınca girdilər dama. Sevdimalı kibrit çəkib dirəyə vurulmuş çırağı yandırdı. Heç kəs yox idi. Ərşad köhnə ağac qutusunu çıxarıb qəzet kağızına tənəbəkə bükən Sevdimalıdan soruşdu:

– Gecənin bu vaxtı o atlılar kim idi axı?

Kərəm dedi:

– Özləri də lap bu yaxından getdilər.

Sevdimalı sakit halda papirosunu yandırib, bir nəfəs alandan sonra dedi:

– Obanın qarovulunu çəkmirdim ki? Bir damım var, onun da qa-pısını kəşmişdiniz.

Şahmar mülayim ifadə ilə Sevdimalıdan soruşdu:

– Bəlkə qaçaqlar qonşuluqdakı evlərdən birinə düşüblərmiş?

– Deyə bilmərəm. Xalqın babalını niyə yuyum?

Bu cavanların təcrübəsi olsaydı, Sevdimalıdan soruşardılar ki, bəs, sən niyə bu vaxtacan yatmamısan? Niyə öynindən paltar çıxmayıb?

Onların ondan xəbərləri yox idi ki, lap qədim zamandan bu böyük damın tövləyə açılan külfəsi var idi ki, heç kəs bilməsin deyə qabağına da yorğan-döşək yükü yığımışdılar. Sarıqaçaqgil də bu külfədən tövləyə, oradan da atları ilə çəkiliyə keçərək qaçmışdılar.

... Səhəri gün Ərşad əhvalatı Veysələ danışanda, rəis qaşqabaqlı dedi ki, Sevdimalını duyuy salmışınız ki, Sarıqaçağı axtarırsınız.

Ərşad hərərlə dedi:

– Əşi, axı, onun damında yoxumuşlar, bəlkə o qoca düşmənçiliklə deyirmiş?

– Yox idilər, Sevdimalımın damını nəzarət altına alardıq. Ağlım kəsmir ki, o qoca kəndli yalan danışsın. Onu da öyrənə bilməmişiniz ki, gecənin o vaxtı çapıb gedən o atlılar kimlərmiş.

Ərşad dedi:

– Ay tanrısız, axı, kimdən öyrənəydik, bütün oba yuxuda idi.

Ərşad rəisin yanından qızarıb-pörtmüş halda çıxıb fikirləşirdi ki, Veysel düz deyir, xamliq eləmişik, görək Sevdimalını duyuy salmayıdıq.

... Sarıqaçağın çapqınları müqabilə də o biri qaçaqlar yalan olmuşdu. Onun zirəkliyi, sərrast güllə atmağı, cəsəreti haqqında az vaxt içində nağıllar düzəlirdi. Özünün də bütün işi təzə yaranan kolxozlar və bir də bu kolxozun, kənd sovetinin sədrləri ilə idi. Canavar bir sürünün içinə girəndə təkə bir qoyunla kifayətlənməyib hamısını boğazlamaq istədiyi kimi, Sarıqaçaq da əlinə bir şey keçməyəndə təzə-təzə qurulan kolxozların heyvanlarını qırır, zəmilərini odlayırdı. Ərşadgildən savayı hökumət qaçaqlarla mübarizə üçün xalq arasında başqa dəstələr də düzəltmişdi ki, bunlar milislərə köməkçi idilər. Və bu dəstələrin də köməyi ilə Veysel üç-dörd qaçaq dəstəsini ləğv eləyə bilmişdi. Ancaq şəxsən özü on-on beş atlı ilə neçə dəfə Sarıqaçağın üstünə getmişdisə də, tuta bilməmişdi. Soracağı gələn yerlərdə də Sarıqaçağa rast gəlmək olmurdu. Neçə dəfə mühasirədən çıxıb qaçmışdılar. Sarıqaçağın bu ələ keçməzliyi Ərşadın onunla qabaqlaşmaq həvəsini artırırdı. Sarıqaçağın hər dəfə bir yerdən xəbəri gəlirdi, gah bir-iki, gah da yeddi-səkkiz atlı ilə görünürdü.

Ərşadgil bütün ucqar yerlərdə, qalın qamışlıqlarda, meşələrdə, yiyəsiz çöllərdə Sarıqaçağı axtarırdılar. Ərşadın bütün fikri-zikri Sarıqaçağın şəxsən özü ilə idi. «Sarıqaçağın özü vurulandan sonra o biriləri bir qələt eləyə bilməzlər». Yiyəsiz çöllərin genişliyi, elə bil neyi isə gözələyən dağların sükutu Ərşada Sarıqaçaqla döşləmək həvəsi gətirirdi və bu həvəs lap şair ilhamına oxşayırdı.

... Bir dəfə də Haramıda Ərşadgildə oturub çörək yedikləri zaman kolxoz sədri Alish xəbər gətirdi ki, deyirlər, Veyselgillə Sarıqaçağın

dəstəsi Kirs meşələrinin yaxınlığında üz-üzə gəlib, bərk atışıblar. Qaçarlardan neçəsi vurulub, iki milisioner də yaralanıb, amma Sarıqaçaq neçə yoldaşı ilə aradan çıxıb.

Ərşad dedi:

– Bir yerdə dayanan köpəkoğlu deyil. Dünən Pirağbulaq dərəsində görünmüşdü, bu gün də sodayı Kirsdən gəlir.

Şahmar dedi:

– Onlar hələ bu tezliklə meşədən çıxmazlar.

Ərşad Şahmara dedi:

– Kirs sizin yaylaqlardandı, sən bələd olarsan o yerlərə.

... Onlar atlanıb üz tutdular Kirs meşələrinə tərəf. Haramı ilə Kirs meşələrinin arası uzaq olduğundan gecəni «Tağ» kəndində Şahmarın dedə-baba qohumlarıgildə qonaq qalıb, tezdən yola düşdülər. Nəhayət, Kirs meşələrinə çatanda Ərşad Şahmara dedi:

– Sən düş qabağa.

Onlar sol əllərilə cilovu, sağ əllərilə də tüfəngi yəhərin qaşında dolayı tutaraq, meşə ilə səssiz irəliləyirdilər. Bəzən atlarının başını çəkib, haradansa gələn şıqqılıtya diqqətlə qulaq asırdılar.

Ərşad pıçılıtya ilə yoldaşlarına dedi:

– Qəfil onlarla qabaqlaşsaq, birinci Sarıqaçağın özünü atın. Yəqin görəni kimi tanyacağıq. Deyir, yelmar ilan kimi nazik, uzun, sarı köpəkoğludu.

Meşə sükut içində idi. Elə bil ki, təzə yarpaqlayan ağaclar maraqla dayanıb qulaq asırdılar ki, görək bu insanlar yenə neyləmək istəyirlər. Meşə ilə bu cür səssiz-səmərsiz bir xeyli gedəndən sonra eynilə ot tayasına bənzəyən, yəqin ki, buna görə də «Tayadaş» adlanan bir qayaya çatdıqda, Şahmar atının başını çəkib, ona yaxınlaşan yoldaşlarına dedi:

– Yerə fikir verin. Görünür, kimlərsə aşağıdan gəlib belə keçiblər.

Ərşadla Kərəm diqqətlə baxıb tapdanmış otları və nəm torpaqdakı at rədlərini gördülər.

Kərəm soruşdu:

– Yəni deyirsən, onlar olar?

Şahmar dedi:

– Ola bilər. Bu Tayadaşdan günbatana tərəf, qalın qarağat kolluğundan o yana «Yonqarça» adlı bulaq var. Əgər, onlar meşədən hələ çıxmayıblarsa, yəqin suya yaxın yerdə olurlar.

Ərşad Şahmardan soruşdu:

– Sənin hesabınla burdan Yonqarça bulağına nə qədər olar?

Şahmar dedi:

– Bir verstəcən olar. Əgər, onlar bulağın üstündə olsalar, atlı getmək, uzaqdan duyuyq düşə bilərlər.

Ərşad soruşdu:

– Deyirsən, piyadalanaq?

Şahmar dedi:

– Yaxşı olar ki, bizim qabaqca xəlvət gedib bir xəbər gətirsin.

Kərəm dedi:

– Mən gedərəm.

Şahmar dedi:

– Siz bu yerlərə bələd deyilsiniz. Mən gedəcəyəm. Uşaqılıqda peşəmiz gedib oradan qarağat yığmaq idi.

Onlar həmin at rədlərini tuş tutub yarım kilometr daha gedəndən sonra Şahmar atının başını çəkib dedi:

– Burada düşün, atları o qalınlığa çəkib dayanın, mən gedim. Əgər, oradadırlarsa, çalışacağam duyuyq düşməsinlər. İşdir, birdən atışma səsi eşitsəniz, özünüzi yetirin.

Şahmar tüfəngini əlinə alıb ağacların arasında görünməz olanda, Ərşadgil də atları qalın palıdlığa çəkdi.

Şahmar ehtiyatla, hər hənirtiyə, hər şıqqılıtya diqqət yetirə-yetirə irəliləyirdi. Nəhayət, qarağat kolluğuna çatıb dayandı. Onun təxmininə görə, buradan bulağa iki yüz əlli-üç yüz metr olardı. Ancaq meşə qalınlıq olduğundan heç nə görmək mümkün deyildi. Tüfəngini ciyninə aşaraq qollu-budaqlı bir ağaca çıxıb, yarpaqların arasından oğrun-oğrun baxdı. Yonqarça bulağı balaca açıqlıqda idi. Ancaq yaşıl yosunlu qayadan çıxıb tökülən bulağın yanında nə insan vardı, nə də at. Şahmar ağacın üstündən ətrafa xeyli diqqət yetirəndən sonra düşüb ehtiyatla bulağa çataraq gördü ki, otların üstünə çörək qırıntıları, sür-sümük tökülüb. Şahmara məlum oldu ki, kimlərsə burada təzəcə çörək yeyib gediblər. At ayaqlarının rəddi isə Şahmar gələn tərəfin əks istiqamətinə gedirdi. Şahmar qaranəfəs yoldaşlarının yanına gəlib, gördüklerini danışdı. Kərəm dedi:

– Mənim sümüyümə damıb ki, onlardı. Ta ayrı kim olar? Elat hələ yaylağa qalxmayıb.

Şahmar təsdiq eləyib dedi:

– Ağlım kəsmir ki, milislər də gəlib burada yeməyə otursunlar.

Ərşad dedi:

– Rəddi tuş tutub gedək.

Şahmar etiraz elədi:

– Əgər, onlardısa, rəddi tuş tutub getməkdən mətləb çıxmaz. Hərənib qabaqlarını kəsmək lazımdı.

Ərşad dedi:

– Ay tanrısız, nə bilək bu baltagirməz meşənin hayanından çıxacaqlar?

Şahmar dedi:

– Mən belə hesab ələyirəm ki, onlar özlərini verəcəklər Kəlbəcər tərəfə. Rədləri də o tərəfə gedir.

Atlara süvar olandan sonra Şahmar dedi:

– Sürün dalımca.

Və onlar bir xeyli gedəndən sonra meşədən çıxdılar. Şahmar üstündə ağ duman olan dağı göstərib dedi:

– Əgər, onlar Kəlbəcər tərəfə aşmalı olsalar, o dağın bərisindəki çinqilli dərədən keçəcəklər. Ayrı yol yoxdu.

Onlar atlarını dördəmə çapıb həmin dərənin üstündəki təpənin qənşərinə çatdıqda uzaqdan bir neçə atlımın oyandan bəri çaparaq, çinqilli dərənin döşü ilə gəldiklərini gördülər.

Şahmar dedi:

– O atlılar hər kəsdirlərsə, gəlib o təpənin böyründən keçəcəklər.

Kərəm dedi:

– Ürəyimə damıb ki, onlardı.

Ərşad dedi:

– Kim olur-olsun, tərənək, biz onlardan qabaq təpəni tutaq.

Və Ərşadgil təpəyə tərəf çapanda gördülər o atlılar da təpəyə sarı can atırlar. Ancaq Ərşadgil nisbətən yaxın olduqlarından onlardan tez təpəyə çatıb, atlardan tökülüşərək hərəsi bir daşı senger elədi. Atlılar tüfənglərini hərleyib beşi də Ərşadgilə birdən atəş açdı.

Ərşad qışqırdı:

– Vurun köpəkuşağını!

Ərşadgil birinci atışda onlardan birini vurub atdan saldılar. Qalan dörd nəfər gördü ki, girəvə əldən gedib, onları da vuracaqlar, yerə tullanıb hərəsi bir daşın dalına uzanaraq atışmağa başladı. Və bir xeyli atışandan sonra az-az atmağa başladılar. Sonra birdən atmaqlarının arası tamam kəsildi. Ərşad dedi:

– Köpəkuşağı bizi ala qoyur, elə bilək ki, vurulublar.

Ancaq Ərşad sözünü qurtarmamışdı ki, qaçaqlar atlarının üstünə tullanıb təpənin altından keçmək istədikdə, Ərşad onlardan birini də vurub aşırı. Və atlanıb düşdülər o birilərinin dalına.

Çinqilli dərəni keçib meşənin qənşərinə çıxanda qaçaqlar səpələndilər. Ərşad düşdü sarıbeniz, nazik oğlanın ardınca. Kərəmlə Şahmar bunu görüb o biri qaçaqların dalınca çapdılar. Ərşadgil hiss eləmişdilər ki, qaçaqların gülləsi qurtarıb.

Sarıbeniz qaçaq iki dəfə qanlıb tapançadan Ərşada atəş açdı. Ərşad onu diri tutmaq istəyirdi, ancaq qaçaq atının başını meşəyə tərəf

döndərəndə gördü ki, meşəyə girsə, əldən çıxacaq. Ona görə də qaçağın atını vurdu. Atla birlikdə yerə dəyən oğlan qalxıb meşəyə tərəf yüyürəndə Ərşad onu haqladı. Nazik, uzun oğlan çevrilib naqandan Ərşadın düz başına atdı. Amma güllə Ərşadın az qala gicgahını yalayıb keçdi. O zaman oğlan bir də... bir də tapança çaxdı. Gülləsi qurtarmışdı! Oğlan hirsle tapançanı yerə çırpıb, şax dayandı. Ərşad ona çatıb atın başını yıgdi. Ərşad atın üstündə dayanıb təəccüblə oğlana baxırdı. Sonra dilənib soruşdu:

– Ə, Fərhad, o Sarıqaçaq dedikləri sən sən?

Fərhad cavab verməyib ona baxmaqda davam edirdi. Ərşad yenə soruşdu:

– Sən sən Sarıqaçaq?

Fərhad kinli səsle dedi:

– Mənəm! Milislərlə atışmadan təzə çıxmışdıq, gülləmiz qurtarmışdı, yoxsa, sən mənə üstümü belə kəsdirə bilməzdin!

Oğlan bir neçə saniyə susub, sonra qəzəblə dedi:

– Vur də! Nəyə durub gözünü döyürsən?!

Ərşad hələ də təəccüblə ona baxırdı.

Oğlan dedi:

– Hamısı birdi. Hökumət də mənə güllələyəcək! Ona görə də, mən öz ayağımla sənə qabağına düşüb getmərim! Vur! Sonra da get, Kürdoba da öyün ki, Hacı Tanrıverdinin oğlu Fərhadı igidliklə öldürdüm. Tay demə ki, gülləsi qurtarmışdı, onu bir uşaq da vurardı. Veysəl də döşünə medal taxsın.

Söz Ərşadı birdən götürdü və o qəzəblə dedi:

– Sən özünü lağa qoy ki, gedib İran ərbabının qoltuğuna girib öz vətəni çapıb-talayırsan!

Fərhad dedi:

– Vətəndən mənə didərgin salan sənə kimilerdi! Neyləmişdik biz hökumətə?!

Ərşad dedi:

– Uzun danışma, düş qabağıma!

– Dedim ki, sənə qabağına düşüb getməyəcəm. Vur!

Fərhadın belə ötkəmliyi dövlətli oğullarının keçmiş lovgalıqlarını Ərşadın yadına salıb onu təbdən çıxardı və o, tüfəngi götürüb onun düz alını nişan aldı. Belində gülləsi atılıb qurtarmış üç kəmər olan bu uzun, nazik, sarıbeniz oğlanın gözləri elə bil ki, ona uzaqdan – lap Kürdoba baxırdı. Bir an Ərşada elə gəldi ki, bu gözlərlə ona baxan, onun indi çaxacağı gülləni gözləyən bütün Kürdoba camaatıdır! Ərşadın qolu boşaldı, tüfəngi dolaysına yəhərin qaşına qoyub oğlana dedi:

– Yeri, cəhənnəm ol!

Sarıqaçağın üzündə zəhərli bir təbəssüm zahir oldu:

– Yoxsa, üzbəsuret atmağa utanırsan, istəyirsən çönüm, daldan vurasan?

Ərşad qəzəblə səsləndi:

– Dedim ki, yeri cəhənnəm ol! Bir də bu tayda girimə keçsən, təpənə üç güllə vuracağam!

Sarıqaçaq bir an Ərşada elə baxdı ki, elə bil, onun bu işinə təəccüb elədi. Sonra çevrilib qaçaraq saldı özünü meşəyə. Ərşad atını döndərüb ağır-ağır getdiyi zaman Şahmarla Kərəm çapa-çapa gəldilər. Kərəm soruşdu:

– Nə oldu bəs o köpəkoğlu?

Ərşad bir az susub sonra onun üzünə baxmadan dedi:

– Buraxdım, cəhənnəm oldu.

Kərəm təəccüblə dedi:

– Necə yəni buraxdım, dəli-zad olmamısan ki?

Ərşad bir qədər susub dedi:

– Gülləsi-zadı qurtarmışdı.

Kərəm dedi:

– Nə olsun gülləsi qurtarmışdı?

Ərşad dedi:

– Oba camaatı gəlib durdu gözümün qabağında.

– Oba camaatının Sarıqaçağa nə dəxli var?

Ərşad dedi:

– Sarıqaçaq deyilən adam Hacı Tanrıverdi oğlu Fərhad imiş.

Hələ indiyə qədər heç bir şey çoban Kərəmi bu qədər təəccübləndirməmişdi. O, bir qədər susub dedi:

– Bəlkə səhv eləyirsən, ə?

– Özü boynuna aldı ki, Sarıqaçaq dedikləri odu.

Üçü də susurdu. Nəhayət, Şahmar Ərşada dedi:

– Gərək heç kəs bilməsin onu diri buraxmağını, yoxsa, hökumət sənin özünü tutub basar.

Çoban Kərəm dərinə nəfəs alıb dedi:

– Bir daş altdan, bir daş üstədən.

O biri iki qaçağı da Şahmarla Kərəm vurub atdan salmışdılar. İki-si də yaralı idi. Ərşadgil sükut içində atlarını döndərüb sürdülər yaralıların yanına.

... Milis raisi Veysəl Sarıqaçağın yenə də qaçıb əldən çıxdığını biləndə bərk pərt oldu. Ərşad da obaya çox pejmürdə gəldi. Sərvinaz soruşdu:

– Niyə bikefsən, Qara?

Ərşad əhvalatı danışdı qurtarandan sonra Sərvinaz dedi:

– Yaxşı eləyib öldürməmişən. El-obanın töhmətindən qurtarmaq olmazdı. Bəs, tay qanın niyə qaradı?

Ərşad dedi:

– Hökumətə yalan satırıq.

Sərvinaz dedi:

– Ay tanrısız, bir Hacı Tanrıverdi oğlunu sağ buraxmaqla bu boyda hökumətə nə olacaq?

Ərşad cavab vermədi. Bircə onu tapşırırdı ki, obada ağzından çıxmasın bu əhvalat.

Ancaq arvad tayfasının hülqumu olmaz. Hər dəfə Nurunun bacısı Xanpəri qabağına çıxanda, qızın bikefliyi, o cür vəziyyətə düşməyi Sərvinazın ürəyini qana döndərirdi. Onun qardaşı barədəki sirt də Sərvinaza rahatlıq vermirdi. Axırı bir gün xəlvətçə əhvalatı açıb ona nağıl elədi, özünə də bərk-bərk tapşırırdı ki, bax, ağzından çıxmasın. Hökumət işidi...

Fərhadın bacısı da bu sirri əmisi qızına danışdı. «Yerin də qulağı var» deyirlər, – əmisi qızı da kiməsə danışdı. Əhvalat ildırım sürətilə təkcə Kürdabaya yox, bütün rayona yayıldı. Yayıldı ki, Ərşad Sarıqaçağı qovub qaranəfəs eləyəndən sonra başının üstünü alıb, amma öldürməyib, buraxıb. Bu xəbər çıxandan sonra Burcalı kişi, Mustafaoğlu Ərşadın salamını hörmətlə alırdılar, amma o barədə bir kəlmə danışmırdılar.

Eyvaz bacısı oğlunu çağırub soruşdu:

– Olub heylə şey?

Ərşad dilxor halda cavab verdi ki:

– Olub.

Eyvaz əmi qutusunu çıxarıb papiros bükə-bükə dedi:

– Hökumət bilsə, tutacaq səni.

Ərşad acıqlı dedi:

– Cəhənnəmə tutsun.

Əgər, bu anda Ərşaddan soruşsaydılar ki, kimə, nə səbəbə acığın tutub, cavab verə bilməzdi.

Eyvaz əmi papirosunu yandırub bir-iki nəfəs çəkəndən sonra soruşdu:

– Yoldaşların səni satmaz ki?

Ərşad qaşqabaqlı dedi:

– Satırlar, satsınlar.

Eyvaz əmi bir az fikirləşib dedi:

– Kərəm heylə iş eləməz, Şahmarı yaxşı tanıyıram.

Ərşad dinmədi. Bu o demək idi ki, Şahmar da satmaz.

Eyvaz əmi dedi:

– Söz gedib hökumətə çatsa, boynunuza almayın.
Söz gedib hökumətə çatdı. Milis rəisi Veysel Ərşadı idarəsinə çağırılıb soruşdu:
– Belə söz danışrlar, o nə əhvalatdı?
Ərşad dedi:
– Danışanın dilini kəsmək olmaz ki?
Veysel ona diqqətlə baxıb soruşdu:
– Olub belə əhvalat?
Ərşad onun üzünə baxmadan acıqlı dedi:
– Yox, olmayıb.
– Bəs, bu söz haradan çıxıb?
– Mən nə bilim haradan çıxıb?
– Denən, sən öl, olmayıb belə iş?
Ərşad dedi:
– Düz deyirlər, buraxmışam onu.
Veysel dərindən nəfəs alıb ağır-ağır soruşdu:
– Nə ağıl ələyib heylə cinayətkarı buraxırdın? Qohumundur?
– Yox.
– Dostundur?
– Onlar bizə düşməndirlər. Mən onun qardaşının nişanlısını götürüb qaçmışdım. Bu, bizlərdə qanlığa bərabərdir, özün ki, bilirsen.
– Bəlkə sənə pul, qızıl verib?
– Tüpürüm onun puluna da, qızılına da!
– Yoxsa, yazığın gəldi ona?
– O cür ilana kimin yazığı gələr?
Rəis qəzəbini saxlaya bilməyib qışqırdı:
– Bəs, niyə buraxırdın?
Ərşad dinmədi.
Rəis ayağa qalxıb Ərşada elan elədi:
– Şura hökumətinin qatı düşməniyi, cinayətkarı azadlığa buraxdığın üçün həbsə alınırsan. Nə sözün varsa, məhkəmədə deyərsən!
Sonra düyməni basdı, içəri girən arıq milisə əmr etdi:
– Apar məhbusu!
Ərşad üçatılanı damda qoyduğuna heyfəsilənərək, qalxıb düşdü milisin qabağına.
Elə həmin gün Veysel neçə milislə gedib Haramıda Ərşadın tutulmağından xəbərləri olmayan Şahmarla Kərəmi də qəfil həbsə aldı, ancaq məhkəmədə Ərşad dedi ki, Şahmarla Kərəmin o barədə heç bir günahı yoxdur, Sarıqaçağı mən tutub, mən də buraxmışam.
Sınıf düşməni azadlığa buraxdığı üçün Ərşada beş il iş verdilər.

Prokuror çox iş tələb edirdi, ancaq məhkəmə Ərşadın Sarıqaçağı buraxana qədər qaçaqlarla apardığı vuruşları nəzərə aldı.
... Sərvinaz haray-həşirlə atasının yanına gedəndə Eyvaz əmi dedi:
– O taylı köpəkoğlunun belindən gələn bizə əngəl açdı. Hökumətin yanında olduq gözükölgəli.
Sərvinaz dedi:
– Ay dedə, deyirlər, mərkəzə ərizə versəniz, bəlkə bağışladılar.
Sarıqaçaqdan savayı neçə qaçaq vurub.
Eyvaz əmi dedi:
– Heç nə çıxmaz. Sən niyə dilini farağat qoymurdun?
Sərvinaz yana-yana:
– Allah mənə öldürsün, – dedi, – qıza yazığım gəldi, dedim, qoy heç olmazsa, bir az sevinisin. Nə biləydim ki, o batmışın da qarnında söz dayanmayacaq?!
... Həbsxananın qaranlıq, havasız, dar zirzəmisinə girəndə, elə bil, Ərşadın boğazından yapışib boğmağa başladılar. «Bəs, sən nə bilmişdin? Bəyəm, qəzəmət sənə üçün Haramının ilğım çalan düzdü? Yanmayasan, tanrı, burada hava-zad yoxdu, nədi? Ay tanrısız, öz ayağınla gəlib Veyselə idarəsinə girəndə, elə bilirdin səni Qızılboğaz yaylağında qaşqa dayı minib kef çəkməyə göndərəcək? İndi bu dar, dörd divar arasında dayan görüm necə dayanacaqsan?»
Ancaq bu dəfə də tərəkəmə Ərşadın bəxti gətirdi. Məhkəmə, iş verəndən bir neçə gün sonra onu Şuşa qaləsindəki qədim həbsxanaya göndərməli oldu. Qarabulaqdan Şuşa qaləsinə iki yol gedir, biri Ağdamdan hər lənib Əsgəran qaləsindən keçən şose yoludur. Biri də qalın meşələrin arası ilə qalın kəşə yoldur ki, buna nə üçünsə el arasında «Molla Nəsrəddin yolu» deyirlər.
Ərşadla iki nəfər dustağı da iki nəfər atlı milisin qabağına qatıb «Molla Nəsrəddin yolu» ilə göndərdilər Şuşa qaləsindəki həbsxanaya. Qarabulaqla Şuşa qaləsinin arası «Molla Nəsrəddin yolu» ilə əlli beş – altmış kilometr idi. Ərşadgili aparın milislərdən biri erməni, o biri azərbaycanlı idi. Erməninin adı Vartan, azərbaycanlının adı Mərdan idi. Qarabulaqdan iyirmi-iyirmi beş kilometr aralı, yol üstündə olan «Qırmızı bazar» adlı erməni kəndinə çatanda, Vartan Mərdana dedi:
– Ərə, bizim arvadın burada bir emisi oğlu var, dönək, onlarda bir tikə çörək kəsək.
Mərdan dedi:
– Nə deyirəm, dönək.
Onlar dustaqlara görə eve girməyib heyətdə, tut ağacının altında oturdular. Vartanın arvadının emisi oğlu Haykaz kefcil bir oğlan idi. O saat Vartangilin də, dustaqların da qabağına yumşaq erməni çörəyi,

pendir, yumurta, lobyə soyutması, çaxır qoydular. Haykaz stəkanları qırmızı erməni çaxırını ilə doldurub dedi:

– Götürün!

Vartan azərbaycanca dedi:

– Ay Haykaz, biz dustaq aparırıq, içsək, yaxşı olmaz.

Haykaz da öz stəkanını götürüb azərbaycanca dedi:

– Ərə, dustağı da Allah yaradıb, götürün! Sizin sağlığınıza!

Vartan da, Mərdan da stəkanlarını götürüb Haykazın stəkanına vurub içdilər.

Mərdan, Vartan, Haykaz xeyli yeyib-İçdilər. Milislər unutmışdular ki, ləngiyirlər. Gecəyə düşəcəklər.

Haykaz istədi dustaqlara da çaxır versin, Vartan dedi:

– Yemək nə qədər istəyirlər, yesinlər. Amma içki olmaz.

Ərşad qaşqabaqlı dedi:

– Onsuz da mən içən deyiləm.

O biri iki dustaq dinmədi. Onlardan biri təxminən Ərşad yaşında yaraşıqlı oğlan idi. O biri isə, ortayaşlı, arıq, qarabəniz idi. Ərşad yaşında olana iki il, o birinə isə, iki il yarım iş vermişdilər.

Cavan dustaq şofer Qubuş idi. Çayxanada dava salıb adam döymüşdü. Ortayaşlı kişi isə kooperativ mağazasında satıcı işləyirmiş, şeyləri artıq qiymətə satdığı üçün tutulmuşdu. Söhbətlərindən məlum olurdu ki, milislər onların ikisi ilə də yaxşı tanış imişlər. Qarabulaq balaca şəhər idi. Hamı bir-birini tanıyırdı. Qubuş zarafatına deyirdi:

– Ə, Vartan, məni niyə aparırsınız Şuşa qəzəmətinə? Heç orada bir ay da qalmayacağam. Bakıda dedəmin böyük qulluqda qohumu var, yəqin ki, buraxdıracaq məni.

Vartan da deyirdi:

– Ərə, ay səfeh, böyük qulluqda qohumun var deyən, gərək ictimai yerdə dava salıb, adam döyəsən?

Mərdan da arıq kişiylə satış deyirdi:

– Əşi, Fərəc dayı, yəqin keçmiş alverçiliyin yadına düşürmüş ki, başını açıb kooperativin mallarını öz malın kimi kefin istəyən qiymətə satırdın.

Sən demə, bu Fərəc dayı da arıqlığına görə deyilmiş. Ondan göz-lənilməyən gümrah səslə cavab verdi ki:

– Mənə nə var, ə, daşdan çörək çıxarıram, lap türmədə də kefim saz olacaq, sən öz dərdinə qal ki, milisionerlikdən çıxarsalar, anqutun çıxar.

Mərdan da bərkdən gülüb dedi:

– Sən ölmə, varam sənə, Fərəc dayı.

Ərşad isə hey susurdu. O vaxt tufəngi üzünə götürüb, Fərhadı vur-

maq istəyərkən oğlanın baxışı Ərşadın gözünün qabağından getmirdi ki, getmirdi.

Milislər Ərşadın bərəsində çox sözlər eşitmişdilər. Onun nə üstün-də tutulduğunu da bilirdilər. Bəlkə də, bütün bunlara görə, ona qarşı artıq-əskik hərəkət ələmirdilər.

Ərşad da özünü ağır tutub, bir dəfə də olsun, onların üzünə bax-mırdı.

Onlar kənddən xeyli aralanandan sonra girdilər meşəyə. Ağacların yarpaqları qüruba enən günəşin çəpəki şüalarını yaşıl şəfəqlə əks etdi-rəndə sanki meşədə səs-səsə verən bülbüllərin də həyəcanı artırdı. Qubuş dərinədən nəfəs alıb dedi:

– Bülbüllər ecəb oxuyurlar.

Sonra bir az susub özü də ürəyəyatan yanıqlı bir səslə oxumağa başladı:

Deryada gənim qaldı,
Sona bülbüllər!
Biçmədim zənim qaldı,
Saçı sünbüllər!
Çox çəkdim yar cəfasın,
Sona bülbüllər!
Mənə də qənim qaldı,
Saçı sünbüllər!

Milisioner Vartan dedi:

– Əyö, zalım oğlu, ürəyimi bir cür elədin, de gəlsin. Üzeyir bəy havayı deməyib ki, Qarabağda hər evdən bir Məcnun çıxarmaq olar.

Qubuş mahnının ardını «Segah»a döndərdi. Dalda atlı milislər, qa-baqda piyada dustaqlar artıq qaranlıqlaşmaqda olan qalın meşə ilə as-ta-asta yeriyərək «Segah»a qulaq asırdılar. Sanki meşənin üzərinə enən qaranlıq bu «Segah»ın qəmini artırırdı.

Mərdan vəcdə gəlib dedi:

– Sağ ol, ə, Qubuş.

Arıq dustaq da Qubuşun «Segah»ına bərk dalmışdı. Elə bu şairinə aləmin şirin yerində Ərşad sıçrayıb özünü vurdu qaranlıq meşəyə. Elə bil ki, qəfil yuxudan ayılan Vartandan «vah!» deyər qərribə bir səs çıxdı.

Mərdan qışqırdı:

– Ə, qoyma, qaçdı köpəkoğlu!

Vartan qışqırdı:

– Ərə, dayan! Ərə, dayan!

Meşəni basdılar gülləyə. Amma, haradasan-buradasan, Ərşadı bu qaranlıq gecədə, o cür qalın meşədə saxlayıb tutmaq olardı? Özü də bu

meşələr ta Kirs, Ziyarət dağlarına qədər uzanıb, Kəlbəcər meşələri ilə birləşirdi. Bir tərəfi gedib çıxırdı Ərgünəş meşələrinə.

Vartan:

– Ərə, Mərdan, dayan bu dustaqların yanında! – deyib atdan düşərək, güllə ata-ata yüyürdü meşəyə.

Ariq kişi qaranlıqda gülümsəyib onun ardınca qışqırdı:

– Vartan, tutsan bizə xəbər elə!

Milisioner Mərdan da meşəyə dalbadal güllə atdı. Bu biri dustaqları yiyəsiz qoyub, Vartanın dalınca gedə bilmirdi. Uzaqdan hey Vartanın səsi eşidilirdi:

– Ərə, Ərşad, dayan! Özünü bibəxt eləmə! Ərə, haradasan, qayıt bəri, uşaqların canı üçün qaçmaq istədiyini heç kimə demərik! Ərə, vicdanın olsun, qayıt geri!

Ariq kişi lağlağıyla dedi:

– Ə, Mərdan, yavaş, qaşın qayırdığın yerdə gözün çıxardarsan. Meşəni tutmusan havayı gülləyə, gedib Vartana dəyər, biz də qaçma-yacağıq ha. Düş, sən də yüyür!

... Ərşad meşənin göz-gözü görməyən qaranlığında kol-kosa ilişə-ilişə, daşdan-qayadan uçurlana-uçurlana özünü balaca dağ çayı axan dərəyə salıb, hər yerdə çayaşağı sürətlə getməyə başladı. Ərşad bilirdi ki, çay arana – Qarabulaq kəndlərinə tərəf axır.

Ərşad necə daban götürdüsə, xoruzun ilk banında gəlib Kürdoba-
nın yanındakı «Cin dərəsi»ni keçərək, oğrun-oğrun yeriyib çatdı öz damlarına. İt bir-iki ağız hürəndən sonra onu tanıyıb quyruğunu buladı. Ərşadın ürəyi birtəhər oldu.

Sonra Ərşad yeriyib damın qapısını usdufca vurdu.

İçəridən Sərvinazın yuxulu səsi eşidildi:

– Kimdi?

Ərşad pıçıldı ilə dedi:

– Mənəm, dur qapını aç.

Damın köhnə qapısı cırıltı ilə açıldı. Sərvinaz həyəcanla soruşdu:

– Qara, buraxdılar səni?

Ərşad quru səsle:

– Yox, – dedi, – yeri içəri, çırağı yandıрма, qaçmışam.

Sərvinaz içini çəkib dedi:

– Bıy, başıma xeyir!

Ərşad üç-dörd kəlmə ilə əhvalatı danışdı dedi:

– Dayanaq vaxtı deyil. Tüfəngi apardılar?

Sərvinaz dedi:

– Sənin tutulmağın eşidən kimi üçatılını aparıb dəvəlikdə gələtdim.

– Nə yaxşı ki, ağına gəlib.

– Şəhərdən bir nəçərnək gəlmişdi ki, sizdə tüfəng var, gətir. Dedim, bizdə tüfəng-zad yoxdu. Dedi, bəs, necə olub?

– Dedim, mən nə bilim necə olub? Üstümə bozaranda dedim ki, arvad xeylağı görmüsən, nə şeşələnsən? Hər yeri axtarıb çıxıb getdi.

Ərşad dedi:

– Yeri, gətir tüfəngi də, patronu da.

Sərvinaz çıxıb dəvəlikdən tüfəngi, bir də bir kəmərlə patronu gətirib dedi:

– Güllən elə budu ha.

Ərşad ancaq indi fikirləşdi ki, üçatılının patronu qurtarır, tapmaq lazımdır.

Sərvinaz soruşdu:

– Fikrin neyləməkdə?

Ərşad hövsələdən çıxdı:

– Hələ heç nə bilmirəm, ay tanrısız, tez ol, heybəyə çörəkdən-zaddan qoy.

Sərvinaz, Ərşadın heybəsinə acıtmalı çörək, pendir qoydu.

Ərşad, Sərvinazın yerində mışıl-mışıl yatan körpəyə işarə ilə soruşdu:

– Gədə nə təhərdi?

– Yaxşıdır. Özü də sənin kimi sosur deyil. Kimi görür, güllər.

Ərşad öyilib qaranlıqda uşağın üzünə baxdı. Sərvinaz soruşdu:

– Bəs, ac deyilsən?

Ərşad dedi:

– Acam. Bərk də yorulmuşam.

Sərvinaz sinidə bir kasa qatıq, pendir-çörək gətirdi qoydu. Ərşad cəld yeyib dedi:

– Mən uzanıram, bir hovur gözümün acısını alım. Xoruzun axırın-cı banında oyadarsan.

O, keçənin üstündə elə paltarlı uzanıb o dəqiqə də yuxuya getdi. Sərvinaz ona baxıb fikirləşdi ki, deyəsən, mənim ayağım bu dama düşmədi, toyumuzdan bəri bir Allah günü görmədik. İt nəfəsinə keçmişik yəqin. Fərhadın beli qırılmasın qaçaq olduğu yerdə. O nəçərnək Vey-səl üstünə od tökülmüş də tay fikirləşmir ki, Ərşad, Hacı Tanrıverdi oğlunu, axı, necə öldürəydi? El-oba adama nə deyərdi? Onda görə biz – Kərbəlayi İbixanusağı aramızdan camaat arasına çıxmıyıdıq. Allah, sən özün mənim bu mamam oğluna kömək ol. Özün bilirsen ki, o, namərdlik eləməyib.

Sərvinaz öz-özünə deyine-deyine yatmayıb, xoruzun axırınıcı banında şirin yuxuda olan ərinə usdufca tərptədi:

– Qara! Qara! Dur, qabağında ölüm.

Ərşad dərhal oyanıb gözlərini ovuşdurdu. Sonra qalxıb heybəni çiyinə ataraq üçatılanı götürdü. Sərvinaz yana-yana soruşdu:

– Axı, payı-piyada o çöllərdə neyləyəcəksən?

– Nə bilim neyləyəcəm, ay tanrısız?

– Deyirəm, bəlkə heç qaçmayaydın, Allah kərimdi.

– Qəzəmətdə bağrım çatlayardı.

Sərvinaz onun tufəng olmayan əlindən ikiəlli tutub dedi:

– Allah amanatında olasan, Qara. Bari harada olasan, girəvəyə sal, bizə dəy.

– Görək.

Sərvinaz pəncəsi üstə qalxıb, ərinin üzündən öpdü.

Ərşad heç bir söz demədən tələsik damdan çıxdı. Kürdobaadan aralanıb, «Cin dərəsi»nə düşəndə ona elə gəldi ki, o yarıqaranlıq yivəsizliyin axırı yoxdur. Haraya gedir? Neyləyəcək? Bilmirdi. Hər şey onun üçün anlaşılmaz və məchul idi. Birdən Mustafaoğlunun bu «Cin dərəsi»ndə cinlərin yığınağına düşdüyü haqqındakı söhbəti yadına düşdü. İndi çox istəyirdi ki, özü də cinlərin yığınağına rast gəlsin. Soruşsaydılar nə üçün? Deyə bilməzdi. Elə onu hiss edirdi ki, nə isə, başqa aləm istəyir. Ancaq bu tanrısız cinlər də qoca Mustafaoğlundan savayı heç kəsə görünmürdülər. «Bu Veysel də lap çörəyi dizinin üstündə adammış... Tay nəzərə almadı ki, axı, mən hökumətə sədaqətlə qulluq eləyirdim. Neçə qaçaq vurdum! Ögurluğa-əyriliyə getmirdim. Axı, mən Hacı Tanrıverdi oğlunu necə öldürəydim? Özü də əliyalın, hər nə əclaf olsa da, igiddi, üzümə elə baxdı ki, elə bil, mənəm namərdliyimə güldü. Ə, lap on il də iş versəydilər, mən özümü el-oba içində bədnam eləməzdim. Mənim əmim qaçaq Kərbəlayı Əsəd heç vaxt namərdlik eləməyib, heç vaxt bu üçatılanla əliyalın adama güllə atmayıb».

Ərşad sağ əlindəki tufəngə yuxarıdan aşağı ani bir nəzər saldı. Evin tikilsin, tanrı! Elə bil ki, kişilər yola salmış, igidlərlə vuruşmuş bu üçatılan tufəng dirigözlü, canlı adam kimi ona doğma bir mərdənəliklə baxıb sözlərini təsdiq etdi. Səhərin açılması ilə tünd yovşan ətri saçıyan bu ucsuz-bucaqsız azad çöllər sanki Ərşadın nəfəsini genişləndirirdi. Boz yovşanların, tünd-yaşıl biyan kollarının üzərində sayrışan şəh damlalarını, qoyun sürüsünü boz alabaşın müşayiətilə, buruq buynuzlu ala kərə qoç da qabaqda, bu çöllərə otarmağa çıxardığı səhərləri yadına saldı. O, tək-tənha bu çölləri addımladıqca, boz dumanla tutulu üfüq də uzaqlaşdı. Sonra o uzaq üfüqdə əyri-üyrü gümüşü bir xətt kimi parlayan Araz görünürdü. Keçən dəfə qaçaq olanda o taya keçmək istəməsi indi Ərşada pis təsir elədi. Lap bu çöllərdə acından ölsə də, Hacı Tanrıverdi oğlu kimi gedib İran ərəbina sığınmaz. «Ona deyən gə-

rək, a namərd, bəs, torpaq təəssübü harada qaldı? Düzdür, Arazın o tayındakılar da Təbrizə, Əhərə, nə bilim, hara qədər bizim öz azərbaycanlılarımızdı. Ancaq, axı, onlar İran şahının qolubağlı qullarıdır. Ə, zalım oğlu Fərhad! Qeyrəti olan gərəkdir bunu fikirləşsin. Amma bunu nə sən fikirləşirsən, nə də mən, nə də nəçərnək Veysel! Mənim dədəm Tapdıq da, əmim Kərbəlayı Əsəd də İran şahının zülmünə dözməyib o vaxt keçmişdilər bu taya. İndi mən durum sənə kimi gedim onların düşməninə qapısına?!»

Amma o indi neyləyəcəyi barədə fikirləşməyə, elə bil, ürək eləməzdi. Üstünü böyürtkən kolları basmış təpənin üstünə qalxıb, hər tərəfi diqqətlə nəzərdən keçirdi. Heç bir ins-cins görünmürdü. Böyürtkən kolları arasında arxası üstə uzanıb tufənginin qayıqını qoluna doladı. Təpənin yanından keçən cığırın o biri tərəfi ta Araz qədər qamışlıq idi. Obada az yatdığı üçün dərhal yuxuya getdi. Nə qədər yatdı, bilmədi. Oyandığı zaman gördü ki, gün günortadan əyilib. Aralıdan at ayağının tappıltılarını eşidərək, qalxıb oturdu, gördü ki, həmin cığırda bir tək atlı gəlir. Və elə bu anda da gördü ki, qamışlıqdan nədənsə ürkmüş kimi, pırıltı ilə su ördəyi qalxdı havaya və qamışların başları tərəpənib dayandı və atlı gəlib onun qəşərinə çatanda qamışlıqdan adı tərəkəmə geyimində iki tufəngli adam çıxıb, atlının qabağını kəsdi. Onlardan biri dedi:

– Ə, düş atdan!

Atın üstündəki başında kakardı əzik kepka olan ortayaşlı bir kişi idi. O, köhnə dost kimi irişib soruşdu:

– Niyə düşüm, qardaş?

İkinci adam tufəngi qaldırıb ona tuşlayaraq sakitcə dedi:

– Söz güləşdirmə, it oğlu, düş!

– Düş deyirsiniz, düşərəm, tay söyüş niyə söyürsünüz?

Və o aşırılib atdan düşdü. Birinci yolkəsən yəhərin dalındakı bala-xa xurcuna işarə ilə soruşdu:

– Nədi onun içindəki?

Kişi dedi:

– Heç nə... Uşaqlara bir az qənfətdən-zaddan almışam.

İkinci yolkəsən dedi:

– Aç xurcunu.

Kişi dedi:

– Əşi, inanmırsan mənə?

Birinci yolkəsən qəzəbləndi:

– Ə, sənə demədilər söz güləşdirmə? Aç xurcunu!

Ərşad usdufca sürünüb girdi qabaqdakı daşın dalına.

Kişi dedi:

– Ə, qardaş, düzünü bilmək istəyirsən, kolxozçuların neçə aylıq zəhməthaqqıdır, bankdan alıb aparırım, hərənin otuz-qırx manatı var. Mən də kolxozun kassiriyəm.

İkinci adam «pul» sözün eşidən kimi ata yaxınlaşıb əlini uzatdı ki, xurcunu açsın. Ərşad onun düz həmin qolunu nişan alıb atdı. Güllə açılan kimi yolkəsənin qolu sürətlə geriye itələnilib yanına düşdü. Ərşad qışqırdı:

– Ə, ikinci də öldürəcəyəm, salın tüfəngləri yerə!

Bu, elə gözlənilməz oldu ki, o biri yolkəsən də tüfəngini qaldıra bilmədi.

Ərşad qışqırdı:

– Hansız əlini tərətə, öldürəcəyəm! Salın tüfəngləri!

Yolkəsənlər onun kim olduğunu görə bilməyib, tüfənglərini saldı-lar yerə. Ərşad qışqırdı:

– Patrondaşları da!

Sol qoluna güllə dəyən də, o biri də patrondaşlarını açıb saldılar yerə.

Ərşad dedi:

– Gedin fağır-fügəraya nəzir verin ki, öldürməyən sizi. Özünüz də qamışlığa girməyin, cığırla düz gedin, qamışlığa girmək istəsəniz vuraçağam.

Yolkəsənlər cığırla xeyli aralanandan sonra Ərşad bütün bu işlərə mat qalmış kişiye dedi:

– O tüfəngləri, patrondaşları da götür, atını yedəklə, qalx təpəyə!

Kişi dinməz-söyləməz tüfəngləri, patrondaşları götürüb atını çək-di təpəyə!

Ərşad dikəlib qənsərə çıxaraq soruşdu:

– Haralısan?

Kişi dedi:

– Şahsevənlüyəm.

Ərşad dedi:

– Götür heybəni yəhərin qaşından!

Kişi ona baxıb tərənmedi.

– Sənnən döyüləm! Tez ol!

Kişi dedi:

– Ay qağa, vallah, kolxozçularındı. Sən mənə o qaçaqların əlindən alanda sevindim, amma...

– Onlar əsl qaçaq döyüllər, oğurluq üçün yola çıxıb sənin kimilə-rini soyanlardı. Açı heybəni, qorxma, kasıb-kusubun pulu mənə lazım döyül.

Kişi təəccüblə soruşdu:

– Bəs, onda neyləyirsən heybəni?

Ərşad onun sualına cavab verməyib soruşdu:

– At özünüdü?

Kişi cəld dedi:

– Yox, kolxozundu.

Ərşad dedi:

– At mənə lazımdı. Pulu da götür, bu tüfəngləri də. Tüfəngləri aparıb verərsən neçəmik Veysələ, deyərsən, Ərşad verdi, özün də əh-valatı gördüyün kimi danışarsan.

Kişi dərhal mərəqlə soruşdu:

– Sən hansı Ərşadsan? Sarıqaçağı tutub buraxsan?

– Hə, həmin Ərşadam, özüm də dustaqlıqdan qaçmışam.

Kişi lap ürəkdən dedi:

– Sağ ol, vallah, deyilmişən varmışsan. Ancaq, qağa, atı alırsan, bəs, mən kolxoz sədrinə nə cavab verirəm?

– Denən, Ərşad dedi ki, mən Kürdəba kolxozuna bundan da yax-şı at qoymuşam. Getsin bizim kolxoz sədri Alışa desin, mənə o atımı keçirsinlər sizin kolxoza.

Kişi təbəssümlə dedi:

– Kolxozçuluqda elə şey olmaz axı, qağa. Hər kolxozun öz haqq-hesabı var.

Ərşad hirsələndi:

– Nə haqq-hesabbazlıqdı, ə? Mən kolxoza atdan, inekdən savayı, yüz səksən qoyun qoymuşam. İndi mənə bir at düşmür?! Nə təfavütü var, o kolxoz da şaranındı, bu kolxoz da. Götür tüfəngləri, heybəni, dü-zəl yola. Tərən!

Kişi gördü, xeyr, işin orası deyil, heybəni yəhərin dalından açıb, tüfənglərlə patrondaşları da götürərək dinməz-söyləməz düzəldi yola.

Ərşad arxadan qışqırdı:

– Bura bax, birdən heybədəki pulları özün məzləyib kolxozçulara deyərsən ki, Ərşad tutub aldı ha! Sən öləsən, elə şey eləsən, dəmir sandıqda da olsan səni tapıb öldürəcəyəm! Eşitdinmi, tüfəngləri, pat-rondaşları da dediyim kimi verərsən neçəmik Veysələ. Özüm də ona xəbər göndərəcəyəm. Yeri! Dala baxma! Baxsan, vuraram!

Ərşad gözlədi, kişi bir güllə mənzili uzaqlaşandan sonra üçatılan çiyinə salıb atın belinə qalxaraq, qamışlığa deyil, geniş çöllərə çapdı.

... Şahsevənli kassir tüfəngləri də, patrondaşları da aparıb rəis Veysələ təhvil verərək, əhvalatı olduğu kimi danışdı. Rəis diqqətlə qulaq asıb soruşdu:

– Bəs, nə eceb tüfəngləri də verdi?

– Bilmədim... Özünün əlində köhnə bir üçatılanı vardı.

Rəis birdən həyəcanla dedi:

– Demək, o, yenə də türk-silah elədiyi qaçaqları buraxdı!

Şahsevənli kassir ona təəccüblə baxaraq:

– Əşi, nəçərnik, – dedi, – o özü dustaqlıqdan qaçan adam ola-ola qaçaqları tutub hara aparacaqdı?

Rəis hirsindən sanki indi aylaraq öz-özü ilə danışmış kimi dedi:

– Sən ölməyəsən, bilmirəm bu zalım oğlu ilə mən necə ələyim də?!

Şahsevənli kassir dedi:

– Nəçərnik, düzü, mən hökumətin yerinə olsaydım, onu bağışlayardım. Heyf deyil elə oğlanı qaçaq ələyib salasan düzlərə?

Rəis lap özündən çıxdı:

– Yekə kişisən, hökumət durub Ərşadla «gizlənqaç» oynamayacaq ki?.. Bir dəfə qaçdı, gətirib çıxardıq üzə, tufənginə kağız verdik. Etibar elədik, əvəzində gedib Sarıqaçaq kimi ilanı əldən buraxdı.

Şahsevənli kassir də özünə görə deyilmiş:

– Əşi, nəçərnik, – dedi, – tay acığın niyə tutur? Ərşad, axı, Sarıqaçaqdan qabaq neçəsini vurmuşdu, bu dəfə də o olmasaydı, yol kəsənlər məni soyub xalqın neçə min pulunu aparacaqdılar, ola bilsin ki, lap özümü də öldürəydilər, adam görə bilməyən haqq-sayı itirməsin.

Rəis lap yanib-tökülürdü:

– Ə, Şahsevən Hüseyn, dünənki işin üçün sağ ol, bugünkü işinə cavab ver! Başa düşdün?!

Kassir rəisin sözünün üstündən keçərək qaşqabaqla:

– Salamət ol, nəçərnik! – deyib çıxdı.

Veysəl, kassirin gətirib bucağa söykədiyi beşatılan tufənglərə baxaraq, hirsindən özünə heç nəyi aydınlaşdırma bilmirdi. Bu kürdoba Ərşadın hərəkətləri onu lap dəli ələyirdi. Qəzəblə öz-özünə deyirdi: «Bu nə adam kimi adamdı, nə də cani kimi cani! Gəl, başa düş! Yerli-dibli cani olsa, o biri qaçaqlar kimi olsa, tutub basarsan gedər, Sarıqaçaq kimi ilanın üstündə onu lap güllələmək də olardı. Di gəl ki, elə işlər də ələyir ki, qalırsan belə!».

Birdən rəis bu kürdoba Ərşadla yenə də üzbəüz oturub dərinəndən söhbət etmək ehtiyacı duydu. Sonra da hirsənib özünü məzəmmət elədi ki, «sən də qərribə adamsan. Durub bu keçmiş oğrunun nazı ilə oynamayacaqsan ki? Söhbət də elədin, hələ evinə də apardın. Onların üstündən durdu, belə elədi. Paslı bir üçatılanı götürüb, düşüb çöllərə. Zalım oğlu tay fikirləşmir ki, bəs, bunun axırı nə olsun?! Eybi yoxdu, bu dəfə tutulanda o beş ilin üstünə bir beş il də gələr, onda ağıllanar!»

Sonra zəng ələyib müavinə əmr etdi:

– Deyirlər, kürdoba Ərşad bu səhər Şıpartı düzürdə görmüb, bu dəqiqə üç-dörd adam götür, çap ora, təfsilatı sonra danışaram. Tez tər-

pən! Ancaq tapsanız vurmayın, diri tutun! Eşitdinmi? Mütələq diri! Mən özüm də gələcəyəm!

... Lakin müavin dörd nəfər milislə iki gün gecə-gündüz çölləri, dağları, meşələri gəzdisə də, Ərşadın izinə düşə bilmədi. O zaman Veysəl hirsənib beş nəfər milislə özü getdi. Ətraf obalarda, çöllərdə tez-tez başqa qaçaqlar da görünürdü. Ona görə də, Veysəl özü ilə belə çox adam götürmüşdü.

Həmin bu zaman kürdobağının gözlemədiyi başqa qərribə əhvalat oldu: obaya səs düşdü ki, Hacı Tanrıverdinin oğlu Nuru gəlib, anası ilə bacısını yığıdırıb aparır Bakıya.

Mərdimazar Fətiş inanmayıb dedi:

– Ə, elə şey olmaz, Nurunu böyük məktəbdən çıxarıb qovublar, bu gün-sabah özünü tutub basacaqlar getsin Sibirə taxta-şalban kəsin. Hökumət durub kulak oğlunun, Sarıqaçaq kimi quldurun qardaşının nazı ilə oynayacaq?

Sonra da ürəyində də əlavə ələyib deyirdi: «Nuru oxuyan məktəbə özüm öz əlimlə neçə mürşəyə göndərmişəm ki, onun atası kimdi, qardaşı Sarıqaçaq nə işlər törədir».

Sərvinaz da əhvalatı eşidib əvvəl inanmadı. «Ay tanrı, – deyə fikirləşdi, – Gülgöz arvad gedib o səhər yerində neyləyəcək?» Gözdə-qulaqda olub Nurunun bacısı Xanpərinin suya getdiyini görəndə səhəngi götürüb, onun ardınca yüyürdü.

– Gözün aydın, bacı, – dedi, – deyirlər, qardaşın gəlib.

Xanpəri belə məqamlarda deyilən «aydınlıq içində olasan!» sözlərini deməyə də, mülayim ifadə ilə cavab verdi ki:

– Hə... gəlib.

Sərvinaz soruşdu:

– O düzdü ki, deyirlər, səninlə ananı götürüb aparır Bəkiyə?

Xanpəri dedi:

– Hə, düzdü.

Sonra qız kinli-kinli əlavə elədi:

– Qoy keçəl Fətişin gözü çıxsın, o iclas olmurdu ki, durub Nuru qağamın qarasına hüzməsin.

Sərvinaz dedi:

– Onu görüm ciyəri yansın! Əmim oğlu Surxaydan da Bəkiyə yazıb. Özü də deyirlər, Fərhadin qorxusundan gecələr yata bilmir. Gözünə dönüm arvadı Nazxanımın, yaxşı ələyir gecədə bir oğlan yola salur, dünən də gördüm Dünyamalı oğlu Xasayla çəkiliyə pıçıldışır.

Xanpəri dedi:

– Elə şeylər keçələ nə kar ələyər? Oğraşın biridi.

– Düz deyirsən. Eləsininki odur ki, təpəsinə bir güllə vurular!

Sonra Sərvinaz başqalarının eşidəcəyindən qorxurmuş kimi yavaş səsle soruşdu:

– Bacı, o vaxt deyirdin, Nuru institutdan çıxarıblar, bəs, indi ne iş görür?

Xanpəri dedi:

– Qardaşımı institutdan çıxaran sonra gedir birbaşa Moskvaya. Neçə gün əlləşəndən sonra girir Kalininin lap öz yanına.

– Kimdir o?

– A tanrısız, eşitməmişən, Kalinin Şura hökumətinin böyüyü...

– Bəs, şuranın böyüyü Stalin deyil?

– Stalin ümumi rəhbərdir, partiyanın katibidi, amma Kalinin hökumətin böyüyüdü... Qardaşım açib ona hər şeyi danışır...

– Nə təhər yanı?

– Deyir ki, atamı kulaka salıblar, var-yoxumuzu alandan sonra atamla qardaşım qaçıb keçiblər İrana, sonra qardaşım olub qaçaq, bunlara görə də mənə institutun axırıncı kursundan çıxarıblar. Kalinin zaraflıyana soruşur ki, bəs, sən nə əcəb qaçmamısan! Qardaşım deyir ki, mən ölsəm də vətənimə atıb getməyəm. Deyib, mən Şura hökumətinə namusla qulluq etmək istəyirəm, çünki, deyib – Şura hökumətinin dediklərinə ürəkdən inanıram.

– Bircə o keçəl köpəkoğlunun şeytanlıq eləyib camaatı nahaqdan tutdurmağını da deyirdi dayna!

– Keçəl Fətiş nə itdir ki, qardaşım heylə böyük adama ondan şikayət eləyirdi?

– Bəs, qardaşının işindən nə deyib?

– Tapşırıb ki, institutdan çıxarmasınlar, özünə də qulluq versinlər.

İndi Nuru qağam Bakıda ev tutub, gəlib bizi aparsın. Məni də qoyacaq yaxşı məktəbə, bircə anam getmək istəmir, deyir, mən Hacı Tanrıverdinin yurdunu necə kor qoyub gedim? Deyir, heç olmazsa, buradan Arazin o tayına baxıb, Fərhadın iyini alıram.

Sərvinaz «ah» çəkdi:

– Eh, yanasan, dünya!

Sonra ürəyində acıqlanıb demək istədi ki, əgər, qardaşım qaçaq olmasaydı, Ərşad da onun ucbatından didərgin düşməzdi.

Elə bu zaman Nurunun yavaş-yavaş onlara tərəf gəldiyini görüb, Sərvinaz nə üçün qayıdıb qaçmaq istədi, ancaq qaçmadı, gözünü yerrə dikib dayandı. Nuru onlara yaxınlaşıb gülümsəyərək dedi:

– Xoş gördük, Sərvinaz.

Sərvinaz gözlərini qaldırıb dedi:

– Xoş günün olsun.

Və Sərvinaz hiss etdi ki, bu Nuru o Nuru deyil... Təbəssümündə,

gözlərində ondakı şənlik yoxdu. Geyimi də ondakı kimi dövlətli deyil. Saçlarında ağ tükler görünür. Yanasan, dünya, bu oğlanın nə vaxtdı qocalsın?!

Sonra Nuru elə bil ki, onun qaçaq qardaşı barədə Sərvinazın indicə ürəyindən keçənləri təkrar eləyib dedi:

– Ərşadın əhvalatını eşidib çox pis oldum. Fərhad elə axmaq işlər tutmasaydı, Ərşadın da başına bu əhvalat gəlməzdi.

Sərvinaz da ötkəm cavab verdi ki:

– Neyniyək, Qara da ayrı cür eləyib bilməzdi.

Sərvinaz hiss elədi ki, Nuru qardaşının hərəkətini ürəkdən pisləyir. Hiss elədi ki, boynusunmuş Fərhadın bu vurhavrda Şura hökumətinə bu cür düşmənciliyi qardaşını da başaşağı eləyib. Amma bir zaman bu oğlana aşıq olduğu indi Sərvinazın heç yadına da düşmürdü. Sərvinaz, üz-gözündən indi kədər yağan bu yaraşlıq gözəl oğlana sadəcə acıyırdı.

Səhəri gün Nuru anası Gülgözlə bacısı Xanpərinə xahiş eləyib kolxoz sədri Alışdan aldığı at arabasına yığıb dəmiryol stansiyasına aparanda, Sərvinaz onların ardınca baxıb, nə üçün ağladı. Mərdimazar Fətiş də tez rayon mərkəzinə gedib Alışdan «mitryal» verdi ki, «kolxoz sədri Alış kulak təsirinə düşüb. Kolxozun arabasını verir ki, kulakın ailəsi minib getsin».

... Ərşad isə, qarış-qarış belə olduğu Haramıların elə yerləri ilə gəzib dolanırdı ki, göz işlədikcə uzanıb-gedən çöllərdə bir həyat izi görünmürdü. Onun qamışlığa girməkdən zəhləsi gedirdi. Bu geniş çöllərə qarşı isə o lap körpəlikdən bir ünsiyyət hiss edirdi.

Vaxt vardı bu çöllər laləyə, nərgizə bürünəndə qoyun sürüsünün ardınca gəzən Ərşad fərəhli nəğmələr oxuyurdu. Elə bil ki, Sərvinaz da bu çiçəklərin arasından qalxaraq ona baxıb gülümsəyirdi. Amma indi bu çöllər ona qəmli bir sükut içində baxırdılar. Elə bil ki, çöllər onun neyləyəcəyini gözleyirdilər. Çöllərin xəbəri yox idi ki, bu evi tikilmiş Ərşadın heç özü də bilmir neyləyəcək? Belə avara-sərgərdan düşməkdə o özünü yox, milis rəisi Veysəli təqsirləndirirdi. Ancaq onun Veysəle qarşı bu ittihamı, nə üçün, birinci dəfə qaçaq düşdüyü zaman olduğu kimi, indi intiqam hissəinə çevrilmirdi. O, sadəcə olaraq, Veysəldən incimişdi. «Ə, hökumət adamı olanda nə olar? Beyəm sənə el-oban yoxdu? Daşdan çıxmamısan ha? Niyə başa düşmürsən, ay tanrısız?!»

O, gecələr atı yanında qolbənd eləyib yapıncısına bürünərək yatır, gündüzlər də beləcə avaralanırdı. Yol kəsmək, adam soymaq heç yadına da düşmürdü. Fərhadla üzləşəndən sonra heç özünün də xəbəri olmadan belə işlərə qarşı onda bir ikrah hissi əmələ gəlmişdi. Elə bil

ki, indi o, belə şeyləri şəninə sığışdırmırdı. Elə ona görə, şahsevənlı kassirin apardığı pulun bir qəpiyinə də dəymədi. Yeməyi qurtarana özünü başqa rayonların Haramılardakı çobanlarının dəyşsinə verib:

– Ə, uşaqlar, çörəkdən, yavanlıqdan nəyiniz var, – deyirdi, – qaçaq dalınca gözən dəstədənəm, çörəyimiz qurtarıb.

Çobanlar da çörəkdən, pendirdən, qovrulmuş ətdən – nəyə gümanları gəldirsə – verirdilər, aparırdı. Fürsət axarırdı ki, Haramıda kolxoz qoyununa gedən qardaşı Əlini, ya qohumlarından birini görüb, həm özü ilə necə əlaqə saxlamaq lazım olduğunu desin, həm də xəbər tutsun, görsün nə var, nə yox. Bilirdi ki, hələlik, Sərvınazın yanına getmək olmaz. Yəqin ki, Veysəl obadakı mərdimazar Fətisi gözətçi qoyub: «Yaxşı, bu Veysələ deyən görə, ay tanırsız, əgər, sən yaxşı adamsansa, niyə Fətis kimi biqeyrət köpəkoğlunun özünü tutub basmırsan dama?! Axı, onun peşəsi sizin yanınızda yerini şirin salmaq üçün eyzən onu-bunu şeytanlamaqdı. Odur ey yazıq Hacı Həşim yaxşı bir adam idi, özünün də hökumət-zadla işi yox idi. Mərdimazar Fətis gedib şeytanladı ki, guya, Hacı Həşim camaatı öyrədir ki, kolxoza girməyin, bu gün bizim qoyun-quzumuzu bir yerə qatan sabah da arvadlarımızı bir yerə qatıb deyəcək, «mənim-sənin yoxdu». Siz də o yalaq tulanın sözüne inanıb, Həşimi basdınız getdi. Əgər, girəvə düşəndə bu üçatılanın xəzinəsindəki üç güllənin üçünü də o köpəkoğlunun təpəsi-nə vurmasam, dedəmin oğlu deyiləm!»

Haramı çöllərinin lap yiyəsiz yerində çox qədimdən qalmış bir günbəz vardı. Ərşad gecələmək üçün atını sürüb gəldi həmin günbəzin yanına... Toran qovuşurdu. Ərşad düşüb atını qolbənd ələyərək, buraxdı otlamağa. Sonra heybəsindən pendir-çörək çıxarıb yedi. Sonra arxası üstə uzanıb, əllərini başının altına qoyaraq gözlədi ki, at bir az otlayıb özünü doyursun. Sonra Ay qalxıb çölləri süd kimi aydınlıq elədi. Ərşad gözlərini qıyıb göyə zilləyərək əvvəl Sərvınaz barədə fikirləşdi. Fikirleşdi ki, Sərvınaz – cavan gəlin, körpə uşaqla tək-tənha qalıb yiyəsiz damın altında, nə vaxtadan bu cür oturub məni gözləsin?! Bu fikir Ərşadı elə narahat elədi ki, uzana bilməyib, qalxıb oturdu. Gülmüşü işıqla parlayan çöllərin genişliyi ona anlaşılmaz bir təskinlik gətirdi. O, dərinədən nəfəs alıb aramla otlayan yəhərli ata baxdı. Şahsevənlı kassirdən tutub aldığı bu ata quşu qonmurdu. Bu at ona yad görünürdü. İndi fərmada olan öz atını xatırladı. Ona elə gəldi ki, həmişə qaçaraqı ilə, yorğası ilə ürəyində fəxr elədiyi qaşqa ürge ondan ayrılıb, qəribliyə düşüb. «Kor qalasan, dünya. Görəsən, heç mən yadıma düşürəm? Üçtoqqa İman onun qədrini nə biləcək? (Üçtoqqa İman indi təzə təşkil olunan kolxozun fərmasında briqadir idi.) O cür gözəl atı yabırıya döndərib, axırına çıxacaq».

Birdən şahsevənlı kassirin atı başını qaldıraraq, qulaqlarını şəkəlyib, Ay işığında qara şəfəqlə parlayan gözlərini zillədi uzağa. Ərşad cəld ayağa qalxıb, atın gözləri zillənən istiqamətə baxıb, bir topa atının o yandan bəri gəldiyini gördü və hər ehtimala qarşı atı çəkdi günbəzin içinə, özü də günbəzin işıqlığından diqqət yetirərək yaxınlaşmaqda olan tūfəngli atılardan milisler olmadığını Ay işığında geyimlərinə müəyyən elədi. Bəzilərinin əynində o tayda «sərdarı» adlanan İran çuxasının olduğunu da aydın seçə bildi. Demək, İrandan keçib gələn quldurlardı. «Qara, dənli bu köpəkuşağını bircə-bircə!». Ancaq yadına düşdü ki, üçatılanın patronu az qalıb. Yana-yana öz-özünə dedi: «Sən ölməyəsən, bu cür möhkəm səngərdə bir bölük də sənə bata bilməzdi, Qara! Heyf!..»

Və elə bu zaman qaçaqlar gəlib günbəzin qənşərindən keçəndə Ərşadın atı kişnədi.

– Ay sənə qara yaman dəysin! – deyərək Ərşad hirsələndi.

Qaçaqqlar atlarının başını çəkib dayandılar və biri bərkəndən soruşdu:

– Kim var, ə, günbəzdə?!

Ərşad günbəzin işıqlığından üçatılanı onlara tərəf tuşlayaraq dinmədi.

Həmin səs bir də soruşdu:

– Niyə dinmirsən, ə?!

(Ərşad onun ləhcəsindən tanıdı ki, bu tay adamıdır, deməli, buradan qaçıb İrandan quldurlarına qoşulanlardandı.)

Ərşad yenə də dinmədi. Bu zaman həmin səs yoldaşlarından birinə əmr etdi:

– Ə, Yareli, atını sür, gör bu nə əhvalatdı?!

Təxminən yüz əlli metr aralıda dayanmış dəstədən bir atlı aralanıb günbəzə tərəf çapdı, bir anda Ərşadın fikrindən keçdi ki, bu köpəkuşağı əl çəkməyəcək, dərhal günbəzə yaxınlaşan qulduru vurub aşırıdı. Qaçaqqlar tūfənglərini hərliyəib günbəzi basdılar gülləyə. Ərşad tamam qeyri-şüari bir cəldliklə onlardan birini də vurub atdan saldı. Və birdən baxıb gördü ki, kəmərdə cəmi on-on beş gülləsi qalıb. Və o, qaçaqları ala qoyub qışqırdı:

– Ə, bir bölük gəlsə məni bu səngərdən dəbərdə bilməz, özünü-zü havayı qırğına verməyin, cəhənnəm olun!

Və o, qaçaqlara tərəf iki güllə daha ataraq, atını bayıra çəkib üstünə tullanaraq, sağ əlində tūfəng düzənlikdə çapdı. Bunu gözləməyən qaçaqlar da dalbadal güllə ata-ata onun ardınca düşdülər. Şahsevənlı kassirin atı da əfəl döyülmüş, getdikcə qızırsırdı. Ərşad hərədən qanlıb qaçaqlara güllə ata-ata fikirləşdi ki, hökumətin əlinə düşmək bu İrandan

qaçaqlarının əlinə düşməkdən yaxşıdı. Ona görə də, atının başını döndərüb, işıq gələn şenliyə tərəf çapdı.

... Və Ərşad binəyə girəndə kəmərinə cəmi dörd-beş gülləsi qalmışdı. Qaçaqqlar binəyə girməyib qayıtdılar.

Ərşad atın başını çəkdi və at hər tərəfdən onu dövrəyə alıb üstünə tullanan itlərin arasından çıxıb qaçmağa dartınaraq, yerində fırlandı. Ucqar kərpic evin yaxınlığındakı çuxurdan biri soruşdu:

– Kimsən, ə?!

Ərşad onu görməyərək acıqlandı:

– A, tanrısız, itlərin qabağına dur dayna!

Həmin səs bir də soruşdu:

– Nəçisən?!

Ərşad uydurdu:

– Hökumət adamıyam. Atryaddanam (Otuzuncu illərdə banditizmlə mübarizə üçün adi vətəndaşlardan silahlı dəstələr düzəltdilər ki, onlara «atryad» deyirdilər).

– Bəs, o atılan güllələr nə idi?

Ərşad itlərin əlindən şahə qalxan atı güclə saxlayaraq, lap diltor cavab verdi:

– Qaçaqqlar idi, mənə atırdılar.

Çuxurdan əvvəlcə ortayaşlı, tufəngli bir kişi çıxıb itlərə acıqlandı. Sonra iki nəfər tufəngli cavan oğlan çıxdı. Ortayaşlı kişi soruşdu:

– Bəs, necə oldu qaçaqlar?

Ərşad acıqlı dedi:

– Nə bilim hara cəhənnəm oldular?.. Yəqin binəyə girməyə hümləri çatmadı.

Kişi dedi:

– Bu binəyə girməyin ləzzətini görüblər! Bilirdilər ki, buradan salamət qayıtmazdılar.

Sonra kişi evin böyründəki tövləni göstərüb dedi:

– Düş, atını çək içəri, axurda saman-zad da var.

Bu binə tərəkmə binələri kimi deyildi, burada evlər də, tövlələr də kərpicdən tikilib, taxtapuşu şiferlə örtülmüşdü. Orada-burada elektrik lampaları görünürdü. Ərşad atını tövləyə çəkib rahatlayandan sonra qabaqca ortayaşlı kişi, ardınca Ərşad, sonra də həmin cavan oğlanlar evə girdilər.

Kişi elektrik lampasını yandırdı. Ərşad iti baxışla əvvəlcə oğlanları nəzərdən keçirdi. Nazik, qumral biğli, sarıbeniz oğlanın əynində o zaman komsomolçular arasında dəb olan ot rəngli parçadan köynək-salvar, başında eyni parçadan, qabağında balaca qırmızı ulduz olan fu-

rajka, ayaqlarında yüngül məs vardı. Şalvarının balaqlarını ala-bəzək yun corabın içinə salmışdı.

Onan iki-üç yaş böyük, uzun oğlanın əynində yenə otuzuncu illərdə rayonun məsul işçiləri arasında dəb olan qalife şalvarla dördcibli frəç var idi. Dördü də tufənglərini divara söykəyib, patron-kəmərlərini də üstlərdən asandan sonra ortayaşlı kişi örtüksüz ortalıq stolunun yanındakı kətiləri göstərüb Ərşada dedi:

– Əyləş görək, qonaq.

Komsomolçu paltarında olan sarıbeniz oğlan Ərşadın təhər-töhürünə baxaraq, gözleri gülə-gülə soruşdu:

– Əmioğlu, bəlkə elə sən özün də qaçaqsan?

Ərşad fikirləşdi ki, qız kimi irişən bu gədəyə nə cavab versin? Ancaq qalife şalvarlı oğlan ağsaqqalyana dedi:

– Hər kəsdi, qonaqdı.

Ortayaşlı kişi təsdiq etdi:

– Əlbəttə.

Sonra o, Ərşada müraciətlə dedi:

– Əmioğlu, sən bizim bu komsomolun zarafatından incimə. Dinc oturmurlar bu kulak köpəkuşağının qaçaqları. Yoxsa, bizə nə düşüb qapıda səngər qayıraq, gecələr də tufəngi əlimizdən yerə qoymayaq?

Ərşad dərindən nəfəs alıb, Haramıda komalarının yanında düzəltdiyi səngəri xatırladı.

Ortayaşlı kişi soruşdu:

– Bəs, axı, necə oldu ki, qaçaqlar səni təklədilər? Atryaddan ayrı düşmüşdün?

Ərşad:

– Atryaddan ayrılıb evə gəldim ki, pal-paltarımı dəyişim. Bütün gün ora-bura döydüyümdən at da ac idi. «Sarılar» günbəzinin yanında düşdüm ki, at bir az otlasın, özüm də gözümün acısını alım. O, bir qəder uydurdusa da, ardını olduğu kimi danışub, qaçaqlardan neçəsini vurmusa olduğunu demədi. Nə lazım? Bəlkə onlardan biri bunların qohumdu? Ya həmyerlisidi?

Sonra Ərşad əlavə etdi:

– Heyf ki, üçatılanın gülləsi qurtardı.

– Üçatılan nə olan tufəngdi? Bəyem, indi elə də tufəng var? – deyən komsomol oğlan soruşdu:

Ortayaşlı kişi dedi:

– Keçmişdə var idi elə tufəng, indi yoxdu. Bəs, haradandı səndə bu tufəng, əmioğlu?

Ərşad qaşqabaqlı dedi:

– Əmimdən yadıgardı.

- Kim idi əmin?
- Nikolay qaçağı idi.
- Adı nə idi?

Ərşad istədi deməsin, ancaq elə o anda da özünə acığı tutdu: «Aytanrısız, niyə deməyəsen?! Kərbəlayı Əsəd kimi iyidin adını gizlətmək olar?!»

- Adı Kərbəlayı Əsəd idi. Şura təzə qurulan vaxtlarda bir mərdiməzar köpəkoğlu onun düşməninə bələdcilik eləmişdi. Gecə gəlib bacadan vurmuşdular.

Kişi başını ağır-ağır tərpedib dedi:

- Esitmişəm qaçaq Kərbəlayı Əsəd haqqında, mərd, igid olub.

Kişinin bu sözləri ürəkden deməyi Ərşadı fərəhləndirdi.

Gözləri eyzən gülən sarbəniz komsomol oğlan şən ifadə ilə soruşdu:

- Tüfənginin kağızı var?

Ərşad gözlərini qıyıb ona kəskin bir nəzər salaraq dedi:

- Var, necə ki?

Oğlan dedi:

- Baxmaq olar?

Ərşad Qarabulaq bazarında sərrac Tağıya göndən tikdirdiyi yekə portmanatı qoltuq cibindən çıxarıb, səliqə ilə qatlayıb arasına qoyduğu kağızı götürüb uzatdı oğlana. Sarbəniz oğlan kağızı diqqətlə nəzərdən keçirib verdi qalife şalvarlı oğlana, o da baxıb qaytarıdı Ərşada.

Ortayaşlı kişi gülümsəyib zarafatına Ərşada dedi:

- Əmioğlu, bu komsomolların işi belədi dayna, incimə.

Qalife şalvarlı oğlan ağsaqqalyana gülümsəyib dedi:

- İşi düz olandan sonra niyə inciyir?

Ərşad onların söhbətinin üstündən keçib, ortayaşlı kişidən soruşdu:

- Sizlərdə üçatılan gülləsi olmaz?

Kişi dedi:

- İndi üçatılan tüfəng buraxırlar ki, gülləsi də olsun?

Komsomol oğlan divara söykənmiş üçatılanı götürüb çaxmağını irəli-geri çəkərək, gözlərilə gülüb dedi:

- Nuh əyyamından qalsa da, əmisinin yadigarıdır...

Komsomol oğlan üçatılanı yerinə söykəyib, zarafatına dedi:

- Alıkişi babamdan köhnə bir berdenka tüfəng qalmışdı, aparıb verdim Qarabulaqdakı muzeyə, nənəm biləndə, siz ölməyəsiniz, az qaldı ağac götürüb mənə döysün, abırımı etəyimə bükdü.

Ortayaşlı kişi ilə qalife şalvarlı oğlan gülümsədilər. Ərşad komsomol oğlana iti bir nəzər salıb dedi:

- Nənən qeyrətli arvadmış.

Komsomol oğlan heç də pərt olmayaraq, eyni zarafatla, Ərşada baxıb dedi:

- Xalaoğlu, deyirsən, biz qeyrətsizik?

Ərşad qaşqabaqlı cavab verdi:

- Onu deyə bilmərəm, nə tanıyıram səni, amma nənən bilirmiş ki, o berdenka kimdən nişanadı.

Ortayaşlı kişi dedi:

- Sağ ol, yaxşı dedin.

Sonra zarafatına əlavə etdi:

- Babası karlı adamı idi, bunun kimi (komsomol oğlana işarə ilə) cüvəllağı deyildi.

Qalife şalvarlı oğlan qalxıb divara söykənmiş beşatılanı, patrondası götürərək dedi:

- Başımız söhbətə qarışıb, qonağa çörək-zad qoymaq da yadımızdan çıxıb.

Ortayaşlı ondan soruşdu:

- Sən gedirsən kəndə?

Oğlan kəməri çiyinə aşıraraq, başı ilə təsdiq etdi.

- Bəlkə qalıb səhər gedəsən? Bu oğlan qaçaqların əlindən indicə qurtarıb... özün də tek...

Oğlan dedi:

- Yox, gedəsiyəm. Səhər raykoma iclasa çağırıblar.

Komsomol oğlan da şən qayğısızlıqla dedi:

- Ə, qaçaqlar elə orada durub gözləmir ki, Atı da quş kimi uçur!

Qalife şalvarlı oğlan dedi:

- Ola bilsin ki, bu tərəflərə də dəysinlər, sərvaxt olun!

Sonra Ərşada müraciətlə:

- Salamət ol, qonaq, - deyib çıxdı.

Komsomol oğlan da qalxıb onun arıncına çıxdı.

Ərşad ortayaşlı kişidən soruşdu:

- Kimdi bu gedən oğlan?

- Bizim kolxozun sədri Cəbrayıldı, fermaya dəyməyə gəlmişdi.

- Bəs, siz burada nə iş görürsünüz?

- Mən ferma müdiriyəm, o komsomol da briqadirdi.

- Qoyun da saxlayırsınız?

- Yox, bizimki mal-qaradı. Kənddə də üzüm-meyvə bağlarıdır, pambıq əkinidi. Sən tərəkəməyə oxşayırsan...

- Hə, tərəkəməyəm, bizdə qoyunçuluqdu.

- Kolxoz olmusunuz?

- Olmuşuq.

– Tay bundan sonra siz oturuşarsınız. Yoxsa, köçərlik öyyamı deyil tay.

Ərşad dərindən nəfəs alıb dedi:

– Əşi, Allah versin o ala yaylaqlara...

Qayıdıb içəri girən komsomol oğlan gülümsəyib dedi:

– Deyən, yaman qərİbsəmisən o dağlar üçün.

Ərşad dinmədi. Ortayaşlı kişi dedi:

– Baxma, oturaq yaşayışa keçəndən sonra öyrəşəcəksiniz. Bizim də yarıımız köçəri idi, amma indi oturaq olandan bəri əməlli-başlı daş evlər tikirlər, məktəb tikirlər. Kolxoz da kömək edir.

Ərşad soruşdu:

– Razısınız kolxozdan?

Komsomol oğlan zarafatyana dedi:

– Yoxsa, sən razı deyilsən?

Ərşad gözlərini qıyıb, bu oğlana şübhə ilə baxaraq dinmədi.

Ortayaşlı kişi gülümsəyib dedi:

– Sataşma oğlana, niyə razı olmur, razı olmasaydı, gedib atyad olub kulak qaçaqları ilə vuruşmazdı ki? Dünyada kolxozdan yaxşı nə var? Bütün qazandığın olacaq özünün, tay durub bəyə-mülkədara vergi verməyəcəksən, başının üstünü darğa kəsdirməyəcək. Deyir, hələ on-on beş ildən sonra sosializmdə yemək-içmək lap pulsuz olacaq, kim nə qədər istəyir, götürsün.

Sonra kişi komsomol oğlana dedi:

– Ə, toxun acdan xəbəri olmaz, dur, qonağa çörək qoy.

Komsomol oğlan cəld qalxıb o biri otaqdan çörək, pendir, qatıq gətirib qoydu.

Ortayaşlı kişi Ərşada dedi:

– Əmioğlu, çörək kəs, biz yemişik.

Ərşad yeməyə başlayanda kişi söhbətinə davam eləyib deyirdi:

– Oğlumun biri Qarabulaqda müəllimlik oxuyur, biri Bakıda həkimlik, qız da kənd məktəbinin altıncı sinfindədi, onu da oxudacağam axıracan.

Kişi gülümsəyib əlavə etdi:

– Qız deyir, dədə, mən injener olacam. Hesabı yaman bilir, müəllimləri deyir ki, Muxtar, sənin qızın lap bütün məktəbdə hesabdan birincidi.

Sonra kişi Ərşaddan soruşdu:

– Evlisən?

Ərşad başı ilə təsdiq etdi. Kişi eyni həvəslə soruşdu:

– Ata olmusan?

Çörək Ərşadın boğazında qaldı. Elə bil ki, o, ata olduğunu birinci

dəfəydi eşidirdi. Elə bil ki, bu söz onun bütün varlığına elektrik cərəyanı kimi dəydi.

Amma, deyəsən, bu tanrısız kişi övladdan danışdıqca vəcdə gəlirdi və o yenə soruşdu:

– Oğlandı, qız?

– Oğlan.

– Adı nədi?

– İbixandı.

Komsomol oğlan yenə də gözlərindən gülə-gülə dedi:

– Niyə elə köhnə ad qoymusan?

Sonra nəşə ilə əlavə elədi:

– Amma mənim oğlumun adı Mayısdı, Mayıs!

Və komsomol birdən o zaman təzə çıxan mahnını oxudu:

Mən hər ildə Bir mayısam,
Lalə məndə, çiçək məndə, gül məndə...

Ərşad təəccüblə ona baxdı: «Ə, nə həyasızdı bu gədə? Adam da qonağın yanında oxuyarmı?»

Oğlan isə ona baxıb, gülümsəyib-gülümsəyib oxuyurdu:

Gözəl qızlar dəstə ilə gəzərlər,
Bağca məndə, çəmənlər məndə, saz məndə...

Ərşad qəfil qalxıb uçatılanı götürdü ki:

– Salamət olun, mən gedirəm.

Ortayaşlı kişi dedi:

– Əşi, dəyirmanı gəlməmişən ki, yıxıl yat, səhər gedərsən.

Ərşad dedi:

– Gülləm qurtarıb, gecə getsəm yaxşıdı.

Komsomol oğlan da dedi:

– Qalsan yaxşıdı, əmioğlu, bu vaxt qonaq qapıdan getməz.

Ərşad təkrar:

– Salamət qalın – deyib çıxdı.

Və atını tövlədən çıxarıb minəndə onu ötürməyə çıxan ortayaşlı kişi dedi:

– Hər yerdə çölləmə get.

Ərşad atına dəyib, binəndə çıxdı.

... Həmin qalifə balvarlı kolxoz sədri Cəbrayıl öz kəndlərinə çatan kimi atını sürdü keçmiş bəyin mülkündə yerləşən idarəsinə (çünki evində telefon yox idi. Bütün kənddə telefon ancaq kolxoz idarəsinin

dəydi) və cəld düşüb atını ağaca bağlayaraq, idarəyə girib elektrik işığını yandıraraq qolundakı saata baxdı: ikiye işləyirdi.

Sədr divara vurulmuş «dayandolurum» telefonunun iri dəstəyini götürüb rayon mərkəzinə zəng elədi.

Telefonçu qız yuxulu-yuxulu, dilxor halda səsləndi:

– Ha...

Sədr dedi:

– Aaz, nəçərmik Veysəli ver!

Qız acıqlı-acıqlı dedi:

– Bu gecənin yarısı nəçərmik idarədə nə gəzir?

– Evinə ver!

Qız soruşdu:

– Haradan danışsın?

– Dəmirqaya kəndindən, danışan kolxoz sədri Cəbrayıldı.

Qız telefon xəttinin o biri ucunda aparatı bir neçə dəfə tırladığı dedi:

– Yoldaş nəçərmik, Dəmirqaya kəndindən kolxoz sədri sizi istəyir.

Veysel elə danışdı ki, elə bil, hələ yatmamışdı, ayıq səsle soruşdu:

– Nə olub, Cəbrayıl?

Sədr dedi:

– Getmişdim fermaya baş çəkim, üç-dörd saat bundan qabaq sizin atryadlardan bir oğlan qaçaqlarla atışa-atışa özünü saldı bizim güney yataqdakı binəyə, amma qaçaqlar binəyə girməyib qayıtmışdılar. Oğlanın deməyinə görə, pal-paltarını dəyişmək üçün atryaddan ayrılıb gətirmiş evinə, «Sarılar» günbəzin yanında həmin qaçaqlara rast gəlib, başlayıblar atışmağa.

Rəis sədrin sözünü kəşib soruşdu:

– Hansı atryaddandı o oğlan?

– Onu bilmədim.

Rəis hövsələsiz soruşdu:

– Bəs, adı nə idi oğlanın?

– Adı Ərşad idi.

– Nəydi?!

– Ərşad.

– Kürdobağı Ərşad?

– Hardan olduğunu day xəbər almadım.

– Qərribə adamsan! – deyər rəis acıqlandı.

Sədr dedi:

– Tay niyə sorğu-suala tutaydım, tütənginin də kağızını alıb baxdıq, sən özün qol çəkmişdin.

– Nəydi tütəngi?

– Köhnə bir üçatılan idi, deyirdi, guya, əmisindən yadıgardı.

Rəis telefonda qışqırdı:

– Necə atryad, ə?! O özü qaçaqdı, həbsdən qaçıb!

Sədr soruşdu:

– Əşi, bəs, sən niyə qaçağın tütənginə icazə kağızı vermisən?

Rəis sualı cavabsız buraxıb tələsik soruşdu:

– Hardadı bu saat o?

Sədr dedi:

– Yəqin Güneyyataq binəsindədi, mən orada qoyub gəldim ki, ona rast gələn qaçaqlar barədə sənə tez xəbər verim.

Rəis telefon dəstəyini çırpdı yerinə.

... Və bir saat çəkəndi ki, rəis beş nəfər milis götürüb balaca bir yük maşınında cumdu Güneyyataq binəsinə.

Rəis hirsle düşünürdü ki, yəqin bu Ərşad qaçaq dəstəsinə rast gələndə qorxub ki, tutub soysunlar, əmisindən yadigar qalan köhnə üçatılanı alsınlar. Yoxsa ona nə düşüb özü qaçaq olduğu halda qaçaqlarla vuruşsun?

Rəis qijilti ilə Güneyyataqdakı binəyə çatıb, maşını ferma müdiri qalan evin qapısında saxlayan kimi qabaqcadan göstəriş almış milislər dərhal kuzovdan yerə tullanıb evi mühasirəyə aldılar, rəis özü də kabinədən düşərək itlərin, maşının səsinə hövlək bayıra çıxan ortayaşlı kişi ilə komsomol oğlana əmr etdi ki:

– O Ərşada deyin, ev mühasirədədi, çıxsın bayıra, güllə-zad atmaq, qaçmaq fikrinə düşsə, dərhal vuracaqlar onu!

Ortayaşlı kişi təəccüblə rəisə baxaraq dedi:

– Əşi, o elə gecəyə çıxıb getdi, qalmadı. Neyləyib ki, o?

Rəis qəzəblə səsləndi:

– Qaçmaq o! Dustaqlıqdan qaçıb.

Komsomol oğlan zənninin düz çıxmadığından şövqə gəlib:

– Sən ölməyəsən, ürəyimə dammışdı ki, o qaçaqdı.

Rəis hirsle dedi:

– Ürəyinə dammışdı, bəs, niyə tutub saxlamırdın?

Komsomol oğlan dedi:

– Tütənginin sən qolunla icazə kağızı olmasaydı, yəqin ki, tutub saxlayardıq.

Ortayaşlı kişi də soruşdu:

– Bəs, nə cür dustaq idi ki, onu tutanda verdiyiniz kağızı, tütəngi almamışdınız?

Rəis cavaba vaxt itirmək istəməyib milislərə əmr etdi ki, çıxsınlar maşına, özü də kabinəyə qalxıb maşını sürdüdü «Sarılar» günbəzi olan düzə. Əlbəttə, Ərşad, ya da qaçaqlar təzədən ora qayıtmazdılar.

Ancaq, bununla belə, rəis Ərşadın səngər elədiyi günbəzi nəzərdən keçirmək istəyirdi. Maşın çatanda rəis düşüb günbəzə girərək əl fənərini yandırıb, hər tərəfi diqqətlə nəzərdən keçirərək, yerə düşmüş üçatılan gilizlərini, bir neçə patron darağını gördü.

Və onları götürüb maşına çıxaraq, yolsuz-izsiz çöli o yan-bu yana xeyli hərləndi, tez-tez maşının qabağından qaçan tülküden başqa heç nəyə rast gəlməyərək, şoferə əmr etdi sürsün Şahsevən obaları yaxınlığındakı sərhədcilərin qərgahına.

Qərgahda məlumat verdilər ki, iki saat bundan qabaq Arazın gizli keçələtlərindən birindən İrana keçmək istəyən beş nəfər qaçağın ikisini sərhəd əsgərləri vurub, üçünü də diri tutub bu saat getiriblər.

Milis rəisi tutulan qaçaqlardan birilə görüşmək istədiyini bildirdi. Ortayaşlı bir qaçağı onun yanına gətirdilər.

Rəis soruşdu:

– Haralısan?

Kişi qaşqabaqlı dedi:

– Afsaram.

– O taydakı afşardan, yoxsa?..

– Xeyr, bu taydanam, şura afşarından...

– Niyə qaçmısan? Qaçaq olmaqdan xoşun gəlir?

– Nəyəndən xoşum gələcək? Qaçaq olanı qızıl tutmurlar ki? Şura sədrimizlə dedə-baba ədavətimiz var idi, gördüm hər dəfə bir keçi suyu bulandırması eləyib istəyir məni tutdursun, iki əmimi də nahaqdan saldırdı kulaka. Mən də qaçdım.

Rəis bir az fikirləşib soruşdu:

– Kürdəbali qaçaq Fərhadı tanıyırsan? Hacı Tanrıverdi oğlu...

Sanki kişi birdən-birə canlanaraq soruşdu:

– Sarıqaçağı deyirsən?

Rəis başı ilə təsdiq etdi.

Kişi dedi:

– Tanıyıram, amma eşitmişəm.

Rəis soruşdu:

– Haradadı o?

– Deyirlər, İranın qoşun böyüklərindən biri buradan qaçan dörd-beş dövlətli oğlu ilə birlikdə onu da göndərüb Tehrana əfsərlik oxumağa.

Rəis soruşdu:

– Bu axşam «Sarılar» günbəzinin yanında bir nəfərlə atışan sizin dəstəydi?

Kişinin üzü yenə də sərt ifadə aldı və o, bir az duruxub cavab verdi:

– «Siz idiniz», deyəndə ki, biz ona bir şey eləmədik, o bizim iki yoldaşımızı vurub qaça bildi.

Rəis dərhal soruşdu:

– İki adamınızı vurdu?

– Bəli.

– Necə oldu o vurulanlar?

Kişi dinmədi.

Rəis hövsələsiz təkrar etdi:

– Necə oldu o vurulanlar?

Kişi asta səsle dedi:

– Apardıq qoyduq afşara, yaralı idilər.

– Afşardan idilər?

– Biri afşar idi, o biri o taylı.

– Kimin evinə qoymusunuz onları?

Kişi yenə də dinmədi. Rəis hövsələdən çıxdı.

– Qurtar, de! Onsuz da tapacağıq!

Kişi dedi:

– Tapmayanda... İynə döyüllər ki... yəqin tapacaqsınız, güllə dəyəyən afşarın Sevdim adlı əmisi oğlu var, ikisini də aparıb onlara qoymuşuq.

... Ərşad binədən uzaqlaşandan sonra atının başını çəkib yiyəsiz çöllərlə addım-addım getməyə başladı. Haraya gedirdi, bilmirdi... Bəli, üçatılan gülləsi qurtarmışdı. Binədəki kişi deyirdi ki, daha üçatılan gülləsi buraxmırlar, deməli, gedib üçatılanın deməli, gedib üçatılanın dağlara səs saldığı vaxtlar... Yanasan, dünya.

Yəhərin qaşında dolayı tutduğu tüfəngə baxanda Ərşadın ürəyi kövrəldi, elə bil ki, düşmənin üstünə od yağdıran bu üçatılan lap canlı bir məxluq kimi indi susub kədərlə ona baxırdı.

Ərşad atı addım-addım sürüb heç yerə tələsmirdi. İgidlik göstərmək, vurub-tutmaq birdən-birə onun nəzərində öz cazibədarlığını itirmişdi. Elə bil ki, yəhərin qaşında dolayı tutduğu, üçatılanla birlikdə o da coşğun atışmalarla, qəhrəmanlıqlarla vidalaşmışdı, elə bu anda da binədəki komsomol oğlanın öz oğluna Mayıs adı qoymağından o cür nəşə ilə danışmağı, arsız-arsız mahnı oxumağı, ortayaşlı kişinin öz uşaqlarını necə oxutduğu barədə dil qəfəsə qoymamağı yadına düşüb, nə üçünsə, onu dilxor elədi, ancaq elə onların ardınca özünün hələ bələkdə olan oğlu gözünün qabağına gələndə, elə bil ki, bütün bədəninə, nə işə, tamam yeni bir həyat qüvvəsi gəldi. Uşaqlardan yad qonağın yanında o cür danışdıqları üçün komsomol oğlana, kişiyə olan acığı da soyudu. Və o, derindən «ah» çəkib: «Yanasan, dünya, – deyə düşündü. – İbixan da tək gəlinlə qalıb qara damın altında».

Gün qalxıb qızanda, o, Kürdobaının otuz-otuz beş kilometrliyində ki yiyəsiz köhnə binənin çəkiliyinə girib atdan düşdü. Atı qolbənd eləyib buraxdı otlamağa, özü də arxası üstə uzanıb gözünü zillədi səhər günəşinin kəskin ziyası parlayan göyə. Sonra onu kədərli bir yuxu apardı.

... Sonra oyanıb gördü gün-günortadan əyilib. Bərk acığına baxmayaraq, elə bil, çörək yeməyə də həvəsi yox idi. İndi hər şey – cırcıramaların aramsız, yeknəşək səsi də, insanlar tərəfindən unudulmuş lazımsız çəkillər də, onların arasından görünən otu saralmış aran çölləri də Ərşada cansıxıcı, qüssəli bir təsir bağışladı. Və o, heybəsindən çörək çıxarıb yeməyə tənbellik edərək təkrar uzandı.

... Sonra bir də oyananda gördü lap qaranlıq düşüb. Qalxıb atı minərək, sürdü düz Kürdobaya. Gecədən xeyli keçmiş gəlib öz damına çataraq, düşüb atı çəkdi tövləyə. Sonra xaraba dəvəliyə girib uçatılan tufəngi beş-altı gülləsi qalmış kəmərlərilə birlikdə həmin köhnə keçəyə büküb yenə də çır-çırının altında gizlədi və ömründə birici dəfə olaraq çox kədərli bir nisgil hiss elədi. Sonra gəlib damın qapısını udufca vurdu. İçəridən Sərvinaz soruşdu:

– Kimdi?

Ərşad asta səsləndi:

– Mənəm, dur qapını aç!

Sərvinaz gecə köynəyində qapını açıb ərinə baxaraq, təəccüblə soruşdu:

– Bəs, tufəngin hanı, Qara?

– Yeri içəri.

Dama girəndə Sərvinaz yenə də soruşdu:

– Sən tanrı, tufəngin hanı?

Ərşad soyuna-soyuna dedi:

– Gülləsi qurtardı, gizlətdim getdi.

– Bəyəm, onun gülləsi tapılmır?

– Ay tanrısız, tapıldı, almadım?

Sərvinaz soruşdu:

– Bəs, özün niyə bu cür bikefsən?

Ömründə birinci dəfə olaraq tərəkəmə Ərşad öz zəifliyini bürüzə verib dedi:

– Uçatılan ürəyimi birtəhər elədi...

Sərvinaz ötkəm ifadə ilə dedi:

– Ürəyin niyə kövrəlir, ay tanrısız, bəyəm, dünyada tufəng tapılmır?

Ərşadın üzü sərt ifadə aldı, daha Sərvinaza bir söz demədi. Kişinin ürəyi bazar xurcunu deyil ki, açıb qoysun arvadın qabağına?

... Səhər olanından yeyib-içəndən sonra Sərvinaza dedi:

– Gedirəm rayona.

Sərvinaz təəccüblə soruşdu:

– Bəs, tutmazlar?

Ərşad sakit dedi:

– Yəqin tutacaqlar. Tay qaçaq gəzib dolanmaqdan tənə gəlmişəm. Mənası yoxdu. Cən ağilla-başla dolan, dost-düşmən var.

Sonra yüyürtdə ona baxa-baxa əmzik əmən oğluna işarə ilə dedi:

– Gədədən də muğayat ol.

Sərvinaz yana-yana dedi:

– Bizə qarğıyanı görüm heç oğul-uşağından yarımasın.

Ərşad hövsələdən çıxıb dedi:

– Yaxşı, ağlayıb-sıtqama. Neçə il iş verirlər, versinlər, axırı ki, çixıb gələcəyəm. Yəqin güllələməzlər, bir qaçağı buraxmışamsa, neçəsinə də şil-küt eləmişəm.

Sonra Ərşad kassirin atını minib getdi düz milis rəisi Veysəlin idarəsinə. Lap birinci dəfə bura gəlidiyi zamandan Ərşadla ləc düşən həmin milis Ərşadı görüb əvvəl təəccüb elədi. Axı, o bilirdi ki, Ərşad Şuşa həbsxanasına gedəndə qaçıb. Sonra Ərşadın Veysəlin kabinetinə girmək istəməsini görüb, qabağını kəsib, bu dəfə mülayim ifadə ilə dedi:

– Dayan, hara?

Ərşad dedi:

– Görmürsən neçəməkin yanına gedirəm?

– Dayan xəbər verim.

Ərşad bir söz deməyib dinməz-söyləməz dayandı. Milis girib, başsağığı kağıza baxan Veysələ dedi:

– Yoldaş neçəməkin, Ərşad gəlib.

Rəis başını qaldırıb soruşdu:

– Hansı Ərşad?

– Şuşa türməsinə aparılanda qaçan Ərşad.

Rəis qeyri-ixtiyari ayağa qalxaraq dedi:

– Elə şey olmaz!

Milis dedi:

– Odur, qapıda dayanıb.

Rəis hələ də təəccüb edərək milisə baxırdı. Sonra dedi:

– Burax gəlsin.

Milis dedi:

– Silah-zad üçün üstünü axtarım?

Rəis dedi:

– Lazım deyil, yeri burax gəlsin.

Milis çıxdı. Ərşad girib salam verdi.

Rəis gözlərini ona zilləyib dinnmədi. Ona görə yox ki, salamını almaq istəmədi, ona görə ki, bu iş onda hədsiz təəccüb doğurmuşdu. Bir neçə saniyə keçdi. Sonra rəis özü aylaşaraq Ərşada dedi:

– Gəl, otur.

Ərşad oturmadı.

Rəis soruşdu:

– Nə əcəb təşrif buyurmusan?

Rəisin istehzası Ərşada toxundu. Qaşqabaqla dedi:

– Gəldim də... Tay niyə yoxdu ki?

– Baş gırləyə bilmədin?

Ərşad dedi:

– Baş gırləyən qaçaqlardan əskik döyüldüm ki? Tüfəngin gülləsi qurtardı.

– Bəyəm, güllə tapılmırdı?

Ərşad dərinədən nəfəs alıb dedi:

– Yox, üçatılanın gülləsi tapılmaz.

Rəis yenə də istehza ilə dedi:

– Üçatılan olmasın, beşatılan olsun. Sənin üçün nə çətin iş idi, şahsevənli kassirin atını tutub aldığı kimi, birindən də beşatılan alardın.

Ərşad sört ifadə ilə dedi:

– Tənə lazımı deyil, nəçərnik. Şahsevənli kassirin atını gətirib bağlamışam qapıda, verərsiniz özünə. Qaldı beşatılan məsələsi... Düzdü, istəsəydim, tapardım.

Ərşadın bu ötkəm cavabları gənc rəisi birdən-birə sanki başqa bir ruhi aləmə qayıtardı, üzü yumşaq, hətta, yaraşığı bir görünüş aldı və o bir qədər fikirləşib asta səslə dedi:

– Yaxşı, get qal qohumların gildə, səhər gələrsən, görüşərik.

Ərşad qaşqabaqlı dedi:

– Tay niyə gedim, gəlmişəm, tut dayna.

Rəis ayağa qalxıb eyni ifadə ilə dedi:

– Get, səhər gələrsən.

Ərşad daha bir söz demədi. Düşüb gedərkən şahsevənli kassirin ağaca bağlanmış atına öteri bir nəzər salaraq, həyətdən çıxdı...

Xan çinar

Həç bir demokratiyaya yol verməyən şəxsiyyətə pərəstiş rejiminin ən böyük günahlarından biri də insan mənəviyyətinə etdiyi çox mənfi təsir idi. Sədaqət, etibar, mərdlik kimi əsrlərdən bəri inkişaf edib gəlmiş yüksək insani keyfiyyətlər məhv olub gedirdi. Adamlar bir-birinə inanmırdı. Ürəklərini bir-birindən gizlədirdi. Sırrını heç kəsə demirdi. Heç kəsdən kömək gözləmirdi.

Adamlar bir-biriləri ilə o qədər ehtiyatla danışırdı ki, elə bil, hər insan boğazına senzura aparatı qoyulmuşdu. Hətta, ata oğlundan, oğul atadan, qardaş qardaşdan da şübhələnirdi! Atasını siyasi cəhətdən şeytanlayıb, tutdurub güllələdən on dörd-on beş yaşlı uşağı mətbuatda tərifləyirdilər!

İnsan öz dövrünün yaramazlıqları haqqında düşünməyə belə qorxurdu.

Qorxu dəhşətli bir kabus kimi insan mənəviyyətinin üzərinə çökmüşdü.

Tribunallarda «Vicdan! Vicdan!» deyib bağıran, həyatda isə, pambıqla baş kəsən istedadsız, ikiüzlü alçaqlar töhfə təbərcehi olub meydan sulayırdılar. Namuslu adamları böhtan pıçılıtları ilə badi-fənaya verdirirdilər. Onların arxasında gözlüklü gürzə dayanırdı! Bu yalnız iqtisadiyyatda deyil, ədəbiyyat və incəsənət işlərində də belə idi. Bir də görürdün, istedadsız, insanıyyətsiz, əsil-nəsəbi bilinməyən birini «yazıçı» eləyib çıxarıblar meydana. Mənim yazmaqda olduğum roman da həmin dövrdən, o dövrün psixologiyasından, həmin dəhşətli qorxu kabusundan bəhs edir. Ondan bir parçanın «Ədəbiyyat qəzeti»nin oxucularına təqdim edirəm.

İlyas Əfəndiyev

«Ədəbiyyat və incəsənət» qəzeti,
15.04.1988

Hörmətli oxucum, nağıl elədiyim əhvalatdan bəzi şeyləri aydınlaşdırmaq üçün, bir qədər geriye qayıtmalı oluram. Biz Camalgillə bağ qonşusu idik. Mənim atam nazirin birinci müavini idi. Camalın atası mühəndis, anası isə həkim idi. Mənim anam da ali təhsilli idi, Universitetin Biologiya fakültəsini qurtarmışdı. Amma işləmədi. Camalla mənim ata-analarımız çox yaxın dost olmasalar da, aralarında hörmətli qonşuluq münasibəti var idi. Buna bir səbəb də Camalla mənim dostluğumuz idi.

Hər il Camal da, mən də yayın tez gəlməsini gözləyirdik. Çünki bağda bir yerdə oynamağımız bizim şirin dünyamız idi, qərribə xəyal-larla, sevinclərlə dolu aləməmiz idi.

Bizim bir yerdə oynamağımız üçün Camalın atası mənim atamdan icazə alıb bağlarımızın hasarından balaca bir qapı açdırmışdı. Və bu qapı həmişə açıq olurdu. Camalla mən, istədiyimiz vaxt bir-birimizin başına girə bilirdik.

Camalın anası da atası ilə bir yerdə gündüzlər işə gedir, saat üçdə qayırdı. Səhər Camal üçün yüngül yemək də hazırlayıb qoyurdu ki, o gələncənə acsa, yesin. Anası Yasəmən xanım işə gedəndə Camalı nə mənim anama, nə də bağlarının o biri tərəfindəki qonşuları Şirxan babagilə tapşırırmazdı. Bilirdi ki, Camal ağıllı oğlandı. Özbaşına küçyə-filana çıxıb başqa uşaqlara qoşulmaz.

Biz, yay günəşinin qızmar istisi altında mürgüyə dalan enliyarpaqlı qoca əncir ağacının sərt ətirli kölgəsində isti qumun üstündə oturub, evcik qurub oynayırdıq. Uzaqdan, dənizin yeknəsəq uğultusu eşidilir, bir-birinin ardınca qaçan kiçik dalğacıqların gümüş parıltısı bərq vururdu.

Camal mənim qəhrəmanım idi. Atasının ona aldığı avtomat, batereya ilə işləyindən, atəş açanda lüləsindən alovabənzər işıq çıxırdı. Camal da məni inandırmışdı ki, lap canavar özü də avtomatın lüləsindən od çıxdığını görüb qorxusundan qaçaacaq, elə biləcək güllədi. Ona görə də, mən axşamlar sərin qaranlıq düşəndə də, Camal ilə bağın lap

qalın yerində oynamaqdan qorxmurdum. Mən gecə yatanda da səhərin tez açılmasını gözləyirdim. Anamgil qonaq-zad gedəndə də mən getmirdim ki, qalıb Camalla oynayım. Hətta, anamgil məcbur eləyəndə də ağlayıb getmək istəmirdim. Camal da mənim kimi eləyirdi. Qonşu bağlarda oğlan uşağı çox idi. Amma Camal, təkcə mənimlə oynayırdı. Oğlanlar da Camala lağ eləyib deyirdilər:

– Sən qızsan, eyzən qızla oynayırsan?

Mənim özüməndən dörd yaş kiçik bir qardaşım da var idi. Çox nadinc bir uşaq idi.

Bağımızda, bizim tez-tez qonaqlığımız olurdu. «Volqa» məşinlərində cürbəcür adamlar gəlib-gedirdi. Camalgil isə çox sadə, səssiz yaşayırdılar. Evlərində bizimki kimi qonaqlıqlar-filan olmurdu. Mənim üçün Moskvadan, xaricdən bahalı paltarlar, konfetlər gəlirdi. Mən də həmişə bu konfetlərdən jaketimin cibinə qoyub, Camal üçün də aparırdım. Amma o, bir təkini də almazdı. Anam deyirdi ki, «yaman forslu uşaqdı». Mən də Camalın tərəfini saxlayıb deyirdim: «Çox yaxşı oğlandı».

Qonşumuz Şirxan baba bizim – yəni, Camalla mənim dostumuz idi. Həmişə bizə bağında becərdiyi badam, iyde qurusu verərdi. Camal da Şirxan babanın qonaqlığını rədd eləməzdi. Əncir ağacının qalın kölgəsində qurduğumuz evciyimizin yanında oturub, Şirxan babanın verdiyi badam, iyde, innab qurusunu ləzzətlə yeyərdik.

Bir gün gördük ki, Şirxan baba bağımızın hasarı boyu balaca ağac şitilləri əkir. Biz dayanıb maraqla tamaşa eləyirdik. Camal soruşdu:

– Şirxan baba, bunlar böyük ağac olacaq?

– Əlbəttə, – deyə Şirxan baba əkdiyi şitilin dibini torpaqla doldura-doldura cavab verdi. – Allah qoysa, bunlar boy atıb böyük çinarlar olacaq...

Mən dedim:

– Onda sən lap qoca olacaqsan...

Şirxan baba gülüb dedi:

– Şirxan baba, onsuz da, çox qocadı. Bu şitillər böyüyüb, o qonşudakı çinar boyda olanda, – deyə Şirxan qoca əli ilə qonşu bağdakı xeyli uca, böyük, qollu-budaqlı çinari göstərdi, – yəqin ki, Şirxan baba tay burada olmayacaq...

– Bəs, harada olacaqsan? – deyə soruşdum.

O, yenə gülümsəyib dedi:

– O biri dünyada... Onda sizin uşaqlarınız bu çinarların kölgəsində sizin kimi evcik-evcik oynayacaq...

Şirxan babanın «sizin uşaqlarınız» sözləri mənə gülməli göründü.

Şirxan babanın bizim kimi kiçik nəvələri yox idi. Ərdə qoca bir qızı var idi. Onun da övladı olmamışdı...

O, şitillərdən birini də əkəndən sonra dikəlib:

– Çinar, – dedi, – bizim ulu babalarımızdan, bəlkə onların da ulu babalarından yadigardır. Dədələr ona Xan çinar deyərmişlər.

Sonra dərindən nəfəs alıb əlavə elədi:

– Xan çinarın kölgəsində çox igidlər, çox karvanlar dincəlib gedib.

Şirxan baba üzü günəşdən yanıb qaralmış ucaboylu, tənümənd bir kişi idi. Onun bu sözləri o zaman mənə uzaq, qəribə bir aləm haqqındakı nağıl kimi göründü. Camal bizim bağımızdakı uca şam ağacına işarə ilə dedi:

– O da yaxşı ağacdı, amma kölgəsi çinarın kölgəsi kimi böyük olmur.

Şirxan baba dedi:

– Ağacın pisi-yaxsısı yoxdu... Hamısı insanlara lazımdı, amma o iynəyarpaqlı ağaclar gəlmədi.

Mən soruşdum:

– Haradan gəlib onlar?

– Soyuq məmləkətlərdən... İlin doqquz ayı qar, buz olan yerlərdən.

Camal birdən dedi:

– Şirxan baba, şitilin birini ver, biz əkək...

Şirxan baba şitillərdən birini seçib Camala verərək:

– Özünüz ekə bilərsiniz? – soruşdu.

Camal dedi:

– Əkərik.

Şirxan baba:

– Yox, – dedi. – Gedək yerini mən qazım, siz də əkin. Amma gərək sonra yaxşı baxasınız. Kökü nə qədər bərkiməyib, dibinə su tökəsiniz...

Sonra keçdik Camalgilin bağına. Mən istədim ağacı bizim güllükdə ekək. Şirxan baba dedi:

– Yox, orada olmaz. Kölgəsi güllərinizə mane olar.

Sonra özü açıqlıq bir yerdə torpağı qazıb çala qayıraraq, bizə dedi:

– İndi şitilin kökünü qoyun çalaya... Sonra ikiniz də dibini torpaqlayın.

Biz şitilin dibini torpaqla doldurduqdan sonra Şirxan baba Camala dedi:

– Get, bir qab su gətir, tökək ağacın dibinə.

Camal yüyürüb qrafını su ilə doldurub gətirdi. Şirxan baba dedi:

– Suyun yarısını sən tök, yarısını da Güllü.

Mən soruşdum:

– Yəni, bu da böyüyüb o cür çinar olacaq?

Şirxan baba dedi:

– Yaddan çıxarmasınız, yaxşı baxsanız, olacaq...

Sonra biz bütün günü təzə əkdiyimiz ağacın ətrafında oynadıq. Elə bil ki, o da bizə yoldaş olmuşdu. Bu ağacı əkəndən sonra, elə bil ki, Camalla biz bir-birimizə daha çox bağlanmışdıq. Bir-birimizdən bir saat ayrı dura bilmirdik. Gah əl-ələ tutaraq, yüyürüb atamın mənə aldığı balaca, güllü vedrəni su ilə dolduraraq, gətirib balaca çinarın dibinə tökür, gah da dibinin torpağını boşaldırıdım...

Bir gün də Şirxan baba bizim bağa keçib, balaca çinara baxaraq dedi:

– Hə, bitib... Tay böyüyəcək.

Nəhayət, yay mövsümü qurtarıb biz şəhərə köçəndən sonra da hər istirahət günü mən ya atamgillə, ya da elə atamın məşinində təkçə şoferlə gəlib çinarımıza baş çəkir, dibinə su tökür, onun gün işığında zümrüd kimi parıldayan enli yarpaqlarının gümrah görünüşündən dərin bir sevinc duyaraq, şəhərə qayıdanda zəng eləyib Camala xəbər verirdim ki:

– Çinarımız yaman böyüyür. Elə qəşəngdir ki...

Camal soruşdu:

– Dibinə su tökdün?

– Əlbəttə, – deyirdim, – dibinə su da tökdüm, torpağını da yumşaltmışam.

Doğrusu, hər dəfə bu cür Camala zəng eləyəndə özümün birtəhər, günahkar kimi hiss edirdim. Çünki Camalgilin məşinləri olmadıq üçün, o, mənim kimi hər istirahət günü gedib çinarımıza baxa bilmirdi. Bu da məni pərt eləyirdi. Ona görə də, bir gün anama dedim:

– Bu istirahət günü ağacımıza baxmağa gedəndə istəyirəm, Camala da götürək...

Anam da, atam evə gələndə gülə-gülə ona dedi ki:

– Gülya (məni belə çağırırdılar) istəyir bağa gedəndə kavalərini də götürsün. Deyir, o ağacı, axı, bir yerdə əkməmişik...

Atam gülümsəyib dedi:

– Nə olar, götürsün. Biz getməsək də, şoferə tapşırıram, gedib onu götürür.

Bunu eşidəndə tez zəng eləyib, lap böyük qızlar kimi qürurla Camala dedim ki:

– Hazır ol, birisi gün bağa gedəndə gəlib səni də götürəcəyəm.

Camal sevincle qışqırdı:

– Doğrudan?

Mən eyni qürurla:

– Əlbəttə, – dedim...

– Atangildən icazə almısan?

Yenə eyni qürurla:

– Mən istəyəndən sonra anamgil nə deyəcək!.. – dedim.

– Yox, icazə al!

– Yaxşı... İcazə almışam. Ünvanınızı de!

Camalgilin ünvanını balaca dəftərimə yazıb, istirahət gününün gəlməsini səbrsizliklə gözlədim. Ailəmizdə, xüsusilə atam məni həddindən çox istədiyi üçün, ərköyün böyüyürdüm, bir sözüm iki olmurdu. İstirahət günü anamgil şəhərə qonaq gedəcəkləri üçün, mən bağa tək getməli oldum. Camala zəng elədim ki, düşsün aşağı.

Məşinimiz onların həyətinə daxil olanda, Camal da anası ilə düşmüşdü blokun qabağına. Camalın anası o zaman zərif bədənlı, yaraşıqlı, gənc, gözəl, xoşsifət bir qadın idi. Mənim anam kimi deyildi...

Mənim üzümdən öpüb tapşırıd ki, bağda çox qalmayaq.

Bağdan köçəndən sonra bir ay olardı ki, Camalı görməmişdim. Mənə elə gəlirdi ki, bu bir ayda o, xeyli böyüyüb. Biz məşinin arxasında yan-yan oturanda mən o qədər sevinirdim ki, ona qarşı o qədər doğmalığımı deyim, mehribanlıqımı deyim, hiss edirdim ki, az qalardım, boynunu qucaqlayıb, üzündən öpürəm. Camal da hey gülümsəyirdi. Özü də mənim əlimdən tutmuşdu. Məktəblərindən, siniflərindəki uşaqlardan danışdı. Nəhayət, biz bağa çatdıq. Şoferimiz bizim bağı gözətçisini tapıb, darvazanı açıdılanda biz məşindən düşüb sevincək bağa yüyürdük.

– Ağacımız nə yaman böyüyüb... – deyər Camal usdufca əli ilə körpə çinarın yarpağına toxundu.

Əlbəttə, bu bir-iki ayın içində bizim balaca çinarımız, yəqin ki, o qədər də çox boy atmamışdı. Ancaq mən də Camalın sözünü təsdiq eləyib dedim:

– Yaman böyüyüb çinarımız...

Sonra Camalın əlindən yapışdım, yüyürə-yüyürə gedib, mənim güllü vedrəmi hovuzdan su ilə doldurub, hərəmiş bir tərəfindən tutaraq gətirib çinarımızın dibinə tökdük. Mənə elə gəlirdi ki, dilik-dilik tər yarpaqlı balaca çinarımız da bizim gelişimizə sevinir, şad olurdu...

Mən həyəcanla Camala dünən gecə gördüyüm yuxumu danışdım:

– Gördüm ki, – deyirdim, – bir ala qarğa gəlib qonub bu balaca çinarımızın üstünə. Ağac da onun ağırlığına davam gətirməyib, o yan-bu

yana yırğalanır. Mən də ağlayıb qışqırıram ki, «Ağacımızı qarğa sındıracaq!...». İstəyirəm, yüyürüb onu qovum, ancaq yerimdən tərپənə bil-mirəm...

Camal dedi:

– Mən də tez-tez səni yuxuda göürdüm...

– Nə cür? – deyə sevinclə soruşdum.

– Bir dəfə gördüm ki, mən sizin qapınızdakı o böyük ərik ağacına çıxmışam. Sən də evinizdən düşüb yüyürə-yüyürə gəliрсən ağacın altına. Mən də birdən ağacdən qopub quş kimi uça-uça gəlib düşürəm sənənin yanına...

– Sonra neyləyirik?

– Sonra sən məni öpdün... – deyə Camal gülümsədi.

– Bəs, sən məni nə üçün öpmədin? – deyə mən qəribə bir incikliklə soruşdum.

Camal cavab vermədən qəfil üzünü yaxınlaşdırıb mənim tək xal olan üzümədən öpdü...

– Oy! – deyə mən özüm də gözləmədiyim bir həyəcanla səsləndim.

Və o ani təmasın o zaman məndə yaratdığı fəvqəladə dərəcədə xoş duyğuları heç bir zaman unutmadım. Ancaq ondan sonra nə üçünsə, biz daha bir-birimizi öpmürdük. Elə bil ki, nədənsə utanırdıq. Bununla belə, biz bir-birimizə daha möhkəm bağlanmışdıq. Hər gecə mən Camala zəng ələyirdim. Biz eynən kimin bu gün məktəbdə nə ələdiyindən, kiminlə oynadığından, hansı dərstdən neçə qiymət almağından və sairədən söhbət edirdik. Bir dəfə anam mənə dedi ki:

– Həmişə Camala sən zəng ələyirsən, heç o, zəng ələmir... Bəlkə, dərs hazırlamağına-zada mane olursan?

Birdən sanki, nəşə, xoş bir təəssürətdən ayılıb fikirləşdim ki, anam düz deyir. Camala həmişə mən zəng edirəm. Çox zaman da dəstəyi anası, bəzən atası götürür... Bəlkə onlar mənim bu qəder çox zəng ələməyimi istəmirlər?.. Özümə söz verdim ki, bu dəfə mən zəng vurmuyacağam. Qoy bu dəfə Camal zəng ələsin... Və axşam böyük bir səbrsizliklə Camalın zəngini gözlədim. Saat səkkiz oldu... Zəng ələmədi. Doqquz oldu, ələmədi. Axırda dayana bilməyərək, yenə də mən zəng ələyib incik ifadə ilə:

– Camal, – dedim, – niyə zəng ələmirsən?

– Mən gözləyirdim ki, sən ələyəcəksən.

– Bundan sonra bir dəfə mən zəng ələyəndə, bir dəfə də sən ələyərsən, yaxşı?

– Yaxşı.

Ancaq yenə də çox zaman mən zəng ələyirdim. Camalın zəngini gözləməyə həvsləmə çatmırdı. Mən anamgilin yanında da eynən Ca-

maldan, onun ələdiyü gülməli işlərdən, atasıgilin ona aldığı paltardan-filandan danışırdım. Biz böyüdükcə isə, hamı mənim gözəlliyimdən danışırdı. Bir dəfə anamın rəfiqəsi Zəhra xala ilə söhbət zamanı eşitdim ki, Zəhra xala mənim gözəlliyimi tərifləyir...

– Maşallah, – deyirdi, – mən ömrümdə Gülyanın gözləri kimi gözəl göz görməmişəm. Elə bil dənizdi...

Anam da zarafatla əlavə ələdi ki:

– Mənim qızım gözəllər gözəlidir!..

Mənim gözlərim ala, Camalın gözləri isə, zil qara idi... Mənə ələ gəlirdi ki, onun qara şəfəqlə yanan gözlərində, nə isə, qəribə, sirtli bir şey var. Anamgil belə danışıanda mən şəkil çəkirdim. Birdən əl saxlayıb dedim:

– Amma mən istərdim ki, gözlərim Camalın gözləri kimi qara olsun.

Qadınlar gülüşdü, anam dedi:

– Əyyam uşaqlarıdı...

Və əyyam uşaqlarının günləri quş kimi uçub gedirdi... Bir vaxt gözümüzü açıb gördük ki, on yeddi-on səkkiz yaşlarında Leyli – Məcnun...

Camalın mühəndisliyə, ümumiyyətlə, texniki elmlərə çox həvəsi olduğu üçün Politexnikə girmişdi. Mən orta məktəbin axırıncı sinfində idim.

... Mən bir gün Camalı görməyəndə gecə gözümə yuxu getmirdi. İkimiz də ucaboşlu, çox yaraşlıq idik. Küçə ilə yanaşı gedəndə, cavan oğlanlar, qızlar bizə heyran-heyran tamaşa edirdilər. Bu, mənim izzəti-nəfsimi oxşayırdı. Mən kavalərimin də, özümün də gözəlliyimizlə fəxr edirdim. Mənə ələ gəlirdi ki, istədiyim oğlan belə də olmalı idi. Mən dayana bilməyib, tez-tez dərstdən qaçıb, Camalgilin institutuna gedirdim. Foyədə gəzəndə bütün nəzərlər bizə dikilirdi... Mən qəsdən heç kəsin üzünə baxmırdım. Camal isə, bütün bunlara heç bir əhəmiyyət vermirdi. Elə bil ki, bizim adamlarda doğurduğumuz heyranlıq hissələrini duymurdu da. Doğrusu, bu da məni bir qəder pərt edirdi. Mən istəyirdim ki, Camal bizim, xüsusilə mənim gözəlliyimin gənc oğlanlar, cavanlıq iddiasında olan, son dəblə geyinmiş «cənabları» necə sarıtdığını hiss ələsin! Lakin Camal hiss ələmirdi. İnstitutdakı əhvalatlardan, qoca ictimaiyyət müəlliminin saçını-bığını rəngləyib sinifdəki qızlara «maz» getməsi kimi gülməli şeylərdən danışırdı. Camal heç özü də mənim gözəlliyimdən danışmazdı.

Mən təzə geydiyim bahalı paltarın mənə necə yaraşdığını soruşanda, sanki onu təzə görmüş kimi, ani bir nəzər salıb:

– Yaxşıdı, sənə yaraşır, – deyib yenə də öz söhbətinə davam edirdi.

Camalın məni sevdiyini, özü də çox sevdiyini bilirdim. Lakin, bununla belə, onun mənim gözəlliyimə, bədənimin zərif mütənəsbibliyinə daima heyran olduğunu görmək, eşitmək istəyirdim.

... Əkdiiyimiz balaca çinar da bizim kimi böyüyüb qol-budaq atmışdı.

Doğrusu, o indi mənim yadıma çox gec-gec düşürdü. İndi bağımı-za az-az getdiyimiz üçün (biz bütün yayı Kislovodskdə, Kırmda-filan-da olurduq), ancaq Camal yadıma salanda gedirdik. Camalın anası lotereya ilə bir «Jiquli» udmuşdu. Mavi rəngli qəşəng maşın idi (və ya onu Camal sürdürüyü üçün mənə qəşəng görünürdü). Mən də Camalın ad günündə onun maşını üçün firmını bir maqnitofon alıb bağışlamışdım. Camal götürmək istəmirdi.

– Nə üçün belə bahalı şey alırdın... – deyirdi.

Mən də zarafatla:

– Sən, – deyirdim, – o barədə fikirləşmə. Atamın pulu çoxdur.

Bu «Jiquli» alınandan sonra, Camal tez-tez mənə təklif edirdi ki, «gedək çinarımıza baş çəkək...» və biz onun «Jiquli»sində yanaşı oturaraq gedirdik bağa.

Şırxan baba bizi görəndə, əvvəlki kimi, gümrəhləqlə:

– Maşallah, – dedi, – çinarınız da özünüz kimi boy atıb...

Çinarımız bizdən də uca olmuşdu. Enli, dilim-dilim yarpaqları günəş işığında zümrüd kimi parıldayıb sanki adamın üzünə gülürdü. Onu görəndə Camalın üzü yenə sevinclə işıqlandı. Sonra özü üç-dörd vedrə su gətirib dibinə tökərək:

– Kim bilir, – dedi, – bəlkə bizim nəvə-nəticələrimiz də bu çinarın kölgəsində oynayacaqlar...

Sonra dərinədən nəfəs alıb əlavə elədi:

– Onlar yəqin biləcəklər ki, yetmiş-səksən il bundan qabaq bu çinarı onların nənələri ilə babaları əkib...

Mən bərkdən gülərək dedim:

– Heç təsəvvür eləyə bilmirəm ki, mən bir zaman qocalıb nənə olacağam...

Camal mənə məhəbbətlə baxaraq:

– Şırxan babanın sözlərini xatırla... – dedi. – Qoca çinar çox igidlər, çox karvanlar yola salıb...

Və bu anda o, mənə o qədər gənc, o qədər qəşəng göründü ki, özümü saxlaya bilməyərək, üstünə atılıb üzündən bərk-bərk öpüb sinəsinə sıxıldım... O, məni qolları üstə alıb, yerden üç-dörd pilləkən hündür olan külafirəngiyə qaldırdı. Məni qucağındaca, öpdükcə, mən

gözlerimi yumub onu bütün vücudumla hiss edirdim. Bu anlarda mənə nə istəsəydi, eləyərdi. Mən də müqavimət göstərməzdim. Lakin o dedi:

– Toyumuz olanda mən səni elə ağ gəlinlik paltarında öz «Jiquli»mizə oturub gətirəcəyəm çinarımızın yanına. İkimiz də onun dibinə su töküb, budağına qırmızı lent bağlayacağıq! O, bizə xeyir-dua verəcək.

Mən gözlerimi açaraq altdan-yuxarı onun iri, qara gözələrinə baxdım və birdən iki əlimlə başımı üzümə yaxınlaşdıraraq, dodaqlarından uzun-uzadı öpdüm və birdən sanki o, bütün vücudu ilə sarsılıraq, məni tələsik qaldırıb ayaq üstünə qoydu...

Və mən nə üçünsə, bir anlığa özümü təhqir olunmuş hiss edərək quru ifadə ilə:

– Gedək, – dedim, – bizim bağa.

Bizim soyuducuda həmişə cürbəcür içkilər, qara kürü, Moskva-dan gətirilmiş konfetlər, xarici kolbasalar olurdu. Mən stolun üstünə təmiz ağ süfrə salıb, bir şüşə fransız konyakı, iki qədəh, konfet, balıq kürüsü-filan qoyub qədəhləri konyakla dolduraraq, özümünkünü qaldırıb dedim:

– Davay!

O, gülümseyib:

– Nə qəribə ifadə ilə «davay» dedin... – dedi.

Sonra əlavə etdi:

– Mən maşın sürürəm...

Mən amiranə ifadə ilə:

– Götür! – dedim. – Atamı aləm tanıyır!.. Heç nə olmaz...

– Sənin atan böyük vəzifə sahibidir. Tanıyırlar... Mənimki adı mühəndis babadı. Qanunu pozaram, milis götürüb yazar idarələrinə, onun üçün yaxşı olmaz.

Mən dedim:

– Maşını mən sürürəm...

– Olmaz... Maşın mənim adımadır, yenə də bizi günahlandırılar.

Doğrusu, bu əhvalat mənim xoşuma gəlmədi. Son vaxtlar mənə elə gəlirdi ki, necə deyərlər, Camalın hərəkətləri yaşından xeyli çox böyükklərin hərəkətlərinə oxşayır.

Mən qədəhimi birməfəsə boşaldaraq:

– Heç bilmirəm, – dedim, – sən cavan oğlan nə üçün bu qədər ehtiyatlısan?

O, zarafata salıb dedi:

– Ehtiyat igidin yaraşığıdır.

O, çox hazırcavab oğlan idi. Mənim və ya başqalarının iradəsinə əməl etməmişə dərhal zarafatyana, bəzən də istehza ilə cavab verməyi bacarırdı.

Mən Camala qarşı erkəyana acıqla qədəhimi yenə də konyakla doldurmaq istəyərkən, o, əlimdən yapışib rusca dedi:

– Xvatit!

Sonra zarafatyana əlavə elədi:

– Həvəsdi bəsdı, gilasdı bəsdı!

– Belə məsəllər çoxdan arxivə gedib...

O, dedi:

– Ataların hər sözü qızıldı... brilyantdı... onlar heç vaxt öz qiymətlərini itirmirlər...

– Səndə heç müasirlik yoxdu... Elə bil, yaşından yüz il qabaq qocalmışın...

O, bərkədən gülüb dedi:

– Yalançı müasirlik elədi, elə bil, meymun fransız dərzisinin tikdirdiyi qiymətli don geyib...

Mən yanib-tökülərək onun dizi üstündə oturub, boğazından yapışaraq boğmaq istədim, o, əllərimi boğazından aralayaraq, məni sinəsinə sıxıb ehtirasla öpürdü. Mən birdən-birə haldan düşərək, dərindən nəfəs alıb, onun dizinin üstündən qalxdım...

Biz bağdan çıxıb «Jiquli»yə əyləşəndə mən çəkinə-çəkinə Camala dedim:

– Bundan sonra bağa, teatra-zada gedəndə minək atamın təzə məşinına... Yaxşı?

– Niyə? Mənim «Jiquli»m pisdi?

– Pis deyil... ancaq... ancaq...

O, gözlerini qabağa, yola zilləmiş halda bir qədər sükutdan sonra qəti, soyuq ifadə ilə:

– Yox, – dedi. – «Jiquli»də gedəcəyik.

Mən daha mübahisə eləmədim. Əslində bu sözlər mənim deyildi. Əvvəldə dediyim kimi, mənim anam bir az forslu qadın idi. Həmişə «yuxarıdan» gedirdi. İstəyirdi ki, paltarımız, maşınımız da, özünün tualeti də, mənimki də başqalarından seçilsin. O günü mənə dedi ki:

– Sən körpəlikdən həmişə təzə «Volqa»da gəzmisən... İndi «Jiquli»də gəzirsən...

Mən hərəratlə etiraz edərək:

– Nə olsun? – dedim.

– Yaxşı... Səninlə mübahisə eləməyə təhərim yoxdu... Vaxtında özün hər şeyi başa düşəcəksən.

Bu sözlərlə anam qalxıb o biri otağa keçdi.

Demişəm ki, heç nə gizlətməyəcəyəm... Anam oturub-durub, adamların «yüksek cəmiyyət»dən olmasını istəyənlərdəndi. Bizim bu sosializm cəmiyyətində atam kimi yüksek vəzifədə olan adamlarla adi

adamların, məsələn, Camalın ata-anası kimi azca maaşları ilə dolanan adamların həyatı arasında böyük fərq var idi. Məsələn, mənim atam həm çox maaş alırdı, həm də xüsusi mağazaya təhkim idi. Bu mağazada ucuz hökumət qiymətinə hər nə istəsən olurdu. Biz toyuq ətinə iki manata alırdıq. Camalgil isə, xüsusi əllərdən, Allah bilir, neçəyə almahıydı... Bunlardan başqa bizə rayonlardan cürbəcür hədiyyələr, meyvələr... filanlar da gəlirdi. Deməli, biz zəmanəmizin yüksək cəmiyyətindəndik. Anam isə, bu «yüksek cəmiyyət»in ən forslu, heç kəsi bəyənməyən üzvlərindən idi. Bərbərlər, masajistlər həmişə evimizə gəlirdi. Və anam onlara beş manat əvəzinə, əlli manat verərdi. Anamın atası da vaxtilə yüksek vəzifədə olmuşdu. İndi anamın ən gizli arzusu atamın tezliklə nazir vəzifəsinə keçməsi idi. Atam anama nisbətən demokratik, zarafatçı, kefcil bir adam idi. Anam, onun hələ də müavinlikdə qalmasından dilgir olub, əsəbi danışanda atam zarafatla salıb deyirdi:

– Ay Tükəzban xanım (anama «xanım» deməyəndə acığı tuturdu), mən köşklərdə xırdavat sata-sata gəlib çıxmışam bu mərtəbəyə... Naşükür ola bilmərəm.

Anamın sözləri, bunu özümə etiraf eləməsəm də, müəyyən dərəcədə mənə təsir eləmişdi. İndi Camalla bir yerə gedəndə mən hər dəfə bir bəhanə ilə çalışırdım bizim, necə deyərlər, komfortabelli maşınımızda gedək. Camalın «Jiquli»sinə minəndə də çalışırdım yiyəyiz küçələrlə gedək.

Mən indi Camalın geyiminə də fikir verməyə başlamışdım. Çalışırdım, o, dəbdə olan xarici paltarlar geysin. Camal da mənim sözlərimə əməl eləməyə çalışırdı. Ancaq bir gün mən onun Bakı tuflisi geyməyinə irad tutanda, gülümsəyib zarafatyana:

– Güllücan (o, həmişə məni belə adlandırdı), – dedi, məni çox bərkə salma. Axı, biz sizin kimi dövlətli deyilik.

Onun sözləri, səsinin mehriban ahəngi ürəyimə toxundu. Başını iki əlimlə tutaraq üzündən öpüb dedim:

– Siz dövlətli olmasanız da, sən mənim canımsan! Ruhumsan!

Mən bu sözləri Camalın ürəyini almaq üçün demirdim. Mən onu, həqiqətən də, belə hiss edirdim. Onun üçün canımı istəsəydilər, əsirgəməzdim...

Bir dəfə xarici mallar satılan mağazadan sertifikatla özüm üçün ayın-oyun alanda olduqca gözəl kişi tuflisi görüb götürdüm. Aşamçağı zəng elədim Camala ki, «darıxıram, gedək bir az gözək».

O soruşdu:

– Ayaqla? Yoxsa...

Dedim:

– Sənin «Jiquli»nlə. Bir saatdan sonra aşağıda gözleyirəm.
– Yaxşı... – deyə həvəslə cavab verdi.
Bizim o maşın söhbətimizdən sonra mən həmişə onun «Jiquli»sində gəzmək istədiyimi bildirəndə, bunun ona necə gözəl təsir elədiyini hiss edirdim...

Mən qutunun içindəki tufli də götürdüm.
Biz «Jiquli»də şəhərdən çıxıb Şıxov çimərliyinin seyrek ağacları olan aşağı tərifinə getdik. Camal maşını dayandıranda mən tufli qutudan çıxarıb:

– Sənin üçün balaca bir sürpriz... – dedim. – Gey görək, ayağın necə olur?

Onun üzü birdən elə acıqlı ifadə aldı ki, mən mat qaldım.

– Sənə kim dedi ki, get mənə tufli al? – deyə qəzəblə soruşdu.

Mən təəccüblə ona baxaraq, yavaş, mülayim səsle dedim:

– Mağazada gördüm, xoşuma gəldi... Nə olsun, mən sənə hədiyyə verə bilmərəm?

– Sən ad günündə bu maqnitofonu bağışladın, mən də təşəkkür elədim... Daha bu nəyə görəki?

O, bir qədər susub acı istehza ilə eləvə elədi:

– Ona görədir ki, bizim belə bahalı şeylər almağa imkanımız yoxdu... Hə?

– O heç mənim ağlıma da gəlməyib...

– Yox, ağlına gəlib! – deyə qızgın cavab verdi. – Mən onu götürməyəcəm... Çox sağ ol!

Mən daha bir söz demədim...

O, sakit, qayğısız denizə baxaraq, bir qədər sükutdan sonra, birdən yavaş, mülayim səsle:

– Bilirsənmi, Gülücan, – dedi, – sən atalar məsəlini könməmiş hesab eləsən də, deməliyəm ki, dost-dosta tən görə, tən olmasa gən görə... Əgər, mənim pal-paltarım... filan sənə açmırsa, adamların yanında utandırır, ne eləyə bilərəm?

Onun bu sözlərinə birdən məni ağlamaq tutdu. Yana-yana ağlayaraq dedim:

– Mən adamların yanında səninlə fəxr edirəm. Niyə elə fikirləşirsən?

O, məni öpərək, əlinin dalı ilə gözümün yaşını silib:

– Yaxşı, – dedi, – elə bilək ki, sən heç bu tufli mənim üçün almamısan.

– Yox! – dedim, – sənin üçün almışam.

O gülməyərək zarafatyana ifadə ilə:

– Güllünün camı üçün götürmərim. Axı, atamgile nə deyərəm?!

– Deyərsən, bir oğlan yoldaşın hədiyyə getirib.
– Yox, Gülücan, ata-anama yalan deyə bilmərəm. Onlar yalana la-yıq adamlar deyil. İstəyirəm ki, sən bunu biləsən...

Mən dərinə nəfəs alaraq:

– Yaxşı, – dedim, – sür gedək eve!

– Gəzməyək?

– Yox, gedək!

Maşın çimərlik sahəsindən çıxıb magistral yolda sürəti artıranda mən tufli açıq pəncərədən tulladım yolun qırağına.

– Nə qayırsan? Niyə tulladın? – deyə o maşını dayandıraraq, düşmək istədikdə, mən qolundan yapışaraq qışqırdım:

– Lazım deyil! Götürsən, maşından düşəcəyəm!

O, bir neçə saniyə sakit nəzərlərlə üzümə baxıb, daha heç bir söz demədən maşını sürətlə sürdü.

... Gecə yata bilmirdim... Saat dördə işləyirdi. Hələ gözümə yuxu gətməmişdi. Mən vicdan ezabı çəkirdim. Mən, Camalın izzəti-nəfsinə toxunmuşdum. Mən onun qızlarla flirt eləyən yüngül oğlanlardan olmadığını unutmuşdum. Onun məğrurluğu məni heyran elədi və mən özümü öz hərəkətimlə alçalmış, yüngülbein qız hesab edirdim.

... Bayaقدan bəri nə qədər istəyirdim, götürürəm zəng eləyim, cəsarət eləməirdim.

Camalın ata-anası iş adamları olduğu üçün, gecə tez yatırdılar. Ona görə də, Camal telefonu gecələr öz otağına keçirirdi. Nəhayət, ürəyim döyünə-döyünə ona zəng elədim. Və o, dərhal dəstəyi götürüb (doğrudanmı, hələ yatmamışdı?):

– Allo! – deyə yavaşca səsləndi.

– Nə üçün oyaqsan? – deyə mən mülayim ifadə ilə soruşdum.

– Bes, sən nə üçün oyaqsan? – deyə o da eyni ifadə ilə soruşdu.

– Mənim yuxum qaçıb...

– Mənim də yuxum qaçıb...

– Mən səndən üzr istəyirəm.

– Nə üçün?

Mən günahkar ifadə ilə dedim:

– Çünki xətrinə dəymişəm. Belkə, doğrudan da, mən gərə elə şey eləməyeydim.

– Eybi yoxdur, – deyə zarafatyana cavab verdi, – toyumuz olanda öz məaşımız olar, onda sən mənə nə alarsan, mənim üçün əziz olar...

– Daha məndən incimezsən ki?

– Yox. Mən səndən heç vaxt inciyyə bilmərəm... Elə yaxşı qızsan ki...

– Doğru sözümdü?

İlyas Əfəndiyev

- Əlbəttə...
- Öpürəm səni.
- Mən də...
- Gecən xeyrə qalsın. Yaxşı yat... Yaxşı yuxular gör...
- Sən də...
- Sağ ol...
- Sağ ol...

1988

KİTABIN İÇİNDƏKİLƏR

ROMANLAR

Geriyə baxma, qoca	9
Üçatılan	249
Xan çinar	407

Ilyas Əfəndiyev
İLYAS MƏHƏMMƏD OĞLU ƏFƏNDİYEV
SEÇİLMİŞ ƏSƏRLƏRİ
(7 cildə)
6-cı cild

NAŞIRI

Qoşqar İsmayıloğlu

NƏŞRİYYAT REDAKTORU

Məmməd Məmmədov,

RƏSSAMI

Evelina Əliyeva,

BƏDİL REDAKTORU

İlham İsmayılov,

TEXNİKİ REDAKTORU

Akif Dənizadə,

KORREKTORLARI

Rəfiqə İsmayıloğlu,

Batul Eyvazlı,

Rəfiqə Qənbərqızı,

OPERATORLARI

Mələhət Qurbanova,

Xalidə Hüseynova,

ÇAPA MƏSUL

Xaqani Axundov,

Anar Abdullayev,

Müsəddiq İsrailov,

Azər Yunusov.

*Yığılmağa verilmiş 08.07.2001,
çapa imzalanmış 13.04.2002,
formatı 70x100 1/16,
fiziki ç.v. 26,5, şərti ç.v. 34,18,
ofset kağızı №1, tayms qarnituru,
sifariş 01/06,
sayı 1500.*

Kitab

☒ "ÇİNAR-ÇAP"

nəşriyyatında nəşrə hazırlanmış

☎ Tel.: 902757, 850-3409191

və

☒ "QAPP-POLİQRAF"

Korporasiyasının mətbəəsində

ofset üsulu ilə çap olunmuşdur.

☎ Tel.: 989555, 937255

